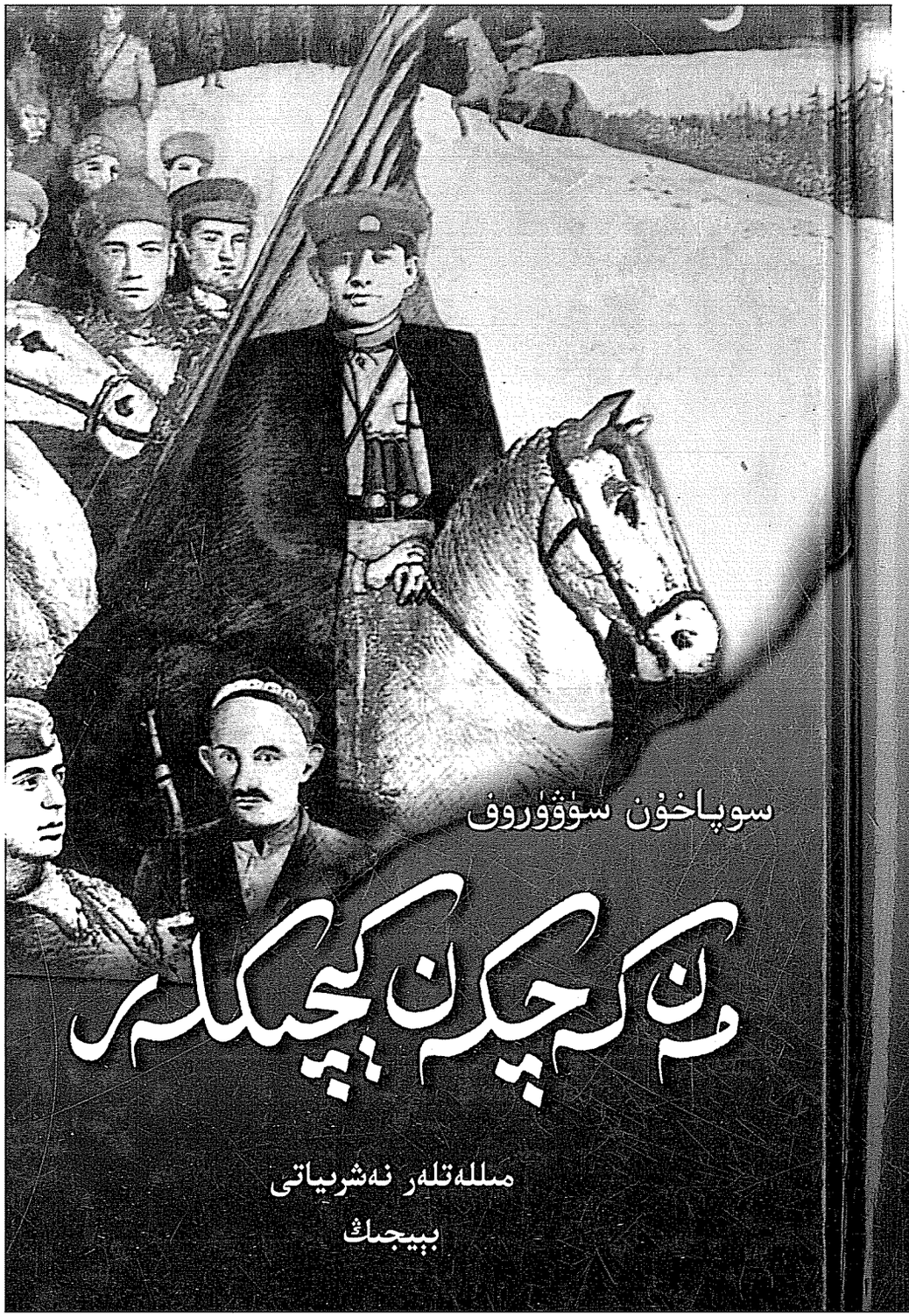

سوپاخۇن سۇۋۇروف

مەن كەچكەن كېچىكلەر

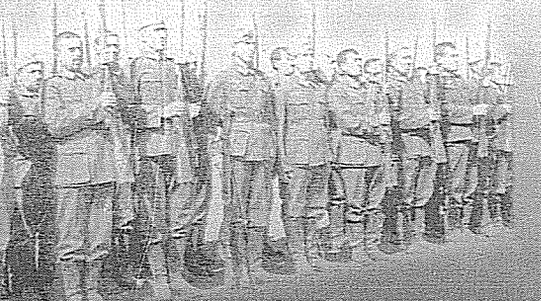
مىللەتلەر نەشرىياتى
بېيجىڭ

سوپاخۇن سۇۋۇروف

مەن كەچكەن كېچىكلەر

مىللەتلەر نەشرىياتى

مۇقاۋىنى لايىھەلىگۈچى: دولقۇن قادىر

ISBN 978-7-105-11021-6

9 787105 110216 >

定价:38.00元

سوپاخون سوۆوروف

ملە کە چکن پیشکە ر

مللەتلە نەشریاتی

بیشیک

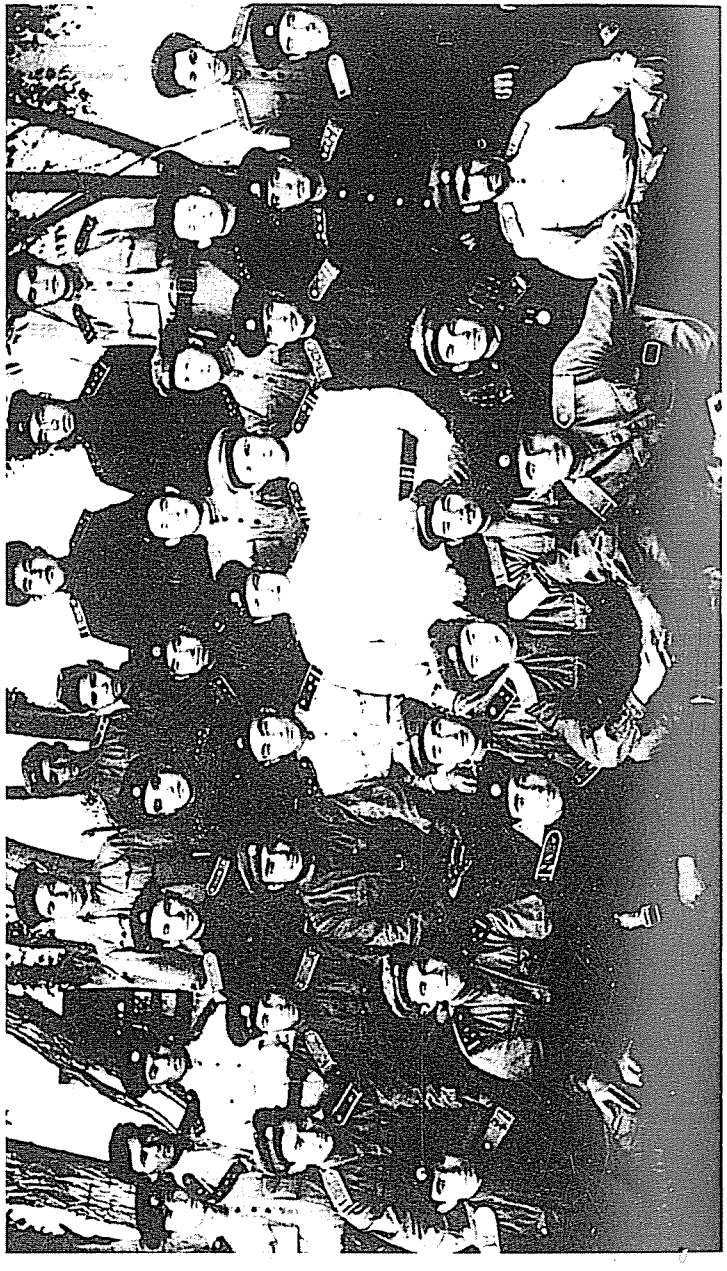

ئاقسۇ قورغانىدىكى ئېلىنغان ۋاقتى(1945-يىلى)

ئاقسۇ فرونتىدىن قايتقان ۋاقىت(1945-يىلى)

2-رەت ئوڭدىن 1- كىشى قاسىمجان قەمبىرى، 2-كىشى سوپاخۇن سۈۋۈرۇوف. 1-رەت سولدىن 2-كىشى نىمشېھىت ئارمىيە داموللا. رەسسام: نۇرمۇھەممەت توختى(مەزكۇر كىتابنىڭ مۇقاۋىسى مۇشۇ رەسىمگە ئاساسەن لايىھىلەنگەن)

ئاپتور 1947-يىلى بايانداي ئوفىتسېرلار مەكتىپىدە بىرقىسىم ئوفىتسېرلار بىلەن بىللە(2-رەت ئوڭدىن 3-كىشى)

ئاپتورنىڭ مىللىي ئارمىيە قوماندانلىق باش شتابىدىكى
ۋاقتى (1948-يىلى 10-ئاي، غۇلجا)

ئاپتورنىڭ مىللىي ئارمىيە قوماندانلىق باش شتابىغا يوتكەلگەن ۋاقتى (1948-يىلى، 2-رەت ئوڭدىن 4-كىشى سوپياخۇن)

ئاپتور بىر قىسىم ئوفىتسېر-ئەسكەرلەر بىلەن بىللە(2-رەت ئوڭدىن 4-كىشى، سۈرەتتىكى تارتىلغان ۋاقتى، ئورنى ئېنىق ئەمەس)

جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيەسى بىلەن بىرلىشىش هارپىسىدا (1949-يىلى، غۇلجا)

ئاپتور سوپاخۇن سۈۋۈروف ئائىلە بالا-چاقىلىرى بىلەن بىللە

ئاپتور 1950-يىلى مىللىي ئارمىيىنىڭ بىر قىسىم ئوفىتسېر-ئەسكەرلەر بىلەن بىللە(2-رەت ئوڭدىن 3-كىشى سوپاخۇن، 4-كىشى شارشىبەك سىدىق)

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن

سوپاخوۇن سۆۋۈروفنىڭ ئەسلىمە يېزىۋاتقانلىقى بىر قانچە يىللار بۇرۇنلا جەمئىيەتكە مەلۇم بولۇپ، 1990-يىللىرىغا كەلگەندە مۇناسىۋەتلىك رەھبەرلەر، يازغۇچىلار ۋە نەشرىيات ئورۇنلىرىنىڭ كۆڭۈل بۆلۈشىگە ئېرىشتى.

«شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» مەجمۇئەسى ۋە بەزى ژۇرناللار سوپاخوۇن يېزىۋاتقان بۇ ئەسلىمىدىن پارچىلارنى رەتلەپ ئېلان قىلىپ مەرھۇم ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر، قەييۇم تۇردى، زوردۇن سابىر قاتارلىق يازغۇچىلار سوپاخوۇن تەمىنلىگەن ۋەقەلەر بىلەن ئەدەبىي ئەسەرلىرىنى بېيىتتى. شۇنىڭ بىلەن جەمئىيەتتىكى كىشىلەر بۇ ئەسلىمىنى تېزرەك نەشر قىلىنىشىنى ئۈمىد قىلدى. مەنمۇ بۇ كىتابنىڭ نەشر قىلىنىشىنى قىزغىن قوللىغۇچىلاردىن بىرى ئىدىم. مەن مىللەتلەر نەشرىياتىنىڭ ھاۋالىسىگە ئاساسەن، كىتاب ئورىگىنالىنى بىر قېتىم كۆرۈپ چىقتىم. مىللەتلەر نەشرىياتىدىكى تەھرىرلەرنىڭ ئېيتقىنىدەك، مەزكۇر ئەسەرنىڭ تارىخىي قىممىتى يۇقىرى، ئەمما ۋەقەلىك قۇرۇلمىسى تەرتىپسىز ئىكەن. يىل تەرتىپى بويىچە رەتلەپ چىقىشقا توغرا كېلىدىكەن. دەسلەپتە مەن ئورىگىنالنى قولغا ئالغاندا ۋاقتىمدا سوپاخوۇنكام بەك خۇشال بولۇپ، تېلېفوندا ماڭا رەھمەت ئېيتقاندى. ئورىگىنالدا بايقالغان مەسىلىلەرنى بىراقلا ئاپتورغا مەلۇم قىلىسام، قوبۇل قىلالماسلىقىنى پەرەز قىلىپ، ئالدى بىلەن ئورىگىنالنىڭ 1-باب، يەنى قومۇل ۋەقەلىرى قىسمىنى 17 ماۋزۇ بويىچە رەتلەپ، سوپاخوۇنكامنىڭ پىكرىنى ئېلىشقا ئەۋەتتىم. سوپاخوۇنكا تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن، مۇشۇنداق رەتلىشىمىز

ئاپتورنىڭ ئەسلىمە يېزىۋاتقان ۋاقتى(1995-يىلى 5-ئايىنىڭ 25-كۈنى)

قوشۇلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ تېلېفون قىلدى ۋە بىر پارچە خەت يېزىپ رازىمەنلىكىنى ئىزھار قىلدى.

ئاپتورنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن ئەسلىمىنىڭ مۇندەرىجىسىنى باشقىدىن تۈزدۈم. ئەسلىدىكى 11 قىسىم (باب)، 89 ماۋزۇ، 95 ماۋزۇغا ئۆزگەرتىلدى. بايان قىلىنىش قائىدە - تەرتىپىگە ئاساسەن بەزى ماۋزۇلارنىڭ ئورنى ئالماشتۇرۇلدى. 1-، 2-، 3-، 4-، 5- بابلار ۋە 15 ماۋزۇ قايتا يېزىلدى. رەتلەش جەريانىدا مەن تارىخىي كىتاب، ماتېرىيال، ئارخىپ ھۆججەتلەر بىلەن سېلىشتۇرۇپ، كىتابنى تارىخىي ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن، سۈپەتلىك، سەۋىيىلىك ئەسەر قىلىش ئۈچۈن كۆپ تەرىشچانلىق كۆرسەتتىم. ئاپتورنىڭ ماقۇللۇقى بىلەن بىر قىسىم ماۋزۇ - مەزمۇنلار قىسقارتىلدى ۋە شاللىۋېتىلدى: مەسىلەن: 3- بابتىكى ئاقموللا ئىسمائىلنىڭ قەشقەردىن مۇھىم ئاخباراتنى ئېلىپ، ئوپال ئارقىلىق يېڭىسارداكى خوجانىياز ھاجىغا يەتكۈزۈشى؛ 5 - بابتىكى شېڭ شىسەينىڭ مائارىپ ئىشلىرىنى يولغا قويۇشى؛ 6 - بابتىكى كورلا-چاقىلىق تاشيولىنى ياساش جەريانى؛ 7 - بابتىكى جەنۇبىي شىنجاڭ ياشلىرىنىڭ ئالتايدىكى ئېچىنىشلىق تۇرمۇشى؛ 8 - بابتىكى گۇچۇڭ، مورى، ئالتايدىكى ھەربىي ھەربكەتلەر؛ 10 - بابتىكى نۇرباي باتۇر ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ گومىنداڭچىلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلۈشى قاتارلىق تەخمىنەن 200 بەتتىن ئارتۇق ئورىگىنال قىسقارتىلدى ۋە شاللىۋېتىلدى. بۇ ماتېرىياللار ئەسلىمە بىلەن مۇناسىۋەتى يوق بولۇپلا قالماي، بەلكى ئەسلىمىنىڭ ئىلمىي سۈپىتىگە نۇقسان يەتكۈزەتتى. ئۆزگەرتىش جەريانىدا مەن ئاپتورغا ئىنتايىن ھۆرمەت قىلدىم، ئەسلىي ئورىگىنالغا قالايمىقان قەلەم تەگكۈزمىدىم، جىجېپ بويىمىدىم، باشقا قەغەزگە كۆچۈرۈپ رەتلىدىم. ئەسلىي

ئورىگىنالنى ئۆز پېتىچە ئاپتورغا قايتۇرۇپ بەردىم. چۈنكى ئاپتور قان - تەر بىلەن يېزىپ چىققان ماتېرىيالى قىممەتلىك. پېشقەدەم قەھرىمانىنىڭ قەيسەر ئىرادىسى، مەقسەت - غايىسى قەدىرلىك. قىسقارتىلغان، شاللىۋېتىلگەن بۇ ماتېرىياللارنى ئا مەزمۇن ئالاھىدىلىكى بويىچە ئايرىم - ئايرىم ئېلان قىلسا بول ئورىگىنالنى رەتلىگۈچى، تەھرىرلىگۈچىلەر بۇ نۇقتا چۈشەنمىسەك بولمايدۇ. ئورىگىنالنى رەتلەشكە بىر يىلدىن ئار ۋاقىت كەتتى. شۇنچىلىك ۋاقىت ئىچىدە مەن باشقا بىر پارچە كە يېزىپ چىقالىشىم مۇمكىن ئىدى، لېكىن ئۇنى سوپاخۇنكام ئەسلىمىسىنى نەشرگە تەييارلاشتەك ئەھمىيەتلىك ئىش بە تەڭلەشتۇرگىلى بولمايتتى. مەن جاپا تارتقان بولسامۇ، مۇشۇ مەنىلىك ئەمگەك قىلغانلىقىمدىن پەخىرلىنىمەن.

ئورىگىنالنى رەتلەش جەريانىدا، يېقىنقى زامان شىنجاڭ تارىخ ئائىت كىتاب، تارىخىي ماتېرىيال، تەزكىرە، ئارخىپلارنى ئوق تارىخىي بىلىمگە ئىگە بولدۇم. ئورىگىنالدىكى قىيىن مەسىلە بىر تەرەپ قىلىش جەريانىدا تەجرىبە - ساۋاقلارغا ۋە ئۆگە پۇرستىگە ئىگە بولدۇم.

كېيىن مەن سوپاخۇنكامنىڭ دوختۇرخانىدا يېتە قالغانلىقىنى ئاڭلاپ ئۇنى يوقلاپ بېرىپ ئۇنىڭدىن ئەھ سورىدىم: «ئەسلىمىلىرىنى نەشرگە تەييارلاشتا تەلەپكە لاي قىلىش ئۈچۈن ئۆزگەرتىپ، تولۇقلاپ، بەزى مۇناسىۋەتس قىسىملىرىنى قىسقارتىپ، كۆڭۈللىرىنى رەنجىتىپ قويدۇم؛ قانداق كىتابنىڭ ئورىگىنالى رەتلىگۈچىنىڭ، تەھرىرنىڭ قولە ئۆتىدىكەن؛ ئۇلۇغ شەخسلەرنىڭ كىتابلىرىمۇ شۇنداق نە قىلىنىدىكەن؛ مېنىڭ ئۆزلىرىگە بولغان ھۆرمىتىمنى، سەمە

سوپاخۇن ۋە ئۇنىڭ تارىخىي ئەسلىمىسى توغرىسىدا

سوپاخۇن سۇۋۇروف 1915 ـ يىلى 5 ـ ئايدا قومۇل ناھىيىسى ئاستانە يېزىسىنىڭ ئۆدۈك كەنتىدە كەمبەغەل دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن . سوپاخۇن بىر ياشقا كىرگەندە دادىسى سۇۋۇرئاخۇن ۋاپات بولۇپ ، ئانىسىنىڭ تەربىيىسىگە قالغان . ئۆدۈك كەنتى تېرىلغۇ يەرلىرى ناچار ، كىچىك ـ كىچىك بۇلاقلارنىڭ سۇيى بىلەن دېھقانچىلىق قىلىدىغان نامرات كەنت ئىدى . سوپاخۇننىڭ ئانىسى بۇلاق سۇيى بىلەن سۇغۇرۇلىدىغان بىر نەچچە مو يېرىنى تېرىپ نامراتچىلىقتا ياشايتتى ، سوپاخۇن 11 ياشقا كىرگەندە ئانىسى ئۇنى لاپچۇق يېزىسىدىكى دىنىي مەكتەپكە ئوقۇشقا بېرىدۇ . شۇ يىللاردا قومۇلدا ئالۋاڭ بەك كۆپىيىپ كەتكەنىدى . ئاستانە يېزىسىدا ۋاڭنىڭ قورمال قاتارلىق ئەمەلدارلىرى ئات ـ ھارۋىسى بار دېھقانلارغا «ئات ـ ھارۋىلىق ئالۋاڭ» ، ئات ـ ھارۋىسى يوقلارغا «سالتاق ئالۋاڭ» سالاتتى . سوپاخۇننىڭ ئائىلىسىگە «سالتاق ئالۋاڭ» سالىدۇ ، ئوغۇلخان ئۆسمۇر سوپاخۇننى ئالۋانغا بەرمىگەنلىكتىن ، قورماللار سوپاخۇن ئائىلىسىنىڭ ئىككى مو يېرىنى ئالۋاڭ ئۈچۈن تارتىۋالىدۇ ، ئوغۇلخان ئوغلى سوپاخۇننى ئەگەشتۇرۇپ قومۇل ۋاڭ ئوردىسىغا بېرىپ ئەرز قىلسىمۇ ، يېرىنى قايتۇرۇپ ئالالمايدۇ ، يېزا ئەمەلدارلىرى ئۈستىدىن ۋاڭغا ئەرز قىلغانلىقى ئۈچۈن سوپاخۇننىڭ ئائىلىسىگە سالغان ئالۋاڭ ـ ياساقنى تېخىمۇ ئېغىرلىتىدۇ . ئەمگەك يېشىغا توشمىغان سوپاخۇننى تارانچى

ھۆرمەتمەنى چۈشىنىشلىرىنى ئۈمىد قىلىمەن؛ كىتابلىرىنىڭ ئۆزلىرى ئۈمىد قىلغاندىنمۇ ياخشى چىقىشىغا ئىشەنسىلە» دېدىم. سوپاخۇنكام يوقلاپ بارغىنىمغا خۇش بولدى، ھاياجانلىنىپ كۆزىگە ياش ئالدى: «كىتاب يازماق، بولۇپمۇ سىستېمىلىق يېزىپ چىقماق تەس ئىكەن. مەن يازغان بۇ كىتابتىن كۆپ مەسىلە چىقمايدۇ دەپتىكەنمەن، چاتاق كۆپ ئىكەن، ئۆزلىرى تۈزەيمەن دەپ كۆپ جاپا تارتتىلا. سەيپۇللايېۋ ئۆزلىرىنى رەتلەپ بېرىشكە تەۋسىيە قىلىپ تۇغرا قىلىپتىكەن. مېنى يوقلاپ كەلگەن دوستلارمۇ ئۆزلىرىگە ئىشىنىدىكەن. ئۇلار ياخشى گەپلىرىنى كۆپ قىلىدۇ. يازمامنىڭ جىق يەرلىرىنىڭ ئۆزگەرتىلىپ، قىسقارتىلغانلىقىنى كۆرۈپ قوبۇل قىلالمىغان يەرلىرىمۇ بولدى، خۇش بولغان يەرلىرىمۇ بولدى. بۇ ھەقتە ئۆزلىرى بىلەن قىزىرىشىپمۇ قالدۇق. ئارقىدىن پۇشايمانمۇ قىلدىم. ئادەم قېرىغاندا تېرىككەك بولۇپ قالىدىكەن. خاپا بولمىسىلا، مەن ئۆزلىرىدىن كۆپ رازى. يەنە داۋاملىق ئاكا ـ ئۇكىلاردەك ئۆتۈشەيلى» دېگەن گەپلەرنى قىلدى. لېكىن سوپاخۇنكامنىڭ ئەسلىمىسىنى رەتلەشتىكى پىكىر ئىختىلاپلىرى تۈپەيلى ئۇنىڭ بىلەن ئاكا ـ ئۇكىلاردەك يېقىن مۇناسىۋەتتە بولالمىدۇق. باردى ـ كەلدىمزمۇ ئىلگىرىكىدەك قويۇق بولمىدى. «مۇھەببەتمۇ ئازابلىق بولىدۇ» دېگەندەك، كىتاب نەشرىدىن چىقسىلا دوستلۇق مۇھەببىتىمىزنىڭ ئەسلىگە كېلىشىگە ئىشىنىمەن.

ئابدۇلئەزىز ئىسمائىل قومۇلى
1999ـيىلى 12ـئاي، ئۈرۈمچى

كۆمۈركان قۇدۇقىدا ئىشلەشكە سالىدۇ . سوپاخۇن كۆمۈر كاندا ئالۋاڭ قىلۇاتقان ئاق كۆڭۈل ئىشچىلارنىڭ غەمخورلۇقىغا ئېرىشىپ ، يېنىكرەك ئەمگەك قىلىدۇ ، ئېغىر ئەمگەك قىلىۋاتقان مېھنەتكەش كەمبەغەل دېھقان ئىشچىلارنىڭ ئاھ - زارلىرىنى ئاڭلايدۇ . «تورپاقلار قوزغىلىڭى» ، «تۆمۈر خەلىپە قوزغىلىڭى» توغرىسىدىكى ھېكايىلەرنى ، زۇلۇمغا قارشى ھۆرلۈككە ئىنتىلىش مەزمۇنىدىكى ناخشا - قوشاقلارنى ئاڭلايدۇ . سوپاخۇننىڭ ياش ، ئۆسمۈر قەلبىدە زالىم ۋاڭ ، بەگلەرگە قارشى تۇرۇش ئېڭى پەيدا بولىدۇ . ئۇنىڭ كاللىسىدا نېمە ئۈچۈن ۋاڭ ، غوجامىلار ئەمگەكچى خەلقنىڭ بوينىغا مىنۋېلىپ زورلۇق - زومبۇلۇق قىلىدۇ ؟ بەگلەر ، بايلار نېمە ئۈچۈن كەمبەغەللەرنى بوزەك قىلىدۇ دېگەنگە ئوخشاش سوئاللار تۇغۇلىدۇ ، ئەمما سوپاخۇن بۇ سوئاللارغا ئۆزى جاۋاب بېرەلىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى . سوپاخۇن كۆمۈركانىنىڭ ئېغىر ئەمگىكىگە چىدىيالماي قاچقانلار بىلەن بىللە ئائىلىسىگە قېچىپ كېلىدۇ ، ئۆيىدىمۇ تۇرالماي قومۇل شەھىرىگە كېلىپ كىشىلەرگە يالىنىپ ئىشلەيدۇ . سوپاخۇننىڭ ئانىسى سوپاخۇننىڭ ئىستىقبالىنى كۆزلەپ ، ئۇنى شەھەر ئىچىدىكى بىر دىنىي مەكتەپكە بېرىدۇ . 1931 - يىلى 5 - ئايدا قومۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى پارتلايدۇ ، بۇ قوزغىلاڭ پۈتۈن شىنجاڭنى زىلزىلىگە كەلتۈرىدۇ ، قومۇل خەلقى بۇ قوزغىلاڭنى قوللايدۇ ، ما جۇڭيىڭ قومۇل قوزغىلاڭچىلىرىغا ياردەمگە چىققاندا ، سوپاخۇن ئۇنى قارشى ئېلىشقا چىققان چوڭ ئاخۇنۇمنىڭ ئېتىنى يېتىلەپ بېرىپ قارشى ئېلىش مۇراسىمىنى كۆرىدۇ . قوزغىلاڭچىلار تاغدىن كېلىپ ، ما جۇڭيىڭ بىلەن بىرلىشىپ ، كونىشەھەرگە ھۇجۇم قىلغان سوقۇشلارنى كۆرىدۇ . ئاستانە دېھقانلىرىنىڭ خوجىنىياز ھاجى قوشۇنىغا ياردەم بەرگۈچى ئۇلاغ - ترانسپورت چوڭ ئەترىتىگە قاتنىشىپ ، ئوت - ساماں ، بوغۇز ئېلىپ مەشھۇر لودۇڭ (سار)

سوقۇشىغا بارىدۇ . ما جۇڭيىڭ مەغلۇپ بولۇپ ، ئولجىلىرىنى ئېلىپ شەرمەندىلەرچە گەنسۇغا قاچقان ، جىن شۇرېن ئەسكەرلىرى قومۇل خەلقىنى يۇرت - ماكان ، مال - دۇنياسىدىن ئايرىغان ئېغىر پاجىئەلەرنى كۆرىدۇ . سوپاخۇن يەنە خوجىنىياز ھاجىنىڭ تۇرپان قوزغىلاڭچىلىرى بىلەن بىرلىشىپ ئۇرۇمچىگە يۇرۇش قىلغان ئەھۋاللىرىنى ، ما جۇڭيىڭنىڭ ئىككىنچى قېتىم شىنجاڭغا چىقىپ ، شېڭ شىسەيگە قارشى ئۇرۇش قىلىش ئۈچۈن قومۇل دېھقانلىرىنى ئەسكەرلىككە تۇتقان زورلۇق - زومبۇلۇقلىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرىدۇ .

1935 - يىلى قومۇل شەھىرىدە تۇنجى پەننىي باشلانغۇچ مەكتەپ قۇرۇلىدۇ . سوپاخۇن ئاستانە يېزىسىدىن بۇ مەكتەپكە قوبۇل قىلىنىدۇ ، ئوقۇپ بىر يىل توشمايلا — 1936 - يىلى ئۇ يەنە خۇاڭپۇ ھەربىي مەكتىپىنىڭ ئۇرۇمچى شۆبىسىگە قوبۇل قىلىنىدۇ ، سوپاخۇن كىچىكىدىنلا ھەربىي بولۇپ ، قولىغا قورال ئېلىپ زالىملارنى يوقىتىشنى ئارزۇ قىلاتتى ، شۇڭا ئۇ ھەربىي مەكتەپتە قىزغىن ، جاپالىق مەشىق قىلىپ ، ھەربىي ماھارەتلەرنى ئىگىلەپ 1939 - يىلى مەكتەپنى ئەلا نەتىجە بىلەن پۈتتۈرۈپ ، قەشقەردىكى 31 - ئاتلىق پولكقا تەقسىم قىلىنىدۇ . بۇ قىسىم ئەسلىدە مەھمۇت مۇھىتى قوماندانلىقىدىكى 6 - ئاتلىق دىۋىزىيىنىڭ 31 - پولكى ئىدى . 6 - دىۋىزىيە قەشقەردە چوڭقۇر ئىجتىمائىي ، ئاممىۋى ئاساسقا ئىگە بولۇپ ، شېڭ شىسەي بۇ دىۋىزىيىدىن ئىنتايىن خاتىرجەم ئەمەس ئىدى ، كېيىن 31 - ئاتلىق پولك مۇستەقىل پىيادە 6 - دىۋىزىيونىغا ئۆزگەرتىلىدۇ . سوپاخۇن بۇ دىۋىزىيوندىكى بىر روتىدا كوماندىر بولىدۇ . 1942 - يىلى مۇستەقىل 6 - دىۋىزىيونىنى تۇرپانغا يۆتكەيدۇ ، كورلىغا كەلگەندە شېڭ شىسەينىڭ بۇيرۇقى بىلەن 6 - دىۋىزىيون قورالسىزلاندۇرۇلۇپ ، كورلا - چاقىلىق تاشيولىنى ياساشقا سېلىنىدۇ ، سوپاخۇن ئۇچ مىڭدىن ئارتۇق ئامما بىلەن بىرلىكتە

تاشيول ياسايدۇ . كورلا ـ چاقىلىق تاشيولى پۈتكەندىن كېيىن 6 ـ ئىسكادرونىنى تۇرپانغا يۆتكەپ تەرتىپكە سالىدۇ ، رەتلەشتىن قالغان ئىككى روتىنى ئۇرۇمچىگە يۆتكەپ ، شېك شىسەينىڭ ئىنىسى شېك شىچى قوماندانلىقىدىكى پەۋقۇلئاددە پولكنىك 8 ـ ، 9 ـ روتىسى قىلىدۇ ، سوپاخۇن 9 ـ روتىنىك كوماندىرى بولىدۇ ، 1944 ـ يىلى بۇ ئىككى روتا ئوسمان باندىتلىرىنىك مورى ، گۇچۇڭلاردىكى بۇلاڭچى قوشۇنىغا قارشى ئۇرۇش قىلىپ ، خەلقنىڭ مال ـ مۈلكىنى قوغداپ قالىدۇ . سوپاخۇن بۇ جەڭلەردە قەھرىمانلىق كۆرسىتىپ ، مورى ، گۇچۇڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولىدۇ . ئۇنىڭغا ھەسەت قىلىدىغانلار «سوپاخۇن ئەسكەر ۋە خەلقنى گومىنداڭغا قارشى قۇترىتىۋاتىدۇ» دېگەن تۆھمەتنى چاپلاپ ، دۆنزىيە شتابىغا مەلۇمات بېرىدۇ ، سوپاخۇن گومىنداڭ 46 ـ دۆنزىيىسىنىڭ تۇرمىسىگە قامىلىدۇ . سوپاخۇن تۇرمىگە قامالغاندىن كېيىن ، خەلق ئاممىسى ۋە ئەسكەرلەر نارازلىق بىلدۇرۇپ ، سوپاخۇننى قويۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلىدۇ . دۆنزىيە قوماندانلىق شتابى ئاممىا ۋە ئەسكەرلەرنىڭ قاتتىق بېسىمى ئاستىدا سوپاخۇننى قويۇپ بېرىشكە مەجبۇر بولىدۇ .

سوپاخۇن تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى پارتىلىغانلىقىنى ئاڭلاپ خۇشال بولىدۇ . گومىنداڭنىڭ 46 ـ دۆنزىيە قوماندانلىرىغا ئۆچمەنلىكى تېخىمۇ كۈچىيىدۇ ، 9 ـ روتا ئىچىدە گومىنداڭ ھۆكۈمىتىگە قارشى مەخپىي تەشۋىقات ئېلىپ بېرىپ ، ئەسكەرلەرنىڭ ئىدىيىسىدە ئۆيغىنىش پەيدا قىلىدۇ . دۆنزىيە شتابى سوپاخۇندىن خاتىرجەم بولالمايدۇ ، 1944 ـ يىلى 4 ـ ئايدا 8 ـ ، 9 ـ روتىلار مايتاغ ئايرودرومىنى قوغداشقا يۆتكىۋېتىلىدۇ .

1945 ـ يىلى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ غەلبە خەۋەرلىرى مايتاغقا يېتىپ كېلىپ ، سوپاخۇننىڭ ۋە 8 ـ ، 9 ـ روتىدىكى

ئەسكەرلەرنىڭ ئۇچ ۋىلايەتكە بولغان ئىنتىلىشىنى ۋە قوزغىلاڭ تەقەززاسىنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋېتىدۇ . سوپاخۇن پۈرسەتنى چىڭ تۇتۇپ گومىنداڭدىن ئايرىلىپ ، قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىشنى پىلانلايدۇ ، گومىنداڭچىلار سوپاخۇننىڭ بۇ ھەرىكىتىنى سېزىپ قېلىپ ئۇنى ئېتىپ تاشلىماقچى بولىدۇ ، سوپاخۇن ھاياتىنىڭ خەۋپ ـ خەتەر ئىچىدە قالغىنىغا قارىماستىن ، 1945 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى 120 نەپەر جەڭچى ، ئوفىتسېرنى باشلاپ ، مايتاغدىن قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ ، شىخۇ ، مايتاغ ، جىڭ ئەتراپىدىكى 20 مىڭغا يېقىن گومىنداڭ قوشۇنىنىڭ سېپىنى بۆسۈپ غۇلجىغا قاراپ ئاتلىنىدۇ ، ئۇ يول ئۈستىدە گومىنداڭنىڭ بىرنەچچە قېتىملىق قورشاپ يوقىتىشىنى تارمار قىلىدۇ . يولدا خەلقنىڭ ياردىمىگە ئېرىشىپ ، ئاخىر بورتالا شەھىرىگە غەلىبىلىك يېتىپ بارىدۇ ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى رەھبەرلىرى قوزغىلاڭچى قوشۇننى قىزغىن قارشى ئالىدۇ ، غۇلجىغا بارغاندىن كېيىن سوپاخۇننى مۇكاپاتلايدۇ .

بۇ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى تارىخىدا ئالاھىدە ئەھمىيەتلىك ۋەقە بولۇپ ، ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى سوپاخۇننىڭ بۇ تۆھپىسىگە يۇقىرى باھا بېرىدۇ ، شۇنىڭدىن باشلاپ سوپاخۇن سۇۋۇرۇفنىڭ ئىش ئىزلىرى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى تارىخىغا يېزىلىشقا باشلايدۇ .

1945 ـ يىلى 7 ـ ئايدا ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى قارار قىلىپ ، قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ ئۇچ ۋىلايەت تەرەپكە ئۆتكەن 120 نەپەر جەڭچى ، ئوفىتسېرنى ئاساس قىلغان ھالدا ، جەنۇبىي شىنجاڭ پارتىزان ئەترىتى تەشكىللەپ ، سوپاخۇننى ئەترەت باشلىقى ، ئابدۇكېرىم ئابباسوفنى سىياسىي كومىسسار ، قاسىمجان قەمبىرنى ھۆكۈمەت ۋەكىلى قىلىپ ئاقسۇغا ئەۋەتىدۇ . بۇ ئەترەتنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى جەنۇبىي شىنجاڭدا گومىنداڭغا قارشى پارتىزانلىق ئۇرۇشىنى قانات يايدۇرۇپ ، گومىنداڭنىڭ جەنۇبىي

شىنجاڭدىكى قوراللىق كۈچىنى تىزگىنلەپ تۇرۇپ ، ئۇچ ۋىلايەت ئارمىيىسىنىڭ شىخۇغا ھۇجۇم قىلىشىغا كاپالەتلىك قىلىش ئىدى . سوپاخۇن بۇ شەرەپلىك ۋەزىپىنى تاپشۇرۇۋېلىپ ، جەنۇبقا يۈرۈش قىلىدۇ ، مۇشكۈل ، خەتەرلىك مۇزلۇق تاغ ـ داۋانلاردىن ئېشىپ ، گومىنداڭنىڭ ھەربىي قورغانلىرىنى پەم بىلەن ئېلىپ ، ئاقسۇغا يېتىپ بارىدۇ ، باي ناھىيىسى ۋە ئاقسۇ كونىشەھەرنى ئازاد قىلىدۇ . ئاقسۇ يېڭىشەھەردىكى گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنى مۇھاسىرىگە ئالىدۇ . گومىنداڭنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ھەربىي كۈچىنى زور چىقىمغا ئۇچرىتىدۇ ، نۇرغۇن ئەسىر ۋە ھەربىي قورال ـ ياراغ غەنىيمەت ئالىدۇ ، جەنۇبىي شىنجاڭ پارتىزان ئەترىتىنىڭ بۇ غەلىبىلىرى گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ باش قوماندانلىق شتابىنى ئالاقزادە قىلىپ ، ئۇچ ۋىلايەت ئارمىيىسىنىڭ شىخۇغا ھۇجۇم قىلىشىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىدۇ .

1945 ـ يىلىنىڭ ئاخىرلىرى ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيە قوماندانلىق شتابىنىڭ جەددىي بۇيرۇقىغا بىنائەن ، جەنۇبىي شىنجاڭ پارتىزانلار ئەترىتى ئىلىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ، ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى سوپاخۇنىنىڭ كۆرسەتكەن خىزمەتلىرى ئۈچۈن ئۈنى 1 ـ دەرىجىلىك ئالتۇن مېدال بىلەن مۇكاپاتلايدۇ ، پولكوۋنىك ئۇنۋانى بېرىپ ، تېكەس 1 ـ ئاتلىق پولكىغا پولك كوماندىرى قىلىدۇ . سوپاخۇن كۆرسەتكەن خىزمەتلىرى ، ياراتقان تۆھپىلىرى بىلەن ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى ، ئارمىيە ۋە خەلقى ئىچىدە يۇقىرى ھۆرمەت ۋە ئابرۇي قازانغان قوماندانلارنىڭ بىرسى بولۇپ قالىدۇ .

سوپاخۇن ئازادلىقتىن كېيىن ۋەتەننىڭ سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ، سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشلىرىغا ئاكتىپ ھەسسە قوشۇۋاتقان چاغلىردا ، 1951 ـ يىلى ئوفىتسېرلار سىياسىي ئۆگىنىش كۇرسىدا زىيانكەشلىككە ئۇچراپ ، پولكوۋنىك دەرىجىسىدىن روتا دەرىجىسىگە چۈشۈرۈۋېتىلىدۇ ھەم ھەربىي سەپتىن چېكىندۈرۈلۈپ ، ئۆلكىلىك قاتناش نازارىتىگە بۆلۈم

باشلىقى قىلىپ بەلگىلىنىدۇ . «مەدەنىيەت ئىنقىلابى»دا سوپاخۇن يەنە زىيانكەشلىككە ئۇچرايدۇ ، لېكىن سوپاخۇن ئۆزىدە ھەقىقەتتە چىڭ تۇرۇش ، خەلق مەنپەئىتىنى كۆزلەش ، پاك ، دىيانەتلىك ، كەمتەر بولۇش ، جاپا ـ مۇشەققەتكە چىداش ، كەڭ قورساق ، ئەپۇچان بولۇشتەك خىسلەت ۋە ئىرادىلەرنى تاۋلاپ يېتىلدۈرگەچكە ، ئۆزىگە قىلىنغان ناھەقچىلىق ، ئۇۋالچىلىقلارغا ئانچە ئېرەن قىلىپ كەتمىدى ، پارتىيىنىڭ توغرا غەمخورلۇق قىلىشىنى ئۈمىدۋارلىق بىلەن ئۈزاق كۈتتى ، 11 ـ نۆۋەتلىك پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن سوپاخۇن سۈۋۈروف ئاقلىنىپ ، نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ ، مۇۋاپىق خىزمەتكە قويۇلدى . ئۇ 4 ـ ، 5 ـ ، 6 ـ نۆۋەتلىك ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشكە ئەزا بولۇپ سايلاندى .

سوپاخۇننىڭ كەسىپچانلىقى ، ئۆگىنىش ، ئالغا ئىنتىلىش روھى كۈچلۈك ئىدى . ئۇنىڭ مەرىپەتپەرۋەرلىكىنى ، ئەۋلاتلارنىڭ تەربىيىلىنىشىگە كۆڭۈل بۆلۈش روھىنى ئالاھىدە تەقدىرلەشكە ئەرزىيدۇ . ئۇ 20 يىلدىن بېرى قومۇل ، تۇرپان ، پىچان قاتارلىق جايلاردىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەرگە 32 مىڭ يۈەندىن ئوشۇق پۇل ، نۇرغۇن كىتاب ۋە ئوقۇش قوراللىرىنى ئىئانە قىلغان ، ھەتتا ئۇ 2001 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى كېسەل ئېغىر ئەھۋالدا ياتقاندىمۇ (ۋاپات بولۇشتىن ئالتە كۈن بۇرۇن) يېنىدا ساقلاپ كەلگەن 6000 يۈەن پۇلنى قومۇل شەھىرىدىكى «ئۇمىد» باشلانغۇچ مەكتىپىگە ئىئانە قىلغان .

سوپاخۇن 1930 ـ يىللاردىكى دېھقانلار ئىنقىلابى دەۋرىدە ، شېڭ شىسەي ، گومىنداڭ ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ۋە يېڭى جۇڭگو دەۋرىدىن بەش دەۋردە ياشىغان ۋە نۇرغۇن ھەربىي ھەربىكەتلەرگە قاتناشقاچقا ، ئۇنىڭ ئەسلىمىسى ئۇزاق تارىخىي جەريانغا ، چوڭ تارىخىي ، ئىجتىمائىي ، سىياسىي ۋە ھەربىي ۋەقەلەرگە ، مەشھۇر تارىخىي شەخسلەرگە چېتىلىدۇ . شۇڭا تارىخىي جەريانى ئۇزۇن ،

ۋەقەلىك دائىرىسى كەڭ ، مەزمۇنى مول مۇنداق بىر تارىخىي ئەسلىمىنى يېزىپ چىقىش ، ھەقىقەتەن ئاسان ئەمەس ! سوپاخۇن سۇۋۇروف ئۇزاق يىللاردىن بۇيان كۆڭلىگە پۈكۈپ كەلگەن ئارزۇسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن قەيسەرلىك بىلەن قولىغا قەلەم ئېلىپ ، 1956 ـ يىلى ئەسلىمىسىنى يېزىشقا كىرىشكەن . ئەسلىمىسىنى شۇ ئىشلارغا شاھىت بولغان ئاقموللامدەك نۇرغۇن كىشىلەرنى زىيارەت قىلىپ ۋە قايتا رەتلەپ 1980 ـ يىلى تاماملىغان . سوپاخۇن مۇنداق دەيدۇ : «ئوبيېكتىپ ، سۇبيېكتىپ سەۋەبلەر تۈپەيلى بۇ ئەسلىمەمنى كۆڭلۈمدىكىدەك ياخشى يازالمىدىم . لېكىن شۇنى ئېيتالايمەنكى ، مۇبالىغە قىلمىدىم ، يالغان ـ ياۋداق سۆزلەرنى قوشمىدىم . بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى راستچىللىق بىلەن ئەينەن بايان قىلىشقا تىرىشتىم . شۇنداق بولسىمۇ ، بەزى سەۋەنلىكلەردىن خالىي بولۇش قىيىن . مەن ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەنلەرنىڭ تۈزىتىپ ئوقۇپ پايدىلىنىشىنى ئۈمىد قىلىمەن» .

مەزكۇر ئەسلىمىنى رەتلەپ تەھرىرلەشتە ماڭا ياردەم قىلغان ئابلىز ئىسمائىلغا كۆپ رەھمەت ئېيتىمەن .

ئابلىز ياقۇپ

2008 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ، ئۈرۈمچى

ئىچىدىكىلەر

بىرىنچى باب

قومۇل ۋە قومۇل ۋاڭلىرى 1
قومۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى، جىن شۇرىن ۋە ما جۇڭيىڭ 4
خوجىنىياز ھاجىنىڭ ئۆز قوشۇنلىرىنى باشلاپ موڭغۇلىيە چېگرىسىغا ئورۇنلىشىشى 20
خوجىنىياز ھاجىنىڭ تۇرپانغا بېرىشى 24
ما جۇڭيىڭنىڭ شىنجاڭغا ئىككىنچى قېتىم چىقىشى 31
موربىدىكى سۆھبەت 35

ئىككىنچى باب

12 ـ ئاپرېل سىياسىي ئۆزگىرىشى 39
شېڭ شىسەينىڭ خوجىنىياز ھاجى، مەھمۇت مۇھىتىلار بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈشى 42
ما جۇڭيىڭنىڭ ئۈرۈمچىگە بىرىنچى قېتىم ھۇجۇم قىلىشى ... 48
ما جۇڭيىڭنىڭ خوجىنىياز ھاجىلار بىلەن يول ئۈستىدە ئۇرۇشۇشى 50
قومۇلدىكى قىرغىنچىلىق 59
ما جۇڭيىڭنىڭ شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى بىلەن ئۇچىنچى قېتىم سۆھبەت ئۆتكۈزۈشى 69

ئۈچىنچى باب

ئاقسۇدىن قەشقەرگە سەپەر 73
قەشقەر كونىشەھەرىدىكى قىرغىنچىلىق 81
خوجىنىياز ھاجىنىڭ ئەركەشتامغا بېرىشى 82

يېڭىسارىدىكى سوقۇش 85

تۆتىنچى باب

يەكەندىكى سۆھبەت 99
ئاقسۇدا ئۆتكۈزۈلگەن مۇھىم يىغىن 103
شاقۇدىكى ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسى 106
ما جۇڭيېڭنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قېچىشى ۋە ئۇنىڭ ئاخىرقى ئەھۋالى 109
مەھمۇت شىجاڭنىڭ قەشقەرگە بېرىپ ئورۇنلىشىشى 112
ما خۇسەننىڭ خوتەن ۋىلايىتىگە ئورۇنلىشىشى 117
خوجىنىياز ھاجىنىڭ ئۈرۈمچىگە مېڭىشى ۋە ئۇنىڭ ئاقىۋىتى ... 118
مەھمۇت شىجاڭنىڭ قەشقەرگە قايتىشى ۋە ئۇنىڭ ئاقىۋىتى.... 120

بەشىنچى باب

مېنىڭ دىنىي مەكتەپتە ئوقۇشۇم ۋە ئالۋانغا تۇتۇلۇشۇم 126
مېنىڭ ھەربىي مەكتەپكە كىرىشىم 135
مېنىڭ ھەربىي سەپكە قاتنىشىشىم 140
قەشقەردىكى ئاتلىق 31 ـ تۈەننىڭ كېلىپ چىقىش مەنبەسى 144
ما خۇسەن بىلەن ئابدۇنىيازنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدا قىلغان ئىسيانى ۋە ئۇنىڭ ئاقىۋىتى 146

ئالتىنچى باب

قەشقەر ئاتلىق 31 ـ تۈەننىڭ مۇستەقىل پىيادە 6 ـ يېڭىغا ئۆزگەرتىلىشى 151
مۇستەقىل پىيادە 6 ـ يېڭىنىڭ كۆچۈشى 158
پىيادە 6 ـ يېڭىنىڭ كورلىدا قورالسىزلاندۇرۇلۇپ تاشيول قۇرۇلۇشىغا سېلىنىشى 174
كورلىدا بۇيرۇق كۈتۈش 180
چاقىلىق بىلەن دۇنخۇاڭ ئارىلىقىدىكى يولنى ياساش بۇيرۇقى 183

يەتتىنچى باب

6 ـ يېڭىنىڭ تۇرپانغا بېرىشى ۋە ئاقىۋىتى 190
«ئالتايچى» ياشلار 198
تۇرپاندا مۇستەقىل 6 ـ يېڭىنىڭ قىسقارتىۋېتىلىشى 204

سەككىزىنچى باب

مىللىي 8 ـ، 9 ـ لىەنىنىڭ گۇچۇڭ، ئالتاي ئۇرۇشىغا مېڭىشى 219
شېڭ شىسەينىڭ نەنجىڭغا كېتىشى، مورىنى مۇھاپىزەت قىلىش ۋەزىپىسىنىڭ 9 ـ لىەنگە تاپشۇرۇلۇشى 224
پېڭدېڭسەندىكى قانلىق جەڭ 233
17 ـ نومۇرلۇق پوتەيدىكى مەخپىي يىغىن 250
گۇچۇڭغا قايتىش 259
گۇچۇڭدا 46 ـ شى تۇرمىسىگە قامىلىشىم 277
ئايىمخان ھەدەم ۋە قىزى جاناخانلارنىڭ ماڭا ياردەم قىلىشى 280

توققۇزىنچى باب

8 ـ، 9 ـ لىەنلەرنىڭ گۇچۇڭدىن ئۈرۈمچىگە يۆتكىلىشى 293
8 ـ ، 9 ـ لىەنلەرنىڭ شىخوغا مېڭىشى 298
شىخۇ، مايتاغنىڭ ئەھۋالى 300
مايتاغدىكى قوزغىلاڭ تەييارلىقى 302
مېنىڭ ئابدۇرېھىم مەمەتوفنى ئىزدەپ يولغا چىقىشىم ۋە يەنە سىخەي كۆۋرۈكىدىن يەنە قايتىپ كېلىشىم 309

ئونىنچى باب

بەش پاي ئوق ئاۋازى 318
موڭغۇل دىنىي زاتلار ۋە نۇرپاي باتۇرنىڭ ئىنقىلابىي يارىدىمى 325

بىزنىڭ تاكتىكىمىز 344
خەنزۇ دېھقانلارنىڭ ياردەم بېرىشى 353
ئۇلانبۇلاقتا تۈيۈقسىز يۈز بەرگەن ئۇرۇش 360
ئەمدىكى نىشان بورتالا 370
بورتالادىكى ئۇچرىشىش 382

ئون بىرىنچى باب

غۇلجا شەھىرىگە سەپەر 390
بىزنى مىللىي ئارمىيىنىڭ ھەرقايسى قىسىملىرىغا تارقىتىۋې-
تىشى 396
جەنۇبقا يۈرۈش قىلىش قىسمىنىڭ تەشكىلىي قۇرۇلۇشى ... 403
جەنۇبقا سەپەر 404
جەنۇبىي شىنجاڭغا بارغاندىن كېيىنكى تۇنجى جەڭ 414
باي ناھىيەسىنىڭ ئازاد قىلىنىشى ۋە بايدىكى ئەھۋاللار 420
مۇزات داۋىنىدىكى مۇھىم قورغاننى ھۇجۇم بىلەن ئېلىش 426
پارتىزانلار ئەترىتىنى تەرتىپكە سېلىش 439
ئاقسۇ كونىشەھەرنى ئىشغال قىلىش 441
ئاقسۇغا ئىككىنچى قېتىم يۈرۈش قىلىش 449
قۇربان بېرەم ئىجرا قىلغان بۇيرۇق 454
مۇزداۋاندىن ئېشىپ ئىلىغا قايتىشىمىز 468
پارتىزانلارنىڭ مۇنتىزىملىشىشى ۋە قىسىملارغا ئورۇنلاشتۇرۇ-
لۇشى 474
مېنىڭ مىللىي ئارمىيە باش قوماندانلىق شتابى ھەربىي تەييارلىق بۆ-
لۈمىگە يۆتكىلىشىم ۋە كېيىنكى ئەھۋاللىرىم 491
خاتىمە 495

بىرىنچى باب

قومۇل ۋە قومۇل ۋاڭلىرى

ئۆتمۈشتە كىشىلەر قومۇلنى «ئون ئىككى تاغ، بەششار»[1]دەپ ئاتايتتى. ئون ئىككى تاغ: تاراتى، قوراي، ئېدىر، باغداش، خو-تۇنتام، تاشار، شوپۇل، باي، ئاراتۇرۇك، نوم، تۇركۆل ۋە نېرىن-كىردىن ئىبارەت ئىدى. ھەربىر تاغنى بىردىن دورغا باشقۇرات-تى. بەششار سۇمقاغا، ئاستانە، تۇغۇچى، لاپچۇق، قارادۆۋە دېگەن يۇرتلاردىن ئىبارەت بولۇپ، ھەربىر شەھەرنى قازى، قورمال[2] ياكى سېدىرلار[3] باشقۇراتتى.

ئون ئىككى تاغ خەلقى ئاساسىي جەھەتتىن چارۋىچىلىق، قوشۇمچە دېھقانچىلىق بىلەن، بەششار خەلقى ئاساسەن دېھقانچى-لىق، ئاز قىسمى قوشۇمچە باغۋەنچىلىك بىلەن تۇرمۇش كەچۈ-رەتتى. قومۇلنىڭ پۈتۈن تېرىلغۇ يەر، سۇ، مال چارۋا، ئوتلاق، يايلاقلىرى ھەتتا كان بايلىقلىرىمۇ ۋاڭلارنىڭ مەخسۇس مۇلكى-گە ئايلىنىپ قالغانىدى. ۋاڭلار خەلقنىڭ ئۈستىگە ھەددىدىن ئارتۇق باج، ئالۋان ـ سېلىقلارنى ئۆزى بىلگىنىچە سالاتتى. بە-چارە خەلقە قوپال مۇئامىلە قىلىپ، ئۇلارنى خورلايتتى.

قومۇلغا 230 نەچچە يىل ھۆكۈمرانلىق قىلىپ كەلگەن

① بەششار ـــ بەش شەھەر مەنىسىدە.
② قورمال ـــ چارۋىچىلىق رايونلىرىنى باشقۇرىدىغان ئەمەلدار.
③ سېدىر ـــ ھۆكۈمەتنىڭ ئاشلىق ئامبارلىرىنى باشقۇرىدىغان ئەمەلدار.

ئاقسۆڭەك، فېئودال ۋاڭلارنىڭ زۇلۇم ۋە ئېزىشلىرىگە چىدىمىغان قومۇل دېھقان ـ چارۋىچىلىرى قوراللىق ۋە قورالسىز داۋاملىق قارشىلىق كۆرسىتىپ كەلگەنىدى. بىراق ۋاڭلار قوزغىلاڭچىلارنى دەھشەتلىك باستۇرۇپ كەلدى.

بۇ خىل زۇلۇمغا چىدىمىغان تۆمۈر نىياز يەنى تۆمۈر خەلپە ۋە خوجىنىياز ھاجىلار باشچىلىقىدىكى دېھقانلار 1912 ـ يىلى قوراي تېغىدا قومۇل ۋاڭى شامەخسۇتقا قارشى قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرىدۇ. ئەينى چاغدىكى قومۇل ۋاڭى شامەخسۇت قوزغىلاڭچىلارنى باستۇرۇش ئۈچۈن ياڭ زېڭشىن (ياڭ جياڭجۈن)گە ئىلتىماس قىلىپ، قوشۇن توپلاپ ئۇرۇش قىلىدۇ. لېكىن كۆپ ئۇرۇشلاردا شامەخسۇت يېڭىلىدۇ. قوزغىلاڭچىلار بارغانسېرى كۈچىيىپ ئادەم سانى 8000 ـ 9000 دىن ئاشىدۇ. ياڭ زېڭشىن قوزغىلاڭچىلارنى قورال كۈچى بىلەن يوقىتالمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، تۆمۈر خەلپىنى سۆھبەتكە چاقىرىدۇ. ئۇرۇمچىدىن ياڭ زېڭشىنغا ۋەكىل بولۇپ قومۇلغا كەلگەن لى شۇفۇ (خۇيزۇ): «ياڭ جياڭجۈننىڭ سىزگە يامان نىيىتى يوق. بىرگە ئۆتۈشنى خالايدۇ» دەپ «قۇرئان» تۇتۇپ قەسەم قىلىدۇ. تۆمۈر خەلپە تەقۋادار كىشى بولغانلىقتىن، ئۇنىڭ قەسىمىگە ئىشىنىپ كېتىپ، 200 ئاتلىق قوراللىق سەپدىشى بىلەن ئۇرۇمچىگە كېلىدۇ. ياڭ زېڭشىن ئۇزاق ئۆتمەي تۆمۈر خەلپە ۋە تۇرپانلىق قوزغىلاڭچىلارنىڭ باشلىقى مۆيدىن موللا قاتارلىقلارنى سۈيىقەست بىلەن ئۆلتۈرىدۇ. تۆمۈر خەلپە بىلەن ئۇرۇمچىگە چىققان قوزغىلاڭچىلارنىمۇ قومۇلغا ئاپىرىپ قويىمىز دەپ يالغان ئېيتىپ، گۈچۈڭنىڭ بىر تېغى ئىچىدە جايلىۋېتىدۇ. قومۇلدا قالغان خوجىنىياز ھاجى ۋە باشقىلار ھەر تەرەپكە تارقىلىپ كېتىدۇ. قالغانلىرىنى ۋاڭ ئۆلتۈرۈپ، ئاز قىسمىنى زىندانغا تاشلايدۇ. لېكىن ئۇزاق ئۆتمەي ۋاڭلارنىڭ ئەمەلىي ھوقۇقى تۆۋەنلەشكە باشلايدۇ.

1930 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى 54 يىل ۋاڭلىق ھۆكۈمرانلىقىنى سۈرگەن شامەخسۇت پالەچ كېسىلى بىلەن 82 يېشىدا ۋاپات بولدى. شامەخسۇتنى تېخمۇ ئۇلۇغ كۆرسىتىشكە، خەلقنىڭ ئۇنىڭغا بولغان ئېتىقادىنى كۈچەيتىپ، ئۆزلىرىنىڭ فېئودالىلىق ئىمتىيازىنى ئۆمۈرۋايەت ساقلاپ قېلىشقا ئۇرۇنغان ۋاڭ ئەۋلادلىرى، ئوردا ئەمەلدارلىرى ھەم باشقا يۇقىرى تەبىقىدىكىلەر ئۇنىڭ ئۆلۈكىنى ناھايىتى ھەيۋەتلىك ۋە داغدۇغىلىق ئېلىپ چىقتى. شامەخسۇت ۋاڭ تاۋۇتىنىڭ ئالدىدا بوتىلاقلىرىدىن ئايرىلغان، ئۇستىگە ئاق يوپۇق سېلىپ گىلەم خۇرجۇن ئارتىلغان تۆت تۈياق ھېنگان تۆگە، قۇلۇنلىرىدىن ئايرىلغان، ئۇستىگە ئاق يوپۇق يېپىپ ئېگەر ـ يۈگەنلىرىگىچە ئاق لاتا ئورالغان تۆت تۈياق بايتال، ئوغلاقلىرىدىن ئايرىلغان ئاق يوپۇق يېپىلغان تۆت تۈياق ئۆچكە، قوزلىرىدىن ئايرىلغان تۆت تۈياق ئاق ساغلىقنىڭ ھەربىرىنى بىردىن ئاق كىيىم كىيگەن كىشىلەر يېتىلەپ ماڭدى. بەگلەر مىنگەن تۆگىلەرنىڭ گىلەم خۇرجۇنلىرىدىن ئاق، قىزىل، كۆك شەلپەرلەرگە تۇگۇپ سېلىنغان يارماقلارنى ئېلىپ يول بويى چېچىپ ماڭدى. بۇ تىلسىز ھېسىياتنىڭ بوزلاشلىرى، بايتاللارنىڭ كىشىنەشلىرى، ئۇنىڭ ئۇستىگە، ساغلىقلارنىڭ ئۆز بالىلىرىنى ئىزدەپ مەرەشلىرى «ۋاڭ غوجام، ئۇلۇغ غوجام» دېگەن يىغا ئاۋازى بىلەن قوشۇلۇپ، ئەتراپنى زىلزىلىگە كەلتۈرگەنىدى. ۋاڭ ئەۋلادلىرى ۋە ئوردا ئەمەلدارلىرىنىڭ بۇنداق ئورۇنلاشتۇرۇشتىكى مەقسىتى بۇ تىلسىز ھايۋانلارنىڭ ئۆز بالىلىرىنى ئىزدەپ بوزلاپ، كىشنەپ، مەرەشلىرى كىشلەرگە ۋاڭ غوجامنىڭ ئۇلۇغلۇقىدىن تىلسىز ھايۋانلارمۇ «يىغلاۋاتىدۇ» دېگەن ھېسسىياتنى كەلتۈرۈپ، ئۇلارنىڭ شامەخسۇتقا بولغان ئېتىقادىنى كۈچەيتىش ئىدى.

مەن ئۇ چاغلاردا قومۇل شەھىرىدە دىنىي مەكتەپتە ئوقۇۋاتقانىدىم. ئاخۇنۇملار ھەممىزگە ئاق سەللە ئوراپ چىقىشنى

بۇيرۇدى. مەن ئاپامنىڭ ئاق داكا ياغلىقىنى سەللە قىلىپ ئورد-
ىدىم. بىز تالىپلار قۇرئانلارنى بوينىمىزغا ئېسىپ موللاملار بە-
لەن زىكىر ـ ساما قىلىپ، مۇناجات ئوقۇپ ماڭدۇق. يولنىڭ
ئىككى قاسنىقىدا توغ ـ ئەلەملەرنى لەپىلدىتىپ قوراللىق ئەس-
كەرلەر تىزىلغان بولۇپ، تاۋۇت قايسى قىسمىنىڭ ئالدىغا كەل-
سە، شۇ قىسىم كاناي، دۇمباقلىرىنى چالاتتى ۋە ماتەم بىلدۇ-
رەتتى.

شامەخسۇت ۋاڭنىڭ ئۆلۈكى ئالتۇنلۇق[1] قا دەپنە قىلىنىپ بولغاندىن كېيىن، قومۇل شەھىرىدىكى ئاخۇن ـ قارىيلارغا قەبرە بېشىدا كېچە ـ كۈندۈز قۇرئان ئوقۇتۇلدى. بۇ ئىشلار ھا-زىرقىدەك ئېسىمدىن چىقمايدۇ.

قومۇل دېھقانلىرى قوزغىلىڭى، جىن شۇرېن ۋە ما جۇڭيىڭ

1928 ـ يىلى 7 ـ ئايلاردا ياڭ زېڭشىن پەن ياۋنەن قاتار-لىقلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەندە پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن ئىچكى ئىشلار نازىرى جىن شۇرېن پەن ياۋنەننى ئۆلتۈرۈپ ھا-كىمىيەت بېشىغا چىقىۋالدى. 1930 ـ يىلى شامەخسۇت ۋاڭ ئۆ-لۈپ ۋاڭلىق تۇزۇم ئۇنىڭ ئوغلى نەزەرگە قالغاندا جىن شۇرېن نەزەر ۋاڭنى ئۇرۇمچىگە چاقىرىپ، «ھۆكۈمەتكە مەسلىھەتچى» دېگەن قۇرۇق قالپاق بىلەن ئۇرۇمچىدە تۇتۇپ تۇردى. قومۇلنى قومۇل، باركۆل، ئاراتۇرۇكتىن ئىبارەت ئۈچ ناھىيە قىلىپ تەشكىللەپ مەمۇرىي ھوقۇقنى ۋاڭدىن تارتىۋالدى. ھەرقايسى ناھىيىلەرگە ھاكىم بەلگىلىدى. جىن شۇرېنىڭ بۇ ھەرىكەتلىرى ئۆز ـ ئۆزىنى ئىدارە قىلىپ كەلگەن قومۇل خەلقىگە ئېغىر

① ئالتۇنلۇق ـــ قومۇل ۋاڭلىرى دەپنە قىلىنغان، ھەيۋەتلىك مۇنارلىق مەسچىت بىنا قىلىنغان جاي.

كەلدى.

ئەسلىدە ھەرقايسى ناھىيىلەردىن ئېلىنىدىغان غەللە ـ پاراق-نى 1929 ـ يىلى ئېلىش بەلگىلەنگەن بولسىمۇ، بۇ يېڭى تەش-كىللەنگەن ھاكىمىيەت 1928 ـ يىلىدىن باشلاپلا ئاشلىقنى تاپ-شۇرۇۋشقا خەلقنى مەجبۇرلىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە، قومۇلنىڭ ھەربىر تېغىغا مەلۇم ساندىكى ئەسكەرلەرنى ئورۇنلاشتۇردى. تاغدا تۇرغان جىن شۇرېننىڭ ئەسكەرلىرى ئۆزلىرى بىلگەنچە خەلقتىن ئالۋان ـ ياساق ئېلىپ، ئۇلارنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىشقا باشلىدى. ئۆلمەكنىڭ ئۇستىگە تەپمەك دېگەندەك جىن شۇرېن ئۆزىنىڭ گەنسۇدىكى يۇرتداش، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىدىن 80 ئا-دەمنى كۆچۈرۈپ چىقىپ، تاغ خەلقلىرىنىڭ ئاز ھەم ئۆزىگىمۇ يېتىشمەيۋاتقان يەرلىرىنى تارتىۋېلىپ، ئۇلارغا بۆلۈپ بەردى. بۇ ھەقتە قومۇل دېھقانلىرى نارازىلىق بىلدۇرۇپ ئەرز قىلغان بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ ئەرزىنى يۇقىرى ئېتىبارغا ئالمىدى.

جىن شۇرېننىڭ يۇقىرىقىدەك ئەرزلەرگە ئېتىبارسىز قارا-شى، زۇلۇم سېلىشى، كەمسىتىشى ۋە قاتمۇقات ۋەھشىيانە زور-لۇق ـ زومبۇلۇقلىرى ھەددىدىن ئېشىپ كەتتى. بىر كۈنى جىن شۇرېننىڭ قومۇلدا تۇرغان ئەسكەرلىرىدىن 4 ـ پىيادە يىڭ (با-تالىئون)نىڭ ئالتە نەپەر ئەسكىرى يەل ـ يېمىش ئېلىش ئۈچۈن تاھىر مىراب دېگەن كىشىنىڭ بېغىغا زورلۇق بىلەن كىرىپ كېلىدۇ. تاھىر مىراب ئەسكەرلەرنىڭ مۇنداق زومىگەرلىكىگە چىداپ تۇرالماي ئۇلارنى تۇتۇپ باشلىقلىرىغا تاپشۇرۇپ بېرىپ، جازالاشنى تەلەپ قىلىدۇ. لېكىن ئەسكەر باشلىقلىرى ئۇلارنى قويۇۋېتىدۇ. ئەسكەرلەر بوشىنىپ چىقىپلا تاھىر مىرابنى ئۆل-تۈرۈۋېتىدۇ. بۇ ۋەقە تۇغرۇلۇق خەلق يۇقىرىغا ئەرز بەرگەن بولسىمۇ، جىن شۇرېن: «ئۇ قانداق مېۋە ئىكەن؟ باھاسى شۇن-چىلىك قىممەتمىكەن؟» دەپ قويۇپ ئەسكەرلەرگە ھېچقانداق چا-رە كۆرمەيدۇ. خەلق دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ قالىدۇ. جىن شۇ-

رېنىڭ بۇ ئىشى خەلقنى غەزەپكە كەلتۈردۇ.

قومۇلدا تۇڭمەنلەر قىش كۈنى توڭلاپ قالىدىغان بولغاچقا، قومۇل خەلقى ھەر يىلى كۈزدە تۇڭمەنگە بېرىپ ئۇن تارتقۇزۇۋالاتتى. شوپۇل تېغىنىڭ دورغىسى سالى دورغا ئادەملىرى بىلەن ئۇن تارتىپ كېلىۋاتسا، لېۋۇ شجاڭ[1] نىڭ ئەسكەرلىرىگە ئۇچراپ قالىدۇ. ئەسكەرلەر: «سىلەر ئۇننى تاشقى موڭغۇلغا ئاپىرىدىكەنسىلەر» دېگەن تۆھمەت بىلەن سالى دورغىنى ھەربىي شتابقا تاپشۇرۇپ بېرىدۇ. 30 تۆگە ۋە باشقا ئۇلاغلارغا ئارتىلغان ئۇنلىرىنى مۇسادىرە قىلغاندىن سىرت، 300 سەر كۈمۈش پۇل، 40 مىڭ جىڭ ئوت ـ سامان جەريمانە قويىدۇ. بۇ جەريمانىنى بىرلا قېتىمدا تۆلەشكە قۇربى يەتمىگەن سالى دورغىنى قاماققا ئالىدۇ. بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان خوجىنىياز ھاجى، يولۋاس، ھەسەن بالا ھاجىلار كېپىل بولۇپ ئۇنى سولاقتىن چىقىرىدۇ. بۇ ئىشتىن غەزەپلەنگەن سالى دورغا: «خەپ، ئەگەر مەن زالىملارغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرمىسەم، ھاكىم بىلەن ئەسكەر باشلىقلىرىنىڭ قېنىنى ئىچمىسەم، سالى بولماي كېتەي!» دەپ قەسەم قىلىدۇ.

شامەخسۇت ئوردىسىدا رېھىم ئىسىملىك بىر يىگىت بار ئىدى. ئۇ خەلق بىلەن ياخشى ئۆتەتتى. خەلق ئۇنىڭ جان كۆيىدۇرەتتى. ئوردا ئەمەلدارلىرىنىڭ ناھەق ئىشلىرىنى كۆرسە چىدىماي نارازىلىق بىلدۈرەتتى. بەزىدە بۇاستە ئارىلىشاتتى. قومۇل خەلقى ئۇنىڭغا ئىشىنەتتى ۋە ئۇنى ھىمايە قىلاتتى. شۇڭا، جىن شۇرېننىڭ يەرلىك ئەمەلدارلىرى بۇ يىگىتنىڭ ئىسيانكار روھىدىن قاتتىق گۇمان قىلىپ، ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتىشكە جىن شۇرېندىن بۇيرۇق ئالىدۇ. بۇ ئەھۋالنى ئاڭلىغان قومۇل خەلقى

① لېۋۇ شجاڭ (لېۋۇ دۇنزىيە كوماندىرى) ـــ قومۇلنىڭ بارلىق ھەربىي ۋە مەمۇرىي ھوقۇقىنى تۇتۇپ تۇرغان ئەمەلدار.

قاتتىق نارازىلىق بىلدۈرۈپ، غۇلغۇلا قىلىدۇ، قارشىلىق كۆرسىتىدۇ. بۇ ئىشتىن چۆچۈگەن قومۇلنىڭ يەرلىك ئەمەلدارلىرى رېھىم باتۇرنى ئۆلتۈرەلمەي، تۇرپاننىڭ لۇكچۇن دېگەن يېرىگە پالايدۇ.

نېرىنكىرنىڭ قورمالى 40 تۇياق قوينى سېتىش ئۈچۈن بارکۆل بازىرىغا بېرىپ، قويلارنىڭ بىرىنمۇ ساتمىغان ئەھۋالى ئاستىدا «سەن باج تۆلىمەپسەن» دەپ 500 سەر كۈمۈش پۇل جەريمانە قويىدۇ. بۇ كىشىنىڭ «قويلىرىمنى ساتمىدىم» دېگىنىگە قارىماي، باج ھەققى ئۈچۈن ھەممە قوينى تارتىۋالىدۇ. بۇ ناھەقچىلىكنى كۆرگەن خەلق قاتتىق نارازى بولىدۇ.

تاغلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان جىن شۇرېن ئەسكەرلىرى ۋە ئەمەلدارلىرى تاغلىق خەلقنىڭ توي ـ تۆكۈن ۋە مەشرەپلىرىگە كىرىۋېلىپ، خوتۇن ـ قىزلارنى ئۇسسۇلغا تارتىپ، پوخۇرلۇق قىلىدۇ. بەزى خوتۇن ـ قىزلارنى ئاياغ ئاستى قىلىدۇ. بۇنداق ئېچىنىشلىق خەۋەرلەرنى ئاڭلىغان قومۇل خەلقنىڭ ۋاڭغا ۋە جىن شۇرېن ئەسكەرلىرىگە بولغان غەزەپ ـ نەپرىتى تېخىمۇ تاشىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە، بۇرۇن جىن شۇرېن تاغلارغا ئەسكەرلىرىنى چىقىرىپ ئورۇنلاشتۇرغاندا جىن شۇرېننىڭ بىر يۇرتلۇقى جاڭ گوخۇنى قومۇل شەھىرى شوپۇل يېزىسىنىڭ سۆجە قورغىنىغا باج ئەمەلدارى قىلىپ ئەۋەتكەنىكەن. بۇ قورغان شىنجاڭ بىلەن موڭغۇلىيە چېگرىسىدىكى چازا بولۇپ، سودىگەرلەردىن كىرىدىغان باج كىرىمى ناھايىتى جىق ئىدى. جاڭ گوخۇ بۇ يەردە ھەددىدىن ئېشىپ شوپۇلدىكى مۆتىۋەرلەردىن سالى مەمەتنىياز دورغىنىڭ ئاسىيخان ئىسىملىك چىرايلىق قىزىغا كۆزى چۈشۈپ، ئۇنى ھوقۇقىغا تايىنىپ خوتۇنلۇققا ئالماقچى بولىدۇ، قىزنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنى قىزىنى بېرىشكە مەجبۇرلايدۇ. ئابدۇللا مىراب جاڭ گوخۇغا ۋەكىل بولۇپ قىز سوراپ كەلگەن تەرجىمانىنى: «سەن قايسى ۋىجدانىڭ بىلەن قىز سوراپ كەل-

دىك؟» دەپ قاتتىق سۆكىدۇ. زالىملارنىڭ دەرد ـ ئەلەمنى تولا تارتىپ چىدىغۇسىز ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغان بىچارە دېھقانلار بۇ زورلۇق ـ زومبۇلۇقنى كۆرۈپ تاقەت قىلالماي، قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ زومىگەر ئەمەلدارلارنىڭ ئەدىپىنى بەرمەكچى بولىدۇ. ئابدۇنىياز مىراب، سالى دورغا، خوجىنىياز ھاجى ۋە باشقا يۇرت كاتتىلىرى، دېھقانلار كالېندارى بويىچە 3 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى مەخپىي مەسلىھەتلىشىدۇ. مەسلىھەت بويىچە 1931 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى تويىنى قىلىدىغان بولۇپ، تەييارلىقنى باشلايدۇ. توي كۈنى يېتىپ كېلىدۇ. جاڭ گوخۇ خۇشاللىقتىن ھېچ ئېككىلەنمەي تويغا 32 نەپەر قوراللىق ئەسكەر بىلەن كېلىدۇ. توي ئاخشىمى جاڭ گوخۇنى قىز ھۇجرىسىغا باشلايدۇ. قىز ھۇجرىسىغا چىرايلىق قىزچە ياساندۇرۇپ ئالدىنئالا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇلغان ئىمىن ئىسىملىك باتۇر يىگىت، جاڭ گوخۇ كىرىشى بىلەنلا قۇچاقلاپ يېقىتىپ ئۆلتۈرىدۇ ۋە يان قوراللىنى ئېلىۋالىدۇ. ئاندىن سىرتتا تەييار تۇرغان ئون نەچچە يىگىت جاڭ گوخۇنىڭ 32 نەپەر قوراللىق ئەسكىرىنى جايلىۋېتىپ، ئۆزلىرى قوراللىنىدۇ ھەم قورغان ئەمەلدارى ئابدۇنىيازنىڭ يارەدەم قىلىشى بىلەن قورغاننى ساقلاۋاتقان 70تىن ئارتۇق ئەسكەرنى تۇتۇپ، 77 دانە مىلتىق ۋە ئوقلىرىنى ئېلىۋالىدۇ. سالى دورغا، ئابدۇنىياز مىرابلار چېگرىدىكى 33 نەپەر موڭغۇلنىڭ قوراللىرىنىمۇ ئېلىۋالىدۇ.

شۇنداق قىلىپ، سالى دورغا، ئابدۇنىياز مىراب، باقىنىياز دورغا، خوجىنىياز ھاجى، قاسىم پالۋان (مەرگەن)، يەھيا ئىمام، ئىبراھىم قورمال يېتەكچىلىكىدە تاغ رايونىدىكى قوزغىلاڭ باشلىنىدۇ. ئۇلار قومۇلدىن سالى دورغىغا قويۇلغان جەرىمانىنى ئېلىش ئۈچۈن كەلگەن ئۈچ نەپەر چېرىكنىڭ قوراللىرىنى ئېلىۋېلىپ، ئىككىسىنى ئۆلتۈرۈپ، بىرىنى تىرىك قويۇپ بېرىدۇ. ئېھتىمال، باشلىقلىرىغا خەۋەر قىلسۇن، دەپ قويۇپ بەرگەن

بولۇشى مۇمكىن. بۇ ۋەقە ئۇزاق يىللاردىن بېرى فېئودال ۋاڭلارنىڭ ۋە ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەتنىڭ زۇلمىنى ھەددى ـ ھېسابسىز تارتىپ پەيمانى تولغان قومۇل خەلقىنىڭ غەزەپ ئوتى پىلتىسىگە يېقىلغان ئوت بولۇپ قالدى.

بۇ ۋەقەنى ئاڭلىغان ئۇچ ناھىيەنىڭ دېھقان ـ چارۋىچىلىرى تەۋرەپ كەتتى. شۇ چاغلاردا قومۇلنىڭ ھەربىي باشلىقى لىيۇ زېشىڭ ئىدى. ئۇ قوزغىلاڭچىلارنى باستۇرۇش ئۈچۈن يولۋاسىنىڭ باشچىلىقىدا قوشۇن چىقاردى. بىراق بۇ چىققان ئەسكەرلەردىن جېنىنى ئېلىپ قېچىپ كەلگەنلىرى ناھايىتى ئاز بولدى. مۇتەلەق كۆپچىلىكى قوزغىلاڭچىلار تەرىپىدىن تارمار قىلىندى. خەلقنىڭ تۆۋەندىكى قوشاقلىرى مانا شۇ جەڭلەرنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ:

سايلارغا چېرىك چىقتى،
ئەلىمنى دېڭگايتىپ.
چەنلەپ ئاتتۇق مېڭىگە،
موزىسىنى قېڭغايتىپ.

چىقىپ كەلگەن چېرىكلەر،
ئارىلاپ ئاتتى تاك ـ تاڭنى.
تاغچىلار يامان ئىكەن،
تارتىپ ئالدى جۇنچاڭ[1] نى.

قوزغىلاڭچىلارنى باستۇرۇشقا چىققان چېرىكلەرنىڭ قايتىپ كەلمەيۋاتقانلىقىنى كۆرگەن لىيۇ زېشىڭ پۈتى كۆيگەن توخۇدەك بولۇپ كەتتى. ئۇلار تاغقا ئەسكەر چىقارسا زىيان تارتىدىغانلىقىنى بىلىپ قومۇلنى مۇداپىئە قىلىشقا ئۆتتى. بۇ چاغدا ئون

① جۇنچاڭ ـــ ھەربىي قورال.

ئىككى تاغنىڭ دېھقان ـ چارۋىچىلىرى قوزغىلىپ، نەيزە، قارا مىلتىق، توقماق قاتارلىق نەرسىلەر بىلەن قوراللىنىپ بولغاندى. لېكىن، ئۇلارنى بىرلەشتۈرۈشكە ئادەم بولمىغانلىقتىن، ئۆز ئالدىغا ھەرىكەت قىلاتتى. خوجىنىياز ھاجى بۇرۇن تۆمۈر خەلپە بىلەن بىرلىكتە سوقۇشقا قاتناشقانلىقى ئۈچۈن مەلۇم دەرىجىدە ئۇرۇش قىلىش تەجرىبىسى بار ئىدى. شۇڭا ئۇ ئۆز جايىدىكى قوزغىلاڭچىلارنى ھەم بۇرۇن ۋاڭغا ئەسكەر بولغان پالۋانلارنى تەشكىللىدى. بۇ ئەھۋالنى ئۇققان لىيۇ زېشىڭ بىلەن يېڭجاڭ (باتالىئون كوماندىرى) جىڭ شەي بىر يىڭ قوراللىق ئەسكەرنى باشلاپ قوزغىلاڭچىلارنى يوقىتىش ئۈچۈن كۆشۆتى داۋىنىغا يۈرۈش قىلدى. كۆشۆتى داۋىنى ئۈچ ناھىيەنىڭ يولىنى كونترول قىلىدىغان ئىستراتېگىيىلىك ئەھمىيەتكە ئىگە جاي ئىدى. خوجىنىياز ھاجى سالى دورغىنىڭ بىر قىسىم ئاتلىق ئەسكەرلىرىنى كۆشۆتى جىلغىلىرىدا قالدۇرۇپ، ئۆزى بىر قىسىم قوزغىلاڭچىلارنى باشلاپ، سالى دورغىغا ماسلىشىپ ئالدى ـ كەينىدىن ھۇجۇم قىلىش ئارقىلىق جىڭ شەي باشچىلىقىدىكى بىر يىڭ ئەسكەرنى تەلتۆكۈس يوقاتتى. بۇ جەڭ ھەققىدە خەلق ئىچىدە مۇنداق قوشاق توقۇلغان:

خويما كاتتا جەڭ بولدى،
كۆشۆتى دېگەن يەردە.
جىڭ شەي باشلىق چېرىكلەر،
سىيىپ ئۆلدى شۇ جەڭدە.

چېرىك ئاتىدۇ ئوقنى،
قۇرۇق تاغنىڭ بېشىغا
تاغچى پالۋان ئاتىدۇ،
چېرىكلەرنىڭ بېشىغا.

بۇ جەڭدە قوزغىلاڭچىلار بىر تۈركۈم قورال ـ ياراغ، ئوق ـ دورا ۋە ھەربىي ئەسلىھەلەرنى غەنىيمەت ئېلىپ تېخىمۇ كۈچەيدى. بۇ غەلىبىنى كۆرگەن دېھقان ـ چارۋىچىلاردىن قوزغىلاڭچىلارغا قوشۇلىدىغانلار كۆپەيىپ، كەلكۈندەك ئېقىپ كېلىشكە باشلىدى. خوجىنىياز ھاجى ئۇلارنى تەشكىللەپ بىرلەشتۈردى. شۇنداق قىلىپ، خوجىنىياز ھاجى قومۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ ئاتاقلىق رەھبىرى بولۇپ قالدى. بۇ تەشكىللەنگەن قوزغىلاڭچىلارنىڭ خوجىنىياز ھاجى باشچىلىقىدا ئېلىپ بارغان ئۇرۇشلىرى ھەققىدە قومۇل خەلقى ئەينى ۋاقىتتا مۇنداق قوشاقلارنى توقۇغان:

بۇ تاغلار ئارقىسىدا،
پۈتۈتى دېگەن تاغ بار.
دۈشمەن بىلەن جەڭ قىلىپ،
جۇنچاڭ ئالغان ئەرلەر بار.

ئاق بوز ئاتنى مىنگەندە،
ئاتا ـ ئانام بولۇر رازى.
ئۆلگەنلەر شېھىت كەتسە،
قالغانلار تامام غازى.

بۇ قوزغىلاڭ بىر يىلغا يېقىن داۋاملىشىپ، كۈندىن ـ كۈنگە كېڭىيىپ، قومۇلدىكى ئون ئىككى تاغ، بەش شەھەرنى زىلزىلىگە كەلتۈردى. ھەممە يەرنى ئۇرۇش ئوتى قاپلاپ كەتتى. بۇ ئەھۋالدىن چۆچۈگەن جىن شۇرىن يۈرىكى پوكۇلداپ، بىر تەرەپتىن، خوجىنىياز ھاجىنىڭ قوشۇنىنى قورشاپ يوقىتىش ئۈچۈن ئۇرۇمچىدىن چوڭ قوشۇن ئەۋەتسە، يەنە بىر تەرەپتىن، سۆھبەت ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن ۋەكىللەر ئۆمىكى ئەۋەتتى. سۆھبەت

ئۆتكۈزۈشكە كەلگەن ۋەكىللەر خوجىنىياز ھاجىنىڭ يۇرتى تارا-
تىغا كەلدى. مېنىڭ چوڭ ئاچامنىڭ يولدىشى موللائاخۇن ئاكا
خوجىنىياز ھاجىنىڭ يېنىدا خىزمەت قىلاتتى. ئۇ ئاخشىمى ۋە-
كىللەر بىلەن خوجىنىياز ھاجى ئوتتۇرىسىدا بولغان سۆزلەرنى
بىزگە دەپ بېرەتتى. ئۇنىڭ ئېيتىشچە ئۇرۇمچىدىن كەلگەن
ۋەكىللەر روزى ھاجى، ناسىربەگ، چوڭئاخۇن ۋە بىرنەچچە خەن-
زۇدىن تەركىب تاپقان ئىكەن. خوجىنىياز ھاجىنىڭ پوزىتسى-
يىسى قەتئىي بولۇپ، مۇرەسسەنى رەت قىلىدىكەن. باشقا دور-
غىلار مۇرەسسەگە قوشۇلۇشنى خالىسىمۇ ھاجىمدىن تەپ تارتىپ
ئوچۇق ـ ئاشكارا بىرنەرسە دېيەلمەيدىكەن. خوجىنىياز ھاجى:
«بىز قورال تاپشۇرمايمىز، قورال بىزنىڭ جېنىمىز، ئاچ قال-
ساق، ئوۋ ئوۋلاپ جان باقىمىز» دەيدىكەن. ھاجىمنىڭ تەلىپى
ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرىنى ۋە ئەمەلدارلىرىنى قومۇلدىن قايتۇرۇپ
كېتىش، قومۇلنىڭ ئامانلىقىنى يەرلىك مىللىي قوشۇنغا تاپشۇ-
رۇپ بېرىش ئىكەن. ھاجى بۇ شەرتتە چىڭ تۇرىدىكەن. لېكىن
جىن شۇرېن بۇنىڭغا كۆنمەيدىكەن.

نەتىجىدە سۆھبەت بۇزۇلۇپ، ئۇرۇش پۈتۈن شىنجاڭ دائىر-
سىگە كېڭىيىشكە باشلىدى. قورال كۈچى ئىشلىتىپ ھېچ نە-
رسە قىلالمىغان جىن شۇرېن ئاقسۇدا ۋالىي ھەم ھەربىي باشلىق
بولغان جۇ رۇيشىنى قوماندان قىلىپ كۆپ ئەسكەر بىلەن قو-
مۇلغا ماڭدۇردى. جۇ رۇيشى قومۇلغا كېلىپ، تاغدىكى قوراللىق
قوزغىلاڭچىلارغا: «سىلەرنىڭ ئىككى تۈرلۈك شەرتىڭلەر بار ئە-
كەن. بۇ شەرتىڭلەرنى قورال تاپشۇرساڭلار قوبۇل قىلىمىز» دەپ
تاغقا ۋەكىل ئەۋەتتى. تاغلىقلار بۇ چىقىقان ۋەكىللەرنى قارشى
ئېلىپ، «قوراللارنىڭ بىر قىسمىنى بەش يىلدىن كېيىن، قالغان
قىسمىنى ئون يىلدىن كېيىن تاپشۇرىمىز» دەپ قايتۇردى. بۇ-
نىڭ بىلەن سوقۇش يەنە باشلىنىپ كەتتى. خوجىنىياز ھاجى
باشچىلىقىدىكى قومۇل قوزغىلاڭچىلىرى بىرقانچە قېتىملىق

سوقۇشتا غەلىبە قىلغان بولسىمۇ، لېكىن جىن شۇرېننىڭ شېڭ
شىسەي ئارمىيىسى ئۇلار ئۈچۈن يەنىلا چوڭ توسالغۇ ۋە تەھدىت
كۈچى ئىدى. چۈنكى قوزغىلاڭچىلار يېڭىدىن تەشكىللەنگەن،
ھەربىي تەلىم ـ تەربىيە كۆرمىگەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە، قورال ـ
ياراغلىرى ناچار، ئوق ـ دورىلىرى يېتەرلىك ئەمەس ئىدى. بەزى
قوزغىلاڭچىلار ئوق ـ دورىلارنى ئۆزى ياساپ ئىشلىتەتتى.
مۇنداق ئەھۋال ئاستىدا دۇشمەنگە قارشى تۇرۇش ۋە ئۇنى يوقە-
تىش ئۈچۈن قوشۇننى ھەر جەھەتتىن كۈچەيتىش ياكى باش-
قىلارنىڭ ياردىمىگە ئىگە بولۇش لازىم ئىدى. خوجىنىياز ھاجى
مانا شۇ مەقسەت بىلەن سالى دورغا، ئوسمان باي قاتارلىق بىر-
نەچچە ۋەكىلنى گەنسۇغا ئەۋەتىپ ما بۇفاڭنىڭ ئەسكەر چىقىرىپ
ياردەم بېرىشىنى تەلەپ قىلدى. قوزغىلاڭچىلار تاغدىكى ۋە كۆ-
شۆتتىدىكى بىر يىڭ ئەسكەرنى تارمار قىلغاندىن كېيىن، شامالغا
قاراپ ئىش كۆرىدىغان يولۋاس قوزغىلاڭچىلارنىڭ كۈچەيگەنلە-
كىنى كۆرۈپ، ئۆزىنىڭ بۇرۇن قىلغان ئەسكى ئىشلىرى ۋە جە-
نايەتلىرىدىن قورقۇپ، تاغقا چىقىپ قوزغىلاڭچىلارغا قوشۇ-
لۇۋالدى. شۇ چاغلاردا ما جۇڭيىڭ چىڭخەي، گەنسۇ ئەترايلىرىدا
باندىتلىق قىلىپ يۈرگەن، ما بۇفاڭ بولسا ئۇنى كۆزدىن يوقە-
تالماي يۈرگەنىدى. خوجىنىياز ھاجىنىڭ ئادەملىرى گەنسۇغا
بارغاندا ما بۇفاڭ ما جۇڭيىڭنى شۇ ئەترايلاردا يوقالسۇن دەپ
شىنجاڭغا ئەۋەتىشكە قوشۇلىدۇ. ما جۇڭيىڭ بولسا بۇنى باش
كۆتۈرۈشنىڭ ياخشى پۈرسىتى دەپ بىلىپ، ئالدى بىلەن ما خې-
دىڭ (خۇيزۇ) رەھبەرلىكىدىكى ئالدىن يۈرەر 200 ئاتلىق ئەس-
كەرنى شىنجاڭغا ماڭغۇزىدۇ. بۇ چاغدا قوزغىلاڭچىلار قوشۇنە-
نىڭ بىر قىسمى خوجىنىياز ھاجى باشچىلىقىدا تاغدىن چۈشۈپ
قومۇل شەھرىنى قورشاپ قاتتىق جەڭ قىلىۋاتاتتى. شىڭ-
شىڭشيانى ساقلاۋاتقان ئەسكەرلەر قومۇل شەھرىگە قايتىپ
سوقۇشۇۋاتقان ئەسكەرلەرگە ياردەم قىلىشقا يولغا چىققانىدى.

قوزغىلاڭچىلارنىڭ يەنە بىر قىسمى بولسا، بۇلۇڭتوغراقنىڭ قارامۇقچى دېگەن يېرىدە تۇرۇپ قاتتىق ئېلىشۋاتاتتى. مانا شۇ چاغدا ما جۇڭيىڭ ئالدىن ئەۋەتكەن ما خېدىڭ باشچىلىقىدىكى 200 ئاتلىق ئەسكەر يېتىپ كېلىپ، خوجىنىياز ھاجىنىڭ قوشۇنى بىلەن بىرلىشىپ ئالدى بىلەن شىڭشىڭشيادىن كېلىۋاتقان ئەسكەرلەر بىلەن سوقۇشتى. بۇ سوقۇشتا قومۇلنىڭ ئاتاقلىق پالۋانى قاسىم پالۋان، ما جۇڭيىڭنىڭ نەۋرە ئىنىسى ما پۇگۇەن ھەم شوپۇللۇق پىدائىيلاردىن بىرى بولۇپ، جەمئىي ئۈچ كىشى شېھىت بولدى. ئۇرۇشتا جىن شۇرېن چېرىكلىرى تارمار قىلىندى. شۇنىڭدىن كېيىن ما جۇڭيىڭ ئاتلىق، قېچىرلىق 300 — 400 دەك ئەسكەرنى باشلاپ، قومۇلغا يېتىپ كەلدى. قومۇلنىڭ يۇرت چوڭلىرى ئالدىغا چىقىپ، چاجاڭ قۇرۇپ قارشى ئالدى. شۇ ۋاقىتلاردا مەن دىنىي مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىم بولۇپ، ئاخۇنۇمنىڭ ئېتىنى يېتىلەپ بارغانىدىم. ما جۇڭيىڭ (گاسىلىڭ) ياش بالا ئىدى. ئۇ يۇرت مۆتىۋەرلىرىنىڭ ھەممىسى بىلەن كۆرۈشتى. يۇرت چوڭلىرى ئېلىپ بارغان سوۋغا — سالاملارنى ئۇنىڭ ئالدىغا قويدى. ما جۇڭيىڭنىڭ يېنىدىكى بىر چوڭ ياشلىق كىشى ئۇنىڭغا ۋاكالىتەن دۇئا قىلىپ سوۋغىلارنى تاپشۇرۇۋالدى. بۇ قومۇل مۆتىۋەرلىرىنىڭ كۆڭلىگە ياقتى. ما جۇڭيىڭنىڭ ئەسكەرلىرى ئىسمائىل باي (ئىسمائىل داتو)نىڭ جاڭزىسىغا چۈشۈپ ھويلا، باغ ۋە ھويلا ئەتراپىدىكى تاملارنى تېشىپ مىلتىق ئاتىدىغان ئورۇن تەييارلىدى. يەنە بىر تەرەپتىن لوچېڭ (كونىشەھەر)، شىنچېڭ (يېڭىشەھەر)نى قاتتىق مۇھاسىرىگە ئالدى. قومۇلدىكى جىن شۇرېن قوشۇنلىرى ۋە ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى شەھەر ئىچىگە قامىلىپ قالدى. بۇ قورغانلار بىلەن ئىسمائىل بايىنىڭ جاڭزىسىنىڭ ئارىلىقى 10 — 15 كىلومېتر كېلەتتى. ئەسكەرلەر شەھەر سېپىلىغا چىقىشقا نەچچە قېتىم ھەرىكەت قىلغان بولسىمۇ ئۇنۇمى بولمىدى. سېپىل

ئەتراپىدا بولغان ئۇرۇشلاردا بىرەر يۈزدەك ئادەم چىقىم بولدى. ئۇلار پىلاننى ئۆزگەرتىپ كىچىكرەك شەھەر شىنچېڭنى ئالدى بىلەن ئالماقچى بولدى. شىنچېڭنىڭ قومۇلدىن چەتتىرەك بولۇپ، ئىستراتېگىيىلىك مۇھىم جاي ئىدى. بۇ شەھەرنى ئالسىلا باشقا شەھەرلەرنى ئېلىش ئوڭايغا چۈشەتتى. لوچېڭدا كۆپىنچە خەنزۇلار ئولتۇراقلاشقان بولۇپ، ھۆكۈمەت ئىدارىلىرى ھەم جەمئىيەت باشلىقلىرى شۇ شەھەر ئىچىدە ئىدى. شىنچېڭنىڭ كىچىكرەك، يېڭىشەھەر بولۇپ، بۇنىڭدا كۆپىنچە خەنزۇ، خۇيزۇلار تۇراتتى. يەنە بىرى خۇيچېڭ (ئۇيغۇرلار شەھىرى) بولۇپ، بۇ شەھەرگە ۋالڭ ئوردىسى، مەدرىسە، خانىقا، مازارلار ئورۇنلاشقاندى. شۇنداق قىلىپ، شىنچېڭنىڭ شەھەر سېپىلىنىڭ شەرقىي شىمال تەرىپىنى ما جۇڭيىڭنىڭ قوشۇنلىرى، غەرب ۋە جەنۇب تەرەپلىرىنى خوجىنىياز ھاجى قوزغىلاڭچىلىرى قورشىدى. ئالتۇنلۇقتا خوجىنىياز ھاجىنىڭ قوماندانلىق شتابى جايلاشقان بولۇپ، لوچېڭ، شىنچېڭنىڭ شەھەرلىرى قاتتىق مۇھاسىرىگە ئېلىنغانىدى. بىز دىنىي مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان تالىپلار ئاخۇنۇملارنىڭ يېتەكچىلىكىدە جامائەتتىن يىغقان ئاش ـ تاماقلارنى قوزغىلاڭچىلارغا يەتكۈزۈپ بېرەتتۇق. ما جۇڭيىڭ بۇ ئىككى شەھەرنى ئالالمىغانلىقتىن، تاكتىكىسىنى ئۆزگەرتىپ، بىر قىسىم ئەسكىرىنى ئېلىپ بارکۆلگە ماڭدى.

قومۇل شەھىرىنىڭ قاتتىق مۇھاسىرىدە قالغانلىقىنى ئاڭلاپ قورقۇپ كەتكەن بارکۆلنىڭ ھەربىي ئەمەلدارى خې تۇەنجاڭ ئەسكەر ۋە كوماندىرلىرى بىلەن تەسلىم بولدى. ما جۇڭيىڭ ئۆز قوشۇنىنى ئۇلارنىڭ قورال ۋە ئەسكەرلىرى بىلەن تولۇقلاپ قومۇلغا قايتىپ كەلدى.

قومۇل شەھىرىدىكى سەدەنشا ئەلەم ئاخۇنۇم باشلىق پۇتۇن يۇرت مۆتىۋەرلىرى شەھەرنىڭ قوۋۇقى تاقاق بولغانلىقتىن بارکۆلدىن غەلىبە بىلەن قايتىپ كەلگەن ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرى

نى سېپىل بېشىغا چىقىپ قارشى ئالدى. بۇ ئەھۋالنى ئاڭلىغان جەن شۇرېن لۇيجاڭ دۇ گوچى باشچىلىقىدا بىر لۇي ئەسكەرنى قومۇل قوزغىلاڭچىلىرىنى باستۇرۇشقا ئەۋەتىدۇ. ئۇلار قومۇل، ئۇرۇمچى ئارىلىقىدىكى چوڭ ئۆتەڭلەرنىڭ بىرى بولغان لودۇڭغا يېتىپ كەلگەندە، خوجەنىياز ھاجى بىلەن ما جۇڭيىڭ ئەسكەرلەرنىڭ بىر قىسمىنى ئېلىپ لودۇڭغا قاراپ يولغا چىقىدۇ. ئۇلار لودۇڭ، يالغۇز بۇلاق (يەۋەنچۈەن)، چاقبۇلاق (چېگۈلۈچۈەن)[1] دېگەن جايلاردا قاتتىق سوقۇش قىلىپ، دۇ لۇيجاڭنىڭ قوشۇنلىرىنى تارمار قىلىپ، نۇرغۇن قورال - ياراغ، ئوق - دورا ۋە ھەربىي ئەشيالارغا ئىگە بولىدۇ. سوقۇشتا ئولجىغا چۈشكەن 700 — 800 دەك تۆگىنى تاراتقىغا ھەيدەپ كېلىدۇ. قومۇل ئاستانىدىكى نەمەت ئاخۇنۇم شۇ قېتىم تۆگە ھەيدىگەنلەرنىڭ بىرى بولۇپ، ھازىر ھايات بار. ئەينى ۋاقىتتىكى جەڭ ھەققىدە خەلق مۇناق قوشاقلارنى توقۇغان:

لودۇڭدىكى سوقۇشتا،
يەۋەنچۈەنگە ئات سالدۇق.
دۇ لۇيجاڭدەك نوچىنى،
چېگۈلۈچۈەندە قاق سالدۇق.

خوجەنىياز ھاجى باش بولۇپ،
بىزنى جەڭگە باشلىدى.
دۇ لۇيجاڭ دېگەن توڭگۇز،
قوراللىرىنى تاشلىدى.

خوجەنىياز ھاجى ئۇرۇشتىن كېيىن ئازراق ئەسكەرلىرىنى

① يالغۇز بۇلاق، چاق بۇلاق — ئۇرۇمچى بىلەن قومۇل ئارىلىقىدىكى ئۆتەڭلەرنىڭ ئىسمى.

لودۇڭدا قالدۇرۇپ، ما جۇڭيىڭ قوشۇنى بىلەن قومۇلغا قايتىپ كەلدى. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن قومۇل خەلقىنىڭ سوقۇشقا بولغان ئىشەنچىسى تېخىمۇ ئاشتى.

قومۇلنىڭ قاتتىق مۇھاسىرىدە قالغانلىقى ۋە دۇ لۇيجاڭ قوشۇنىنىڭ مەغلۇپ بولغانلىقىدىن خەۋەر تاپقان جەن شۇرېن ۋە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت شېڭ شىسەي قوماندانلىقىدا بىر لۇي ئاتلىق (مانجۇ، موڭغۇل، شىبە، خەنزۇ ۋە رۇسلاردىن تەشكىللەنگەن) ئەسكەرنى قومۇلغا ئەۋەتتى. شېڭ شىسەي قوشۇنلىرى لودۇڭغا قاراپ كېلىۋاتقاندا خوجەنىياز ھاجى ۋە ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرى لودۇڭغا بېرىپ شېڭ شىسەي قوشۇنلىرى بىلەن قاتتىق ئېلىشتى. شېڭ شىسەي ئۇرۇش تاكتىكىسىنى ئۆزگەرتىپ، ئۇدۇلدىن ئازراق ئەسكەر چىقىرىپ، ئاساسىي كۈچىنى ئىككى يان تەرەپكە قارىتىپ، قوزغىلاڭچىلارنى يوقاتماقچى بولدى. بۇ ئۇرۇشتا بىرىنچى سەپتە خوجەنىياز ھاجىنىڭ قوشۇنى، ئىككىنچى سەپتە ما جۇڭيىڭنىڭ قوشۇنى تۇردى. ئۇچ كېچە - كۈندۈز ئۇرۇشقاندىن كېيىن، ما جۇڭيىڭ شېڭ شىسەي قوشۇنغا تەڭ كېلىشكە كۆزى يەتمەي، جەڭ مەيدانىنى تاشلاپ قاچتى، قومۇلدىكى ئەسكەرلىرىنمۇ باشلاپ گەنسۇغا كەتتى. يولۇاس ما جۇڭيىڭنىڭ ئارقىدا قالغان بىر قىسىم ئەسكەرلىرىنى ئۆزىگە قوشۇۋالدى. خوجەنىياز ھاجىلارمۇ ئامالسىزلىقتىن يۇرتى تاراتقىغا چېكىندى. مەن ئۇ ۋاقىتتا خوجەنىياز ھاجىلارنىڭ تۆگە ترانسپورت قوشۇنىدا ئىشلەيتتىم. مەنمۇ بۇ چاغدا قوشۇندىن ئايرىلىپ، قومۇل شەھىرىگە، كېيىن تاراتقىغا قېچىپ چىقتىم.

جەن شۇرېننىڭ ئەسكەرلىرى قومۇلغا كېلىشكە باشلىدى. بۇ دەۋرلەردە يەنى 20 - ئەسىرنىڭ 30 - يىللىرى جەن شۇرېن ھاكىمىيىتىنىڭ پۈتۈن شىنجاڭدا 65 مىڭ قوراللىق ئەسكىرى كۈچى بار ئىدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئىلى رايونىدىكى مىلىتارىست

جاڭ پېيىۋەن بىلەن قومۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنى باستۇرۇش ئۈچۈن قومۇلغا بارغان شېڭ شىسەي قوشۇنلىرى شۇ زامانلاردىكى ئەڭ ئىلغار، ئەڭ كۈچلۈك قوشۇنلاردىن ئىدى. لېكىن، ئۇلار قومۇل ئۇرۇشلىرىدا زور ئەسكىرىي كۈچى، زەمبىرەك، بىرونىبۇنك، ھەر خىل ئۇرۇش ئاپتوموبىللىرى ھەتتا ئايرو-پىلانلارنىمۇ ئىشقا سېلىپ، قومۇل قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ ھېچقايسىسىنى يوقىتالمىدى. ئەكسىچە خوجىنىياز ھاجىلار ئەسكىرىي كۈچىنىڭ ئازلىقى، قورال - ياراغلىرىنىڭ ناچارلىقى ۋە ئىقتىسادىي كۈچىنىڭ يوقلۇقىغا قارىماستىن، قەيسەرلىك بىلەن جەڭ قىلىپ، غەلىبىگە بولغان ئىشەنچىسىنى كۈچەيتتى.

ما جۇڭيىڭنىڭ ئەسكەرلىرى قومۇل ئارقىلىق گەنسۇغا چېكىنگەن چاغدا قومۇل خەلقىنىڭ ئات - ئۇلاغ ۋە مال - مۈلكىنى بۇلاپ - تالىدى. قارشىلىق قىلغانلارنى ئۆز جايىدا ئاتتى ۋە چاپتى. ھەتتا قومۇل خەلقىنىڭ يوتقان - كۆرپە، كىگىزلىرىنىمۇ ئېلىپ كەتتى. ما جۇڭيىڭنىڭ دەستىدىن قومۇل دېھقان - چارۋىچىلىرى ھالىدىن كېتىپ بىر - ئىككى يىلغىچە ئەسلىگە كېلەلمىدى.

ما جۇڭيىڭ قومۇلغا دەسلەپتە چىققاندا، ئۇنى شۇنچە خۇشال-لىق بىلەن قارشى ئالغان خەلق ئۇ قومۇلدىن قاچقاندا قارغاش، تىللاش بىلەن ئۇزاتتى. مانا بۇ شىنجاڭغا يارىدەم قىلمەن، دەپ چىققان ما جۇڭيىڭنىڭ ئۆزىنىڭ قارا نىيىتىنى ئاشكارىلاپ، 1931 - يىلى كۈزدە شىنجاڭدا قىلغان باندىتلىق ھەرىكەتلىرى-نىڭ بىرىنچى قەدىمى ئىدى.

شېڭ شىسەي چوڭ قوشۇن باشلاپ كېلىۋاتقىدۇ، دېگەن بۇ شۇم خەۋەردىن قاتتىق قورقۇپ كەتكەن قومۇل خەلقى يىغا - زار قىلىشىپ، ئۇزاق يىللاردىن يىغقان - توپلىغان مال - مۈ-لۈك، دۇنيالىرىنى ۋە ئۆي - ئىمارەت، باغۋارانلىرىنى تاشلاپ ئورۇق - تۇغقانلىرىدىن ئايرىلىپ، سەرگەردان بولۇپ تاغقا قاراپ

قاچتى. ئاتا - ئانا، بالىلار بىرنەچچە كۈنلەرگىچە تېپىشالماي ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىدى. ئاقسۆڭەكلەرنىڭ ھەرەم خىزمەتچىلىرى كۆرپىدىن قوپۇرماي كۈتىدىغان، تالا - تۈزگە چىقماي ئولتۇرۇپ پالەچ بولۇپ قالاي دېگەن مەستۇرە خېنىم - قىزلىرىمۇ ئۇرۇش-نىڭ دەھشەتلىك خەۋىرىنى ئاڭلاپ قاچقاندا، ئايىغى تۈزىلىپ قالدى. خەلق: «ئۇرۇش ئازابى ۋاڭ، بەگزادىلەرنىڭ پالەچ خوتۇن-لىرىنى ئۇچۇقداپ، ماڭدىغان قىلىپ قويدى» دەپ مەسخىرە قىلىشتى.

ما جۇڭيىڭ گەنسۇغا قاچتى. خوجىنىياز ھاجىلار ئىلاجسىز تاغقا چىقىپ كەتتى. شېڭ شىسەي قوشۇن باشلاپ قومۇلغا باس-تۇرۇپ كىرىپ، 230 يىلدىن ئارتۇق ھۆكۈمرانلىق قىلغان قو-مۇل ۋاڭلىرى ئوردىسىنىڭ پۈتۈن مال - مۈلكى، ئالتۇن - كۈ-مۈش، كىيىم - كېچەكلىرىنى بۇلاپ - تالىدى، ئوردىغا ئوت قو-يۇۋەتتى. بىرقانچە ئون مېتىر ئېگىزلىكتىكى ھەشەمەتلىك چىرايلىق ئوردىدىن بىرقانچە ئايغىچە يالقۇن، ئىس - تۈتەكلەر كۆتۈرۈلۈپ تۇردى. بىز تاغدا تۇرۇپ كېچىسى يالقۇنجىغان ئوت-نى، كۈندۈزى ئىس - تۈتەكنى كۆرۈپ تۇردۇق.

ھېيلىگەر شېڭ شىسەي ۋاڭ ئوردىسى جايلاشقان شەھەر ئە-چىدە بىرمۇ ئاھالە يوقلۇقىنى كۆرۈپ، بىگۇناھ خەلققە چېقىل-ماي‌دىغانلىقىنى، قوراللارنى تاپشۇرسىلا بۇرۇنقى ئىشلارنى سۈ-رۈشتە قىلمايدىغانلىقىنى ئېيتىپ، خەلققە مۇراجىئەتنامە چە-قاردى. بۇنىڭ بىلەن تاغقا چىقىپ كەتكەن خەلق ئۆز يۇرت - ماكانىغا ئاستا - ئاستا قايتىشقا باشلىدى.

بىز ئاپام بىلەن ئاچاملارنىڭ يېنىدا تاراتى تېغىدا قال-دۇق.

خوجنىياز هاجىنىڭ ئۆز قوشۇنلىرىنى باشلاپ موڭغۇلىيە چېگرىسىغا ئورۇنلىشىشى

خوجنىياز هاجى ئۇرۇش ئازابىدىن چارچىغان پارتىزانلارنى دەم ئالدۇرۇش ئۈچۈن چېگرىدىكى مىنگاڭ[1] غا بېرىپ ئورۇنلاشتى. دەسلەپتە، موڭغۇلىيىدىن مال چارۋا، تۇرمۇشقا لازىمەتلىك نەرسىلەر هەم قورال - ياراغ، ئوق - دورىلارنى ئېلىپ تۇردى. كېيىن ئوسمان هاجى، ئىسمائىل هاجى، سالى دورغا، ئوسماڭ شاه ۋە يولۋاسلارنى مەخسۇس ۋەكىللەر ئۆمىكى قىلىپ تەشكىللەپ موڭغۇلىيە چېگرىسىغا ئەۋەتىپ، 20 ساندۇق ئوق، 600 كىشىلىك ئۆتۈك، 1000 دانە يامغۇرلۇق چاپان، 500 كىشىلىك قىشلىق جۇۋا ۋە بەزى قورال - ياراغلارنى سېتىۋالدى. بۇنىڭدىن باشقا هەربىي تەلىم - تەربىيە، قورال - ياراغ رېمونتى، شوپۇرلۇق قاتارلىقلارنى ئۆگىنىش ئۈچۈن قومۇللۇق تالىپ هاجى، سەمەتئاخۇن، ئەبەيدۇل، هوشۇرئاخۇنلارنى موڭغۇلىيىگە ماڭغۇزدى، ئۆز ئىچىدە هەربىي مەشقنى كۈچەيتتى.

ئۇزاق ئۆتمەي، موڭغۇلىيە هۆكۈمىتى بىر گۇرۇپپا كىشىنى خوجنىياز هاجىلارنىڭ قېشىغا ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتتى. بۇ ۋەكىللەر ئىچىدە چاڭسى (موڭغۇل)، ئاباي (قازاق)، قاسىم ئەپەندى[2] (قازاق)، نىياز، ئىسمائىلئاخۇن، زوردۇن ئاكا[3] قاتارلىقلار بار بولۇپ، ئۇلار كەلگەندىن كېيىن خوجنىياز هاجىغا: «بىز سەلەرگە ئوخشاشلا ئېزىلگەن خەلق ئىدۇق. شورالار (سوۋېت) هۆكۈمىتىنىڭ ياردىمى بىلەن ئازاد بولۇپ ئەركىنلىككە ئېرىشتۇق. بۇنىڭدىن كېيىن قولىمىزدىن كەلگەن ياردەمنى ئايىماي-مىز» دەپ خوجنىياز هاجى قوشۇنلىرىغا 70 تال مىلتىق، 40 مىڭ سەر پۇل، 500 كىشىلىك هەربىي كىيىم ۋە ئۇنىڭدىن باشقا لازىملىق نەرسىلەرنى سوۋغا قىلدى. خوجنىياز هاجىلار مىنگاڭدا تۇرغان چېغىدا تۆۋەندىكىدەك قوشاقلارنى ئوقۇغانىدى:

مىنگاڭغا قاراپ ماڭدۇق،
قىيىن - قىستاڭ سايلار سايان.
جەڭگە ماڭسا تاغچىلار،
خوتۇن - بالىلار قاراپ قالغان.

ئالتە ئاي ياتتۇق مىنگاڭدا،
سۆكسۆك بىلەن ئوت قالاپ.
كۆزنىڭ گۆهىرى ئاقتى،
قومۇل يولىغا قاراپ.

بىزلەر ئۆلۈپ كەتسەكمۇ،
ئەل - يۇرتلار ئامان قالسۇن.
بىزنى دېگەن يارەنلەر،
ئۆلمەستىن تىرىك قالسۇن.

ئىككىنچى قېتىم موڭغۇلىيە چېگرىسىدىن يەنە 100 تال مىلتىق، ئىككى - ئۈچ ساندۇق ئوق، ئىككى تونا قوغۇشۇن قاتارلىق نەرسىلەر كىرگۈزۈلدى. بۇ نەرسىلەرنىڭ كۆپ قىسمىنى ئاچ كۆز يولۋاس ئېلىۋېلىپ قالغان ئاز قىسمىنى خوجنىياز هاجىلارغا يەتكۈزۈپ بەردى. بۇ ئەهۋالنى ئاڭلىغان خوجنىياز هاجى يولۋاسنى چېگرىدىن يېتىپ كېلىشىگىلا تۇتۇپ قو-

① مىنگاڭ — موڭغۇلىيە چېگرىسىدىكى بىر يەرنىڭ ئىسمى.

② قاسىم ئەپەندى خوجنىياز هاجىغا مەسلىهەتچى بولۇپ، كېيىن ئۈچ ۋىلايەتتە خىزمەت قىلغان.

③ زوردۇن ئاكا كېيىن ئۈچ ۋىلايەت ساقچى ئىدارىسىدە ئىشلىگەن.

تازلىق[1] قا سولاپ قويدى. يولۇاسنىڭ قاملىپ قالغانلىقىنى ئاڭلىغان ئۇنىڭ چوڭ ئوغلى نىياز بەگ بىرنەچچە ئەسكىرى بىلەن كېلىپ، يولۇاسنى ساقلاۋاتقان ئەسكەرلەرنى ئۆلتۈرۈپ، ئۇنى قۇتقۇزۇپ قېچىپ كەتتى. ئۇلار دەسلەپتە باغداشقا كىرىپ ئورۇنلاشتى. كېيىن قومۇلدىكى كارىز مالەنجاڭزىغا قايتىپ كەلدى. بىرنەچچە ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، ما جۇڭيىڭنى پىناھلاپ گەنسۇغا قېچىپ كەتتى.

شېڭ شىسەي تاغقا ماشىنا چىقىرىپ خوجىنىياز ھاجىنى قومۇلغا سۆھبەتكە تەكلىپ قىلدى. تاراتىغا چىققان ماشىنا تاغ ئېغىزىدا كەڭرەك جايدا توختىدى. چۈنكى يول تار بولغانلىقتىن خوجىنىياز ھاجىلار ئولتۇرۇشلۇق ئۆيگە ماشىنا بارالمايتتى. ئىككى كۈندىن كېيىن خوجىنىياز ھاجى، يۇرت مۆتىۋەرلىرى ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى بىلەن بەزىلىرى ئاتلىق، بەزىلىرى پىيادە ماشىنا تۇرغان يەرگە يېتىپ كەلدى. بىز يۇگۇرۇپ ماشىنا بار يەرگە بېرىۋالدۇق. خوجىنىياز ھاجىنىڭ ئىنىلىرى باقىنىياز دېھقان ۋە يارى قارىيلار: «ئاكا، ھېچبولمىسا بىرىمىز بولسۇنۇ ئۆزلىرى بىلەن بىرگە بارايلى» دەپ يىغلاپ قاتتىق تۇرۇۋالدى. خوجىنىياز ھاجى: «ياق، ئۆزۈم يالغۇز باراي» دەپ جۇۋىسىنى قولىغا ئېلىپ، ماشىنا تەرەپكە ماڭدى. بىر ئۇيغۇر ئەسكەر ھاجىغا سالام بېرىپ ماشىنا كابىنكىسىنى ئېچىپ خوجىنىياز ھاجىنى ئولتۇرغۇزدى. ماشىنا قوزغالدى.

تارىختا ھەرقانداق ئەسكەر باشلىقى قورالسىز ھالدا قوراللىق دۇشمەن ئالدىغا بارغان ئەمەس. بىراق خوجىنىياز ھاجى ئۆزى يالغۇز، قورال ئالماي سۆھبەت ئۈچۈن قومۇلغا ــ شېڭ شىسەيىنىڭ نەچچە مىڭ قوراللىق ئەسكەرلىرى ئارىسىغا ماڭدى. خوجىنىياز ھاجى شېڭ شىسەي بىلەن تۆت كېچە ـ كۈندۈز سۆھبەت ئۆتكۈزدى. سۆھبەت ئارىلىقىدا قومۇل بازىرىنى ئارىلاپ كېلىشكە كوچىغا چىققاندا، قومۇلدىكى ئەسكەر باشلىقى تۇەنجاڭ (پولك كوماندىرى) شېۋۈك فايۇمۇ خوجىنىياز ھاجىنىڭ قولىنى تۇتۇپ بىللە چىقتى. بۇلارنىڭ قول تۇتۇشۇپ كوچىغا چىقىشى، خوجىنىياز ھاجىنىڭ بىخەتەرلىكىنى قوغداش ئۈچۈن ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ قېچىپ كېتىشى ياكى پارتىزانلارنىڭ ئۇنى ئېلىپ قېچىپ كېتىشىدىن ئېھتىيات قىلغانىدى.

خوجىنىياز ھاجى شېڭ شىسەي بىلەن قىلغان سۆھبەت جەريانىدا ئۇنىڭ تاغچىلارنى قورالسىزلاندۇرۇش تەلىپىنى رەت قىلدى. ئۇنىڭ قولىدىن تىرىك قۇتۇلۇپ كېتىشكە كۆزى يەتمىگەن خوجىنىياز ھاجى سۆھبەت تاكتىكىسىنى ئۆزگەرتىشكە مەجبۇر بولدى. شېڭ شىسەيگە: «مېنى قويۇۋەت، مېنى قويۇپ بەرمىسەڭ تاغچىلاردىن بىر تال ئوقنىمۇ ئالالمايسەن، مەن بىرىپ ئۇلار بىلەن مەسلىھەتلىشەي» دېگەن تەكلىپنى قويدى. شېڭ شىسەي سۆھبەت بىلەن ئىش پۈتمەيدىغانلىقىغا كۆزى يەتىپ، خوجىنىياز ھاجىنىڭ تەكلىپىگە قوشۇلدى. لېكىن شېڭ شىسەي خوجىنىياز ھاجى بىلەن تاغقا ئۆزىنىڭ ئەسكەرلىرى بىللە چىقىدىغانلىقىنى شەرت قىلدى. ئۇ بۇ تەدبىر ئارقىلىق خوجىنىياز ھاجى ۋە ئۇنىڭ پارتىزانلىرىنى يوقاتماقچىدى. شېڭ شىسەي خوجىنىياز ھاجىنىڭ قىلتىقىغا چۈشۈپ قېلىشنى ھېس قىلمىغانىدى. ئۆزىگە ئىشەنگەن خوجىنىياز ھاجى بۇ شەرتكە ماقۇل بولۇپ، بىر ئاتلىق تۇەننى باشلاپ، كەچ كىرگەندە كۆشۈتى داۋىنىغا يېقىن قۇرلۇق دېگەن تاغ ئېغىزىغا يېتىپ كەلدى. ئۇ شۇ كېچىسى پەيتىنى تېپىپ قوراللىق قوشۇن ئارىسىدىن قېچىپ كەتتى. خوجىنىياز ھاجىنىڭ كېلىشىنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتۈپ تۇرغان تاغچى پالۋانلار خۇشاللىققا چۆمدى.

يول باشلىغۇچىسىدىن ئايرىلىپ قالغان شېڭ شىسەي قوشۇنى كۆشۈتى داۋىنى ئېغىزىدىن راسا ئەدىپىنى يەپ، نۇرغۇن

[1] قوتازلىق ــ تاراتى تېغىغا يېقىن بىر تاغنىڭ ئاغزى.

ئەسكەر ۋە قوراللىرىدىن ئايرىلىپ، ئاران دېگەندە قومۇلغا كېـ
لىۋالدى. بۇ يېڭىلىشقا تەن بەرمىگەن شېڭ شىسەي قومۇلدىكى
بارلىق ئەسكەرلىرىنى باشلاپ تاراتقا ئىككىنچى قېتىم ھۇجۇم
قىلدى. بۇ قېتىمقى ھۇجۇمدا زەمبىرەك، بىرونېۋىكلىرىنى ئىشـ
قا سېلىپمۇ خوجىنىياز ھاجىلار رەھبەرلىكىدىكى قوزغىلاڭـ
چىلارنى يوقىتالمىدى. چۈنكى، شېڭ شىسەي ھەربىي ئۇرۇش
تاكتىكىسىغا ئۇستا بولغان بىلەن تاغلىق پارتىزانلار تاغ ئۇـ
رۇشلىرىغا ماھىر ئىدى. شېڭ شىسەينىڭ ئېلىپ چىققان بىرو
نېۋىك، توپ ـ زەمبىرەكلىرى تاغدا كېرەككە كەلمىدى. بىرـ
نەچچە ھەپتىلىك تاغ ئۇرۇشىدا شېڭ شىسەي خوجىنىياز ھاـ
جىلار ئاتقان بىر تال مىشەككىمۇ ئىگە بولالمىدى. ئەكسىچە
بىرقانچە يۈز ئەسكەر ۋە قورال ـ ياراغلىرىدىن ئايرىلىپ قالدى.
شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ تاراتىدىن قايتىپ، قومۇلنىڭ شەرقىـ
شىمالىدىكى باغداش، خوتۇنتام رايونلىرىدىكى قوزغىلاڭچىلارنى
باستۇرۇش ئۈچۈن ماڭدى. بۇ جايدا بىر ئاي تۇرۇپ، باغداشتىكى
ۋاڭ ئوردىسىنىڭ مال ـ دۇنيالىرىنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىپ،
نەچچە قەۋەتلىك ھەشەمەتلىك ئوردىغا ئوت قويۇپ، كۈلگە ئايلاندـ
ۇرۇۋەتتى.

خوجىنىياز ھاجىنىڭ تۇرپانغا بېرىشى

شېڭ شىسەي 1933 ـ يىلى 1 ـ ئايلاردا قومۇل تاغلىرىدىن
ئۆزىگە قاراشلىق قوشۇنلىرىنى باشلاپ تۇرپان ئارقىلىق ئۇرۇمـ
چىگە قايتتى. بۇ ۋاقىتتا شىنجاڭنىڭ ھەممە يېرىدە جىن شۇـ
رېن ھاكىمىيىتىگە قارشى خەلق قوراللىق قوزغىلاڭلىرى
باشلانغان، جۈملىدىن تۇرپان، پىچان، توقسۇن خەلقلىرىمۇ قوز
غالغانىدى. شېڭ شىسەي تۇرپانغا كەلگەندە، تۇرپان ئۇچ ناھىيە
پارتىزانلىرى بىلەن ئۇرۇشۇپ قىرغىن قىلدى.

خوجىنىياز ھاجى تاغدىن پارتىزانلىرىنى ئېلىپ چۈشۈپ
ئاستانىنىڭ قوشتىكەن دېگەن جايىدىكى ئۆزىنىڭ كارىزىنى بازا
قىلىپ، سۈمقاغىدىكى جىن شۇرېننىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن قاتـ
تىق جەڭ قىلدى. ئۇرۇش باشلىنىپ بىر ھەپتە ئۆتكەن ۋاقىتـ
تا، موللائاخۇن ئاكام (چوڭ ئاچامنىڭ يولدىشى) ئۇرۇشتا يا
رىدار بولغان ئىنىسى ئىسمائىل ۋە بىرنەچچە پارتىزاننى ئېـ
لىپ، بىزنىڭ ئۆيگە كەلدى. بىزنىڭ تۇرمۇش ئەھۋالىمىز ياخـ
شى بولمىغانلىقى ئۈچۈن بۇ يارىدارلارنى ئانام بىلەن ئىككىمىز
ئاستانىدىكى مۆتىۋەرلەردىن بولغان ھامۇتخان كىچىك دادام،
ھۆسىنخان كىچىك ئانىملارنىڭ ھال ـ ئوقىتى ئوبدان، ئىقتىسا
دىي ئەھۋالى ياخشى، قورۇ ـ جايىمۇ كەڭتاشا ئىدى. ئوغۇل،
كېلىنلىرى كۆپ بولغاچقا، ئۇلارنىڭ ھالىدىن ئوبدان خەۋەر
ئالالايتتى. يارىدار بولغانلارنىڭ ئوق تەگكەن جايىدىن قان چې
قىپ تۇراتتى. ئەينى ۋاقىتتا دوختۇر بولمىغانلىقتىن كىچىك
دادىمىز پاختا، يۇڭنى كۆيدۈرۈپ چاپلاپ قانىنى توختاتتى. ياخشى
كۈتۈش نەتىجىسىدە يارىدارلار تېزلا ئەسلىگە كېلىپ، بىر ھەپـ
تىدىن كېيىن ئۇرۇش مەيدانىغا كەتتى. كېيىنكى ئۇرۇش
ۋاقىتلىرىدىمۇ يارىدار بولغانلار كېلىپ داۋالىنىپ تۇردى. خو
جىنىياز ھاجى تۇرغان قوشتىكەن كارىزى بىلەن سۈمقاغا ئارـ
لىقى تۆت ـ بەش كىلومېتىر بولۇپ، يوللار شورلۇق ھەم ئېـ
گىز ئۆسكەن قومۇشلۇق بولسىمۇ، ئەتىگەندە بېرىپ، كەچقۇرۇن
قايتىپ كەلگىلى بولاتتى. بەزى چاغلاردا ئۇرۇش كېچىچە داۋام
قىلاتتى. شۇنداق قاتتىق ئۇرۇشۇۋاتقان ۋاقىتلاردا مەخسۇت مۇـ
ھىتى باي ۋە تۇرپاننىڭ چوڭ ئەلەم ئاخۇنى ھەمدۇللا ئاخۇنۇم،
ئىمىن ئاخۇنۇم، ئەيسا نىياز، ئابلىمىت مەخسۇت ۋە باشقىلار
200 دىن ئارتۇق تۇرپان قوزغىلاڭچىلىرىنى باشلاپ، قومۇلغا
كېلىپ، قوشتىكەن كارىزىدىكى خوجىنىياز ھاجى بىلەن كۆـ

رۇشتى. ئۇلار تۇرپان، توقسۇن، پىچانلىق قوزغىلاڭچىلارغا ۋاكالەتەن خوجەنىياز ھاجىنى تۇرپان تەرەپكە تەكلىپ قىلىپ كەلگەنكەن. ئۇلار: «قومۇلدا خوجەنىياز ھاجى باشچىلىقىدىكى دېھقانلار جەن شۇرېن ھۆكۈمىتىگە قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، جەڭ قىلغىنىغا ئىككى يىلچە بولۇپتۇ. بىز بۇنىڭدىن ئىلھام ئېلىپ، ئۇچ ناھىيە خەلقى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ ئۇرۇش قىلىۋاتىمىز. بىز ھەممىمىز ئۆز ئالدىمىزغا ئۇرۇش قىلىۋەرمەي بىر لەشسەك. خوجەنىياز ھاجى بىز تەرەپكە (تۇرپانغا) بارسىلا، بۇ ئوت پۈتۈن شىنجاڭ خەلقى، بولۇپمۇ ئالتە شەھەر خەلقىگە تۇتىشىدۇ. شۇنداق قىلغاندىلا جەن شۇرېن ھاكىمىيىتىنى تېزدىن يوقىتالايمىز» دېگەن تەكلىپنى بېرىدۇ. لېكىن، خوجەنىياز ھاجى: «بىز تۇرپان تەرەپكە چىقىپ كەتسەك قومۇلدىكى جەن شۇرېننىڭ نەچچە مىڭ قورال كۈچى قومۇل خەلقىنى ئاياغ ئاستى قىلىپ قىرغىنچىلىق قىلىدۇ، يۇرتنى ۋەيران قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئالدى بىلەن قومۇلدىكى جەن شۇرېن ئەسكەرلىرىنى قومۇلدىن يوقاتساق بولاتتى» دەيدۇ. مەخسۇت مۇھتى باشلىق ۋەكىللەر: «خوجەنىياز ھاجى تۇرپانغا چىقىپ تۇرۇپ بەرسە، قالدى ئىشلارنى بىز قىلىمىز. بىز ئۇچتۇرپان ئارقىلىق سوۋېت چېگرىسىدىن قورال ـ ياراغ، ئوق ـ دورىلارنى ئالماقچى بولۇۋاتىمىز» دەيدۇ.

خوجەنىياز ھاجى تۇرپان ۋەكىللىرىنىڭ تەكلىپى بىلەن يۇرت مۆتىۋەرلىرىنى چاقىرىپ مەسلىھەتلىشىپ، كۆپرەك پىراتىزانلارنى قومۇلدا قالدۇرۇپ، ئۆزىگە كېرەك بولغان ئازراق ئادەملەرنى ئېلىپ تۇرپانغا بېرىشقا قوشۇلىدۇ[1]. شۇنداق قىلىپ، نىياز دېھقان، قۇربان دورغا قاتارلىق بىرنەچچە دورغىلارنى ۋە ئاستانىدىكى روزى باينىڭ ئوغلى ياقۇپ باي (ھاپىز باينىڭ ئاكىسى) قاتارلىقلارنى ئېلىپ ۋەكىللەر بىلەن سەنجاپار (ئۇچئۆي) يولى ئارقىلىق تۇرپان، توقسۇن تەرەپكە يۇرۇپ كېتىدۇ.

1933 ـ يىلى خوجەنىياز ھاجى پىچانغا يېتىپ بارغان ۋاقىت، پىچاننىڭ پارتىزانلىرى شېڭ شىسەي بىلەن ئۇرۇشۇپ، تۇرپان، توقسۇنغا چېكىنىپ كەتكەن ۋاقىت ئىدى. خوجەنىياز ھاجى: «بىز شەھەرگە كىرىسەك، شېڭ شىسەي كېلىپ قالسا، بىگۇناھ خەلق قىرىلىپ كېتىدۇ» دەپ شەھەرگە كىرىشتىن باش تارتىدۇ. مەخسۇت مۇھتەمۇ، خوجەنىياز ھاجى پىچان تاغلىرىنىڭ بىرىدە بازا قۇرۇپ، ئۇرۇش قىلسا، دېگەن پىكىرده ئىدى. لېكىن، لۇكچۇن ۋاڭنى مۇھەممەت سېيىت باشلىق ۋاڭ ئەۋلادلىرى خوجەنىياز ھاجىنى لۇكچۇندىكى ئوردىسىدا تۇرۇشقا تەكلىپ قىلىپ تۇرۇۋالىدۇ. خوجەنىياز ھاجى بۇلارنىڭ گېپىنى يىرالماي، ئىلاجسىز ھەمىسىنى باشلاپ لۇكچۇنگە كېلىدۇ. تۇرپاندا تۇرۇۋاتقان شېڭ شىسەي خوجەنىياز ھاجىنىڭ لۇكچۇنگە كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، رۇس ئەسكەرلىرىنى باشلاپ كېلىپ، لۇكچۇننى قورشاپ، بىرنەچچە كېچە ـ كۈندۈز ئۇرۇش قىلىدۇ. خوجەنىياز ھاجى سېپىلىنىڭ ئىچىدىن سەپنى بۇزۇپ چىقىپ تۇيۇق تەرەپكە سۇرۇلۇپ كېتىدۇ. تۇرپان ئۇرۇشىدا چوڭ خىزمەت كۆرسەتكەن مەخسۇت مۇھتى، ھەمدۇللا ئەلەم ئاخۇنۇم ۋە چوڭ مۆتىۋەرلەردىن بىرقانچىسى شېھىت بولىدۇ. بۇ ئۆلۈم تۇرپان قوزغىلاڭچىلىرىغا قاتتىق تەسىر قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ غەزىپى تېخىمۇ ئاشىدۇ. شېڭ شىسەي قوشۇنلىرى پىچان، لۇكچۇن خەلقىنى ئوغرىلارغا ئاش ـ نان بېرىپسىلەر دەپ، خالىغانچە قىرىدۇ، چاپىدۇ ۋە ئۆي، مۇلۇكلىرىگە ئوت قويۇۋېتىدۇ. جۇملىدىن لۇكچۇن ۋاڭ ئوردىسىغىمۇ ئوت قويۇپ، لۇكچۇننى ۋەيران قىلىۋېتىدۇ.

شېڭ شىسەي خوجەنىياز ھاجىنىڭ تۇيۇقتا تۇرۇۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، تۇرپانغا كېلىپ تۇرپان قوزغىلاڭچىلىرى بىلەن بىرگە

[1] مەزكۇر سۆھبەتتە يېزىلغان ماتېرىياللارنىڭ بىر نۇسخىسى ئاستانىدىكى نەمەت ئاخۇنۇمدا ساقلانغان.

«ئاچىل» ناخشىسىنى يازغان شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىمۇ ئۆل-
تۈرۈۋېتىدۇ. تۈرپاندىكى قىرغىنچىلىقنى تۈگىتىپ توقسۇنغا
سۈرۈلۈپ كېتىدۇ.

قومۇلدىن باشلانغان قوزغىلاڭ تەرەققىي قىلىپ مۇشۇ ھا-
لەتكە كەلگەندە، جىن شۇرىن ھاكىمىيىتى يىلتىزى چىرىپ
قالغان دەرەخقە ئوخشاش لىڭشىپ قالىدۇ. تۈرپاندا قومۇل قوز-
غىلاڭچىلىرىغا نۇسرەت تىلەپ ئىشلەنگەن «ئاچىل» دېگەن ناخشا
پۈتۈن يۇرتقا تارقىلىدۇ. ھەربىر يۇرتتا زىيالىيلار، مۆتىۋەرلەر
ۋە ئىلغار كىشىلەر تۈرلۈك تەشۋىقات يوللىرى بىلەن خەلقنى
ئىنقىلاب قىلىشقا چاقىرىدۇ. جىن شۇرىن تۈرلۈك تەشۋىقاتلار-
نىڭ كېڭىيىپ بارغانلىقىدىن چۆچۈپ كېتىپ، كىمدەكىم «ئا-
چىل» دېگەن ناخشىنى ئېيتسا، قومۇل توپىلاڭچىلىرى توغرۇ-
لۇق سۆز قىلسا، ئۆلۈم جازاسى بېرىمەن، دېگەن بۇيرۇقنى چە-
قىرىدۇ.

ما شىمىڭ شېڭ شىسەينىڭ تۈرپانغا كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ،
قاراشەھەرگە قېچىپ بېرىۋالغانىدى. ئۇ ئەسلىدە، خوجىنىياز
ھاجىنىڭ گېپىگە كىرمەي، بىر پەي (ئىزۇۋوت) ئەسكەرنى باشلاپ
پىچان تەرەپكە بېرىپ، مېنى خوجىنىياز ئەۋەتتى، خوجىنىياز
ھاجى كەينىمىزدىن كېلىۋاتىدۇ، دەپ يالغان ئېيتىپ، سوۋغات
قوبۇل قىلىپ، تۈرپان، توقسۇن، پىچاندىكى قوزغىلاڭچىلارنىڭ
يۈزىنى تۆكۈپ يۈرگەنىدى. شۇڭا مەھمۇت مۇھىتى ئاكىسى مو-
سۇل ھاجى بىلەن پىدائىي قوشۇنلارنى باشلاپ تۈرپان، توقسۇ-
دىن قاراشەھەرگە سۈرۈلۈپ بارغانىدى. ئۇلار خوجىنىياز ھا-
جىلارنىڭ قومۇلدىن تۈرپان تەرەپكە چىققانلىقىنى ئاڭلاپ، پىدا-
ئىي قوشۇننى قايتۇرۇپ، قاراشەھەردىن توقسۇنغا يېتىپ كېلە-
دۇ، بۇ چاغدا شېڭ شىسەي تۈرپان، پىچان، لۈكچۈن خەلقىنى
بۇلاپ ـ تالاپ، ئۆلتۈرۈپ، ئۆي ـ ئىمارەتلەرگە ئوت قويۇپ،
توقسۇنغا سۈرۈلۈپ بارغان، توقسۇن خەلقىنىمۇ قىرغىن قە-

لىۋاتقان ۋاقىتلار ئىدى. مەھمۇت مۇھىتى كېلىپ شېڭ شىسەي
قوشۇنلىرى بىلەن قاتتىق ئېلىشىپ، ئۇلارنى سۇر ـ توقاي قە-
لىپ، داۋانچېڭنىڭ خۇگۇلۇ[1] تاغ ئارىسىغا قوغلايدۇ. شېڭ شە-
سەي يېڭىلىپ ئۈرۈمچىگە قېچىپ بېرىۋالىدۇ. مەھمۇت مۇھىتى
پىدائىيلار بىلەن تۈرپانغا يېتىپ كېلىپ خوجىنىياز ھاجى بە-
لەن بىرىنچى قېتىم داغدۇغىلىق كۆرۈشىدۇ. بۇ ئەھۋالىنى
ئاڭلاپ، بۇرۇن تارقىلىپ كەتكەن پىدائىيلار ۋە قاراشەھەردىكى
ما شىمىڭ قوشۇنىدىكىلەر ئارقا ـ ئارقىدىن كېلىپ قوزغىلاڭ-
چىلارغا قوشۇلىدۇ. ئۇلار تۈرپاندا بۇ پىدائىيلار قوشۇنىنى قايتا
تەشكىللەش، رەتلەش، تەرتىپكە سېلىش ئىشلىرىنى ئىشلەيدۇ.
خوجىنىياز ھاجى ۋە مەھمۇت مۇھىتى ھەم باشقا ھەربىي باش-
لىقلار سۆھبەت ئۆتكۈزۈپ پىچان، توقسۇن، تۈرپان ئۈچ ناھىيە
تەۋەسىدە جىن شۇرىنىڭ قوراللىق كۈچلىرى قالمىغانلىقىنى
نەزەردە تۇتۇپ، ئۇرۇشنى موري، گۇچۇڭ ئەتراپلىرىغچە كېڭەي-
تىشنى قارار قىلىدۇ. پۈتۈن كۈچنى تەڭرىتېغى ئېغىزى كۆك-
يار بىلەن يوغانتېرەك يايلىقىغا يۆتكەپ كېلىپ، قوشۇننى بىر-
نەچچە كۈن دەم ئالدۇرىدۇ. خوجىنىياز ھاجى تۈرپاندىن مورىغا
يۆتكىلىشتىن بۇرۇن قومۇل خەلقىگە تۆۋەندىكىچە سالام خەت
يازىدۇ:

سۆلايماندىن نەسىھەت نامى قالسۇن ياخشى دوستلارغە[2]
سېغىنغان ئەنسارى ئامراق مېھرىبان ياخشى دوستلارغە.
كىم كېتىپ، كىملەر قالدى، بىلەلمەي مۇندا ھەيرانمىز،
سەھەرلەردە دۇئا قىلدۇق ياراتقان ئول خۇدايىمگە.

① خۇگۇلۇ ـــ داۋانچېڭدىكى تاغ ئارىسىنىڭ ئىسمى.
② 1933 ـ يىلى خوجىنىياز ھاجى تۈرپاندىن قومۇل خەلقىگە يازغان سالام خەتـ
نى شېئىرلاشتۇرغۇچى نەمەت خەلپەت (تۈرپانلىق) بولۇپ، ئەسلىي قوليازمىنى نە-
مەت ئاخۇنۇم (قومۇل ئاستانىدىن) ساقلاپ قويغان.

بۇرادەرلەر سېغىنىدۇققۇ، تېنىڭ ساقمۇ ئەھۋالىڭ قانداق؟
قىلىپ تۇردۇق ھەمىشە دۇئا، ئول شارۋاھىمگە.

ئۇ يەنە ما جۇڭيىڭ ئۆزى بىلەن ئارازلىشىپ يۈز ئۆرۈگەندە مۇنۇلارنى يېزىپ قالدۇرغان:

قېرىنداشتەك بولۇپ ئەردۇك،
ئاي ـ يىللاپ بىللە يۈردۇك.
ئەمدى ئايرىلىپ قالدۇق،
داۋا يوق بۇ ئىلاجىمگە.

ما جۇڭيىڭ پەيلىنى بۇزدى،
دوستلاردىن كۆڭلىنى ئۇزدى.
دىلنى بەتنىيەت قاپلاپ،
قېچىپ ھەم تاغۇچۆللەرگە.

مەھمۇت مۇھتىنىڭ چوڭ قوشۇنىدىن، مەھمۇت مۇھتىدەك قاۋۇل مەسلىھەتچىدىن ئايرىلىپ قالغان ما شىمىڭ ئۆزىنىڭ ئاز بىر قىسىم ئادىمى بىلەنلا قېلىپ، ئاجىزلىشىپ كەتكەنلىكى، بىرەر يەرگە ھۇجۇم قىلغۇدەك مادارى قالمىغانلىقى ئۈچۈن، ما جۇڭيىڭنى شىنجاڭغا باشلاپ چىقىش پىلانىنى تۈزىدۇ. مەھمۇت مۇھتى تۇرپانغا قايتقاندا، قاراشەھەردە قالغان موسۇل ھاجى باشلىق تاھىربەگ، نىياز (خۇيزۇ، تۇرپان خەلقى ئۇنى ۋاڭ نىياز دەيدۇ)، ئابدۇرېھىم ھاجى قاتارلىقلارنى تەشكىللەپ، ما جۇڭيىڭنى ئېلىپ چىقىشقا كورلا، دۇنخۇاڭ ئارقىلىق گەنسۇغا يولغا سالىدۇ. بۇ ۋەكىللەر گەنسۇغا يېتىپ بارغاندا كوچىدا يولۋاسقا ئۇچراپ قالىدۇ. يولۋاس ئۇلارغا ما جۇڭيىڭنى شىنجاڭغا ئېلىپ چىقىشقا ماقۇل قىلغانلىقىنى، ما جۇڭيىڭنىڭ

تەييارلىق قىلىۋاتقانلىقىنى ئېيتىدۇ. ۋەكىللەرنى ما جۇڭيىڭنىڭ يېنىغا باشلاپ بارىدۇ. ما جۇڭيىڭ بۇلارنى كۆرۈپ ئىنتايىن خۇشال بولىدۇ، بۇنى شىنجاڭغا چىقىشنىڭ ياخشى پۇرسىتى دەپ قاراپ، تەييارلىقنى تېزلىتىدۇ.

ما جۇڭيىڭنى شىنجاڭغا ئېلىپ چىقىشقا ۋەكىل كەتكەنلىكىنى ئاڭلىغان مەھمۇت مۇھتى دەرھال موسۇل ھاجى باشلىق ۋەكىللەرگە: «ئاكا، ما جۇڭيىڭنى بۇياقتا (شىنجاڭغا) ئېلىپ چىقماسلىق كېرەك ئىدى. شۇڭا بىر ئامال قىلىڭ» دەپ خەت يېزىپ مەخسۇس ئاتلىق يىگىت x x نى گەنسۇغا ماڭدۇرىدۇ. موسۇل ھاجى ما جۇڭيىڭنى تەكلىپ قىلىپ قويۇپ، ئەمدى چىقماڭ دېيىشكە يۈزى چىدىماي، يولۋاس بىلەن ما جۇڭيىڭنى باشلاپ يولغا چىقىدۇ.

ما جۇڭيىڭنىڭ شىنجاڭغا ئىككىنچى قېتىم چىقىشى

1933 ـ يىلى ئەتىيازدا ما جۇڭيىڭ ئىككىنچى قېتىم قوزغىلىڭ چىقتى. بۇ قېتىم ئىنىسى ما جۇڭجيې (ئەر سىلىڭ ـــ 2 ـ قوماندان)نى ئېلىپ 36 ـ شى (دىۋىزىيە) نامى بىلەن 300 ـــ 400 دەك ئەسكەرنى باشلاپ كەلگەنىدى.

ما جۇڭيىڭ قانداق قىلىپ 36 ـ شى نامىغا ئېرىشكەن؟ ما جۇڭيىڭ ھەربىي باشلىق ما باۋ ئائىلىسىدە تۇغۇلغان، بالا ۋاقتىدىن تارتىپلا ئەسكەرلەر ئارىسىدا چوڭ بولغانلىقتىن، قارام، ئەركىن بولۇپ، قىلغىنى قىلغان، ئەتكىنى ئەتكەنىدى. ئۇنىڭغا ھېچكىم چېقىلالمايتتى. شۇڭا ئۇنىڭ يۈرىكى يوغىناپ ئاتىسىنىڭ قىسمىدا كىچىك تۇرۇپلا پەيجاڭ (ئىزۇت كوماندىرى)، لىيەنجاڭ (روتا كوماندىرى) قاتارلىق ھەربىي مەنسەپلەرگە ئىگە بولغان. ئۇ بارلىق ئىش ـ ھەرىكەتلەردە قورال كۈچىگە تا-

يىنىپ، زورلۇق ئىشلەتكەندىلا غەلىبىگە ئېرىشىشكە بولىدۇ، دەپ قارايدىغان زومىگەر ئىدى. بۇ ئۆلكىدە ما بۇفاڭ، ما جۇڭكۇي، ما چېڭشياڭ، ما خۇشەن، ما ۋەنشياڭ، ما باۋ، ما شىماڭ، ما جۇڭيىڭ قاتارلىق ئون «ما» فامىلىلىك بولۇپ، بۇلارنىڭ ھەممىسى قورال كۈچىگە تايىنىپ زورلۇق بىلەن ئەمەل تۇتۇپ كەلگەنلەر ئىدى. ما بۇفاڭ بولسا ما جۇڭيىڭنىڭ ئاتا جەمەت تۇغقىنى ئىدى. ما بۇفاڭنىڭ دادىسى ما چى ئەينى يىللاردا چىڭ سۇلالىسىگە قارشى چىققان گەنسۇدىكى خەنزۇ ئىسياڭچىلارنى قىرغان، كۆرسەتكەن تۆھپىسى ئۈچۈن چىڭخەينى گەنسۇ ئۆلكىسىدىن بۆلۈۋېلىپ، بۇ ئۆلكىنىڭ مەمۇرىي ـ ھەربىي ھوقۇقىنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالغان، ئۆزى بەگ، ئۆزى خان بولغانىدى. ما بۇفاڭ ئەۋلادلىرىغا «مەن دەريا بولۇپ ئاققان ئادەم قېنىدىن باشلىقلىق مەنسىپىنى تاپتىم» دەپ مۇھىم خاتىرە قالدۇرغانىكەن. ما جۇڭيىڭ تاغىسىنىڭ مۇشۇ تەجرىبىسىنى «ياخشى چارە» دەپ بىلىپ، ئاتىسىدىن قالغان لىەنجاڭلىق مەنسىپى بىلەن قانچە قېتىملاپ ئەسكەر باشلاپ، گەنسۇ خەلقىنى ياۋۇزلارچە قىرىپ ئاققان قان ئارقىلىق مەقسىتىگە يەتمەكچى بولغان. ئەسكەر ئېلىش، ئات يىغىش، خەلقتە ئالۋان سېلىش جەريانىدا قارشىلىق قىلغانلارنى شۇ جايدىلا ئاتقان. غەربىي شىمالدىكى بەش ئۆلكىدە، فېڭ يۈشياڭ، ما بۇفاڭ ئەسكەرلىرىنى قارامىلىق بىلەن مەغلۇپ قىلىپ، ئۇلارنى غال ـ غال تىترەيدىغان ۋە قاچىدىغان قىلىپ قويغان.

فېڭ يۈشياڭنىڭ بەش ئۆلكىدە ئەسكىرىي كۈچى بولۇپ، جياڭ جېيشىغا بويسۇنماي تۇرغان، ما بۇفاڭمۇ ئۆزى بەگ، ئۆزى خان بولۇۋېلىپ، جياڭ جېيشى ۋە فېڭ يۈشياڭ بىلەن پۈتۈشكۈسى تۇرغان پەيتتە ما جۇڭيىڭ نام چىقىرىشقا باشلىغان، ئۇنىڭ نامىنى ئاڭلىغان ما بۇفاڭ ئەسكەرلىرى تۇركۈملەپ ما جۇڭيىڭغا قوشۇلۇپ كەتكەن.

ما جۇڭيىڭنىڭ ئىشلىرىنى دوكلات ۋە گېزىت ـ ژۇرناللارمۇ كۆرۈپ تۇرغان جياڭ جېيشى، ئۇنى فېڭ يۈشياڭغا سېلىشتۇرىدىغان ما جۇڭيىڭنى نەنجىڭگە چاقىرىپ گومىنداڭنىڭ ھەربىي مەكتىپىدە ئالتە ئاي ئوقۇتقان ۋە «مەركىزىي ھەربىي مەكتىپىنى پۈتتۈردى» دېگەن نام بىلەن گەنسۇنىڭ خېشى كارىدورىغا بېرىپ، 36 ـ شى قۇرۇشقا بۇيرۇق چۈشۈرگەن ھەم بۇ ئىشنى گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ باشلىقى لىيۇ چۈڭغا ئالاھىدە تاپشۇرغان.

ما جۇڭيىڭ جياڭ جېيشىنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ ۋۇۋېي ۋە جاڭيې ۋىلايەتلىرىدە يەرلىك خەلقتىن ئەسكەر ئېلىپ، ئات يىغىپ 36 ـ شىنى قۇرماقچى بولىدۇ. ما بۇفاڭ بۇنىڭغا يول قويمىغانلىقتىن، ئىككى ئوتتۇرىدا بىرنەچچە قېتىم ئۇرۇش يۈز بېرىدۇ. ما جۇڭيىڭ ھېچبىر ئامال قىلالماي، بېشىنىڭ ئىچى ـ تېشىمۇ قېتىپ تۇرغان كۈنلەردە يولۇاس ۋە موسۇل ھاجىلارنىڭ ما جۇڭيىڭنى شىنجاڭغا چىقىشقا تەكلىپ قىلىپ بېرىشى ئۈنىڭغا ياغدەك ياقىدۇ. شۇڭا ئۇ ئالدىراپ ـ تېنەپ قولىدا قالغان بىر قىسىم ئەسكەر بىلەن شىنجاڭغا كېلىپ يولۇاس تۇرۇۋاتقان مالەنجاڭزىغا چۈشىدۇ. ما جۇڭيىڭ يولۇاسقا 100 سەرگە يېقىن يامبۇ، 200 تاختا قارىچاي، 30 تۈياق تۆگە، قورال ـ ياراغ ۋە ھەربىي ئەشيالارنى بېرىدۇ. 30 نەپەر ئوفىتسىر ئاجرىتىپ، يولۇاسنىڭ قوشۇنىنى كۈچەيتىشكە يارەملىشىدۇ. بۇنىڭغا خۇشال بولغان يولۇاس ما جۇڭيىڭ نېمە دېسە، ماقۇل دەيدىغان بولىدۇ. ما جۇڭيىڭ دەسلەپتە ئۇنى ھەربىي مەسلىھەتچى قىلىپ، ئەسكەر توپلاشقا قوترتىدۇ. ما جۇڭيىڭنىڭ مەقسىتى ئاۋۋال يولۇاسنى كۈچەيتىش ئارقىلىق خوجىنىياز ھاجىنى يوقىتىپ، شىنجاڭنى قولغا كىرگۈزۈش ئىدى. شۇڭا ئۇلار سوۋېت ھۆكۈمىتى ئارىلاشمىسا ياكى ئەسكەر كىرگۈزمىسە، شىنجاڭنى چوقۇم ئېلىپ مۇسۇلمان دۆلىتى قۇرۇ-

مىز، دەپ مەسلىھەتلەشكەنكەن. شۇنىڭدىن كېيىن، يولۇاسنى مۇئاۋىن قوماندان قىلىشتى. ئاچ كۆز يولۇاس قومۇل خەلقىنى ما جۇڭيىڭغا ئىككى قوللاپ تۇتۇپ بەردى. بۇنىڭ بىلەن ما جۇڭيىڭ ئەسكەرلىرى قومۇل خەلقىنى خالىغانچە ئاياغ ئاستى قىلىپ، باندىتلىق ھەرىكىتى بىلەن كەڭتاشا شۇغۇللاندى. ما جۇڭيىڭ بىلەن يولۇاسنىڭ پىلانلىرىنى يېزىشقا قاتناشقان، يولۇاسنىڭ يېنىدا ئۇزاق يىللار مەمۇرىي مەسلىھەتچى بولۇپ تۇرغان نەۋرە ئاكام ھوشۇر قۇربان (ھوشۇر شىياڭجاڭ) بۇ ئىشلارنى ماڭا سۆزلەپ بەرگەنىدى.

1933 ـ يىلى 3 ـ ئايلاردا خوجىنىياز ھاجى قوشۇنلىرىنى باشلاپ تۇرپان ئۆچ ناھىيە پارتىزانلىرى بىلەن بىرلىشىپ جىن شۇرېن قوشۇنلىرىغا قارشى ئۇرۇشۇۋاتقاندا، جىن شۇرېننىڭ قومۇلدىكى جۇ دۇڭخۇي قوماندانلىقىدىكى قوراللىق ئەسكەرلەر ۋە مەمۇرىي ئەمەلدارلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنى ئېلىپ تۆگىلىك، ھارۋىلىق گۇچۇڭغا كېلىپ شەھەرگە كىرىۋالغانىدى. قومۇل شەھىرىنىڭ بىكار قالغانلىقىدىن پايدىلانغان ما جۇڭيىڭ قومۇلدا بىرنەچچە ۋاقىت تۇرۇپ قومۇلنىڭ باشلىقلىرىنى قايتىدىن سايلاپ، مەمۇرىي ھوقۇقىنى ئۆز چاڭگىلىغا كىرگۈزۈپ، قومۇلنى مۇھىم ئارقا سەپ بازىسى قىلدى. ئۆزىنىڭ قوشۇنلىرىنى قايتا رەتلەپ، ئاتلىق قىسمىنى تولۇقلاش ئۈچۈن قومۇل خەلقىنىڭ ئات ـ ئۇلاغلىرىنى زورلۇق بىلەن تارتىۋالدى. ئۇ قومۇلنى ئارقا سەپ بازىسى قىلىپ قۇرۇپ بولغاندىن كېيىن يولۇاسنى ئۆزىگە مۇئاۋىن قوماندان ھەم ئارقا سەپ سىلكى قىلىپ بېكىتىپ، ئۇنىڭ قالغان ئاز بىر قىسىم ئەسكىرىنى باشلاپ يەتتە قۇدۇق ئارقىلىق گۇچۇڭ، مورى ناھىيەسىگە توسالغۇسىز يۆتكىلىپ كەلدى.

موربىدىكى سۆھبەت

ما جۇڭيىڭنىڭ موربغا يېتىپ كەلگەنلىكىنى ئاڭلىغان خوجىنىياز ھاجى، مەھمۇت مۇھىتلار ما جۇڭيىڭ بىلەن كۆرۈشمەسلىكنى مەسلىھەت قىلىشىدۇ. ئۇلار موسۇل ھاجىنىڭ تۇرپانغا كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، ئۇنى چاقىرتىپ كېلىپ سۆزلىشىدۇ. ئۇنىڭغا، بىز ما جۇڭيىڭ بىلەن كۆرۈشمەسەك، دېگەن مەسلىھەتنى بېرىدۇ، ئۇنىڭ يۇزسىز، ئىككى يۈزلىمە، ئالا كۆڭۈل، ئالدامچى ئىكەنلىكىنى سۆزلەپ بېرىدۇ. موسۇل ھاجى خوجىنىياز ھاجى ۋە ئىنىسى مەھمۇت مۇھىتلارغا: «ئالدىمىزدا تېخى جىن شۇرېن ھاكىمىيىتى تۇرسا، ئۇلارنى قانداق يوقىتالايمىز؟ بىز جىن شۇرېن ھاكىمىيىتىگە قارشى تۇرۇشتا، بىرلىشىپ ئىش قىلايلى» دەيدۇ ۋە خوجىنىياز ھاجى ۋە ئىنىسى مەھمۇت مۇھىتلارغا كۆپ گەپ قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار پىدائىيلارنى ۋە پارتىزانلارنى باشلاپ تاغ ئاتلاپ مورى ناھىيىسىگە بېرىپ، ما جۇڭيىڭ بىلەن كۆرۈشىدۇ. ما جۇڭيىڭ خوجىنىياز ھاجىلارغا سوغۇق مۇئامىلە قىلىپ: «مېنىڭ ئەسكەرلىرىم ئەتە ـ ئۆگۈن گۇچۇڭغا ھۇجۇم قىلىدۇ. سىلەر قانداق قىلىسىلەر؟» دەيدۇ ئۇ. خوجىنىياز ھاجى ئوقنىڭ ئازلىقىنى دېگەندە، ما جۇڭيىڭ 2000 ـ 3000 تالدەك ئوق بېرىپ: «بىز ئۇرۇمچىنى ئېلىپ 500 مىڭ كىشىلىك قوشۇن قۇرۇپ، ئىسلام دۆلىتى قۇرىمىز، ئۇنىڭ چېگرىسىنى مەككىگە تۇتاشتۇرىمىز. ھەتتا شورالار مەملىكىتىنىمۇ ئازاد قىلىمىز» دەپ ئۆزىنىڭ ياۋۇز نىيىتىنى ئاشكارىلايدۇ.

ما جۇڭيىڭ گۇچۇڭغا ھۇجۇم قىلىشقا ماڭىدۇ. خوجىنىياز ھاجى ۋە مەھمۇت شجاڭلار جىمسارنى ئېلىشقا ئاتلىنىدۇ. ما جۇڭيىڭنىڭ قوشۇنىنىڭ تولىسى پىيادە، ئاز قىسمىلا ئات ـ

قىچىرلىق قىسسىم ئىدى، ما جۇڭيىڭ گۈچۈڭ شەھىرىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى ۋۇماچاڭ[1] غا يېتىپ بارغاندا پۈتۈن ئەسكەر-لىرىنى يىغىپ:

— گۈچۈڭنى قانچە سائەتتە ئالىمىز؟ — دەپ سورايدۇ.

— يېرىم سائەتتە ئالىمىز، — دەيدۇ ئوفىتسېر - ئەسكەر-لەر. ما جۇڭيىڭ:

— ياق - ياق، ئۈچ سائەتتە ئالىمىز، — دەيدۇ. يۇقىرىقى سوئالنى يەنە سورىغاندا بارلىقى «ئۈچ سائەتتە ئالىمىز» دەپ نەيزە - قىلىچلىرىنى پۇلاڭلىتىپ جاۋاب بېرىدۇ. شۇ ئارقىلىق ئۇ ئەسكەرلىرىگە قەسەم قىلدۇرماقچى بولىدۇ.

ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرى گۈچۈڭ شەھەر سېپىلىغا قاتتىق ۋە جىددىي ھۇجۇم باشلايدۇ. توپ - ئوقلارنىڭ زەربىسىدىن گۈ-چۈڭ ئاسمىنى ئىس - تۈتەك قاپلاپ كېتىدۇ. ما جۇڭيىڭ ئەسكەرلىرى سېپىلغا يامىشىپ چىقىشقا باشلايدۇ. گۈچۈڭ شە-ھىرىنىڭ شەرقىي (قومۇل تەرىپىدىكى) قوۋۇق بېشىغا بىرىنچى بولۇپ ما جۇڭيىڭنىڭ ئىنىسى ما جۇڭجيې ئىككى قولىغا ئىك-كى پىچاق ئېلىپ سېپىلغا سانجىپ ناھايىتى تېزلىكتە چىقىشى بىلەن ئوق تېگىپ ئۆلىدۇ. شۇ چاغدا ئۇ 21 ياشتا ئىدى.

ما جۇڭيىڭ گۈچۈڭ شەھىرىنى ئالغاندىن كېيىن، قولىدا تۆمۈرنىڭ سۇنۇقىمۇ بولمىغان بىگۈناھ خەلقنى قىرغىن قىلى-دۇ، بۇلاپ - تالايدۇ. شەرقىي قوۋۇق ئېچىدە قان ئېرىق بولۇپ ئاقىدۇ. ما جۇڭيىڭنىڭ گۈچۈڭدا مۇنداق قىلىشىنىڭ مەقسىتى بار ئىدى. ئۇ بىرىنچىدىن، ئۆلگەن ئىنىسىنىڭ ئىنتىقامىنى ئالماقچى. ئىككىنچىدىن، مۇھىمى مال - دۇنيا توپلىماقچى. ئۈچىنچىدىن، ئۇرۇمچى تەسلىم بولمىسا مۇشۇنداق قىلىۋېتى-مىز، دەپ تەھدىت سالماقچى ھەم ئەسكەرلىرىنى بۇلاڭ - تالاڭغا

① ۋۇماچاڭ — گۈچۈڭنىڭ تۆت - بەش كىلومېتىر شەرقىگە جايلاشقان ئات فېرمىسى.

قويۇپ بېرىپ، كېيىنكى شەھەرلەرنى ئېلىشقا رىغبەتلەندۇرمەك-چىدى. ما جۇڭيىڭنىڭ ئىنىسى ما جۇڭجيېنىڭ ئۆلۈمى ئۇچۇن، قومۇلدا يۈرت كاتتىلىرى، ئۆلىما، ئاخۇنلارنى چاقىرىپ، يولۇاسنىڭ كارىزىدا چوڭ نەزىر ئۆتكۈزۈپ بەردى. مەن شۇ نە-زىرگە دىنىي مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چېغىمدا ئابدۇۋاھىت ئاخۇ-نۇمنىڭ ئېيتقىنى يېتىلەپ بارغانىدىم.

خوجىنىياز ھاجى ۋە مەھمۇت مۇھىتى قوشۇنلىرى جىمىسار شەھىرىنى قاتتىق مۇھاسىرىگە ئالىدۇ. جىمىسار سېپىلىنىڭ ئېچىدە جەن شۇرېننىڭ ئەڭ كۈچلۈك بىر ئاتلىق تۇمىنى بولۇپ، بۇ تۇمىنگە ما شۇفۇ (خۇيزۇ) تۇمىنجاڭ ئىدى. سېپىلىنى ساقلاپ قېلىشقا كۆزى يەتمىگەن ما تۇمىنجاڭ خوجىنىياز ھاجىلاردىن قورال تاپشۇرۇش ئۈچۈن بىر سوتكا مۆھلەت سورايدۇ. بۇ خىل-دىكى ئىشلارغا تەجرىبىسى كەم بولغان خوجىنىياز ھاجى ماقۇل بولۇپ، سېپىل مۇھاسىرىسىنى بوشاشتۇرۇپ، شەھەردىن يىراقراق بىر جايغا بېرىپ جايلىشىدۇ. جىمىسار ئۇرۇشىنىڭ ئالدىدىلا تىل بىرىكتۇرۇۋالغان ھېيلىگەر ما جۇڭيىڭ شۇ كې-چىسىلا ئادەم ئەۋەتىپ، قورال - ياراغ، ئوق - دورىلارنىڭ ھەم-مىسىنى ئوغرىلىقچە ئېلىپ كېتىدۇ ۋە ئەسىرگە چۈشكەنلەرنى ئۆز قوشۇنىغا قوشۇۋالىدۇ.

ما جۇڭيىڭ گۈچۈڭ شەھىرىنى ئالغاندا، نۇرغۇنلىغان قورال - ياراغ، سانسىزلىغان ئوق - دورا، ھەربىي ئەسلىھە، ئەسىرگە چۈشكەن ئەسكەرلەرگە ئىگە بولۇپ تۇرۇقلۇق، جىمىساردىكى پىلىموت، مىلتىق، يان قوراللاردىن 1860 دانە ھەم ئېگەر - توقۇملىرى بىلەن 2000 دەك ھەربىي ئات، ھەربىي ئەشيا، نۇر-غۇن ئاشلىق - تۇلۇكلەرنى ئوغرىلىقچە ئېلىۋالغانلىقتىن، خو-جىنىياز ھاجى، مەھمۇت مۇھىتلارنىڭ قاتتىق ئاچچىقى كېلە-دۇ. جۇملىدىن پارتىزانلارنىڭمۇ غەزىپى قاينىاپ تاشىدۇ. موسۇل ھاجىنى ما جۇڭيىڭغا ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتىدۇ. ۋەكىللەر ما

جۇڭيىڭغا: «سىلەر گۈچۈڭدا نۇرغۇن قورال ـ ياراغ، ئوق ـ دورا، ھەربىي ئەشيالارغا ئىگە بولدۇڭلار. بىز جىمسارديكى ئازراق قورالنى ئالساق بولماسمۇ؟» دەيدۇ. موسۇل ھاجىمۇ ما جۇڭيىڭغا سۇلھى قىلىپ: «سىلەر گۈچۈڭدا نۇرغۇن قورال ـ ياراغلارغا ئىگە بولدۇڭلار. ئىنىمىنىڭ ئادەملىرى كۆپ، قورال يېتىشمەيۋاتىدۇ. قوراللاردىن ئازراق بەرسەك» دېسە، ئۇ موسۇل ھاجىنىڭ پىكرىگە ئانچە پىسەنت قىلمايدۇ ۋە: «ئىنىڭىز مەھمۇت مۇھتىغا ئازراق قورال بەرسەك بولىدۇ، خوجىنىياز ھاجىغا بېرىدىغان قورال يوق» دەپ قوپال مۇئامىلە قىلىدۇ ھەمدە ئوقى يوق، بۇزۇلغان، سۇنغان مىلتىقلاردىن 100 نەچچىنى بېرىدۇ. ما جۇڭيىڭنىڭ بۇ خىل مىلتارىستلىق ئەپت ـ بەشىرىسىنى ئەـ مەلىيەتتە كۆرگەن موسۇل ھاجى خوجىنىياز ھاجى بىلەن ئىـ نىسى مەھمۇت مۇھتىلارنىڭ ما جۇڭيىڭدىن ئاغرىنغانلىقىنىڭ ھەق ئىكەنلىكىنى تونۇپ، خوجىنىياز ھاجى، مەھمۇت مۇھـ تىلارغا بېرىپ قوشۇلۇپ، ھەربىكەتلەردە ئاخىرغىچە بىرگە بولىدۇ.

موربىدىكى سۆھبەتنىڭ روھى بويىچە گۈچۈڭ، جىمسارنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن خوجىنىياز ھاجى، مەھمۇت مۇھىتى ھەم ما جۇڭيىڭلار ئۇرۇمچىگە بىرلىكتە ھۇجۇم قىلماقچى ئىـ دى. لېكىن جىمسارىدا يۈز بەرگەن قورال بۇلاش ماجىراسىدىن كېيىن، بۇ ئىتتىپاقداشلار ئوتتۇرىسىدا دۇشمەنلىشىش، ئۆزئارا قىرغىن قىلىش ئۇرۇشلىرى باشلىنىپ كېتىدۇ.

ئىككىنچى باب

12 ـ ئاپرىل سىياسىي ئۆزگىرىشى

1931 ـ يىلى قوزغالغان خوجىنىياز ھاجى باشچىلىقىدىكى قومۇل دېھقانلىرىنىڭ جىن شۇرىن ھاكىمىيىتىگە قارشى قوراللىق قوزغىلىڭىنىڭ تەسىر كۈچى پۈتۈن شىنجاڭ ئۆلكىـ سىدە قاتتىق داۋالغۇش پەيدا قىلىپ، تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبى ۋە كۇئېنلۇن تاغلىرىغىچە داۋالغۇش بولمىغان بىرمۇ شەھەر قالـ مايدۇ. جۇملىدىن ئۇرۇمچى شەھىرىدىمۇ چوڭ داۋالغۇش پەيدا بولىدۇ. 1933 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنىدە بۇ داۋالغۇش پارتلاپ چىقىدۇ.

جىن شۇرىنىنىڭ پاراسەتسىزلىكىدىن، ئىچكى قىسمىدا جىن شۇرىنغا قارشى پىكىرلەر كۆپىيىدۇ، ھۆكۈمەت قارىمىقىدىكى ئەمەلدارلار «بىز ھازىردىن باشلاپ تەييارلىق قىلمىساق، كېيىن ئۆزىمىزنى قويىدىغان جاي تاپالماي قالىمىز» دەپ سىياسىي ئۆزگىرىشكە تەييارلىق قىلىدۇ. شۇ جەددىي كۈنلەردە ھەر تەـ رەپتىن قېچىپ ئۇرۇمچىگە كېلىۋاتقانلار كۆپىيىپ، كۈندىن ـ كۈنگە بازار باھاسى ئۆرلەپ، ئاچارچىلىق، قەھەتچىلىك باشلـ نىپ كېتىدۇ. بۇنىڭدىن پايدىلىنىپ، جىن شۇرىنىنىڭ ئىنىسى جىن شۇشىن پۈتۈن ئاشلىقنى بېسىۋېلىپ، خەلقنى قىممەت باـ ھادا سېتىپ ھايانكەشلىككە كىرىشىپ كېتىدۇ. ئۇرۇمچىگە يىـ غىلغان ئاق رۇس ئەسكەرلىرىنىڭ باشلىقلىرى باپىبىگورت، ئانتوف جىن شۇرىندىن ئەسكەرلەرگە تەمىنات ئۇچۇن ئاشلىق

سوراپ بارغاندا، جەن شۇرېن رەت قىلىپ، بىر جەڭمۇ ئاشلىق بەرمەيدۇ. بۇ ئىشلاردىن خەۋەر تاپقان چېن جۇڭ، لى شياۋتيەن، تاۋ مىڭيۇ[1]، جاڭ جىلار تۇرپاندىكى ئۇرۇشتىن قايتقان 400 دەك رۇس ئەسكەرلىرىدىن باشقا ئۇرۇمچىدە ئەسكەر كۆچى قالمىغانلىقىدىن پايدىلىنىپ، 1933 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى چۈشتىن كېيىن 200 دەك قوراللىق ئەسكىرى بىلەن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت بىناسىغا ھۇجۇم قىلىدۇ. قالغان قىسىملىرى شەھەرنىڭ تۆت دەرۋازىسىنى ئىشغال قىلىپ ھەربىي ھالەتتە تۇرىدۇ. تۈيۇقسىز ھۇجۇمدىن چۆچۈگەن جەن شۇرېن ھېچقانداق چارە قىلالماي، ھويلىنىڭ ئارقا تېمىدىن سەكرەپ چۈشۈپ ماناسقا قېچىپ بېرىپ ئالىدۇ. مانا‌سقا بارغاندىن كېيىن ھېچكىمدىن يارەدەم ئالالماي، ئىلاجسىز ھالدا چۆچەك ئارقىلىق سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى سىياسىيسى بىلەن نەنجىڭگە قېچىپ كېتىدۇ.

شۇ كۈنى، يەنى 1933 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى كەچ قۇرۇن مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى لىيۇ ژېنلۇڭ رۇس ئەسكەرلىرىنىڭ باشلىقى باپېنگورتنى قاتناشتۇرۇپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتتە ھەر مىللەت، ھەر ساھەدىكى ئابرۇيلۇق مۆتىۋەرلەر بىلەن مەجلىس ئاچىدۇ. مەجلىستە ئەزالار سايلىنىدۇ.

شۇ كۈنلەردە ئۇرۇمچىدىكى ئەھۋاللارنى ئاڭلاپ پۈرسەت كۈتۈپ تۇرغان شېڭ شىسەي نەنسەندىن ئەسكەرلىرىنى باشلاپ ئۇرۇمچىگە كېلىدۇ. 4 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى ئەزالار يىرقە زالىدا ئىككىنچى قېتىم مەجلىس ئېچىۋاتقاندا زال ئەتراپىغا «مېنىڭ كۈچۈمنى كۆرۈڭلار» دېگەندەك قىلىپ، قوراللىق پوستلارنى قويىدۇ. لىيۇ ژېنلۇڭ ۋاقتىلىق ئۆلكە رەئىسى بولۇپ سايلىنىدۇ. شېڭ شىسەيگە دۇبەنلىك (چېگرا مۇداپىئە قوماندانى) مەنسىپى

① چېن جۇڭ، لى شياۋنيەن، تاۋ مىڭيۇ قاتارلىقلار ئىلغار كىشىلەر بولغانلىقىتىن، شېڭ شىسەي فۇكاڭ ئۇرۇشىدىن قايتىپ كېلىپلا ئۇلارنى مەجلىسكە چاقىرىپ زالدىلا ئېتىپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن.

بېرىلىدۇ. ئۆلكە، نازىر دەرىجىلىك كادىرلار ۋاقتىلىق بەلگىلىنىدۇ. ۋاقتىلىق ھۆكۈمەتكە 44 نەپەر ئەزا تولۇقلاپ سايلىنىدۇ. بۇ ۋاقتىلىق ھۆكۈمەت ئەزالىرى تەرىپىدىن سىياسەتتە، ئىقتىسادتا، مائارىپ ئىشلىرىدا ھەر مىللەت خەلقىگە باراۋەرلىك ھوقۇقى بېرىلىدۇ. مىللەتكە قارىماي سايلام ئېتىبارى بىلەن قانۇن بويىچە ھەر مىللەتتىن ھۆكۈمەت خىزمىتىگە قاتناشتۇرۇلىدۇ. خارجى ئىشلار ھوقۇقى مەركىزىي ھوقۇق دەپ قارىلىدۇ. يېزا ـ قىشلاقلارنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالىنى ياخشىلاش ئۈچۈن دېھقانلارغا يارەم بېرىلىدۇ، دېگەندەك ئون مادداىلىق سىياسىي پروگراما ئوتتۇرىغا قويۇلىدۇ.

شېڭ شىسەي گەرچە دۇبەن بولغان بولسىمۇ ئۇ بۇ مەنسەپكە رازى ئەمەس ئىدى. شۇڭا، ئۇ 12 ـ ئايدا لىيۇ ژېنلۇڭغا بىرقانچە بوھتانلارنى چاپلاپ ئۇنى قاماپ قويىدۇ. شېڭ شىسەي ئۇزاق ئۆتمەي رەئىسلىك ۋە دۇبەنلىك ۋەزىپىسىگە ئولتۇرىدۇ.

شېڭ شىسەي ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن خەلقنىڭ كۆڭلىنى ئۆزىگە مايىل قىلىش ئۈچۈن، ئۆتمۈشتىكى مىللىي تەڭسىزلىك ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە بىكار قىلىنىدۇ، ھەممە مىللەت باراۋەر بولىدۇ، قاراڭغۇلۇقتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، ھەر قايسى جايلاردا مەكتەپ قۇرۇلۇپ، ئوقۇتۇش ئىشى يولغا قويۇلىدۇ، دېگەندەك مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىرقانچە سىياسىي پروگراممىنى تۈزىدۇ ۋە «ئالتە بۇيۇك سىياسەت»نى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. مەخسۇس گۇرۇپپىلارنى ئۇيۇشتۇرۇپ جايلارغا ئەۋەتىپ ھەر مىللەت ئاممىسىغا يېڭى ھۆكۈمەت قۇرۇلۇپ، ھەر مىللەت خەلقى ئەركىنلىككە چىقتى، دېگەندەك تەشۋىقاتلارنى ئېلىپ بارىدۇ.

شېئ شىسەينىك خوجىنىياز ھاجى، مەھمۇت مۇھتىلار بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈشى

1933 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرى، يەنى مورى، گۈچۈك سوقۇشىدىن كېيىن خوجىنىياز ھاجى، مەھمۇت شىجاڭلار جـ ـ مىسارنىڭ سەنتەي رايونى ئەتراپىغا كېلىپ ئورۇنلىشىدۇ. بۇ جايدا تۇرغاندا ھەر مىللەت خەلقى تۇركۈملەپ كېلىپ، خوجىنـ ـ ياز ھاجىنىڭ پارتىزان قوشۇنىغا پىدائىي بولۇپ كىرىدۇ. شۇ ۋاقىتتا كونا قوشۇندىكىلەر «پارتىزانلار»، يېڭى كىرگەنلەر «پىدائىيلار» دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يېڭى كىرگەن پىدائىيلارغا ئات ـ ئۇلاغ بېرىلىپ، ھەربىر قىسىمغا تەقسىم قىلىنىدۇ. ئەمما، ئۇلارغا بەرگۈدەك قورال يوق ئىدى. چۈنكى، جىمىسارىدا غەنىيـ ـ مەت ئالماقچى بولغان قورال ـ ياراغ، ئوق ـ دورىلارنى ما جۇڭـ ـ يىڭ ئاچ كۆزلۈك بىلەن ئوغرىلىقچە ئېلىپ كەتكەنىدى. شۇ خا ـ پىلىقتا تۇرغاندا گۈچۈكىدىكى ما جۇڭيىڭ قوشۇنىنىڭ بىر پەي قوراللىق ئەسكىرى سەنتەيگە رازۋېدكا قىلىپ كېلىپ قالىدۇ. خوجىنىياز ھاجى ئۇلارنى تۇتۇۋېلىپ، قوراللىرىنى تارتىۋالىدۇ. دەل شۇ ۋاقىتتا ئورۇمچى تەرەپتىن تۇيۇقسىز بىر ئايروپىلان كېلىپ، سەنتەينىڭ جەنۇبىي تەرىپىدىكى قارىياغاچلىققا قونىدۇ. ئايروپىلاندىن ئىككى كىشى چۈشۈپ، خوجىنىياز ھاجى بىلەن ئۈچ سائەتتەك سۆزلىشىدۇ. ئۇلار خوجىنىياز ھاجىغا: «ھازىر ئورۇمچىدە يېڭى ھۆكۈمەت قۇرۇلدى. ئۆتمۈشتىكى سىياسىي جەھەتتىكى تەڭسىزلىك، ئىقتىسادىي جەھەتتە نامراتلىق، مەدە ـ نىيەت جەھەتتە قالاقلىقتەك كونا ئىللەتلەرگە تۈپتىن خاتىمە بېرىلىدۇ. ھازىر ھەممە مىللەت ھوقۇقتا باراۋەر بولۇپ، يېڭى ماۋارىپ كەڭ يولغا قويۇلىدۇ. سىزمۇ بۇ يېڭى ھۆكۈمەتكە قو ـ شۇلۇپ، شىنجاڭنى بىرلىكتە تەرەققىي قىلدۇرىسىڭىز. ما جۇڭـ ـ يىڭ بىلەن بولغان بۇ سوقۇشنى ھۆكۈمەتكە قويۇپ بېرىڭلار،

بۇنى ھۆكۈمەت بىر تەرەپ قىلىدۇ. يېقىندا ئۇرۇمچىدىن ۋەكىلـ ـ لەر كېلىدۇ. ئۇلارنىڭ سۆزىنى ئاڭلاڭلار، سىلەر ئۇچۇن پايىدـ ـ لىق» دەيدۇ. خوجىنىياز ھاجى مەھمۇت شىجاڭ ۋە باشقا ھەربىي باشلىقلار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، «بىر ـ بىرىمىز بىلەن دۇش ـ مەنلىشىپ كېلىشۋاتقان رەقىبلەر بولساقمۇ ۋەزىيەتنىڭ تەقەززا ـ سى ۋە تەلىپى بويىچە شىنجاڭ مىقياسىدىكى داۋالغۇش، مالـ ـ مانچىلىقنى ئوڭشاش ۋە تۇزەش، شىنجاڭدا تىنچلىقنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئۇرۇمچىدە قۇرۇلغان يېڭى ھۆكۈمەت ۋەكىلى شېئ شىسەي بىلەن بىرلىشىش كېرەك» دەپ قارايدۇ ۋە شۇ كۈنلا خوجىنىياز ھاجى، مەھمۇت شىجاڭلار قوشۇنلىرىنى باشلاپ، فۇكاڭ ناھىيىسىنىڭ جەنۇبىي تەرىپىدىكى تاغ ئېتىكدـ ـ گە جايلاشقان قىزىلقىيا دېگەن جايغا بېرىپ ئورۇنلىشىدۇ. ئىكـ ـ كىنچى كۈنى ئۈچ ـ تۆت ماشىنىدا (ماشىنىنىڭ بىرىنى مەخـ ـ سۇت تېيىپوف ھەيدىگەنىكەن) ئۇرۇمچىدىن ۋەكىللەر كېلىدۇ. بۇ ۋەكىللەر ئىچىدە تۇرسۇن خانبابا (ئۆزبېك)، كېرەم مەخسۇم، مەنسۇرجان (ئۆزبېك) ۋە بىرقانچە مۆتىۋەر زاتلار بولۇپ، مىلـ ـ لىيلار كۆپرەك سانىنى تەشكىل قىلىدىكەن. چېن دېلى (تاشقى ئىشلار باشقارما باشلىقى) باشلىق بىرقانچە خەنزۇلار بار ئىكەن، ۋەكىللەرنىڭ ئومۇمىي سانى 10 ـــ 15 ئەتراپىدا ئىكەن. ۋەكىلـ ـ لەر چىدىرلارغا ئورۇنلاشقاندىن كېيىن، ئەتراپىغا خوجىنىياز ھاجىنىڭ ئەسكەرلىرىدىن قاراۋۇللار قويۇلۇپ، سۆھبەت ئۆتكۈـ ـ زۈلىدىغان جايغا ھېچكىم كەلتۈرۈلمەيدۇ.

مەزكۇر سۆھبەتكە كەلگەن ۋەكىللەر شېئ شىسەينىڭ نامى بىلەن كەلگەن بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە، ئىش ئۇرۇمچىدىكى سو ـ ۋېت كونسۇلىنىڭ مەسلىھەتى بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇلغانىدى. بۇ سۆھبەتكە قارشى تەرەپتىن خوجىنىياز ھاجى، مەھمۇت شىجاڭ، سالى دورغا (لۇيجاڭ)، پەيزۇل دورغا (لۇيجاڭ)، قاسىم ئەپەندى (موڭغۇلىيىدىن كەلگەن كىشى) ۋە نەمەت خەلپىتىم (كاتىپ)

ۋە بىرنەچچە مۇتەۋەرلەر قاتناشقان. شېكى شىسەينىڭ بۇ سۆھبىتنى ئۆتكۈزۈشكە مەجبۇر بولۇشى ۋە خوجىنىياز ھاجىنىڭ ماقۇل بولۇشىدىكى ئاساسى سەۋەبلەر مۇنداق ئىدى:

(1) خوجىنىياز ھاجى قوشۇنى بىلەن ما جۇڭيىڭ قوشۇنى ئۇرۇمچىنىڭ بوسۇغىسى بولغان فۇكاڭغا قىستاپ كېلىپ قالىدى. بۇ شېكى شىسەي ھاكىمىيىتى ئۈچۈن زور تەھدىت ئىدى. شېكى شىسەي بۇ تەھدىتتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، سوۋېت تەرەپنىڭ مەسلىھەتىگە بىنائەن خوجىنىياز ھاجى بىلەن بىرلىشىپ، ما جۇڭيىڭنى يېتىم قالدۇرۇش قارارىغا كەلگەن.

(2) جىمىسارىدا خوجىنىياز ھاجى قوشۇنى ئالىدىغان قورال - ياراغلارنى ما جۇڭيىڭ ئوغرىلىقچە ئېلىۋېلىپ، خوجىنىياز ھاجىنىڭ غەزىپىنى كەلتۈرۈپ قويدى. شۇنىڭ بىلەن ئىككى ئوتتۇرىدا قاتتىق ئىتتىپاقسىزلىق كېلىپ چىقتى.

(3) ما جۇڭيىڭ گۇچۇڭ، جىمىسارىدا نۇرغۇن قورال - ياراغلىقا ئىگە بولۇۋېلىپ، قورال ۋە ئادەم سانى جەھەتتىن ئۆزىنى كۈچەيتىۋالدى. بۇ ئەھۋال، خوجىنىياز ھاجىنىڭمۇ، شېكى شىسەينىڭمۇ قارشىلىقىنى قوزغىدى. شۇڭا، بو سۆھبەتكە ما جۇڭيىڭنى يېقىن كەلتۈرمىدى.

سۆھبەتتە ئىككى تەرەپ تۆۋەندىكىدەك كېلىشىمگە كېلىدۇ:

(1) خوجىنىياز ھاجى قوشۇنى بىلەن مەھمۇت شىجاڭ قوشۇنى داۋانچىڭدىن باشلاپ پىچان، قومۇلغىچە، توقسۇندىن باشلاپ خوتەنگىچە بولغان جايلارنىڭ ئامانلىقىنى قوغداشقا مەسئۇل بولىدۇ. بۇ ئىككى قوشۇندا 5000 قوراللىق ئەسكەر ساقلاشقا بولىدۇ.

(2) شېكى شىسەي قوشۇنى ئۇرۇمچىدىن تارتىپ، فۇكاڭ، قۇتۇبى، شىخوغىچە بولغان ئارىلىقتىكى جايلارنىڭ ئامانلىقىنى قوغداشقا مەسئۇل بولىدۇ.

(3) ئىككى تەرەپ باشلىقلىرىنىڭ قاتنىشىشى بىلەن ئۇرۇمچىدە ئۇلكىلىك ۋاقىتلىق بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلىدۇ.

شېكى شىسەي ھۆكۈمىتى خوجىنىياز ھاجى ۋە مەھمۇت شىجاڭلار بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈپ كېلىشىم ھاسىل قىلغاندىن كېيىن، گۇچۇڭدىكى ما جۇڭيىڭغا نوپۇزلۇق ھەر مىللەت ئەربابلىرىدىن خۇسەين باي (تاتار)، جاۋ گولياڭ (خۇيزۇ)، تۇڭباۋ (شىبە)، مەنسۇرجان، ۋۇ ئەيچېن (خۇيزۇ) ۋە باشقا بىرنەچچەيلەننى ئەۋەتىپ، ما جۇڭيىڭ بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزىدۇ. سۆھبەت ۋەكىللىرىگە ما جۇڭيىڭنى تىنچلىق، ئىتتىپاقلىققا ئۈندەشتىن باشقا سىياسىي قارار چىقىرىش ھوقۇقى بېرىلمەيدۇ. شۇڭا، ئۇلار ما جۇڭيىڭغا: «جەنۇبىي شىنجاڭدا مۇسۇلمانلار كۆپ، ئۇيەرگە بېرىش سىز ئۈچۈن پايدىلىق، جەنۇبىي شىنجاڭغا بېرىپ، شۇ يەرنىڭ ئامانلىقىنى ساقلاشقا يارەملەشسىڭىز» دەپ تەكلىپ بېرىدۇ. شېكى شىسەي ئۇنى قوشۇنلىرىنى باشلاپ جەنۇبىي شىنجاڭغا بېرىشقا كۆندۈرەلمەي، ئاخىر جەنۇبىي شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قوشۇنلارنىڭ مۇئاۋىن قوماندانلىقىنى بېرىشكە ۋەدە قىلىدۇ. ما جۇڭيىڭ بۇ تەكلىپنى ئويلاپ كۆرىدىغانلىقىنى ئېيتقان بولسىمۇ، لېكىن كۆڭلىدە خوجىنىياز ھاجىنىڭ مۇئاۋىنى بولۇشنى كىچىك كۆرۈپ، «ئۇرۇمچىنى ھۇجۇم بىلەن ئېلىشىم كېرەك» دېگەن مەيدانغا چىقىپ تۇرىدۇ. شېكى شىسەينىڭ ما جۇڭيىڭنى جەنۇبىي شىنجاڭغا بېرىشقا دەۋەت قىلىشتا ئۆزىنىڭ غەرىزى بار ئىدى. شېكى شىسەي ما جۇڭيىڭ شىمالىي شىنجاڭدا تۇرسا، ماڭا خەۋپ يەتكۈزىدۇ. خوجىنىياز ھاجى، مەھمۇت شىجاڭلارنىڭ قوشۇنى جەنۇبىي شىنجاڭغا كېتىپ، بۇ مۇ شۇ يەرگە بارسا، بىر - بىرى بىلەن چىقىشالمايدىغان بۇ ئىككى قوشۇن ئۆزئارا ئۇرۇشۇپ، بىر - بىرىنى يوقاتسا، بىزگە خەۋپ يەتكۈزۈۋاتقان قوشۇنلار ئۆز ئىچىدىن تۈگىشىدۇ. ھېچ بولمىغاندا، زور دەرىجىدە ئاجىزلايدۇ. كەلگۈسىدە بىزنىڭ ئۇلارنى يوقىتىشىمىز بىرقەدەر ئاسانغا چۈشىدۇ، دەپ ئويلايتتى.

شېكى شىسەي ھۆكۈمىتىنىڭ ما جۇڭيىڭغا قويغان تەكلىپى

گه ما جۇڭيىڭ تەرەپتىكىلەر ئىككى خىل قاراشتا بولىدۇ. بىر قىسمى (چوڭ ياشلىق ئاخۇنلار ۋە مۆتىۋەرلەر) قايسى تەرەپ بەلەن بولمىسۇن، ئۇرۇشماي تىنچلىقتا بىللە ئۆتۈش كېرەك، دەپ قارايدۇ. يەنە بىر قىسمى (ما جۇڭيىڭ باشلىق قوماندانلار) ئۇرۇمچىنى چوقۇم ئۇرۇش بىلەن ئېلىپ، گۇچۇڭدىكىگە ئوخشاش نۇرغۇن قورال ـ ياراغ ۋە ئالتۇن ـ كۈمۈشكە ئىگە بولۇشنى تەشەببۇس قىلىدۇ. سۆھبەتتە بۇ توغرىدا قارار چىقىرىش ھەققى بولمىغاچقا، ما جۇڭيىڭ ئۆزىنىڭ پىكرىنى ئۇرۇمچىدە مۇزاكىرىلىشىپ كېلىش ئۈچۈن، جاڭ شاۋۇ قاتارلىق كىشىلەرنى ئۆزىنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە ئۇرۇمچىگە ماڭدۇرىدۇ. ئۇلار ئۇرۇمچىدە شېڭ شىسەي تەرەپ بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزىدۇ. سۆھبەتتە ما جۇڭيىڭ ۋەكىللىرى: شېڭ شىسەي ئۆلكە رەئىسى بولسا ما جۇڭيىڭ ئۆلكىگە دۇبەن بولسا، دېگەن تەكلىپنى بېرىدۇ. «12 ـ ئاپرىل ئۆزگىرىشى» دىن كېيىن شىنجاڭنىڭ دۇبەنلىكىنى قولغا ئاران ئالغان شېڭ شىسەيگە ما جۇڭيىڭدىن باشقا تاقابىل تۇرىدىغان كۈچ قالمىغانىدى. شۇنداق بولسىمۇ ما جۇڭيىڭنى نارازى قىلىپ قويماسلىق ئۈچۈن شېڭ شىسەي ما جۇڭيىڭنىڭ ئورنىنى بىر بالداق يۇقىرى كۆتۈرۈپ، ئۇنى جەنۇبىي شىنجاڭغا باش قوماندان بولۇشقا تەكلىپ قىلىدۇ. لېكىن، قوماندانلىق ھوقۇقىنى قولغا ئېلىپ پۈتۈن شىنجاڭغا ھۆكۈمران بولۇش ئارزۇسىدا بولۇپ كەلگەن ما جۇڭيىڭ بۇ تەكلىپكە ئانچە پىسەنت قىلىپ كەتمەيدۇ. ئۇ بۇ ئارزۇسىنى سۆھبەت ئارقىلىق ئەملگە ئاشۇرغىلى بولمىسا، قورال كۈچى بىلەن ئەملگە ئاشۇرمەن، دەپ ئويلاتتى. ئۇ بۇ ئويىنى ئۇرۇمچىدىكى ۋەكىللەرگە ئۇقتۇرغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ پۈتۈن شىنجاڭغا ھۆكۈمران بولۇش قارا نىيىتى ئاشكارلىنىدۇ. ما جۇڭيىڭ ئىككىنچى قېتىم قومۇلغا چىققاندا، بىر يىگدەكلا ئەسكىرى بار ئىدى. ئۇ گۈچۈڭ ۋە جىمىسار ئەتراپلىرىدا نۇرغۇن قورال ـ

ياراغ، ئوق ـ دورىلارغا ئىگە بولغاندىن تاشقىرى، ئەسىرگە چۈشكەن جىن شۇرىن قوشۇننىڭ نۇرغۇن ئەسكەرلىرىنى ئۆزىگە قوشۇۋېلىپ، 2000دەك ئاتلىق ئەسكەر، 3000دەك پىيادە ئەسكەر ۋە بىر تۈگە تۈەن بولۇپ جەمئىي 6000دەك قوراللىق كۈچكە ئىگە بولۇپ قالغاچقا، مۇشۇ ھەربىي كۈچى بىلەن كۆرەڭلەپ، «شىنجاڭدا ماڭا ھېچكىم تەڭ كېلەلمەيدۇ، ئۇرۇمچىنى چوقۇم ئالىمەن» دېگەن ئىشەنچ بىلەن ئۆزىگە قاتتىق تەمەننا قويىدۇ. سۆھبەتتە ئىككى تەرەپ بىر ـ بىرىنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلمىغاندىن كېيىن، شېڭ شىسەي بىلەن ما جۇڭيىڭ ئوتتۇرىسىدىكى سۆھبەت بۇزۇلىدۇ. ھەر ئىككى تەرەپ ۋەكىللىرى ئۆز ئۇرۇنلىرىغا قايتىدۇ.

خوجىنىياز ھاجى شېڭ شىسەي تەرەپ بىلەن قىلغان سۆھبەتنى توگىتىپ، ئىككى ـ ئۈچ كۈندىن كېيىن، يەنى جەنۇبىي شىنجاڭغا مېڭىش ئالدىدا شېڭ شىسەينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا زاكاز قىلغان ھەربىي كىيىم ـ كېچەكلىرى يېتىپ كېلىدۇ. خوجىنىياز ھاجى بىلەن مەھمۇت شىجاڭنىڭ قوشۇنلىرى بۇ ھەربىيچە يېڭى شىم، چاپان، شەپكە، خۇرۇم ئۆتۈكلەرنى كىيىپ، كەمەرلەرنى باغلاپ، پۈتۈنلەي بىر يېڭى قىياپەتكە كىرىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ روھى كۆتۈرۈلۈپ، جەڭگىۋارلىقى تېخىمۇ ئاشىدۇ. بۇ قوشۇن فۇكاڭنىڭ قىزىلقىيا دېگەن يېرىدىن تاغ ياقلاپ ئارقىغا يېنىپ سەنتەيگە قاراپ كېتىۋاتقاندا، گۇچۇڭدىن فۇكاڭغا كېتىۋاتقان ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قالىدۇ. ئۇلارنىڭ پەيجاڭدىن يۇقىرى ئوفتسېرلىرى ئاتلىق، قالغان كىچىك ئوفتسېرلىرى ۋە ئەسكەرلىرى پىيادە ئىدى. بۇ ئىككى قوشۇن ئۇچراشقاندا، بىر ـ بىرى بىلەن دۇشمەنلىشىش ھالىتىدە بولماي ۋە پاراڭمۇ سېلىشماي، جىم ـ جىملا ئۆتۈپ كېتىدۇ. ئەمما ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرى خوجىنىياز ھاجى، مەھمۇت شجاڭ قوشۇنلىرىنىڭ يېڭى ھەربىي كىـ

يىم كىيىپ خېلى مۇنتىزىملىشىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ، قاتـ
تىق ھەسرەتلىنىپ، روھى چۈشۈپ كېتىدۇ.

ما جۈڭيىڭنىڭ ئۇرۇمچىگە بىرىنچى قېتىم ھۇجۇم قىلىشى

خوجىنىياز ھاجى قوشۇنى سەنتەيگە بېرىپ بىر كېچە قو-
نۇپ، جىمىسارنىڭ شىجاگۇ[1] ۋە چۈەنزىگەي[2] تۇرپانىنىڭ يوغاـ
تىرەك، شاپتۇللۇق دېگەن تاغلىق كەنتلىرى ئارقىلىق 6 ـ ئاي
مەزگىلىدىكى ئىسسىقتا تۇرپان ئېچىگە كىرمەيلا توقسۇنلۇقـ
يىلانلىق دېگەن يېرىگە ئۆتۈپ كېتىدۇ. بۇنى ئاڭلىغان ما جۈڭـ
ينىڭ «ئۇرۇمچىنى جەزمەن ئالىمەن» دېگەن خىيال بىلەن ئالـ
دىراپ ـ تېنەپ مېڭىپ زىنىچۈەنزى[3]دە شېڭ شىسەينىڭ ئالدىـ
دىن ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغان قوشۇنىنىڭ مۇھاسىرىسىگە چۈشۈپ
قالىدۇ. دەل شۇ چاغدا، ئۇرۇمچىدىن كەلگەن ئايروپىلانلار شېڭ
شىسەي قوشۇنىغا ماسلىشىپ بومباردىمان قىلىپ ۋە پىلىموتـ
لىرىدىن ئوق ياغدۇرۇپ، ما جۈڭيىڭ قوشۇنىنى تىرىپەرەن قىـ
لىۋېتىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە، بۇ يەرنىڭ ھاۋا كىلىماتى تولىمۇ
ئۆزگىرىشچان بولۇپ، ياز پەسلىدىمۇ قار، مۆلدۈر يېغىپ تۇراتـ
تى. شېڭ شىسەي قوشۇنىدىكىلەر مۇشۇ ئەھۋالغا ئاساسەن پاخـ
تىلىق كىيىم كىيىۋالغانىدى. ما جۈڭيىڭ قوشۇنى بولسا ياز
پەسلىگە لايىق كىيىنگەن بولۇپ، قىسقا يەڭلىك يالاڭ كۆڭلەك،
قىسقا شىم، لاتا خەي بىلەن ئىدى. دەل بۇلار زەربىگە ئۇچراۋاتـ
قاندا، يامغۇر ئارىلاش قار، مۆلدۈر يېغىپ شۇنىرغان چىقىدۇ.

① شىجاگۇ ـــ جىمىسارغا قاراشلىق تاغ ئارىسىدىكى بىر يېزا.
② چۈەنزىگەي ـــ گۈچۇڭ بىلەن تۇرپان ئارىلىقىدىكى تاغ ئېچىگە جايلاشقان يېزا.
③ زىنىچۈەنزى ـــ گۈچۇڭ بىلەن ئۇرۇمچى ئارىلىقىدىكى بىر ئۆتەڭ.

بۇنىڭ بىلەن ما جۈڭيىڭ قوشۇنى قوش ئاپەتكە ئۇچراپ، ئوق
بىلەن سوغۇقنىڭ زەربىسىدە ئەس ـ ھوشىنى يوقىتىپ، يا ئالـ
دىغا، يا كەينىگە مېڭىشنى بىلەلمەي، نۇرغۇنلىرى ئوق بىلەن
سوغۇقنىڭ قۇربانى بولۇپ كېتىدۇ. پىيادە ئەسكەرلىرىنىڭ تو-
لىسى خەنزۇلار بولغاچقا، ئۇلارنىڭ ئۆلمەي قالغانلىرى قوراللـ
رىنى تاشلاپ قاچىدۇ. شۇنداق قىلىپ، ما جۈڭيىڭ 2000دىن
ئارتۇق ئەسكىرىدىن ئايرىلغاندىن كېيىن، ھېچ ئىلاج قىلالماي،
ياردار ئەسكەرلىرىنىمۇ تاشلاپ، ساق قالغان ئەسكەرلىرى بىلەن
ئارقىغا چېكىنىدۇ. ئۇ شىجاگۇغا بارغاندا، شېڭ شىسەينىڭ
شىجاگۇدا مۇداپىئەلىنىپ ياتقان قوشۇنىنىڭ زەربىسىگە
ئۇچراپ، ئۇ يەردىمۇ خېلى جىق ئەسكەرلىرىدىن ئايرىلىپ قالـ
دۇ. ما جۈڭيىڭنىڭ ئۇرۇمچىنى ئېلىش ئۈچۈن قىلغان بىرىنچى
قېتىملىق ھۇجۇمى ئەنە شۇنداق مەغلۇبىيەت بىلەن تاماملىنىـ
دۇ. شۇنىڭدىن كېيىن قالغان ئەسكەرلىرىنى، گۈچۇڭدا قالغان
تۆگە ترانسپورت تۈەنىنى ۋە بارلىق مال ـ مۈلۈكلىرىنى ئېلىپ
تۇرپان تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىدۇ. ما جۈڭيىڭ تۇرپان تەرەپكە سۈـ
رۈلۈپ بارغاندىن كېيىن كەلگۈسىدە ئۇرۇمچىگە قايتا ھۇجۇم
قىلىشقا تۇغرا كەلسە، تۇرپان، توقسۇن، پىچانلار مۇھىم
ئىستراتېگىيىلىك ئورۇن بولىدۇ دەپ قاراپ، قوشۇنلىرىنىڭ
ئاساسىي قىسمىنى شۇ ئۈچ ناھىيىگە ئورۇنلاشتۇرىدۇ. قوشۇنـ
لىرىنىڭ ئاز بىر قىسمىنى يولۇاسىنىڭ قوشۇنى بىلەن بىللە
قومۇلنى ساقلاشقا ئەۋەتىدۇ. چۈنكى ما جۈڭيىڭ قومۇلغا بىرىنـ
چى قېتىم چىقىپ لودۇك ئۇرۇشىدا يېڭىلگەندىن كېيىن، پۈت
دەسسەپ تۇرغۇدەك ئارقا سېپى بولمىغاچقا، گەنسۇغا قېچىپ
كەتكەن. ئۇ بۇ تەجرىبە ـ ساۋاقىنى ئۇنتۇمىغانىدى. ئەگەر بۇ
قېتىم يەنە يېڭىلىپ قالسا، خوجىنىياز ھاجى قوشۇنىنىڭ تۇر-
پاندا تۇرۇپ قومۇل تەرەپتىكى ئارقا يولىنى توسۇپ قويۇشىدىن
بەك ئەندىشە قىلاتتى.

ما جۇڭيىڭ تۇرپانغا ئورۇنلىشىۋالغاندىن كېيىن، تۇرپاندىن باشقا، توقسۇن، پىچان، قومۇل قاتارلىق جايلارنىمۇ ئىگىلەپ، بۇ جايلاردىكى خەلققە قورال كۈچى ئىشلىتىپ، ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قىلىشنىڭ قايتا تەييارلىقىنى قىلىدۇ، ئەڭ ئاۋۋال يەرلىك خەلقتىن كۆپلەپ ئەسكەر ئېلىپ قاتتىق مەشىق قىلدۇرىدۇ. ئىقتىسادىي قىينىچىلىقتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، خەلقنىڭ قولىدىكى ئاشلىقنى مەجبۇرىي تارتىۋالىدۇ، ئۆز ئالدىغا قەغەز پۇل بېسىپ تارقىتىدۇ. پۇلنىڭ يۇزىدە خەنزۇچە، ئەرەبچە خەتلەر بار بولۇپ، خەتنىڭ رەڭگى قىزىل ئىدى. بۇ پۇل بىر يۈەنلىك، ئىككى يۈەنلىك، بەش يۈەنلىك، ئون يۈەنلىك بولۇپ، يۇقىرىدا ئېيتىلغان تۆت ناھىيىدىن باشقا جايدا ئۆتمەيتتى. باشقا جايدىن بىر نەرسە سېتىۋېلىش زۆرۈر بولۇپ قالسا، ما جۇڭيىڭ ئەسكەرلىرى بۇ پۇلنى پۇقرالارغا قورال تەڭلەپ تۇرۇپ ئۆتكۈزەتتى. ما جۇڭيىڭنىڭ بۇ پۇلى خوتەن قەغىزىگە بېسىلغان بولغاچقا، خەلق بۇ پۇلنى «خام پۇل» دەپ ئاتايتتى.

ما جۇڭيىڭنىڭ خوجنىياز ھاجىلار بىلەن يول ئۇستىدە ئۇرۇشۇشى

ما جۇڭيىڭ ئۆزىنىڭ قارا نىيىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن، شېڭ شىسەي بىلەن قايتا سۆھبەت ئۆتكۈزۈپ، ئۇنى ئۆزىگە بويسۇندۇرۇش؛ ئەگەر بويسۇنمىسا، ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قىلىپ تەسلىم قىلىش پىلانىنى تۈزىدۇ. لېكىن، ئۇ خوجنىياز ھاجى قوشۇنى توقسۇندا تۇرۇۋېلىپ بىقىنىمىدىن ئۇرارمىكىن، دەپ ئەندىشە قىلىپ، ئەڭ ئاۋۋال خوجنىياز ھاجىلارنى يوقىتىش پىلانىنى تۈزىدۇ. ئۇ يەنە ئىككى يۈزلىمىلىك قىلىپ، بىر تەرەپتىن، خوجنىياز ھاجىغا ۋەكىل ئەۋەتىدۇ؛ يەنە بىر تەرەپتىن، خوجنىياز ھاجى قوشۇنىنى جەنۇبىي شىنجاڭغا ماڭدۇرۇ-

ماسلىق ئۈچۈن بىر لۈي ئاتلىق قوشۇننى قاراشەھەرگە ئەۋەتىدۇ.

1933 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرى خوجنىياز ھاجى ۋە مەھمۇت شىجاڭلارنىڭ قوشۇنى توقسۇننىڭ يىلانلىق يېزىسىغا ئورۇنلىشىپ تۆت ـ بەش كۈندىن كېيىن، كۈچا تەرەپتىن ھاپىز موللام دېگەن كىشى ئانچە ـ مۇنچە كونا ـ يېڭى مىلتىق، تو-لىراق كالتەك، چوماق، نەيزە، قىلىچلار بىلەن قوراللانغان 300 ـــ 400دەك ئادەمنى باشلاپ كېلىپ، خوجنىياز ھاجىلارغا قوشۇ-لىدۇ. ئۇنىڭ ئەتىسى يەنى 7 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى خوجنىياز ھاجىنىڭ ئالدىغا ما جۇڭيىڭنىڭ ۋەكىللىرى كېلىدۇ. بۇ ۋە-كىللەر ئۆمىكى پىچانىنىڭ ئاتاقلىق ئۇيغۇر، خۇيزۇ يۇرت مۆتە-ۋەرلىرىدىن بولۇپ 61 كىشىدىن تەركىب تاپقانىدى. سۆھبەتكە خوجنىياز ھاجى، مەھمۇت شىجاڭ ۋە بىرقانچە دورغىلار قاتـ-نىشىدۇ. سۆھبەتتە، ما جۇڭيىڭنىڭ ۋەكىللىرى:

ـــ ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدىكى ئىتتىپاقمىز ياخشى بول-مىدى، بىزمۇ بەزىدە ياخشى قىلمىدۇق. ھەممىمىز بىر دىنىي قېرىنداشلار، بىر مۇسۇلمان تۇرۇپ، ئارازلىشىپ يۈرسەك ياخشى بولمايدۇ. ئۆتكەن ئىشلارغا سالاۋات قىلىپ، بۇنىڭدىن كېيىن بىرلەشسەك ۋە ئۇرۇمچىگە بىرلىكتە ھۇجۇم قىلساق، ـــ دەيدۇ. خوجنىياز ھاجى:

ـــ ما جۇڭيىڭنى ئىككىنچى قېتىمدا مەن چىللاپ كەلمـ-دىم، ئۆزى كېلىپ زورلۇق قىلىۋاتىدۇ، بىز مۇسۇلمانلار بىلەن ئۆزى باشلاپ سوقۇشۇۋاتىدۇ. ما جۇڭيىڭنىڭ مۇسۇلمانچىلىقى يوق ئىكەن، ئۇنى مۇسۇلمان دېگىلى بولمايدۇ. ئۇنىڭ تېنى مۇ-سۇلمان، ئىچى نىجىس ئىكەن. ئۇ بىزگە دۇشمەنلىك قىلدى. ئۇ بىر ئالدامچى. «تالا مۇشۇكى ئۆي مۇشۇكىنى قوغلاپتۇ» دېگەن-دەك، ئۇ خەلقنى بۇلاپ ـ تالاپ، قىردى. بۇنى قانداقمۇ مۇسۇل-ماندارچىلىق دېگىلى بولسۇن! ئۇنىڭ بىلەن قانداقمۇ بىرلەشكە-لى بولسۇن! ـــ دەيدۇ.

— ئۆزۈڭنى ئەر چاغلىساڭ، ئۆزگىنى شىر چاغلا، دېگەن گەپ بار، ما جۈڭيىڭ گۈچۈڭنى ئېلىش بىلەن ئۆزىنى شۇنداق قالتىس چاغلاۋاتىدۇ، — دەيدۇ مەھمۇت موھتى سۆز قىستۇرۇپ.

— بىز ئۇنىڭغا يار ـ يۆلەك ۋە يارەمدە بولدۇق، — دەيدۇ خوجىنىياز ھاجى سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — بىزنىڭ يارەمم قىلغىنىمىز نەگە كەتتى؟ ئۇ نېمە دېسە ماقۇل دېگەنسېرى ھەددىدىن ئېشىپ كېتىۋاتىدۇ. مەن بىرلەشمەيمەن دېدىم، بىرلەشمەيمەن. قىرىلىپ تۇگەپ كەتسەكمۇ ما جۈڭيىڭ بىلەن بىرلەشمەيمىز! بىز شېڭ شىسەي بىلەن بىرلىشىپ بولدۇق.

خوجىنىياز ھاجىلار ما جۈڭيىڭنىڭ ۋەكىللىرىنى ئەنە شۇنداق گەپ ـ سۆزلەر بىلەن يولغا سېلىپ قويىدۇ.

ئەتىسى ئالدىنقى پوست قاراۋۇلى تۇرپان تەرەپتىن ما جۈڭيىڭنىڭ ئاتلىق قوشۇنى كېلىۋاتىدۇ، دەپ خەۋەر قىلىدۇ. خوجىنىياز ھاجى ئۆزى تۇرۇۋاتقان قورۇنىڭ ئۈستىگە چىقىپ، دۇربۇن بىلەن قاراپ توقسۇننىڭ غولبويى يېزىسىدىن، ئايغىر بۇلاق سېيىدىن ۋە ئۇدۇلدىن بولۇپ ئۇچ تەرەپتىن ما جۈڭيىڭ قوشۇنلىرىنىڭ سەپ تارتىپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرىدۇ. خوجىنىياز ھاجى بىلەن مەھمۇت شجاڭ ئۆز قوشۇنلىرىغا ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسۇپ، يوقىتىشقا تەييارلىنىش توغرىسىدا بۇيرۇق بېرىدۇ. ئىككى ئوتتۇرىدا قاتتىق جەڭ بولىدۇ. ما جۈڭيىڭ قوشۇنلىرى ئېغىر زەربىگە ئۇچراپ، يىلانلىق يېزىسىغا كىرەلمەي، ئۆلگەن ئەسكەرلىرى ۋە قوراللىرىنى تاشلاپ قاچىدۇ. خوجىنىياز ھاجى، مەھمۇت شجاڭ قوشۇنى ئۇلارنى شۇ قوغلىغىنچە توقسۇن ئارقىلىق تۇرپاننىڭ يەمشى يېزىسىغا كىرگۈزۈۋېتىپ، ئايغىربۇلاق تاغلىرىغا يۇرۇپ كېتىدۇ. ئايغىربۇلاق تاغلىرىنىڭ يوللىرى ھازىرقى يول ئەمەس، بۇرۇنقى يول بولۇپ، تاغنىڭ قاپ بېلىدىن شارقىراپ چۈشىدىغان سۇ ئايغىر ئاتنىڭ سېيىشىگە ئوخشىغاچقا، ئۇنىڭغا «ئايغىربۇلاق» دېگەن ئات قوشۇلغان. بۇ تاغ يولى شىمالىي شىنجاڭ بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭ ئوتتۇرىسىدىكى مۇھىم قاتناش توگۇنى بولۇپ، شۇ زامانىنىڭ سوقۇشلىرىدا ئىستراتېگىيىلىك ئەھمىيەتكە ئىگە ئىدى. خوجىنىياز ھاجى ۋە مەھمۇت شجاڭ قوشۇنلىرى ئايغىربۇلاق ئېچىدىكى ما جۈڭيىڭنىڭ قوشۇنلىرىغا چاققانلىق بىلەن شۇنداق قاتتىق ھۇجۇم قىلىدۇكى، ما جۈڭيىڭ قوشۇنلىرى بۇ ھۇجۇمىنىڭ زەربىسىگە بەرداشلىق بېرەلمەي، بۇ يەردىمۇ ئۆلگەن، يارىدار بولغان ئەسكەرلىرىنى ۋە ئۇلارنىڭ قورال ـ ياراغلىرىنى تاشلاپ، كۆمۈش تەرەپكە قېچىپ كېتىدۇ. خوجىنىياز ھاجى بىلەن مەھمۇت شجاڭ مىجىت ئەپەندى (مۇئەللىم بولغان) دېگەن كىشىنى 30 — 40 تەك قوراللىق ئەسكەر بىلەن ئايغىربۇلاقتا ئارقا سەپنى ساقلاشقا قالدۇرۇپ، ئۆزلىرى قالغان قوشۇن بىلەن ما جۈڭيىڭ قوشۇنلىرىنى قوغلاپ كۆمۈش تەرەپكە ماڭىدۇ. لېكىن، ما جۈڭيىڭنىڭ قوشۇنلىرى كۆمۈشتە تۇرالماي، قاراشەھەرگە كەتكەنىكەن. خوجىنىياز ھاجى كۆمۈشتە بىر كېچە قونۇپ، قاراقىزىل[1]غا قاراپ ماڭىدۇ. قاراقىزىلغا يېقىن تاغ ئېغىزىغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، خوجىنىياز ئىسمىلىك لەيلىنجاڭنى (ئۇ ھازىر قومۇل ئاستانىدە بار) 200 دەك قوراللىق ئەسكەر بىلەن ئالغۇي تاغلىرىدىن ئايلىنىپ ئۇششاقتالغا بېرىشقا بۇيرۇيدۇ. خوجىنىياز لەيلىنجاڭنىڭ ئەسكەرلىرى قاراقىزىلنىڭ شىمالى تەرىپىدىكى تاغنى ياقلاپ مېڭىپ، ئالغۇيغا يېتىپ بارغاندا، ئۇششاقتالدىن چىقىپ كېتىۋاتقان ما جۈڭيىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قالىدۇ. ئىككى قوشۇن ئوتتۇرىسىدا قاتتىق جەڭ بولىدۇ ۋە ئاخىرى ما جۈڭيىڭ ئەسكەرلىرى يېڭىلىپ، كەينىگە قاراپ قاچىدۇ. خوجىنىياز لەيلىنجاڭ ئۇلارنى قوغلاپ ئۇششاقتالغا يېتىپ بارغاندا، خوجىنىياز ھاجىلارغا قوشۇلىدۇ.

① قاراقىزىل — قارا شەھەر تاغلىرى ئارىسىدىكى مۇھىم ئۆتەڭ.

ئەتىسى خوجىنىياز ھاجى بىلەن مەھمۇت شىجاڭ قوشۇنلىرىنى باشلاپ قاراشەھەرنىڭ چۆقۇ، تاغارچى، تېۋىلغا كەنتلىرىگە يېتىپ بارغاندا، ما جۇڭيىڭنىڭ قاراشەھەرگە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغان ما شىمىڭ باشچىلىقىدىكى قوشۇن قاراشەھەر ئەتراپىدىكى چىغلىقلاردىن پايدىلىنىپ قاتتىق مۇداپىئە قۇرۇپ، خوجىنىياز ھاجىلار قوشۇنىنى قاراشەھەرگە كىرگۈزمەي، شەھەر سىرتىدىكى چىغلىقلاردا يوقاتماقچى بولىدۇ. خوجىنىياز ھاجى ئۇلارنىڭ ئالدىغا ۋەكىل ئەۋەتىپ، «بىز ھەممىمىز قېرىنداش، ئۇرۇشمايلى، بىز قاراشەھەردە بىر كېچە قونۇپلا كورلىغا ئۆتۈپ كېتىمىز. ئالغان يەم - بوغۇز ۋە ئوت - چۆپكە پۇل تۆلەيمىز، سىلەرنىڭ ھېچ نەرسەڭلەرگە چېقىلمايمىز» دەيدۇ. ما شىمىڭ بۇنىڭغا «ماقۇل» دەپ جاۋاب بېرىدۇ. خوجىنىياز ھاجى بىلەن مەھمۇت شىجاڭ ئۇنىڭ «ماقۇل» دېگەن جاۋابىغا ئىشىنىپ، قوشۇنلارنى باشلاپ ماڭىدۇ. قوشۇننىڭ ئالدى چۆقۇ بىلەن تېۋىلغا ئارىلىقىدىكى سايغا يېتىپ بارغان، كەينى ئۇششاقتالدىن چىقىپ بولالمىغان پەيتتە، ما شىمىڭ قوشۇنى مىلتىق ۋە پىلىموتلاردىن تۈيۇقسىز ئوت ياغدۇرۇپ، ئۇلارنىڭ خېلى بىر قىسمىنى قىرىپ تاشلايدۇ. ما شىمىڭنىڭ ئىككى يۈزلىمىلىك بىلەن قىلغان دۇشمەنلىكى خوجىنىياز ھاجىلارنىڭ سەۋر قاچىسىنى تولدۇرۇپ، ئۇلارنى قاتتىق غەزەپكە كەلتۈرىدۇ. شۇڭا، خوجىنىياز ھاجى: «بىز بىر دىنىي قېرىنداش، ئۇرۇشمايلى دېسەك، ئۇنىماي ئۇلار ئاۋۇال ئوق چىقاردى. بىز ئۆلسەك شېھىت بولىمىز. ئۇلار ئۆلسە ھارام ئۆلىدۇ. قاراشەھەرگە يۇرۇش قىلىڭلار! بىزنىڭ يولىمىزنى توسقان ما شىمىڭ قوشۇنلىرىنى قويماي قىرىپ تاشلاڭلار!» دەپ بۇيرۇق بېرىدۇ.

ما شىمىڭ قوشۇننىڭ ئاز بىر قىسمى ئاتلىق، قالغانلىرى ھەممىسى پىيادە ئىدى. خوجىنىياز ھاجىلارنىڭ قوشۇنى پۈتۈنلەي ئاتلىق بولغاچقا، ما شىمىڭ قوشۇنلىرىنى يېڭىش تامامەن

مۇمكىن ئىدى. خوجىنىياز ھاجى يەنە خوجىنىياز لىيەنجاڭنى قاراشەھەرگە ئەسكەرلىرى بىلەن ئالدىن كىرىشكە بۇيرۇق بېرىدۇ. خوجىنىياز لىيەنجاڭ بىلەن ما شىمىڭ قوشۇنى ئوتتۇرىسىدا قاتتىق سوقۇش بولىدۇ. مىلتىق ۋە پىلىموتلاردىن ئېتىلغان ئوقلار تېۋىلغا بىلەن قاراشەھەر ئارىسىدىكى ئاسمان بوشلۇقىنى ئىس - تۈتەككە توشقۇزىدۇ. ئارقىدىنلا خوجىنىياز ھاجى بىلەن مەھمۇت شىجاڭنىڭ چوڭ قوشۇنى يېتىپ كېلىپ، مۇداپىئىلىنىپ تۇرغان ما شىمىڭ قوشۇنلىرىنىڭ كۆپ قىسمىنى قىرىپ تاشلايدۇ. ئاز قىسمى قاراشەھەرگە قېچىپ كېتىدۇ. سوقۇش بولغان چىغلىق دالىلار ما شىمىڭ قوشۇنلىرىنىڭ ئۆلۈكلىرى ۋە ئۇلارنىڭ تاشلاپ قاچقان قورال - ياراغلىرى بىلەن توشۇپ كېتىدۇ. خوجىنىياز ھاجى، مەھمۇت شىجاڭ قوشۇنى كەچ كىرگەندە قاراشەھەرنىڭ خۇيزۇ ئاھالىلىرى كۆپرەك ئورۇنلاشقان لىيۇشىخۇ يېزىسىدا قونۇپ قالىدۇ. شۇ كۈنى ما شىمىڭ قوشۇنى: «قورال تاپشۇرۇپ ئەل بولىمىز» دەپ ئەلچى ئەۋەتىدۇ. خوجىنىياز ھاجى ئەلچىلەرنىڭ گېپىگە ئىشەنمەيدۇ. چۈنكى ما جۇڭيىڭ قوشۇننىڭ ئۇسۇلى: ئالدىدا ئەلچى ئەۋەتىش، ئارقىدىن ئۇرۇشقا ئادەم ئەۋەتىشتىن ئىبارەت ئىدى. شۇڭا خوجىنىياز ھاجى: «قورال تاپشۇرساڭ ھازىر تاپشۇر، بولمىسا بىز قاراشەھەرنى ئالىمىز» دەپ جاۋاب بېرىدۇ. ئەلچىلەر «ماقۇل» دەپ قايتىپ كېتىدۇ. لېكىن، قاراشەھەرنى مۇداپىئە قىلىپ تۇرغان ما شىمىڭ قوشۇنى، قورال تاپشۇرۇش ئۇياقتا تۇرسۇن، شەھەر سېپىلىنىڭ ئىچىگە كىرىۋېلىپ، قاتتىق قارشىلىق كۆرسىتىدۇ. خوجىنىياز ھاجى ۋە مەھمۇت شىجاڭلارنىڭ قوشۇنى سېپىل ئىچىگە باستۇرۇپ كىرىدۇ. شەھەر كوچىلىرىدا بىر ھەپتىگە يېقىن قاتتىق جەڭ بولىدۇ. بۇ جەڭ كوچا سوقۇشى بولغاچقا، قورالىغا قورال ئالغانلاردىن باشقا، قورالسىز بىگۇناھ خەلق ھەتتا خوتۇن - بالىلار، بوۋاي - مومايلارمۇ خېلى كۆپ قىرىلىدۇ.

قاراشەھەردە بولغان بۇ سوقۇشتا ما شىمىك قوشۇنلىرىنىڭ كۆچى خېلى ئاجىزلايدۇ. ئۇلارنىڭ مال - مۈلۈكلىرى ئولجا قىلىنىدۇ. ما شىمىك قوشۇنىنىڭ ساق قالغانلىرى باغراش كۆلى ۋە كورلا تەرەپلەرگە قاچىدۇ، ما شىمىك ئۆزى خوشۇتقا بېرىۋالىدۇ. خوجىنىياز ھاجى ئۆز قوشۇنىنىڭ پۇقرالارنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىشىنى قاتتىق توسۇيدۇ. بىگۇناھ خەلقنى ئۆلتۈرگەنلەرنى جازالايدۇ. شۇنداقتىمۇ، شەھەر دائىرىسى چوڭ بولغاچقا، پۈتۈنلەي توسۇپ بولغىلى بولمايتتى. خوجىنىياز ھاجى، مەھمۇت شجاڭلار قاراشەھەردە بىرنەچچە كۈن تۇرۇپ قالىدۇ. بىر كۈنى ما دېشى ئىسمىلىك بىر خۇيزۇ سودىگەر كېلىپ، خوجىنىياز ھاجىغا «ئەسكەرلىرىڭىز دۇكىنىمنى بۇلاۋاتىدۇ» دەپ ئەرز قىلىدۇ، خوجىنىياز ھاجىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن خوجىنىياز لەيەنجاڭ ئەسكەر ئېلىپ بېرىپ، ما دېشىنىڭ دۇكىنى ۋە مال - مۈلكىنى قوغداپ قالىدۇ. قورۇ - جاي ۋە ئائىلە تاۋابئاتلىرىنىمۇ مۇھاپىزەت قىلىدۇ. بۇ خۇيزۇ سودىگەر خۇشاللىقىدا خوجىنىياز لەيەنجاڭغا بىر ئات سوۋغا قىلىدۇ.

خوجىنىياز ھاجى قاراشەھەردىن يولغا چىقىش ئالدىدا ئاقمۇللا باي[1] ئىسمىلىك كىشىنى بىرنەچچەيلەن بىلەن يۇلتۇز ئارقىلىق سوۋېت چېگرىسىغا بېرىپ قورال - ياراغ ئېلىپ كېلىشكە ئەۋەتىدۇ. ئاندىن قوشۇننى باشلاپ كۇچاغا ماڭىدۇ. كۇچادىمۇ ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرى ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسۇپ، قاتتىق ئۇرۇش قىلىدۇ. لېكىن، ئاخىردا ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرى يېڭىلىپ، باي ناھىيىسىگە قېچىپ كېتىدۇ. مەھمۇت شجاڭ ئارقىدىن كېلىۋاتقان ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرىنى توسۇش ئۈچۈن قاراشەھەردە قالىدۇ. ئايغىرىۋالاقتىكى ئارقا سەپنى ساقلاشقا قالدۇرۇلغان مىجىت ئەپەندى قوشۇنلىرى بىلەن مۇداپىئەدە تۇر-

① ئاقمۇللا باي ـــ قومۇللۇق بولۇپ، شېڭ شىسەي ئۇنى ئاۋۋال ئۇرۇمچى بانكىسىغا، كېيىن ئالتاي بانكىسىغا باشلىق قىلغان.

غاندا، توقسۇندىن چىققان ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرى ئۇلارغا ھۇجۇم قىلىدۇ. ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرى مىجىت ئەپەندىلەر تۇرۇۋاتقان دەڭنى ئالىمىز، دەپ زورلاپ ھۇجۇم قىلىپ نۇرغۇن ئەسكىرىدىن ئايرىلىدۇ. مىجىت ئەپەندى ئەسكەرلىرىمۇ دەڭنىڭ ئىچىگە قامىلىپ قالغاچقا، ئۇلاردىنمۇ كۆپ چىقىم بولىدۇ. شۇ ئارىدا تۇرپاندىن ما جۇڭيىڭنىڭ چوڭ قوشۇنى كېلىپ قېلىپ، ئازغىنە ئەسكىرى قېلىپ، ئوقى تۈگەپ قالغان مىجىت ئەپەندىنى تۇتۇپ چېپىپ تاشلايدۇ.

مەھمۇت شجاڭ ئايغىرىۋالاق تەرەپتىن كېلىۋاتقان ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرى بىلەن قاراشەھەر، لىۇشخۇ، تېۋىلغا ئەتراپلىرىدا قاتتىق سوقۇشۇپ، ئۇلارنى ئۇششاقتالغىچە سۈرۈۋېتىدۇ، ئاندىن قوشۇننى باشلاپ كۇچاغا قايتىپ بېرىپ، خوجىنىياز ھاجىلارغا قوشۇلىدۇ. سوۋېت ئىتتىپاقى چېگرىسىغا ئەۋەتىلگەن ئاقمۇللا باي نۇرغۇن ئوق - دورا ۋە قول بومبىسى ئېلىپ كېلىپ چاغا قايتىپ كېلىدۇ. يەنە سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ خوجىنىياز ھاجىلارغا نۇرغۇن قورال - ياراغ، ئوق - دورا يەتكۈزۈپ بېرىمىز دېگەن ۋەدىسىنى ئېلىپ كېلىدۇ.

خوجىنىياز ھاجى كۇچاغا بارغاندىن كېيىن، سادىق ھاجى[1] دېگەن كىشىنىڭ قەمبەرنىساخېنىم دېگەن قىزىغا ئۆيلىنىدۇ («كۇچا خېنىم» دېگەن سۆز شۇنىڭدىن قالغان). ئاندىن ئاقمۇللا باي ئېلىپ كەلگەن ئوق - دورىلارنى ئېلىپ مەھمۇت شجاڭ بىلەن بىللە ئاقسۇغا قاراپ ماڭىدۇ. ئاقسۇ تەۋەسىگە بارغاندا، ئۇلارنى ئاقسۇدا تۇرۇۋاتقان باي شجاڭ (باي لۇيجاڭمۇ دەيدۇ) ۋە ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى ھامۇتخان تۆەنجاڭلار ئالدىغا چىقىپ قارشى ئالىدۇ. خوجىنىياز ھاجى، مەھمۇت شجاڭلار ئاقسۇ شەھىرىگە ماڭغاندا، ئۇلارنىڭ كەينىدىن قوغلاپ كېلىۋاتقان ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرىنىڭ ئالدىنى توسۇش ئۈچۈن، باي شجاڭ

① سادىق ھاجى ـــ شېڭ شىسەي ۋاقتىدا باي ناھىيىسىگە ھاكىم بولغان.

ۋە ھامۇتخان تۇەنجاڭلار قوشۇنلىرى بىلەن قارايۇلغۇن[1]دا، مەھ-
مۇت شجاڭنىڭ قول ئاستىدىكىلەردىن تۇرپانلىق پولات تۇەنـ-
جاڭ ۋە قومۇللۇق قۇربان لۇيجاڭلار قوشۇنلىرى بىلەن جام[2]دا
قالىدۇ. بىر كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇلار بايدىن ئاقسۇغا قاراپ
يۇرۇش قىلغان ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرى بىلەن قارايۇلغۇندا قاتـ-
تىق سوقۇشىدۇ. بۇ سوقۇشتا باي شجاڭ ۋە ھامۇتخان تۇەنجاڭـ-
نىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ تولىسى چېقىم بولۇپ، ئامان قالغانلىرى
ھەر تەرەپكە پىتىراپ كېتىدۇ. ھامۇتخان تۇەنجاڭنىڭ قول ئاس-
تىدىكىلەردىن نىياز لىەنجاڭ (مارالبېشىلىق) بىرنەچچە ئەسكەـ-
رى بىلەن قېچىپ كېتىدۇ. ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرىنىڭمۇ قال-
غانلىرى بايغا قېچىپ بارغاندىن كېيىن خەلقنى بۇلاڭ ـ تالاڭ
قىلىپ، قارشىلىق قىلغانلارنى ئېتىپ تاشلايدۇ. شۇنداق قە-
لىپ، قارايۇلغۇندىكى ئۇرۇشتا باي شجاڭ ئوق تېگىپ ئۆلۈپ
كېتىدۇ (جەستىنى ئاۋۇال بوزدۆڭدە قويۇپ، يۇرت تىنچلانغاندا
ئاقسۇغا يۆتكەپ كەتكەن). خوجىنىياز ھاجى ۋە مەھمۇت شجاڭ
قارايۇلغۇندىكى ئەھۋاللاردىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، مۇزاكىرە-
لىشىپ مەھمۇت شجاڭ قوشۇنلىرى بىلەن ئاقسۇدىن جامغا
كېلىدۇ، پولات تۇەنجاڭ ۋە قۇربان لۇيجاڭلارنىڭ ئەسكەرلىرىنى
ئېلىپ، قارايۇلغۇنغا بارىدۇ. خوجىنىياز ھاجى ئاقسۇدا قالىدۇ.
ما جۇڭيىڭنىڭ قوشۇنلىرى بايدىن قارايۇلغۇنغا يەنە ئىككىنچى
قېتىم كېلىپ مەھمۇت شجاڭ قوشۇنلىرى بىلەن ئۇرۇشىدۇ.
مەھمۇت شجاڭ باشچىلىقىدىكى قوشۇنلار ئۇلارنى چېكىنىدۇرۇپ
بايدىنمۇ ئۆتكۈزۈپ، كۈچاغىچە قوغلايدۇ. كۈچاغا بارغاندا ئىككى
قوشۇن ئوتتۇرىسىدا قاتتىق جەڭ بولۇپ تا بۈگۈرگە بارغۇچە
قوغلاش، قېچىشلار داۋاملىشىپ تۇرىدۇ. خوجىنىياز ھاجى ۋە
مەھمۇت شجاڭلارنىڭ قوشۇنلىرى قارشى تەرەپنى قوغلىسا بىر

① قارايۇلغۇن ـــ ئاقسۇنىڭ چوڭ يول بويىدىكى يېزا.
② جام ـــ ئاقسۇنىڭ چوڭ يول بويىدىكى يېزا.

كۈن، يېرىم كۈن قوغلاپ توختاپ قالاتتى. ما جۇڭيىڭ قوشۇنـ-
لىرى قارشى تەرەپنى قوغلىسا بىر ئىككى كۈنگىچە ھەتتا يو-
قاتمىغۇچە توختىماستىن قوغلايتتى. بۇ قېتىم مەھمۇت شە-
جاڭنىڭ ئاچچىقى كېلىپ ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرىنى بۈگۈر ۋە
يېڭسارىدىن قوغلىغانچە سۇرۇپ ئاپىرىپ قاراشەھەرگە كىرگۈ-
زۈۋېتىدۇ. مەھمۇت شجاڭ ۋە قۇربان لۇيجاڭلار كورلىدا دەم
ئېلىپ تۇرغان كۈنلىرىدە خوجىنىياز ھاجىدىن يېڭى خەۋەر كە-
لىپ قالىدۇ.

قومۇلدىكى قىرغىنچىلىق

خوجىنىياز ھاجىدىن كەلگەن خەت: «قۇربان لۇيجاڭ قومۇلغا
بېرىپ، قومۇلدىن خەۋەر ئالسۇن، قومۇلنى ساقلىسۇن» دېگەن
بۇيرۇق ئىدى. مەھمۇت شجاڭ خوجىنىياز ھاجىنى «ھاجى ئا-
كا» دەيتتى، ئۇ بۇنىڭغا نارازى بولۇپ: «ھاجى ئاكامنىڭ بۇ نېمە
دېگىنى، ھازىر تىپتىنچ تۇرۇۋاتقان قومۇلغا ئەسكەر ئەۋەتسەك
خەلقنى خاتىرجەمسىزلەندۇرۇپ قويمايمىزمۇ؟ قومۇلدا يولۋاس
ۋە ما جۇڭيىڭنىڭ ئارقا سەپتە تۇرغان قوشۇنلىرى بار تۇرسا،
ئويلىشىپ ئىش قىلىش كېرەك ئىدى. بىز قومۇلغا ئەسكەر ئە-
ۋەتىش پۇرسىتىنى قولدىن بېرىپ قويدۇق (ما جۇڭيىڭ گۇ-
چۇڭدا تۇرۇۋاتقان ۋاقتىدا خوجىنىياز ھاجى، مەھمۇت شجاڭلار
قوشۇنلىرى بىلەن توقسۇنغا سۇرۇلۇپ ماڭغاندىكى پۇرسەتنى
دېمەكچى). ئەمدى كېچىكتۇق. ئۇنىڭ ئۇستىگە، تۇرپان، توقسۇن
ۋە پىچانلاردا ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرى تۇرسا، ئۇلارنىڭ ئۇستىگە
ئەسكەر ئەۋەتسەك خەلقنى ئۇرۇش ئاپىتىگە سېلىپ قويىمىز.
دېھقانلار تىرىكچىلىك قىلالماي قالىدۇ. ما جۇڭيىڭ قىسىملىرى
ئالدىمىزدا تۇرسا، ئۇلارنى يوقاتماي تۇرۇپ كۈچىمىزنى بۆلۈ-
ۋەتسەك قانداق بولىدۇ؟» دەيدۇ.

مەھمۇت شجاڭ خوجىنىياز ھاجىنىڭ بۇيرۇقىغا نارازى بولسىمۇ ئىلاجسىز قالىدۇ. قۇربان لۇيجاڭمۇ كەينىنى ئويلىماي «قومۇلغا بارمىساق زادى بولمايدۇ» دەپ قاتتىق تۇرۇۋالىدۇ. مەھمۇت شجاڭنىڭ بەرگەن تەكلىپلىرىنىمۇ ئويلىشىپ كۆرگۈسى كەلمەيدۇ. ئۆزىنىڭ ئۇرۇشلاردا باشقا دورغىلارغا ئوخشاش قوشۇن باشلاپ بۇاستە كۆپ جەڭگە قاتناشمىغان، تەجرىبىسىزلىكىگە (نۇرغۇن ئۇرۇشلارغا قاتناشماي ئارقا سەپتىلا تۇراتتى) قارىماي قومۇلغا بېرىشقا ئالدىرايدۇ. بەلكىم قۇربان دورغىنىڭ قومۇلغا بېرىپ ئۆزىنى بىر كۆرسىتىپ قويغۇسى كەلگەن بولۇشى مۇمكىن.

ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرى قاراشەھەردە تۇرغاچقا قۇربان لۇيجاڭ بارلىق ئەسكەرلىرىنى باشلاپ كورلىنىڭ جەنۇبىي تەرىپىدىكى كۆنچى دەرياسىنى ياقىلاپ مېڭىپ لوپنورغا، ئۇ يەردىن ئۆرلەپ تۇرپانىنىڭ جەنۇبىدىكى قۇملۇق تاغلار ۋە چۆللەرنى كېزىپ، تۇرپان ئاستانىسىنىڭ دىغاي كارىزىغا، ئۇ يەردە ئۇچ كۈن تۇرۇپ پىچانىنىڭ جەنۇبىي تەرىپىدىكى سانجاپار دېگەن كارۋان يولى بىلەن مېڭىپ قومۇلنىڭ لاپچۇقتا قاراشلىق چاقاغا دېگەن مەھەللىسىگە يېتىپ بارىدۇ. قۇربان لۇيجاڭ كورلىدىن يولغا چىققاندا 600 دەك ئەسكىرى بار ئىدى. قومۇل تەۋەسىگە يېتىپ بارغۇچە 300 — 400دەك ئەسكىرىي كۆچى قالىدۇ. 200 دەك ئەسكىرى يول ئازابىغا چىدىمای ئۆلگىنى ئۆلۈپ، قاچقىنى قېچىپ كېتىدۇ. قۇربان لۇيجاڭ يوقلىپ كەتكەن ئەسكەرلەرنى سۈرۈشتە قىلماي مېڭىۋېرىدۇ.

قۇربان لۇيجاڭ چاقاغىدا تۇرغان مەزگىلدە ما جۇڭيىڭنىڭ قومۇلدىكى قوشۇنى ئەۋەتكەن ئۇيغۇر، خۇيزۇ ئاخۇنلار، يۇرت مۆتىۋەرلىرى ۋە سودىگەرلەردىن بولۇپ، 15 — 20 دەك ۋەكىل كېلىدۇ. بۇ ۋەكىللەر قۇربان لۇيجاڭغا:

— سىلەر قومۇلغا يېڭىدىن كەلدىڭلەر، قورال - ياراغلارنى

تاپشۇرۇپ، ئەل بولۇڭلار، — دەيدۇ. قۇربان لۇيجاڭ:

— بىز قورال تاپشۇرمايمىز. ما جۇڭيىڭنىڭ ئەسكەرلىرىگە تاپشۇرىدىغان قورال يوق، — دەپ ئۇلارنىڭ تەكلىپىنى رەت قىلىدۇ. ۋەكىللەر:

— سىلەر قورال تاپشۇرمىساڭلار ئوتتۇرىدا ئۇرۇش بولىدۇ. ھەر ئىككى تەرەپ زىيان تارتىدۇ. بىز پۇقرالارغىمۇ ئارامچىلىق بولمايدۇ، ھەتتا ۋەيران بولىمىز. قورال تاپشۇرساڭلار تىنچلىق بىلەن ئۆتسەك، — دەپ تەكرار - تەكرار تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالىدۇ. قۇربان لۇيجاڭ:

— ئۇلار سوقۇشسا، بىزمۇ سوقۇشىمىز، ئەل بولمايمىز، قورالمۇ تاپشۇرمايمىز، — دەپ تۇرۇۋالىدۇ. ۋەكىللەر گەپنى ئۆتكۈزەلمەي قايتىپ كېتىدۇ.

قۇربان لۇيجاڭ ئەسكەرلىرىنى باشلاپ ئاستانىدىكى ئوردا كارىزى (ھازىرقى ئازاد كارىزى) غا ئورۇنلىشىدۇ.

قومۇل ۋە سۇمقاغا، ئاستانە، توغۇچى، لاپچۇق، قارادۆۋىدىكى يۇرت چوڭلىرى ۋە يۇرت مۆتىۋەرلىرى قۇربان لۇيجاڭ ۋە ئۇنىڭ قوشۇنىدىكىلەر بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن ھەر كۈنى كېلىپ كېتىپ تۇرىدۇ. قۇربان لۇيجاڭ ئۆزى ئورۇنلاشقان ئوردا كارىزى ئەتراپىغا قاراۋۇللارمۇ قويماي، كارىز چوڭ كۇرەسىدە بەخۇدۇڭ تۇرۇۋېرىدۇ. ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچى قىسىملىرى، سىدىق تۆەنجاڭ (قومۇللۇق)، خوجامنىياز لىيەنجاڭ (ئاستانىلىق) ۋە قۇربان لۇيجاڭ قىسمىدىكى 15 — 20دەك بىكار تەلەپ داستىخانچىلارمۇ ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئورۇنلىشىدۇ. ياسىن لىيەنجاڭ (سىدىق تۆەنجاڭنىڭ ئىنىسى، قومۇلدا مارجان سىدىقلار دېگەن لەقمى بار) ئەسكەرلىرى بىلەن يۇسۇپ دېھقان ئولتۇراقلاشقان كارىز (بۇمۇ ۋاڭ كارىزلىرىنىڭ بىرى)غا ئورۇنلىشىدۇ. ئۇلارنىڭ ئارىلىقى بىر كىلومېتىرمۇ كەلمەيدۇ.

ھەمىسى ئورۇنلىشىپ خاتىرجەم يۇرگەن كۈنلەردە شوچى

كارىزىدىكى ئىدرىس موللاملارنىڭ ھويلىسىغا قومۇل شەھىرىدىن مەڭلىك ئۇستام (ماشىنىچى) بالا ـ چاقسى بىلەن كۆچۈپ كە-لىدۇ. بۇ كىشىنىڭ چوڭ ئايلا، كىچىك ئايلا دېگەن قىزلىرى بار ئىدى. چوڭ قىزى ياتلىق بولغان بولۇپ، ھەقىقىي ئىسمىنى بىلمەيتتۇق. بىزمۇ شۇنداق چوڭ ئايلا، كىچىك ئايلا دەپلا ئا-تايتتۇق. قومۇلنىڭ ئادىتى بويىچە ئەركىلەتمە ئىسىملار كۆپ قويۇلىدۇ. ئىدرىس موللام بولسا مېنىڭ ئىككىنچى ئاچام خە-چىخانىنىڭ يولدىشى ئىدى. سىدىق تۇەنجاڭ مەڭلىك ئۇستامنىڭ كىچىك ئايلا دېگەن قىزىنى چىقىمسىزلا ئېلىپ، ئىدرىس ئاكا، خەلچىخان ئاچاملارنىڭ ھۇجرىسىغا كۆچۈپ كىردى.

قۇربان لۇيجاڭ خەلقنىڭ قىينىچىلىقىغا قارىماي، ئالۇان ـ سېلىق سېلىپ ئاشلىق ۋە ئاتلىرىغا بوغۇز، ئوت ـ سامانلارنى ئالدۇرۇپ ئوردا كارىزىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى توغراقلىق دې-گەن توز سايدا زاپاس ساقلىغىلى تۇردى. ئاشۇ كۈنلەردە قومۇل-دىن ما جۇڭيىڭ ۋە يولۋاسىنىڭ قوشۇنلىرى، ما جۇڭيىڭنىڭ تۇرپاندىن كەلگەن بىر قىسىم قوشۇنلىرى كېلىپ بىرلىكتە سوقۇش قىلغۇدەك دېگەن خەۋەرلەر تارقالغىلى تۇردى. بۇنداق خەۋەرلەرنى كۈندە ئاڭلاۋېرىپ ئاچچىقى كەلگەن قۇربان لۇيجاڭ خەۋەر ئېلىپ كەلگۈچىلەرنى «سەنلەر بىزنى كەتسۇن، بۇ يەردە تۇرمىسۇن، بۇ يەردە تۇرسا ئوت ـ سامان، ئوتۇن، كۆمۈر، ئاش-لىق بېرىڭلار دەپ ئالۋان سېلىپ ئارام بەرمەيدۇ دەپ، يالغان ـ ياۋنداق گەپلەرنى توشۇپ كېلىشتىڭ» دەپ تىللاپ، ئورۇپ ھەي-دەۋەتتى. بىر كۈنى قۇربان لۇيجاڭ ما جۇڭيىڭ ئەسكەرلىرى قومۇلدىن يولغا چىقىپ تۇسقا[1]دىن ئۆتۈپ كېلىۋاتىدۇ دەپ خە-ۋەر ئېلىپ كەلگەن ئوسمان ئىسمىلىك دېھقاننى تۇتۇۋېلىپ «يالغان ئېيتىسىلەر» دەپ چوڭ كۇرەنىڭ دەرۋازىسىغا ئالىقان ۋە قولىقىدىن مىخلاپ قويدى. بۇ ئەھۋالنى پۈتۈن ئاستانە خەلقى

① تۇسقا ـــ قومۇل بىلەن سۇمقاغا ئارىلىقىدىكى پادىچىلار پادا سولايدىغان جاي.

كۆرۈپ چۆچۈپ كەتتى. بىزمۇ بالىلار بىلەن ھەيران قېلىپ يۈ-گۈرۈپ باردۇق. شۇنىڭدىن كېيىن قومۇل يولى سۇمقاغا، تۇرپان يولى توغۇچى، ئاغوتۇن[1]، قۇمتوغراق تەرىپىدىكى چوڭ يوللارغا رازۋېدكىچىلار قويۇلدى.

1933 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ مەلۇم بىر كۈنى تاڭ سەھەردە ئوردا كارىزى ئەتراپىدىن مىلتىق ۋە پىلىموتلارنىڭ قوماچ قو-رۇغاندەك ئاۋازى ئاڭلاندى. مەلۇم بولۇشچە، ما جۇڭيىڭنىڭ ما لۇيجاڭ باشچىلىقىدىكى بىر لۇي ئاتلىق ئەسكىرى پىچاندىن كېلىپ لودۇڭ توغۇچى ۋە جىگدە ئارقىلىق تاللىق ئۇستىدىكى سايدىن ئۆتۈپ، كېچىسى ھېچقانداق ئادەمزات يوق يەرلەر بىلەن ئوردا كارىزىغا يېقىن بولغان ئېلىشا بەگنىڭ كارىزىغا كېلىۋال-غان، ئاندىن شۇ كېچىسىلا مۇھەممەت سىدىق ئاغا دېگەن كە-شىنى ئۆيىدىن ئويغىتىپ چىقىپ «قۇربان لۇيجاڭلار تۇرۇۋاتقان ئوردا كارىزىغا باشلاپ بارسەن» دەپ زورلىغانىكەن. مۇھەممەت سىدىق ئاغا (ھازىر قومۇل ئاستانىدە بار) ئۇلارنى باشلاپ كېلىپ قۇربان لۇيجاڭلار تۇرۇۋاتقان چوڭ كۈرەنى كۆرسىتىپ قويۇپ قايتىپ كەتكەنىكەن. ما لۇيجاڭ ئەسكەرلىرى قۇربان لۇيجاڭ ۋە ياسىن لىيەنجاڭلار تۇرۇۋاتقان جايلارنىڭ ئەتراپىنى قاتتىق قور-شاپ ھۇجۇم قىلىش بۇيرۇقى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ.

ما جۇڭيىڭنىڭ ما تۇەنجاڭ باشچىلىقىدىكى بىر تۇەن ئاتلىق ئەسكىرى قومۇل شەھىرىدىن كېلىپ ئۆز تەۋەسىدىكى قومۇللۇق يەرلىك خۇيزۇلارنىڭ يول باشلىشى بىلەن شۇ كېچىسى سۇمقا-غىنىڭ ئۇستى، تۆگىقارنى كارىزىنىڭ ئايىغى، شوچى كارىزلە-رىنى ئارىلاپ مېڭىپ، قۇربان لۇيجاڭنىڭ قول ئاستىدىكى سى-دىق تۇەنجاڭ، ياسىن لىيەنجاڭلار تۇرغان كارىز ئەتراپىنى قورشاپ بولۇپ، ھۇجۇم بۇيرۇقىنى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ. قۇربان لۇيجاڭلار

① ئاغوتۇن ـــ توغۇچىغا قاراشلىق بۇلاق، ئاستانىگە 11 ـــ 12 كىلومېتىر كې-لىدۇ.

بولسا خەلق ئېلىپ كەلگەن راست خەۋەرلەرگە ئىشەنمەي، پەقەت ئەتراپىغا پوست ۋە رازۋېدكىچىلارنى قويۇش بىلەنلا خاتىرجەم بوپتۇ.

تاڭ سۈزۈلۈشى بىلەن، ما لۇيجاڭ ۋە ما تۇەنجاڭ قوشۇنلىرى ئىككى تەرەپتىن تۈيۇقسىز ھۇجۇم باشلاپ ئوردا كارىزىنىڭ ئاسمىنىنى مىلتىق ۋە پىلىموتلاردىن چىققان ئىس ـ تۈتەكلەر ـ گە توشقۇزۇۋەتتى. ئۇلارنىڭ «سا، سا (قىر ـ چاپ)» دېگەن چۇقانلىرى ئوق ئاۋازلىرىغا قوشۇلۇپ ئاستانە خەلقىنى قاتتىق ۋەھىمىدە قالدۇردى. رامزان ئېيى بولغاچقا، زوھۇرلۇقتا قويقان بىچارە دېھقانلار يىغا ـ زار قىلغىنچە تەرەپ ـ تەرەپلەرگە قاچقىلى تۇردى. قۇربان لۇيجاڭ نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي گاڭگىراپ قېلىپ، بىر تالمۇ ئوق چىقىرالمىدى. ئېتىنى مىنگەنلىرى ئاتلىق، ئېتىنى مىنەلمىگەنلىرى پىيادە تەرەپ ـ تەرەپلەرگە قاچتى. قۇربان لۇيجاڭ ئۆزى ئەسكەرلىرىنى تاشلاپ ئابدۇل ئىسمىلىك ئوغلىنى ئېلىپ، ياسىن لىيەنجاڭنىڭ قېچىۋاتقان ئەسكەرلىرى بىلەن ئۆز يۇرتى تاراتى تېغىغا قاچتى. ئۇ ئوردا كارىزىنىڭ شىمالىدىكى توغراقلىققا دۆۋىلەپ قويغان زاپاس ئاشلىق، بوغۇز، بېدە، سامانلىرىنىمۇ بىر تەرەپ قىلىشقا ئۇلگۈرەلمىدى. ما لۇيجاڭ ۋە ما تۇەنجاڭ قوشۇنلىرى ئاستانە خەلقىنىڭ ئۆيلىرىگە باستۇرۇپ كىرىپ، ئۇلارنىڭ ئات ـ قېچىرلىرىنى تارتىۋېلىپ، شۇ يەردىلا قۇيرۇقلىرىنى كەستى (ما جۇڭيىڭنىڭ ئاتلىق قوشۇنلىرى بەلگە سۈپىتىدە ئات قۇيرۇقىنى كالتە قىلىپ كېسەتتى). قۇربان لۇيجاڭ ئەسكەرلىرىنى ئۆرۈكلۈككىچە قوغلاپ باردى. ما لۇيجاڭ ۋە ما تۇەنجاڭ قوشۇنلىرىنىڭ ئوردا كارىزىدا قالغانلىرى كارىز ئەتراپىدىكى مەھەللىلەرگە بېسىپ كىرىپ، دېھقانلارنىڭ ئوزۇقلۇق ئاشلىقلىرىنىڭ ھەممىسىنى بۇلاپ ـ تالاپ، ئۇنى دېھقانلارغا ئالۋان سېلىپ قويۇل شەھىرگە توشۇتتى. ھەتتا «تاغ ئوغرىلىرىغا تۇرىدىغان

ئۆي، زاپاس ئاشلىق ۋە يەم ـ خەشەكلەرنى تەييارلاپ بېرىشەسەن، بىزگە نېمىشقا بېرىشمەيسەن» دەپ دېھقانلارنىڭ ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان جاپا ـ مۇشەققەت تارتىپ يىغقان ئۆي ـ سايمانلىرى ۋە نەرسە ـ كېرەكلىرىنىمۇ بۇلاپ ـ تالىدى. بۇ ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرىنىڭ قومۇل خەلقىنى ئىككىنچى قېتىم بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىشى ئىدى. خەلق مۇشۇ سورۇقچىلىقنىڭ دەردىدىن بىرنەچچە يىللارغىچە ئەسلىگە كېلەلمىدى.

قۇربان لۇيجاڭ شۇ قاچقانچە موڭغۇلىيىنىڭ چېگرىسىدىكى مىڭگاڭ تېغىغا بېرىۋالدى. ما لۇيجاڭ ۋە ما تۇەنجاڭلارنىڭ ئۇلارنى قوغلاپ ماڭغان ئەسكەرلىرى چېگرىغا يېقىن بېرىشقا پېتىنالماي، قومۇل شەھىرگە قايتىپ كەلدى.

ئوردا كارىزىدا قالغان ئەسكەرلەرمۇ بىرەر ھەپتە تۇرۇپ قومۇل شەھىرگە قايتتى. بىر ئايدىن كېيىن قۇربان لۇيجاڭ قالغان ئەسكەرلىرىنى باشلاپ مىڭگاڭدىن قالغايتىغا قايتىپ كەلدى. ما جۇڭيىڭ قوشۇنى 20 ـــ 30 دەك كىشىنى ئەلچى قىلىپ ئەۋەتىپ، ئۇلارنى قورال تاپشۇرۇپ تەسلىم بولۇشقا ئۇندىدى. قۇربان لۇيجاڭ قورالنىڭ بىر تېلىنمۇ تاپشۇرمايمىز، قورالنىڭ ئىگىسى بار. تەسلىممۇ بولمايمىز دەپ چىڭ تۇرۇۋالدى. ئۇنىڭ يېنىدىكى خوجامنىياز لىيەنجاڭ ۋە بىرقانچە ئەسكەر باشلىقلىرى: «بۇ ۋەكىللەر قورال سوراپ چىققان تۇرسا، بىرەر ـ يېرىم تال بەرمىسەك بولامدۇ؟ ئاز ـ تولا بېرەيلى» دەپ مەسلىھەت بەرگەندىن كېيىن، كونا، بۇزۇق مىلتىقلاردىن 10 ـــ 15 تال بەردى. ۋەكىللەر مىلتىقلارنى ئېلىپ قومۇلغا قايتتى. قۇربان لۇيجاڭ ئۇلارنى يولغا سېلىۋەتكەندىن كېيىن قوتازلىق[1] دېگەن تاغ ئېغىزىدا سىدىق تۇەنجاڭنى قالدۇرۇپ، ئۆزى قالغان ئەسكەرلىرىنى باشلاپ يۇرتى تاراتىغا قايتىپ كەلدى.

① قوتازلىق ـــ تاراتى تېغىغا قاراشلىق تاغنىڭ ئاغزى.

ئەلچىلەر كېتىپ ئۇچ كۈندىن كېيىن، ما لۇيجاڭ ئەۋەتكەن قوشۇن قالغايتىغا كېچىدە ھۇجۇم قىلدى. ئۇلار قالغايتىدا بىر-مۇ ئەسكەرنىڭ يوقلۇقىنى بىلىپ، يەرلىك خەلقتىن قۇربان لۇيجاڭنىڭ تاراتىغا كەتكەنلىكىنى بىلدى. شۇ كۈنى قوتازلىققا بېرىپ ئەتراپلىرىغا قاراۋۇلمۇ قويماي بەخىرامان ئۇخلاۋاتقان سىدىق تۇەنجاڭنىڭ ئەسكەرلىرىگە تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ، ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمىنى قىرىپ تاشلىدى. ئۇلارنىڭ ئېچىدىكى ئۆلمەي قۇتۇلۇپ قالغان ياسىن لىيەنجاڭ ئازغىنە ئەسكەر بىلەن قېچىپ تاراتى تېغىغا بېرىۋالدى. قۇربان لۇيجاڭ ما لۇيجاڭ قوشۇنلىرىنىڭ قوغلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، تاراتىدىكى قالدۇق ئازغىنە ئەسكەرلىرى بىلەن تاغ ئارىسىغا ئېچىكىرىلەپ قاچتى. ما لۇيجاڭ قوشۇنى ياسىن لىيەنجاڭنى بىرنەچچە ئەسكەر-لىرى بىلەن تۇتۇۋېلىپ ئۇلاردىن سىدىق تۇەنجاڭنىڭ ئاستا-ندىكى خوتۇنىنىڭ قېشىغا كەتكەنلىكىنى ۋە باشقا ئەھۋاللارنى بىلىۋالغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ بىرىنمۇ قويماي قىلىچ بىلەن چېپىپ تاشلىدى. ياسىن لىيەنجاڭنىڭ بېشىنى كېسىۋېلىپ ئات تورۇسىغا سېلىپ قومۇلغا ئېلىپ كەلدى. ئۇلار قومۇل ئاستا-نىگە بارغاندىن كېيىن، سىدىق تۇەنجاڭنىڭ ئۆيىگە كېچىدە باستۇرۇپ كىرىپ ئۇنى تۇتۇۋالدى. ئاندىن كېيىن ئۇنى قومۇل شەھىرىگە ئېلىپ بېرىپ قىلىچ بىلەن بېشىنى كېسىۋېلىپ، ئىنىسى ياسىن لىيەنجاڭنىڭ بېشى بىلەن بىللە قومۇل شەھىر-لىرىنىڭ دەرۋازىسىغا بىر ھەپتە ئېسىپ قويدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇلار قومۇل خەلقىنىڭ يۇرىكىنى مۇجۇماقچى بولدى. ئەمما، ئۇلار بۇ-نىڭ بىلەن ئۆزلىرىنىڭ خەلق ئالدىدا بۇلاڭچى، باندىت، كاللا كېسەر جاللات ئىكەنلىكىنى تېخىمۇ نامايان قىلدى.

قۇربان لۇيجاڭ قوشۇننىنى قوغلاپ يوقىتىش ئۈچۈن قومۇلغا ئىككىنچى قېتىم باستۇرۇپ كەلگەن ما لۇيجاڭ قوشۇنى تۇرپاڭ-غا قايتىشىدا قومۇل شەھىرى ئەتراپلىرىدىكى خەلقنىڭ ئۆيلە-

رىگە باستۇرۇپ كىرىپ ئون ياشتىن يۇقىرى ئەرلەرنى ئەسكەر-لىككە تۇتتى. ئەسكەرلىككە تۇتۇلغانلار ئارىسىدا ئاستاندىكى ئاچامنىڭ ئېرى ئىدرىس مۇللا ئاكام، قارادۆۋىدىكى ئاپامنىڭ ئىنىسى مەمەتنىياز تاغام ھەم بىرنەچچە تۇغقانلار بار ئىدى. بۇ تۇتقۇنلۇقتىن مەنمۇ چەتتە قالالمىدىم. قومۇل ۋە ئاستاندىكى مالمانچىلىق ۋە قىرغىنچىلىقتىن قېچىپ، ئوقۇشۇمنى داۋاملاشتۇرۇش ئۈچۈن توغۇچىدىكى تۇغقىنىمىز ھوشۇرئاخۇن ئىمامنىڭ ئۆيىدە تۇرۇۋاتاتتىم. قىش كۈنلىرى ئىدى. بىر كۈنى كېچىسى بىركىم ئىشىكنى تېپىپ ۋارقىراپ كەتتى. ھوشۇرئا-خۇنۇمنىڭ ئايالى ماربخان قۇشناچىم دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ، چىراغنى ياقتى. ھوشۇرئاخۇنۇم چىقىپ ئىشىكنى ئېچىشىغا ئىككى نەپەر ئەسكەر قوراللىرىنى تەڭلەپ ھوشۇر ئىمامنى ئۆيى-گە ھەيدەپ كىردى. مەن كىيىملىرىمنى كىيىۋاتاتتىم. ھەممە-مىز بەك قورقۇپ كەتتۇق. ئۇلار «ئۆيدە قورال بارمۇ؟» دەپ ئۆيى-نىڭ بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلىرىنى قويماي ئاختۇرۇپ ھېچ نەرسە تا-پالمىغاندىن كېيىن، ھوشۇرئاخۇنۇم بىلەن ئىككىمىزنى ئالدىغا سېلىپ ھەيدەپ ماڭدى. ئەسكەرلىككە تۇتۇلغانلارنىڭ ھەممىسە-نى توغۇچى مەھەللىسىنىڭ چېتىدىكى مۇللا ئابدۇللامنىڭ چوڭ قورۇسىغا يىغقانىكەن. بىزنىمۇ شۇ يەرگە ئېلىپ باردى. بۇ قو-رۇنىڭ دەرۋازا ۋە ئۆگزىلىرىنىڭ ھەممە يېرىگە قاراۋۇللار قو-يۇلغان بولۇپ، ھېچقانداق يەردىن چىقىپ كەتكىلى بولمايتتى. بىر ـ بىرىمىز بىلەن گەپلەشكىلىمۇ قويمايتتى. يېڭى ئەسكەر-لىككە توغۇچىنىڭ ئۆزىدىلا 200دىن ئارتۇق كىشى تۇتۇلدى. كېيىن بۇلارنىڭ ئېچىدىكى ئون ياشتىن كىچىكلەرنى قويۇپ بەرگەندە مېنىڭ توغۇچىدىكى كىچىك دادام ھەسەنئاخۇنۇم مېنى ۋە قومۇلدىكى يۇنۇسئاخۇنۇمنىڭ ئوغلى ئەمەت قارىنى ھەربىي باشلىقلاردىن سوراپ بوشىتىۋالدى.

قومۇل بويىچە ئەسكەرلىككە تۇتۇلغان 1600 كىشىنى (شۇ

ۋاقىتتىكى تىزىملىك) توغۇچىدىكى بىرنەچچە چوڭ قورۇغا توپ-لىغانىدى. ما لۇيجاڭ قوشۇنى بۇ يېڭى ئەسكەرلەرنى بويىغا قاراپ تىزىلدۇرۇپ، ھەر يەتتە ـ سەككىز كىشىگە بىردىن قوراللىق بەنجاڭ، ھەر 20 كىشىگە ئاتلىق پەيجاڭ تەينىلەپ، ئۇلارنىڭ ئالدى ـ كەينى ۋە يېنىغا قوراللىق ئاتلىق ئەسكەرلەرنى قويۇپ، خۇددى ئۇرۇش ئەسىرلىرىنى ئېلىپ ماڭغاندەك تۇرپان تەرەپكە يالاپ ئېلىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ قوۋۇم ـ قېرىنداشلىرى ئۇلارنى توغۇچىنىڭ غەربىدىكى چوقاي داۋىنىغىچە ئۇزىتىپ باردى.

بۇ تۇتقۇنلارنى كېچە ـ كۈندۈز توختىماستىن ماڭدۇرغانلىقى ئۈستىگە يول بويى ھاقارەتلەپ ۋە كالتەكلەپ خورلىغاچقا، تۇر-پانغا يېتىپ بارغۇچە بىرقانچە ئونى يولدا ئۆلگەن. ئۇلار بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى بولمىغاچقا، ئۇلارنىڭ ئۆلۈكلىرى چۆل ـ جەزىرىلەردە يىرتقۇچ ھايۋانلارغا يەم بولۇپ كەتكەن. تۇتقۇنلار ئەڭ ئاخىردا يەتتەقۇدۇققا يېتىپ بارغاندا، مەڭلىكئاخۇن دېگەن تۇرپانلىق دېھقان تەرەتكە ئىشلىتىش ئۈچۈن بىر ئەسكى تامدىن چالما كولاۋاتسا، قوراللىق نازارەتچىلەر ئۇنى: «سەن تامنى تې-شىپ قاچماقچى بولدۇڭ» دەپ باشلىقنىڭ ئالدىغا ھەيدەپ ئېلىپ ماڭغان. ھەربىي باشلىق ھەممە ئەسكەرلەرنى يىغىپ مەڭلىكئا-خۇننى ئوتتۇرىغا ئېلىپ چىقىپ ئېتىشقا بۇيرۇغان. بۇ بىچارە: «مەن قېچىشنى ئويلىمىدىم، تامدىن چالما ئىزدىدىم، مەن گۇ-ناھسىز» دەپ يالۋۇرسىمۇ ئۇنى ئۇرۇپ ئېتىشقا سۆرەپ ماڭغان. سەپكە تىزىلىپ تۇرغان تۇتقۇنلار تەڭلا «بوگو (دوكلات)» دەپ ۋارقىراپ ئۇنى ئاتمىسا، خىزمەت كۆرسىتىپ گۇناھىنى يۇيۇشقا رۇخسەت قىلسا، دەپ تەلەپ قىلىپ، قايتا ـ قايتا تەزىم قىلىپ تۇرسىمۇ يەنىلا ئاتماقچى بولغان. ئەڭ ئاخىردا تۇتقۇنلارنىڭ «ئۇنىڭ قاچماسلىقىغا بىز كېپىل» دېگەن سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىنلا ئاتماسلىققا ماقۇل بولغان. ئۇلار تۇتقۇنلارنىڭ بىر ـ بىرىگە كېپىل بولۇشنى مۇھىم بىلەتتى. چۈنكى بۇنىڭ بىلەن

بىر قاچقۇنىنىڭ تەقدىرىنى بىر ـ بىرىگە باغلىغلى بولاتتى. لېكىن، مەڭلىكئاخۇن تاياق زەربىسىدىن ئىككى كۈن ئۆتمەيلا ئۆلۈپ كەتكەن. ئۇنىڭ ئۆلۈكىنى كۆمۈشكىمۇ رۇخسەت قىلماي يول بويىغا تاشلاپ قويغان. جاللات ما لۇيجاڭ قوشۇنى پىچانىنىڭ چىقتىم يېزىسىغا بارغاندا، تۇتقۇنلارنى توّت قاتاردىن تىزىپ، بىرىنىڭ بىلىكىنى يەنە بىرىنىڭ بىلىكىگە چېتىپ ئېلىپ ماڭغان. تۇرپانغا بارغاندا، ئۇلارنى ما جۇڭيىڭنىڭ تۇرپاندىكى قوشۇنلىرىغا ئارىلاشتۇرۇپ، ئۆلگەنلەرنىڭ كونا كىيىملىرى، كونا مىلتىق، قىلىچ، نەيزىلىرى بىلەن قوراللاندۇرۇپ، داۋانچىڭ ۋە ئۇرۇمچى ئەتراپلىرىدىكى شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى بىلەن قىلغان ئۇرۇشلارغا سېلىپ، تانكا، زەمبىرەك ئوقلىرىغا يەم قى-لىپ بەرگەن.

ما جۇڭيىڭنىڭ شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى بىلەن ئۇچىنچى قېتىم سۆھبەت ئۆتكۈزۈشى

ما جۇڭيىڭ تۇرپاندا يەنە ئۇرۇشقاندىن كېيىن، شېڭ شى-سەينى سىناپ بېقىش ئۈچۈن بىر تەرەپتىن، ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قىلىپ بېسىم ئىشلەتسە، يەنە بىر تەرەپتىن، جاڭ شياۋۇ باش-لىق ئوچ كىشىنى ئۇرۇمچىگە ئەلچى قىلىپ ئەۋەتتى. شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىمۇ ۋۇ شياۋشۇن، لەن تىڭشۇ دېگەن ئىككى ئادىمىنى ما جۇڭيىڭ بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈشكە ئورۇنلاشتۇر-دى. شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى دەسلەپكى سۆھبەتتە ما جۇڭيىڭغا قومۇل ۋە باركۆل تەرەپلەرگە چېكىنىپ، «باندىتلارنى تازىلاش» بىلەن شەرق يولىنىڭ ئامانلىقىنى ساقلاش تەكلىپىنى بەردى ھەم ھۆكۈمەت مالىيىسىدىن كۆمۈش پۇل ۋە باشقا ماددىي نەر-سىلەرنى سوۋغا قىلدى. بۇ قېتىمقى سۆھبەتتىن نەتىجە چىق-مىغاندىن كېيىن، ما جۇڭيىڭ «تىنچلىق سۆھبىتى» ئۆتكۈزۈش

ئۇچۇن، ئۆز ئەلچىلىرىنى ئۇرۇمچىگە يەنە ئەۋەتتى. لېكىن، شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى بۇ قېتىم ما جۇڭيىڭنىڭ تەلىپىنى ئويلاشمايلا ۋۇ شياۋشۇن، لەن تىڭشۇلارنى ما جۇڭيىڭنىڭ ئەلچىلىرىگە قوشۇپ تۇرپانغا ئەۋەتتى. شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى: «ما جۇڭيىڭ تۇرپاننى بوشتىپ، قومۇل، باركۆل تەرەپلەرگە چېكىنسۇن، شۇنداق قىلسا، ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرىنىڭ تەمىنىتى ئۆلكە تەرەپتىن بېرىلىدۇ. ما جۇڭيىڭ ئەلچىلەر بىلەن بىلە ئۇرۇمچىگە كەلسۇن» دېگەن تەكلىپنى بەردى. ما جۇڭيىڭ ئۆز قوشۇنلىرىنى تۇرپاندىن قومۇلغا ماڭدۇرۇپ ئۆزى ئۇرۇمچىگە بارسا، شېڭ شىسەينىڭ ئالدىدىن تىرىك قايتالمايدىغانلىقىنى بىلەتتى. شۇڭا، ئۇ شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنىڭ تەكلىپىرىگە «ماقۇل» دەپ قويۇپ، ئەمەلىيەتتە تۇرپاندىن قوزغالماي، ئۇرۇمچىنى ئۇرۇش بىلەن ئېلىش پىلانىدا چىڭ تۇردى. ۋاقىتنى سوزۇش ئۈچۈن ئەلچىلەرنى ئۇرۇمچىگە يەنە ماڭدۇردى. شۇنداق قىلىپ، بۇ ئىككى تەرەپ ئەلچىلىرى ئىككى ئوتتۇرىدا مېڭىپ تۇردى. شېڭ شىسەي بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئۇرۇمچىنىڭ مۇداپىئەسىنى تېخىمۇ كۈچەيتتى. ئاخىر بېرىپ ما جۇڭيىڭنىڭ ئەلچىلىرىنى قولغا ئېلىپ بېسىقتۇردى. ما جۇڭيىڭ تېخىمۇ غەزەپلىنىپ: «جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ باش قوماندانلىقىنى قىلمىغان ئادەم قومۇل، باركۆلدەك كىچىككىنە يەرنىڭ مۇداپىئە قوماندانلىقىنى قىلىمەنمۇ» دەپ ھەممە قوشۇنلىرىنى سەپەرۋەر قىلدى. ئۇلارغا قومۇل، تۇرپان، پىچان، توقسۇنلاردىن تۇتقۇن قىلىنغان يېڭى ئەسكەرلەرنى قوشۇپ، پىچاننى ئىستراتېگىيىلىك مۇھىم بازا قىلىپ تاللىۋېلىپ، ئۇرۇمچىگە يۈرۈش قىلدى. ئۇنىڭ قوشۇنى داۋانچېڭدىن ئۆتۈپ، ئۇرۇمچىگە 18 كىلومېتىر كېلىدىغان چىغدەن (جىجىسوزا) دېگەن يەرگە كەلگەندە شېڭ شىسەينىڭ مۇداپىئەدە تۇرغان قوشۇنى بىلەن قاتتىق ئۇرۇشتى. بۇ ئۇرۇشتا شېڭ شىسەينىڭ قوشۇنى بەرداشلىق بېرەلمەي، ئۇ-

رۇمچىگە چېكىنىپ مۇداپىئە قۇردى. ما جۇڭيىڭنىڭ قوشۇنلىرى غەلىبىسىرى ئىلگىرىلەپ پۈتۈن ئۇرۇمچىنى مۇھاسىرىگە ئالدى. ئىككى تەرەپ بىر ئايدەك قاتتىق تىركەشتى. ئۇلارغا ۋە ئۇلارنىڭ ئات ـ ئۇلاغلىرىغا كېرەكلىك يېمەك ـ ئىچمەك، ئوت ـ بوغۇز ھەتتا قالايىدىغان ئوتۇنلىرىنى تۇرپان، پىچان، توقسۇن دېھقانلىرىغا ئالۋان سېلىپ ئەكەلدۇردى. نان يېقىپ يەتكۈزۈپ بېرىشنى ھەممە ئائىلىلەرگە نورما قىلىپ بەلگىلەپ بەردى. ياشلارنىڭ ھەممىسى ئەسكەرلىككە تۇتقۇن قىلىنىپ كەتكەچكە، ئالۋان سېلىنغان بۇ نەرسىلەرنى بوۋاي، مومايلار ما جۇڭيىڭنىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ نازارىتى ئاستىدا ئېشەك، تۆگە، ھارۋىلار بىلەن ئۇرۇمچىگە توشۇدى. يولدا ئىتتىك ماڭالمىغانلارنى ما جۇڭيىڭنىڭ ئەسكەرلىرى ئۇرۇپ تىللىدى. ھەتتا قارشىلىق قىلدىڭ دېگەن باھانە بىلەن ئېتىپ تاشلىدى. ما جۇڭيىڭنىڭ بۇ قاتمۇقات زۇلمى ئاستىدا يەر، ئات ـ ئۇلاغلاردىن ئايرىلغان بۇ ئۇچ ناھىيە دېھقانلىرى جىق سورۇقچىلىق تارتتى. ئۇچ ناھىيىدىن ئۇرۇمچىگە مېڭىبىر جايادا توشۇپ كېلىنگەن نانلار ما جۇڭيىڭنىڭ ئەسكەرلىرىگە تەقسىم قىلىپ بېرىلسە، ئەسكەرلەر بۇ نانلارنى يېگىنىچە يەپ، قالغىنىنى ئاكوپ ئىچىگە تاشلاۋەرگەن (ئېتىشلارغا قارىغاندا، ما جۇڭيىڭ قوشۇنى ئۇرۇمچىدىن چېكىنگەندىن كېيىن، ئۇرۇمچى خەلقى ئاشۇ ئاكوپلاردىن بىر ئايغىچە نان توشۇغان).

ئۇرۇمچى شەھىرى ئەتراپلىرىدىكى ئۇرۇشلاردا، شېڭ شىسەي قوشۇنى ما جۇڭيىڭ قوشۇنىغا كۈچى يەتمىگەچكە، شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى سوۋېت ھۆكۈمىتىدىن ياردەم سورىدى. سوۋېت ھۆكۈمىتى ئەۋەتكەن بىر بۆلۈك قىزىل ئارمىيە قىسمى «تارباغاتاي-سكى» دېگەن نام بىلەن چۆچەك ۋە شىخو ئارقىلىق ئۇرۇمچىگە كېلىپ ما جۇڭيىڭ قوشۇنىغا ئايروپىلان، تانكا، زەمبىرەكلەردىن ئوق ياغدۇرۇپ، ئۇلارنى قاتتىق چىقىمغا ئۇچراتتى. ما-

جۇڭيىلك قوشۇنى يېڭىلىپ، 1933 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرى ئۇرۇمچىدىن چېكىنىدى. بۇنىڭ بىلەن شېڭ شىسەي قوشۇنى ئايروپىلان، تانكىلارغا ماسلىشىپ، ما جۇڭيىلك قوشۇنىنى داۋانچىڭدىن سۇرۇپ، توقسۇن ئارقىلىق جەنۇبىي شىنجاڭغا قوغلىدى. ما جۇڭيىڭنىڭ مۇھىم ھەربىي باشلىقلىرىدىن ما خۇسەن ياردار بولدى. قومۇل، تۇرپان، توقسۇن ۋە پىچانلاردىن تۇتۇلغان يېڭى ئەسكەرلەرنىڭ تىرىك قالغانلىرى ھەر تەرەپكە قېچىپ كەتتى. جۇملىدىن ئاچامنىڭ يولدىشى ئىدرىس مولام ۋە مەمەتنىياز تاغام ھەم دۆۋەجىنلىك ئىسھاقمۇ 1934 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى قومۇلغا ساق ـ سالامەت قايتىپ كەلدى (ھازىر ھايات بار).

سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى بىلەن شېڭ شىسەينىڭ قوشۇنلىرى ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرىنى داۋانچىڭ ۋە توقسۇنلاردىن جەنۇبىي شىنجاڭ تەرەپكە قوغلاش جەريانىدا نۇرغۇن خۇيزۇ، خەنزۇ ئەسكەرلەرنى ئەسىرگە ئالدى. نۇرغۇن قورال ـ ياراغ، ئوق، ئات ـ ئۇلاغلارنى ئولجا ئالدى. ما جۇڭيىڭنىڭ ئۆزىمۇ ئەسىرگە چۈشۈپ قالغىلى تاس قالدى. ئۇنىڭ ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قىلىشىدىكى ئىككىنچى قېتىملىق پىلانى ئەنە شۇنداق ئۇزۇل ـ كېسىل مەغلۇپ بولۇپ، ئازغىنە قوشۇن بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭغا قېچىپ كەتتى.

ئۇچىنچى باب

ئاقسۇدىن قەشقەرگە سەپەر

خوجىنىياز ھاجى بىر قىسىم قوشۇن بىلەن ئاقسۇدا قالدى. مەھمۇت شىجاڭ ئىككىنچى قېتىم ئاقسۇغا بارغان ما جۇڭيىڭ قىسىملىرىنى قوغلاپ، قاراشەھەرگە كىرگۈزۈۋەتكەن، قۇربان لۇيجاڭ قىسىملىرىنى باشلاپ قومۇلغا كەتكەن، مەھمۇت شىجاڭ قوشۇنىنى باشلاپ ئاقسۇغا قايتىپ كېلىپ، خوجىنىياز ھاجىغا قوشۇلۇپ تۇرغان كۈنلەردە سوۋېت ھۆكۈمىتىدىن ئۇچۇر تۇرپان ئارقىلىق قاراقول[1]دىن خوجىنىياز ھاجىلارغا نۇرغۇن قورال ـ ياراغ، ئوق ـ دورىلار كەلدى. قورال ـ ياراغلار ئاقسۇ يېڭى شەھەر ۋالىي مەھكىمىسىگە چۈشۈرۈلدى. ساندۇقلارنىڭ ئىچىدە يېڭى بەشئاتار مىلتىق، ئوفىتسېرلار ئۈچۈن يان قورال ۋە قول پىلىموت، ھەتتا چاقلىق پىلىموتلارمۇ بار ئىدى. مەزكۇر قوراللارنى خوجىنىياز ھاجى بىلەن مەھمۇت شىجاڭ ئۆز قوشۇنلىرىغا تەقسىم قىلىپ بەرگەنىنىڭ سىرتىدا يەرلىك پارتىزانلارغىمۇ بەردى (قورال ئېلىپ كەلگەن كارۋانلار باشلىقى مۇسۇر ئاكا ھازىر خېجىڭدا بار).

خوجىنىياز ھاجى ۋە مەھمۇت شىجاڭلار ئاقسۇدا بىرەر ئاي دەم ئالغاندىن كېيىن، ئەسكەرلەرنى باشلاپ ئۈچتۇرپانغا باردى. ئۈچتۇرپاندا موسۇل ھاجى ۋە ھەمدۇللا ئاخۇنۇم باشلىق بىرقانا-

① قاراقول ـــ قىرغىزىستاندىكى يەرنىڭ ئىسمى.

چه كىشىلەرنى يىغىپ، قالغان چارۋا ماللارغا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قورال - ياراغ تېگىشىپ كېلىشكە ئەۋەتتى.

ئەنە شۇنداق كۆنلەردە قەشقەردە ئاتالمىش «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» قۇرغان سابىت دامولا باشلىق كىشىلەر خوجىنىياز ھاجىنى باش قىلىپ شېكى شىسەي ھاكىمىيىتىگە قارشى ھەرىكەت ئېلىپ بېرىش توغرىسىدا خوجىنىياز ھاجىدىن يوليورۇق سوراش ئۈچۈن مەخسۇس نەدەمبەگ ئەپەندى باشلىق بىرقانچە كىشىنى ئۈچتۇرپانغا ئەۋەتتى. خوجىنىياز ھاجى بۇ ۋەكىللەر بىلەن كۆرۈشۈپ ئەھۋالنى ئۇققاندىن كېيىن، قەشقەردە قۇرۇلغان ئاتالمىش «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى»نى قوبۇل قىلمايدۇ ۋە دەرھال سەپەرگە ئاتلىنىپ تاغ يولى بىلەن قاقشال ئارقىلىق قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقىدۇ. قاقشال ئېگىز داۋان بولۇپ، ئۇ يەردە قۇلبەگ دېگەن قىرغىزنىڭ باشچىلىقىدا بىرقانچە قوراللىق كىشىلەر بار ئىكەن. بۇ قىرغىزلارنىڭ باندىتلىق خاراكتېرىنى ئالغان ھەرىكەتلىرى بولغاچقا، كۆرۈنۈشتە خوجىنىياز ھاجىلارنى قارشى ئالغاندەك قىلسىمۇ، ئەمەلىيەتتە، ما جۈكىيىڭ قوشۇنلىرى بىلەن بولغان ئالاقىسىگە تايىنىپ، خوجىنىياز ھاجىلارنىڭ قورال - ياراغ ۋە باشقا مال - مۈلۈكلەر ئارتىلغان كارۋانلىرىنى بۇلاشقا ھەرىكەت قىلىدۇ. خوجىنىياز ھاجىلارنىڭ قوشۇنى بۇ ئەھۋالنى بىلگەندىن كېيىن، ئۇلارنى تېزدىن تارمار قىلىپ، يول يۇرۇشنى داۋاملاشتۇرىدۇ. ئۇلار تاغ - داۋانلاردا بىرقانچە كۈن يول يۇرۇپ، ئاتۇشنىڭ سۇنتاغ يېزىسىغا بېرىپ يۇسۇپ ھاجى، ئەمەتقۇل ھاجى دېگەن مۆتىۋەر كىشىلەرنىڭ ئۆيلىرىگە چۈشىدۇ. خوجىنىياز ھاجى ۋە مەھمۇت شجائلار ئاتۇشتا بىر ھەپتە تۇرغاندىن كېيىن، بىر قىسىم قوشۇنلىرى بىلەن قەشقەرگە كىرىدۇ. ئۇلارنى قەشقەردە مۆتىۋەر كىشىلەر، ئاخۇن ۋە ئۆلىمالار، خەلق ئاممىسى ناغرا - سۇناي ۋە ئۇسسۇللار بىلەن داغدۇغىلىق قارشى ئالىدۇ.

خوجىنىياز ھاجى ۋە مەھمۇت شجائلار قەشقەرگە كىرگەندە، قەشقەر يېڭىشەھەردە قاتتىق جەڭ بولۇۋاتقانىدى. قەشقەر كونىشەھەردە خوجىنىياز ھاجى، مەھمۇت شجائ قوشۇنلىرى، يېڭى شەھەردە بولسا ما جۈكىيىڭ ئالدىن ئەۋەتكەن بىر قىسىم قوشۇنى بىلەن سېپىل ئىچىگە كىرىۋالغان ما زىخۇي (ما تىتەيىنىڭ تۇغقىنى) قوماندانلىقىدىكى بىر قىسىم قالدۇق قوشۇن بار ئىدى. رامزان ئايلىرى ئىدى. قەشقەر يېڭىشەھەر بىرەر ئايدەك مۇھاسىرىدە قالغان، كېچە - كۈندۈز قاتتىق جەڭ بولۇۋاتقان كۆنلەردە يېڭىشەھەردىكى ما زىخۇي قوشۇنى قورال تاپشۇرماقچى بولدى. ئەمەلىيەتتە ئۇلار قورال تاپشۇرۇش ۋاقتىنى «بۈگۈن، ئەتە» دەپ كەينىگە سۈرۈپ، سېپىل تېگىدىكى سۇڭگۇچلەردىن ئىشپىيونلىرىنى سىرتقا چىقىرىپ، ئەھۋال ئىگىلەپ تۇردى. بۇ ئىشپىيونلارنىڭ بەزىلىرى خوجىنىياز ھاجىلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قېلىپ جازالىنىپمۇ تۇراتتى. قەشقەر يېڭىشەھەردىكى مەھمۇت قاسساپ كونىشەھەردىكى خوجىنىياز ھاجى قوشۇنىنىڭ سانى ۋە نېمە ئىش قىلىۋاتقانلىقىنى بىلىپ كېلىشكە ئەۋەتىلگەندە، يولدا تۇتۇلۇپ قالدى. ئۇ سوراق قىلىنغاندا: «مەن يېڭىشەھەردە قاسساپلىق قىلىمەن. كونىشەھەردە خوتۇن - بالىلىرىم بار. شۇلارنى يوقلاپ كېلىش ئۈچۈن ماڭغان» دەپ يالغان ئېيتقان. سوراقچىلار ئۇنىڭ سۆزىگە ئىشىنىپ، يېڭىشەھەر قاتتىق مۇھاسىرە ئىچىدە تۇرسا، بۇ ئادەم سېپىلدىن قانداق قېچىپ چىقالايدۇ؟ دېگەن مەسىلىنى خىيالىغا كەلتۈرمەي ئەھۋالنى قوماندان مەخمۇت قارىيغا مەلۇم قىلغان، مەھمۇت قارى خوجىنىياز ھاجىنىڭ كوماندىرلىرىنىڭ بىرى ئىدى. ئۇ كىشى ئۇقۇمۇشلۇق، ئىلغار كىشى بولغاچقا، ۋەزىپىسى بىر تۈەنىنىڭ باشلىقى بولسىمۇ، لېكىن قوشۇندىكىلەرنىڭ ھەممىسى بۇ كىشىنىڭ گېپىگە كىرەتتى. بۇ ئادەم بەكمۇ سادىدا ۋە رەھىمدىل ئادەم بولغاچقا، ئۇنىڭغا ئۇۋال قىلمايلى دەپ، ئىشپىيون مەھمۇت

قاساپنى قويۇۋەتكەن. ھىيلىگەر ئىشپىيون مەھمۇت قاساپ كونىشەھەرگە كىرىپ، ئاقسۇدىكى ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرىنىڭ خوجىنىياز ھاجى ۋە مەھمۇت شجاڭنىڭ قوشۇنلىرى ئارقىسىدىن سوۋدىشىپ قەشقەرگە كېلىۋاتقانلىقىنى، ئۇلارنىڭ كەينىدىن سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىنىڭ قوغلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى، خوجىنىياز ھاجى ۋە مەھمۇت شجاڭلارنىڭ كونىشەھەردە ئۇرۇشقا تەييارلىق قىلىۋاتقانلىقىنى بىلىۋېلىپ، ما زىخۇينىڭ قوشۇنىغا خەۋەر يەتكۈزگەن. ما زىخۇي بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن خۇددى گۆھەر تېپىۋالغاندەك خۇش بولۇپ، قورال تاپشۇرۇش ئۈياقتا تۇرسۇن، تېخىمۇ قاتتىق تۇرۇپ ئۇرۇشىدىغان، ھەتتا پات ـ پات سېپىل تېشىغا چىقىپ ئۇرۇشىدىغان بولۇپ كەتتى.

يېڭىشەھەر ئەتراپىدا قاتتىق سوقۇش بولۇۋاتقاندا، ئالدىغا كېتىۋاتقان قوماندان مەخمۇت قارىنى ئىشپىيونلار ئېتىپ، قان تومۇرىنى ئۈزۈۋەتكەن. ئۇنىڭدىن قان كۆپ چىقىپ كېتىپ، قانسىراپ قالغان. مەخمۇت قارىنى قېينىتىسى ئاقموللام باشلىق بىرنەچچە كىشى قەشقەر كونىشەھەر قۇم دەرۋازىسىدىكى شۆبەت دوختۇرخانىسىغا ئېلىپ بارغان. ئاقموللامنىڭ مىنگەن ئېتى يوغان، چىرايلىق، كېلىشكەن بەدەخشان ئارغىمىقى بولغاچقا، دوختۇرلارنىڭ كۆزى چۈشۈپ قېلىپ، دوختۇرخانىنىڭ توختى كەنجى ئىسىملىك تەرجىمانى ئارقىلىق: «بىز پوچتىغا قوشىدىغان مۇشۇنداق ياخشى ئات تاپالمايۋاتىمىز، مۇشۇ ئاتنى بىز گە بەرسەڭلار» دەيدۇ. ئاقموللام مەخمۇت قارىنى قۇتۇلدۇرۇشنىڭ غېمىدە ئاتنى دەرھال بېرىدۇ. دوختۇرلار مەخمۇت قارىنى دوختۇرخانىنىڭ پۈتمىگەن مۇنچا ئۆيىگە ئورۇنلاشتۇرۇپ ئۇنىڭ قېنىنى تەسلىكتە توختىتىدۇ. ئاقموللام دوختۇرخانا خالىتىدىن بىرنى كىيىپ كېسەلگە قارايدۇ.

خوجىنىياز ھاجى ۋە مەھمۇت شجاڭلار ما جۇڭيىڭ قوشۇن-

لىرىنىڭ ئاقسۇ تەرەپتىن قېچىپ كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ: «قەشقەر ئاھالىسى زىچ ئولتۇراقلاشقان چوڭ شەھەر ئىكەن، بىز بۇ شەھەردە تۇرۇپ ئۇرۇشساق، بىگۇناھ خەلق قىرىلىپ كېتىدۇ. بىز ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرى بىلەن كەڭتاشا دالىلاردا سوقۇشايلى» دەپ يېڭىسار تەرەپكە كېتىپ قالدۇ. ئەتىسى تاڭ سەھەردە دەھشەتلىك مىلتىق، پىلىموت ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ، قاتتىق مالمانچىلىق پەيدا بولدۇ. شەھەر ئاھالىسى قىيا ـ چىيا قىلىشىپ، قاتتىق ۋەھىمە ئىچىدە قالدۇ. ئارىلاپ ـ ئارىلاپ: «شا، شا» دېگەن دەھشەتلىك ۋارقىراشلار ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ. ئۇلار ئۇي ـ ئۆيلەرنىڭ ئىشىك ـ دېرىزىلىرىنى تېپىپ ئېچىپ، ئۆيلەرنى ئاختۇرۇپ، بىگۇناھ ئادەملەرنى قىرىپ تاشلايدۇ. دوختۇرخانا خادىملىرى قورقۇنچلۇق ئەھۋاللارنى كۆرۈپ خاتىرجەم بولالماي، دوختۇرخانىنىڭ ھېلىقى تەرجىمانى ئارقىلىق ئاقموللامغا: «بۇ كىشى چوڭ قوماندان ئىكەن. ما جۇڭيىڭ ئەسكەرلىرى بىلىپ قالسا، نېمە ئۇچۇن ساقلىدىڭ دەپ بىزنى ئېتىپ تاشلايدۇ. ئۇلار بەك ئەسكى، قارام، تولىمۇ ۋەھشي. بىزنىڭ خوتۇن ـ بالىلىرىمىز بار. ھەر ئىش بولسا، سىرتتا بولسۇن، شۇنىڭ ئۈچۇن، بۇ قوماندانىنى ئۆزۈڭلار بىر يەرگە ئاپىرىپ ئورۇنلاشتۇرساڭلار» دەيدۇ. ئاقموللام بۇ ئەھۋالنى مەخمۇت قارىيغا ئېيتىدۇ. مەخمۇت قارى بىرئاز ئويلانغاندىن كېيىن: «ئۇنداق بولسا بىز لايىتاشتەك مەدرىسىدىكى ئابدۇكېرىم خەلپىتىمنىڭ ھۇجرىسىغا بارايلى. باشقا يەرگە بارالمايمەن، ئەھۋالىم ئېغىر» دەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئاقموللام مەخمۇت قارىنى شۆبەت دوختۇرخانىسىنىڭ بىر پوچتا ھارۇسىغا سېلىپ، ئۈستىگە ئاق خالات ياپىدۇ. تەرجىمان مەھمۇتئاخۇن بىلەن بىللە ئۆزلىرىمۇ ئاق خالات كىيىپ، پوچتا ھارۇسىنىڭ ئارقىسىدىن مېڭىپ، تەسلىكتە لايىتاشتەك مەدرىسىگە ئېلىپ بارىدۇ. بەختكە يارىشا ئابدۇكېرىم خەلپىتىم ئۆزىنىڭ ھۇجرىسىدا بار

ئىكەن. ئۇنىڭ ھۇجرىسى بىرلا كىشىلىك بولۇپ، ئۇلار كېسەل-
نى ياتقۇزۇپ، بىرى بېشىدا، بىرى ئايىغىدا قىستىلىپ ئارانلا
ئولتۇرىدۇ. ئابدۇكېرىم خەلپىتىم شەھەردە ئۇچ كېچە - كۈندۈز
دەھشەتلىك داۋام قىلغان قىرغىنچىلىقنى كۆرگەندىن كېيىن
بەك قورقۇپ كەتكەنىكەن. لېكىن، تۇغقان بولغانلىقى ئۈچۈن
ئىلاجسىز ماقۇل بوپتۇ. ئاقمۇللام مەخمۇت قارىنىڭ ھەربىي
كىيىملىرىنى ھۇجرىنىڭ موريىسغا تىقىپ قويۇپ، مەخمۇت قا-
رىيغا بىرقۇر يالاڭ كىيىم كىيگۈزۈپتۇ. ئاقمۇللام ئۆزى ئابدۇ-
كېرىم خەلپىتىمنىڭ ئالدى ئوچۇق پەرىجىسىنى، مەخسۇمچە
تۇماق ۋە مەسە - كالاچلىرىنى كىيىپ قولتۇقىغا كىتابتىن
بىرنى قىستۇرۇپ، تالىپ قىياپىتىگە كىرىۋاپتۇ. مەخمۇت قارى
دوختۇرخانىدىن يۆتكەلگەندە، جاراھەت ئاغزى يېرىلىپ كېتىپ،
قان كۆپ چىقىپ كەتكەچكە، يەنە ھوشسىزلىنىپ قاپتۇ. ئۇلار
شەھەر ئىچىدە نېمە بولۇۋاتقانلىقىنى بىلەلمەپتۇ، پەقەت مىل-
تىق، پىلىموتلارنىڭ قوماچ قورۇغاندەك ئېتىلغان ئاۋازىنى، بە-
زىدە قول بومبىسىنىڭ پارتلىغان ئاۋازىنىلا ئاڭلاپ تۇرۇپتۇ. بۇ
مەدرىسىدە بىرنەچچە تالىپتىن باشقا غەيرىي ئادەم يوق ئىكەن.
لېكىن، ئۇچ كۈندىن كېيىن ئۇچ - تۆت نەپەر قورالىلىق قىز-
غىز مەدرىسىگە كىرىپ: «ئاقمۇللا دېگىنىڭ قايسىڭ؟» دەپ
سوراپتۇ. ئاقمۇللا ئالدىغا چىقىپ، نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي تۇر-
غاندا، «ئاكاڭ قېنى؟» دەپ ئۇنى ئورۇپ كېتىپتۇ، ئاندىن ھۇج-
رىنىڭ قۇلۇپىنى چېقىپ كىرىپ، قانغا مىلىنىپ ياتقان مەخمۇت
قارىنىڭ قولىدىن تارتىپ سۆرەپتۇ. ئۇلار قورالىلىق قىرغىزلار
ئىكەن. مەخمۇت قارىنىڭ بەدىنىدىن چىققان قان كۆرپىگە چاپ-
لىشىپ كەتكەنلىكتىن ئۇنى ئېلىپ مېڭىشقا ئىلاج قىلالماي،
ھۇجرىنىڭ بۇلۇڭىدىكى ئابدۇكېرىم خەلپىتىمنىڭ ساندۇقىنى
چېقىپ، ئۇ كىشىنىڭ ھەرەمگە بېرىش ئۈچۈن ئۆمۈر بويى يە-
غىپ توپلىغان تىللا، ئالتۇن - كۈمۈش ۋە ئاق تەڭگىلىرىنى

ئېلىۋاپتۇ. بىچارە خەلپىتىم زار - زار قاقشاپ يالۋۇرسىمۇ،
ئۇلارغا پىسەنت قىلماي، «ئاتىمەن» دەپ قورقۇتۇپ ئاقمۇللىنى
ئالدىغا سېلىپ ئېلىپ مېڭىپتۇ.

ئاقمۇللام شۇ چاغدىكى ئەھۋاللارنى ئەسلەپ مۇنداق دەيدۇ:
ئۇلار مېنى پىچاق بازىرىدىكى ئىككى قەۋەتلىك سارايغا ئېلىپ
بېرىپ، سارايىنىڭ ئىككىنچى قەۋىتىدىكى يا سلىنىڭ دېگەننىڭ
ئالدىغا ئەكىردى. ئۇ، شىجائ ئىكەن. ئۇ مېنى بىر خۇيزۇ ئەس-
كەرگە تاپشۇرۇپ بەردى. ئەسكەر مېنى پەسكە ئېلىپ چۈشۈپ،
بىدە توغرايدىغان ئۆيگە سولاپ قويدى. مەخمۇت قارى نېمە بو-
لۇۋاتقاندۇر، دېگەن ئوي مېنىڭ كاللامدىن كەتمىدى. ئەگەر مې-
نى سوراق قىلسا، مەن توققۇزاق چويۇنچىلىق دەپ تۇرۇۋالاي
دېگەن قارارغا كەلدىم. پېشىن مەزگىلى بولغاندا، بىر نان بىلەن
بىر كۇرۇشكا سۇ ئەكىرىپ بەردى. ناماز شام ۋاقتى بولغاندا، يا
سلىڭ مېنى سارايىنىڭ ئىككىنچى قەۋىتىدە سوراق قىلدى.
خوتەنلىك بىر ئۇيغۇرنى تەرجىمانلىققا ئېلىپ كىرىپتۇ. يا سە-
لىڭ دېگەننىڭ بىر كۆزى جىرتاق ئىكەن. ئۇيغۇر كانايچى ماڭا:

— بىر سۆزۈڭدە چىڭ تۇر، — دەپ مەدەت بەردى. يا سلىڭ:

— سەن نەلىك؟ — دەپ باش - ئايىغىمغا قارىدى. مەن:

— توققۇزاق چويۇنچىلىق تالىپ، — دېدىم ئۇنىڭغا.

— قەشقەردە جىق ئادەم ئۆلۈپ كەتتى. سەن ياش بالا ئىكەن-
سەن، شەھەر كوچىلىرىدا ئېتىلىپ ئۆلگەن ئادەملەرنى كۆردۇڭ-
مۇ؟ ساڭا بىر تاللا ئوق كېتىدۇ. ئەگەر سەن راستىڭنى ئېيت-
ساڭ، سېنى ئەسكەر قىلىۋالىمىز.

— توقۇزاقتىن كەلدىم. ئاكامغا ئوق تېگىپ يېتىپ
قالدى.

يا سلىڭ ئۇيغۇر كانايچى بىلەن بىر ئەسكەرنى ئاكامغا ئوق
يېڭى تەگكەنمۇ ياكى كونا تەگكەن ئوقمۇ؟ شۇنى كۆرۈپ تەكشۈ-
رۈپ كېلىشكە ئەۋەتتى. مېنى يەنە سولاپ قويدى. مەن ئىشىك-

نىڭ يوچۇقىدىن قاراپ تۇرسام، ئۇ ئىككىسى قايتىپ كەلدى. ئۇيغۇر كانايچى ماڭا:

— ئىشىڭ ئوڭدىن كەلدى. ئاكاڭ ئۆلۈپ قاپتۇ. قانىڭ ئۇيۇپ قالغىنىغا قاراپ ئوق يېڭى تەگكەن دەيدۇ، — دەپ قويۇپ ئۆتۈپ كەتتى. دېمەك، ئۇلار ئوق شەھەردە قىرغىنچىلىق بولغاندا تەگكەن دەپ قارىغان، ئوق ئىزى ئەگەر كونا بولسا، مېنى ئېتىۋېتەتتى.

بىرئازدىن كېيىن ماڭا بىر نان، بىر چاشكا سۇ ئەكىرىپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن قىرغىزلارنىڭ گېپى يالغان بولۇپ چىقتى. يا سىلىڭ ئۇلارنى قاتتىق تىللىدى. يا سىلىڭ مەندىن:

— سەن ياخشى بالا ئىكەنسەن، ماڭا قورال بېرىمسەن، ئەسكەر بولامسەن؟ — دەپ سورىدى. مەن ئۇيغۇر كانايچىنىڭ يارىدىمى بىلەن:

— ئەسكەر بولىمەن، — دېدىم. ماڭا بەشئاتار مىلتىقتىن بىرنى، 50 تال ئوق، بىر ئات بەردى. بۇ ئات ئارغىماقتەك ئات ئىدى. شۇنىڭ بىلەن مەن ما جۇڭيىڭغا ئەسكەر بولدۇم. ئەتىسى تېلېگراف ئىدارىسى تەرەپكە سوقۇشقا باردۇق. بۇ سوقۇش ئوسمان قىرغىز باشچىلىقىدىكى قىرغىز ئەسكەرلىرى بىلەن بولىدىغان سوقۇش ئىكەن. قاتتىق سوقۇش بولۇپ، ھەر ئىككى تەرەپتىن خېلى جىق ئەسكەرلەر ئۆلدى. ئاخىر ما جۇڭيىڭ ئەسكەرلىرى غەلىبە قىلىپ، قىرغىز ئەسكەرلىرىنى تېلېگراف ئىدارىسىدىن قوغلاپ چىقىرىپ، ئۇستۇنئاتۇشقىچە قوغلاپ بارىدى. لېكىن، قىرغىز ئەسكەرلىرى ئۇ يەردىمۇ تۇرالماي، سىمخانا[1] تەرەپكە قاچتى. كەينىدىن قوغلاپ باردۇق. ئۇ يەردىمۇ نۇرغۇن ئەسكەرلەر ئۆلدى. بىز ئۇستۇنئاتۇشقا قايتىپ كېلىپ، بىر كېچە قوندۇق. ئەسكەرلەر خەلقنىڭ ئۆيلىرىگە باستۇرۇپ كىرىپ نۇرغۇن نەرسىلەرنى بۇلىۋالدى.»

① سىمخانا — جۇڭگو ـ سوۋېت چېگرىسىدىكى بىر جاي.

قەشقەر كونىشەھەرىدىكى قىرغىنچىلىق

دەل شۇ مەزگىلدە، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن شىنجاڭغا قېچىپ كەلگەن يۇسۇپجان قۇربېشى، سېتىۋالدىجانلار باشچىلىقىدىكى بىر تۈەن ئەسكەر خوجىنىياز ھاجىلارنىڭ شەھەر ئىچىدە بىھۇدە قان تۆكۈلۈپ كېتىشتىن ئېھتىيات قىلىپ يېڭىسار تەرەپكە كەتكەنلىكىنى؛ ما جۇڭيىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ بۇ پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ قەشقەر شەھىرىگە كىرىۋېلىپ، ھەدەپ بۇلاڭ ـ تالاڭ ۋە قىرغىنچىلىق قىلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، خوجىنىياز ھاجى بىلەن كۆرۈشىدۇ ۋە:

— شەھەرنى قاراپ تۇرۇپ بۇ ئەبلەخ ما جۇڭيىڭغا بېرىپ قويۇپسىز؟ شەھەرگە كىرەيلى، كىرمىسىڭىزلەر بىز كىرىمىز، — دەيدۇ. خوجىنىياز ھاجى:

— ھازىر شەھەرگە كىرىش پۈرسىتى ئەمەس. شەھەرگە كىرسەك، بىگۇناھ خەلق قىرىلىپ كېتىدۇ، — دەپ ئۇلارنى قەشقەر شەھىرىگە كىرىشتىن توسىدۇ. ئەمما، يۇسۇپجان قۇربېشىلار خوجىنىياز ھاجىلارنىڭ توسۇغىنىغا قارىماي، ئەسكەرلىرىنى باشلاپ قەشقەر شەھەر ئىچىگە قاراپ ماڭىدۇ. ئۇلارنىڭ 200 دەك ئۆزبېك ئەسكىرى بولۇپ، ھەر بىر ئەسكەردە ئىككى ـ ئۈچتىن قورال بار ئىكەن. ئۇلارنىڭ ئاتلىرى بەدەخشان ئاتلىرىدەك خىل ئارغىماقلاردىن بولۇپ، ئەسكەرلىرىنىڭ ئىنتىزامى چانلىقى كۈچلۈك، ھەربىي تەلىم ـ تەربىيە كۆرگەن، خېلى مۇنتىزىم قوشۇن ئىكەن. ئۇلار ئەسكەرلىرىنىڭ كۆچىگە بەك ئىشىنىپ كېتىپ، قەشقەر كونىشەھەرنىڭ تۆشۈكدەرۋازىسىدىن شەھەر ئىچىگە ئاتلىق ھۇجۇم قىلىپ كىرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن شەھەر ئىچىدە قاتتىق سوقۇش باشلىنىپ كېتىدۇ. ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرىنىڭ كوماندىر ـ ئەسكەرلىرىنى شەھەرنىڭ ھەممە

يېرىگە، ھەتتا سېپىل باشلىرىغچە ئورۇنلاشتۇرۇۋەتكەنلىكتىن، ئۆزىڭ قوشۇنلىرى تۇشمۇتۇشتىن زەربىگە ئۇچراپ، ئىككى - ئۈچ سائەت ئىچىدىلا بىرمۇنچە ئۆلۈكلىرىنى تاشلاپ قېچىپ كېتىدۇ. قۇتۇرغان ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرى خوجىنىياز ھاجىنىڭ شەھەر ئىچىگە مۆكتۈرگەن ئادەملىرى بار دېگەن گۇمان بىلەن شەھەر ئىچىدە قاتتىق قىرغىنچىلىق قىلىدۇ. بۇ قىرغىنچىلىق - تا قەشقەر شەھەر خەلقىدىن 5000 غا يېقىن ئادەم ئۆلىدۇ. ما جۇڭيىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ قوماندانى بۇ ئەھۋالنى ئىگىلەپ، خەلقنىڭ قوزغىلىپ قىساس ئېلىشىدىن چۆچۈپ قالىدۇ. ئۇلار ئۇقتۇرۇش چىقىرىپ، بىگۇناھ خەلقنى ئۆلتۈرۈشنى توسقان بولسىمۇ، لېكىن ئەسكەرلىرىنىڭ ئاچ كۆزلۈك بىلەن بايلىق توپلاش ئۈچۈن بۇلاش - تالاشلىرى، قارشىلىق قىلغان ئۆي ئىگىلىرىنى چانۇبتىشلىرى يۇز بېرىپ تۇرىدۇ. بۇ ئىشلاردىن قاتتىق غەزەپكە كەلگەن قەھرىمان قەشقەر خەلقى ما جۇڭيىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ خالىي جايدا ئۇچراپ قالغانلىرىنى ئۆلتۈرىدىغان ئەھۋال يۇز بېرىشكە باشلايدۇ.

شەھەر بىرئاز تىنچىغاندىن كېيىن، ئۇلار قەشقەرنىڭ شەھەر ئىچى ۋە يېزىلىرىدىن نۇرغۇن ياشنى ئەسكەرلىككە تۇتۇپ، ئۆلگەن ئەسكەرلەرنىڭ ئورنىنى تولدۇرىدۇ.

خوجىنىياز ھاجىنىڭ ئەركەشتامغا بېرىشى

خوجىنىياز ھاجى سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ چاقىرتىشى بىلەن 60 — 70 دەك ئادىمىنى ئېلىپ، جۇڭگو - سوۋېت چېگرىسىدىكى ئەركەشتامغا بارىدۇ. ئەركەشتامغا بېرىشتىكى سەۋەب:

(1) سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قورال - ياراغ ئېلىش؛

(2) ما جۇڭيىڭنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ كېلىۋاتقان شىڭ شىسەي ئەسكەرلىرىنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەر تېپىش؛

(3) سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ نېمە ئۈچۈن چاقىرتقانلىقىنى بىلىپ كېلىش ئىدى.

خوجىنىياز ھاجى سوۋېت ھۆكۈمىتى كىشىلىرى بىلەن سۆزلەشكەندە، ئۇلار:

— سىز شىڭ شىسەي ھۆكۈمىتى بىلەن تۈزگەن ئەھدىنامىگە ئەمەل قىلماي، قەشقەردە 1933 - يىلى 11 - ئاينىڭ 12 - كۈنى سابىت دامۇللام قۇرغان قانۇنسىز «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» ھۆكۈمىتىگە باشلىق بولۇپسىز. شۇڭا بىز قورال - ياراغنى شىڭ شىسەيگە تاپشۇردۇق. سىز قورالنى شىڭ شىسەيدىن ئېلىڭ، — دەيدۇ.

سابىت دامۇللىنى تۈتۈپ بېرىش شەرتى بىلەن سوۋېت ھۆكۈمىتى قورال بېرىشكە ماقۇل بولىدۇ. لېكىن، سىلەر ئاز ئادەم ئىكەنسىلەر، قورالنى كۆپ بەرسەك ئېلىپ كېتەلمەيسىلەر، بەلكى يولدا دۇشمەنلەرگە تارتقۇزۇپ قويۇشۇڭلار مۇمكىن، دەپ 100 تال مىلتىق، بەش - ئالتە ساندۇق ئوق بېرىدۇ.

ئاقمۇللام ئەسلەپ مۇنداق دەيدۇ: «خوجىنىياز ھاجىلارنىڭ ئەركەشتامغا بارغانلىقىنى ئاڭلىغان ما جۇڭيىڭ شتابى قاتتىق ئەندىشىگە چۈشۈپ قالدى. چۈنكى ئۇلارنىڭ ئالدى تەرىپىدە خوجىنىياز ھاجى، مەھمۇت شىجاڭلار قوشۇنى، ئارقا تەرىپىدە شىڭ شىسەيگە ياردەمگە كەلگەن سوۋېت قوشۇنى قوغلاپ كېلىۋاتاتتى. مېڭىشقا يولى قالمىغان ما جۇڭيىڭ قوشۇنى خوجىنىياز ھاجى قوشۇنى بىلەن سوقۇشۇش ئۈچۈن، سوۋېت چېگرىسى تەرەپكە ماڭدى. ئەمما، ئۇلار قايسى يوللار بىلەن مېڭىشنى بىلمەي تۇرغاندا، خوجىنىياز ھاجىنىڭ قول ئاستىدىكى ئاتۇشلۇق كىچىكئاخۇن تۆرەنجاڭ خوجىنىياز ھاجىدىن يۇز ئۆرۈپ، ما جۇڭيىڭ قوشۇنى تەرەپكە ئۆتۈپ، ئۇلارغا يول باشلىدى. ئۇلار چېگ

① 1933 - يىلى شىڭ شىسەي ۋەكىللىرى بىلەن خوجىنىياز ھاجىلار ئوتتۇرىسىدا تۈزۈلگەن «فۇكاڭ ئەھدىنامىسى» نى دېمەكچى.

ىرىغا يېقىن بارغان خوجىنىياز ھاجىنى كەينىدىن قورشاپ تە-
ىرىك تۇتمىز، دەپ پىلان تۈزگەنىدى. لېكىن، بىز چېگرىغا يې-
قىن بارساق، خوجىنىياز ھاجى چېگرىدىن قايتىپ، بىز توسۇ-
ماقچى بولغان چىغىر يولدىن ئۆتۈپ كەتكىنىگە 20 ــ 25 مە-
نۇتتەك بولۇپتۇ. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ باردۇق. ئىككى
ئوتتۇرىدا قاتتىق سوقۇش بولدى. ما جۇڭيىڭ ئەسكەرلىرى كۆپ
ئۆلۈپ كەتتى. شۇنداق بولسىمۇ، ئۇلار زادى چېكىنمىدى. بىر-
دەمدىن كېيىن: «خوجىنىياز ھاجىلار قاچتى» دېگەن خەۋەر كەل-
دى. ئۇلارنىڭ ئالدى تەرىپىدىن ما جۇڭيىڭ قوشۇنى، ئارقا تە-
رىپىدىن كىچىكئاخۇن تۆەنجاڭنىڭ ئەسكەرلىرى قورشىغانىدى.
ئۇلار قورشاۋنىڭ بىر تەرىپىدىن بۆسۈپ چىقىپ، چىغىر يول
بىلەن ئاغۇنىڭ بېشىدىكى ئۆستەڭنىڭ كۆۋرۈكىدىن ئۆتۈۋالغا-
دىن كېيىن، كۆۋرۈكنى تارتىۋېتىپتۇ. سوقۇش بولغان يەرگە
بىرىپ قارىساق، ئېتىلغان ئوقلارنىڭ مىشەكلىرى بىلەن قورۇق
ساندۇقلىرى ۋە تېخى ئاغزى ئېچىلمىغان بىر ساندۇق ئوق قې-
لىپتۇ. ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرى نورغۇن چىقىم تارتىپ، خوجە-
نىياز ھاجىنى تۇتالماي، ئىلاجسىز قىرغىزلارنىڭ قىشلىقىغا
كېلىپ قوندى. قىرغىزلار ئاللىقاچان باشقا جايغا كېتىپ قالغا-
نىكەن. بۇ قىشلاقتا بىر كىچىك مەھەللە بولۇپ، ئۇ يەردە ئۆي،
قوتان ھەتتا ئورۇپ دۆۋىلەپ قويغان قىشلىق چۆپلەرمۇ بار ئە-
كەن. ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرى ئۇ جايدىن كېتىدىغان چاغدا، بۇ
ئۆي ۋە ئوت ــ چۆپلەرنىڭ ھەممىسىگە ئوت قويۇۋەتتى. ئەتىسى
ئاغۇغا كېلىپ قوندۇق. ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرى ئۇ يەردىمۇ
دېھقانلارنىڭ ئۆيلىرىنى ئاختۇرۇپ، بۇلاڭچىلىق قىلدى، تۇ-
تۇۋالغان ئاياللارنىڭ ئۆتۈك، بىلەزۈك ۋە ھالقىلىرىنى تارتىۋال-
دى؛ ئاياللارغا باسقۇنچىلىق قىلدى؛ قارشىلىق قىلغانلارنى ئې-
تىپ تاشلىدى. ئۇلار ئاغۇدىن قايتقاندىن كېيىن، ئاستىنئاتۇشقا
كېلىپ قوندۇق. سۇنتاغلىق يۈسۈپ ھاجى دېگەن ئادەم ما جۇڭ-

يىڭ قوشۇنلىرىغا سېتىلغانىكەن. ئۇنىڭ بىلەن ئاستىنئاتۇش
لۇق ئەمەتقۇل ھاجىنىڭ ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت بار ئىكەن. ئە
مەتقۇل ھاجى خوجىنىياز ھاجىنىڭ قېشىدا تۇرغان بولغاچقا، م
جۇڭيىڭ ئەسكەرلىرى ئاستىنئاتۇشقا كەلگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ
ئۆيلىرىگە ئوت قويۇپ، پۇتۇنلەي كۆيدۈرۈۋەتتى.

ئاستىنئاتۇشتا تۆت كۈن تۇرۇپ، قەشقەرگە قايتىپ كەلدۇق
بۇ تۆت كۈن جەريانىدا ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرى ئاستىنئاتۇشنى
قۇپقۇرۇق چۆلگە ئايلاندۇرۇۋەتتى.

يېڭسارىدىكى سوقۇش

ئاقمۇللام ئەسلىمىسىنى داۋاملاشتۇرۇپ مۇنداق دەيدۇ: ما
جۇڭيىڭ قوشۇنلىرى ئاستىنئاتۇشتىن قەشقەرگە كېلىپلا، خو
جىنىياز ھاجى ۋە مەھمۇت شىجاڭلارنىڭ ئارقىسىدىن يېڭسارغا
قاراپ ماڭدى. خوجىنىياز ھاجى بىلەن مەھمۇت شىجاڭ قوشۇن
لىرىنى باشلاپ يېڭسار توپلۇققا كەتكەنىكەن. يېڭسارنىڭ سې
پىل ئىچىدە قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن قوزغىلاڭچىلار ۋە خوتەنلىك
قوزغىلاڭچىلار پۇتۇن يېڭسارنى ئىگىلەپ تۇرغانىكەن. ئۇلار
سېپىل ئۈستىگە ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرىنىڭ شوتا قويۇپ چې
قىۋېلىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، يوغان تېرەك، لىم، تاش، كۆ
تەك ۋە باشقا نەرسىلەرنى تەييارلاپ قويغانىكەن. ما جۇڭيىڭ
قوشۇنلىرى يېڭسارغا بىرىپ، ئىمىر ھەزرەتنىڭ پارتىزانلىرىغ
دۇچ كەلدى. سېپىلغا شوتا قويۇپ، «سا، سا» دەپ ۋارقىراپ
قاتتىق ھۇجۇم قىلدى. لېكىن، سېپىل ئۈستىدىكى پارتىزانلار
سېپىلدىن يوغان لىم، تاش، كۆتەكلەرنى تاشلاپ، ئۇلارنى شو
تىسى بىلەن بىرگە يەرگە دومىلىتىۋەتتى ھەم پىلىموت ۋە مىل
تىقلاردىن ئوق ئېتىپ، ما جۇڭيىڭنىڭ نورغۇن ئەسكەرلىرىنى
سېپىل تۈۋىدە ياتقۇزۇۋەتتى. سېپىل ئۈستىدىكى پارتىزانلار بۇ

غەلىبىگە كاناي، ناغرا، دۇمباق ۋە دۇتار، تەمبۇرلار بىلەن تەد-
تەنە قىلدى. سوقۇش شۇنداق بولۇۋاتقاندا، شاھ مەنسۇر: «ئاكام-
نى سېپىل ئىچىدىن قۇتۇلدۇرۇپ چىقىمەن» دەپ خوتەندىن
نۇرغۇن ئاتلىق ۋە پىيادە ئەسكەرلەر بىلەن كېلىپ، ما جۇڭيىاڭ
قوشۇنىغا قاتتىق ھۇجۇم قىلدى. بۇ ئەسكەرلەرنىڭ ئاز بىر
قىسمىدا رەسمىي قورال بولسىمۇ، مۇتلەق كۆپ قىسمىدا چوماق
ۋە كالتەكلا بار ئىكەن. شاھ مەنسۇر 40 ياشلار ئەتراپىدا بو-
لۇپ، ما جۇڭيىاڭ قوشۇنى بىلەن قاتتىق ئېلىشتى ۋە ئاجايىپ
قەھرىمانلىق كۆرسەتتى. لېكىن، ئاخىر ئوق تېگىپ يارىلىنىپ
تۇتۇلۇپ قالدى. ما جۇڭيىاڭ قوشۇنى ئۇنى دوختۇرخانىغا ئېلىپ
بېرىپ داۋالاتتى. بىراق قان كۆپ چىقىپ كەتكەنلىكتىن،
داۋالاش ئۇنۇم بەرمەي ئۆلۈپ كەتتى. ما جۇڭيىاڭ كىشىلىرى
ئۇنىڭ بېشىنى كېسىپ، قەشقەرگە ئاپىرىپ، شەھەر دەرۋازىسىغا
ئېسىپ قويدى. شۇ كۈنلەردە ئاسماندىن ئوچ كېچە - كۈندۈز
سېرىق توپا يېغىپ، ھاۋانى تۇتەك قاپلاپ كەتتى، ئون قەدەم
نېرىدىكى نەرسىنى كۆرگىلى بولمايتتى.

يېڭىسار سوقۇشىدا ھەر ئىككى تەرەپتىن نۇرغۇن ئادەم ئۆلـ-
دى. بولۇپمۇ ما جۇڭيىاڭ ئەسكەرلىرى كۆپرەك ئۆلۈپ كەتتى.
چۈنكى، خوتەن قوزغىلاڭچىلىرى قەھرىمانلىق كۆرسىتىپ،
ئۇلارنى كۆپلەپ قىرىپ تاشلىغاندى. ئۇلارنىڭ ئۆلۈكى ۋە
قورالى سېپىل تۈۋىدە قالدى. ساق قالغانلىرىنىڭ ھەربىرى
سەككىز — ئون تۇياققچە ئاتنى يېتىلەپ قەشقەرگە قايتتى.
يېڭىساردىن قەشقەرگە قايتقان ما جۇڭيىاڭ ئەسكەرلىرىنىڭ
ھەممىسى قەشقەر كونىشەھەر ياۋاغ دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدىكى
دەڭ، سارايلارغا ئورۇنلاشتى.

مەن بۇ ۋاقىتتا مۇئاۋىن بەنجاڭ ئىدىم. ما پەيجاڭ دەيدىغان
تۆڭگان پەيجاڭىمىز ئىسمائىلئاخۇن (ئەسلىي شايارلىق بولۇپ،
كۇچادا ما جۇڭيىاڭ قوشۇنى ئەسكەرلىككە تۇتۇۋالغانىكەن) دېگەن

ئەسكەر بىلەن ئىككىمىزنى بېدە تۇغراشقا قويدى. ھەر كۈنى
20 — 30 ئاتقا بېدە توغرايمىز. بىر بەندىكى 12 ئەسكەرنىڭ
قالغانلىرى باشقا ئىش قىلىدۇ. ما پەيجاڭ پات - پاتلا ئۆگزىگە
چىقىپ بىزنى يوقلاپ تۇراتتى. بىر كۈنى ئۇ بىزگە: «ئەھۋال يا-
مان بولدى! ما جۇڭيىاڭ ئاقسۇدىن قېچىپ كەپتۇ. ئەھۋال چا-
تاق، خوجىنىياز ھاجىلار يەكەندە ئالدىمىزنى توسۇپ تۇرسا،
ئەمدى نەگىمۇ قاچىمىز» دەپ تېپىرلاپ كەتتى. ئۇنىڭ سۆزىنى
ئاڭلاپ جاننى نەگە سىغدۇرۇشنىڭ غېمىدە تۇرساق، تۇيۇقسىز
«ھەممە كوماندىرلار مەجلىسكە كەلسۇن» دەپ چاقىرىق كەلدى.
مەجلىس قەشقەر كونىشەھەردىكى ۋالىي مەھكىمىسىدە ئېچىلـ-
دى. ما جۇڭيىاڭ قولىنى پۇلاڭلىتىپ غەزەپ بىلەن سۆزلەۋې-
تىپتۇ. ئۇنىڭ تۆۋەندىكى سۆزلىرىگە ئۇلگۇرۇپتىمىز:

«... بىز شىنجاڭنىڭ كۆپ قىسمىنى ئازاد قىلدۇق، ئۇرۇم-
چىنىمۇ ئازاد قىلىمىز... بىز خوجىنىياز ھاجىلارنىڭ ئالدىدىن
ئۆتىمىز دەۋاتىمىز. بىز گەنسۇدىن چىققاندا، خوجىنىياز ھاجى
ئاتا، بىز بالا ئىدۇق. بىزنىڭ دىنىمىز بىر، بىز بىر مۇسۇلمان.
بۇرۇنقى ئىشلارنى سۇرۇشتە قىلمايمىز... خوجىنىياز ھاجىلار-
نىڭ ئالدىدىن ئۆتۈش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ قېشىغا ۋەكىل ئەۋەتـ-
شىمىز مۇمكىن. ئەگەر خوجىنىياز ھاجىلار كېلىشىمگە كې-
لىشكە ئۇنىمىسا، ئۇلارنى يوقىتىمىز».

بۇ مەجلىسكە ما جۇڭيىاڭنىڭ كوماندىرلىرىدىن يەنى
800دەك ئادەم قاتناشتى. مەجلىستىن يېنىپ، سارايغا قايتىپ
كەلسەك، ھېلىقى ما پەيجاڭ بىزگە يەنە: «سىلەر ئۇنىڭ سۆزىنى
ئاڭلىدىڭلارمۇ؟ ما جۇڭيىاڭ ئەمەلىيەتتە ئاقسۇدىن قېچىپ كەل-
دى. ئەمدى يامان بولدى. قانداقمۇ قىلارمىز؟ ما جۇڭيىاڭ ئادەم
ئەمەس. مۇسۇلمان تۇرۇپ، مۇسۇلمان بىلەن ئۇرۇشامدۇ؟ ئالدى-
مىزدا خوجىنىياز ھاجىنىڭ ئەسكەرلىرى تۇرسا، ئارقىمىزدىن
رۇس ئەسكەرلىرى قوغلاپ كېلىۋاتسا، ئەندى قانداق قىلىمىز؟

نەگىمۇ قاچارمىز؟» دېدى. مەن خېلى بۇرۇنلا مېنىڭ بىللەن بىللە بېدە توغرايدىغان ئىسمائىلئاخۇنغا: «بىز ما جۈڭيىڭ قو-شۇنى ئىچىدە هارام ئۆلۈپ كېتىمىز، بۇ يەردىن قاچايلى» دې-سەم، مېنى سىناپ بېقىش ئۈچۈن شۇنداق دەۋاتىسىز دەپ ئۇنە-مىغانىدى. ئەمدى ئۇ ما پەيجاڭنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كې-يىن، قېچىشقا ماقۇل بولدى. ئۇنىڭ تەلىپى بىلەن ئىككىمىز بىر - بىرىمىزگە قەسەم بېرىشتۇق. بىز ما پەيجاڭدىن: «بېدە توغراپ بەدەنلىرىمىز كىر بولۇپ كەتتى، مۇنچىغا بېرىپ كەل-سەك» دەپ رۇخسەت سورىدۇق. ما پەيجاڭ ماقۇل بولۇپ، سىرتقا چىقىش تاختىيىدىن ئىككىنى بەردى. ئىككىمىزدە ئىككى تال بەشئاتار مىلتىق، مەندە 100 تال، ئىسمائىلئاخۇندا 50 تال ئوق بار ئىدى. بىز سارايدىن چىقىپ، نامازشام مەزگىلىدە تۇمەن دەريا‌سىدىن ئۆتۈپ، ئىلگىرىلەپ سىمتاناب يولى بىلەن ئۇستۇن-ئاتۇشقا قاراپ ماڭدۇق. بۇ دەل قاچقان ئەسكەرلەرنى ئۇ يەردە، بۇ يەردە خەلق تۇتۇپ بېرىۋاتقان ۋاقىت ئىدى. شۇڭا مەن ئىس-مائىلئاخۇنغا بىز مۇنداق ماڭساق، ئۆزىمىزنى شتابقا تۇتۇپ بې-رىمىز. توققۇزاقنىڭ چويۇنچى يېزىسىدا بىزنىڭ تۇغقانلىرىمىز ۋە تونۇش - بىلىشلىرىمىز بار، ئۇنىڭ ئۇستىگە، تاشمىلىقتا خوجىنىياز هاجىنىڭ ئەسكەرلىرى بار، دەپ ئاڭلىدۇق، بىز توققۇزاققا بارايلى، دەپ مەسلىھەت بەردىم. ھەمراھىم ئىسمائىل-ئاخۇنمۇ ماقۇل بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىز نىشانىمىزنى ئۆزگەر-تىپ، توققۇزاق تەرەپكە ماڭدۇق. توققۇزاق چويۇنچى مەھەللىسى-دىكى تۇغقىنىمىزنىڭ ئۆيىگە ئۆتكەن نۆۋەت بارغاندا ئىككى ئات، تۆت تال قورالنى يوشۇرۇپ قويغانىدىم. كۆڭلۈمدە شۇ نەرسىلەرنى ئېلىۋېلىشنى ئويلىدىم. بىز ئايلىنىپ تۇمەن دەريا-سىغا قايتىپ كېلىپ، مىڭ تەسلىكتە دەريانىڭ نېرىقى قىرغە-قىغا ئۆتتۇق. كىيىم - كېچەك ۋە قورالىرىمىز ھۆل بولۇپ كەتتى.

ۋاقىت يېرىم كېچىدىن ئۆتكەنىدى. تاڭ ئاتقۇچە توققۇزاققە يېرىۋېلىش ئۈچۈن، يۇگۇرۇپ ماڭدۇق. قورسىقىمىز ئېچىپ ماڭغۇچىلىكىمىز قالمىدى. شۇ ئەسنادا بىر ھويلىنىڭ تېمىغە تاقىلىپ قالدۇق. مەن شۇ ئۆيگە كىرىپ بىرنەرسە سوراپ باقاي دېسەم، ئىسمائىلئاخۇن:

— بولمايدۇ، خەتەرگە يولۇقۇپ قالىمىز، — دەپ ئۇنىمىدى مەن:

— ئەمىسە سەن 40 — 50 مېتىر نېرىراق تۇرۇپ تۇر. مەن ئىشىكنى قاقاي، ئادەم چىقسا، سۆزلىشىپ بولغاندىن كېيىن سېنى چاقىراي، — دېدىم.

تاڭمۇ سۈزۈلەي دەپ قالدى، مەھەللە ئىتلىرى قاۋىماقتا ئۇنىڭ ئىشىكنى قاقتىم، ئۆيدىن بىر كىشى چىقتى.

— كىم سەن؟ — دەپ ۋارقىرىدى.

— بىز يولۇچى ئىدۇق. يولدىن ئېزىپ قالدۇق. يولنى سوراپ ئۆتەيلى دېۋىدۇق. ئىشىكنى ئاچسىلا، — دېدىم. ئۇ كىشى ئى-شىكنى ئاچتى - دە، مېنىڭ قوراللىق ئىكەنلىكىمنى كۆرۈپ قورقۇپ كەتتى. بىرئاز كەينىگە داجىپ:

— سىلەر نېمە ئادەملەر؟! — دەپ سورىدى.

— توققۇزاققا بارماقچىدۇق، يولدىن ئېزىپ قالدۇق.

— ھە، ئۆيگە كىرسىلە، — دەپ تەكلىپ قىلدى ئۇ. مەن ھەمراھىمنى چاقىردىم. ئىككىمىز ئۆيگە كىردۇق. ئۆي ئىگىسى بەستلىك، يوغان ساقاللىق 80 ياشلارغا كىرگەن كىشى ئىكەن داستىخان سېلىپ، بىزنى نان - چاي بىلەن مېھمان قىلدى قورساقنى تويغۇزغاندىن كېيىن، مەن:

— سىلى دادامغا ئوخشاش ئاق ساقسال كىشى ئىكەنلا، راست گەپنى قىلساق، بىز ما جۇڭيىڭنىڭ قوشۇنىدىن قېچىپ چىق-تۇق. مالال كۆرمىسىلە، بىزنى توققۇزاق تەرەپكە يەتكۈزۈپ قو-يۇشقا ياردەم قىلغان بولسىلا، — دېدىم.

بوۋايغا ئۇمىدۋارلىق بىلەن قاردىم. ھەمياننىمدا قەشقەردە سابىت دامولللا ھۆكۈمىتى باسقان، قىزىل ۋە كۆك رەڭلىك پۇل بار ئىدى. مەن بۇنىڭدىن 10 — 15نى ئېلىپ، بوۋايغا بەردىم. بوۋاي خۇش بولۇپ:

— مېنىڭ بىر بالام بار، شۇ بالام سىلەرنى ئېشەك بىلەن دېگەن يېرىڭلارغا ئاپىرىپ قويسۇن، — دەپ ئون نەچچە ياشلار-دىكى بالىسىنى ئېشەك بىلەن بىزگە قوشۇپ قويدى. ئېشەك بەك ئىتتىك ماڭغاچقا، ئىككىمىز ئىككى تەرەپتە ئېشەكنىڭ قۇشقۇ-نىغا ئېسىلىپ يۈگۈرگەندەك ماڭدۇق. بىر يەرگە بارغاندا:

— ئەنە ئاۋۇ دەرەخلىك چويۇنچى بولىدۇ، — دەپ كۆرسىتىپ قويدى. بىز بالىغا ئون سەر پۇل بېرىپ، رەھمەت ئېيتتۇق.

— يولدا بىرى سورىسا، ھېچ كىشىنى كۆرمىدىم دېگىن، — دەپ تاپىلاپ قويدۇق.

بالىنى يولغا سېلىۋېتىپ، دەرەخلىككە قاراپ ماڭدۇق. ئار-قىمىزدا قەشقەر كونىشەھەرنىڭ سېپىلى ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. دەرەخلىكنىڭ ئارىسىغا بارساق، ئىككى قوراللىق ئادەم كۆرۈنۈپ قالدى. بىر ئۆينىڭ ئالدىدا ئىككى — ئۈچ توقۇقلۇق ئات باغلاقلىق تۇرۇپتۇ. بىز ئۇلارنى ئارقىمىزدىن قوغلاپ كەل-گەن ياكى ئالدىمىزدىن توسۇغىلى كەلگەن قىرغىزلار ئوخشايدۇ دەپ بەك قورقۇپ كەتتۇق. ئاندىن مەيلى نېمە بولسا بولسۇن دەپ ئېرىق بويىدىكى قاتار جىگدىلەرنىڭ ئارىسىدىن ماڭلاپ كې-تىۋاتساق، ئالدىمىزغا بىر ئادەم يولۇقۇپ قالدى:

— بۇ ئاتلىق قوراللىق كىشىلەر كىملەر؟ — دەپ سورىدۇق ئۇنىڭدىن.

— قىرغىز ئەسكەرلىرى، — دېدى ئۇ ئادەم، — ئۆي — ئۆي-لەرگە كىرىپ، ئالتۇن — كۈمۈش نەدە؟ پۇل نەدە؟ دەپ دېھقانلار-نى ئۇرۇپ، ئۆيلىرىنى ئاختۇرۇپ، بۇلاڭچىلىق قىلىۋاتىدۇ. بۇلار بەش كىشى ئىكەن، دەپ يىغلاپ كەتتى.

— بۇ يەردە چوڭلاردىن كىم بار؟

— ئابدۇرېھىم خەلپىتىم بار، — دەپ، بىزنىڭ تۇغقىنىمىز-نىڭ ئۆيىنى كۆرسىتىپ قويدى. تۇغقىنىمىزنىڭ ئۆيىنى تې-پىۋالغىنىمىزغا خۇشال بولۇپ كەتتىم. كېچىدە تارتقان ئازاب — ئوقۇبەتلەر يادىمدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. تۇغقىنىمىزنىڭ ئۆيىگە كىرسەك، قىرغىزلار ئۇلارنىڭمۇ ئۆيلىرىنى ئاختۇرۇپ بۇلاپ — تالاپ، مال — مۈلكىنى ئېلىپ چىقىپ كېتىشكەنىكەن. ئۇلار مەن يوشۇرۇپ قويغان تۆت تال قورال (ئىككى دانە مىلتىق، ئىككى دانە ياپونچە بەشئاتار مىلتىق) نى تاپالماپتۇ. لېكىن ئامانەت قويغان ئىككى ئاتنى ئېلىپ چىقىپ كېتىپتۇ. بىز قوراللارنى ئالدۇق. بىزنىڭ قولىمىزدىكى بىلەن جەمئىي ئالتە تال قورال بولدى. ئۇقۇشساق بۇلاڭچى قىرغىزلار قوشنا ئۆيدە سۈيۇقئاش ئىچىۋاتقانىكەن. مەھەللىدىكى بالىلاردىن بىرنەچچىنى جۈملىدىن ئابدۇرېھىم خەلپىتىمنىڭ بالىلىرىنىمۇ چاقىرىپ، ئۇلارغا قوراللارنى بىردىن بەردۇق. ئاندىن قورالنى قانداق ئىشلىتىشنى ئۆگىتىپ، ئۇلارنى باشلاپ ھويلىنىڭ ئارقا ئىشىكى بىلەن باغقا كىرىپ، قاتار ئۆيلەرنىڭ دالدىسىدا قىرغىزلار تاماق يەۋاتقان ئۆيگە باستۇرۇپ كىردۇق — دە، ھەممىمىز تەڭلا:

— قولۇڭنى كۆتۈر! — دەپ توۋلىدۇق. ئۇلار قىمىر قىلماي، قوللىرىنى كۆتۈردى. ئىسمائىلئاخۇن ئۇلارنىڭ قوراللىرىنى يى-غىۋالدى. قوراللىرىنىڭ بىرى توققۇزئاتار، بىرى قارا مىلتىق، بىرى تاپانچا، ئۇچى بەشئاتار مىلتىق ئىكەن.

— بۇ يەرگە نېمىشقا كېلىشتىڭ؟!

ئۇلار گەپ قىلالماي، يەرگە قاراپ تۇرۇشتى. دەرھال ھەممە-سىنى باغلاپ تاشلىدۇق. ئىچى دەرد — ئەلەمگە تولۇپ كەتكەن دېھقانلار تەرەپ — تەرەپتىن كېلىشكە باشلىدى. بىز بۇ بۇلاڭچى قىرغىزلار بۇلىۋالغان ئالتۇن — كۈمۈش، ئاياللارنىڭ ھالقا، ئۈ-زۈكلىرى ۋە ئېسىل كىيىم — كېچەكلىرىنى قايتۇرۇۋالدۇق. بۇ

نەرسىلەرنى ئۆز ئىگىلىرىگە تاپشۇرۇپ بېرىشنى تاپىلاپ، مەھەل-
لە ئاقساقالىغا تاپشۇرۇپ بەردۇق، باغلاقلىق قىرغىزلارنى «ئە-
گىسى ئىزدەپ كەلسە، تاپشۇرۇپ بېرىڭلار» دەپ خەلىپىتىمگە
ھاۋالە قىلدۇق. قىرغىزلار بۇلىغان ئاتلارنىڭ ئىچىدە ياخشى
بىر ئات بار ئىكەن. ئۇنى ئىگىسىدىن سېتىۋالدۇق.

ئەتراپىمىزغا توپلانغان كىشىلەر ئارىسىدا ياشلارمۇ بار ئە-
دى. مەن ئۇلارغا:

— قايسىڭ بىزگە ئەسكەر بولىسەن؟ — دېيىشىم بىلەن.

— مەن بولىمەن، — دەپ 10 — 20 دەك بالا يىغىلدى. بىز
ئابدۇرېھىم خەلىپىتىم بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، قولىمىزدا بار
ئاتلارغا تۇشلۇق سەككىز ياشنى تاللىۋالدۇق. ئۆزىمىز بىلەن
ئون كىشى بولدۇق. بىر تاپانچا بىلەن قورالىمىزمۇ ئونغا يەتتى.
ئاتلارنى تەقسىم قىلىپ، ئاتلىق ۋە قوراللىق بولۇپ، بورىختاي
تەرەپكە قاراپ ماڭدۇق. كەچقۇرۇن بورىختايغا يېتىپ بېرىپ،
يېزىنىڭ چېتىدىكى بىر دېھقانىنىڭ ئۆيىدە ئاتلىرىمىزغا يەم-
بوغۇز بېرىپ، ئۆزىمىزمۇ قورساقنى تويغۇزدۇق. دەم ئالغاندىن
كېيىن، تاشمىلىققا قاراپ ماڭدۇق. تاشمىلىقتا بۇرۇن قەشقەردە
باجگىر بولغان ھەمراھىباي لوزۇڭنىڭ كۈيئوغلى ئىبراھىم تۇ-
ەنجاڭ تۇرىدىكەن. تاشمىلىققا كېتىۋاتساق ئالدى تەرەپتىن تۇ-
يۇقسىزلا بىرنەچچە ئۇيغۇرنىڭ سۆزلەشكەن ئاۋازى ئاڭلاندى. مەن
ھەمراھلىرىمنى يولنىڭ چېتىدىكى قۇم دۆۋىسىنىڭ يېنىدا
توختىتىپ قويۇپ، ئۆزۈم يولنىڭ چېتى بىلەن مېڭىپ، كې-
لىۋاتقانلارنى كۈتۈپ تۇردۇم. ئۇلار يېقىن كەلگەندە سالام قىل-
دىم. ئۇلار:

— كىم سەن! — دەپ ۋارقىرىدى. مەن:

— مەن، بورىختايدىن كەلدىم، — دەپ ئالدىغا باردىم. قا-
رىسام ھەممىسى بىر پەي كەلگۈدەك قوراللىق ئۇيغۇر ئەسكەرلەر
بولۇپ، ئۇلارنىڭ باشلىقى قەشقەر بەشكېرەملىك نىياز لىەنجاڭ

ئىكەن. نىياز لىەنجاڭ بىلەن مەن بۇرۇن ھەربىي سەپتە بىللە
ئىشلىگەن، ئوبدان تونۇش ئىدى. بىز يول بويىدا ئولتۇرۇپ
مۇڭداشتۇق. ھەمراھلىرىممۇ كەلدى. نىياز لىەنجاڭ قەشقەر يو
لىنى رازۋېدكا قىلغىلى چىققانىكەن. ئۇ بىزنى ما جۇڭيىڭنىڭ
قوشۇنىنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىپتۇ دەپ ئاڭلىغانىكەن
«قانداق قۇتۇلۇپ چىقتىڭلار؟» دەپ سورىدى ئۇ مېنىڭدىن. مەن
ھەممە ئەھۋالنى ئېيتىپ بەردىم. ئۇ يەردە ئىككى ـ ئۈچ سائەت
تەك ئولتۇرغاندىن كېيىن نىياز لىەنجاڭ ئەسكەرلىرىنى
داۋاملىق رازۋېدكا قىلىشقا قالدۇرۇپ، ئۆزى بىر مۇھاپىزەتچى
بىلەن بىزنى تاشمىلىققا باشلاپ ماڭدى. تاشمىلىقنىڭ ئارىلىقى
خېلى يىراق ئىكەن. تاڭ ئاتارغا يېقىن ئاران يېتىپ باردۇق
نىياز لىەنجاڭ بىزنى ئۇدۇل تۇەنجاڭنىڭ يېنىغا باشلاپ كىردى
ئىبراھىم تۇەنجاڭ تېخى ئورنىدىن تۇرمىغانىكەن. لىەنجاڭ تۇ
ەنجاڭنى ئويغىتىپ، بىزنىڭ ما جۇڭيىڭ قوشۇنىدىن قېچىپ
چىققانلىقىمىزنى ئېيتتى. مەن ما جۇڭيىڭ باشلىق بىر قىسىم
قوشۇننىڭ ئاقسۇدىن قېچىپ كەلگەنلىكىنى، خوجىنىياز ھا
جىلارغا ۋەكىل ئەۋەتمەكچى بولغانلىقىنى، ئەگەر خوجىنىياز
ھاجى ماقۇل كۆرمىسە، ئۇلار بىلەن ئۇرۇشماقچى بولغانلىقى
نى ئېيتتىم. ئىبراھىمئاخۇن تۇەنجاڭ ناھايىتى خۇشال بولۇپ:

— قېچىپ چىقىپ ئوبدان قىلىپسىلەر، بۇ ناھايىتى مۇھىم
خەۋەر ئىكەن. بۇنى مەھمۇت شىجاڭغا يەتكۈزۈش كېرەك. شىجاڭ
ھازىر توپلۇقتا، خوجىنىياز ھاجى يەكەندىن خوتەنگە بارماقچى
بولۇۋاتىدۇ. بۇ خەۋەر تېزدىن شىجاڭغا يەتكۈزۈلسە، شىجاڭ ئا
دەم قوشۇپ خوجىنىياز ھاجىلارغا يەتكۈزىدۇ، — دېدى ۋە بىرئاز
ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، — بۇ خەۋەرنى ئەڭ ياخشىسى ئۆ
زۈڭلار يەتكۈزۈڭلار. ئەگەر ھازىر ماڭساڭلار ھاجىم خوتەنگ
ماڭغۇچە يېتىپ بېرىپ قالارسىلەر. ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرىنىڭ
ھازىر نېمە قىلماقچى بولغانلىقىنى بىلەلمەي تۇراتتۇق. بۇ

ئىنتايىن ياخشى خەۋەر ئىكەن. دەرھال يولغا چىقىڭلار، — دېدى ئۇ بىزگە قاراپ.

بىزگە ئون نەپەر قوراللىق ئەسكەرنى قوشتى. ئۆزىمىز بىلەن جەمئىي 20 نەپەر بولدۇق. ھەممىمىز ئاتلىق. ئەتىسى سەھەردە يولغا چىقىپ، يېڭىسارنىڭ شانىياز دېگەن يېزىسىغا بارساق، ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرىنىڭ يېڭىسار ناھىيىسىنى ئىشغال قىلىپ، شانىياز يېزىسىغىمۇ ئورۇنلىشىپ بولغانلىقى مەلۇم بولدى. ئۇلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغىلى تاس قېلىپتىمىز. بىز دەرھال تاغ باغرىغا قاراپ قاچتۇق. ما جۇڭيىڭ ئەسكەرلىرى كەينىمىز- دىن قوغلاپ كەلدى. بىز ئاتلارنى قويۇۋېتىپ، تاغ باغرىدىكى ئېگىز يارنىڭ جەينەكتەك ئەگرى بىر يېرىگە كىرىپ مۇداپىئە- لەندۇق. بىرنەچچە پاي ئوق ئاتقىنىمىزدىن كېيىن، ئۇلار قوغلاشتىن توختىدى. ئاندىن بىز تاغنىڭ تۆپىسىگە چىقساق، توپلۇق، قىزىل تەرەپلەرگە باردىغان يولدا يۈسۈپجان قۇربېشى ۋە سېپتۇالدىجانلار باشچىلىقىدىكى ئۆزبېك ئەسكەرلىرى بار ئىكەن. دەرھال بېرىپ، ئۇلار بىلەن كۆرۈشۈپ، خەۋەرنى يەت- كۈزدۇق. ئۇلارمۇ بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ، ناھايىتى خۇشال بولۇشتى ۋە بىزنى قىزىلدىكى شىجاڭغا يەتكۈزەيلى دەپ، ئۇلارمۇ يول باشلايدىغان ئەسكەر قوشتى. بىز يېڭىسار ناھىيىسىنىڭ جەنۇبىي تەرىپىدىكى قىزىل يېزىسىغا قاراپ ماڭدۇق. بەك چارچاپ كەت- كەنلىكىمىزدىن قىزىلغا ناھايىتى ئۇزاقتا يېتىپ باردۇق. قى- زىلغا بېرىپلا مەھمۇت شىجاڭغا ھەممە ئەھۋالنى ئېيتتۇق. مەھمۇت شىجاڭ لىيەنجاڭدىن يۇقىرى ئوفىتسېرلارنىڭ ھەممە- سىنى يىغىپ، بىزنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ:

— مانا بۇلار ئۆلۈمدىنمۇ قورقماي، جان تىكىپ قەھرىمانلىق قىلغان ھەم بىزگە مۇھىم خەۋەر ئەكەلگەن باتۇرلار. زۆرۈر تې- پىلغاندا مۇشۇنداق قەھرىمانلىق كۆرسىتىش لازىم، — دەپ بىزنى ماختىدى ۋە شۇ يەردىلا بىزگە 3000 سەر پۇل مۇكاپات

بەردى. مەن 3000 سەر پۇلنى ئېلىپ بىر تىيىنىمۇ يانچۇقۇم- غا سالماي، شۇ مەيداندىلا 1000 سەر پۇلنى سەپدىشىم ئىسما ئىلئاخۇنغا بەردىم. قالغان 2000 سەرنى سەككىز نەپەر ھەمرا ھىمغا بۆلۈپ بەردىم. مەھمۇت شىجاڭ بۇنى كۆرۈپ تېخىم خۇشال بولۇپ:

— مانا كۆردۇڭلارمۇ؟ قەھرىمانلىق قىلغانلىڭ ئۈستىگە يەت پۇلنىڭ ھەممىسىنى سەپداشلىرىغا بەردى، — دەپ ماختاپ كەت تى ۋە، — قالغان ھەمراھلىرىڭىز بۇ يەردە دەم ئالسۇن، سىزگ ئادەم قوشايلى، دەرھال خوجىنىياز ھاجىلارنىڭ قېشىغا بېرىڭ، — دەپ، بىر پارچە خەت يېزىپ بەردى. مەھمۇت شىجاڭ ئادە قوشقانلىڭ ئۈستىگە ئۆزىنىڭ ئەڭ ياخشى تورۇق ئېتىنى ماڭ بەردى. شۇنىڭ بىلەن، يەكەنگە قاراپ ماڭدۇق. يەكەنلىڭ كارىۋات[1] دېگەن يېرىگە يېتىپ بېرىپ، چۈشلۈك تاماق يېدۇق. ئاتلىرى مىزنى تويغۇزۇپ، بىرئاز دەم ئالغاندىن كېيىن، يەكەن شەھە رىگە يېرىم كېچىدە يېتىپ باردۇق. خوجىنىياز ھاجى ئۆز ئۇر نىدا ھامۇتخان لۇيجاڭنى قويۇپ ئۆزى قاغىلىققا كەتكەنىكەن شىجاڭ يېزىپ بەرگەن خەتنى ھامۇتخان لۇيجاڭغا بەردىم. ھا مۇتخان لۇيجاڭ ناھايىتى خۇش بولۇپ:

— ياخشى خەۋەر ئىكەن، سىلەر مۇشۇ يەردە تۇرۇپ تۇ رۇڭلار، ھاجىمنىڭ قېشىغا ئادەم ئەۋەتىمىز، — دېدى. بىز يە كەندە قېپقالدۇق. مەن ھامۇتخان لۇيجاڭنى تونۇمايتتىم. ھامۇت خان لۇيجاڭ بىلەن ئىككىمىزنىڭ ئارىسىدا قىسقىچە سۆھبەت بولدى.

— سەن نەلىك؟

— قومۇللۇق.

— قومۇل نەدىن؟

[1] كارىۋات — يەكەنىڭ بىر يېزىسى ھەم يەكەن بىلەن يېڭىسار ئارىلىقىدىكى بىر ئۆتەڭ.

— قومۇل سۇبېشىدىن.
— كىمنىڭ بالىسى؟
— ئىسمائىل هاجىنىڭ.
هامۇتخان لۇيجاڭ بۇنى ئاڭلاپلا:
— ۋاي! مېنىڭمۇ تۇغقىنىم چىقىدىكەن، سەن مېنىڭ تۇغقىنىم بولىسەن! مېنىڭ يېنىمدا تۇر، — دەپ يېنىغا ئېلىپ قالدى. قاغىلىققا بارغانلار ئەتىسى: «خوجىنىياز هاجىلار پوسكامغا كېلىدىغان بولدى» دەپ خەۋەر ئېلىپ كەلدى. بىز هامۇتخان لۇيجاڭ بىلەن بىللە پوسكامغا ماڭدۇق. مەھمۇت شىجاڭغا: «خوجىنىياز هاجىلار خوتەنگە بارماي، پوسكامغا قايتىدىغان بولدى» دەپ خەت يېزىۋەتتۇق. پوسكامغا بېرىپ، بىز بىر هاجىمنىڭ كاتتا بېغىغا چۈشتۇق. ئوبدان مېهمان قىلدى. خوجىنىياز هاجىمۇ كېلىپ، شۇ هاجىنىڭ بېغىغا چۈشتى. مەسلىھەت بويىچە، مەن ئېلىپ كەلگەن خەۋەرگە ئاساسەن، تەييارلىق قىلىندى.
دېگەندەك شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىنلا قەشقەردىن ئوسمان داموللا، هېلاخۇن هاجى باشلىق ما جۇڭيىڭنىڭ ۋەكىللىرى كەلدى. خوجىنىياز هاجى ئۇلار بىلەن كۆرۈشتى، ئەمما گەپ - سۆز قىلمىدى. هەممىمىز پوسكاملىق هاجىنىڭ باغ - هويلىسىدا قوندۇق. ئەتىسى ئەتىگەنلىك چايغا تەييارلانغان كاتتا زىياپەتتىن كېيىن، خوجىنىياز هاجى گەپ باشلىدى:
— خۇش، نېمە ئىش بىلەن كېلىشتىلە؟ بىزگە ئېيتىدىغان نېمە گەپ - سۆزلىرىڭلار بار؟ — دېدى ۋە ئۇلارنىڭ هەممىسىگە تەكشى قاراپ چىقتى. خوجىنىياز هاجى هەربىي كىيىم بىلەن بولغاچقا، تولىمۇ سۇرلۇك كۆرۈنەتتى. ۋەكىللەر:
— خوش، خوش، — دەپ تەكەللۇپ بىلەن سۆز باشلىدى، — بىزنى ما جۇڭيىڭ ئۆزلىرىنىڭ ئالدىلىرىغا ئەۋەتتى. ما جۇڭيىڭ پۈتۈن شىنجاڭنى ئازاد قىلىپتۇ. ئۇ كىشى ئىلگىرى خوجىنىياز هاجى بىلەن قىلىشقان ۋەدىمىز بار ئىدى. خوجىنىياز هاجى

ئاتا، بىز بولساق بالا هەم بىر دىن قېرىنداش. بىز هاجىمنىڭ ئالدىدىن ئۆتمىز دەيدۇ، — دېدى.
ۋەكىل ناهايىتى سىپايىلىق بىلەن سۆزلىدى. خوجىنىياز هاجى:
— مەن بىر ئوقۇمىغان قاراتۇرك ئادەم، هەرقايسىلىرى موللا، ئۆلىما كىشىلەر، ئويلاپ بېقىشسىلا، بىز ما جۇڭيىڭ بىلەن بىرلەشسەك بولارمۇ؟ — دېدى.
ئۇ هەممە كىشىگە سوئال نەزىرى بىلەن قارىدى. ۋەكىللەر:
— هەممىمىز مۇسۇلمان ئىكەنمىز. ما جۇڭيىڭ پۈتۈن شىنجاڭنى ئازاد قىلىپ هەتتا ئۇرۇمچىنىمۇ ئازاد قىلىپ بولۇپتۇ، — دېۋىدى، خوجىنىياز هاجىنىڭ شۇنداق ئاچچىقى كېلىپ كەتتىكى، كۆزلىرى چەكچىيىپ، ساقاللىرى شامالدا ئۇچقانىدەك تىترەپ كەتتى. ۋەكىللەر قورقۇپ:
— ۋاي، تەقسىر، هەممىمىز مۇسۇلمان بولغاندىكىن، ئىتتىپاق بولساق دېگەن غەرەزدە شۇنداق دېدۇق، — دېدى. خوجىنىياز هاجىنىڭ تېخىمۇ ئاچچىقى كېلىپ:
— ما جۇڭيىڭ قولىدىن كەلسە، مىڭنى قىلسۇن! ئۇ ۋەدىسىگە ئەمەل قىلدىمۇ؟! قەشقەر شەهىرىدە بىگۇناھ خەلقتىن نەچچە مىڭنى ئۆلتۈردى. بىگۇناھ خەلقنى ئاشۇنداق قىرسا، چاپسا، بىز يەنە ئۇلار بىلەن ئىتتىپاقلاشساق بولامدۇ؟ — دېدى.
ۋەكىللەر بۇنى ئاڭلاپ، ئاغزىلىرىنى ئاچالماي قالدى. خوجىنىياز هاجى سۆزىنى يەنە داۋاملاشتۇرۇپ:
— ما جۇڭيىڭ شىنجاڭنى ئازاد قىلىدى. ئۇرۇمچىگە كىرىلمەي قەشقەرگە قېچىپ كەلدى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن رۇس ئەسكەرلىرى قوغلاپ كېلىۋاتىدۇ. مانا بۇ (مەن ئاقمۇللىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ) ما جۇڭيىڭ قوشۇنىدىن قېچىپ چىققان بالا. ئۇ بىزگە ما جۇڭيىڭنىڭ نېمە قىلماقچى بولغانلىقىنى يەتكۈزدى. هەرقايسىلىرى ببرىپ، ما جۇڭيىڭغا: بىزنىڭ ئالدى-

مىزدا خەۋەر يەتكۈزۈپ بولۇپتۇ، دېيىشسىلە، بىز ئۇنىڭ بىلەن ھەرگىز ئىتتىپاقلاشمايمىز. قولىدىن كەلگىنىنى قىلسۇن! ــ دېدى. ۋەكىللەر بۇ گەپنى ئاڭلاپ: «خوش، تەقسىر، خوش» دېيىشىپ، ئورۇنلىرىدا ئولتۇرالماي قېلىشتى. خوجىنىياز ھاجى ۋەكىللەرگە بىردىن تون، بىردىن ئات سوۋغا قىلىپ، يولغا سېلىپ قويدى ۋە:

ــ خۇدايىم بۇيرۇسا، ما جۇڭيىڭ بىلەن پات يېقىندا قەشقەردە كۆرۈشىمىز، ــ دېدى.

خوجىنىياز ھاجى پوسكامدا بىر كۈن تۇرغاندىن كېيىن، مەھمۇت شىجاڭ، ھامۇتخان لۇيجاڭ باشچىلىقىدىكى قىسىملار يول تەييارلىقىنى باشلۇۋەتتى.

تۆتىنچى باب

يەكەندىكى سۆھبەت

خوجىنىياز ھاجى، مەھمۇت شىجاڭلارنىڭ قەشقەردە ما جۇڭيىڭنىڭ ئورۇمچىنى ئالالمايى، ئاقسۇدىمۇ تۇرالمايى قەشقەرگە قېچىپ كېلىۋاتقانلىقىنى، ئارقىسىدىن «تارباغاتايىسكى» نامى بىلەن سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىنىڭ قوغلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، قەشقەردەك ئادەم زىچ ئولتۇراقلاشقان چوڭ شەھەردە ئۇرۇش قىلساق، بىگۇناھ خەلق قىرىلىپ كېتىدۇ، دەپ يېڭىسار، يەكەن تەرەپلەرگە سۇرۇلگەنلىكىنى يۇقىرىدا بايان قىلغانىدىم. ئۇلار يېڭىسار، يەكەن تەرەپلەرگە ئورۇنلاشقاندىن كېيىن، قەشقەر يولىنى توسۇش ئۈچۈن، مەھمۇت شىجاڭ توپلۇق، قىزىل بويلىرىدا مۇداپىئە قىلىپ تۇرىدۇ. خوجىنىياز ھاجى ۋە ھامۇتخان لۇيجاڭ ئاز قىسىم قوشۇن بىلەن يەكەنگە ئورۇنلىشىدۇ. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە، خوجىنىياز ھاجى سوۋېت چېگرىسى ئەركەشتامغا بېرىپ كەلگەندىن كېيىن پۈتۈن ھەربىي باشلىق، دورغىلارنى يىغىپ سۆھبەت يىغىنى ئاچىدۇ. بۇ يىغىندا خوجىنىياز ھاجى: «بىز مۇنىڭدىن كېيىن قانداق قىلىمىز؟ ما جۇڭيىڭ قىستاپ كېلىۋاتىدۇ. خوتەن تەرەپكە سۇرۇلسەك دۈنخۇاڭ تەرەپتىكى چۆلگە چىقىپ قالىمىز. تېخىمۇ ۋەيرانچىلىققا ئۇچرايمىز. ھىندىستانغا كېتەيلى دېسەك بىز كۆپ ئادەم، قوبۇل قىلىشى ناتايىن. بىز يەنىلا فۇكاڭدا تۇزۇشكەن توختام بويىچە

شېڭ شىسەي بىلەن بىرلەشسەك قانداق؟» دەپ ئەركەشتامدىكى سوۋېت ھۆكۈمىتى بىلەن بولغان سۆھبەتنى سۆزلەپ بېرىدۇ. كۆپچىلىك شېڭ شىسەي بىلەن بىرلەشمەسلىكنى تەكىتلەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن يېغىن نەتىجىسىز ئاياغلىشىدۇ. بىرنەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ئاقمۇللام، ئىسمائىلئاخۇنلار يەتكۈزگەن خەۋەر بويىچە ما جۇڭيىڭ ۋەكىللىرى بىلەن پوسكامدا سۆھبەت ئۆتكۈزۈپ، ما جۇڭيىڭ بىلەن بىرلەشمەيدىغانلىقىنى، شېڭ شىسەي بىلەن بىرلىشىپ بولغانلىقىنى ئېيتىپ ۋەكىللەرنى يولغا سېلىۋېتىدۇ ۋە پۈتۈن قوشۇن باشلىقلىرىغا پۈختا تەييارلىق قىلىپ ئاقسۇغا قايتىش بۇيرۇقىنى بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن خوجىنىياز ھاجى، مەھمۇت شىجاڭ ۋە ھامۇتخان لۇيجاڭلار يەكەن، پوسكام، يېڭىسار، توپلۇق، قىزىل بويىدىكى قوراللىق قوشۇنلارنى، ترانسپورتتىكى ئەسكەرلەر ۋە ئات ـ ئۇلاغ كارۋانلىرىنى ئېلىپ مارالبېشىغا يېتىپ كەلگەندە، شېڭ شىسەينىڭ ئالدىن ئەۋەتكەن ۋەكىللىرى بىلەن كۆرۈشۈپ قالىدۇ. ئۇرۇمچىدىن شېڭ شىسەي قېشىدىن ۋەكىل بولۇپ كەلگەن گېنېرال مالىكوف خوجىنىياز ھاجى ۋە مەھمۇت مۇھىتى بىلەن سۆھبەتلەشكەندە: «ئۇرۇمچىدە يېڭى ھۆكۈمەت قۇرۇلدى. ما جۇڭيىڭنىڭ قوشۇنلىرىغا ما خۇسەن رەھبەرلىك قىلىۋاتىدۇ، ئۇلار پوسكامدىن خوتەنگىچە ئورۇنلاشماقچى. خوجىنىياز ھاجى شىنجاڭنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولىدىغان بولدى. مەھمۇت شىجاڭ پۈتۈن قوراللىق قوشۇننى باشلاپ بېرىپ قەشقەرنىڭ مۇھاپىزەت قوماندانى ۋەزىپىسى بىلەن قەشقەردە تۇرىدىغان بولدى» دەيدۇ. ئۇ يەنە مەھمۇت شىجاڭغا: «ھاجىم ئۇرۇمچىگە بېرىشنى قوبۇل كۆرگەن بولسىمۇ ھاجىنىڭ يېنىدىكىلەر قوشۇلمايۋاتىدۇ. سىز خوجىنىياز ھاجىمنى ئۇرۇمچىگە بېرىشقا ئۇناتىسىڭىز» دەپ خىزمەت ئىشلەيدۇ. مەھمۇت شىجاڭ گېنېرال مالىكوفنىڭ ئالدىدا خوجىنىياز ھاجىغا ئۇرۇمچىگە بېرىپ مۇئاۋىن رەئىسلىك

ۋەزىپىسىنى قوبۇل قىلىشقا تەكلىپ بەرگەن بولۇپ، گېنېرال يوق يەردە: «ھاجى ئاكا، ئۇرۇمچىگە ھەرگىز بارماڭ، ئىشىنىڭ ئاقىۋىتى خەتەرلىك تۇرىدۇ، سۈيىقەستكە ئۇچرايمىز. شېڭ شىسەي چەت ئەل بىلەن بىرلىشۋالدى. بۇ ھەر ئىككىسى بىزگە ياماق كۆزى بىلەن قاراۋاتىدۇ، بۇلاردا بىر پىلان بار...» دەپ مەخپىي مەسلىھەت بېرىدۇ. خوجىنىياز ھاجى ئويلاپ كۆرۈشنى ماقۇل كۆرىدۇ. ئەتىسى مارالبېشىدىن ئاتلىق قوشۇنلىرىنى باشلاپ يولغا چىقىپ قوشئاۋات ۋە يەكەن دەرياسىنى بويلاپ شاقۇ[1] يېزىسىغا كەلگەندە بۇرۇن ئاقسۇنىڭ جام، قارايۇلغۇندىكى ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرى بىلەن ئۇرۇشقاندا بىرنەچچە ئەسكەر بىلەن خائىنلىق قىلىپ قېچىپ كەتكەن نىياز لىيەنجاڭ خوجىنىياز ھاجى ۋە مەھمۇت شىجاڭلارنىڭ قوشۇنلىرى بىلەن شاقۇ يېزىسىغا كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ (نىياز لىيەنجاڭ ئەسلىي شاقۇلۇق ئىدى)، ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ ئاتتىن چۈشۈپ تىزلىنىدۇ ۋە: «گۇناھىمنى تىلەيمەن. توۋا قىلدىم، مەن بىر كۈنلۈك قونالغۇنى ئۇستۇمگە ئېلىپ، سىلەرنى كۈتۈۋالسام، ئات ـ ئۇلاغلارغا يېتەرلىك ئوت ـ سامان تەييارلىدىم. مېھمانلارغا يەكلىك ئۇچۇن كالا، قوي تەييارلاپ قويدۇم. ئەسكەرلەر ئۇزۇن يول يۈرۈپ چارچاپ كېتىپتۇ، بۇ ئەتراپتا دۈشمەن ئەسكەرلىرى بار. بىر كۈنلۈك مۇھاپىزەتچىلىك ئىشلىرىنى بىز قىلىپ، گۇناھىمزنى يۇساق» دەپ تۇرۇۋالىدۇ. خوجىنىياز ھاجى بۇنىڭ گېپىگە ئېرىپ كېتىپ گۇناھىنى كەچۈرۈم قىلىدۇ. نىياز لىيەنجاڭ ئەسلىدە ما جۇڭيىڭغا سېتىلىپ ئىشپىيونلۇق قىلىپ يۈرگەنلىكىنى ھېچكىم سەزمىگەنكەن. مەھمۇت شىجاڭ شاقۇ يېزىسىغا كىرمەي، دەريادىن ئۆتۈپ ئاۋات ناھىيىسى تەرەپتىكى توغراقلىق ئىچىگە چۈشىدۇ.

مۇشۇ ئىشلاردا نەق مەيداندا بولغان ئاقمۇللام ئەسلەپ تۇرۇپ

① شاقۇ ــ مارالبېشىغا قاراشلىق بىر يېزىنىڭ ئىسمى.

مۇنداق دەيدۇ: بىز ھامۇتخان لۇيجاڭ بىلەن ئۇنىڭ ئىشپىيون ئىكەنلىكىنى سەزمەي ئۆيىگە چۈشتۇق. ئۇ ئاتلارغا ئوت ـ چۆپ- مۇ تەييارلاپ بەرمىدى. تاماق پىشقۇچە سائەت توققۇز ـ ئونلار بولۇپ قالدى. شۇ ئارىدا نىياز لىيەنجاڭنىڭ كىرىپ ـ چىقىشى كۆپىيىپ قالدى. بىر چاغدا نىياز لىيەنجاڭ ھەجىيىپ پولۇ، ماتا كۆتۈرۈپ كىردى. بىز ئاش، مانتىنى ئەمدى يەيلى دەپ تۇر- ساق، تاڭ ـ تۇڭ قىلغان ئوقنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. نىياز لىيەن- جاڭنى ئىزدىسەك ھېچ يەردە يوق. شۇنىڭدىن كېيىن پىلىموت، مىلتىق ئاۋازلىرى قوماچ قورۇغاندەك ئەتراپىمىزنى قاپلىدى. «سا ـ سا» (قىر ـ چاپ) ئاۋازىمۇ كۆچىيىپ كەتتى. نىياز لىيەن- جاڭنىڭ باشلىشى بىلەن ما جۇڭيىڭ ئەسكەرلىرى تۆت ئەتراپ- مىزنى قورشىۋالدى. بىز ئوتتۇرىدا قالدۇق. دەل شۇ چاغدا مەھمۇت شىجاڭلار شاقۇغا قارىتىپ مىلتىق، پىلىموت ۋە چاق- لىق ئىستانكۇۋي پىلىموتلاردىن شىددەت بىلەن ئوق ياغدۇردى. بۇنىڭ بىلەن ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرى بىر تەرەپكە سۇرۇلۇپ كەتتى. خوجىنىياز ھاجىنىڭ شۇنداق ئاچچىقى كەلدىكى ۋارقىراپ كەتتى. مەھمۇت شىجاڭ ئاتقان ئوقنىڭ كۇچى بىلەن ھەممىمىز قورشاۋدىن قۇتۇلدۇق. شۇ كۇندىكى سوقۇشتا بىر ـ بىرىمىزگە يارەم قىلغۇدەك ھالىمىز قالمىغانىدى. ھەركىم ئۆز غېمى، ئۆز ئەھۋالى بىلەن بولدى. شاقۇ يېزىسىدىكى سوقۇشتا 100 دىن ئارتۇق تۆگە، 200 دىن ئارتۇق ئات ـ قېچىر، قورال ـ ياراغ، سانىدۇقلاردىكى ئوق، كىچىك سانىدۇقلاردىكى ئالتۇن ـ كۈمۈش، تۇرلۇك ئەن رەخت ۋە باشقا بارلىق مال ـ مۇلۇكلەر- نىڭ ھەممىسى ما جۇڭيىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتتى. شاقۇ يېزىسىنىڭ تارىم دەرياسى بويلىرى قېلىن ئورمان ھەم كېچىسى قاراڭغۇ بولغاچقا قاچقاندا ئەسكەرلەرنىڭ باش كـ- يىملىرىنى توغراق شاخلىرى ئىلىۋېلىپ كۆپمىز باش كىيىم- سىز قالدۇق. دەريادىن ئۆتۈپ ئورمانىنىڭ چېتىدە جەم بولۇپ،

ئاۋات ناھىيەسىنىڭ غورۇچۆل[1] يېزىسىغا قاراپ ماڭدۇق. شاقۇ يېزىسىدىن غورۇچۆلگە بارغۇچىلىك يول يىراق، ھاۋا بەك ئىس- سىق، چۆل ـ جەزىرە ۋە قۇملۇق بولغاچقا، قورساقلار ئېچىپ ھالىمىز قالمىدى. ئات ـ ئۇلاغلارمۇ بىر سوتكىغا يېقىن ھېچ نەرسە يېمەي ھېرىپ قالدى. غورۇچۆل يېزىسىغا كەلسەك بۇ يەردە بىرنەچچە ئۆيلۈكلا دېھقانلار بار ئىكەن، ئۇلار كەمبەغەل ئىكەن. نۇرغۇن ئادەمگە يەيدىغان نەرسە نەدە؟ ئىككىنچى كۈنى ئاقسۇ ئاۋاتقا قاراپ مېڭىپ كەتتۇق.

ئاقسۇدا ئۆتكۈزۈلگەن مۇھىم يىغىن

كەچقۇرۇن ئاقسۇ ئاۋاتقا بىر ماشىنىدا كىشىلەر كەلدى. بۇ كەلگەنلەر ئاقسۇدىكى «تارباغاتايىسكى» قىسمىنىڭ ۋەكىللىرى ئىدى. مەزكۇر قوشۇننىڭ باشلىقى ئېگىز سېرىق ساقاللىق كىشى بولۇپ، يەنە بىرى گېنېرال پالىنوف ئىدى (بۇ كىشى كېيىنكى كۈنلەردە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ رەھبەرلىك ئىش- لىرىغا قاتناشقان). بۇلار شېڭ شىسەي نامىدىن خوجىنىياز ھا- جى ۋە مەھمۇت شىجاڭلارنى قارشى ئېلىشقا كەلگەن ۋەكىللەر ئىدى. بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىشلار توغرىسىدا مۇزاكىرىلىشىپ، ئەتىسى ئاقسۇغا قايتىپ كەتتى، ئىككىنچى كۈنى ئىككى ماشى- نىدا پۇل كەلدى. بۇ پۇللار ئەسكەرلەرگە تەقسىم قىلىپ بېرىل- دى. خوجىنىياز ھاجى ئاۋاتتىن ئاقسۇغا مېڭىشقا تەييارلاندى. ھامۇتخان لۇيجاڭنىڭ رەھبەرلىكىدە 20 نەپەر ئوفىتسېر ـ ئەسكەر ۋە ئەمەتقۇل ھاجى، زوردۇن ئاكا قاتارلىق مۇتەۋەرلەرمۇ بىللە ماڭىدىغان بولدى. خوجىنىياز ھاجى سوۋېتتا تىكىلگەن ھەربىي كىيىم، بېشىغا قاسقان شەپكە كىيىدى، مەيدىسىگە مېدال ـ

① غورۇچۆل ـــ تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ بويىغا جايلاشقان ئاۋات ناھىيىسىگە قاراشلىق جاي. ئۇ ۋاقىتتا يېڭىدىن ئېچىلغان جاي بولغاچقا ئادەم ئاز ئىدى.

ئوردىنلارنى تاقىدى. بىلىگە ئوفىتسېرلار كەمىرى باغلاپ، بىر قولىغا مىستىن ھەل بېرىلگەن زاكون تايىقنى تۇتۇپ، پارقىراپ تۇرغان قىلىچنى ئاستى. خوجىنىياز ھاجىغا فورمىلار شۇنداق چىرايلىق ياراشتى. ئۆزىمۇ قالتىس سۈرلۈك بولۇپ قالغانىدى. خوجىنىياز ھاجى ئاقسۇ يېڭىشەھەر دەرياسىنىڭ قىزىل كۆۋرۈك بويىغا كېلىشى بىلەن بارلىق «تارباغاتايىسكى» رۇس قوشۇنلىرى ھەم گېنېرال پالىنوف قارشى ئالغىلى چىقتى. پۇتۇن ئەسكەر-لەر يولنىڭ ئىككى يېقىسىدا قاتار تىزىلىپ زەمبىرەكلەرنىڭ ئاغزىنى ئاسمانغا قارىتىپ قويۇپ چاۋاك ۋە ھۇررا ساداسى ياڭراتتى. بارلىق ئاقسۇ خەلقىمۇ داقا ـ دۇمباق، ناغرا ـ سۇنايلىرنى چېلىپ، يۈرت كاتتىلىرىنىڭ باشچىلىقىدا قارشى ئېلىشقا چىقتى. خوجىنىياز ھاجى ۋە سەپداشلىرى يېڭىشەھەردىكى ۋالىي مەھكىمىسىگە ئورۇنلاشتى. رۇس ئەسكەرلىرى يېڭىشەھەر ئارقىلىق كونىشەھەرگە قايىتتى. ئەتىسى خوجىنىياز ھاجى باشلىق كىشىلەر مۇھاپىزەتچىلىرى بىلەن كونىشەھەرگە كىرىپ، باي شىجاڭ دېگەن كىشىنىڭ قورۇسىغا ئورۇنلاشتى. ئەتىسى كونىشەھەر كوچىسىدا چوڭ قارشى ئېلىش يېغىنى ئۆتكۈزۈلدى. كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئۇستەل ـ ئورۇندۇقلار تىزىلىپ، ئۇستەل ئۇستىگە مىكروفونلار قويۇلدى ۋە بارلىق رۇس ئەسكەرلىرى ۋە ئاقسۇ خەلقى يېغىنغا قاتناشتى. يېغىن باشلىنىشى بىلەن كانايدا شېڭ شىسەينىڭ ئورۇمچىدە تۇرۇپ سۆزلىگەن سۆزى ئاڭلاندى. ئۇ سۆزىدە خوجىنىياز ھاجىنىڭ قوراللىق ئەسكەرلىرى بىلەن ئاقسۇغا قايتىپ كەلگەنلىكىنى قارشى ئالدىغانلىقىنى بىلدۈردى ۋە خوجىنىياز ھاجىنى شىنجاڭ ئارمىيىسىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى، جەنۇبىي شىنجاڭ ئارمىيىسىنىڭ قوماندانى، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى دەپ ئېلان قىلدى. يېغىن مەيدانىدا قىزغىن چاۋاكلارغا قوشۇلۇپ ھەربىيلەرنىڭ ھۇررا ساداسى ئاسمانىنى بىر ئالدى. ھەربىي باش-

لىقلار كېلىپ، خوجىنىياز ھاجىغا ھەربىيچە سالام بېرىپ، قول ئېلىشىپ تەبرىكلەشتى. شېڭ شىسەينىڭ بۇ «ئالدام» سۆزلىرىگە خوجىنىياز ھاجى كۈلۈپ تۇردى. نېمە ئىلاج، خوجىنىياز ھاجى پۈتۈن شىنجاڭدا تىنچلىق ئورنىتىپ، بىرنەچچە يىل ئۇرۇش ئازابىنى تارتقان خەلقنى ئەركىن تۇرمۇشقا ئىگە قىلىش ئۈچۈن ئارمىيىنى باشلاپ ئاقسۇغا كەلگەنىدى. يېغىندا شېڭ شىسەينىڭ سۆزى يەنىلا ئاڭلاندى. ئۇ: «پۈتۈن شىنجاڭدىكى ئارمىيە خوجىنىياز ھاجى سىلەرگە قانداق قوماندانلىق قىلسا قەتئىي ئىجرا قىلىڭلار. بۈيرۇققا بويسۇنۇپ ئىشلەيسىلەر! خوجىنىياز ھاجىنىڭ تېزلىكتە ئۇرۇمچىگە كېلىپ مۇئاۋىن رەئىسلىك خىزمىتىنى ئۆتىشىنى قارشى ئالىمىز. يول ئۈستىدىكى ۋىلايەت، ناھىيىلەر ۋە ئۆتەڭلەر خوجىنىياز ھاجىنى ياخشى كۈتۈۋېلىڭلار» دەپ سۆزىنى تۈگەتتى. چاۋاك، ھۇررا ئاۋازلىرى ئۇزاققىچە توختىمىدى. ئاندىن پالىنوف ۋە قىزىل ئارمىيىنىڭ پولكوۋنىكلىرى كېلىپ خوجىنىياز ھاجىغا سالام بېرىپ تۇرۇپ: «بىز سىزنىڭ ئەمرىڭىزنى تۇتمىز ۋە بۈيرۇقىڭىز بويىچە ئىش قىلىمىز. سىز قانداق يەرگە بۈيرۇسىڭىز، بىز شۇ يەرگە بارىمىز» دەپ ۋەدە بەردى. مەزكۇر مەجلىستىن كېيىن كاتتا زىياپەت بېرىلدى. زىياپەتكە خوجىنىياز ھاجى باشلىق قىزىل ئارمىيە ئوفىتسېرلىرى ھەم ئاقسۇنىڭ ئىككى شەھەر مەمۇرىي باشلىقى، خەلق ئىچىدىكى مۆتىۋەرلەر قاتناشتى. ئەتىسى تۈيۈقسىزلا خوجىنىياز ھاجىنىڭ يوقلۇقى بىلىندى. گېنېرال پالىنوف خوجىنىياز ھاجىنىڭ يوقاپ كەتكەنلىكىدىن بەكمۇ ئەنسىرەپ، «ياماندا بولدى!» دەپ ئالاقزادە بولۇپ كەتتى. باشقىلارمۇ غەم ـ ئەندىشە ئىچىدە قالدى. سۈرۈشتە قىلىپ كۆرسە، خوجىنىياز ھاجى ئۆزى يالغۇز ئايرودرومغا بېرىپ ئايروپىلانغا چىقىپ ئۈچقۇچىغا ئۈچۈشقا بۈيرۇق قىلىدۇ. ئۈچقۇچى: «ماي ئاز، يەتمەيدۇ» دېسىمۇ ئۇنىماي قارامىلىق قىلىپ، قاغىلىق ناھىيىسىگە

ئۇچۇپ بېرىپتۇ. قاغلىق ناھىيىسىدىكى تۇزلەك سايدا ما جۇڭ-يىك قوشۇنلىرى ھەربىي مەشىق قىلىۋاتقانىكەن. «پىلىموتنى ئاتا!» دەپ بۇيرۇق قىلىپ مەشىق قىلىۋاتقان قوشۇنلارنى تىرد-پىرەن قىلىۋېتىپتۇ. ئاقسۇغا قايتىشىدا ماي يەتمەي قېلىپ، مارالبېشىنىڭ بىر يېزىسىنىڭ مەكتەپ مەيدانىغا چۈشمەكچى بولۇپتۇ. ئايروپىلان پەسلىگەندە ئايروپىلان تۈمشۇقى يەرگە تې-گىپ كېتىپ خوجنىياز ھاجىنىڭ ئىككى تىزىنىڭ تېرىسى سۈرۈلۈپ كېتىپتۇ. شۇنداق قىلىپ، خوجنىياز ھاجى ئىككى — ئۈچ كۈندە ئاقسۇغا ماشىنا بىلەن سالامەت قايتىپ كەلدى. شۇ-نىڭ بىلەن ھەممىسى خاتىرجەم بولۇشتى. خوجنىياز ھاجى ئاقسۇدا خېلى ئۇزاق تۇرۇپ، بەزى ئىشلارنى ئورۇنلاشتۇرماقچى بولدى.

شاقۇدىكى ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسى

ئاقموللام مۇنداق دەيدۇ: مەھمۇت شىجاڭ خوجنىياز ھاجىنى ئاقسۇغا ئۇزىتىپ قويۇش ئۈچۈن ئاۋات ھاكىم ئىدارىسىگە كې-لىپ ئونىڭ بىلەن كۆرۈشتى. خوجنىياز ھاجى مەھمۇت شە-جاڭنى ئۇزىتىپ ھويلىغا چىققاندا مەھمۇت شىجاڭ:

— مەن شەنبە كۈنى ئەسكەرلەرنى باشلاپ شاقۇدىكى قورال — ياراغ ۋە ئوق — دورا، مال — مۈلۈك، دۈنيالارنى قايتۇرۇۋېلىش ئۈچۈن ماڭىمەن، شەنبە شىكار دېگەن گەپ بار. ما جۇڭيىڭ ئې-لىپ كەتكەن ماللارنى قايتۇرۇۋالمىساق بىزگە سەت ۋە نومۇس ئەمەسمۇ؟! — دېگەندە، خوجنىياز ھاجى گەپ — سۆز قىلماي، بېشىنى سىلاپ جىم تۇردى.

مەھمۇت شىجاڭ خوجنىياز ھاجىنى ئاقسۇغا ئۇزىتىپ قو-يۇپ، ئاۋاتتا بىر كۈن تۇرۇپلا بۇرۇنقى كەلگەن يولى غورۇچۆل ئارقىلىق بارلىق قوراللىق قوشۇننى باشلاپ يېرىم كېچىدە شا-

قۇ يېزىسىغا يېتىپ بېرىپ، ئەتراپتىكى خەلقتىن ما جۇڭيىڭ قوشۇنىنىڭ ئەھۋالىنى ئۇقۇشتى، بۇ قوشۇن شاقۇ ئەتراپىدىكى چوڭ سايدا خوجنىياز ھاجىلاردىن ئولجا ئالغان دۇنيانى بۆلۈ-شىمىز دەپ جەڭگى — جېدەل قىلىشىپ، بىر — بىرىگە قورال تەڭلەشتى، دېگەن مەلۇماتقا ئىگە بولدى. مەھمۇت شىجاڭ پۈتۈن كوماندىر — ئەسكەرلەرنى يىغىپ، دۇشمەن ئەھۋالىنى سۆزلەپ كېلىپ:

— بۇگۈن دۇشمەنگە ھۇجۇم قىلىمىز. شاقۇدىكى دۇشمەنلە-نى بىرىنمۇ قويماي قىرىپ تاشلايمىز. بىز بۇ دۇشمەنلەرنىڭ دەرد — ئەلىمىنى ئاز تارتمىدۇق. بولۇپمۇ شاقۇدىكى ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرىنىڭ قاپقىنىغا چۈشۈپ، نۇرغۇن مال — مۈلۈك، دۇنـ-يادىن ئايرىلدۇق. نومۇس ئەمەسمۇ؟ يۇزىمىزنى نەدە كۆتۈرۈپ يۇرىمىز. بۇگۈن شاقۇنى ئالمىز ياكى مۇشۇ جەڭدە ئۆلىمىز، — دېدى. قىسمىدىكى بارلىق ئەسكەرلەر غەيرەتكە كېلىپ:

— ئۆلۈكمىز مۇشۇ جايدا قالىدىغان ئىش بولسىمۇ ئارقە-مىزغا يانمايمىز. بۇگۈن دۇشمەنلەرنى قىرىپ تاشلاپ ئەنتىمىز-نى ئالمىز، — دەپ توۋلاشتى.

ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرىنىڭ خىلالىغان ئۈچ لۇي ئەسكىرى مارالبېشى ۋە شاقۇغا جايلاشقانىدى. ئۇلار ئۇرۇمچىدىن قوغلاپ كېلىۋاتقان «تارباغاتايىسكى» ئارمىيىسىنى قەشقەرگە ماڭدۇر-ماي، مۇشۇ يەردىلا يوقاتماقچى بولغانىكەن. مەھمۇت شىجاڭ شىمالدىن ۋە ئارقىدىن ھۇجۇم قىلىدىغان ھۇجۇمچىلارنى بەلگە-لەپ، پەقەت مارالبېشى تەرەپنى ئوچۇق قالدۇردى. شاقۇ ئەترا-پىغا بارغاندا، راكېتا (يورۇتقۇچى ئوق) ئېتىلىش بىلەن تەڭ ھۇجۇم قىلىمىز دەپ بەلگىلىدى. ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرى سىرتتىن كېلىدىغان ھۇجۇمدىن خەۋەرسىز بولۇپ، ئولجىنىڭ ئۆزلىرىگە قانچىلىك تېگىدىغانلىقىنى ئويلاپ، شېرىن خىيال سۈرۈۋاتاتتى. تاڭغا يېقىن مەھمۇت شىجاڭ تەرىپىدىن ئېتىلغان

راكېتا ئاسماننى يورۇتۇش بىلەن تەڭ مىلتىق، پىلىموتلاردىن ئوق يېغىشقا، قول بومبىلىرى گۈمبۈرلەپ پارتلاشقا باشلىدى. شېرىن ئۈيقۇدىكى ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرىنىڭ نۇرغۇنى ئوقنىڭ كىم تەرىپىدىن، قايسى جايدىن چىقىۋاتقانلىقىنى بىلەلمەي يەر چىشلىدى. ھۇجۇم ئوقىدىن ئۆلمەي قالغانلىرى ئۆزلىرىنىڭ بىر - بىرىنى تونۇماي چىقارغان ئوقلىرىدا ئۆلدى. شۇ كېچىدىكى سوقۇشتىن قۇتۇلۇپ چىققان ئازراق قىسمى مارالبېشىغا قېچىپ كەتتى. قورال - ياراغ، ئوق - دورا، ئات - قېچىر، تۆگىلەرمۇ قايتۇرۇۋېلىندى. شۇ كېچىدىكى سوقۇشتا ئالدىنقى قېتىم شاقۇدا بۇلارنى ئالداپ ما جۇڭيىڭغا تۇتۇپ بېرىشكە كۈچ چىقارغان نىياز لىيەنجاڭ مەھمۇت شىجاڭلارنىڭ قولىغا يەنە تىرىك چۈشتى. مەھمۇت شىجاڭ بۇ خائىننى ئاستۇرۇپ قويۇپ:

— ھەي نىياز لىيەنجاڭ، قارايۇلغۇندىكى سوقۇشتىن نېمىدەپ قاچتىڭ؟ — دېدى.

— ۋاي، بىلمەي قېچىپ قويۇپتىمەن.

— بىزنى ئالداپ شاقۇ يېزىسىدىكى دۇشمەنگە تۇتۇپ بېرىشىڭدىكى مەقسىتىڭ نېمە؟

— ۋاي، بىلمەپتىمەن. توۋا قىلدىم، — دېدى نىياز لىيەنجاڭ يالۋۇرۇپ.

— سەن بىلمەيدىغان ئىشمىدى؟

— توۋا قىلدىم.

— سەن كاززاپ ئىكەنسەن. بىرىنچى قېتىم «توۋا قىلدىم، بىلمەپتىمەن» دەپ ئەپۇ سوراپ ئالدىمىزغا چىققانىدىڭغۇ؟ ئادەم ۋەدىسىگە خىيانەت قىلسا بولامدۇ؟

— ۋاي، ئۇقماپتىمەن.

— «توۋا قىلدىم» دېگەندىن باشقا سۆزۈڭ يوقمۇ؟ ئۆزىنىڭ سەپداشلىرىغا خىيانەت قىلغان خىيانەتچى نىياز مۇناپىققا ئۆلۈم جازاسى بېرىلسۇن، — دېدى مەھمۇت شىجاڭ غەزەپ بىلەن. ندىياز لىيەنجاڭ شۇ مەيداندىلا ئېتىپ تاشلاندى.

شاقۇدىكى سوقۇشتا قايتۇرۇۋېلىنغان مال - مۈلۈك، قورال - ياراغ، ئوق - دورىلار قايتىدىن رەتلىنىپ قىسمىنىڭ ئېلىپ يۈرۈشىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. ئۇلار شۇ كۈندىكى سوقۇشتىن كېيىن ھاۋانىڭ ئىسسىقلىقىغا ۋە چارچاپ كەتكەنلىكىگە قارىماي، شۇ كۈنىلا قاچقان دۇشمەننىڭ ئارقىسىدىن ئارام بەرمەي قوغلاپ مارالبېشىغا ماڭدى. مارالبېشىدىكى بىر كۈنلۈك قاتتىق سوقۇشتا دۇشمەنلەر نۇرغۇن ئۆلۈكلىرىنى تاشلاپ، مال - مۈلۈكلىرىنىمۇ ئالالماي قېچىشقا ئارانلا ئۈلگۈردى.

ما جۇڭيىڭ شاقۇ ۋە مارالبېشىغا ئارقىدىن قوغلاپ كېلىۋاتقان «تارباغاتايىسكى» لارنى توسۇپ، قەشقەرگە ماڭدۇرماسلىق ئۈچۈن خىللانغان قوشۇنلىرىنى ئورۇنلاشتۇرغاندى. بۇ ئۇرۇشتا ما شىمىڭ ئۆلدى. ئۇ خىللانغان بۇ قوشۇنىدىن ئايرىلىپ قالدى. پوسكامدىكى سۆھبەتتىن نەتىجە چىقمىدى. شۇنداق قىلىپ، ما جۇڭيىڭ ئالاقزادىلىك ئىچىدە نېمە قىلىشنى بىلەلمەي قالدى.

ما جۇڭيىڭنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قېچىشى ۋە ئۇنىڭ ئاخىرقى ئەھۋالى

ما جۇڭيىڭ قەشقەرگە بېرىپ، ئالدى - كەينىگە ماڭالماي، نېمە قىلارىنى بىلمەي تۇرغان كۈنلەردە ما جۇڭيىڭدا ئالتۇن - كۈمۈش، دۇنيانىڭ جىقلىقىدىن، چەت ئەللەرنىڭ قەشقەردىكى كونسۇللىرى ئۆز مەملىكىتىگە ئېلىپ كېتىشكە ۋە مەملىكىتىدە ئۇنىڭ ھاياتىغا كاپالەتلىك قىلىشقا چىرايلىق ۋەدىلەرنى بېرىدۇ. خۇسۇسەن ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلى ئۇنى ئەنگلىيىگە كېتىشكە كۆپرەك تەكلىپ قىلىدۇ. ما جۇڭيىڭنىڭ بېشى قېتىپ تۇرغاندا، ما دوتەينىڭ ياردەمى بىلەن سوۋېت

كونسۇلى سوۋېت ئىتتىپاقىغا 60 تەك كىشى بىلەن كېتىشكە رۇخسەت قىلىدۇ.

ما جۇڭيېڭنىڭ چەت دۆلەتلەرگە كېتىش غەرىزى بولغانلىقى ئۈچۈن، سوۋېت دۆلىتىگە كېتىشنىڭ ئالدى ـ كەينىدە قەشقەر ـ دە ئىچىگە تىللا قىستۇرۇپ تەكتۇرگەن 40 كىشىلىك پاختىلىق شىرىق كىيىم ھەم زىخچە چوڭ ـ چوڭ ئالتۇن ـ كۈمۈش، دۇنيالارنى ئېلىپ ماڭغان. ما جۇڭيېڭنىڭ ئېلىپ ماڭغان يان قورالالارنىڭ ھەممىسىنى چېگرا ساقچىلىرى ئېلىپ قالىدۇ.

ما جۇڭيېڭنىڭ ھەمراھلىرى بىلەن چېگرىدىن ئىچكىرىلەپ كىرگەندە ساقچىلار دېزىنفېكسىيە قىلىشنى تەكلىپ قىلىدۇ. ئۇلار مۇنچىغا چۈشۈۋاتقاندا كىيىملىرىنىڭ ئورنىغا يېڭى كاستۇم ـ بۇرۇلكىلارنى ھەتتا ئىچكى كىيىم ـ كېچەك ۋە گالستۇكلارغىچە ئەكىرىپ تەييارلاپ قويىدۇ. مۇنچا، گازارما، ياتاق ئەتراپلىرى سوۋېت ساقچىلىرى تەرىپىدىن قاتتىق مۇھاپىزەت قىلىنىدۇ. شۇ ۋاقىتتا پورخوف[1] دېگەن رۇس چېگرا ساقچىلىرىدىن ئىكەن. ما جۇڭيېڭنىڭ ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرى مۇنچىدىن چىققاندىن كېيىن قارىسا تىللا قاچىلانغان شىرىغان ئىشتان، چاپانلار يوق، قولىنى چىشلەپلا قالىدۇ.

ما جۇڭيېڭنىڭ سوۋېت ھۆكۈمىتىدىن پاناھ تىلەپ بارغاندىن كېيىن ئۇلار ما جۇڭيېڭنى ھەمراھلىرى بىلەن ياخشى قارشى ئالىدۇ ھەم ياخشى كۈتۈۋالىدۇ، ئالدى بىلەن ھەربىي مەكتەپ، ئاۋىئاتسىيە مەكتەپلىرىنى، تانكا ـ زەمبىرەك ۋە باشقا ھەربىي قورال ـ ياراغ ياسايدىغان زاۋۇتلارنى، قۇرۇقلۇق، دېڭىز ۋە ھاۋا

① پورخوف ـــ 1937 ـ يىلى خوتەندىن ما خۇسەن ئىسيان كۆتۈرۈپ جەنۇبىي شىنجاڭنى قالايمىقان قىلغاندا، قىزىل ئارمىيە بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭغا كېلىپ ئىشلىگەن ۋە تەرجىمانلىق قىلغان. ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىدە «ئارت دىۋىزىئون» زەمبىرەكچىلەر قىسىم باشلىقى، كېيىن بايانداىدىكى ھەربىي مەكتەپتە مۇئەللىم بولغان.

ئارمىيىسى قىسىملىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ ما جۇڭيېڭغا بۇلارنى كۆرسىتىشىدە مەقسەت بار ئىدى. ما جۇڭيېڭنىڭ شىنجاڭغا چىققاندىن كېيىن سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى قىلغان سۆزلىرى ۋە ئۇرۇشلىرىنى سوۋېت ھۆكۈمىتى ياخشى بىلەتتى. شۇڭا ما جۇڭيېڭغا «بۇلارنى كۆردۈڭلارمۇ؟ كۈچۈپ قويۇڭلار، شۇنداق زامانىۋىلاشقان ھەربىي كۈچ تۇرسا، قانداق سىگە سوۋېت ھۆكۈمىتى ۋە قىزىل ئارمىيىسى بىلەن تەڭ تۇرالايسىلەر» دېمەكچى بولغان.

ھازىر ما جۇڭيېڭنىڭ ھەقىقىدە نۇرغۇن ئوخشىمىغان كۆز قاراشلار بار. ئۇنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئۆتكەن ئاخىرقى كۈنلىرى توغرۇلۇقمۇ ئوخشىمىغان ئانالىزلار بار. ما جۇڭيېڭنىڭ رۇمچىنى مۇھاسىرىگە ئالغاندا، شېڭ شىسەينىڭ تەلىپى بىلەن چۆچەك ئارقىلىق كىرىپ، ما جۇڭيېڭنى ئۇرۇمچىدىن ئاقسۇغىچە قوغلاپ بارغان سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى ئەمەسمۇ؟! ما جۇڭيېڭنىڭ مانا ئۆز دۈشمىنىدىن پاناھ تىلەپ ئالدىغا بېرىشقا مەجبۇر بولدى. ستالىن ئۆز رەقىبى ما جۇڭيېڭنى ساق قويارمۇ؟ شېڭ شىسەي 1938 ـ يىلى 7 ـ، 8 ـ ئايلاردا ئايالى چۈي يۈفاڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىغا زىيارەتكە بېرىپ، ستالىنىڭ ئايرىم قوبۇل قىلىشىغا مۇيەسسەر بولغان. شېڭ شىسەي شىنجاڭغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن شىنجاڭ قۇرۇقلۇق ھەربىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغا سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى زىيارىتىنى سۆزلەپ، سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ شىنجاڭ خەلقىگە قىلغان مادىي ۋە مەنىۋى ياردەملىرىنى ئېغىزدىن شۆلگەيلىرى ئېقىپ كەتكۈچە ماختىغانىدى. مەملىكەتنىڭ ئىچكى ـ تاشقى ۋەزىيىتى ئۇستىدە توختالغاندا، ھازىر جۇڭگوغا ياپون جاھانگىرلىكى باستۇرۇپ كىرىپ نۇرغۇن گۈزەل شەھەرلەرنى بېسىۋالغانلىقى، بىگۇناھ خەلقنىڭ قىرىلىۋاتقانلىقى، ما جۇڭيېڭنىڭ بۇنىڭدىن ئىلگىرى ئەسكەر باشلاپ چىقىپ، پۈتۈن شىنجاڭغا پاراكەندىچىلىك

سىلىپ، شىنجاڭدىكى بىگۆناھ خەلقنى بۇلاپ ـ تالىغانلىقى ۋە ئۆلتۈرگەنلىكى، جاھانگىرلارنىڭ ھازىر ئۆز ئىچىمىزدىمۇ قۇيۇرۇقلىرى بارلىقى، ئۇلارنى تەلتۆكۈس تازىلاش كېرەكلىكى ئۇستىدە توختىلىپ، بولغۇسى كەڭ قولغا ئېلىشتىن بېشارەت بەرگەنىدى.

ئۇ شۇ قېتىمقى زىيارىتىدە ستالىندىن: «ما جۇڭيىڭ بارمۇ؟ ئۇ قەيەردە؟» دەپ سورىغانىكەن، ستالىن: «ئوقۇۋاتىدۇ» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. شېڭ شىسەي ستالىندىن ما جۇڭيىڭنىڭ ھايات ئىكەنلىكىنى ئېنىقلۇۋېلىپ، سوۋېتتىن قايتىپ كېلىپلا ستالىنغا: «ما جۇڭيىڭدىن ۋاپا كەلمەيدۇ. قارا نىيەت، شىنجاڭ خەلقىنى كۆپ قىرغان، شىنجاڭ خەلقىنىڭ ئەشەددىي دۈشمىنى، شىنجاڭغا يارەمگە بارغان قىزىل ئارمىيە جەڭچىلىرىنى قىرغان جاللات. ئۇ تىرىكلا بولىدىكەن، ھامىنى بىر كۈنى سوۋېت ھۆكۈمىتىگە قارشى چىقىدۇ. بۇنى كۆزدىن يوقاتماسلىق بولمايدۇ» دەپ خەت يازىدۇ.

ئۇزاق ئۆتمەي ما جۇڭيىڭ ھەربىي مەكتەپتىكى ئوقۇشىدىن توختىتىلىپ، كاللىسى ئېلىنىدۇ.

مەھمۇت شجاڭنىڭ قەشقەرگە بېرىپ ئورۇنلىشىشى

مەھمۇت شجاڭ مارالبېشىدىكى ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرىنى تارمار قىلغاندىن كېيىن قوشۇننىڭ كۆپرەك قىسمىنى يەكەن تەرەپكە ماڭدۇرۇپ، قالغان ئازراق قىسىم بىلەن قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقتى. يولدا ما جۇڭيىڭنىڭ بۆكتۈرمە قىلىپ ئورۇنلاشتۇرغان قالدۇق ئەسكەرلىرىنى يوقاتتى. ما خۇسەن قوشۇنلىرىنىڭ بىر قىسمى قەشقەردە ئىدى. ئۇلار مەھمۇت شجاڭنىڭ مارالبېشىدا غەلىبە قىلىپ قەشقەرگە كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ

دەرھال قەشقەرنى بۇلاپ ـ تالاشقا كىرىشتى. دەل شۇ ۋاقىتتا مەھمۇت شجاڭمۇ قەشقەرگە يېتىپ كەلدى. قەشقەر خەلقى ئۇنىڭ ئالدىغا چىقىپ، ما خۇسەن ئەسكەرلىرىدىن تارتقان جەبىر ـ زۇلۇملىرىدىن ئەرز ـ ھال ئېيتتى. مەھمۇت شجاڭ قوشۇنلىرىنى باشلاپ، ما خۇسەن قالدۇق قىسىملىرىنى قەشقەردىن سۈرۈپ چىقاردى. يەكەنگە بارغان قىسىم يەكەن، پوسكام، مەكىت ناھىيىلىرىگە يىغىلغان ما خۇسەن قىسىملىرىغا ھۇجۇم قىلىپ، ئۇلارنى خوتەن تەرەپكە سۈرۈۋەتتى. بۇنىڭ بىلەن خوتەندىلا ما خۇسەن قىسىملىرى قېلىپ، قالغان جايلاردا خەلق خالتىرجەملىككە ئېرىشتى.

مەھمۇت شجاڭ قەشقەردە تۇرۇۋاتقان كۈنلەردە شېڭ شىسەي مەھمۇت شجاڭغا ئاتلىق 6 ـ شىنىڭ شاۋجياڭ (گېنېرال مايور) دەرىجىلىك قوماندانى، قەشقەرنى مۇھاپىزەت قىلىش قوماندانى، دەپ بەلگىلەپ قەشقەردە تۇرۇشقا بۇيرۇق چۈشۈردى. مەھمۇت شجاڭ يۇمىلاقشەھەرنى سىبۇ (دۇنزىيە شتابى) قىلىپ ئورۇنلاشتى. قەشقەر يۇمىلاقشەھىرى ئەينى يىللاردا ما دوتەي دەۋر سۈرگەن سىرلىق جاي بولۇپ، «يېڭى داۋۇز» دەپمۇ ئاتىلاتتى. بۇ جاي چوڭ چىنىگە ئوخشاش يۇمىلاق سېپىل ئىچىدە بولۇپ، ھېچقانداق نەرسىنىڭ كىرىپ ـ چىقىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. مەھمۇت شجاڭ يۇمىلاقشەھەرنى شتاب قىلىپ ئورۇنلاشقاندىن كېيىن يېڭى داۋۇز دېگەن نام ئەمەلدىن قېلىپ «سىبۇ» دەپ ئاتىلىدىغان بولدى. شۇنغا قاراشلىق بىر ئاتلىق مۇھاپىزەتچى لىيەن، ھەرقايسى بۆلۈم، رازۋېدكا ۋە ئالاقچى پەيلەر ھەممىسى يۇمىلاق شەھەرگە ئورۇنلاشتى. قالغان بارلىق قوشۇنلار تۆت ئاتلىق تۇمەن ـــ 31 ـ، 32 ـ، 33 ـ، 34 ـ تۇمەن قىلىنىپ، قەشقەرنىڭ مۇھىم جايلىرىغا ئورۇنلاشتۇردى.

31 ـ تۇمەننىڭ كوماندىرى ئەخمەت تۇمەنجاڭ (توقسۇنلۇق ئەخمەت مەخسۇمۇ دەيدۇ)، مۇئاۋىن تۇمەنجاڭى مۇھىت (تۇرپان-

لىق)، سەنمۇجاڭى (شتاب باشلىقى) قۇربانىنياز (تۇرپانلىق). 1 ـ لىەننىڭ لىەنجاڭى قارىي (تۇرپانلىق)، بۇلارنىڭ ئاتلىرى قىزىل تورۇق.

2 ـ لىەننىڭ لىەنجاڭى سالى (تۇرپانلىق)، بۇلارنىڭ ئاتلىرى ئاق بوز.

3 ـ لىەننىڭ لىەنجاڭى ئابدۇراخمان (تۇرپانلىق)، بۇلارنىڭ ئاتلىرى قارا تورۇق.

4 ـ لىەننىڭ لىەنجاڭى بوساق (بايلىق)، بۇ پىلىموت لىەنى بولۇپ، چاقلىق ماكسىم پىلىموتى، ئاتقا ئارتىپ يۈرىدىغان پىلىموت، ئاتلىرى قاراگىر.

32 ـ ئاتلىق تۇەننىڭ تۇەنجاڭى ئابلىمىت (مەكىتلىك)، سەنمۇجاڭ سەمەت ھاجى (تۇرپانلىق)، مەزكۇر تۇەن قەشقەر شەھىرىنىڭ شەرق تەرىپىدە دۆڭباغقا ئورۇنلاشقان. ئاتلىرى خىل، رەڭگى 31 ـ تۇەننىڭكىگە ئوخشاش. بۇ تۇەندىكى 1 ـ لىەن كومانىدىرى XXX قەشقەر يېڭىسارلىق. 2 ـ لىەننىڭ لىەنجاڭى ساۋۇت قارىي (مارالبېشىلىق). 3 ـ لىەننىڭ لىەنجاڭى ئارىپ (قومۇللۇق). 4 ـ لىەننىڭ لىەنجاڭى زايىت (قەشقەرلىك).

33 ـ تۇەننىڭ تۇەنجاڭى مايىت (توقسۇنلۇق)، سەنمۇجاڭى مۇھەممەت (تۇرپانلىق)، شتابى يېڭىسار شەھەر ئىچىدىكى قارىي بەگنىڭ جايىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ، يېڭىسار، قايراق، ساڭچىتاڭ، ھاڭگىتلىق، سېغىزلىق دېگەن جايلاردا خوتەندىكى ما خۇسەن قوشۇنلىرىغا قارشى مۇداپىئەدە تۇراتتى.

بۇ تۇەندىكى 1 ـ لىەننىڭ لىەنجاڭى ئابدۇرېھىم (يەكەنلىك). 2 ـ لىەننىڭ لىەنجاڭى ئابدۇل (تۇرپانلىق). 3 ـ لىەننىڭ لىەنجاڭى ئىبراھىم (كۇچالىق). تۆمۇر شجاڭلار بىلەن قەشقەرگە بېرىپ كېيىن مەھمۇت شجاڭلارغا قوشۇلغان. 4 ـ لىەننىڭ لىەنجاڭى قادىر.

34 ـ تۇەننىڭ تۇەنجاڭى قادىر.

بۇ تۇەندىكى 1 ـ لىەننىڭ لىەنجاڭى سوپى (قومۇللۇق)، 2 ـ لىەننىڭ لىەنجاڭى مامۇت (قەشقەر كونىشەھەرلىك). 3 ـ لىەنىڭ لىەنجاڭى ئىمىن (ئاقسۇلۇق). 4 ـ لىەننىڭ لىەنجاڭى تۇردى (قومۇللۇق).

بارلىق تۇەنلەرنىڭ ئاتلىرىنىڭ ئېگەر ـ توقۇم، يۇگەن ـ نوختىلىرى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلتۈرۈلگەن بولۇپ، ھەربىر لىەننىڭ تۆتتىن پەي، ھەربىر پەيدە تۆتتىن بەن، ھەربىر بەنگە بىردىن دېكتار قول پىلىموتى، ھەربىر جەڭچىگە بىردىن سوۋېتتا ئىشلەنگەن بەشئاتار نەيزىلىك مىلتىق، ئىككى دانىدىن قول بومبىسى، بىردىن قىلىچ بېرىلگەنىدى. مەھمۇت شجاڭنىڭ ئاتلىق 6 ـ شىسىنىڭ ئەسكەرلىرى خىللانغان ھەر مىللەت ياشلىرىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، قورال ـ ياراغلىرى ھەم ئاتلىرى خىل، تۈرىگە، رەڭگە قاراپ ئايرىلغان. شۇڭا ناھايىتى چىرايلىق ھەم ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى.

مەھمۇت شجاڭ بەستلىك، ئېگىز بوي ھەم يوغان باش، يوغان بويۇن، يۈزىدە ئازراق چېچەك ئىزى بار، ئۆتكۈر، كۆرۈنۈشتە سۈرلۈك، ئەما خۇش پېئىل ئادەم بولۇپ، ئائىلىسى يۇمىلاقشەھەرنىڭ سىرتىدىكى ھېسامىدىن بايىنىڭ كاتتا بېغىدا ئولتۇراتتى.

مەھمۇت شجاڭ كۈندۈزلىرى شتابتا خىزمەت قىلاتتى. ۋاقىت چىقىرىپ دائىم كوماندىر ـ جەڭچىلەر بىلەن بىللە بولاتتى. كەچقۇرۇن تۆت نەپەر مۇھاپىزەتچى بىلەن ئائىلىسىگە قايتاتتى. مەزكۇر 6 ـ شىنىڭ كوماندىر ـ جەڭچىلىرى ئۇيغۇر، ئۆزبېك، تاجىك، قىرغىز، موڭغۇل، شىبە مىللەتلىرىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، يەرلىك خەنزۇلار مالىيە، خوجىلىق بۆلۈمىلىرىدە ئىشلەيتتى.

مەزكۇر قىسىم خوجىنىياز ھاجى، مەھمۇت شجاڭلارغا قوماندانلىق قىلغان تۇرپان، پىچان، توقسۇن، قاراشەھەر، كورلا، كۇچا، ئاقسۇ،

قەشقەرلەردىن قوشۇلغان، كۆپ مىللەتتىن تەركىب تاپقان قەسەم ئىدى. مەھمۇت شىجاڭ يۇمىلاقشەھەر ئىچىگە چوڭ مەسچىتتىن بىرنى سالدۇردى. ھەر كۈنى ھەربىيلەر بىلەن بىرلىكتە ناماز ئوقۇيتتى. ئىمام مەزىنلەرنى شەھەردىن تەكلىپ قىلاتتى. بۇلارغا مائاش بېكىتىپ بېرىلگەنىدى. ھەر جۈمە كۈنى بارلىق كوماندىر ـ جەڭچىلەرنى سەپكە تىزىپ ئالدىدا دۇخۇۋوي ئورکېستىر بىلەن قەشقەر ھېيتگاھ جامەسىگە بېرىپ نامازنى جامائەت بىلەن بىللە ئوقۇيتتى، باشقا ۋاقىتلاردا ھەربىي مەشىق قىلدۇراتتى. تەلىم ـ تەربىيە پۈتۈنلەي سوۋېت قىزىل ئارمىيەسىنىڭ قوللانمىسى بويىچە بولاتتى. بۇنىڭدىن باشقا، مەھمۇت شىجاڭ ئۆزى باشلىق تەنتەربىيە ھەرىكەتلىرىنى ئۆتكۈزۈپ تۇراتتى. ئاتلىقلار توسالغۇلاردىن ئۆتۈش، ئېگىزدىن سەكرەش، بايىردىن ئۆتۈش، يىراقتا سەكرەش، ئات چاپتۇرۇش، قىلىچ بەلەن چېۋىق چېپىش، ئات ئۈستىدە تورنىك ئويناش، ئات ئۈستىدە ئۆرە تۇرۇپ ئات چاپتۇرۇش، ئات چاپتۇرۇپ ئۇياق ـ بۇياقا چۈشۈش، ئات ئۈستىدە قارىغا ئېتىش مەشغۇلاتلىرىنى قىلاتتى. پىيادىلەر ئارقان تارتىشىش، چېلىشىش، تورنىك ئويناش، تاغار كىيىپ يۈگۈرۈش، نەيزىۋازلىق، قىلىچۋازلىق، 200 مېتىر، 1500 مېتىرغا يۈگۈرۈش، كۆۋرۈك قىلىپ قويۇلغان يالغۇز ياغاچتىن ئۆتۈش قاتارلىق ھەرىكەتلەرنى ئېلىپ باراتتى. ياخشى نەتىجە قازانغانلارنى مۇكاپاتلايتتى. بۇنىڭدىن باشقا ھەربىي قوشۇنلارنى نۆۋەت بىلەن كونا ئاسارئەتىقە ئورۇنلىرىغا، قەشقەرنىڭ گۈزەل مەنزىرىلىك جايلىرىغا ئاپىرىپ سایاھەت قىلدۇراتتى. خەلق بىلەن ھەربىيلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقى ياخشى بولۇپ، دېھقانچىلىقنىڭ ئالدىراش ۋاقىتلىرىدا دېھقانلارغا ياردەم بېرىپ تۇراتتى. بۇ خىل ئىشلاردىن بارلىق خەلق خۇشال بولۇپ، ئۇلاردىن ئىنتايىن رازى بولاتتى ۋە ئۇلارغا خۇرسەنلىك بىلەن ئاپىرىن ئوقۇيتتى.

ما خۇسەننىڭ خوتەن ۋىلايىتىگە ئورۇنلىشىشى

ما خۇسەن ما جۇڭيىڭدىن قالغان قوشۇننى ئۆتكۈزۈۋالغاندىن كېيىن، مەھمۇت شىجاڭ قوشۇنلىرىنىڭ قەشقەرگە باستۇرۇپ كىلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، خوتەن يوللىرىنىڭ توسۇلۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، ئالدىراپ ـ تېنەپ خوتەن ۋىلايىتىگە قېچىپ كەتتى. دەل شۇ ۋاقىتتا شېڭ شىسەي خوتەنگە جايلاشقان مەخۇسەنگە 36 ـ شىنىڭ شىجاڭلىق مەنسەپىنى بەرگەنلىكىنى ئېلان قىلدى. خوتەندىن دۇنخۇاڭ ئارقىلىق گەنسۇغا قېچىشنى پىلانلاپ تۇرغان ما خۇسەن بۇ بۇيرۇقنى ئاڭلاپلا خوتەن ۋىلايىتىگە كالىغا يېپىشقان سالجىدەك يېپىشتى. بۇنىڭ بىلەن باغلىنىشلىق قان ـ قېنىغا سىڭىپ كەتكەن جاللات ما خۇسەن پۈتۈن خوتەن خەلقىنىڭ ئۈستىگە كەلگەن ئېغىر بالايىئاپەت بولۇپ قالدى.

ما خۇسەن قوشۇنلىرى خوتەنگە ئورۇنلىشىپلا خوتەن خەلقىنىڭ يۈرىكىنى سىقىپ باش كۆتۈرەلمەس قىلىۋېتىش ئۈچۈن ئالدى بىلەن قەشقەر مارالبېشى شاقۇ يېزىلىرىدا بولۇپمۇ خوتەن قوشۇنلىرى بىلەن ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرى يېڭىسار سېپىلىدا ئۇرۇشقاندا، نۇرغۇن ئەسكىرىدىن ئايرىلىپ قالغانلىق قىساسىنى خوتەنگە چېكىنىپ تىنچ تۇرغان «ئىسيانچىلار»دىن ئالدى. ئۇلارنىڭ بىرىنىمۇ قويماي يىغىپ قىرىۋەتتى، چەتكە قاچقانلار ئازار قۇتۇلۇپ قالدى. ما خۇسەن ھەربىي تەمىناتنى خەلقتە يولسىز ئارتقانلىقى ئۈچۈن ئالۋان ـ ياساق كۆپىيىپ، خەلق نامراتلىشىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلار خەلقنى بۇلاپ ـ تالىدى. خوتۇن ـ قىزلارغا ئاشكارا باسقۇنچىلىق قىلدى. بۇنىڭ بىلەن خوتەن دىيارى چىدىغۇسىز دوزاخقا ئايلاندى.

ما خۇسەن خوتەن ژىلايىتىگە ئورۇنلىشىپلا ئالدى بىلەن قوشۇنلىرىنى رەتكە سالدى. 36 ـ شىنى تۆت ئاتلىق لۇي، بىۋاستە يىڭ قىلىپ تەشكىللىدى، ھەربىي تەييارلىقنى كۈچەيتىش ئۈچۈن پۈتۈن خوتەن ياشلىرىنى ھەربىي سەپكە مەجبۇرىي قوبۇل قىلدى.

خوجىنىياز ھاجىنىڭ ئۇرۇمچىگە مېڭىشى ۋە ئۇنىڭ ئاقىۋىتى

خوجىنىياز ھاجى ئاقسۇ كونىشەھەرىدىكى باي شىجاڭنىڭ قورۇسىدا بىرەر ئاي تۇرغاندىن كېيىن، ئۇرۇمچىدىكى شېڭ دۇبەندىن: «خوجىنىياز ھاجى كېلىپ مۇئاۋىن رەئىسلىك ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇۋالسۇن» دېگەن تېلېگراممىلار ئارقىمۇ ئارقا كېلىۋەردى. ئۇنىڭ ئۇستىگە، خوجىنىياز ھاجى ئىككىلىنىپ تۇرغاندا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ كونسۇلى ئافرىسوف ئاقسۇغا كېلىپ ئۇنىڭغا كۆپ خىزمەت ئىشلىدى ۋە كونسۇل نامىدىن كاپالەت بېرىپ توختام تۈزدى. بۇنىڭ بىلەن خوجىنىياز ھاجى ئۇرۇمچىگە بېرىش قارارىغا كەلدى.

خوجىنىياز ھاجى ئۇرۇمچىگە مېڭىشتىن بۇرۇن قەشقەردىن مەھمۇت شىجاڭ باشلىق ھەربىي ھەم مەمۇرىي ئەمەلدارلارنى، ئاقسۇدىكى يۇرت مۆتىۋەرلىرى بىلەن ئەمەلدارلارنى مەجلىسكە چاقىردى. مەھمۇت شىجاڭ باشلىق ھەربىي، مەمۇرىي ئەمەلدارلار كېلىپ ئاقسۇ يېڭىشەھەرىدىكى ۋالىي مەھكىمىسىگە ئورۇنلاشتى. مەجلىس ۋالىي مەھكىمىسىدە ئۆتكۈزۈلدى. مەجلىستە ئالدى بىلەن خوجىنىياز ھاجى سۆزلەپ ئۇنىڭ ئۇرۇمچىگە بارىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى. مەھمۇت شىجاڭ: «ھاجى ئاكا! بىز سىلىنىڭ ئۇرۇمچىگە بېرىشلىرىغا قوشۇلمايمىز. بىزنىڭ بۇرۇن شېڭ شىسەي بىلەن فۇكاڭدا تۈزگەن توختاممىز بار. توختامدا بىزنى

جەنۇبىي شىنجاڭدا تۇرۇپ جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ تىنچلىقىنى قوغداشقا مەسئۇل بولىدۇ، دېيىلگەن. شۇ توختامغا ئەمەل قىلايلى، بىز داۋانچېڭدىن ئۆتمەيلى! ئەگەر داۋانچېڭدىن ئۆتسەكلا، توختام بۇزۇلىدۇ. ھەممە ئىشنى بۇزۇپ قويىمىز. شۇڭا، ئۇرۇمچىگە بارماي قەشقەرنى مەركەز قىلىپ، شۇ جايدا تۇرايلى» دەپ كۆپ دالالەت قىلدى. خوجىنىياز ھاجى مەسلىھەتكە كۆنمەي ئۇرۇمچىگە بېرىش نىيىتىدىن يانمىدى. شۇنداق قىلىپ، خوجىنىياز ھاجى 1934 ـ يىلى كۈز ئايلىرى 100 دەك قوراللىق مۇھاپىزەتچىلىرى بىلەن ئۇرۇمچىگە ماشىنىدا ماڭدى. خوجىنىياز ھاجىغا ھەمراھ بولۇپ ھامۇتخان لۇيجاڭمۇ ئۇرۇمچىگە كەتتى. خوجىنىياز ھاجى تۇرپانغا بېرىپ بىرەر ھەپتە تۇرغاندىن كېيىن ئۇرۇمچىگە باردى. خوجىنىياز ھاجى ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىنى ئۇرۇمچى خەلقى قىزغىن قارشى ئالدى، سەنشىخاڭزىنىڭ غەربىي تەرىپىدىكى چوڭ قورۇ (ھازىرقى ئىككىنچى دوختۇرخانىنىڭ ئۇدۇلىدىكى ئىككىنچى سودا ئىدارىسى تۇرغان جاي)غا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. شۇنىڭدىن باشلاپ شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولۇپ قالدى.

خوجىنىياز ھاجى ئۇرۇمچىگە كەلگەندىن كېيىن ئۇزاق ئۆتمەيلا ئۆزىنىڭ ئالدانغانلىقىنى سېزىپ قالدى. ئۇنىڭ بىخەتەرلىكىنى قوغداش نامى بىلەن ئېلىپ بېرىلغان چەكلەشلەردىن بىزار بولدى. ئامال قانچە؟...

خوجىنىياز ھاجىنى ئۇرۇمچىگە ئېلىپ كېلىۋالغان شېڭ شىسەي يەنىلا خاتىرجەم بولالمىدى. ئەمدىكى مەسىلە خوجىنىياز ھاجىنى يەمچۈك قىلىپ تۇرۇپ، مەھمۇت شىجاڭنى قولغا چۈشۈرۈش، شۇنداق قىلىپ، بىر چالمىدا ئىككى پاختەكنى سوقۇش ئىدى. مەھمۇت شىجاڭ سەزگۈر كېلىپ قېلىپ شېڭ شىسەيگە تۇتۇق بەرمىدى. بۇ ئىشتىن ئەسەبىيلەشكەن شېڭ شىسەي 1937 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى ياپون جاھانگىرلىكى

بىلەن تىل بىرىكتۈردى دېگەن بوھتان بىلەن خوجىنىياز ھاجى-
نى قولغا ئالدى. 1938 - يىلى كۈزدە تۈرمىدە بوغۇپ ئۆلتۈر-
دى. ياپونىيىدە ئوقۇپ تەلىم ئالغان قارا نىيەت شېك شىسەينىك
ئۆزىنى تاختىبېشىغا ئېلىپ قويۇپ، تاغدا ئۆسۈپ چوك بولغان،
ھەتتا ياپون دېگەننىك كىم ئىكەنلىكىنى بىلمەيدىغان خوجىنى-
ياز ھاجىنى ياپون جاھانگىرلىكىنىك قۇيرۇقى دېيىشى كۈلكە-
لىك ئىش ئەمەسمۇ؟

مەھمۇت شجاڭنىك قەشقەرگە قايتىشى ۋە ئۇنىك ئاقىۋىتى

ئاقسۇدىكى مەجلىستە خوجىنىياز ھاجىنى گەپكە ئۇنىتالمى-
غان مەھمۇت شجاك مەجلىسكە كەلگەنلەرنى ئېلىپ قەشقەرگە
قايتتى.

ئاقموللام، ھەدىسىنىك يولدىشى ئۆلۈپ كېتىپ، توققۇزاق
چويۇنچى يېزىسىدا قالغانىدى. مەھمۇت شجاك قەشقەرگە بار-
غاندىن كېيىن ئۇنى يەنە سەپكە قوشۇۋالدى.

شېك شىسەي ما خۇسەننى خوتەنگە، مەھمۇت شجاڭنى قەش-
قەرگە ئورۇنلاشتۇرۇپ، بۇ ئىككى رەقىبنى بىر - بىرىگە مارد-
تىپ قويۇپ، ئۇرۇمچىنىك مۇداپىئەسىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن
مارالبېشىدىكى «تارباغاتايىسكى» ئارمىيىسىنىك بىر ئاتلىق
قىسمىنى بېكتىيوف رەھبەرلىكىدە مارالبېشى ئاچالغا ئو-
رۇنلاشتۇردى.

كېيىن ئۇرۇمچىگە خەۋپ يېتىش ئېھتىماللىقى بولمىغاندىن
كېيىن مەزكۇر قوشۇننى شېك شىسەي 1936 - يىلىنىك ئا-
خىرلىرى ئۇرۇمچىگە قايتۇرۇپ نەنلياڭدىكى قورغانغا (ھازىرقى
20 - باشلانغۇچ مەكتەپنىك ئورنىغا) ئورۇنلاشتۇردى. شېك
شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يۈز ئۆرۈگەن ۋاقىتتا ئۇلار مەم-

لىكەتكە قايتتى.

مەھمۇت شجاك قەشقەرگە بارغاندىن كېيىن كونا تۈزۈملەر-
نى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن، بىرقانچە يېزىدا ئىسلاھات ئېلىپ بار-
دى. ناھىيىلەرنىك بەزىلىرىدە خەلق ئۈستىگە مىنۇۋالغان كونا
بەگ، لوزوك، شاڭيولارنى ئىسلاھات ئارقىلىق ئاغدۇرۇپ تاشلىدى
ياكى بىر ئورۇندىن ئىككىنچى ئورۇنغا يۆتكەۋەتتى. بەزىلىرىگە
جەرىمانە قويدى. خەلق ئۈستىگە چۈشۈرۈلگەن ئالۋان - سې-
لىقلارنى ئازايتتى.

مەھمۇت شجاك قىسىملار ئېچىدىمۇ ئىسلاھات ئېلىپ بې-
رىپ، زالىم بەگلەردىن جەرىمانە ئالغان ئىقتىساد بىلەن ئەس-
كەرلەرنىك يوتقان - كۆرپە قاتارلىق نەرسىلىرىنى ھەل قىلدى.
خەلقتىن، ھۆكۈمەتتىن بىر تىيىنمۇ ئالمىدى. ھۆكۈمەتنىك
ئىقتىسادىنى قەشقەر رايونىنىك تەرەققىياتى ئۈچۈن خىراجەت
قىلدى. بۇ ئىشلارنى كۆرگەن قەشقەر خەلقى مەھمۇت شجاڭغا
باركاللا ئېيتىپ، ئاپىرىن ئوقۇدى.

يۇقىرىقىلاردىن باشقا مەھمۇت شجاڭ قەشقەر رايونىنىك ما-
ئارىپ ئىشلىرىغا ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلدى. مەھمۇت شجاڭ
خەلقە «بىلىم ئەھلىنى يېتىشتۇرەيلى، ئىلىم - پەن بىلىملە-
رىنى ئۆگىنىپ ئالىملارنى يېتىشتۇرەيلى» دەپ مۇراجىئەت
ئېلان قىلدى. بىر قىسىم مەمۇرىي كادىرلارنى سوۋېت ئىتتىپا-
قىغا ئوقۇشقا ئەۋەتتى.

مەھمۇت شجاڭ پۈتۈن كۈچى بىلەن قەشقەر دىيارىنىك ما-
ئارىپ ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرغاندىن باشقا، يەنە ئاقسۇ ۋالىيسى
نىيازبەگكە، قومۇلنىك ۋالىيسى يولۋاسبەگكە ۋە ئالتاي ۋالىيسى
شېرىپخان تۆرە ھەم ھەربىر شەھەرلەردىكى زىيالىي، مائارىپ-
چىلارغا ئايرىم - ئايرىم خەت يېزىپ ياكى مەخسۇس ئادەم ئەۋە-
تىپ، ئۇ كىشىلەرنى مائارىپ ئىشلىرىغا ئەھمىيەت بېرىشكە،
خەلقنىك ئالڭ - سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈشكە ۋە تەرەققىي قىلدۇ-

رۇشقا ئۇندىدى. قەشقەردە مەھمۇت شىجاڭنىڭ تەكلىپى بىلەن ئاتاقلىق ئەربابلاردىن ئابدۇراخمان ھاجى قاتارلىقلار قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ناھىيە، يېزىلىرىدا مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرىنى ۋە دارىلمۇئەللىمىن مەكتەپلىرىنى قۇردى. بۇنىڭ بىلەن توختى ھاجى تۆرەباي ۋە ئۇنىڭ ئوغلى مەتمىن مەخسۇم، ئىسمائىل ھاجى، ئىبراھىمئاخۇن بايۇەچچە، ئۆمەرئاخۇن بايىنىڭ ئوغلى قاتارلىق يۇرت مۆتىۋەرلىرى، مەرىپەتپەرۋەر كىشىلەر ۋە زىيالىيلار ئۆز كۈچى بىلەن چوڭ ـ چوڭ مەكتەپلەرنى قۇردى.

ئابدۇللابەگ نەئىمى دامۇللا رەئىسلىكىدە قەشقەرنىڭ پۇتۇن مەسچىت، خانىقا، مەدرىسلىرىدە ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلىپ، پەننىي ئوقۇتۇش بىلەن دىنىي ئوقۇتۇش بىللە ئېلىپ بېرىلىدىغان بولدى.

مەھمۇت شىجاڭ ئۆز ھەربىي قوشۇنىدىكى مىللىي ئەسكەرلەرنىڭ ساۋاتىنى چىقىرىش ئىشلىرىنىمۇ چىڭ تۇتتى. ھەربىي مەشىق پروگراممىلىرىنى تۈزۈپ چىقىپ، ھەربىي تەلىم ـ تەربىيىنى كۈچەيتتى. كوماندىرلارنىڭ سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن، 1935 ـ يىلى 3 ـ ئايلاردا تۇنجاڭلاردىن قۇربان سەئىدى، قۇربانىنىياز شەھىدى، ئەخمەت مەخسۇم، سايىمئاخۇن، ئابدۇللا ئەبەيدۇللالارنى تاشكەنتكە ھەربىي بىلىم ئاشۇرۇشقا ئەۋەتتى. ئوقۇشقا بارغانلار 1936 ـ يىلى ئۆز قىسىملىرىغا قايتىپ كەلدى.

مەھمۇت شىجاڭنىڭ بۇ پائالىيەتلىرى شېڭ شىسەينى قاتتىق گۇمانلاندۇردى. ئۇ قەشقەرگە خىزمەت گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ ئۇيۇشمىلارنىڭ كىرىم ـ چىقىم ئىشلىرىنى ھۆكۈمەتكە ئۆتكۈزۈۋالدى. مەتبەئە، گېزىتلەرنى ھۆكۈمەت باشقۇرىدىغان قىلدى. مەھمۇت شىجاڭ بۇ خىل زورلۇققا نارازى بولۇپ قارشىلىق كۆرسەتسىمۇ ئىلاجسىز قالدى. مەھمۇت شىجاڭنىڭ بۇ ئىشلار ـ

دىن نارازى بولغانلىقىنى ئاڭلىغان شېڭ شىسەي تېخىمۇ گۇمانلىنىپ، ھەرىكىتىنى تېزلەتتى.

شېڭ شىسەي خوجىنىياز ھاجىنى چەتكە قېقىپ، ھوقۇقى يوق قورچاق رەئىسكە ئايلاندۇرۇپ قويدى، يېقىن كىشىلىرىدىن يۇنۇسبەگ، كېرىم ھاجىلارغا قۇرۇق مەنسەپلەرنى بېرىپ، خوجىنىياز ھاجىدىن ئايرىۋەتتى. سوۋېتلىك مەنسۇر ئەپەندى (ۋەتەن ئوغلى) باشلىق ئىشپىيونلارنى خوجىنىياز ھاجىنىڭ ئەتراپىغا قويۇپ نەزەربەند قىلدى. لېكىن، شېڭ شىسەي مەھمۇت شىجاڭنى چاڭگىلىغا كىرگۈزەلمىدى، مەھمۇت شىجاڭ قوزغىلاڭچىلارنىڭ خوجىنىياز ھاجىدىن كېيىن ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان رەھبىرى ئىدى. شېڭ شىسەي مەھمۇت شىجاڭنىڭ شىنجاڭ خەلقى ئىچىدىكى يۇقىرى ئىناۋىتى ۋە تەسىرى، ئۇنىڭ قوللىدىكى 6 ـ شىدىن قورقاتتى، ئەندىشە قىلاتتى. شۇڭا شېڭ شىسەي مەھمۇت شىجاڭنى ئۇرۇمچىگە كۆپ قېتىم تەكلىپ قىلدى، مەنسىپىنى ئۆستۈردى، ئادەم ئەۋەتىپ چاقىرتتى، گېزىتلەردە تەكلىپ قىلىپ ئوچۇق خەت ئېلان قىلدى. لېكىن، مەھمۇت شىجاڭ شېڭ شىسەينىڭ ئىت تەبىئىتىنى بىلەتتى، ئۇنىڭغا قەتئىي ئىشەنمەيتتى، شۇڭا، تۇرلۇك باھانە ـ سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ ئۇرۇمچىگە بارمىدى.

شېڭ شىسەي مەھمۇت شىجاڭنى ئالداپ قولغا كەلتۈرەلمىگەندىن كېيىن باشقا ئۇسۇلنى قوللاندى، يەنى 6 ـ شىنى پارچىلاپ، جەڭگىۋارلىقىنى ئاجىزلىتىپ مەھمۇت شىجاڭنى قورالسىزلاندۇرماقچى بولدى. 1936 ـ يىلى 8 ـ ئايلاردا شېڭ شىسەي مەھمۇت شىجاڭغا تېلېگراما ئەۋەتىپ، ئىككى نەپەر تۇنجاڭ، ئىككى نەپەر مۇئاۋىن تۇنجاڭ، تۆت نەپەر لەنجاڭنى ئۇرۇمچى ھەربىي مەكتەپكە ئەۋەتىشنى ئۇقتۇردى، مەھمۇت شىجاڭ بۇ ئىشتىن ئىنتايىن تەڭلىكتە قالدى. شېڭ شىسەينىڭ بۇيرۇقىنى ئىجرا قىلمىسا گۇمان تېخىمۇ كۈچىيىدىغانلىقىنى

سىزىپ، ئۆزىگە يېقىن غوپۇر تۇەنجاڭ، قۇربانىنىياز تۇەنجاڭ، ئەمەت تۇەنجاڭ، ئابلا لەشكەر قاتارلىقلارنى ئۇرۇمچىگە چىقىرىپ بەردى. مۇئاۋىن تۇەنجاڭ ۋە لىيەنجاڭلار بىز بىلەن بىللە ھەربىي مەكتەپتە ئوقۇدى. كېيىنكى يىللىرى ئۇلار يوقىلىپ كەتتى، بىرىلا مەكتەپ پۈتتۈردى. شېڭ شىسەي ئىككىنچى قېتىم مەھ-مۇت شجاڭغا يەنە تېلېگراممىا ئەۋەتىپ، مەھمۇت شىجاڭنىڭ ئەڭ يېقىن سىرداش دوستى، مەسلىھەتچىسى، مەخسۇس كاتىپى ئابدۇللا دامۇللا نەئمىنى ئۇرۇمچىگە چاقىرتتى. مەھمۇت شجاڭ ئۆزىنىڭ ۋە ئابدۇللا نەئمىنىڭ ئامانلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، شېڭ شىسەينىڭ بۇيرۇقىنى رەت قىلدى. شېڭ شىسەي مەھمۇت شە-جاڭنىڭ قوراللىق قارشى چىقىشىدىن قورقۇپ، يەنە تېلېگراممىا ئەۋەتىپ، ئابدۇراخمان ھاجى، پولات تۇەنجاڭ، شېرىپ ھاجى، توختى لىيەنجاڭ قاتارلىق توققۇز كىشىنى ئۇرۇمچىگە چاقىردى، مەھمۇت شجاڭ نائىلاج بۇ كىشىلەرنى ئەۋەتىپ بېرىشكە مەج-بۇر بولدى. شېڭ شىسەي شۇنىڭدىن كېيىن خەلق ئىچىدىكى ئىلغار ۋە مۆتىۋەر كىشىلەرنى قولغا ئېلىشنى جىددىي ئېلىپ باردى. قەشقەر خانئېرىقلىق ئەيسا ھاجى، سېپىتۇالدىئاخۇن، تاش-قورغانلىق ئابلا قازى قاتارلىق كىشىلەرنى «جاھانگىرلارنىڭ قۇيرۇقلىرى» دېگەن بوھتان بىلەن تۇرمىگە تاشلاپ، ئۆلتۈرۇ-ۋەتتى. يەنە بىر تەرەپتىن، مەھمۇت شجاڭنى ئۆزىگە ئىشەنمەي-رۇش ئۈچۈن غوپۇر تۇەنجاڭ، قۇربانىنىياز تۇەنجاڭ، ئەمەت مەخ-سۇم تۇەنجاڭلارنىڭ خىزمىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ 6 ـ شىنىڭ ھەرقايسى تۇەنلىرىگە ئەۋەتتى. ئارقىدىنلا مەھمۇت شجاڭغا قاي-تا تېلېگراممىا ئەۋەتىپ ئۇرۇمچىگە كېلىپ «مەسلىھەتلىشىش»كە چاقىردى.

مەھمۇت شجاڭ ئاللىقاچان خوجىنىياز ھاجىنىڭ ئەھۋالى-دىن خەۋەر تېپىپ بولغانىدى. شېڭ شىسەينىڭ ھىيلە ـ مى-كىرلىرىنى ھوشيارلىق بىلەن كۆزىتىپ تۇرغان مەھمۇت شجاڭ

«ئەمدى بولمىدى» دەپ ئاستىرتىن «ئۇرۇمچىگە بارىمەن» دەپ جەمئىيەت ئىچىگە سۆز تارقىتىپ قويۇپ، مەخپىي ھالدا چەت ئەلگە چىقىپ كېتىشنىڭ تەييارلىقىنى قىلدى. «مەھمۇت شجاڭ ئۇرۇمچىگە بارىدىكەن» دېگەن خەۋەر تارقالغاندىن كېيىن، قەش-قەر، يەكەن، يېڭىسار، پەيزىئاۋات، مەكىت قاتارلىق جايلاردىكى خەلق قاتتىق ئەندىشىدە قالدى. مەھمۇت شجاڭ مەخپىي تەييار-لىقىنى قىلىپ بولۇپ، 1937 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى (جۈمە كۈنى) تاڭ سەھەردە ئۆزىنىڭ سەپداشلىرىدىن موسۇل ھاجى (ئاكىسى)، بايا‌خۇن، ئابدۇللا دامۇللا نەئمى، مايىتئاخۇن، شېرىپئاخۇن، ياسىن قارىي، ئابلىمىت باشلىق 35 نەپەر ئادەمنى ئېلىپ يولغا ئاتلاندى. قۇربان سەئىدىگە پۈتۈن قوراللىق ئەس-كەرلەرنى قالدۇردى. ئاقتۇ ناھىيىسى ئارقىلىق يېڭىسار ناھە-يىسىگە يېتىپ بارغاندا، قەشقەر يېڭىشەھەردىكى لىيۇ بىنغا: «ھۆكۈمەتتىن دىلىم ئاغرىدى، مەككىگە ھەج قىلغىلى بارىمەن، مېنىڭ ئىشلىرىمدىن ھۆكۈمەتكە ھېچقانداق خەۋپ ـ خەتەر كەلمەيدۇ» دېگەن بىر پارچە خەتنى يېزىپ قەشقەرگە ماڭدۇرۇ-ۋېتىپ، ئۆزلىرى تېزلىكتە يەكەن ئارقىلىق ھىندىستانغا چە-قىپ كەتتى.

بەشىنچى باب

مېنىڭ دىنىي مەكتەپتە ئوقۇشۇم ۋە ئالۋانغا تۇتۇلۇشۇم

مەن 1915 - يىلى قومۇل ئاستانە يېزىسىنىڭ ئۆدۈك كەنتىدە كەمبەغەل ئائىلىدە دۇنياغا كەلدىم. مەن بىر ياشقا كىرگەندە دادام موللا سۇۋۇر ئۆلۈپ كېتىپتۇ. ئانام ئىككى ئاچامنى، مېنى بېقىپ چوڭ قىلىپتۇ. مەن ئېسىمنى بىلگۈدەك بولغاندا ئىككىلا ئاچام ياتلىق بولۇپ كەتتى. كېيىن ئاپام ياتلىق بولۇپ، ئىنىم ياقۇپ سوپى، سىڭلىم رابىخانلارنى تۇغدى. بىز ئاپامنىڭ تەربىيىسىدە چوڭ بولدۇق. مەن ئون ياشقا كىرگەن چېغىمدا ئاپام مېنى دىنىي مەكتەپتە ئوقۇتۇپ موللا قىلىش مەقسىتىدە، لاپچۇقتىكى موللا روزى ئىمام ئاخۇنۇمغا ئوقۇشقا بەردى. ئۇ زامانلاردا دىنىي مەكتەپلەرنىڭ موللىلىرى باللارنى ياخشى ئوقۇتماستىن ئەمگەك قىلدۇراتتى. مەن موللامدىن ساۋاق ئېلىپ ئوقۇغاندىن تاشقىرى موللامنىڭ قويلىرىنى باقاتتىم، قۇشناچمىنىڭ خىزمەتلىرىنى قىلاتتىم، ھويلا - ئارام‌لىرىنى سۈپۈرەتتىم. ئوقۇۋاتقان چېغىمدا تاماق ۋە باشقا جەھەتلەردىن بەك قىينالدىم. ئاپامنى، ئۆيىمىزنى سېغىنىپ، بىر يىلنى ئاران ئۆتكۈزدۈم، بىر يىلدىن كېيىن ئاپام مېنى يوقلاپ كەلدى. ئۇ ۋاقىتلاردا موللام بىلەن قۇشناچمىغا سوۋغا - سالام ئەكەلمىسە، بالىسىنى يامان كۆرەتتى. شۇڭا ئاپام موللامغا بىر تاۋاق پوش-

كال، قۇشناچمىغا بىر كۆڭلەكلىك رەخت، ماڭا بىرقۇر كىيىم نان - ئوزۇق ئېلىپ كەپتۇ. ئاپامنىڭ ئېيتىشچە ئارتۇق بىر ئېغىز ئۆيمىزنى يۇيۇر ئىسىملىك خوتۇنغا گۆرۈگە قويۇپ ئونىڭدىن ئالغان پۇلغا ھېلىقى نەرسىلەرنى سېتىۋاپتۇ. ئاپامنى كۆرۈپ قۇچاقلاپ يىغلاپ كەتتىم: «تۇرمۇشتا قىينالدىم. ئوقۇمايمەن، سېنىڭ بىلەن كېتىمەن» دەپ تۇرۇۋالدىم، ئاپامم يىغلاپ تۇرۇپ: «قىينالساڭمۇ ئوقۇۋالغىن، كىچىك ۋاقتىڭدا ئوقۇپ موللا بولساڭ، چوڭ بولغاندا، خوددى مۇشۇ موللاڭدەك تۆردە ئولتۇرۇپ پوشكال يەيسەن. يۇرتىڭ كاتتىسى بولۇپ ئالۋان - سېلىقتىن قۇتۇلسەن» دەپ نەسىھەت قىلدى. مەن ئۇنداق بولسا بۇ موللامدىن باشقا يەردە ئوقۇيمەن دېدىم. ئاپام يەنە شۇ لاپچۇق يېزىسىدىكى تۇغقىنىمىز بۇۋەدىخانىڭ ئۆيىگە ئاپىرىپ قويدى. ئېرى تەمبۇل نىياز دېگەن كىشى ئىدى. شۇلارنىڭ ئۆيىدە تۇرۇپ ئوقۇدۇم. ئۇلارنىڭ تۇرمۇشى تېخىمۇ قىيىن ئۆتىدىكەن، ھەر كۈنى قارا پۇرچاق، زاغرا نان يەيمىز، ئۇماڭ ئىچىمىز، تۇرمۇش قىينىچىلىقىغا چىدىيالماي ئاغرىپ يېتىپ قالدىم، ئاپام ئاڭلاپ يەنە يوقلاپ كەلدى. كەمبەغەلچىلىكتە تازا لىق ياخشى بولمىغانلىقتىن، كىيىم - كېچەكلىرىم پىت بولۇپ كەتكەن بولسا كېرەك، ئاپام كەچلىكى چىراغ تۇۋىدە ئولتۇرۇپ كىيىملىرىمنى تازىلاپ، يۇيۇپ بېرىپ، مەن ساقايغاندىن كېيىن قايتىپ كەتتى. مەن ئىلاجىنىڭ يوقلۇقىدىن يەنە شۇ ئائىلىدە ئوقۇشنى داۋاملاشتۇردۇم. بۇ مەكتەپتە ئوسمانشا ئىسىملىك (ھازىر لاپچۇقتا بار) مەندىن كىچىك بىر ساۋاقدىشىم بار ئىدى ئۇ، كالىنىڭ گۆرجەك ئۇستىخىنىغا يېزىلغان خەتلەرنى ئوقۇپ بىلىم ئالاتتى. بىر كۈنى ئۇ ماڭا: «دادام سىزنى ئۆيگە كەلسۇن دەيدۇ» دېدى. مەن يېتىمچىلىكتە تارتىنچاق چوڭ بولغانلىقىمدىن ئۇچ - تۆت قېتىم چاقىرتقاندىن كېيىن ئاندىن ئۇلارنىڭ ئۆيىگە باردىم. ئوسمانشانىڭ دادىسى ساجىت نىياز، ئاپىسى جا-

نانىخانلار ياخشى كىشىلەر ئىدى. ساجىتئاخۇن ماڭا: «مەن دادا-
ڭنىز مەرھۇمنىڭ ئاغىنىسى بولىمەن، بۇنىڭدىن كېيىن بىزنىڭ
ئۆيدە تۇرۇپ ئوسمانشا بىلەن بېرىپ - كېلىپ ئوقۇڭ» دېدى.
كېيىن ئاپام مېنى يوقلاپ كەلگەندە بۇ ئىشقا قوشۇلۇپ مېنى
نىياز ئاكىلارنىڭ ئۆيىگە ئاپىرىپ قويدى. ئۇلارنىڭ ئۇزۇملۇك
بېغى بار بولۇپ، ئۇزۇم پىشقاندا، ئېشەكلەرگە يۈكلەپ باركۆلگە
ئاپىرىپ سېتىپ تۇرمۇشىنى قامدايدىكەن، مەن بۇ ئۆيدە ياخشى
ئۆتتۈم. نىياز ئاكىنىڭ تۆمۈرخان ئىسىملىك قېرى ئانىسى بار
ئىكەن، مەن ئۇ مومايغا بىر كۈندە ئىككى قېتىم ئۆستەڭدىن
قاپاق بىلەن سۇ ئەكېلىپ بېرەتتىم، مومايمۇ ماڭا نامىزىدا دۇئا
قىلاتتى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە سەھەردە ئۆستەڭگە سۇ ئالغىلى بې-
رىپ سۇغا چۈشۈپ كەتتىم. سۇ ئۇلۇغ بولغاچقا، قاپاقلار قو-
لۇمدىن چىقىپ ئېقىپ كەتتى. مەن قاپاقنى ئەگىشىپ، مىڭ بىر
تەسلىكتە قاپاقنى تۇتۇۋېلىپ، مومايغا سۇنى ئاپىرىپ بەردىم.
مەكتەپكە بېرىشقا كېچىكىپ قالدىم، ھاۋا بەك سوغۇق ئىدى.
ئۆتۈك، ئىشتانلىرىمنى قۇرۇتۇشقا ئۇلگۈرەلمىدىم، پۇت - قول-
لىرىم مۇزلاپ كەتتى، موللامنىڭ ئۆيىدىن يۆتكىلىپ كەتكىنىم
ئۈچۈن موللامنىڭ ئوغلى ياقۇپ قارىي ۋە ئۆزى ماڭا قاتتىق خا-
پا بولۇپ، مېنى ئۆچ كۆرىدىغان بولۇپ قالغانىدى. مېنىڭ
توڭلاپ ھالىم قالمايى كىرگىنىمنى كۆرۈپ تۇرۇپ، سەن مەك-
تەپكە كېچىكتىڭ دېگەن باھانە بىلەن مېنى چوڭ ساۋاقداشلارغا
كۆتۈرگۈزۈپ، ئۈچ قىرلىق پالاق بىلەن ئۇرۇپ، ئۆلەر ھالەتكە
كەلتۈرۈپ قويدى. ھوشۇمغا كەلسەم، بېشىمدا ئوسمانشا ماڭا
ئېچ ئاغرىتىپ ئولتۇرۇپتۇ. ئوسمانشا بىلەن جىگدە دېگەن جاي-
دىن كەلگەن ساۋاقداش ئېلىئاخۇن ئىككىسى قولتۇقۇمدىن يۆ-
لەپ، نىياز ئاكىلارنىڭ ئۆيىگە ئەكېلىپ ياتقۇزۇپ، ھۆل بولۇپ
كەتكەن كىيىملىرىمنى يەڭگۈشلىدى، قانلارنى تازىلاپ، يارىلە-
رىمنى تېڭىپ قويدى. سوغۇق ئۆتۈپ كەتكەنلىكى ۋە پالاقنىڭ

دەردىدە ئاغرىپ يېتىپ قالدىم. ئاپامنى ئايلاپ خەۋەر قىلمىدۇق
بىرقانچە كۈنلەردىن كېيىن ساقىيىپ قالدىم، شۇنداق قىلىپ
دىنىي مەكتەپتە ئۇچ يىلغىچە ئوقۇپ «قۇرئان» ساۋاتلىق بولۇ-
قالدىم.

مەن شۇ يىللاردا 13 ياشلارغا كىرىپ قالغانىدىم. ئاستا-
يېزىسىنىڭ باشلىقى نۇرۇل قورمال ئاستانىدىكى دېھقانلارغ
ئالۋان - سېلىق سېلىپ خەلقنە زۇلۇم قىلاتتى. بىر جۈمە كۈنى
ئۇ ئاپامنى جۈمە مەسچىتىنىڭ ئالدىغا چاقىرتىپ ئاپىرىپ، جا
مائەتنىڭ ئالدىدا: «سەن ئوغلۇڭ سوپىنى لاپچۇققا ئەۋەتىۋەتتىڭ
بۇ يېزىنىڭ ئەمگىكىنى كىم قىلىدۇ؟» دەپ ۋارقىراپتۇ. ئاپا-
بىچارە: «بالام كىچىك، ئوقۇۋاتىدۇ» دېسە، ئۇ: «ئاستانىدىمۇ ئا
خۇنۇم بار، ئوغلۇڭنى قايتۇرۇپ كەل، بۇ يەردە ئوقۇسۇن» دەپ
تۇ. ئاپام نۇرۇل قورمالنىڭ ھەيۋىسىدىن قورقۇپ مېنى لاپچۇق
تىن قايتۇرۇپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى، مەن لاپچۇقتىن قايتىپ
كەلگەندىن كېيىن ئائىلىمىزدە ئاپامغا ياردەملىشىپ دېھقانچىلىق
قىلدىم.

ئۆدۈك كەنتى پۇتۇنلەي بۇلاق سۇيى بىلەن دېھقانچىلىق قە-
لىدىغان كەنت ئىدى، ئائىلىمىزنىڭ يەرلىرىنى نۇرۇل قورمال
ئىگىلىۋالغانلىقتىن، قوشنىلار بىلەن ئورتاق يەر تېرىدۇق.
ئىككى يىلدا پۇلىنى تۆلەپ بولۇش شەرتى بىلەن نېسىگە بىر
كالا سېتىۋالدۇق. ئالۋان - سېلىق كۆپەيىپ كەتتى، ئات -
ئۇلاغ، ھارۋىسى بار دېھقانلار ئات - ئۇلاغ، ھارۋىسى بىلەن،
يوقلار سالتاك ئالۋان قىلاتتى، مەن سالتاك ئالۋان قىلاتتىم.
قورمال يېرىمىزنى تارتىۋېلىپ قايتۇرۇپ بەرمىگەنلىكتىن،
دەردكە چىدىمايى شامەخسۇت ۋاڭغا ئەرز قىلىشقا قومۇل شەھە-
رىگە ئاپام بىلەن باردىم. شامەخسۇت مەخسۇس ئەرز يازىدىغان
سوپى توغۇچى بىلەن ئىبراھىم خەلىپىنىڭلا خەتلىرىنى قوبۇل
قىلىدىكەن. بىز ئالتۇنلۇقتا ئولتۇرۇشلۇق ئىبراھىم خەلىپىگە

ئەرز يازدۇرۇشقا باردۇق، ئىبراھىم خەلىپە ساقاللىق، يوغان سەللە يۆگۈلغان سۈرلۈك ئادەم ئىكەن، نەچچە قات كۆرپىدە ئولتۇرۇپتۇ، قىزىل شىرە ئۈستىدە قەغەز ـ قەلەم، دۇۋەت تۇ-رۇپتۇ، ئاپام بىچارە يۈزىنى لېچەك بىلەن يېپىپ ئېگىلىپ ھۆرمەت بىلەن تەزىم قىلدى، مەنمۇ سالام قىلدىم. ئاپام يىغلاپ تۇرۇپ، يەرلىرىمىزنى قورمىللار تارتىۋالغانلىقىنى، ئۇلۇغ چىڭۋاڭ غوجامغا ئەرز قىلغىلى كەلگەنلىكىمىزنى، خەلىپەمنىڭ ئىلتىپات قىلىپ ئەرز يېزىپ بېرىپ، تۆل خوتۇن، يېتىم ئو-غۇللارنىڭ ھالىنى ۋاڭ غوجامغا يەتكۈزۈپ بېرىشىنى ئۆتۈندى. خەلىپەم ئاپامنىڭ دەردىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن يۇڭ قەلەم بىلەن خوتەن قەغىزىگە ئەرز يېزىپ بەردى، خەت ھەققى ئۈچۈن 30 تۆڭپۇر پۇل ئالدى. ئون تۆڭپۇرغا بىر قوي سېتىۋالغىلى بولاتـ-تى. بىز ئاپام بىلەن خوشاللىقىمىزدا خەلىپەم يېزىپ بەرگەن ئەرزنى ئېلىپ تەزىم قىلىپ قايتىپ چىقتۇق، ئەتىسى ئاپام ۋاڭ ئوردىسىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى قەبرىستانلىق (ھازىرقى 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ ئورنى) قا بېرىپ، بىر كونا گۈمبەز ئىچىگە كىرىپ، ۋاڭ غوجامنىڭ ئەرزىمىزنى قوبۇل قىلىپ ئىشىمىزنى ھەل قىلىپ بېرىشىنى تىلەپ دۇئا قىلدى. ۋاڭ ئوردىسىغا بار-غاندا ئوردىغا قاراپ خەتنى ئىككى قولۇمدا ئېگىز كۆتۈرۈپ تۇردۇم. بىز ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن بارغاندۇق. پېشىنگە قەدەر تۇردۇق، مېنىڭ ئۆرە تۇرۇپ ھالىم قالمىدى. پېشىنگە ئەزان ئوقۇلغاندىن كېيىن خەنزۇچە كىيىم كىيگەن بىر ئۇيغۇر ئەمەلدار ئوردىدىن چۈشۈپ، ئەرزىمىزنى قولىغا ئالدى ۋە ئىسـ-مىمنى سورىۋېلىپ، ئوردىغا چىقىپ كەتتى. ئەرزىمىزنى ئالغاڭ-لىقى بىزنىڭ دەردىمىزگە يەتكەنلىكى دەپ ھېسابلاپ خۇش بولۇپ بىر ھەپتە كۈتتۇق، بىر ئايمۇ كۈتتۇق، جاۋاب ئالالمايۇرتـ-مىزغا قايتتۇق. كېيىن ئوردىدىن ئەرزىمىزنى ھەل قىلىپ بې-رىش توغرۇلۇق ئاستانىدىكى يۇرت چوڭلىرىغا بۇيرۇق چۈشـۈ-

رۈپتۇ، ئۇلار ئەرزىمىزنى ھەل قىلمايلا قالماستىن ئەكسىچە ئىلگىرىكىدىنمۇ ئۆچ كۆرىدىغان بولۇپ كەتتى، ئۇستىمىزدىكى ئالۋاننى تېخىمۇ ئېغىرلاتتى، مېنى تارانچى (سەنداۋلىق) كۆ-مۈركېنىدا كۆمۈر قېزىشقا ئۆچ يىللىق ئالۋانغا تۇتۇپ بەردى. قېزىلغان كۆمۈرنىڭ 40 پىرسەنتى ۋاڭ ئوردىسىغا سەرپ قىلـ-نىپ، 60 پىرسەنتى سېتىلاتتى. ۋاڭ بۇ خاڭدىن 60 ـــ 70 مىڭ سەر كۆمۈش كىرىم قىلاتتى. كۆمۈرلۈككە تۇتۇلغانلارنى خوتەنلىك قاسىم جىسا دېگەن زومىگەر باشقۇراتتى. خاڭنىڭ ئەمگىكى ئېغىر ئىدى. بويسۇنمىغانلارنى، قاشىشاڭلىق قىلغانلار-نى قاتتىق ئۇرۇپ، ماڭالماس قىلىۋېتەتتى. مەن كۆمۈركاندا ئىشلىگەن ئىككىنچى يىلى كان گۆمۈرۈلۈش ھادىسىسى يۈز بې-رىپ، يەتتە ئادەم ئۆلدى، بىرقانچە ئادەم ئېغىر يارىدار بولدى. كۆمۈر قۇدۇقى ئىچىدە بېسىلىپ قالغان ئادەملەرنى قۇتقۇزالمـ-دى. مەن كۆمۈرلۈككە تۇتۇلۇپ ماڭغاندا، ئاپام مېنى غوجىنىياز ئاكامغا ئوغلۇمغا قاراپ قوي، دەپ تاپشۇرۇپ قويغانىدى، بۇ ئا-دەم ماڭا غەمخورلۇق قىلىپ كېلىۋاتاتتى، لېكىن، ئۇ شۇ قې-تىمقى ھادىسىدە قازا قىلدى. ئالۋانغا تۇتۇلغان ئىشچىلار كان ئۆرۈلۈش ۋەقەسىدىن كېيىن تېخىمۇ ئېغىر ئەھۋالدا قالدى. ئۇلار ئۆزىنىڭ دەرد ـ ئەلەملىرىنى قوشاق قېتىپ ناخشا ئېيـ-تاتتى:

«ۋاڭ غوجامنىڭ دۆلەتى»
كۆمۈرلۈكىنى كۆرسەتتى.
قاسىم جىسا بۇ زالىم،
چىغ سېۋەتنى كۆتەرتتى.

ۋاڭ غوجام ئۆزى نەدە؟
قومۇل دېگەن شەھەردە.

ئۆلۈكلىرىمىز قالامدۇ؟
كۆمۈرلۈك دېگەن يەردە.

گۈلمۇ خوپ، گۈللەرمۇ خوپ،
گۈل تۇۋىدە ياتقانمۇ خوپ.
چوڭ بولۇپ دەرد تارتقۇچە،
كىچىك تۇرۇپ ئۆلگەنمۇ خوپ.

كۆمۈرلۈكتە ئۇچ يىل ئالۋانغا ئىشلەپ، ئۆيگە قايتىپ كەلسەم، ئاپام تاغقا چىقىپ كېتىپتۇ. سېغىنغان ئاپامنى كۆرەلمەگەنلىك ئۈستىگە، سىم تاناب (تېلېفون سىمى) تارتىش ئالۋىنىغا تۆتۈلۈپ يەنە ئۆيدىن ئايرىلدىم، مېنى قاتتىق يىغا تۇتتى، خوجىنىياز ھاجى قوزغىلىڭىدا سىم تانابلار ئۈزۈلۈپ ۋەيران بولغانىدى. قومۇلدىن لودۇڭغىچە بولغان سىم تانابنى ئۇچ ئايدا تارتىپ بولدۇق، ئۇچ ئايدىن كېيىن ئېغىر ئەمگەك، تىل ـ ھارقاۋىتكە چىدىماي تۆت كىشى بىر كېچىدە قاچتۇق. ئىككى سوتكا دەم ئالماستىن 170 كىلومېتىر يول مېڭىپ پۇتلىرىمىز قاپىرىپ كەتتى، مىڭ تەستە ئۆيلىرىمىزگە كېلىۋالدۇق. قېچىپ كەلگەنلىكىمىزنى يۇرت چوڭلىرى بىلىۋالغاندىن كېيىن، ئېشكىمىنى ئالۋانغا تارتىۋېلىپ قايتۇرۇپ بەرمىدى، ئالۋاننىڭ دەرىدىدىن قومۇل شەھىرىگە بېرىپ ئىبراھىم خەلىپە، مولا ئىساق دېگەن كىشىلەرنىڭ ئۆيلىرىدە ھەقسىز ئىشلىدىم. ئالتۇنلۇقتىكى مەسچىت ـ خانىقالاردا شەيخ ـ ئاخۇنلارنىڭ بالىلىرى بىلەن بىللە ئوقۇدۇم. ئۇلارمۇ مېنى يەكلەپ قوغلىۋەتتى، بىرقانچە ئايلىق ئىش ھەققىمنىمۇ بەرمىدى...

ئىشسىز، ماكانسىز سەرسان بولۇپ يۈرۈپ، ما ئىسىملىك بىر خۇيزۇ ئەمەلدارنىڭ ئۆيىدە مەدكار بولۇپ تۇرۇپ قالدىم، ئۇنىڭ ئايالى ئۇيغۇر بولۇپ، بىر قىز، ئىككى ئوغلى بار ئىدى.

مەن ئوتۇن يېرىپ، سۇ ئەكىلەتتىم، ھويلا ـ ئارام‌لارنى تازىلايتىم، يېمەك ـ ئىچمىكىم جايىدا، روھىي ھالىتىمۇ ياخشى بولۇپ قالغانىدى. تۆت ئايدەك ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ئاستانە يۇرت چوڭلىرى مېنى ئىزدەپ تېپىۋېلىپ خۇددى گۇناھكاردەك بۇ يەردىن ئېلىپ كەتتى، بۇ ئىش ماڭا ئىنتايىن ھار كەلدى. مەن ئاستانە يۇرت باشلىقلىرىغا نېمە گۇناھ قىلدىم؟ مەن يېتىملىكتە ئۆستۈم، دەرد ـ ئەلەم، ئالۋان ـ سېلىق ئازابى ئىچىدە چوڭ بولدۇم، مەن ھۆكۈمەتكە قارشى چىقمىسام، نېمە ئۈچۈن مېنى جان بېقىشقا يول قويماي، ئىشلەۋاتقان يېرىمدىن تۇتۇپ كېتىدۇ؟ دەپ ئويلاپ ئازابلىنىۋاتقان كۈنلەردە، يەنى 1935 ـ يىلى قىش پەسلىدە قومۇلدا يېڭى پەننىي مەكتەپ ئېچىلىپتۇ، ئاستانىدىن تۆتِ ئوقۇغۇچى ئالىدىكەن، دېگەن خەۋەر تارقالدى. نۇرۇل قورمال ۋەزىپىنى ئىجرا قىلىش ئۈچۈن مېنى، توختىمەت سۈۋۈر (ئابدۇنىياز باينىڭ ئوغلى)نى، ھىدايى (ھاۋۇلاخۇننىڭ ئوغلى) نى قومۇلدىكى يېڭى مەكتەپكە ئوقۇشقا تۇتۇپ بەردى، مەن ئوقۇشقا باردىم، قالغان ئىككىسى بارمىدى، سەۋەبىنى بىلمىدىم. يېڭى پەننىي مەكتەپلەرنىڭ ئېچىلىشى تارىختا تۇنجى قېتىملىق ئىش بولغانلىقتىن، خۇراپاتلىقى كۈچلۈك ئادەملەرنىڭ قارشىلىقىنى قوزغىغانىدى. ئۇلار، پەننىي مەكتەپ ياش بالىلارنى دىندىن چىقىرىدۇ، دېگەندەك پىتنە ـ ئىغۋالارنى تارقاتتى، ئاپامۇ پەننىي مەكتەپكە بارما دەپ تۇرۇۋالدى. مەن يېتىمچىلىكىمنى، كەمبەغەلچىلىكىمنى ھەم ئالۋان ـ سېلىقنىڭ دەردىنى يەتكۈچە تارتىپ چىقىش يولۇمنى تاپالماي قالغانىدىم. ئالۋان ـ زۇلۇمدىن قۇتۇلۇشنىڭ بىردىنبىر يولى پەننىي مەكتەپتە ئوقۇش دېگەن ئىرادىگە كەلدىم. ئۆدۈك كەنتىنىڭ شىمالىي تەرىپىدە خان يولى بولۇپ، شۇ يىللاردا بۇ يولدىن ئاندا ـ ساندا ئاپتوموبىللار ئۆتەتتى. بىز يېزا بالىلىرى يول بويىغا بېرىپ، ئۆتكەن ماشىنىلارغا ھەيران قالاتتۇق. بەزىلىرىمىز:

«كىملەر ياسىغاندۇر؟ قانداق ياسىغاندۇر؟» دېسەك، بەزىلەر: «ئو-رۇسلار، پەرەڭلەر ياسايدىكەن» دېيىشەتتى، مەن پەننىي مەكتەپ-تە ئوقۇغانلار ئاپتوموبىل، ئايروپىلان ياسىيالايدۇ، ھەيدىيەلەيدۇ دەپ ئىشىنەتتىم، شۇڭا پەننىي مەكتەپكە بېرىش قىزغىنلىقىم ئېشىپ، ئاپامنىمۇ قايىل قىلىپ شەھەردىكى باشلانغۇچ مەكتەپ-كە باردىم.

قومۇلنىڭ ھەربىي ۋە مەمۇرىي باشلىقى يولۋاسبەگ مۇئاۋىن رەئىس خوجىنىياز ھاجىنىڭ قومۇلدا يېڭى ماۋارىپ ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدىكى يولىيورۇقىنى ئاكتىپ ئىجرا قى-لىپ، ئالدى بىلەن بازار باشلانغۇچ مەكتەپ بىناسىنى پۈتتۈرۈپ-تۇ، ئۇرۇمچىدىن كەلگەن قەشقەرلىق ئابدۇراخمان قارىي ھاجىم، غوپۇر قارىي، ئادىلخان جامال، مۇھەممەتخان قاتارلىق مۇئەللىم-لەرنى خىزمەتكە تەينىلەپتۇ.

1935 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى قومۇل ناھىيە بازىرى باشلانغۇچ مەكتىپىنىڭ قۇرۇلۇش مۇراسىمى داغدۇغىلىق ئېچىلدى. قومۇل ۋىلايىتىنىڭ ھەربىي ـ مەمۇرىي باشلىقلىرى، ناھىيە باشلىقلىرى، ئاخۇن ـ ئۆلىما، يۇرت مۆتىۋەرلىرى، بەش-شار، ئون ئىككى تاغ ۋەكىللىرى، ئوقۇتقۇچى، يېڭى ئوقۇغۇ-چىلار قاتناشتى. ئابدۇراخمان قارىي ھاجىم مەكتەپ مۇدىرى، بىر خەنزۇ مۇئاۋىن مۇدىر بولدى. خەنزۇلار ئىككى سىنىپ، ئۇيغۇرلار ئۈچ سىنىپ ـــ جەمئىي بەش سىنىپلىق مەكتەپتە ئوقۇش باشلاندى.

مەن مەكتەپتە ياتماستىن، بىر يىل بۇرۇن قارا خىزمەت قىلغان ما ئىسمىلىك خۇيزۇ ئەمەلدارنىڭ ئۆيىدە تۇرۇپ ئوقۇ-دۇم، ئۇلارنىڭ بالىلىرى بىلەن تونۇشۇپ يېقىن دوست بولۇپ قالغانىدىم. ماسى ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتە كاتىپ، كېيىن مۇئا-ۋىن ھاكىم بولغان، ئىسمى ما لىكاڭ، ئايالى ئۇيغۇر ئىممىنە-خان. ئۇلارنىڭ ئىككى ئوغلى بولۇپ، چوڭىنىڭ ئىسمى ماچى

(مەمتىلى)، كىچىكىنىڭ ئىسمى نۇرمۇھەممەت ئىدى، ئۇلار ئو-قۇشۇمغا يارەم قىلدى.

ئوقۇتقۇچىلار قابىل، بىلىملىك بولغاچقا، يېرىم يىلدىلا ساۋاتىم چىقىپ، ئاددىي خەتلەرنى ئوقۇيالايدىغان، يازالايدىغان بولدۇم، بىر يىل ئىچىدە نۇرغۇن يېڭى بىلىملەرگە ئىگە بول-دۇم. يېڭى جەمئىيەتتىكى ئىشلارغا، يېڭى تەرەققىياتلارغا قارىتا نەزەر دائىرەم كېڭەيدى، مەكتەپتە ئوقۇشتىن باشقا تىزلىپ تەنھەرىكەت قىلاتتۇق، كاناي، دۇمباق چېلىپ، شېئىر ئوقۇپ مەشكە دەسسەيتتۇق، توپ ئوينايتتۇق... مەن بىر ئېزىلگەن يې-تىم بالا بولغانلىقىم ئۈچۈن مەكتەپ تۇرمۇشى ماڭا باشقا يېڭى دۇنيادەك تۇيۇلدى.

مېنىڭ ھەربىي مەكتەپكە كىرىشىم

1936 ـ يىلى 5 ـ ئايلاردا شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھەربىي مەكتەپكە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنىدۇ، دېگەن بۇيرۇق كەلدى. مەن شۇ چاغدا 21 ياشلارغا كىرىپ، بويۇمۇ خېلى ئۆسۈپ قال-غانىدى. ھەربىي مەكتەپكە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئۇقتۇرۇ-شىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن قىزىقىپ ئولتۇرالماي قالدىم. مەن ھەربىي مەكتەپتە ئوقۇپ، ھەربىي بولۇپ خەلقنى ئەزگەن زالىملارنى، قومۇل ۋاڭىنىڭ فېئودال، زومىگەر بەگلىرىنى، مې-نىڭدەك يېتىملەرنى ئەزگەن ئاستانە قورمالىرىنى يوقاتسام، دېگەن خىيال كۈچەيدى.

بىرنەچچە كۈندىن كېيىن ھەربىي مەكتەپكە ئوقۇغۇچى ئالى-دىغانلار بازار باشلانغۇچ مەكتەپكە كەلدى، ئوقۇغۇچىلارنى يى-غىپ، ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش پرىنسىپلىرىنى، شەرتلىرىنى چۈشەندۈرۈپ، ئىختىيار قىلىدىغانلار ئۆزۈڭلەرنى تىزىمغا ئال-دۇرۇڭلار، دېدى. ھەممىدىن بۇرۇن مەن قول كۆتۈرۈپ: «مەن

تىزىمغا ئالدۇرىمەن، ھەربىي مەكتەپكە مەن بارىمەن» دېدىم، ئوقۇتقۇچىلار، ساۋاقداشلار قىزغىن چاۋاك چالدى. مەندەك ئېزىلگەن يېتىم بالىنىڭ باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇش پۇرسىتىگە ئىگە بولغىنىمغا تېخى بىر يىل بولمىغانىدى. مانا ئەمدى يەنە ھەربىي مەكتەپكە كىرىش پۇرسىتىمۇ كەلگەنلىكىدىن تەسىرلىنىپ ئۆزۈمنى تۇتۇۋالالماي ئۆكسۈپ ـ ئۆكسۈپ ھۆڭرەپ يىغلاپ كەتتىم، ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش خادىملىرىنىمۇ تەسىرلەندۈرۈۋەتسەم كېرەك. مەندىن كېيىن ساۋاقداشلىرىمدىن ئىسھاق پەرىشا، ئابلىز، ھەسەن سوپى، مەمەت سالىلار ئارقىمۇئارقىدىن تىزىمغا ئالدۇردى. يەنە خەنزۇ ساۋاقداشلاردىن ۋاڭ رىتەي قاتارلىق ئۈچ بالا تىزىمغا ئالدۇردى. ئۈچ كۈندىن كېيىن ھەربىي مەكتەپكە قوبۇل قىلىنغانلىقىمىزنى ئۇقتۇردى. يولۋاس ۋالىي، ئوغلى ياقۇپبەگ[1]لەر قاتناشقان ئۇزىتىش يىغىنى ئېچىلىپ، بىزنى ئۇرۇمچىگە ماڭدۇردى. ئابدۇراخمان قارىي ھاجىم مەكتەپ مالىيىسىدىن ماڭا يول راسخوتى بەردى، ئىمىننىخان ئاچام مايلىق توقاچ يېقىپ يولۇق قىلدى. ئاتا ـ ئانىلار بالىلىرىنى ئۇزاتتى، مېنىڭ ئاپام مېنى ئۇزىتىشقا كېلەلمىدى، خەۋىرىمۇ يوق ئىدى. پەقەت ئىمىننىخان ئاچاملار مېنى ئۇزىتىپ قويدى. ياقۇپبەگ بىز سەككىز نەپەر ئوقۇغۇچىنى ئۇرۇمچىگە ئاچىقىپ ھەربىي مەكتەپ ئىلمىي باشقارمىسىغا تاپشۇرۇپ بەردى، ياقۇپبەگ ئۇلارغا تاپىلاپ: «بۇ قومۇللۇق ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۇرۇمچىگە تۇنجى قېتىم ئوقۇشقا چىقىش پۇرسىتىگە ئىگە بولۇشى، بۇلار بەك ساددا، ئاق كۆڭۈل قومۇللۇقلارنىڭ بالىلىرى، سىلەر ياخشى كۆڭۈل بۆلۈپ ئوقۇتۇپ قويىساڭلار» دېدى. ياقۇپبەگ ئىككى

① ياقۇپبەگ ـــ يولۋاسنىڭ ئوغلى، خەنزۇچە ئىسمى ياۋ داۋخۇك، مايور، 1947 ـ يىلى قومۇل ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىگە باشلىق بولغان. 1949 ـ يىلى قومۇل ناھىيىسىگە ھاكىم بولغان. 1950 ـ يىلى 4 ـ ئايلاردا دادىسى يولۋاس بىلەن تەيۋەنگە قېچىپ كەتكەن.

كۈندىن كېيىن يەنە كېلىپ بىزنى ماڭارىپ نازارىتىگىمۇ ئېلىپ بېرىپ تونۇشتۇرۇپ قويدى. ئۇلاردىن بىزگە ياخشى غەمخورلۇق قىلىپ قويۇشنى ئۆتۈندى. ئاندىن كېيىن يەنە بىزنى ئۆلكىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىغىمۇ يۇقىرىقىدەك تونۇشتۇرۇپ قويۇپ خوشلىشىپ قومۇلغا قايتىپ كەتتى.

بۇ ھەربىي مەكتەپ «شىنجاڭ ئۆلكىلىك قۇرۇقلۇق ئارمىيە ھەربىي مەكتىپى» دەپ ئاتىلىدىكەن، بىز يېڭى قوبۇل قىلىنغانلار ئۈچىنچى قارار ئوقۇغۇچىلار ئىكەنمىز.

شېڭ شىسەي بۇ مەكتەپنىڭ مۇدىرى بولۇپ، بىۋاستە يېتەكچىلىك قىلىدىكەن. ئۈچىنچى قارارلىق ئوقۇغۇچىلارنى ئومۇمىيۈزلۈك، قاتتىق تەكشۈرۈش، ئۆتكۈزۈۋېلىش باشلاندى. بىزنى قاتار تىزىپ قويۇپ، بىردىن ـ بىردىن چاقىرىپ ماڭدۇرۇپ، تەن قۇرۇلۇشى ۋە كۆكرەك، ئېغىز، بۇرۇن، كۆز، قۇلاق، ئۆپكە، يۈرەكنى ئىنچىكە تەپسىلىي تەكشۈردى. مەن ئورۇق، ئېگىز، ئاجىز ئىدىم، تەكشۈرۈش باشلانغاندا، ئۆتەلمەي قالارمەنمۇ، ئۆتەلمىسەم، مەقسەت ـ ئارزۇلىرىمغا يېتەلمەيدىغان بولدۇم، دەپ كۆپ ئەندىشە قىلدىم، بىزدىن ئىلگىرى تەكشۈرۈلگەنلەردىن ئۆتەلمىگەنلەرنى كۆرۈپ تېخىمۇ قورقۇپ كەتتىم. تەكشۈرۈش نۆۋىتى ماڭا كەلدى، يۇقىرىقى ئۇسۇل ـ تەرتىپ بويىچە تەكشۈرۈلۈپ سالامەتلىك ئىمتىھانىدىن ئۆتتۈم. يۈرىكىم ئارامىغا چۈشۈپ، خاتىرجەم بولدۇم. ئوقۇش باشلاندى، ھەربىي ئىنتىزام چىڭ، تەلەپ ئۇستۇن، دەرسلەر ئېغىر ئىكەن. مەن ھەربىي مەكتەپنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلەر قىسمىغا تەقسىم قىلىندىم. باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ بىرىنچى يىللىقىدىلا ئوقۇغان بولغاچقا، دەرس باشلانغاندا مەدەنىيەت سەۋىيەمنىڭ تۆۋەنلىكى مېنى بەك قىينىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، خەنزۇچە بىلمەيتتىم. مەندە ھەربىي مەكتەپتە ئوقۇش ئارزۇسى كۈچلۈك بولغانلىقتىن يۇقىرىقىدەك قىينىچىلىقلارنى يېڭىشقا ئىرادەم كۈچلۈك ئىدى. ئەمەلىيەتتە

مۇ ئۆزۈمنىڭ كۈچىگە تايىنىپ ھەم ساۋاقداشلارنىڭ ياردىمى بىلەن جاپاغا چىداپ تىرىشتىم، بۇ ھەربىي مەكتەپ شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كەلگەن ئون نەچچە مىللەت ياشلىرى بىلەن جۇشقۇن كەيپىياتقا چۆمگەنىدى. بىزدىن ئىلگىرىكى قارارنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى رەسمىي ھەربىيلەردەك ھەربىي مەشىق، ھەربىي پائالىيەت ئېلىپ باراتتى، بولۇپمۇ ئاتلىق جەڭ پائالىيەتلىرى، چېلىشىش، نەيزىۋازلىق قاتارلىق ھەربىي دەرسلەر قىزىقارلىق ھەم جاپالىق ئىدى، ھەربىي تۈزۈم بويىچە تۇرمۇش كەچۈرۈش ــ كانايىنىڭ قوماندانلىقىدا ئۇخلاش، ئورۇندىن تۇرۇش، تاماق يېيىش، دەرسكە كىرىش، پائالىيەت ئۆتكۈزۈش ۋاھاكازالار ئاسانغا توختىمايتتى. قىسىملار بويىچە تىزلىپ، بايراق، دۇمباق، مىزگان بىلەن شېئىر، ناخشا ئوقۇپ ماڭساق رەسمىي ھەربىي قىسمدەك ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى. مېنىڭ قىلىۋاتقان بۇ ئىشلىرىم مېنىڭدىن چوڭ، تۇرمۇش تەجرىبىسى ھەم بىلىم سەۋىيىسىمۇ مەندىن ياخشىراق ئىدى. ئۇلار ماڭا كۆپ ياردەم قىلدى، بولۇپمۇ قومۇل بازارلىق ئابلىز ياخشى ئوقۇپلا قالماي، ماڭىمۇ كۆپ غەمخورلۇق قىلغانىدى. ئۇ مەكتەپ پۈتتۈرگەندىن كېيىن ھەربىي سەپكە قاتنىشىپ 1944 ــ يىلى ئالتاي سوقۇشىدا پەيجاڭ دەرىجىلىك ئۇنۋانى بىلەن قۇربان بولدى.

مەن ھەربىي مەكتەپتە ئوقۇپ بىر يىل توشقىچە نۇرغۇن قىينىچىلىقلارغا دۇچ كېلىپ، چارچاپ ھالىمدىن كېتىپ دوختۇرخانىدا يېتىپ قالدىم، دوختۇرلار داۋالاپ ساقايتتى. دوختۇرخانىدا ياتقاندا، ئاپامدىن كەلگەن خەتلەرنى ئوقۇپ يىغلايتتىم، مەن ئاپامنى بەكمۇ سېغىنغانىدىم. ئاپامنىڭ مېنى چوڭ قىلىپ ئەل قاتارىغا قوشىمەن دەپ تارتقان جاپالىرى، مۇدھىش زالىم ھۆكۈمەتنىڭ، ئەمەلدارلارنىڭ زورلۇق ــ زومبۇلۇقلىرى ئاپامنىڭ بېلىنى مۈكچەيتكەنىدى. مەن بىر مەزگىل ئاپام بىلەن

بىللە تۇرغاچقا، دەرد ــ ھەسرەتلەرگە ئورتاق شاھىت ئىدۇق، ما. نا ئەمدى مەن ھەربىي مەكتەپتە ئوقۇش پۈرسىتىگە ئىگە بولۇپ زۇلۇم ــ ئېزىلىشتىن قۇتۇلدۇم، بەختكە ئېرىشتىم. ئاپام بولسا يەنە كەمبەغەل، يەنە زۇلۇم ئاستىدا قالدى. مەن ھەربىي مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ، مىلتىقنى بەتلەپ زالىملارنى يوقىتىپ، ئاپامنى بەختكە ئېرىشتۈرۈش پۈرسىتى كەلگۈچە ئاپامنىڭ ئۆمرىنى بەرسىكەن دەپ تىلەيتتىم. مەن ھەربىي مەكتەپكە قومۇلدىن ماڭغاندا ئاپام بىلەن خوشلىشالمىغانىدىم. ئاپام مېنىڭ ئۇزۇمچىگە ماڭغانلىقىمنى ئاڭلاپ ئايرىلىش داغدا ھوشىدىن كېتىپ يىقىلىپ چۈشۈپتۇ، ئاپام ماڭا يازغان خېتىدە: «سېنىڭ دەردىڭدە يىغلاپ كۆزۈم كۆرمەس بولۇپ قالدى، نېمىلا بولسا قايتىپ كېلىپ مېنى كۆرۈڭالغىن. مەن سېنى كۆرەلمەسەمۇ، باغرىمغا بېسىپ سۆيۈڭالاي، لايىق تېپىپ قويدۇم، ئۆيلەپ قويالى» دەپتۇ. ئاپامنىڭ چوڭقۇر ئانىلىق مۇھەببىتى بىلەن يازغان خەتلىرىنى ئوقۇپ كۆڭلۈم بەك يېرىم بولدى. مەكتەپنىڭ ھەربىيچە تۈزۈمى ئاپامنى كۆرۈپ كېلىشكە رۇخسەت قىلمايتتى. خەت يازدىم، ئاپام خېتىمنى ئوقۇتۇپ ئاڭلاپ، كۆزىگە سۈرۈپ يىغلاپتۇ. ئاپامدىن يەنە خەتلەر كەلدى، مەن مەكتەپكە كەتكەندىن كېيىن ئۆدكىتكى يەنە بىرئاز يېرىمزنى نۇرۇل قورمال ئالۇانغا ھېسابلاپ تارتىۋاپتۇ. ئاپام خېتىدە ماڭا: «سەن قايتىپ كېلىپ مېنى بىرئاز باق، ئۆلۈپ قالسام، بېشىمدا تۇرۇپ، يەرلىكىمدە قويۇپ قايتىپ كەت» دەپتۇ. بۇ خەتلەر يۈرەك ــ باغرىمنى ئېزىۋەتتى. نېمە ئىلاج، ھەربىي تۈزۈم، يول يىراق. ئاپامدىن ئايرىلىپ، ئاپامغا بىرئازمۇ بالىلىق، ئوغۇل بالىلىق مېھىر ــ شەپقىتىمنى يەتكۈزەلمەستىن ئېغىر بەدەل تۆلەپ ئوقۇشنى داۋاملاشتۇردۇم.

شېڭ شىسەي ھەربىي مەكتەپنىڭ مۇدىرى بولغاچقا، ھەربىي تەلىم ــ تەربىيىنى چىڭ تۇتاتتى. كېيىنرەك بىز شېڭ شىسەي-

ىناڭ ياپونىيەدە ھەربىي ئاكادېمىيەدە ئوقۇپ كېلىپ شەرقىي شىمالدا يۇقىرى دەرىجىلىك ھەربىي خىزمەت ئۆتىگەن ھەربىي ئەمەلدار ئىكەنلىكىنى بىلدۇق. ئۇ شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن جىن شۇرېن ھاكىمىيىتىگە يانتايىاق بولۇپ، قومۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنى باستۇرغان ئۇرۇشلارغا قاتناشقان. كېيىن جىن شۇرېننىڭ ئاغدۇرۇش سىياسىي ئۆزگىرىشىگە قاتناشقان. ما جۇڭيىڭغا قارشى ئىككى قېتىملىق چوڭ سوقۇشلارغا بىۋاستە قوماندانلىق قىلغان. شىنجاڭ ئۆلكە ئارمىيىسى ئاجىز، ناچار بولغانلىقتىن سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىنىڭ ياردىمىگە تايىنىپ، ئۆزىنىڭ جېنىنى ۋە ھاكىمىيىتىنى ساقلاپ قالغانىدى. شېڭ شىسەي ئۆزىنىڭ ھاكىمىيىتىنى كۈچەيتىش ۋە مۇستەھكەملەش ئۈچۈن زامانىۋى ئارمىيىگە موھتاج ئىكەنلىكىنى بىلىپ، بۇ ھەربىي مەكتەپنى قۇرۇپ چىققان. شۇڭا، شېڭ شىسەي بۇ مەكتەپنى شەخسەن ئۆزى بىۋاستە چىڭ تۇتۇپ باشقۇراتتى. ئۇ مەكتەپكە دائىم كېلىپ مەكتەپ ئەھۋالىدىن دوكلات ئېلىپ ۋە ئۇنى كۆزدىن كەچۈرۈپ تۇراتتى ھەم ئۆزى ھەربىي دەرس بېرەتتى، ھەربىي پائالىيەتلەرگە قاتنىشىپ تۇراتتى، دوكلات بېرەتتى.

مەن ھەربىي مەكتەپتە، ھەربىي، سىياسىي، مەدەنىيەت جەھەتتە مەلۇم سەۋىيىگە ئىگە بولدۇم. تۆت يىل ئوقۇپ تەلەپكە لايىق ئەلا نەتىجە بىلەن ئوقۇشنى تاماملىدىم. بۇ مەكتەپ «شىنجاڭ ئۆلكىلىك قۇرۇقلۇق ئارمىيە ھەربىي مەكتىپى» دەپ ئاتالغاندىن باشقا «خۇاڭپۇ ئۇرۇمچى شۆبە مەكتىپى» دەپمۇ ئاتىلاتتى.

مەكتەپ پۈتتۈرۈش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى، مۇراسىمغا مەكتەپ مۇدىرى شېڭ شىسەي، ئىلمىي مۇدىر، شاۋجىياڭ خۇڭ زاۋ ۋە ئوقۇتقۇچىلار قاتناشتى. ئەلاچى ئوقۇغۇچىلارغا مۇكاپات بۇيۇمى بېرىلدى. جۇملىدىن ماڭىمۇ قەلەم، دەپتەر مۇكاپات بەردى. كەچلىك زىياپەتتىن كېيىن ھەربىي كىيىم، سۈرەتلىك

ئالبوم بېرىلدى. مەكتەپ پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارغا ھەربىي بۇيرۇق چۈشۈرۈلۈپ، مەكتەپتىن چىقماستىن تەقسىماتنى كۈتۈش تاپشۇرۇلدى.

مېنىڭ ھەربىي سەپكە قاتنىشىشىم

مەن 1939 ـ يىلى 11 ـ ئايدا ھەربىي مەكتەپنى پۈتتۈردۇم مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن بىر ھەپتىگىچە سىرتقا چىقىپ قۇزمىدى. شېڭ دۇبەن مەكتەپ پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار بىلەن شەخسەن ئۆزى ئايرىم ـ ئايرىم سۆزلەشتى. بەزى ئوقۇغۇچىلار بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدىكى كونسۇلخانىسىنىڭ ھەربىي ئەمەلدارى پاگات مەخپىي سۆزلەشتى. مېنىڭ بىلەن شېڭ شىسەي مەكتەپنىڭ مېھمان كۈتۈش زالىدا سۆزلەشتى. كىرىپلا ھەربىيچە سالام بەردىم. تۆت نەپەر قوراللىق مۇھاپىز. زەتچى شېڭ دۇبەننىڭ ئەتراپىدا تۇرۇپتۇ، دۇبەن باش ـ ئايىغىمغىچە كۆز يۈگۈرتۈپ چىققاندىن كېيىن، ئۇستەل ئۇستىدىكى قەغەزنى قولىغا ئېلىپ قاراپ تەرجىمھالىمنى سورىدى.

ـــ ئاپام بار، ئاتام بىر ياش ۋاقتىمدا ئۆلۈپ كەتكەن، ـــ دېدىم.

ـــ ئائىلە ئىقتىسادىي ئەھۋالىڭلار قانداق؟

ـــ بىر ئېشىكىمىز بار، بۇلاق سۇيى بىلەن تېرىلىدىغان بىرئاز يېرىمىز بار، باشقىلارغا ئىشلەپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ ئۇلاغلىرى بىلەن يەرلىرىمىزنى تېرىۋالىمىز، يەردىن چىققان ھوسۇل ئاپام بىلەن ئىككىمىزگە ئارانلا يېتىدۇ.

ھەربىي مەكتەپكە كىرگەندە جەدۋەلگىمۇ يۇقىرىقىدەك يازغانىدىم. سۆزلىگىنىم شۇ جەدۋەلدىكىگە ئوخشاش چىقسا كېرەك. شېڭ دۇبەن:

ـــ سەن قەشقەر ئاتلىق 31 ـ تۇەنگە تەقسىم قىلىنىڭ. 31 ـ تۇەننىڭ تۇەنجاڭى ئۇقۇشماسلىقتىن قاملىپ قاپتۇ، يېقىندا

قايتىپ چىقىدۇ، ـــ دېدى.

شېڭ شىسەي مەكتەپكە دائىم كېلىپ بىزگە سۆز قىلىپ، دەرس بېرىپ تۇرغانلىقى ھەم يېشىمىۋ چوڭلاپ ئۆزۈمنى توختۇالغانلىقىم ئۈچۈن شېڭ شىسەينىڭ سوئاللىرىغا ھودۇقۇپ كەتمەستىنلا جاۋاب بەردىم. ئۇ ئاخىردا نەتىجەمنى قەغەزدىن كۆرۈپ، ياخشى ئوقۇپسەن، ياخشى ئىشلە. كېلەچەكتە لېيەنجاڭ، تۇەنجاڭ بولىسەن دەپ مېنى چىقىرىۋەتتى. ئوقۇغۇچىلار بىلەن سۆزلىشىش بىر ھەپتىدە تاماملاندى. بەزى ئوقۇغۇچىلار شۇ قېتىمقى ئايىرىم سۆھبەتتىن كېيىن يوقاپ كەتتى. بەزىلىرىنى مەخپىي خىزمەتلەرگە قويغانلىقىنى، بەزىلىرىنى قولغا ئالغانلىقىنى ئاڭلاپ قورقتۇق، بۇ قاتتىق سىر ئىدى. ساۋاقداشلاردىن كۇچالىق ئۇيغۇر XX نى ھىندىستانغا، تۇرپانلىق ئۇيغۇر XX نى ئافغانىستانغا ئىشپىيونلۇققا ئەۋەتىپتۇ. ئۇلار ئازادلىقتىن كېيىن قايتىپ كېلىپ ماڭا سۆزلەپ بەردى، ئۇلار ھازىر ئۇ-رۇمچىدە بار.

11 ـ ئاينىڭ ئاخىرى ئوقۇش پۈتتۈرگەن ھەر مىللەتتىن 30 نەچچە ھەربىي ئوقۇغۇچى، يەنە ئالىي ھەربىي بىلىم سىنىپىدىن بولۇپ جەمئىي 40 نەچچە ئوقۇغۇچى ئۈچ ئايتوموبىلغا ئولتۇ-رۇپ قەشقەرگە يولغا چىقتۇق، بىزنى شېڭ شىسەي ئۆزى كېلىپ ئۇزىتىپ قويدى.

قەشقەردىكى شىنجاڭ ئاتلىق ئەسكەرلەر 31 ـ تۇەنىگە ئون نەپەر ساۋاقداش بىللە باردۇق. ئۇلارنىڭ ئىككىسى بىزدىن بىر يىل بۇرۇن ھەربىي مەكتەپكە كىرگەن ئوقۇغۇچى بولۇپ، 1936 ـ يىلى بىزنىڭ بەنگە قوشۇلغانىدى، ئۇلاردىن چۆچەكلىك ئابدۇقا-دىر تۇردىنىڭ خەنزۇچە، رۇسچە سەۋىيىسى بار بولغانلىقتىن 31 ـ تۇەنىنىڭ شتاب باشلىقى بولدى (ئازادلىقتىن كېيىن 5 ـ كور-پۇس شتابىدا تەرجىمە باشقارمىسىنىڭ باشلىقى بولغان). يەنە بىرى، ھېسامىدىن مۇقىيىت (توقسۇنلۇق) 1 ـ لېيەنىنىڭ لېيەنجا-

ڭى بولۇپ، بىزدىن بىر يىل بۇرۇن (1938 ـ يىلى) 31 ـ ئاتلىق تۇەنگە ئورۇنلاشقان. قالغانلار ھاكى قۇربان (توقىقۇزتارالىق)، توختىيوف توختى (قەشقەر كونىشەھەرلىك)، مۇمىن ئەپەندى (تۇرپان ئاستانىلىق)، ئوسمان لېيەنجاڭ (تۇرپانلىق)، رەھمىتۇل (تۇرپانلىق)، ئابدۇرېھىم (قەشقەر كونىشەھەرلىك)، ئابلىمىت (غۇلجىلىق)، ئەيسا ئەمەت (غۇلجىلىق)، مەن ـــ سوپاخۇن سۇ-ۋۇروف ئىدىم. مېنى ھېسامىدىنىڭ رەھبەرلىكىدىكى 31 ـ تۇەن 1 ـ لېيەنىنىڭ 3 ـ پەيگە پەيجاڭ، ئابلىمىتنى 2 ـ پەيگە پەيجاڭ قىلدى. شۇنىڭدىن باشلاپ ھەربىي ئوفىتسېر بولۇپ قالدىم، باشقا ساۋاقداشلارنىمۇ ھەرقايسى لېيەنلەرگە ئورۇنلاشتۇردى.

قەشقەردىكى بىز بارغان ئاتلىق 31 ـ تۇەندە ئۇيغۇر، تاجىك، ئۆزبېك، تاتار، خۇيزۇ، خەنزۇلار بار ئىكەن، مالىيە، ئارقا سەپ بۆلۈملىرىدە ئۇيغۇرچە بىلىدىغان خەنزۇلار ئىشلەيدىكەن. 31 ـ تۇەنىنىڭ تۇەنجاڭى ئەمەت مەخسۇم قولغا ئېلىنغاندىن كېيىن، زەمىر (تاجىك) نى ئۇنىڭ ئورنىغا تۇەنجاڭ قىلغانىكەن، بىز ئۇ-نىڭ رەھبەرلىكىگە ئۆتتۇق. زەمىرنىڭ ئۇنۇانى جۇڭشياۋ (پود-پولكوۋنىك) بولۇپ، قاڭشارلىق، كېلىشكەن ئاق كۆڭۈل ئادەم ئىكەن. بۇ تۇەنىنىڭ 1 ـ لېيەنى (ھېسامىدىنىڭ لېيەنى)، 3 ـ لېيەنگە (تاجىكنىڭ لەشكەر لېيەنى) يانداش قەشقەر يېڭىشەھەر قالماق كۆۋرۈكىدىكى ئايرودرومغا، 2 ـ لېيەن (ھۇسېين لېيەن-جاڭ لېيەنى) يېڭىشەھەرگە، 4 ـ لېيەن (نەبى لېيەنجاڭ لېيەنى، ئۇ تاجىك، تاشقورغانلىق) يېڭىشەھەردە 31 ـ تۇەنىنىڭ قوماندانلىق شتابىدىكى قىسىملار بىلەن بىللە ئورۇنلاشقانىدى. جاڭ فېڭشىن تۇەنجاڭلىقىدىكى يەنە بىر تۇەن بولۇپ، ئۇلار 31 ـ ئاتلىق تۇەن-گە يانداش سېپىلىنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقانىدى. 35 ـ تۇەن قىرغىز تۇەنى بولۇپ، مەزكۇر تۇەنگە ئەڭ بۇرۇن ئىسھاقبېك تۇەنجاڭ بولغان. بۇ تۇەنىنىڭ جەڭچى، ئوفىتسېرلىرى ھەممىسى قىرغىز بولۇپ، ئىسھاقبېك تەربىيىلەپ چىققانىكەن. ئىسھاق-

ببكتىن كېيىن موللاساۋۇر موللا (قىرغىز) تۇەنجاڭ، قۇربان مەمەتوف يېڭجاڭ ھەم شتاب باشلىقى بولغان، تۆلەنباي پودپول-كوۋنىك بولغان. ھەربىر لىيەنگە بىردىن سوۋېتتىن كەلگەن لىيەنجاڭ دەرىجىلىك ئوفىتسېر — تۆلدە ئىمانوف، ئىللاشوف، ئورکىتايوف قاتارلىقلار ئورۇنلاشتۇرۇلغان. 40 - يىللىرى ھەر-بىي مەسلىھەتچى بوگداساروف (رۇس)، دوختۇر ۋە ئات دوختۇر-لىرى سوۋېتتىن كەلدى.

جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي قوماندانلىق شتابى ھازىرقى جەنۇ-بىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ ئورنىدا ئىدى. 6 - شىنىڭ قوماندانى لىيۇ بىڭ، شىجاڭى مەھمۇت مۇھىتى ئىدى. كېيىن جاڭ يۇفېن دېگەن قوماندان بولغان، ئۇ 1940 - يىلى ئۇرۇم-چىگە يۆتكىلىپ كەتكەن، ئۇنىڭدىن كېيىن سۇ يۈڭچۈن قوماندان بولغان. سوۋېتتىن كەلگەن رۇس گېنېرال ھەربىي مەسلىھەتچى بولغان. ئارقا سەپ، شەھەر مۇداپىئە پىيادە يىگى، ئالاقىچىلەر بەنلىرىنىڭ ھەممىسىدە خەنزۇلار بولۇپ ئۇلار قوماندانلىق شتا-بى ئەتراپىغا ئورۇنلاشقان. قەشقەر كونىشەھەر، يېڭىشەھەر، تاش-قورغان، ئەركەشتاملاردا جەمئىي ئارمىيە ۋە چېگرا ساقچى قە-سىملىرى بولۇپ تەخمىنەن 4000 دەك ئادەم بار ئىدى.

قەشقەردىكى ئاتلىق 31 - تۇەنلىك كېلىپ چىقىش مەنبەسى

1933 - يىلى 5 - ئايدا، شېڭ شىسەي خوجىنىيازھاجى بە-لەن بىرلىشىپ، «فۇكاڭ كېلىشىمى» نى تۈزگەندىن كېيىن، خوجىنىياز ھاجى، مەھمۇت شىجاڭلار رەھبەرلىكىدىكى قوراللىق دېھقانلار قوشۇنى جەنۇبىي شىنجاڭغا يۈرۈش قىلىدۇ. بۇ قوشۇن قومۇل، تۇرپان، گۇچۇڭ، قاراشەھەر، كۇچالاردا تەشكىللەنگەن پىدائىيلار قوشۇنى بولۇپ، ئاقسۇدا تەرتىپكە سېلىنغاندىن كې-

يىن قىسقارتىلىپ مەلۇم قىسمى ئائىلىسىگە قايتۇرۇلغان. قەشقەرگە يېتىپ بارغان قىسمىمۇ تەخمىنەن 8000 ئەتراپىدا بولۇشى مۇمكىن. خوجىنىياز ھاجى ئۆلكىگە مۇئاۋىن رەئىس بولغاندىن كېيىن، مەھمۇت شىجاڭ شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ مۇئا-ۋىن قوماندانى، قەشقەردە تۇرۇشلۇق 6 - شىنىڭ شىجاڭى، لىيۇ-بىڭ قوماندانى بولدى. لىيۇبىڭ يېڭىشەھەردە، مەھمۇت شىجاڭ كونىشەھەردىكى يۇمىلاقشەھەرگە ئورۇنلاشقان. ئەسلىمەمنىڭ مەھمۇت شىجاڭ ھەققىدىكى بايانىدا يازغىنىمدەك، مەھمۇت شە-جاڭنىڭ تۆت ئاتلىق ئەسكەرلەر تۈەنى بار ئىدى. يەنى بۇلار 31 -، 32 -، 33 -، 34 - ئاتلىق تۈەنلەر بولۇپ، 31 - تۈەن يۇ-مىلاقشەھەردە 6 - شىنىڭ قوماندانلىق شتابىغا ئورۇنلاشقان. 31 - تۈەنىنىڭ تۈەنجاڭى ئەمەت مەخسۇم توقسۇنلۇق بولۇپ، 1934 - يىلىدىن 1935 - يىلىغچە ئۆزبېكستانىنىڭ تاشكەنت شەھىرىدە ھەربىي تەلىم ئالغان. 1936 - يىلىدىن 1937 - يى-لىغچە ئۇرۇمچى ھەربىي مەكتەپنىڭ ئالىي بىلىم ئاشۇرۇش كۇرسىدا ئوقۇغان تەرەققىياتىرۇەر قوماندانلارنىڭ بىرى ئىدى.

مەھمۇت شىجاڭ چەت ئەلگە كەتكەندىن كېيىن 6 - شىنىڭ ئاتلىق تۆت تۈەنى پاراكەندە بولۇشقا باشلىدى. كوماندىرلار تە-رەپبازلىق قىلىپ، ھوقۇق تالاشتى. ياقۇپ بىلەن قۇربانىنىياز ئۆزئارا قورال كۆتۈرۈشۈپ ھەر ئىككىلىسى ياردار بولدى. ياقۇپ شۇئان ھۆكۈمەت تەرىپىدىن قولغا ئېلىندى، لېكىن قالغان كو-ماندىر - جەڭچىلەر ھۆكۈمەتكە بويسۇنماي توقسۇنلۇق ئابدۇنە-يازنى شىجاڭ سايلاپ، ئۇنىڭ قوماندانلىقىدا قەشقەر ئەتراپىدىكى ئۇچ ئاتلىق تۈەن يەكەنگە يۆتكىلىپ كەتتى. ئەمەت مەخسۇم تۇ-ەنجاڭ رەھبەرلىكىدىكى ئاتلىق 31 - تۈەن ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلىپ قەشقەر يۇمىلاقشەھەردە چىڭ تۇردى. ئابدۇنىياز ئۇچ ئاتلىق تۈەننى باشلاپ يەكەنگە بېرىپ، خوتەندىكى ما خۇسەن بە-لەن بىرلىشىپ شېڭ شىسەيگە قارشى قوراللىق قوزغىلاڭ قىل-

ماقچى بولدى. شېڭ شىسەي ما خۇسەندىنمۇ خاتىرجەم ئەمەس ئىدى. چۈنكى ما خۇسەن ما جۇڭيىڭنىڭ 36 ـ شىسىنىڭ يادروسى ئىدى. ئۇ ما جۇڭيىڭ سوۋېتكە كەتكەندىن كېيىن ئۇنىڭ بىلەن داۋاملىق ئالاقىلىشىپ تۇرغان، ما خۇسەن خوتەندە يەنە ئەسكەر ئېلىپ، ئەسكەر تەربىيىلەپ، قوشۇننى 15 مىڭغا يەتكۈزگەن. شېڭ شىسەي ما خۇسەننىڭ ئاخىر ھامان ئۆزىگە قوراللىق ھۇجۇم قىلىشنى بىلەتتى، شۇڭا ئۇ ما خۇسەنگە سىلىق مۇئامىلە قىلدى، خۇددى مەھمۇت شىجاڭغا قوللانغان ئۇسۇللارنى، ھىيلە ـ مىكىر، ئالداش ئۇسۇللىرىنى قوللاندى. ما خۇسەننىڭ بىرقانچە كومانداىرلىرىنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇشقا چىقىرىپ تەربىيىلىدى، بىر قىسمىنى ئۇرۇمچى ھەربىي مەكتەپتە تەربىيىلەپ، ئۆزىگە يېقىن تارتىپ ما خۇسەننى پارچىلىماقچى بولدى. ما خۇسەن شېڭ شىسەينىڭ خوجىنىياز ھاجى، مەھمۇت شىجاڭلارنى ئالداپ يوقاتماقچى بولغان ھىيلە ـ نەيرەڭلىرىدىن خەۋەردار بولغاچقا، سەگەكلىك بىلەن ئىش كۆرۈپ، كۆرۈنۈشتە شېڭ شىسەيگە ئىتائەت قىلغان بولۇپ، ئەمەلىيەتتە ئەسكەرلىرىنى قاتتىق ھەربىي ئىنتىزام، ھەربىي ماھارەت بىلەن تەربىيىلەپ، يەر ئاستى ھەربىي قورال ـ ياراغ زاۋۇتلىرىنى قۇردى. قىسىم ئىچىدىكى ئاجىز، ئىرادىسىزلەر شاللاپ چىقىرىلىپ كۆچلۈك مۇنتىزىم قوشۇن قۇرۇلدى. دەل شۇنداق بىر چاغدا ئابدۇنىيازنىڭ 3 ـ ئاتلىق تۇەنى بىلەن بىرلەشتى.

ما خۇسەن بىلەن ئابدۇنىيازنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدا قىلغان ئىسيانى ۋە ئۇنىڭ ئاقىۋىتى

1937 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى، ئابدۇنىياز قوماندانلىقىدىكى ئۈچ تۇەن قەشقەر يېڭىشەھەرگە ھۇجۇم

باشلىدى. شۇ چاغدا ما خۇسەن قىسىملىرى قەشقەرگە يېتىپ كېلىپ، ئابدۇنىيازنى ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قىلىشقا ئەۋەتتى. 31 ـ ئاتلىق تۇەن ئەمەت مەخسۇم رەھبەرلىكىدە ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلىپ، ما خۇسەن قىسىملىرىغا قارشى ئۇرۇش قىلىپ يۇمىلاقشەھەر سېپىلىنى مۇداپىئە قىلدى. 6 ـ ئاينىڭ مەلۇم بىر كۈنى سائەت 4:30 دە ما خۇسەن توپىلاڭچىلىرى كونىشەھەرنىڭ قۇمەرۋازا، ياۋاقەرۋازا، يابېشى، تۆشۈكەرۋازا، بۇلاقبېشى قاتارلىق جايلىرىنى بېسىۋېلىپ، قەشقەر خەلقىنى ئىككىنچى قېتىم قىرغىن قىلىپ، بۇلاپ ـ تالايدۇ. لېكىن، ما خۇسەن قەشقەر يۇمىلاقشەھەرنى ئالالمايدۇ. ئەسكىرىي كۈچى 1000غا يەتمەيدىغان ئەمەت مەخسۇم تۇەنجاڭلىقىدىكى 31 ـ ئاتلىق تۇەن قەھىرمانلارچە جەڭ قىلىپ، شىنىڭ قوماندانلىق شتابىنى مۇداپىئە قىلىپ ساقلاپ قالدى. ما خۇسەن كونىشەھەرگە ھۇجۇم قىلغاندا، شەھەر خەلقى جېنىنى ساقلاش ئۈچۈن يۇمىلاقشەھەرگە قېچىپ بېرىۋالغانىدى. ئون نەچچە كۈنلۈك ئۇرۇش جەريانىدا، يۇمىلاقشەھەردىكى خەلقنىڭ يېمەكى تۇگەپ خەتەرلىك ئەھۋالدا قالدى. ئەمەت تۇەنجاڭ يۇمىلاقشەھەرنىڭ دەرۋازىلىرىنى ئېچىۋېتىپ، قوراللىق قوشۇنلىرىنى باشلاپ دۇشمەنلەرنىڭ مۇھاسىرىنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، ھۆكۈمەتنىڭ تۆمۇردەرۋازا، ئارقا دەرۋازا ئىچىدىكى ئاشلىق سېڭىنى ئېچىپ، ئاچ قالغان خەلققە تەقسىم قىلىپ بېرىپ خەلقنىڭ ھاياتىنى قۇتقۇزۇپ قالدى. ئەمەت تۇەنجاڭ بۇ ئاشلىقتىن بىر جېڭىنمۇ يېمەي، ھەربىي ئاتلىرىنى ئۆلتۈرۈپ ئوزۇقلاندى. كونىشەھەر ئىچىدىكى ئۇرۇشتا ئەسكەر ۋە خەلق كۆپ چىقىم بولدى، سوۋېت كونسۇلىنىڭ ئاتلىرىنى سۇلىغى قىلىشى بىلەن ھەر ئىككى تەرەپ ئۇرۇشنى توختىتىش كېلىشىمى ئىمزالىدى، بۇ كېلىشىمگە ھۆكۈمەت تەرەپتىن ئەمەت تۇەنجاڭ ئىمزا قويدى، ئەمەت تۇەنجاڭ ئوق چىقارماستىن سېپىلنى مۇداپىئە قىلدى، لېكىن ما خۇسەن كېلىپ

شىمنى بۇزۇپ، سېپىل ئەتراپىنى قورشاپ، يۇمىلاقشەھەرگە ئوق چىقىرىپ، قول بومبىسى تاشلاپ، 31 ـ تۇەننى چىقىمغا ئۇچراتتى. نەتىجىدە ئەمەت تۇەنجاڭ قەشقەر يېڭىشەھەرگە چېكىنىش قارارىغا كەلدى. ئالدى بىلەن سېپىل يېنىغا ئورا كولاپ جەسەتلەرنى كۆمۈپ، يېڭىشەھەرگە قاراپ يولغا چىقتى. 31 ـ تۇەن كونىشەھەر بىلەن يېڭىشەھەر ئارىلىقىدىكى ئېگىز ئېرىقىكى ساراڭلەڭزى دېگەن يەرگە كەلگەندە، ما خۇسەن قىسىملىرى قوغلاپ كېلىپ ھۇجۇم قىلدى. قىزىل دەريا بويىدا بىر سوتكا قاتتىق ئۇرۇش بولدى. يېڭىشەھەردىكى شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىگە قاراشلىق 48 ـ تۇەن قىسىملىرى يارەمگە كېلىپ ما خۇسەننىڭ ئەسكەرلىرىنى مەغلۇپ قىلدى. ئاتلىق 31 ـ تۇەن 48 ـ تۇەننىڭ يېنىدىكى شاپتۇللۇق بۇتخانىسىغا ئورۇنلاشتى. 31 ـ تۇەن ھۆكۈمەت ئارمىيىسى بىلەن بىرلىكتە ما خۇسەن قىسىملىرىغا قارشى ئۈچ ئاي ئۇرۇشتى. ما خۇسەن توپىلاڭچى قىسىملىرى شەھەر سىرتىدىكى بارىن، ئارامباغ، بايتوقاي قاتارلىق نۇرغۇن يېزىلارنى ئىگىلەپ تۇرغاچقا، ھۆكۈمەت ئارمىيىسى كۇندۇزى شەھەردىن چىقىپ ئۇرۇش قىلىپ، كېچىسى شەھەر ئىچىگە قايتىپ دەم ئالدى. ھۆكۈمەت ئارمىيىسى شەھەرگە قارىلىپ، سىرتقى يارەمگە ئىگە بولالمىغانلىقتىن، ئوزۇق ـ تۇلۇك، گۆش ـ مايلىرى تۈگەپ، ئەسكەرلەرنىڭ سالامەتلىكى نازارلىشىپ كەتتى. مانا مۇشۇنداق قىيىنچىلىق ۋاقتىدا ئەمەت تۇەنجاڭ 48 ـ تۇەن بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، شەھەر دەرۋازىسىنى ئېچىۋېتىپ، مۇداپىئەدىن ھۇجۇمغا ئۆتتى. ماخۇسەننىڭ قىسىملىرىغا ھۇجۇم قىلىپ قوغلاپ خانئېرىق، يوپۇرغا، ئاچچىق پازىلنىڭ لەنگىرى، ياغاچئايۇان قاتارلىق جايلارغا سۈرۈپ تاشلىدى. 1937 ـ يىلى 9 ـ ئايدا، سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىنىڭ ماتورلاشقان رۇس، قىرغىز پولكى 20 تانكا، 20 ئايروپىلان بىلەن قەشقەرگە بېسىپ كىرىپ، ھۆكۈمەت ئارمىيىسى بىلەن

بىرلىكتە ما خۇسەن ئارمىيىسىنى تارمار قىلدى ۋە ئەسىر ئالدى، قورال ـ ياراغلىرىنى غەنىيمەت ئالدى. ما خۇسەن يېڭىسار، ھىمىتىنگسېيى قاتارلىق جايلاردا سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى ئايروپىلانلىرىنىڭ بومبارداىمان قىلىشى بىلەن 4000 دەك ئەسكىرى كۆچىدىن ئايرىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن، ئۇ 1937 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى ئۆزىگە يېقىن بىر قىسىم كوماندىر ـ جەڭچىلىرى بىلەن بىرلىشىپ، ئۇزاق يىللار جەريانىدا شىنجاڭ خەلقىنى بۇلاپ ـ تالاپ توپلىغان ئالتۇن ـ كۈمۈش، مال ـ دۇنياسىنى قېچىرلىرىغا يۈكلەپ ھىندىستانغا قېچىپ كەتتى. ما خۇسەننىڭ قالدۇق قىسىملىرىنى ھۆكۈمەت ئارمىيىسى ئارقىدىن قوغلاپ خوتەن سايلىرىدا، چەرچەن، چاقىلىق چۆللىرىدە، تاغ جىلغىلىرىدا يوقاتتى. ئاز بىر قىسمى چېكىنىپ، دۇنخۇاڭغا كەتتى. قۇربانىنياز ئەسكەرلىرىمۇ سوۋېتنىڭ تانكا، ئايروپىلانلىرىنىڭ زەربىسىدە تارمار بولدى. بىر قىسمى راسكام تېغىغا، بىر قىسمى كېرىيە ئارقىلىق قاراڭغۇ تاغقا، يەنە بىر قىسمى ما خۇسەن قالدۇق قىسىملىرىغا قوشۇلۇپ گەنسۇغا قېچىپ كەتتى. شۇنداق قىلىپ، ما خۇسەن توپىلاڭچىلىرى يوقىتىلىپ، جەنۇبىي شىنجاڭدا ئىككىنچى قېتىم تىنچلىق ئورنىتىلدى.

ئابدۇنىياز ما خۇسەننىڭ بۇيرۇقى بىلەن ئۈچ تۇەن ئاتلىق قوشۇننى باشلاپ ئاقسۇ ئاۋات ناھىيىسىگە ھۇجۇم قىلدى. ئابدۇنىيازغا سىرتتىن قوشۇلغانلارمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. بۇ ئۇرۇشقا بىز ئۇرۇمچىدىكى ھەربىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىمۇ ھۆكۈمەت ئارمىيىسىگە يارەمچى قوشۇن بولۇپ قاتناشقانىدۇق. ئابدۇنىياز، قۇربانىنياز، كېچىكئاخۇن تۇەنجاڭلار ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولۇپ قوراللىرىنى تاشلاپ مارالبېشى، يەكەن تەرەپلەرگە كەتتى. كېچىكئاخۇن تۇەنجاڭ ما خۇسەننىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ چەت ئەلگە قاچالماستىن يەكەننىڭ تاغاچى دېگەن يېزىسىدا گاڭگىراپ يۈرگەندە 31 ـ ئاتلىق تۇەننىڭ لېيەنجاڭى يۇ

سۇپ بىرنەچچە نەپەر قوراللىق ئەسكىرى بىلەن ئۇنى پەم بىلەن قوراللىنىزلاندۇرۇپ، يەكەنگە ئېلىپ كېلىپ ھۆكۈمەت ئارمىيەسىگە تاپشۇرۇپ بەردى، بىر ھەپتىدىن كېيىن شېڭ شىسەي مەخسۇس ئايروپىلان بىلەن ئابدۇنىياز، كېچىكئاخۇن تۇەنجاڭلارنى ئۇرۇمچىگە ئېلىپ بېرىپ تۇرمىدە ئۆلتۈردى.

بىز 1939 ـ يىلى ئۇرۇمچى ھەربىي مەكتەپىنى پۈتتۈرۇپ، تەقسىمات بويىچە 31 ـ ئاتلىق تۇەنگە كەلسەك، ئەمەت تۇەنجاڭ قولغا ئېلىنغان پېتى قايتىپ كەلمەپتۇ. شېڭ شىسەي ئۇلارغا مانا مۇشۇنداق ۋەتەنپەرۋەرلەرنىمۇ «جاھانگىرلارغا سېتىلغان ۋەتەن خائىنى» دېگەن بوھتاننى چاپلاپ، 1938 ـ يىلى قولغا ئېلىپ تۇرمىدە يوقاتتى.

ئالتىنچى باب

قەشقەر ئاتلىق 31 ـ تۇەننىڭ مۇستەقىل پىيادە 6 ـ يىڭغا ئۆزگەرتىلىشى

1939 ـ يىلى 11 ـ ئايلاردا، ھەربىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەن بىر تۇركۇم ساۋاقداشلار بىلەن قەشقەردىكى ئاتلىق 31 ـ تۇ. ەنگە تەقسىم قىلىندۇق، قەشقەرگە بارساق ئاتلىق 31 ـ تۇەن 1 ـ ۋە 3 ـ لىيەنلەر ئۇنىڭ يەنە بىر قىسىم لىيەنلىرى قەشقەر يېڭى. شەر قىچىچى دەرۋازىسىنىڭ ئىچىگە، 2 ـ لىيەن قالماق كۆۋرۈ. كىدىكى ئايرودرومغا جايلاشقانىكەن.

بىزدىن بۇرۇن خەلقىپەرۋەر ئەمەت تۇەنجاڭ (ئەمەت مەخسۇم) نى جاللات شېڭ شىسەي 1938 ـ يىلى تۇرمىگە ئەكەتكەندىن كېيىن، ئورنىغا زەمىر (تاجىك) تۇەنجاڭ پودپولكوۋنىك ئۇنۋانى بىلەن مەزكۇر ئاتلىق 31 ـ تۇەننىڭ تۇەنجاڭى ھەم بىر سوۋېتلىك (رۇس) ھەربىي كوماندىر مەسلىھەتچى بولۇپتۇ. مەن بېرىپ 1 ـ لىيەنلەرنىڭ 3 ـ پېيىدە پەيجاڭ بولدۇم. 1 ـ ۋە 3 ـ لىيەننىڭ جەڭچى ـ ئوفىتسېرلىرىغا ھەربىي تەلىم ـ تەربىيە دەرسىنى بەردىم. ئۇ ۋاقىتلاردا ھەربىي قوللانمىلار كەمدىن ـ كەم ئىدى مەن ھەربىي خەرىتە سىزىشقا خېلى ئۇستا ئىدىم. شۇڭا دەرستا خەرىتە ماسشتابلىرىنى تولۇق كۆرسىتەتتىم. ھەربىي مەكتەپتا ئوقۇغان دەرسلىرىمنى ئاساس قىلىپ، تاكتىكا ۋە قوراللارنىڭ خۇسۇسىيەتلىرىنى ئۆگەتتىم.

پەيجاڭلىق ۋەزىپە ئۆتەپ ئالتە ئاي بولغاندا، 1940 ـ يىلى 5 ـ ئايلاردا قەشقەر ياشلىرىدىن 35 نەپەر كىشى ئاتلىق 31 ـ تۇنگە ئەسكەرلىككە قوبۇل قىلىنىپ، مەخسۇس پەي تەشكىل قىلىندى، بۇ پەينى ھەربىي تەلىم ـ تەربىيە بېرىپ يېتىشتۇرۇش ماكانى يۇكلەندى. شۇنىڭ بىلەن مەن 1 ـ لىيەندىن يۆتكىلىپ، تۇنى شتابىغا كەلدىم. مەن بىرەرئاي يالغۇز تەربىيىلەپ تۇرغاندا، بۇرۇن ئاتلىق 31 ـ تۇندىن ئوقۇشقا بارغان تۇراق ئىسمائىل (كېيىنكى كۇنلەردە جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى بولغان، ھازىر دەم ئېلىشتا)، ئاقنىياز (ئاقسۇلۇق، ھازىر غۇلجىدا بار)، بەنجاڭ غوجاخۇن، ماموت قاتارلىقلار كەنجى ئوفىتسېرلار كۇرسىنى بىر يىلدا تۇگىتىپ، 31 ـ تۇنىڭ مەن تەربىيىلەۋاتقان پەيگە بەنجاڭلىق ۋەزىپىسى بىلەن خىزمەتكە تەقسىم قىلىنىپ كەلدى. بىز بەشمىز يېڭىدىن قۇرۇل قىلىنغان پەينىڭ ھەربىي تەلىم ـ تەربىيىسىنى ياخشى ئېلىپ بېرىپ، تۇن رەھبەرلىكى تەرىپىدىن بىرقانچە قېتىم تەقدىرلەندۇق. بىرنەچچە ئايدىن كېيىن تۇنگە «ھەربىي سەپكە يېڭىدىن ئەسكەر قوبۇل قىلىنسۇن!» دەپ قوماندانلىق شتابىتىن بۇيرۇق كەلدى. بۇيرۇققا بىنائەن 100 نەپەر ياشنى ئەسكەرلىكە قوبۇل قىلىپ بولۇشمىزغا يەنە «ھەربىي سەپكە ئەسكەر قوبۇل قىلىنمىسۇن» دەپ بۇيرۇق كەلدى. بۇيرۇققا بىنائەن بۇ يېڭى ئېلىنغان ياشلار ئۆز جايلىرىغا قايتۇرۇلدى. بىز تەربىيەلەۋاتقان پەي ئالتە ئايدىن كېيىن 1 ـ لىيەنگە، تۆت نەپەر بەنجاڭ ھەربىر لىيەنگە تەقسىم قىلىندى. مېنى ئاتلىق 31 ـ تۇنىڭ مۇئاۋىن سەنمۇجاڭلىق ۋەزىپىسى بىلەن تۇن شتابىغا ئېلىپ قالدى، تۇنىڭ پۈتۈن ھەربىي تەلىم ـ تەربىيىسىگە مەسئۇل بولدۇم. 1940 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۇنى تۇيۇقسىزلا بىزنىڭ ئاتلىق 31 ـ تۇنگە قەشقەر يېڭىشەھەردىكى قوماندانلىق شتابىدىن قوماندان باشلىق 30 ـــ 40 نەپەر چوڭ ـ كىچىك

ئوفىتسېرلار كېلىپ ھەربىي مانېۋىر ئۆتكۇزۇشكە بۇيرۇق بەردى. تۇن شتابىغا جايلاشقان 2 ـ، 4 ـ لىيەنلەر مەيدانغا يىغىلدى. بۇرۇنلاردا ھەر ئايدا بىر ـ ئىككى قېتىم ئاتلىق مانېۋىر ئۆتكۇزۇپ تۇرۇلاتتى. ئەمما بۇگۇنكىدەك خوجلىق، مالىيە ئىسكىلاتچى، ئاشپەز ـ ناۋاي، مال دوختۇرى قاتارلىقلار چىقمايتتى. چۇنكى مالىيە، خوجلىق، ئىسكىلاتچى خادىملار ئارقىسەپ خادىملىرى ھېسابلىنىپ، ئۇرۇشقا قاتناشمايدىغانلار قوراللىق قىسىملار بولسا ئۇرۇشقا قاتنىشىدىغانلار دەپ ئىككىگە ئايرىلاتتى. مانا بۇگۇن ئىدارىدە بىر كىشىمۇ قالمىسۇن، دەپ قاتتىق جېكىلىدى ھەم تەكشۈرۈشكە كەلگەن ئوفىتسېرلارمۇ ئىنتايىن كۆپ بولدى. بىز تۇن شتابى ئەتراپىدىكىلەر ئالدى ـ كەينى بولۇپ بىر سائەت ئەتراپىدا يىغىلىپ بولدۇق، چۇنكى خوجلىق تەۋەسىدىكىلەر بۇنداق ھەركەتلەرگە بۇرۇن قاتنىشىپ باقمىغان، تەجرىبىسى كەمچىل بولغاچقا، كېچىكىپ كېلىشتى ئەمما ئايرودرومدىكى 2 ـ لىيەن يېتىپ كەلمىدى. مەن ئاتلىق تۇنىڭ مۇئاۋىن سەنمۇجاڭى بولغانلىقىمدىن ئايرودرومدىكى 2 ـ لىيەنگە تېزدىن يېتىپ كېلىڭلار دەپ تېلېفون بەردىم. تېلېفونغا قوماندانلىق شتابىتىن كەلگەن بىر تەرجىمانىنى قويۇپتۇ ئۇ لىيەنلەر تېخى تەييار بولمىدى دەپلا تۇرىدۇ. ئەمەلىيەتتە لىيەنجاڭلار تەييار بولۇپ، شتابقا قاراپ ماڭايلى دېسە تەكشۈرۈش كە چىققانلار تۇرۇپ تۇرۇڭلار، دەپ مېڭىشقا يول قويماپتۇ ئۇلار ئىككى سائەتتىن كېيىن كەلدى. مەن تۇنىڭ يىغىلىشىغا ھەۋالىنى زەمبىر تۇنجاڭغا يېزىپ بەردىم. ئېسىمدە قىلىشچە 31 ـ تۇندە 507 نەپەر ئەسكەر، 850 تۇياق ئات، ھەربىر لىيەندە بىردىن تۆت ئاتلىق ھارۋا بار ئىدى. قوراللاردىن 400 مىلتىق 300 دانە قىلىچ بار ئىدى (ئىسكىلاتتىكى 450 دانە مىلتىق بىلەن ئىچىدە ئەمەس)، 4 ـ لىيەندە پارچىلاپ كۆتۈرىدىغان كونا تۆت دانە ئىستانكىۋوي پىلىموت، 60 تاپانچا، ھەربىر مىلتىققا

75 تالدىن بىر يۇرۇش خالتىلىق ئوق بار ئىدى. ھەممىمىز تۇەن شتابى مەيدانىغا يىغىلغاندىن كېيىن، تۇەنجاڭ: «ياندۇرما[1]غا دۇشمەن كەلدى. ئالدىنى توسۇپ يېڭىشەھەرگە كىرگۈزمەي يو- قىتىمىز!» دەپ بۇيرۇق بەردى. جەڭچىلەر ئاتلىق، خوجىلىق تە- ۋەسىدىكىلەر ھارۋىلىق بەش كىلومېتىردەك ماڭغاندا، رۇس كو- ماندىر يانچۇقىدىن قوماندانلىق شتابىنىڭ قەغىزىنى چىقىرىپ، زەمىر تۇەنجاڭغا بەردى. تۇەنجاڭ پۈتۈن قوشۇننى توختىتىپ، بۇيرۇقنى ئوقۇدى. بۇيرۇق، ياندۇرمىغا كەلگەن دۇشمەن ئارقىغا يېنىپ قېچىپ كەتتى، سىلەر قايتىڭلار، دېگەن مەزمۇندا ئى- كەن. شۇنىڭ بىلەن ھەرقايسى قىسىملار ئۆز جايلىرىغا قايتىتى، قورال بۆلۈم باشلىقى سادىقجاننى بىزدىن ئايرىپ ئېلىپ قالدى. قايتىپ كەلسەك سادىقجان يىغلامسىراپ مېنىڭ ئالدىمغا كې- لىپ: «قورال ئىسكىلاتىدىكى زاپاس قورال، ئوق - دورا، قول بومبىلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئەكېتىپتۇ، ئىسكىلات قۇرۇقدىلىپ قاپتۇ» دېدى. بۇ ئەھۋالنى ئىككىمىز زەمىر تۇەنجاڭغا مەلۇم قىلدۇق. زەمىر تۇەنجاڭ تېخى تامىقىنىمۇ يېمەي ئولتۇرغانى- كەن، بىزنىڭ دوكلاتىمىزنى ئاڭلاپ، بېشىنى تۇتۇپلا ئولتۇرۇپ قالدى. بۇ ئىش ئۇنىڭغا يۇرىكىنى سۇغۇرۇۋالغاندەك بولدى بول- غاي، ئاران دېگەندە سوۋېتلىك ئوفىتسېردىن سوراپ باقاي دې- يىش بىلەن بىزنى يولغا سالدى. بۇ ئەھۋالنى ھېچكىمگە دې- مەڭلار دەپ تاپىلىدى. ئەمەلىيەتتە، تۇەندىكى ئوفىتسېر - جەڭچە- لەر شۇ كۈنىلا بىلىپ بولۇپ، دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەنىدى.

بۇ قېتىمقى مانېۋىر، ئىسكىلاتتىكى قوراللارنى سۈپۈرۈپ كېتىش مانېۋىرى ئىكەن. قوراللار ھۆكۈمەتنىڭ تۇرسا، بىزنى ئالداپ ئەكېتىشنىڭ سەۋەبى زادى نېمە؟ بۇ ھەقتىكى گەپ - سۆز- لەر بىرەر ھەپتە داۋام قىلدى، سۆز - چۆچەكلەر ئاخىر جىمىپ، بىرەر ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن — 1941 - يىلى 11 - ئاينىڭ ئا-

① ياندۇرما — شەھەرنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى بىر ئۆتەڭنىڭ ئىسمى.

خىرلىرى قەشقەر قوماندانلىق شتابىدىن ئىككى نەپەر سەنمۇجاڭ سۇۋېتلىك رۇس ئوفىتسېر بىلەن بىللە كېلىپ، پۈتۈن ئوفىت- سېر - جەڭچىلەرنى يىغىپ، ھازىر دۇبەن مەھكىمىسىدىن بۇي- رۇق كەلدى، بۇيرۇقتا بىنائەن سىلەر ئاتلىق 31 - تۇەننىڭ نا- مى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، شىنجاڭ مۇستەقىل پىيادە 6 - يى- ڭىغا ئۆزگەرتىلىپ تەشكىل قىلىنىدۇ، دەپ ئېلان قىلدى. شۇ كۈندىن باشلاپ ئات، ئېگەر - توقۇم، نوختا - يۈگەنلەرنى ھەممىسى ھەتتا، قىلىچلارمۇ ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى، قوللىنىدىكى قوراللىرىمىزلا قالدى. ھەربىر لېينىدە بىردىن تۆت ئاتلىق ھارۋا، ئالاقىچى بەن ئۇچۇن ئون تۇياق ئات، يىڭجاڭ، مۇئاۋىن يىڭجاڭ، سەنمۇ، كاتىپلارغا بىردىن ئات قالدۇرۇلدى. قالغانلى- رىنى بىر كۈندىلا ئېلىپ كەتتى. بەزى كونا ئوفىتسېر - جەڭ- چىلەرنى بولسا سالامەتلىكى ناچار ياكى قېرىپ قالدى دېگەن با- ھانىلەر بىلەن بوشىتىۋەتتى ۋە بەزىلىرىنى باشقا قىسىملارغا يۆتكىۋەتتى، شۇنىڭ بىلەن ئاتلىق تۇەننىڭ ئەمەلىي كۈچى كۆپ ئاجىزلاشتى. بۇرۇن ئىنقىلاب دەۋرلىرىدە جىن شۇرېن، شېڭ شىسەي ۋە ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرى بىلەن ئۇچ - تۆت يىللاپ ئاتلىق سوقۇش قىلغان، 1934 - يىلى سوۋېت چېگرىسىدىن شىنجاڭغا قېچىپ كىرگەن باندىتلارنى ئاتلىق قوغلاپ يۇرۇپ تارمار قىلغان ۋە 1937 - يىلى ما خۇسەن، ئابدۇنىياز قوشۇن- لىرىنى تارمار قىلىپ، جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ئىككىنچى قېتىم- لىق تىنچلىقىنى ئەسلىگە كەلتۈرگەن ئاتلىق 31 - تۇەن ما- ئەمدى سالاھىيىتى يوق دېيىلىپ، پىيادە يىڭ بولۇپ قالدۇق ئەمەلىيەتتە بولسا شىنجاڭدەك قاتناش تەرەققىي قىلمىغان جايد ئاتلىق ئەسكەرلەر مۇھىم ئىدى ۋە مۇھىم ئورۇندا تۇراتتى. يۇ- قىرىنىڭ ئىشەنچسىز دەپ قاراپ قىلغان بۇ ئىشى ئوفىتسېر - جەڭچىلەرگە قاتتىق روھىي زەربە بولدى.

پىيادە 6 - يىڭغا سابىق ئاتلىق 31 - تۇەن 2 - لىيەننىڭ

لیەنجاڭی ھۈسەین تۇردی یېڭجاڭ (ھازىر سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا بار)، مۇئاۋىن یېڭجاڭلىققا ئابدۇقادىر تۇردی تەيىنلەندی. مېنی يەنىلا یېڭىناڭ سەنمۇلۇق ۋەزىپىسىدە قالدۇردی. 1 ـ لیەننىاڭ لیەنجاڭی ھېسابىدىن، 2 ـ لیەننىاڭ لیەنجاڭی ئابدۇرېھىم، 3 ـ لیەننىاڭ لیەنجاڭی ئەیسا ئەخمەت (ھازىر غۇلجا ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسىدە، دەم ئېلىشقا چىقتى). 4 ـ لیەن (پىلىموت لیەن)نىاڭ لیەنجاڭی ھاكی قۇربان بولدی. خوجىلىق، مالىيە، ئىسكىلاتچی ۋە باشقا ئورۇنلاردا بۇرۇنقی يەرلىك خەنزۇ كادىر كەلدی. ئالاقىچی بەننىاڭ بەنجاڭلىقىغا قاسىم بەنجاڭ (ئۇرۇمچی قازان زاۋۇتىدا ئىشلەپ، دەم ئېلىشقا چىقتى) قويۇلدی. مەزكۇر یېڭىناڭ تەشكىلىي قۇرۇلۇشی ئون كۈن ئۆپچۆرىسىدە تامامىلاندی.

ئاتلىق 31 ـ تۇەننىاڭ پىيادە 6 ـ يېڭغا ئۆزگەرتىلىشی شۇنىاڭ بىلەنلا توختاپ قالمىدی. 6 ـ يېڭنی پۈتۈن سىستېما بويىچە شەھەر ئىچىدىن، شەھەر سىرتىغا ـــ «يېڭی بىنا» غا كۆچۈردی. «يېڭی بىنا» يېڭىشەھەرنىاڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان بولۇپ، ئەمەت تۇەنجاڭنىاڭ رەھبەرلىكىدە شۇ زامانلاردا تۇەنشتابی ۋە 2 ـ لیەنگە سېلىنغانىكەن. ئاشخانا، كۇلۇب ۋە باشقا ئورۇنلىری پۈتمىگەنىكەن. شۇنداق بولسىمۇ پىيادە يېڭىناڭ ئادەم سانی ئاز بولغانلىقتىن تۆت لیەن ئادەم ھەم يىاڭ شتابی، ئارقا سەپتىكىلەرمۇ سىغىپ كەتتۇق. 1941 ـ يىلی ئەتىيازدىن باشلاپ، پۈتۈن جەڭچی ـ ئوفىتسېرلار ئاشخانا، كۇلۇب ۋە مۇنچا، ساتىراشخانا، مال ۋە ئادەم دوختۇرخانىلىرىنی سېلىپ، بىر يىلدەك يېڭی بىنادا تۇردۇق ھەم يېڭىدىن 70 ـــ 80 دەك ئەسكەر قوبۇل قىلدۇق. مامۇت ئوسمان (ھازىر ئاقسۇ تاشيول ـ كۆرۈك قۇرۇلۇش ئەترىتىنىاڭ باشلىقی)، ھۈسەین خۇدابەردی (ھازىر يەكەن قوراللىق بۆلۈمىدە)، سېلىم ئىسكەندەر (ھازىر

ئۇرۇمچی 2 ـ سېمونت زاۋۇتىنىاڭ باشلىقی) لەر شۇ قېتىمقی ئېلىنغان جەڭچىلىرىمىز ئىدی.

1942 ـ يىلی 7 ـ ئايلار ئەتراپىدا 6 ـ يېڭىناڭ مۇئاۋىن يېڭجاڭی ئابدۇقادىر تۇردی بىلەن 1 ـ لیەننىاڭ لیەنجاڭی ھېسابىدىن ئۇرۇمچی ئالىي ھەربىي بىلىم ئاشۇرۇش كۇرسىغا ئوقۇشقا كەتتى. مېنی ھېسابىدىنىاڭ ئورنىغا لیەنجاڭ قىلىپ چىقاردی (سوپی لیەنجاڭ دېگەن نام شۇنىڭدىن قالغان)، مېنىاڭ ئورنۇمغا ئابلىز بوتايوفنی يېڭىناڭ سەنمۇسی قىلىپ بېكىتتى، ئۇزاق ئۆتمەي پىيادە 6 ـ يېڭنی دوتەينىاڭ لەڭگەری دېگەن جايغا يۆتكۈەتتى، دوتەينىاڭ لەڭگەری، قەشقەر كونىشەھەردىن تۆت كىلومېتىردەك غەرب تەرەپتە مېڭيول دېگەن تاشيولنىاڭ بويىغا جايلاشقان ھەشەمەتلىك كاتتا باغ ئىدی، بۇ باغ ئەينی زاماندا قەشقەرگە ھۆكۈمرانلىق قىلغان بىر خەنزۇ دوتەينىاڭ بېغی بولۇپ، ياز كۈنلىری دوتەي باغچىسىغا چىقىپ ئەيش ـ ئىشرەت بىلەن دەۋر سۈرگەنىكەن. بىز دوتەينىاڭ لەڭگىرىگە 8 ـ ئاينىاڭ ئاخىرلىری پېژغىرىم ئاپتاپتا يۈك ـ تاقلىرىمىزنی يۈدۈپ پىيادە مېڭىپ چىقتۇق. باغدا دەل ـ دەرەخلەر يېشىللىققا پۈركەلگەن، سۇۋادان تېرەكلەر ئاسمان ـ پەلەك ئۆسكەن ئىدی. ھەر تۇرلۇك گۈللەر پورەكلەپ ئېچىلىپ، پۇراقلىری دىماقلارغا ئۇرۇلۇپ تۇراتتى. قۇشلارنىاڭ سايراشلىری دىلىمىزغا ئارام بەخش ئېتەتتى. دوتەي لەڭگىرىگە كۆچۈپ چىققاندىن كېيىن باغنىاڭ ئۆيلىری كۆپ بولغانلىقتىن، كەڭتاشا ئورۇنلاشتۇق. چوڭ ـ چوڭ ئۆيلەرنی گازارما قىلىپ، جەڭچىلەرنی ئورۇنلاشتۇردۇق. ئېشىپ قالغان بەزی ئۆيلەرنی ئوفىتسېرلارنىاڭ ئائىلىسىگە تەقسىم قىلىپ، ئوفىتسېرلارنی خاتىرجەم قىلدۇق ئەسكەرلەرنىاڭ ھەممىسی قەشقەردە ئۇزاق تۇرغانلىقتىن، خ تۇن، بالا ـ چاقىلىق بولۇپ كەتكەنىكەن. ئۆي يېتىشمىگەنلەر ە ئۆي ھەل قىلىش ئۈچۈن پۈتۈن يېڭنی سەپەرۋەرلىككە كەلتۈرۈپ، بىرەر

ھەپتىدەك باغنىڭ ئەتراپىدىكى يارداڭلىقتا كېسەك قۇيدۇق ھەم جەڭچىلەرنىڭ ھەممىسگە باغنىڭ ئەتراپىدىكى بىكار يەرلەردىن ئۆي ئورنى تەقسىم قىلىپ بېرىپ، بىر ھەپتە ئۆي سېلىۋېلىشقا ۋاقىتنمۇ چىقىرىپ بەردۇق. ئۇلار ئۆزئارا ھەمكارلىشىپ، بىر ئىككى ئېغىزدىن ئۆي سېلىۋالدى. ئۆيلەرنىڭ ئىشىك ـ دېرىزىلىرىنى پوتون ياغاچچى ـ تۆمۈرچىلەرنى سەپەرۋەرلىككە كەلتۈرۈپ، ھەل قىلدۇق. بەزى ئىشىك ـ دېرىزىلەرنى ئەسكەرلەرنىڭ ئۆزلىرى ھەل قىلدى. بۇ ئىشلار بىرەر ئاي ۋاقىت ئىچىدە تۈگەپ، يەنە يىڭ بويىچە ھەربىي مەشغۇلاتقا كىرىشىپ كەتتۇق.

كۈز ئايلىرىمۇ يېتىپ كەلدى، كۆڭۈلسىز ئىشلارنىڭ ھىدى پۇراشقا ۋە شۇم خەۋەرلەر كېلىشكە باشلىدى. تۇرپانغا يۆتكەيدىكەن دېگەن مىش ـ مىش گەپلەر بىزنىڭ ئارىمىزغا تارقالدى. بۇ كۆڭۈلسىز خەۋەرگە قوشۇلۇپ، لەڭگەر بېغىدا ئېچىلغان گۈللەر ئەمدى سولىشىپ، دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى سارغىيىپ تۆكۈلۈپ ئۆز گۈزەللىكىنى يوقاتماقتا ئىدى. بۇ گۈزەل باغچە كىشىنىڭ كۆزىگە سۇرلۇك كۆرۈنۈپ، بۇنىڭدا بىر خىل شۇملۇق، ئېغىر جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرۈشكە باشلىدى. دەرەخ شاخلىرىغا قونغان پاختەكنىڭ «گۇ ـ گۇ ـ گۇ» دەپ سايراشلىرى بىر ـ بىرىنى قوغلىشىپ يۇرۇشلىرىلا بۇ جىمجىتلىقنى بۇزماقتا ئىدى.

مۇستەقىل پىيادە 6 ـ يىڭنىڭ كۆچۈشى

1942 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى ئەتىگەندە بىر قارا رەڭلىك پىكاپ كەينىدىن توپا ـ چاڭنى توزۇتۇپ، ئۇدۇل لەڭگەردىكى باغچىنىڭ تۆمۈر دەرۋازىسىدا توختىدى. مەن تۇرغان لىيەن دەرۋازىغا يېقىن بولغانلىقتىن ماشىنىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاش بىلەن دەرۋازىغا قارىدىم. ماشىنىدىن بىر كىشى چۈشۈپ، قارا-

ۋۇلخانىدىكى دېجورنىغا قول ئىشارىتى قىلىپ، تۆمۈر دەرۋازىنى ئاچقۇزۇپ ھويلىغا كىردى. ھويلىغا كىرگەن پىكاپتىكىلەرنىڭ بىرى سوۋېتلىك ئوفىتسېر ئىدى. ئىككىنچىسى قارا كۆك كۆل رەڭ كىيىم كىيگەن خەنزۇ ئەمەلدار بولۇپ، سۇڭ فامىلىلىك، قەشقەرنىڭ قوماندانى ئىدى. بۇلار ماشىنىدىن چۈشۈپلا يىڭ شتابىغىمۇ كىرمەستىن، دېجورنىنى چاقىرتىپلا بارلىق ئوفىتسېرلارنى مەجلىسخانىغا يىغىشنى بۇيرىدى. مەن ئۇلارنىڭ قېشىغا بېرىپ، كەلگەن ئەمەلدارلار بىلەن كۆرۈشتۇم. لېكىن، بۇ كەلگەن كىشىلەرنىڭ چىرايىمۇ بۇرۇنقىدەك ئوچۇق ـ يورۇق ئەمەس، قاپاقلىرى تۇرۇلگەنىدى. مەن ئۇلار بىلەن بۇرۇن كۆرۈشۇپ يۇرگەنلىكىم ئۈچۈنلا ئۇلار ئىلاجسىز قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. مېنىڭدىن: «يىڭجاڭ بارمۇ؟» دەپ سورىدى، مەن: «بار» دەپ جاۋاب بەردىم. بۇلارنىڭ ئالدىراش كېلىپ يىڭ دېجورنىسىغا بىۋاستە بۇيرۇق قىلىپ، ئوفىتسېرلار يىغىلىشىۋن دېيىشى ھەم چىرايلىرىنىڭ سوغۇق كۆرۈنۈشلىرى مېنى تەئەججۇپلەندۇردى. مەن ھۇسىين يىڭجاڭنىڭ ئىشخانىسىغا كىرىپ:

ـــ قەشقەردىن قوماندانلار چىقىپتۇ، ئوفىتسېرلارنى يىغىۋاتىدۇ، بىر گەپ بار ئوخشايدۇ، سۇڭ قوماندان ھەم سوۋېتلىك ئوفىتسېر بىللە چىقىپتۇ، ـــ دېدىم. يىڭجاڭ:

ـــ بىزنى تۇرپانغا يۆتكەيدىكەن دېگەن مىش ـ مىش گەپ ـ سۆزلەرنى قىلىشقانىدۇق، بۇگۈن ئۇلارنىڭ مۇنداق ئەتىگەن چىقىشى تۇرپانغا يۆتكىلىشنى ئۇقتۇرۇش قىلىش بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولسا كېرەك، ـــ دېدى.

بىز يىڭجاڭ ئىشخانىسىدىن چىقىشىمىزغا ھاكى قۇربان ئۆز لىيەنىدىكى بارلىق ئوفىتسېرلارنى سەپكە تىزىپ، يىغىن زالىغا كىرىپ، قوماندانىغا ھەربىيچە سالام بەردى ۋە قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. قوماندانىنىڭ ۋە باشقىلارنىڭ ھاكى لىيەنجاڭغا قىلغان مۇئامىلىسى بىزلەرگە قىلغان مۇئامىلىسىدىن سىلىقراق بولۇ-

دى. ھۇسەين يېڭجاڭ يىغىلغان ئوفىتسېرلارغا بىرقۇر قاراپ، كىم يوق دەپ ئابلىز سەنمۇدىن سورىدى. ئابلىز بوتايوف ھاكى قۇربانىڭ ئەڭ يېقىن ئاغىنىسى ئىدى. ئۇ، بىر پەيجاڭنىڭ روخسەت سوراپ، ئۆيى ۋە بالا ـ چاقلىرىنى ئورۇنلاشتۇرغىلى كەتكەنلىكىنى ئېيتتى. ئۇنمۇ چاقىرغىلى كىشى ئەۋەتىلدى.

قوماندان زالىنىڭ تۆرىدە شېڭ شىسەينىڭ رەسمى ئېسىلغان رامنىڭ ئاستىدىكى قارا دوسكىنىڭ يېنىغا بېرىپ، قاتتىق ئاۋاز بىلەن: «ھەربىي بۇيرۇق!» دەپ جىم تۇردى.

بىز بارلىقىمىز «ھەربىي بۇيرۇق!» دېسە ئولتۇرغان بولساق ئۆرە تۇرىمىز، تۇرغان بولساق ھەربىي ئىنتىزام بويىچە تىك تۇرىمىز، بۇ بىر ھەربىي تۇزۇم ئىدى. بىز ئارقىدىن نېمە سۆز چىقارىكىن دەپ دېمىمىزنى چىقارماي، شۇك تۇردۇق، بۇ بىر مىنۇت بىرەر سائەتتەك بىلىندى، چۈنكى ھەربىي بۇيرۇقنىڭ ئارقىسىدا نېمە سىر بارلىقىنى بىلىشكە ئالدىرايتتۇق.

ـــ ئولتۇرۇڭلار، ـــ دېدى قوماندان سۇك بىر ھازادىن كېيىن، ـــ شېڭ ئۇبەننىڭ بۇيرۇقى بويىچە 6 ـ يېڭنى تۇرپانغا يۆتكىمەكچى بولدۇق، سىلەرنى خوتۇن، بالا ـ چاقاڭلار بىلەن يۆتكەيمىز ھەم ئاتا ـ ئاناڭلارنىمۇ بىرگە ئەكېتىشكە رۇخسەت قىلىمىز، ـــ دېدى قوماندان سۇك.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ تۇيۇقسىز بېرىلگەن بۇيرۇققا غۇلغۇلا قىلماقچى بولدۇق ـ يۇ، لېكىن ھەربىي ئىنتىزام بىر ـ بىرى بىلەن پىچىرلاشقا يول قويمايدىغان بولغاچقا، بىر ـ بىرىمىزگە يەر تېگىدىن قارىشىپ، باشلىرىمىزنى لىڭشىتىپ ئۆزئارا ئىشارە قىلىشتۇق. ئاندىن ئۇ يەنە:

ـــ ئىسكىلاتتىكى ئارتۇق ئوق ـ دورىلار ۋە ئارتۇق قوراللار قوماندانلىق شتابىغا تاپشۇرۇلىدۇ، ئۆزۈڭلەرنىڭ قولىدىكى قورال، ئوق ـ دورىلارنى بىرگە ئېلىپ ماڭسىلەر، بۇ يۆتكىلىش خەۋىرىنى ھېچكىمگە دېمەيسىلەر، ئاتا ـ ئاناڭلار بىلىپ قالسىلا

بولىدۇ، ـــ دېدى. جەڭچى ـ ئوفىتسېرلارنىڭ ئاتا ـ ئانىسى بىلىدۇ دېگەن سۆز، پۈتۈن قەشقەر رايونىغا يېيىلىدۇ دېگەن سۆز ئەمەسمۇ؟ ئۇ ئاۋازىغا زور بېرىپ:

ـــ 1942 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ ئاخىرىغا قالماي يولغا چىقىدىغان كېتىشىڭلار كېرەك، ھازىردىن باشلاپ جىددىي تەييارلىق قىلىڭلار. ئەگەردە قايسى لىيەن، قايسى پەيدىن چاتاق چىقسا شۇ لىيەننىڭ لىيەنجاڭى بىلەن پەيجاڭلىرى بىرگە جازاغا تارتىلىدۇ ئۇقتۇڭلارمۇ؟!

ـــ ئۇقتۇق، قوماندان.

ـــ بارلىق جەڭچىلەر يىڭ بويىچە يىغىلسۇن، ـــ دەپ يېڭ جاڭغا بۇيرۇق قىلدى. ئۇلار ئەسكەرلەر يىغىلسا چاتاق چىقىرار مىكىن دەپ گۇمان قىلسا كېرەك، ئوفىتسېرلارنى مىدىرلاتمىدى. دىجورنى ھەربىي كانىينى چېلىپ پۈتۈن يېڭنى يىغىدى تۆت لىيەن تۆت تەرەپتە ئۆينىڭ تېمىغا ئوخشاش تىزىلىپ تۇردى. ھۇسەين يېڭجاڭ چىقىپ بىرقۇر تەكشۈرۈپ كىردى، يېڭ جاڭ بىلەن پىكاپتا كەلگەن بىر خەنزۇ ئەمەلدارمۇ چىقىپ كۆزىدىن ئۆتكۈزدى. قوماندان يىغىلغان ئەسكەرلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مەيدانغا بېرىپ، ئوفىتسېرلارغا يەتكۈزگەن بۇيرۇقنى تەكرارلىدى. بۇ بۇيرۇقنى ئاڭلىغان ئەسكەرلەر غۇلغۇلا قىلىشتى، قوماندان:

ـــ سىلەر قەشقەر رايونىدا ئۇزاق يىللار تۇردۇڭلار، بىرىنچىدىن، باشقا شەھەرلەرنىمۇ كۆرۈشۈڭلار كېرەك، ئىككىنچىدىن، شېڭ دۇبەن سىلەرنى ئۆز يېنىغا تەكلىپ قىلىپتۇ، سىلەر بىلەن كۆرۈشۈشنى ئارزۇ قىلىدىكەن، شۇنىڭ ئۈچۈن سىلەر خوتۇن ـ بالىلىرىڭلار بىلەن يۆتكىلىسىلەر ھەم ئاتا ـ ئاناڭلارنى بىرگە ئەكەتسەڭلارمۇ مەيلى، ئۇنىڭغىمۇ رۇخسەت قىلىمىز! بۇ شېڭ دۇبەننىڭ ئۆزىنىڭ شەخسىي بۇيرۇقى، سىلەرنى يۆتكەش ۋەزىپىسىنى قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى ئورۇنلاشتۇرد

دۇ، سىلەرنى يۆتكەشكە ماشىنا يوق. بەش نەپەر جەڭچىگە بىر-
دىن، ئائىلىسىنىڭ جان سانى كۆپلەرگە بىردىن هارۋا قوشۇپ
بېرىلىدۇ، چۈنكى سىلەرنىڭ يۈك - تاقاڭلار بار، شۇڭا هارۋا
كۆپرەك بېرىلىدۇ، ـــ دېدى.

بۇ بۈيرۇق بەزى جەڭچىلەرگە ياقتى، چۈنكى ئۇلار شەھەر
كۆرۈشنى ئارزۇ قىلاتتى، ئاتا - ئانىسى هەم بالا - چاقىلىرىنى
بىللە ئەكېتىشكە رازى ئىدى. بەزى جەڭچىلەرچۇ؟ تاربختىن بۇ-
يان قەشقەردىن ئايرىلىپ باقمىغان، ئۇلارنىڭ قەدىناس يۇرتىدىن
قانداقمۇ ئايرىلغۇسى كەلسۇن؟ بۇنىڭ ئارقىسىدا قانداق سىر
بارلىقىنى كىم بىلسۇن؟ قوماندانىنىڭ سۆزى تۈگىگەندىن كې-
يىن، هۇسىين يېڭجاڭ «لىجياڭ!» دەپ كوماندا بەردى، هەممە-
مىز تىك تۇردۇق، باشلىقلار هەربىيچە سالام بەردى. پىيادە 6 -
يېڭىنىڭ جەڭچى - ئوفىتسېرلىرى دوتەينىڭ لەڭگىرىدە يېڭىدىن
چىرايلىق ئۆي - ئىمارەتلەرنى سېلىپ، كۆچۈپ كىرىپ، ئەمدى
«ئۇھا!» دەپ ئارام ئېلىپ تۇرۇشمىزغا «بېتىمىنىڭ ئاغزى ئاشقا
تەگسە، بۇرنى قاناپتۇ» دېگەندەك بولدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە، سو-
غۇق چۈشۈۋاتسا، ئىسسىق ماكانىدىن قانداقمۇ ئايرىلسۇن،
ئىلاجى يوق، يىغىندىن كېيىن بۇ جاي پارالڭ بازىرىغا ئايلاندى.
بەزى جەڭچىلەر ئالدىراپ - تېنەپ رۇخسەت سورىدى ۋە بەزىلە-
رى ئاتا - ئانىسىغا بۇ خەۋەرنى يەتكۈزۈشكە خوتۇن - بالىلىرى-
نى شەھەرگە كىرگۈزدى. ئىككى - ئۈچ كۈن ئۆتمەيلا بىرقانچە
كۈنلەپ ئادەم ماڭمايدىغان بۇ يول هارۋىلىق، ئېشەكلىك، مەپە-
لىك، پىيادە ئادەملەر بىلەن توشتى. ئەسكەرلەر ئارتۇق ئۆي
سايمانلىرىنى، قاتتىق - قۇرۇق نەرسىلىرىنى سېتىۋاتقانلىقىنى
ئاڭلىغان قەشقەر شەھىرىنىڭ ئېلىپساتارلىرى چۆلدىكى باغ
ئەتراپىغا توشۇپ كەتتى.

پىيادە 6 - يېڭنى يۆتكەشنى قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسى ئو-
رۇنلاشتۇرىدۇ دېگەن بىلەن ئەمەلىيەتتە، ۋالىي مەھكىمىسى ئە-

مەلدارلىرى ئات - ئۇلاغ، هارۋا چىقىرامدۇ؟ بۇ ۋەزىپە يەنىلا
هارۋىسى بار كەمبەغەل بىچارە قەشقەر دېھقانلىرىغا يۈكلىنىدۇ.
مۇشۇ پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ، نۇرغۇن شاڭيو، بەگ، بوجاڭ، پا-
ىخور ئەمەلدارلار بىچارە دېھقانلارنى قاقشىتىپ، پارە ئېلىپ،
ئۆزىنى بېيىتىدىغانلار ئاز دەمسىز؟ بۇ ئىشلار شەھەر خەلقىنىلا
پاراكەندىچىلىككە سېلىپ قالماي، يېزىدىكىلەرنىمۇ پاراكەندە
قىلىۋەتتى. ئات - هارۋىسى بارلارنى پالاكەت باستى.

بۇنىڭدىن توققۇز - ئون يىل بۇرۇن ما جۇڭيىڭ ۋە ما خۇ-
سەن تەرىپىدىن بۇلاڭ - تالاڭ قىلىنغان قەشقەر خەلقىنى مانا
ئەمدى زالىم شېڭ شىسەي ۋەيران قىلىپ، ئاتىنى بالىدىن، خو-
تۇنىنى ئەردىن ئايرىپ، سەرسان ۋە سەرگەردان قىلدى. شۇنداق
قىلىپ، 11 - ئاينىڭ 14 -، 15 - كۈنلىرىدىن باشلاپ، هارۋىلار
دوتەينىڭ لەڭگىرىگە يېتىپ كېلىشكە باشلىدى. پىيادە 6 - يىڭ
بويىچە ئوفىتسېرلار شتاب ئىشخانىسىدا ئۈچ كۈن يىغىن ئې-
چىپ، مېڭىش پىلانىنى تۈزدۇق، باش شتابتىن كۈندە دېگۈدەكلا
سەنمۇلار چىقىپ هەيدەكچىلىك قىلىپ تۇردى. 6 - يېڭىنىڭ
خوجىلىق باشلىقى يۈسۈپئاخۇن خەلپىتىم پۈتۈن يېڭىكى هەر-
قايسى لىەننىڭ زاپخوزلىرىنى يىغىپ يۈرۈش پىلانىنى بىردىن
بېرىپ، ئاشخانىغا لازىملىق قازان - قومۇچلارنى بىرگە ئېلىپ
يۈرۈش ۋە يېمەك - ئىچمەك، سەي قاتارلىقلارنى بولسا يول بويى
خەلقتىن سېتىۋېلىش هەققىدە ئۇقتۇرۇش قىلدى. كەلگەن هار-
ۋىلارنى ئالدى بىلەن مەن تۇرغان 1 - لىەنگە بەردى. ماڭىدىغان
ئەسكەر سانى ئېنىق بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار بىلەن بىللە كېتى-
دىغان ئاتا - ئانىسى، خوتۇن - بالىلىرىنىڭ سانى ئېنىق ئەمەس
ئىدى. شۇڭا، بىزنىڭ خوجىلىق باشلىقىمىز موللاخۇن تەخمىنەن
سانىنى ئېلىپ يۇقىرىغا يوللاپ بەردى. بەزى هارۋىلارنىڭ بىردىنلا
ئېتى بار ئىدى، بەزى هارۋىلارنىڭ ئىككى - ئۈچتىن ئېتى بول-
سىمۇ ئاتلىرى بەك ئورۇق بولغاچقا، مەنزىلگە يېتىپ بېرىشقا

ئادەمنىڭ كۆزى يەتمەيدۇ. جەنۇبىي شىنجاڭ دېھقانلىرى ئۆزىنىڭ ئېھتىياجىنى قامداش ئۈچۈنلا سېرىق سۆگەتنى يۇمىلاق ئېگىپ چاق قىلىۋالغان، چاقلىرى بەك ئاجىز ئىدى. ھارۋىكەشلەرنىڭ بەزىلىرىنىڭ بېشىدا ئاق شاپاق دوپپا، بەزىلىرىنىڭ بېشىدا ئاق تېرىدىن تىكىلگەن ئاق تۇماق، ئۈچىسىدا ماتادىن تىكىلگەن ئۇزۇن يەكتەك، بەزىلىرىنىڭ ئۈچىسىدا قىزىل چەكمەن چاپان، بەللىرىدە پوتا، بەزىلىرى بېلىنى ئىنچىكە شوينا بىلەن باغلىغان، ئەمما بارلىقىنىڭ پۇتلىرى يالاڭ ئاياغ، يېرىلىپ كەتكەنىدى. ھارۋىكەشلەرنىڭ قايسى ناھىيە ۋە بەگلىككە قارايدىغانلىقى، ئىسىم ـ فامىلىسى، ئات، ھارۋا سانى، ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئىسمى تىزىمغا ئېلىنىدى. ھارۋىكەشلەرگە ناھىيىلەردىن ئېلىپ ماڭىدىغان ھەربىي قىسمىنى يولدا تاشلاپ قېچىپ كەتسە، ئۆلۈم جازاسى بېرىلىدىغانلىقى ئۇقتۇرۇلغانىكەن. بىزگە تەقسىم قىلىنغان ئومۇمىي ھارۋا سانى 78 دانە بولۇپ، 1 ـ پەينىڭ پەيجاڭى ئىسلام تۆرە، 2 ـ پەينىڭ پەيجاڭى رەھمىتۇللا، 3 ـ پەينىڭ پەيجاڭى سىدىق ھاجىلارغا تەقسىم قىلىندى. بىز بىلەن كېتىدىغان ئائىلىلەر، ئۇلارنى ئۇزىتىدىغان ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى يېتىپ كېلىشكە باشلىدى. مەن تۇرغان لىيەنگە تەقسىم قىلىنغان ھارۋىلارنى ۋە بېسىلغان يۈكلەرنى كۆرۈپ چىقىش ئۈچۈن باغىنىڭ ئۈزۈن كەتكەن تېمىنى ياقلاپ كېتىپ بارسام، بىر قېرى ئايال بىر جەڭچى بالىسى بىلەن، يەنە بىر ياش چوكان (كېلىنى بولسا كېرەك) ئۇچى بىر بۇلۇڭدا ئولتۇرۇپ ئۇن سېلىپ يىغلىشىۋاتىدۇ:

ـــ جېنىم بالام، ـــ دەيدۇ مومايى، يىغلاپ تۇرۇپ، ـــ كېتىدىغان بولدۇڭ، مەن قېرىغاندا ئۆز قولۇڭدا گۆرۈمگە قويماي كېتىدىغان بولدۇڭ، خەقنىڭ شەھىرىگە بېرىپ، خوتۇنۇڭنى ئورما جۇما، بالام، ۋاي خۇدايىم، مۇساپىرچىلىقتا نەلەردە يۈرسەر، پات ـ پات خەت يېزىپ تۇرۇڭلار، خوتۇنۇڭنى ئورما،

مەن سەندىن رازى بولاي، جېنىم بالام.

مېنىڭ بۇ بىچارە مومايغا ئىچىم ئاغرىپ، كۆزۈمدىن ياش تۆكۈلۈپ كەتتى. چۈنكى مېنىڭمۇ ئانام «مەن قېرىدىم، ئۆلگەندە ئۆز قولۇڭدا گۆرۈمگە قويغىن» دېگەن ئەمەسمىدى. ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى يوق، بويتاق ئەسكەرلەرلا يىغلىماي، كۈلۈشۈۋاتىدۇ. بىر ـ بىرى بىلەن چاقچاق قىلىشىۋاتىدۇ. ئۇلارغا نېمە غەم! يۇرت كۆرۈشكە ئالدىراۋاتىدۇ ـ دە. خەلقنىڭ «بۇ جاھان شۇنداق جاھان، بىر جايدا ئۆلۈم، بىر جايدا توي» دېگەن گېپى راست ئىكەن.

11 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى يەڭ بويىچە ماڭىدىغان ئادەم سانى يەنە بىر قېتىم تىزىمغا ئېلىنىدى. قورال ـ ياراغ، يۈك ـ تاقلارنىڭ بېسىلىپ بولغان ـ بولمىغانلىقى قاتتىق تەكشۈرۈلدى. تەكشۈرۈشتە تەييار بولدى دېگەن خۇلاسىگە كەلدۇق، قوماندانلىق شتابقا دوكلات قىلدۇق. 11ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى ئەتىگەندە كۈن خۇددى سەپىرىڭلار ئوڭۇشلۇق بولسۇن، دېگەندەك باغنىڭ ئۈستىدىن ئۆزىنىڭ ئىللىق نۇرىنى چېچىپ چىقتى. ئىشلار ئالدىراش ئىدى، مانا سائەت 12 بولدى. كانايچىلار چۈشلۈك تاماققا ھەربىي سىگنال چالدى، تامىقىمىزنى يەپ بولۇپ، قاچا ـ قۇمۇلارنى تازىلاپ تۇرۇشمىزغا سائەت 2دە سەپكە تىزىلىش كانىيى چېلىندى. يەڭ بويىچە قوراللىرىمىزنى ئېلىپ، باغ ئىچىدىكى كىچىك مەيدانغا يىغىلدۇق. باغنىڭ تۆمۇر دەرۋازىسى تېشىدا قوشۇننى ئۇزىتىشقا چىققان خەلق يىغىلىپ قاراپ تۇراتتى. ھۈسەين يېڭجاڭ پۈتۈن ئەسكەرلەرگە يوللاردا تەرتىپ ـ ئىنتىزامنى ساقلاپ، خەلقنىڭ مال ـ مۈلۈكلىرىگە چېقىلماسلىق، ئوغرىلىق قىلىپ ئەسكەرلەرنىڭ ئابرۇيىنى چۈشۈرمەسلىك ھەققىدە سۆز قىلدى. ھارۋىلار سۇنۇپ ياكى ئاتلىرى ھېرىپ قالسا ۋاقتىدا خەۋەر تېپىپ كەم نەرسىلەرنى يەتكۈزۈپ بېرىش، تولۇقلاش يېڭىنىڭ سەنمۈسى ئانىلىز بوتايوفقا تاپشۇرۇلدى. خوجىلىق باشلىقى يۈسۈپئاخۇن خەلپىتىم ئۆتەڭلەرگە ئالدىدا بېرىپ

ربىپ ئورۇنلاشتۇرىدىغان، ھەممىسى يولغا چىقىپ بولغاندىن كېيىن قونالغۇلارنى تەكشۈرۈپ تۇرىدىغان بولدى. ھەربىر لىيەدىن بىردىن ئالاقىچى يىگىت شتابقا بېرىلدى. ئۇزاق يىللار ئاغرىق بولۇپ ساقىيالمىغان بىر ئەسكەر شۇ يەردىلا ئائىلىسىگە قايتۇرۇلدى. ھۇسېين يىگىتكە:

— ھەربىي بۇيرۇق! ئالدى بىلەن 1 - لىيەن، ئاندىن 2 - ۋە 3 - لىيەن، ئاخىردا پىلىموت لىيەنى يولغا چىقىدۇ، — دەپ بۇيرۇق بەردى.

مەن يىگىتكىدىن بۇيرۇقنى ئالغاندىن كېيىن، 1 - لىيەنگە:

— مىلتىقنى مۇرىگە ئال! قەدەملەپ مارش، — دەپ كومانداىدىم.

دەرۋازا سىرتىدىكى خەلق بىزگە دۇئا قىلىپ، يىغلىشىپ تۇرماقتا ئىدى. بىرىنچى بولۇپ لىيەنىڭ بايرىقى قادالغان مەن چۇشكەن ھارۋا قوزغالدى. ئاندىن بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى خۇددى تۆگە كارۋانلىرىدەك مېڭىپ، قەشقەر تەرەپكە قاراپ يولغا چىقتى. ھارۋىكەشلەرنىڭ ئات بوينىدىكى قوڭغۇراقلىرىنىڭ «جىرىڭ - جىرىڭ» ساداسى، بىزنى ئۇزىتىپ چىققان خەلقنىڭ يىغا - زار ئاۋازلىرى ھارۋىدىن چىققان توپا - چاڭلار قوشۇلۇپ ئاسمانغا كۆتۈرۈلمەكتە. مانا قەدىمىي شەھەر گۈزەل قەشقەرنىڭ قۇمدەرۋازىسى ئالدىدا توپلانغان خەلق توپىنى ئىككىگە بۆلۈپ ئۆتۈۋاتماقتىمىز. قەشقەر خەلقى بىزنىڭ بۇگۈن ماڭىدىغانلىقىمىزنى ئاڭلاپ، كوچا بېشىدىن تارتىپ دەرۋازا ئالدىغىچە توپلىنىپ، ساقلاپ تۇرغانكەن. ئۇلار قەشقەرنىڭ شەرمەنىن ۋە ئۆي توقاچلىرىنى كۆتۈرۈپ كېلىپ، سوۋغا قىلماقتا، بەزىلىرى تۇرلۇك پۇل، تەڭگە قاتارلىقلارنى سوۋغا - سالام قىلماقتا ۋە بەزىلىرى جەڭچىلەرنىڭ ۋە ئائىلە، بالا - چاقىلىرىنى ۋە ئورۇق - تۇغقانلىرىنى ئىزدەپ ئىسىملىرىنى ئاتاپ چاقىرماقتا. مېنىڭ قەشقەردىكى تونۇش - بىلىش ۋە يار - بۇرادەرلىرىم، تونۇشۇپ

قالغان ئەسكەرلەرنىڭ ئاتا - ئانىلىرىنىڭ سوۋغا - سالام ئۇچۇن ئەكەلگەن نەرسە - كېرەكلىرى بىلەن ھارۋىمىزنىڭ ئىچى تولۇپ كەتتى. مەن تۇرغان لىيەندىكى جەڭچى بالىلارنىڭ ئاتا - ئانىلىرى قوللىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ تۇرۇپ:

قەشقەردىن يولغا چىقساڭ،
بىرىنچى ئۆتەڭ ياندۇرما.
خوتۇن - بالاڭنى ئېلىپ كەت،
ئاتا - ئاناڭدىن تاندۇرما.

ئاقسۇنىڭ ئۆتەڭلىرى،
چىلان بىلەن چۆل قۇدۇق.
بالىلىرىم سىلەرنى،
خۇدايىمغا تاپشۇردۇق.

دېگەن قوشاقلارنى قېتىپ يىغلاپ قالدى. بىراق بىزگە قەشقەر قۇمدەرۋازىسىدىن ئۆتكەندە توختىماي ئۆتۈپ كېتىشكە بۇيرۇق بېرىلگەنىدى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇزاق يىللار بىللە يۈرگەن، جاندىن ئەزىز پەرزەنتلىرىدىن تىرىك ئايرىلىپ قېلىۋاتقان بەچارە خەلق ئالدىمىزنى توسۇۋالدى، ئاران دېگەندە ئايرىلىپ يولغا چىقتۇق. ھەر خىل خىياللار بىلەن سەككىزتاشقا بېرىپ قالغانلىقىمنى سەزمەي قاپتىمەن. يىگىتلەرگىمۇ كېلىپ قاپتۇق. ئۇ يەردىمۇ خەلق ئورۇق - تۇغقانلىرى بىلەن خوشلىشىۋېلىش ئۈچۇن بېرىم كېچىگىچە ساقلاپ تۇرغانكەن. يىگىتلەرلىك سائادەتخان دېگەن بىر مومای بىزگە قوشنا ئولتۇرغانىدى. ئۇ بىچارە مومای ئون دانە تۇخۇم پىشۇرۇپ سوپى لىيەنجاڭ، دەپ ۋارقىراپتۇ. مەن خەلقنىڭ يىغا - زار ئاۋازىدىن ئاڭلىيالمای قاپتىمەن. كانۇيىم ئوبۇلقاسىم توختى دېگەن جەڭچى ئاڭلاپ،

مېنىڭ قېشىمغا ئېلىپ كەلدى. بۇ بىچارە مەزلۇم بوينۇمغا ئېسىلىپ، ئۆز ئانامدەك يىغلاپ كەتتى ۋە تۇخۇمنى يوللۇق تۇتتى. شۇنداق قىلىپ، قەدىناس قەشقەردىن ئايرىلىپ، تاڭ سەھەردە ياندۇرما دېگەن ئۆتەڭگە يېتىپ كېلىپ تاماققا كىرىشتۇق. چۈش قايرىلىپ، سائەت 2دە مېڭىش تەييارلىقى سىگنالى چېلىندى. ھارۋىكەشلەر ئالدىراپ ـ تېنەپ، ئات ـ ئۇلاغلىرىنى سۇغىرىپ، ھارۋىلىرىنى قوشتى. ئىككىنچى مېڭىش كانىيى چىلىنغاندا يولغا چىقتۇق. پەيزىۋات ناھىيىسىگە يېتىپ كېلىپ، بىر كۈن دەم ئېلىپ، ئەتىسى يولغا چىقتۇق. كۈندىن ـ كۈنگە سوغۇق چۈشمەكتە، 1 ـ، 2 ـ، 3 ـ كۈنلىرى بىرىنچى قەدەم بولغاچقا قىيىن كەلدى. ھارۋىكەشلەر ھەربىي يۇرۇشمىزگە ماسلىشىپ كېتەلمىدى. بەزىلىرى ئېتىم ئازراق دەم ئېلىۋالسۇن دەپ، بەزىلىرى ئېتىم سىيىۋالسۇن دەپ توختىتىپ قويىدۇ. قانداق قىلىمىز، ئۇلار شۇنداق ئۆگەنگەن تۇرسا. ھەربىي سەپنىڭ ئارىلىقى بەزىدە بىرەر سائەت ئۇزۇلۇپ قالىدۇ. ھەتتا بىر لىيەندىكى پەيلەرنىڭمۇ ئارىلىقى ئۇزۇلۇپ قېلىش ئەھۋاللىرى كۆرۈلۈپ تۇرىدۇ. ھەربىي سەپنىڭ باشقۇرۇش ئىشىغا مەسئۇل بولغان كىشى توختاپ قالغان ھارۋىكەشلەرنى تىللاپ ھاقارەتلەيدۇ. يۇكنىڭ ئېغىرلىقىدىن بەزى ئاجىز ھارۋىلار سۇنۇپمۇ كەتتى. مەن ئالدىدا ماڭغانلىقىم ئۈچۈن بىر ئېگىز دۆڭنىڭ ئۈستىگە چىقىپ قارىسام، ھارۋىلار خۇددى ئۇرۇش فرونتىدىكى تانكىغا، ئەتراپىدا كېلىۋاتقان جەڭچىلەر تانكىغا ماسلىشىپ ھۇجۇمغا ئۆتكەن پىيادە ئەسكەرلەرگە ئوخشاپ كەتتى. بىچارە ئەسكەرلەرنىڭ يۈز ـ كۆزلىرى خۇددى بوراندا قالغاندەك توپا ـ چاڭ بولۇپ، ئىككى كۆزى ۋە چىشلىرىلا پارقىراپ تۇراتتى. تونۇش بولمىغان كىشى كۆرسە كىم ئىكەنلىكىنى تونۇۋېلىش تەس ئىدى. قايسىدۇر بىر ھارۋىدىن بوۋاقنىڭ يىغىسى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بەزىدە مومايلار يولنىڭ ئىككى تەرىپىدىن

سۆكسۆك، يۇلغۇنلارنى تېرىپ ھارۋىغا سالاتتى. يولنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى قۇم دۆڭلەر، سۆكسۆك، يۇلغۇنلارنىڭ قايرىلغان شاخلىرى لاتا ئېسىپ قويغان كونا مازارلارنى ئەسلىتەتتى. بۇنى كۆرگەن سەپەردىكى مومايلار ياغلىق، كۆڭلەك ئېتەكلىرىنى يىرتىپ، يۇلغۇنلارغا باغلاپ قوياتتى. قېلىن توغراقلىق جاڭگال. ىدىن قورقۇسى كېلەمدۇ ياكى قەدىناس ئۆي ـ يۇرتلىرىنى سېغىنىدىمۇ، ئىشقىلىپ، يىغا ئارىلاش نېمىنىدۇر بىر نەرسىلەرنى دەپ پىچىرلايتتى. مەن بىر تەرەپتىن يىغا ـ زارىنى، يەنە بىر تەرەپتىن ھارۋىكەشلەرنىڭ ئاتلىرى ھېرىپ، ئۆزلىرى يانداق بولۇپ سۆرىگەندىكى ئېغىر پۇشۇلداشلىرىنى ئاڭلاپ كېتىپ بارىمەن. بۇ يولدا تارىختىن بۇيان مۇنداق بىر ئۇزۇن كارۋان مېڭىپ باقمىغان بولغىيدى. مانا بۇگۈن ئەمەلدارلارنىڭ زۇلمى بىلەن بىر ئۇزۇن كارۋان سورۇقچىلىق تارتماقتا. ھەممىمىز كېيىنكى تەقدىرىمىز ئۈستىدە ئويلىنىپ خىيال دەريىاسىغا پاتقانىدۇق. ئوسمان تۇراق دېگەن جەڭچىمىزنىڭ «ئاللا ـ ئاللا ۋاي بالىلار» دېگەن مۇڭلۇق ناخشىسى، ئېلى دېگەن جەڭچىنىڭ ئۇنىڭغا جور بولۇپ توۋلىشى، بىزنى خىيالدىن ئويغاتتى.

كېتەردە خوش دېمەي كەتكەن،
مېنىڭ ئۇنداقمۇ ياريم يوق.
پېشانەمگە پۈتۈلگەندۇر،
ئۇنى تارتماسقا چارەم يوق.

ئاللا ـ ئاللا ۋاي بالىلا،
ئوينىڭ دەردى بار بالىلا.

كەتمەكچى بولۇپ قالدۇق،
دوستلار كېتەمدۇ بىللە.

تۇغقانلاردىن ئايرىلدۇق،
قانداق ئۆتەر بۇ كۈنلەر.

ئوينىغان يوق، كۈلگەن يوق،
ھېچكىم مۇرادىغا يەتكەن يوق.

قەشقەردىن چىققان بالىلا،
يېتىپ ـ قوپۇشلىرى دەككە.
كېتەي دېسە كېتەلمەيدۇ،
خۇرجۇن، قاچىسى داكىدا.

ئاللا ـ ئاللا ۋاي بالىلا،
ئوينايلى دەردى بار بالىلا.

ئاتلارنى توقۇپ قويدۇق،
چەپ ـ ئۇلاكنى تارتماي.
بۇ دەردلەرنى كىم تارتسۇن،
سېنىڭ بىلەن مەن تارتماي.

ئوينىغان يوق، كۈلگەن يوق،
بوينىنى قايرىپ سۆيگەن يوق.

مەن بۇ مۇڭلۇق ناخشىلارنى ئاڭلاپ، ئۆز يۇرتۇمدىن ئايرىلىغاندا قانداق قىلغان بولغىيدىم، دەپ ئويلىدىم. يولنىڭ يامانلىقى، يىراقلىقى، ھارۋىلارنىڭ ئاجىزلىقى كونا كارۋانلارنىڭ قىلغان تەمسىللىرىنى يادىمغا كەلتۈردى. ئۇلارنىڭ «يول ئازابى ـ گۆر ئازابى»، «قەشقەردىن يولغا چىقىشىدا ئاغزىنى ئاچمىغان بىر قاپاقنى بىللە ئاچقىپ، ئاقسۇغا كېلىپ ئاغزىنى ئاچسا، قاپاقنىڭ ئىچى توپىغا لىق توشۇپ قالىدۇ» دېگەن تەمسىللىرى

بىكارغا ئېيتىلمىغان. ھارۋىنىڭ چاقلىرى يۇمشاق توپىغا پېتىپ ماڭغانلىقتىن، چاقنىڭ گۇگۇسۇنلىرى خۇددى شامال سانداق قىلىنىڭ قاناتلىرىدەك توپىنى تۆپىگە ئاچقىپ سورۇيدۇ، ئاخشىمى بېرىپ ياتاردا قارىساق يانچۇقلىرىمىزغا لىق توپا توشۇپ قالىدۇ، يۇز ـ كۆزلەرنىڭ توپا ـ چاڭ بولۇپ كېتىشىگە سۆز ئاچقىلى تېخىمۇ بولمايدۇ. شۇنداق جاپا تارتىپ، ئاران دېگەندە مارالىبېشىغا يېتىپ كېلىپ، ئىككى كۈن تۇردۇق. دەم ئالساق بولاتتى. نۇرغۇن ھارۋىلارنىڭ ئاتلىرى ھېرىپ قالدى، بەزى ھارۋىلار سۇنۇپ چۆللەردە قالدى، بەزىلىرىنىڭ ئاتلىرى ئۆلدى، بەزى ھارۋىكەشلەر ئاچ ـ توق يۇرۇپ، ئاغرىپ قالدى. «ھارۋىكەش ـــ ئاۋارىكەش» دېگەن گەپ بىكار چىقمىغان ـ دە.

مەن ئۆزۈم تۇرغان لىيەندىكى جەڭچى ـ ئوفىتسېرلارغا مەخسۇس يىغىن ئېچىپ، بەزىدە ھارۋىدىن چۈشۈپ مېڭىشنى، بەزى يامان يەرلەردە ھارۋىكەشلەرگە ياردەملىشىشنى، ئۇنداق قىلمىغاندا ھارۋا سۇنۇپ ياكى ئات ئۆلسە، چۆلدە قالىدىغانلىقىمىزنى ئالاھىدە ئەسكەرتىپ ئۆتتۈم. ئۇلار شۇنداق قىلدى. بۇ ھەقتە يىڭ شتابىدىن تەقدىرلەندۇق. ھارۋىسى سۇنغان ياكى ئېتى ئۆلگەن ھارۋىكەشلەرنىڭ جېنىغا ۋاي. بۇ ئۇزۇن يولدا نۇرغۇنلىغان دېھقانلار ئات ـ ھارۋىلىرىدىن ئايرىلىپ، بىزنى ئاقسۇغا ئاران دېگەندە يەتكۈزۈپ قويۇپ، كۆپ قىسمى ئائىلىسىگە يېتەلمەي ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىدى. بەزىلىرى ئابلىزنىڭ مۇز يېغىپ تۇرغان قاپقىنىڭ دەردىدە ئات ـ ھارۋىسىنى تاشلاپ، قېچىپمۇ كەتتى. 1942 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى ئاقسۇنىڭ يېڭىشەھىرگە يېتىپ كېلىپ، ئاقسۇ ئاتلىق 16 ـ تۇەننىڭ (تۇەنجاڭ لو جىڭشۇي، كېيىن جاۋ خەنچىڭ بولدى) گازارمىسىنىڭ قېشىغا جايلاشتۇق. مەزكۇر تۇەننىڭ ئەسكەرلىرى شەرقىي شىمالىق بولۇپ، شېڭ شىسەينىڭ ئاتاقلىق ۋە ئىشەنچلىك قوشۇنلىرىنىڭ بىرى ئىدى. بىزنىڭ يېتىپ كېلىشىمىز بىلەن ئاقسۇ ھەربىي

قىسىم ۋە ساقچىلىرى باشقىچە ھەربىي ھالەتكە كېلىپ، جانلىنىپ كەتتى. ساقچى ئىدارىسىنىڭ ساتارمەن قىياپەتكە كىرىۋالغان ئىشپىيونلىرى بىزنىڭ گازارمىنىڭ ئالدىدا كۆپەيىپ قالدى. بۇ ئىشلارنى ئاز دېگەندەك، شېڭ شىسەينىڭ ئىشپىيونلۇق ساقچى مەكتىپىنى پۈتتۈرۈپ كەلگەن ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسى تەپتىش بۆلۈمىنىڭ باشلىقى ھېبزۇللا بىرقانچە ئادەمنى باشلاپ ماۋزۇرىنى ئېسىپ بىز چۈشكەن دەك ـ سارايىنىڭ ئالدىدىن كۆندە ئۆتىدىغان، ھەتتا ئاخشاملىرى ئۇچسىغا ئەسكى چاپان، بېشىغا ئاق تۇماق كىيىپ، پۇقرا بولۇۋېلىپ، بىزنىڭ جەڭچىلەرنىڭ پارىڭىغا قۇلاق سالىدىغان بولۇۋالىدى. بۇ ئىشپىيون باشلىقى ھېبزۇللا بۇرۇن قەشقەردە ئاتلىق 31 ـ تۇەننىڭ 4 ـ لىيەنىدە پەيجاڭ بولۇپ ئىشلەپتىكەن. ئەمەت تۇەنجاڭ قاتارلىق بىرقانچە ئوفىتسېرلارنى شېڭ شىسەينىڭ تۇرمىسىگە ئالغاندا ئۇمۇ تۇرمىگە ئېلىنغان، ئۇزاق ئۆتمەيلا شېڭ شىسەينىڭ تۇرمىسىدىن چىقىپ، قورچاق ساقچى مەكتىپىدە ئوقۇپ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىگە كەلگەنىكەن. ئۇ سېرىق ھەم ئورۇق، سېرىق چىشلىرى سىرتىغا چىقىپ تۇرىدىغان، يالاڭ قاپاق ھەم پاينەكۋاش ئادەم ئىدى. ئۇنى كۆرگەن ھەرقانداق كىشى ئۇنى ئاغرىقتىن يېڭى قوپقان كىشى ئىكەن، دەپ پەرەز قىلاتتى. ئۇ ئاغرىق ئەمەس، ئەسلىي بەدەن قۇرۇلۇشى يېڭىنە يەۋالغان ئىتتەك نەرسە ئىدى. ئۇنى لىيەندىكى كونا جەڭچى ۋە ئوفىتسېرلارنىڭ ھەممىسى تونۇيدۇ ھەم بىرگە خىزمەت قىلغانلىقىنمۇ بىلىدۇ. مەن ئاتلىق 31 ـ تۇەنگە بېرىشتىن بۇرۇن تۇرمىگە كىرىپ كەتكەچكە مەن تونۇمايىتتىم.

بىزنىڭ يېڭىنى دۇبەن مەھكىمىسىدىن بۇيرۇق يوق، دېگەن باھانە بىلەن سەككىز كۈن ئاقسۇدا تۇرغۇزۇپ قويۇپ، قوراللىرىمىزنى تارتىۋېلىشقا چارە ـ تەدبىر ئىزدىدى. ئاتلىق 16 ـ تۇەننى كېچە ـ كۈندۈز قوراللىق جەڭگىۋار ھالەتكە كەلتۈرۈپ

قويدى. ئاقسۇدا تۇرغان كۈنلەردە قەشقەر تەرەپتىن ئاتلىق 35 ـ تۇەننىڭ قوراللىرىنى تاپشۇرۇۋېلىپتۇ، ئۇلارغا بىردىن ئات، ئېگەر ـ توقۇم ۋە ئاز ـ تولا خىراجەت بېرىپ، ئۆز ئورنىغا قايتۇرۇپتۇ، دېگەن خەۋەرلەر كېلىشكە باشلىدى. 35 ـ تۇەننىڭ بارلىقى قىرغىزلار ئىدى. بىزنى قەشقەردىن يۆتكەشنىڭ، ئاقسۇدا سەككىز كۈن توختىتىپ قويۇشنىڭ سەۋەبى ئەمدى ئاشكارا بولدى. ئۇلار قىرغىز تۇەننىنى قورالسىزلاندۇرۇش جەريانىدا چاتاق چىقسا، بىزنىڭ ئۇلارنى قوللاپ قويۇشىمىزدىن ئەنسىرەپ، بىزنى تېزدىن يولغا سالغان، ئاقسۇدىن يۈرۈپ كەتسە قاراشەھەرگە بارغۇچىلىك يولدا بىزگە قارشى قىسمىنىڭ يوقلۇقىنى مۆلچەرلەپ ئاقسۇدا توختىتىپ قويغانىكەن.

قەشقەردىكى ئاتلىق 35 ـ قىرغىز تۇەننىنى قورالسىزلاندۇرۇشتا مۇنداق ھىيلە ئىشلىتىپتۇ: باش شتابتىن قوراللارنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كۈنى پۈتۈن تۇەن بويىچە جەڭچى ـ ئوفىتسېرلارنى يىغىشقا بۇيرۇق بېرىپتۇ. بىرمۇ كىشىنىڭ چەتتە قالماسلىقىنى تاپىلاپتۇ. بۇ تۇەندىكى ئوفىتسېرلارنىڭ ھەممىسى سابىق سوۋېت قىرغىزستانىدىن كەلگەنلەر ئىدى. ئۇلارنى كۆلۈقا يىغىپ قويۇپ، گازارمىدىكى جەڭچىلەرنىڭ قوراللىرىنى ماشىنىغا بېسىپلا باش شتابقا ئەكېتىپتۇ. ئىسكىلاتتىكى قوراللارنمۇ يۆتكەپ كېتىپتۇ. ئارقىدىنلا ئوفىتسېرلارنىڭ يان قوراللىرىنى يىغۋاپتۇ. كوماندىر بولكاس تۇەنجاڭ قۇرۇقدالغان گازارما ۋە قورال ئىسكىلاتىنى تەكشۈرۈپ كۆرۈپ، قوللىنىشلەپ قاپتۇ، ئەمما ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن پۇشايمان قىلغان بىلەن ئامال يوق. سوۋېتتىن كەلگەن ھەربىي ئوفىتسېرلارنى ئۇرۇمچىدە ئايروپىلان بىلەن ئۆز ۋەتىنىگە قايتۇرۇپتۇ.

بىزنى ئاقسۇدا سەككىز كۈن توختىتىپ قويۇپ، 12 ـ ئايىنىڭ 10 ـ، 11 ـ كۈنلىرى قەشقەردىكى قىرغىز تۇەننىڭ ئىشىنى تاماملاپ بولغاندىن كېيىن بۇرۇنقىدەك يىڭ بويىچە ئەـ

مەس، لیەن بویىچە ھەربىر لیەننىڭ ئارلىقىنى ئۈچ كۈندىن ئارلىق قالدۇرۇپ، كورلىغا يولغا سالدى. ئەڭ ئالدى بىلەن ھاكى قۇربان رەھبەرلىك قىلغان پلىموت لیەنى ماڭدى. ئۈچ كۈندىن كېيىن مەن تۇرغان 1 ـ لیەننى يولغا سالدى. ھەربىر لیەنگە ساقچى ئىدارىسىدىن ئىككى نەپەر (بىر مىللىي، بىر خەنزۇ) پۇقراچە كىيىنگەن ئىشپىيونىنى قوشۇپ قويدى. ئۇلارنىڭ لیەندە بولۇۋاتقان سۆزلەرنى خاتىرىلەپ تۇرغانلىقىنى كېيىن بىلدۇق. بارلىق يېڭى ئاقسۇدىن كورلىغا يۆتكەشتە قاتناش ـ ترانسپورت ۋەزىپىسى ئاقسۇ ۋە كۇچا دېھقانلىرىنىڭ ئۈستىگە چۈشتى. كۇچا ھارۋىلىرىنىڭ ئېتى خىل ھەم ھارۋىلىرىنىڭ كۆپىنچىسى سايىۋەنلىك، ئىككى ـ ئۈچ ئاتلىق ھارۋىلار بولغاچقا، بىزنىڭ ھەربىي يۇرۇشمىزگە تېزلا ماسلىشىپ كېتەلىدى. يولدا ئاقسۇدىن چىققان ئىشپىيونلار كۇچاغا كەلگەندە ئالماشتى. كۇچا ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىدىن يەنە ئىككى كىشى چىقتى.

پىيادە 6 ـ يېڭىنىڭ كورلىدا قورالسىزلاندۇرۇلۇپ تاشيول قۇرۇلۇشىغا سېلىنىشى

كورلىغا ئالدىمىزدا يېتىپ بارغان ھاكى لیەنجاڭ قورالىرىنى تاپشۇرۇپ بېرىپ، لیەننى باشلاپ، كۆنچى (لوپنور) ناھىيىسىنىڭ بازىرىغا ئورۇنلىشىپتۇ. مەن رەھبەرلىك قىلىپ كەلگەن 1 ـ لیەنمۇ كورلىغا يېتىپ كەلدى. ئالدىن تەييارلىق قىلىپ قويغان شىڭ شىسەي ئەۋەتكەن سەنمۇلار، كېلىشىمىز بىلەنلا «سىلەر يول ياشاشقا ياردەم بېرىسىلەر، قورالىڭلارنى بىز ساقلاپ بېرىمىز» دەپ ھەربىر بەنگە بىردىن مىلتىق قالدۇرۇپ قورالنى يىغىۋالدى. بىزنىڭ ئارقىمىزدىن كەلگەن قىسىملارنىڭ قورالىرىنى يۇقىرىدىكى ئۇسۇل بىلەن تارتىۋېلىپ، كۆنچى ناھىيە-

سىگە ئورۇنلاشتۇردى. بىزنى قورالسىزلاندۇرۇشقا جىددىي تەييارلىق قىلغانىدى. قاراشەھەردىكى 20 ـ تۇەننى (بۇلارنىڭ 40 پىرسەنتى موڭغۇللار ئىدى) ھەربىي ھالەتكە كەلتۇردى. كۇچادىكى ئاتلىق چوڭ ئەترەت (دىۋىزىئون)نى بۇگۇرگە يۆتكەپ كەلدى. قاغىلىقتىكى قىسمىنى چەرچەن ئارقىلىق چاقىلىققا يۆتكەپ كەلدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى بىز ئۈچۈن ئىسكەنجە ئىدى. شۇنداق قىلىپ، ئۇتتۇرىغا ئېلىپ، قولىمىزدىكى قورالىرىمىزنى يىغىۋېلىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا كەتمەن، جوتۇ، گۇرجەك بېرىپ، قارا-شەھەر ۋىلايىتىگە قاراشلىق ناھىيىلەردىن 3000دىن ئارتۇق خەلق بىلەن كورلا بىلەن چاقىلىق ئارلىقىدىكى تاشيول قۇرۇلۇشىغا سالدى. بۇ خەلق قاراشەھەر ۋىلايىتىگە قاراشلىق خوتۇنسۇمۇل (ھازىرقى خېجىڭ ناھىيىسى)، كۆنچى (لوپنۇر)، كورلا، بۇگۇر، چەرچەن، چاقىلىقتىن ئىبارەت يەتتە ناھىيىدىن ئەكېلىنگەن دېھقان ـ چارۋىچىلار ئىدى. بىز پىيادە 6 ـ يېڭىنىڭ ئەسكەر ـ ئوفىتسېرلىرىنىڭ خوتۇن، بالا ـ چاقىلىرى ۋە ئاتا ـ ئانىلىرىنى قاراشەھەرنىڭ دەڭ ـ سارايلىرىغا سولىدى. بىرنەچچە ئائىلىگە بىر ئېغىزدىن ئۆينى تەقسىم قىلىپ بېرىپ، دەڭ ـ سارايلارنىڭ دەرۋازىلىرىغا ساقچى ئىدارىسىدىن قوراللىق پوست قويدى. ئۇلار 6 ـ يېڭىدىكى ئەسكەرلەرنىڭ خوتۇن، بالا ـ چاقىلىرى ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنى قاراشەھەرگە ئەكېلىپ قويساق، ئەسكەرلەر ھېچقانداق يەرگە كېتەلمەيدۇ ياكى قوزغىلاڭ كۆتۈرەلمەيدۇ، دېگەن مەقسەتنى كۆزدە تۇتقانىدى. يېڭى تاشيول قۇرۇلۇشىغا تاشيول ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ۋاڭ رەھبەرلىك قىلىدى. ئىنژېنېرى سوۋېتلىك بارسكوف ئىدى. كورلا ـ چاقىلىق تاشيول قۇرۇلۇشىنىڭ قوماندانلىق شتابى كورلىدا تۇراتتى. بىزنىڭ پىيادە 6 ـ يېڭىنىڭ شتابى كورلىدا تۇرىدىغان بولدى، قالغان تۆت لیەنگە كۆنچى ناھىيىسىگە قاراشلىق باشئېڭىز، شىنىغى، چوڭكۆل، تېيىزكۆل، چارا، يېڭىكۆل، كۆزلەك قاتار-

لىق جايلارنىڭ 100 كىلومېتىرغا يېقىن تاشيولى تەقسىم قى-
لىندى. تاشيول ئىداريىسىدىن يولنى ئۆلچەش، قوزۇق قېقىش
قاتارلىق تېخنىكا ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىش ئۈچۈن 1 ـ،
3 ـ لىيەنلەرگە ئىككى نەپەر تېخنىك ئاجرىتىپ بەرگەن بولۇپ،
بىرىنىڭ ئىسمى جاڭ چۈشيەن، يەنە بىرى ژاڭ فامىلىلىك ئى-
دى. بۇنىڭدىن باشقا دۇبەن مەھكىمىسىدىن كەلگەن سەنمۇلارمۇ
بىر ياكى ئىككى ھەپتىدە بىر قېتىم ئاتلىق كېلىپ تەكشۈ-
رۈپ، ئەھۋال ئىگىلەپ تۇراتتى. بىر ئايدا بىر قېتىم ئۇرۇمچى-
دىن چوڭ تەكشۈرۈش گۇرۇپپىلىرى كېلىپ تۇراتتى. ھاكى
لىيەنجاڭنىڭ لىيەننى كۆنچى ناھىيە بازىرىغا ئورۇنلاشتۇردى.
قاراشەھەر دەريياسى باغراش كۆلىنى تولدۇرۇپ، باشئەگمىدىن
ئېقىپ، كورلا ناھىيىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن كېسىپ ئۆتەتتى.
كۆنچى ناھىيە بازىرى دەريانىڭ بويىغا جايلاشقان بولۇپ، شۇ يە-
لى قاتتىق سوغۇق بولدى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە دەريادا ئېقىپ
كېلىۋاتقان شۇرمەل (مۇز پارچىلىرى) بىلەن بىرگە بىر قويمۇ
ئېقىپ كەلگەنىكەن، دەريانىڭ سۈيى سوغۇق ھەم ئىتتىك بو-
لۇپ، چوڭ ـ چوڭ شۇرمەللەر ئېقىپ تۇرغاچقا، بۇ قوينى قۇ-
تۇلدۇرۇشقا مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ھاكى قۇربان توختىنىياز
پەيجاڭغا دەريادىن قوينى ئاچىقىشنى بۇيرۇيدۇ. ھەربىي بۇيرۇقنى
دېگىزدىن چوڭقۇر، تاغدىن ئېگىز بىلدىغان بىچارە ئىلاجسىز
دەريياغا يالاڭ كىيىم بىلەن سەكرەيدۇ. سۇنىڭ ئىچىدە بىرقانچە
قېتىم مۇز پارچىلىرى تېگىپ، بەدەنلىرىنى قانىتىپ تاشلىغان
بولسىمۇ، چىداشلىق بېرىپ ئاران دېگەندە قويىنى دەريانىڭ قىر-
غىقىغا ئاچىقىدۇ. قانچە سائەتلەپ سۇنىڭ ئىچىدە ئازاب چەككەن
توختىنىياز كىيىملىرىنى ئېلىپ كىيىش ئۈچۈن يەرگە ئېگىش-
كەندە ئېگىلەلمەي قالدۇ. ئەھۋالنىڭ خەتەرلىك ئىكەنلىكىنى
بىلگەن ھاكى قۇربان ئۆزى بۇيرۇق بەرگەنلىكىدىن تېنىۋالىدۇ.
بۇ ئىشقا پۈتۈن جەڭچى ـ ئوفىتسېر ۋە خەلقنىڭ غەزىپى كې-

لىدۇ. ئىلاجى قانچە؟ چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپلا قالىدۇ، خالاس.
دوختۇرلارمۇ 6 ـ يېڭ شتابى بىلەن كورلىدا قالغان، ئۇلار خە-
ۋەر تېپىپ كورلىدىن لىيەننىڭ دوختۇرى خا جىڭۇبي كېلىپ
تەكشۈرۈپ، دەرھال كورلا چوڭ دوختۇرخانىغا يەتكۈزۈشنى بۇيە-
رۇيدۇ. بۇ ۋاقىتلاردا ماشىنا دېگەن نەرسە نەدە دەيسىز؟ كۆنچى
ناھىيىسىدىن بىر كالا ھارۋىسى بىلەن كورلا دوختۇرخانىسىغا
ئېلىپ ماڭىدۇ. ھارۋىدىكى كېسەلنىڭ يېنىدا ھارۋىكەشلا بو-
لۇپ، ئۇمۇ ئۆز ھەلەكچىلىكىدە بولۇپ قالغاچقا، ھوشىنى بە-
لەلمەي ھارۋىدا ياتقان بىچارە توختىنىيازنىڭ ئۇستىگە يىپىلغان
يوتقان ـ كۆرپىسى ئېچىلىپ قېلىپ پۈتى ئۇششۇپ قالىدۇ، ئۇ
پۈتۈم مۇزلىدى دېيەلمەيدۇ. كۆنچىدىن كورلىغا كالا ھارۋىسى
ئۈچۈن ئىككى كۈنلۈك يول ئىدى. ئۇنى كورلا دوختۇرخانىسىغا
ئەكىرىپ قارىسا، پۈتىنىڭ تىزدىن تۆۋەن تەرىپى كۆيگەن كۆ-
مۈردەك قارىداپ كەتكەنلىكىنى كۆرىدۇ، ئۇلارمۇ ئىلاجى قىلالماي
قاراشەھەر ۋىلايەتلىك دوختۇرخانىغا يەتكۈزۈپ، ئىككى پۈتىنىڭ
تىزدىن تۆۋەن قىسمىنى كېسىپ تاشلايدۇ. مېيىپ بولۇپ قالغان
قاۋۇل يىگىت توختىنىيازنى ھەربىي سەپتىن بوشىتىۋېتىدۇ.
بىچارە ئايالى تاشخان بالىلىرى چولپانخان، تۇرسۇنگۇل، سۇ-
تانلارنى ئېلىپ، يۇرتى ئاقسۇغا قان يىغلاپ كېتىدۇ.

1945 ـ يىلى 8 ـ ئايلار بىز ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيە
پارتىزانلىرى ئاقسۇغا بېرىپ، كونىشەھەردە تۇرغان كۇنلىرى-
مىزدە تاشخان يولدىشى توختىنىيازنى پاكىز كىيىندۇرۇپ، بىر
ئېشەككە مىندۇرۇپ، مىللىي ئارمىيە شتابىغا ئېلىپ كەپتۇ.
بىز بارلىق كونا يولداشلار قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتۇق ۋە ئايالى
تاشخانغا ئاپىرىن ئوقۇپ، ياخشى قارىغانلىقىغا پۈتۈن مىللىي
ئارمىيە پارتىزانلىرى نامىدىن رەھمەت ئېيتتۇق، ئىسكىلاتتىكى
بەيتۇلماللار ئىچىدىن يېڭى بىر ۋېلىسىپىتنى ئېلىپ، توختى-
نىيازغا تەقدىم قىلدۇق ھەم ئايالى ۋە ئۆزىگە بىر قۇر كىيىم ـ

كېچەك ئېلىپ بەردۇق. بۇنىڭدىن تەسىرلەنگەن توختىنىياز ھۆركىرەپ يىغلاپ كەتتى، بىزمۇ يىغلىۋەتتۇق.

بىز پىيادە 6 ـ يېڭىناڭ ئەسكەر ـ ئوفىتسېرلىرى 3000دەك خەلق ئىشچىلىرى بىلەن دۇنياغا مەشھۇر تەكلىماكان چۆلىنىڭ شەرق تەرىپىدىن كېسىپ ئۆتۈپ، كورلىدىن چاقىلىققىچە 448 كىلومېتىر يولنى ياسىدۇق. بۇ يولنى ياساشتا قىش كۈنلىرى ئىش باشلىغانلىقىمىز ئۈچۈن قىينىچىلىق بەك كۆپ بولدى. بولۇپمۇ خەلقىنىڭ كۈنى بىزدىنمۇ تەس ئۆتتى. ئۇلارغا ياتاق ئۈچۈن ئۆي نەدە دەيسىز؟ خەلقىنىڭ ھەممىسى دالا ـ تۈزدە، قۇم دۆۋىلىرىنىڭ يېنىدا، چۆگىراق توغراق تۈۋىدە ئاسمانىنى يېپىنچا، يەرنى كۆرپە قىلىپ، تىترەپ يېتىپ قوپاتتى. يۈز ـ كۆزنى يۇيىدىغان سۇ نەدە بولسۇن؟ سۇنى تۆگە، ئېشەكلەر بىلەن تۇڭ، تۇلۇملاردا توشۇپ كەلگەچكە، بۇ سۇ چاي، تاماققىلا ئىشلىتىلەتتى. ھەركىم ئۆزىنىڭ ئوزۇق ـ تۇلۇكىنى ئۆزى ئەكېلىپ ئۆزى ئېتىپ يەيتتى. تۇرمۇشنىڭ، ئىشنىڭ ئېغىرلىقى نۇرغۇن خەلقنى كېسەلمەن قىلىپ تاشلىدى. بەزىلىرى شۇ چۆللەردە ئۆلۈپمۇ كەتتى. ئوزۇق ـ تۇلۇك تۆگەپ كەتتى دېسە، بۇ بىچارىلەرنىڭ گېپىنى كىممۇ ئاڭلىسۇن؟ ئىش مەيدانىدا تۇرمۇشنىڭ قىينىچىلىقىدىن بەزىلەر قېچىشقا مەجبۇر بولدى. بۇ ئەھۋاللارنى كۆرگەن تاشيول ياساش قوماندانى كورلا ناھىيە ساقچى ئىدارىسىدىن بىر ئەترەت ساقچىنى يۆتكەپ كېلىپ، خەلقنى قورال ئاستىدا ئىشلەتتى، ھەتتا قورساق ئاچ، نان بېرىڭلار دەپ تەلەپ قىلسا، دوەنلىك قىلدىڭ، دەپ قولغا ئېلىنغانلارمۇ بولدى. ھۆسىين يېڭجاڭ ئارىلاپ ئىش مەيدانىغا بېرىپ تۇراتتى. بىزگە ياتاق ـ ئۆيلەر ئۈچۈن قاراشەھەردىكى موڭغۇل چارۋىچى قېرىنداشلارنى قاقشىتىپ، قارا ئۆيلەر (كىگىز ئۆي)نى ئەكېلىپ ئورۇنلاشتۇردى. تاشيولنى ھارۋا يولىنى ئاساس قىلىپ ياسىغان بولساقمۇ، بەزى يەرلىرى قۇم دۆڭ ۋە ئازگاللارغا توغرا كېلەتتى. بۇ قۇملۇقتا بىز بىر كەتمەن چاپساق نەچچە كەتمەن قۇم سىيرىلىپ چۈشۈپ، ۋەزىپىنى ئېغىرلاشتۇرۇۋېتەتتى. تاشيول تۈز ئېلىنغانلىقتىن، قېقىلغان قوزۇقلار بەزىدە دۆڭ، بەزىدە بولسا سازلىق ۋە بەزىدە ئىنسان بالىسىنىڭ ئايىغى تەگمىگەن قېلىن چاتقاللىقلارغا، ئاسمان ـ پەلەك ئۆسكەن توغراقلىقلارغا توغرا كېلىپ قالاتتى. ئادەمنىڭ ھەيران قالىدىغىنى ئەنە شۇنداق چۆلدە قۇم باسقان قەدىمىي شەھەرنىڭ خارابىلىرى، بەزىدە يەر ئاستى چوڭ ـ چوڭ گەمىلەر، بەزىدە كىچىك ـ كىچىك قورغانلارمۇ ئۇچرايتتى. بۇلار قەدىمكى لوپنۇر خەلقىنىڭ تارىخىدىن گۇۋاھلىق بېرىپ تۇراتتى. مېنىڭ قەلەم قۇۋۋىتىم ئاجىز، سەۋىيەم چەكلىك بولغانلىقتىن بۇ يادىكارلىقلارنى تەسۋىرلەپ يازالمىدىم.

بىزنى كۆنچى ناھىيىسى ئاشلىق بىلەن تەمىنلەپ تۇردى.

كۆنچى ناھىيىسىنىڭ خەلقى ساددا، مېھماندوست، ئاق كۆڭۈل كىشىلەر ئىكەن. كەمبەغەللىرى كۆپىرەك بولۇپ، كۆپ ساندىكىسى چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىكەن. ئۇلار تارىم، كۆنچى دەريالىرى بويلاپ، تارقاق ئولتۇرىدىكەن، بەزى جايلاردا مەھەللە بولۇپ جايلاشقانكەن. لوپنۇر كەندىرى[1] دىن چىگە چىقىرىپ رەخت توقۇپ كىيىم كىيىدىكەن. كەمبەغەل ئائىلىلەر كۆپ بولغانلىقتىن، يازلىقى بېلىق تۇتۇپ يەپ، قىش كۈنلىرى ئۇجۇل[2] ۋە قاغا جىگدىسى يەپ تۇرمۇش كەچۈرىدىكەن. ئەر ـ ئاياللار پۇتلىرىغا چورۇق تارتىپ، يۇڭدىن پايپاق توقۇپ كىيىدىكەن. ئەر ـ ئاياللارنىڭ ھەممىسى ئەمگەكچان بولۇپ، بىكار تۇرماستىن ئىشلەيدىكەن. ئۇلار يوغان توغراقتىن ئويۇپ ياساغان قولۇاقلارغا ئولتۇرۇپ، بېلىق تۇتىدىكەن ۋە دەريا ـ كۆللەردىن ئۆتۈپ، ئوتۇن ـ ياغاچ ۋە باشقا كېرەكلىك نەرسىلەرنى

① لوپنۇر كەندىرى ـــ لوپنۇردا ئۆسىدىغان بىر تۈرلۈك ياۋا كەندىر.

② ئۇجۇل ـــ يېكەندىن چىقىدىغان بىر تۈرلۈك ئۇن.

ئەكىلىپ قالايدىكەن. تۇرمۇش، ھال ـ ئوقىتى ياخشى ھەمدە قول ـ ئىلكىدە بارلار كىسەك تاملىق ئۆيلەردە ئولتۇرىدىكەن، تۇر- مۇشى سەل ناچارلىرى قومۇش ۋە توغراقتىن ساتما ياساپ ئول- تۇرىدىكەن. ناھىيىنىڭ ئاشلىقى ئۆزلىرىگە يېتىشمەيۋاتقان ۋاقىتلىرىدا بىز ھەربىيلەر بۇ خەلقنىڭ ئۇستىگە بالايىئاپەت بولۇپ چۈشتۇق. شۇنداق قىلىپ، بىر يىلغا يېقىن يەنى 1942 ـ يىلى 12 ـ ئايدىن 1943 ـ يىلى 4 ـ ئايلارغىچىلىك ئىككى ئاتلىق تۇمەن ھەربىي ۋە بىزنىڭ 6 ـ يىڭ، 3000دەك دېھقان ـ چارۋىچى كورلىدىن چاقىلىققىچە بولغان 448 كىلومېتىرلىق يول قۇرۇلۇشىنى پۈتتۈرۈپ بولۇپ، كورلىغا قايتىپ كەلدۇق.

كورلىدا بۇيرۇق كۈتۈش

بىزنىڭ پىيادە 6 ـ يىڭىمىز كورلىغا قايتۇرۇپ كېلىنىپ، دەڭ ـ سارايلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. مەن تۇرغان 1 ـ لىمن ھا- شىمجان شاڭيو دېگەن كىشىنىڭ ساريىغا ئورۇنلاشتۇق، بىز تاشيول قۇرۇلۇشىغا ئىشلەپ كۆپ چارچىغاندۇق. كىيىم ـ كېچەك ۋە يوتقان ـ كۆرپىلىرىمىز كىرلىشىپ كەتكەنىدى. كورلىغا كېلىپ ئورۇنلىشىپلا شەخسىي تازلىق قىلىشقا كىرە- شىپ كەتتۇق، لىيەنلەر چۈشكەن دەڭ ـ سارايلارنىڭ ئىچى ۋە تېشىنىڭ تازلىقىنى قىلدۇق.

ھاۋا كىلىماتى كۈندىن ـ كۈنگە ئىسسىشقا باشلىدى. بۇغدايلار يېشىل مايسا بولۇپ، ئۆزىنىڭ كۆركەم ھۆسنىنى كۆرسەتتى، قۇشلارنىڭ ۋە بۇلبۇللارنىڭ سايراشلىرى قۇلاقلارغا يېقىملىق ئاڭلانماقتا ئىدى. ئۇششاق بالىلارنىڭ بەزىلىرى چو- كانتاللارنى پۈرگۈش قىلىپ، بوم، زىل ئاۋازلىرىنى چىقىرىپ ئويناسا، بەزىلىرى تال چۈۋىقىنى ئات قىلىپ ئويناماقتا. ئۆ- رۈكلەرنىڭ ئاق ـ قىزىل چېچەكلىرى ئاستا ـ ئاستا تۆكۈلۈپ،

غورا بولماقتا. ئوفىتسىر ـ ئەسكەرلەرنىڭ ئائىلە ۋە ئاتا ـ ئا- نىلىرى بىلەن كۆرۈشۈش تەقەززاسى كۈچەيىشكە باشلىدى. 6 ـ يىڭ شتابىنىڭ ئالدىدا ئۇلارنىڭ خوتۇنلىرىنى قاراشھەردىن كورلىغا ئالدۇرۇپ، كۆرۈشتۈرۈش كېرەكمۇ ياكى ئەسكەرلەرنى نۆۋەت بىلەن قاراشھەرگە ئەۋەتىپ كۆرۈشتۈرۈش كېرەكمۇ؟ دېگەن مەسىلە تۇراتتى. بۇ ئىشلارنى يەنىلا ئۇرۇمچى دۇبەن مەھكىمىسىدىن كەلگەن سەنمۇلاردىن سوراشقا توغرا كېلەتتى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئالدى بىلەن 6 ـ يىڭ شتابىدىن مۇزاكىرە قە- لىپ، پىلان تۇزۇش لازىم بولدى. ھۆسىين يېڭجاڭ لىيەنجاڭلار- نى چاقىرىپ، مۇزاكىرىگە ئۈيۈشتۈردى. مۇزاكىرە قىلىش ئار- قىلىق ھەربىر لىيەندىن بىر بەندىن (بىر لىيەن توققۇز بەن، بىر بەن توققۇز كىشى) نۆۋەت بىلەن بېرىش، سۇرۇكى بىر ھەپتە بولۇش، بۇلارنى توشۇش ئۈچۈن ھەربىر لىيەندىن تۆت ئات قوش- قان بىر ھارۋا چىقىرىش دېگەن مەزمۇندا پىلان تۇزۇلۇپ، سەن- مۇلارغا يوللاندى. بىر ھەپتىدىن كېيىن «پىلانىڭلارغا قوشۇل- دۇق» دېگەن تەستىق چۈشتى. بۇنىڭ بىلەن بىزنىڭ كورلىدىن قاراشھەرگە بېرىپ ـ كېلىش زىيارىتىمىز قىزىپ كەتتى.

ياز كىرىپ دېھقانلارنىڭ بۇغدايلىرى پىشىپ، ئورما باشلان- دى. ئەسكەرلەر دېھقانلارنىڭ ئورما ئىشلىرىغا ياردەملەشتى. كۈندە دېگۈدەك مەكتەپلەرنىڭ چوڭ مەيدانلىرىدا توپ مۇسابىقە- لىرى بولۇپ، بۇ پائالىيەتلەرگىمۇ قاتنىشىپ تۇردۇق. بىز كور- لىدا يازنىڭ ئۇزۇن كۈنلىرىدە تۇرغانلىقىمىز ئۈچۈن، يەرلىك خەلق ۋە دېھقانلار بىلەن تونۇشۇپ، چىقىشىپ كەتتۇق. ئۆيلە- رىگە ۋە باغلىرىغا چىللاپ كېلىدىغانلار كۆپىيىپ كەتتى، بىز- نىڭ پىيادە 6 ـ يىڭنىڭ ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ھەۋەسكارلە- رىنىڭ ساز ـ مۇزىكىلىرى تولۇق ئىدى. قەشقەرنىڭ داڭلىق ئارتىسى ھۆسىين باش شتابنىڭ زاپخوزى ئىدى. قەشقەردىكى سەمەتئاخۇن ئۇستام (سازچى)نىڭ تەربىيىلەپ چىققان شاگىرت-

لىرىدىن ئۆمەر ئېلى، تەۋەككۇل ئەلەم، چاك چالىدىغان مەھەمەت ئىمىنلەر بار ئىدى. ئائىلە ئايالىرىدىن بەزلىرى سەنئەت گۇرۇپپىسىغا قاتنىشاتتى. بۇ گۇرۇپپا قەشقەردىن تارتىپ خېلى نام ئاتىقى بار ئويۇن قويۇش گۇرۇپپىسى بولۇپ، سەنئەتكە لايىق كىيىم ـ كېچەك ۋە باشقا لازىملىق نەرسىلەرمۇ بار ئىدى. يول قۇرۇلۇشىدىن كېلىپلا قايتىدىن بۇ ھەۋەسكارلىرىمىزنى تەشكىللەپ، ھەپتىدە بىر قېتىم دېگۈدەك ئويۇن قويۇپ تۇردۇق ھەم بەزى ھەربىي پائالىيەتلەرنى، يەنى تورنىك ئويناش، قىلىچۋازلىق، نەيزىۋازلىق ھەربىكەتلىرىنىمۇ قوشۇپ ئوينايتتۇق. بۇ ئىشلارنى كۆرگەن كورلا خەلقى، ئوقۇتقۇچى ۋە زىيالىيلارنىڭ بىزگە بولغان ئىشەنچىسى ئېشىپ تۇرلۇك پائالىيەتلەرنى بىز بەلەن بىرلىكتە ئېلىپ بارىدىغان بولدى. شۇنداق قىلىپ، ئۇلارنىڭ سۈرگۈن ئەسكەرلەر دەيدىغان گۇمانلىق گەپلىرىگە خاتىمە بېرىلدى. ئۇلار ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىدىن بىر قىسىم بالىلارنى ئاجرىتىپ سەنئەت ئىشلىرىنى ئۆگىنىشكە بىزنىڭ گۇرۇپپىغا قوشۇپ قويدى. بۇ ئوقۇغۇچىلارنى يولداش ھۈسەين بارىس چىن كۆڭلى بىلەن تەربىيەلەپ، يېتىشتۇرۇپ بەردى. كورلىدا تۇرغان كۇنلىرىمىز شۇنداق كۆڭۈللۈك ئۆتتى. بىزنىڭ قىش ـ زىمىستان سوغۇق كۇنلەردە تاشيول قۇرۇلۇشىدا ئىشلەپ تارتقان جاپا ـ مۇشەققەتلىرىمىز ۋە ياز پەسلىدە كورلىدا ئۆتكۈزگەن خۇشال ـ خۇرام كۇنلىرىمىز يۇرىكىمىزدە ئۇنتۇلماس خاتىرە بولۇپ قالدى.

بىر كۇنى كۇتۇلمىگەندە، قەشقەردىكى ئاتلىق 35 ـ قىرغىز تۇەننىي ۋەيران قىلىشقا ياردەم بەرگەن مەمەتوف، پىيادە ھەربىي ئالىي بىلىم ئاشۇرۇش كۇرسىنى پۈتتۈرۈپ، 6 ـ يېڭا يېڭجاڭ بولۇپ كەلدى، ئۇنىڭ بىلەن بۇرۇنقى 1 ـ لىەننىڭ لىەنجاڭى ھېسابىدىن مۇقىيىتمۇ كەلدى، ئابدۇقادىر مۇئاۋىن يېڭجاڭ كۇرسىنى پۈتتۈرۈپ، چۆچەككە كېتىپتۇ. ھۈسەين تۇردى

يېڭجاڭلىقنى ئۆتكۈزۈپ بېرىپ ئىككى خوتۇنىنى ئېلىپ، بىر ھارۋىنى كىرا قىلىپ، ئۇرۇمچىدىكى يېڭى خىزمەت ئورنىغا، يەنى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىغا يۇرۇپ كەتتى. مەنمۇ 1 ـ لىەننىڭ لىەنجاڭلىق ۋەزىپىسىنى ھېسابىدىن لىەنجاڭغا ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، يەنە شتابقا كېلىپ، سەنمۇلۇق ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇۋالدىم، ئايلىز بوتايوف ماڭا سەنمۇلۇق ۋەزىپىسىنى ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، 2 ـ لىەندە پەيجاڭلىق ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇۋالدى.

بىز كورلىدا دەم ئېلىپ تۇرغان كۇنلىرىمىزدە ھاكى لىەنجاڭنىڭ گۇلباغلىق خەلچىخان دېگەن بىر ئايال بىلەن مۇھەببەت باغلاپ يۇرگەنلىكى ھەممىگە مەلۇم ئىدى. ھاكى لىەنجاڭ شۇ ئايالنى قۇربان يېڭجاڭغا ئېلىپ بەردى، قۇربانىنىڭ قەشقەردە چىرايلىق ھەم بىلىملىك، تەقۋادار ئامىنە ئىسىملىك ئايالى بار ئىدى. قۇربان بۇ ئايالىنى «ماڭا ئىشپىيونلۇق قىلدى» دېگەن تۆھمەت بىلەن قويۇۋەتتى. ھاكى قۇربان يېڭجاڭغا خوتۇن ئېلىپ بەرگەنلىكتىن ئىككىسى ئاپاق ـ چاپاق بولۇپ كەتتى.

چاقىلىق بىلەن دۇنخۇاڭ ئارىلىقىدىكى يولنى ياساش بۇيرۇقىنىڭ كېلىشى

1943 ـ يىلى 11 ـ ئايلار ئىدى، بىز پىيادە 6 ـ يېڭنىڭ قەشقەردىن ئايرىلىپ چىققىنىمىزغا توپتوغرا بىر يىل بولغانىدى. سورۇقچىلىق تارتىپ يۇرگەن كۇنلىرىمىزدە بىزنىڭ 6 ـ يېڭغا ئۇرۇمچى دۇبەن مەھكىمىسىدىن چاقىلىق بىلەن دۇنخۇاڭ ئارىلىقىدىكى تاشيول قۇرۇلۇشىنى خەلق بىلەن بىرلىكتە ياساپ پۈتتۈرۈش ۋەزىپىسى تاپشۇرۇلغان بۇيرۇق چۈشۈرۈلدى. بۇ بۇيرۇقنى ئاڭلىغاندىن كېيىن بېشىمىزنىڭ ئىچى ـ تېشى تېخىمۇ قاتتى. كورلا بىلەن چاقىلىق ئارىلىقىدا يول ياسىغاندا ئارىلىقى بەك يىراق ئىكەن دېگەنىدۇق، مانا ئەمدى بۇنىڭدىنمۇ يىراققا

ئاپىرىدىغان بولدى. ئانچە ئۆتمەي كورلا ۋە قاراشەھەرنىڭ ئات ـ ھارۋىلىرى بىز چۈشكەن دەڭ ـ سارايلارغا يېتىپ كېلىشكە باشلىدى. كورلا بىلەن چاقىلىق ئارىلىقىدا كۆپ ئادەم چۈشكۈ ـ دەك قونالغۇ بولمىغانلىقتىن، يوللاردىكى قونالغۇ ۋە تاماق ئې ـ تىش جەھەتتىكى قىينىچىلىقلارنى كۆزدە تۇتۇپ، يەنىلا بىر لىيەندىن، ئارىلىقىنى تۆت كۈندىن تاشلاپ، ئالدى بىلەن 1 ـ لىيەننى، ئەڭ ئاخىرىدا 4 ـ لىيەننى يولغا سالدى. مەن سەنمۇ بولغانلىقىم ئۈچۈن ئۈچ نەپەر ئالاقچىنى ئېلىپ، ئالدىن يۈرۈپ كەتتىم. چاقىلىق ناھىيىسىگە ئالدىدا يېتىپ بېرىپ، بىزنىڭ ھەربىيلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش ئۈچۈن ھاكىم ئىدارىسىگە باردىم. بىر خەنزۇ ھاكىم، بىر مۇئاۋىن قازاق ھاكىم، بىر خەنزۇ مۇئا ـ ۋىن ھاكىم بىلەن كۆرۈشتۇم. گومىنداڭنىڭ ناھىيىلىك پىر ـ قىسى يېڭىدىن قۇرۇلغانكەن، مەن ھەربىيلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش ئۈچۈن جاي كۆرسىتىپ بېرىشنى ئوتتۇرىغا قويغىنىمدا، ئۇلار: «ھەربىيلەر قاچانلاردا يېتىپ كېلىدۇ؟» دەپ سورىدى. مەن: «يە ـ نە ئۈچ ـ تۆت كۈندە ئالدى يېتىپ كېلىدۇ» دەپ جاۋاب بەردىم. ئۇلار، بىز مۇزاكىرىلىشىپ ئەتە جاۋاب بەرسەك دېدى. مەن ئۆ ـ زۈم بېرىپ بىر سارايغا ئورۇنلاشتىم. ئاندىن ناھىيە بازىرىنى ئارىلاپ كۆردۈم. ناھىيىنىڭ بازىرى چوڭ ئەمەس، ئۈچ ئاچا يول ئۈستىگىلا جايلاشقانكەن. كورلىدىن باردىغان يول بازار ئوت ـ تۇرىسىغا بارغاندا ئۇدۇلدىكى ئىمارەتكە تاقىشىدىكەن، ئوڭ قول ـ غا بۇرۇلسا چەرچەن ۋە خوتەنگە، سول قولغا بۇرۇلسا بىز بارد ـ ىدىغان دۇنخۇاڭغا باردىغان يول ئىكەن. بازىرى كىچىك بولۇپ، كۆپرەكى ئىدارىلەر، بەزى ھاللىق تىجارەتچىلەر ئورۇنلاشقانـ ـكەن، قالغان دېھقانلار ناھىيە بازىرى ئەتراپىدىكى يېزىلارغا، چارۋىچىلار تاغلار ۋە سۇلۇق جايلارغا ئورۇنلاشقانىكەن. دېھقا ـ چىلىقتىن ئالغان ئاشلىقلىرى ئۆز خەلقىگە يېتىشمەيدىكەن. نا ـ ھىيە خەلقى ئىچىدە كەمبەغەللىرى كۆپرەك بولۇپ، ئەرلىرى

كۆپىنچە تېرىدىن جۇۋا، ئاق ئۈزۈن تۇماق كىيىدىكەن. ئايالـلـ ـرىنىڭ بېشىغا كىيگەن تۇماق ياكى كەشتىلەنگەن يۇمىلاق گـ ـلەم دوپپىسى ئۆزلىرىگە بەكمۇ يارىشىدىكەن. ئۇچىسىغا ئۇزۇن، ئۆرە ياقىلىق، يۇقىرىسى تار، بەلدىن تۆۋىنى كەڭ ئېتەكلىك پەلتو كىيىدىكەن. كوچىلىرىدا رەخت دۇكانلىرى ئاز بولۇپ، ئۇششاق يايمچى سودىگەرلەر كۆپرەك ئىكەن. ئاشخانىدىن بىر ـ ئىككىسىلا بار بولۇپ، ئاشخانىدا تاماق يەيدىغان خەلق ئاز بول ـ غانلىقتىن، سودىسىمۇ ياخشى بولمايدىكەن. چاقىلىق ناھىيىسى بۇرۇنقى زامانلاردا يىپەك يولىغا جايلاشقانلىقتىن، ئۆز زامان ـ سىدە ئەڭ تەرەققىي تاپقان قەدىمىي شەھەرلەرنىڭ بىرى ئىكەن. شۇنداق تۇرۇقلۇق، بۇگۈنكى كۈندە نامراتلىشىپ ئارقىدا قالغان ناھىيىلەرنىڭ بىرى بولۇپ قالغان، بۇنىڭ سەۋەبى قاتناشنىڭ ناچارلىقى بولسا، يەنە بىرى ئىستىبدات ياڭ زېڭشىن، جىن شۇرېن ۋە شېڭ شىسەي، ما خۇسەن دەۋرلىرىدە خۇسۇسەن ما خۇسەننىڭ دەۋرىدە ئالۋان ـ سېلىق، بۇلاڭ ـ تالاڭ كۆپ بول ـ غان. ئۇنىڭ ئۈستىگە، باشقا ناھىيە، شەھەردىن يىراق.

ئەتىسى ئىشقا چۈشكەندە ھاكىم ئىدارىسىگە بارسام، ئۇلار:

ـــ ھازىرچە ھەربىيلەرنى ئورۇنلاشتۇرغۇدەك ئورۇن ياكى دەڭ ـ سارايلارنىڭ تاينى يوق بولۇۋاتىدۇ، ـــ دەپ جاۋاب بەر ـ دى. مەن:

ـــ سىلەر بىر ناھىيە تۇرۇپ ئورۇنلاشتۇرالمىساڭلار، بۇ قىش زىمىستاندا بىز نەگە ئورۇنلىشىمىز؟ ئۇنداق بولسا مەن يىڭ نامىدىن دۇبەن مەھكىمىسىگە تېلېگرامما بېرىمەن، ـــ دې ـ دىم. تاشيول ياسايدىغان ھەربىي ۋە خەلقنى ئورۇنلاشتۇرۇش ھەققىدە ئۇلارغىمۇ دۇبەن مەھكىمىسى ۋە قاراشەھەر ۋىلايىتىدىن بۇيرۇق ۋە يوليورۇق بار ئىدى. ئۇلار مېنىڭ گېپىمنى ئاڭلاپ، پۈتى كۆيگەن توخۇدەك ئولتۇرالماي كەتتى. كەچقۇرۇن كېلىڭ، دېگەن جاۋابنى بەردى. كەچقۇرۇن مەن يېتىپ بارغۇچىلىك نا ـ

ھېيىلىك پىرقىنىڭ ئەمەلدارى ھەم شىيەنجاڭلىرى بولۇپ، ئۇچ ـ تۆت كىشى ئالدىمغا كېلىپ:

ـــ ھۆكۈمەت، ناھىيىلىك پىرقە ۋە ئۆزىمىزنىڭ ساقچى، ھەربىيلىرىگە يېڭىدىن ئىمارەت سالغانىدۇق. لېكىن دېرىزىلىرىگە ئەينەك سېلىنمىغان، قەغەز چاپلاپ ئولتۇرۇپ تۇرساڭلار، ئوت كېتىپ قالىدىغان ئەھۋاللاردىن ساق بولۇپ، ئاسراپ ئولتۇرساڭلار، ـــ دېگەن شەرتلەرنى قويدى. مەن ئۇلارغا:

ـــ بىزنىڭ ئەسكەرلىرىمىز تەربىيە كۆرگەن، ئىنتىزامچانلىقى كۈچلۈك ئەسكەرلەر، خەلقنىڭ ۋە ھۆكۈمەتنىڭ مال ـ مۈلۈكلىرىنى ئاسرايدۇ، بىز سىلەردىن ئۆينى قانداق تاپشۇرۇۋالغان بولساق، شۇنداق تاپشۇرۇپ بېرىمىز، ـــ دېدىم.

ئۇلار «خو ـ خو» دېيىشىپ، ئەتىگەندە يېڭى سېلىنغان ئۆيلەرنىڭ ئاچقۇچلىرىنى ئەكېلىپ بەردى. بۇ يېڭى سېلىنغان ئۆيلەرنىڭ ئەتراپى ئېگىز تام بىلەن قورشاقلىق بولۇپ، ناھىيىنىڭ شىمالىي تەرىپىگە يەنى كورلىدىن ناھىيە بازىرىغا كىرىدىغان يولغا سېلىنغانىكەن. بىزنىڭكىلەر يېتىپ كەلگەندىن كېيىن لېيەن شتابىنى ئوتتۇرىدىكى بىناغا، قالغان تۆت لېيەننى بىنانىڭ تۆت ئەتراپىدىكى ئۆيلەرگە مۇڭاپىق ئورۇنلاشتۇرۇپ بولدۇق.

قاراشەھەر ۋىلايىتىگە تەۋە ناھىيىلەردىن يول ياسايدىغان خەلق ئارقىمۇئارقا، توپ ـ توپى بىلەن چاقلىق ناھىيىسىگە كېلىشكە باشلىدى. 6 ـ يېڭىنىڭ تەمىناتى ھەم ئۇلاغ ترانسپورتىلىرىغا كېرەكلىك يەم ـ خەشەكلەرنى كورلىدىن يۆتكەپ كەلگەنلىكتىن، كارۋانلارنىڭمۇ ئالدى يېتىپ كېلىشكە باشلىدى. چاقلىق ناھىيىسىنىڭ كىچىك بازىرىدا يېمەكلىك يېتىشمەي، قەھەتچىلىك يۈز بەردى. ئاشلىق ئىدارىسى، سودا ماگىزىنى ئالدىدىلا قالايمىقانچىلىق، جېدەل ـ ماجىرالار ئەۋج ئېلىپ كەتتى. ماجىرانى بېسىقتۇرۇش ئۈچۈن ساقچىلارنى ئىشقا سالغان

بولسىمۇ، ئۇنۇم بەرمىدى. بۇ قالايمىقانچىلىقنى تىنچىتىش ئۈچۈن بىزنىڭ 6 ـ يېڭىنىڭ ئەسكەر چىقىرىپ ياردەم قىلىشىمىزنى تەكلىپ قىلغاندا بىز بۇ ئىشقا ئارىلاشمايدىغانلىقىمىزنى ئېيتتۇق.

1940 ـ يىللىرىدا شېڭ شىسەينىڭ زۇلمىدىن قېچىپ قولۇل، باركۆل، ئالتاي، گۇچۇڭ ھەم ئۇرۇمچى نەسەن تەرەپلەردىن قىسمەن قازاق چارۋىچىلار چاقلىقنىڭ چىمەن تاغلىرىغا ئورۇنلاشقانىكەن. بۇلار تەخمىنەن 1000 ئۆيلۈكتىن جىقراق ئىكەن. بىز چاقلىقتا تۇرغان كۈنلىرىمىزدە بۇ قازاق چارۋىچىلار چاقلىق بازىرىدىن ئوزۇق ـ تۇلۇك ئېلىپ، يەنە تاغقا قايتىپ كېتىپ يۇرەتتى. بىزنىڭ چاقلىققا جايلاشقانلىقىمىزدىن پايدىلىنىپ، چاقلىققا بۇرۇن جايلاشقان ئاتلىق 40 ـ تۈەننىڭ مۇئاۋىن باشلىقى گۇ بىڭ (بىز بىلەن ساۋاقداش) بىرقانچە قوراللىق ئەسكەرنى ئېلىپ، چىمەن تېغىغا چىقىپ، قازاقلارنىڭ قوللىرىدىكى قورال ـ ياراغلارنى تاپشۇرۇپ بېرىش توغرۇلۇق ئۇلار بىلەن سۆھبەتلىشىپتۇ. قازاقلار قورال ـ ياراغ تاپشۇرۇش بۇياقتا تۇرسۇن چاقلىقتىن چىققان مۇئاۋىن تۈەنجاڭ باشلىق كىشىلەرنىڭ قوراللىرىنى، مىنىپ چىققان ھەربىي ئاتلىرىنى، يەيدىغان تاماقلىرىنى تارتىۋېلىپ، ئۇلارنى ئۇچ كۈن گىچە باغلاپ قويۇپتۇ. بۇنىڭدىن كېيىن قورال تاپشۇرۇشنى تەلەپ قىلماسلىققا ھەم تاغدىكى قازاقلارنى ئاشلىق ۋە تۇرلۇك لازىمەتلىك نەرسىلەردىن قىسماسلىققا قاتتىق ۋەدە ئېلىپ قويۇپ بېرىپتۇ. گۇ بىڭ ھەمراھلىرى بىلەن راسا غادىيىپ چىقىپ، ھەممە نەرسىلىرىدىن ئايرىلىپ، مۇشۇك كۆرگەن چاشقانەك شۇمشىيىپ قايتىپ كېلىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن قازاقلارنىڭ قېشىغا قورال تاپشۇرۇڭلار، دەپ كىشى چىقىرىش بۇ ياقتا تۇرسۇن، قازاقلار ئورۇنلاشقان تاغلارغا قاراپ قويۇشتىنمۇ قورقىدىغان بولۇپ قېلىپتۇ. ئاڭلىشىمىزغا قارىغاندا، ئازادلىقنىڭ

ئالدى ـ كەينىده بۇ چارۇچىلارنىڭ بىر قىسمى تۇركىيىگە قېچىپ كېتىپتۇ. بىر قىسمى چىڭخەيگە، ئۆز يۇرتى ئالتاي، قومۇل، بار-كۆلگە كېتىپتۇ. يەنە بىر قىسمى چىمەن تاغلىرىدا قېلىپتۇ.

ھاكىم ئىدارىسى ھەم 40 ـ تۇەننىڭ تۇەنجاڭى چىڭ جەن يۇقىرىقى ئەھۋاللارنى شېڭ شىسەيگە مەلۇم قىلىپ، تېلېگرامما بەرگەنكەن، ئۇلار بىزنى چاقلىق ناھىيىسىگە يۆتكەپ ئاپىرىپ قويغانلىقىغا پۇشايمان قىلىپتۇ. بىزنى چىمەن تېغىدىكى قازاقلار بىلەن بىرلىشىپ كېتىدۇ، دەپ گۇمان قىلىپ، يول ياساشنى توختىتىپ قويدى، خەلقنى دەرھال قايتۇرۇۋەتتى.

چاقلىقتا بىزنى يول ياساتماي تۇرغۇزۇپ قويغان كۈنلەردە قۇربان يىگجاڭ بىلەن 3 ـ لىەننىڭ لىەنجاڭى ئەيسا ئەمەت گەپ تالىشىپ، خېلى قاتتىق ئۇرۇشۇپ قالدى. بىرنەچچە كۈن ئۆتۈكەندىن كېيىن ياتاقتا تاماق يەپ ئولتۇرسام، ئەيسا ئەمەتنىڭ كاتېپى ئوبۇلقاسىم توختى مېنى چاقىرغىلى كەپتۇ. مەن دەرھال يەيدىغان تاماقلىرىمنى ئېلىپلا ئەيسا ئەمەت لىەنجاڭنىڭ قېشىغا كىردىم. ئەيسامۇ تەييارلىق قىلىپ قويۇپ ئولتۇرغانىكەن. مۇڭدىشىپ ئولتۇردۇق ۋە بىزنىڭ 6 ـ يىگىنىڭ مۇنىڭدىن كېيىنكى تەقدىرى نېمە بولاركىن، بۇرۇن بىز بىر ئاتلىق تۇەن ئىدۇق، مانا بىر يىڭ قالدۇق، ئاساسىي كۈچىمىز ئەجىزلاپ كېتىۋاتىدۇ، مىللىي قىسىملاردىن ئەمدى بىزلا قالدۇق. قۇربانجان كېلىپ، بىزنىمۇ قەشقەردىكى ئاتلىق 35 ـ تۇەندەك تارقىتىپ تاشلايدىغان بولدى، دېگەندەك سۆزلەرنى قىلىشىپ تاكى يېرىم كېچىگىچە مۇڭداشتۇق. مەن ئەيسا لىەنجاڭغا:

ـــ سەن يىگجاڭ بىلەن بىكاردىن ئېتىشىپ قالدىڭ، ھازىر بىز يول ئۇستىدە، كېيىن قانداق بولىدۇ، نەگە بېرىپ، نەدە توختايمىز. بۇنى ھېچكىم بىلمەيدۇ، ھازىرچە جىم تۇرۇپ، كېيىن بىر ئېپىنى تېپىپ، ئاندىن ھەرىكەت قىلساق بولاتتى، ـــ دېدىم.

ئەتىسى، ئاخشام قىلغان پاراڭلارنىڭ ھەممىسى قۇربان يىگجاڭنىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتىدۇ، بۇ ئەجەبلىنەرلىك ئىش ئەمەس ئىدى. چۈنكى قۇربان يىگجاڭ كېلىپلا ئۇزاق ئۆتمەي جەڭچى ـ ئوفىتسېرلارنى بىر ـ بىرىگە پايلاقچى قىلىپ قويغانىكەن. ئۇنىڭ ئۇستىگە، بىز مۇڭدىشىپ ئولتۇرغان ئەيسا لىەنجاڭنىڭ ئىشخانىسىنىڭ دېرىزىلىرى قەغەز بىلەن چاپلانغانىدى. «كۈندۈزى گەپ قىلساڭ ئەتراپىڭغا باق، كېچىسى گەپ قىلساڭ قۇلاقىنى قۇلاققا ياق» دېگەن تەمسىل ئەمەلىيەتتىن ئېلىنغان ئەمەسمۇ.

قۇربان يىگجاڭ ماڭا:

ـــ سىز سەنمۇ تۇرۇپ، شۇنداق ئەسكىلەر بىلەن بىللە يۈرسىڭىز توغرا بولامدۇ؟ ـــ دېدى.

مەن ئۇنىڭغا:

ـــ بىز بۇرۇن ساۋاقداش ئىدۇق، ھازىر بىر قىسىمدا تۇرۇۋاتساق، ـــ دېدىم.

ئۇ ماڭا:

ـــ شۇنداق بولسىمۇ ئۇنىڭدىن چەك ـ چېگرىنى ئاجرىتىڭ، ئۇ ئاز كۈندە قولغا ئېلىنىدۇ، ـــ دېدى.

مەن شۇنداق قاتتىق سەسكىنىپ كەتتىم. بىز چاقلىقتىن قايتىپ كورلىغا كېلىش ئالدىدا ئەيسا ئەمەتنى ماڭا قارشى چىقتىڭ، دېگەن باھانە بىلەن ساقچى ئارقىلىق پۇتىغا ئىشكەل سېلىپ، ئۇرۇمچىگە يوللاپ بەردى. قۇربان يىگجاڭ ئوفىتسېرلاردىن بىرىنچى قېتىم ئەيسا ئەمەتنى قولغا ئالدۇرۇپ، غەلىبە قىلغانلىقىغا كۆزەكلەپ يۈردى. ئەيسا ئەمەت قولغا ئېلىنىپ بىرەر ھەپتىدىن كېيىن چاقلىقتىن كورلىغا قايتىپ كېتىشىڭ تەييارلىقىنى قىلدۇق.

يەتتىنچى باب

6 ـ يىڭىنىڭ تۇرپانغا بېرىشى ۋە ئاقىۋىتى

1943 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى ئاخشىمى مەمەتوف، قۇربان يىڭجاڭ يىڭ بويىچە پۈتۈن ئەسكەرلەرنى يىغىپ، شېڭ دۇبەننىڭ «تاشيول ياساش خىزمىتىنى توختىتىپ تۇرپانغا قايتىپ كېلىشۈن» دېگەن تېلېگراممىا بۇيرۇقىنى ئېلان قىلدى، «قايتسۇن» دېگەن سۆزنى ئاڭلاش بىلەن بارلىق ئەسكەر ـ ئوفىتسېرلار خۇشاللىقىدىن ئۇزاقىچە قىزغىن چاۋاك چېلىپ كەتتى، بۇ يول ياساش ئازابىدىن قۇتۇلغانلىقى ئۈچۈن چېلىنىۋاتقان چاۋاكلار ئىدى. ئەسكەر ـ ئوفىتسېرلار ئۆز گازارمىلىرىغا قايتقاندىن كېيىن بۇ خۇشاللىق تېخىمۇ تەنتەنە تۈسىنى ئالدى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى بېشىدىكى شەپكە، قۇلاقچىلىرىنى ئاسمانغا ئاتسا، بەزىلىرى بىر ـ بىرى بىلەن قۇچاقلىشىپ كەتتى. ئاخشاملىرى جىمىپ كېتىدىغان ياتاقلاردا يېرىم كېچىگىچە دۇتار، تەمبۇر، راۋابنىڭ جاراڭلىق ئاۋازى كۆتۈرۈلدى. سازلارغا تەڭكەش قىلىنغان قەشقەر، ئاتۇش ناخشىلىرى گازارمىنى بىر ـ ئالدى. ئۇلار بىر يېرىم يىل تەكلىماكان چۆللىرىدە تاشيول قۇرۇلۇشىغا ئىشلىدى. خوتۇن، بالا ـ چاقىلىرى، ئاتا ـ ئانا ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى قاراشەھەرنىڭ دەڭ ـ سارايلىرىدا قالدى، بۇ جەريانداا بەزىلىرىنىڭ ئاتا ـ ئانىسى، بەزىلىرىنىڭ پەرزەنتى ياكى خوتۇنلىرى ئۆلۈپ كەتتى. بۇلارنىڭ ئۆلۈمىنى ئۇزىتىش

ئۇچۇن قاراشەھەرگە بارالمىدى. ھەتتا تۇرسۇن دېگەن جەڭچىمىزنىڭ ئۆلۈكىمۇ تەكلىماكاننىڭ ئىنسۇجىن يوق قۇملۇقىغا دەپنە قىلىندى. توختىنىياز بەنجاڭدەك ساغلام، بېجىرىم كىشىلەر نىمجان بولۇپ ئائىلىسىگە قايتۇرۇلدى.

مۇشۇنداق ئېچىنىشلىق كۈنلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن ئەسكەر ـ ئوفىتسېرلار بۇ ئېغىر كۈنلەردىن قۇتۇلىدىغان «قايتسۇن» دېگەن بۇيرۇقنى ئاڭلىغاندا نېمىشقا خۇشاللانمىسۇن!

يۇقىرىنىڭ «قايتسۇن» دېگەن بۇيرۇقىنى ئېلىپ قۇربان يىڭجاڭ بىلەن 6 ـ يىڭنى چاقلىق ناھىيىسىدىن كورلىغا قايتۇرۇشتىكى قاتناش مەسلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ھاكىم ئىدارىسىگە باردۇق. ئۇلار چاقلىقتا قاتناش مەسلىسىنى ھەل قىلىش قىيىن بولغانلىقتىن باشقا ناھىيىلەردىن چاقلىققا لەڭ يۆتكەپ كەلگەن ھارۋا بىلەن يۆتكەشنى ئويلىشىۋاتقانلىقىنى ئېيتتى. بىز شتابقا قايتىپ كېلىپ، قانداق قاتناش ۋاستىسى تېپىلسا، شۇنىڭ بىلەن قايتۇرۇپ تۇرىدىغان بولدۇق.

دۇبەن مەھكىمىسىدىن بۇيرۇق كېلىپ بىر ھەپتىدىن كېيىن يولغا چىقماقچى بولۇپ تۇرغاندا، قۇربان يىڭجاڭ مېنى چاقىرتىپ، كورلىغا بارغۇچە 3 ـ لىيەننى قوشۇمچە باشقۇرۇپ تۇرۇشنى ئۇقتۇردى ھەم 3 ـ لىيەننىڭ ئەسكەرلىرىنى گازارمىغا يېتىپ: «سىلەر ئەيسا ئەمەتنىڭ خاتا رەھبەرلىكىدە بەكۈاش بولۇپ كەتتىڭلار. بۇنىڭدىن كېيىن قۇرۇق سۆزلەرنى ئاز قىلىڭلار. كۆتۈڭلەرنى قىسىپ يۇقىرى نېمىدېگەن بولسا، شۇنىڭغا ئىتائەت قىلىپ، ھەربىي ئىنتىزامنى چىڭ ساقلاپ جىم يۇرۇڭلار. بولمىسا ئەيسا ئەمەتكە ئوخشاش باردىغان يەرگە سىلەرمۇ بارىسىلەر. بۇگۈندىن باشلاپ سوپى سەنمۇجاڭ سىلەرگە رەھبەرلىك قىلىپ، كورلىغا ئېلىپ بارىدۇ» دەپ ئېلان قىلدى. ئۇنىڭ «قەزىم ساڭا ئېيتاي، كېلىنىم سەن ئاڭلا» دەۋاتقانلىقىنى چۈشەندۇق. شۇنىڭ بىلەن مېنىڭ ۋەزىپەم ئېغىرلاشتى. مەن ھاكىم

ئىدارىسىگە تولا بارغانلىقىم ئۈچۈن كۆچالىق مەمەتنىياز قارىي دېگەن كارۋان باشلىقى بىلەن تونۇشۇپ قالغانىدىم. ھەر قېتىم ھاكىم ئىدارىسىگە بارغىنىمدا ئۇلارنىڭ تۆگە كارۋىنى باشلىقلىرىنى يىغىپ ئاشلىقنى مەرەنگە ئېلىپ بارىسىلەر دەپ زورلاۋاتقانلىقىنى كۆرەتتىم. شۇ كۈنى كۆچالىق مەمەتنىياز قارىي ئاشلىقنى كۆچادىن ئەكەلگەنىكەن. مەن 3 ـ لىيەننى ئېلىپ ئالدىدا ماڭىدىغانلىقىم ئۈچۈن كارۋان باشلىقى مەمەتنىياز قارىيدىن:

ـــ قانچىلىك تۆگىلىرى بار؟ ـــ دەپ سورىدىم. ئۇ:

ـــ 55 تۆگىمىز بار، بەش تۆگىگە ئۆزىمىزنىڭ يېمەك ـ ئىچمەك، ئوت ـ چۆپ، قازان ـ قومۇچلىرىمىزنى ئارتىمىز. قالغان 50 تۆگىگە يۈك ئارتىمىز، ـــ دېدى ئۇ راستىنى ئېيتىپ. مەن:

ـــ بىر تۆگىگە ئۈچتىن كىشى مىنىشكە بولامدۇ؟ ـــ دەپ سورىدىم ئۇنىڭدىن. ئۇ:

ـــ بىزنىڭ تۆگىگە ھازىرغا قەدەر بىرەر ئادەم مىنىپ باققان ئەمەس، ئىككىسى مىنسە ئىلاجىنى قىلارمىز.

ـــ بىز ئۆزلىرىنى تۆگىلەر بىلەن بىزنى كورلىغا ئەكەتسە دەۋاتمىز، قانداق بولار؟

ـــ ئۇكام، ـــ دېدى ئۇ، ـــ سىلەر بىزنى ئالۋاندىن قوتۇلدۇرۇپ قويساڭلار، يەنە بىر ھەمراھىمىزنىڭ 20 تۆگىسى بار، ئۇ نىمۇ بىرگە ئەكېتىشكە ياردەم قىلىمەن. جەڭچى بالىلارنى بىر دەمگە پىيادە قويماي سالامەت كورلىغا ئېلىپ بارىمىز، ـــ دېدى كارۋان باشلىقى مەمەتنىياز قارىي.

ـــ ئۇنداق بولسا 20 تۆگىسى بار كىشىنىمۇ بىرگە ئېلىپ، بىزنىڭ ئەسكەرلەر تۇرغان گازارمىغا بارسىلا، قالغان گەپ ـ سۆزلەرنى شىتابتا سۆزلىشەيلى، ـــ دەپ گازارمىغا قايتىپ كەتتىم.

چۈشتىن كېيىن كارۋانلار يېتىپ كەلدى. 85 تۆگە ھەل بولۇپتۇ. جاڭگالغا باققىلى كەتكەن يېرىدىن قايتۇرۇپ كېلىشكە كىشى ئەۋەتىلىپتۇ.

ـــ ئۇنداق بولسا، ـــ دېدىم مەن، ـــ تۆگىلەرنى جاڭگالدىن ھەيدەپ كېلىشىگىلا بىزگە خەۋەر قىلىپ يۈك ـ تاقىنى ئارتىپ تەييار بولۇشسىلا، كەچقۇرۇن قورالىق ئەسكەر بېرىپ ھەمىلىرىنى قايتۇرۇپ كېلىدۇ، چۈنكى ھاكىم ئىدارىسىدىكى يايلار قورالىق ئەسكەرلەر ھەيدەپ ماڭغانلىقىنى كۆرسە نەگە بارىسىلەرمۇ دېيەلمەيدۇ. بۇنىڭ بىلەن مەرەنگە لەڭ توشۇشتىن قۇتۇلىسىلەر.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ كارۋان باشلىقلىرى ئىنتايىن خۇشال بولۇپ كەتتى. كورلىغا ماڭىدىغان يولنىڭ بويىدا بىر چوڭ قورغان بولۇپ، تۆگە، ئات ـ ئېشەكلەرنىڭ ھەممىسىنى بىر كۈن بۇرۇن سولاپ قويۇپ دەرۋازىغا پوست قويدۇق. ھاكىم ئىدارىسىنىڭ يا ـ يلىرى كېلىپ ئەكەتمەكچى بولسىمۇ، پوستتا تۇرغان ئەسكەرلەر يېقىن كەلتۈرمىدى. پىكرىڭلار بولسا يەڭ شتابى بىلەن سۆزلىشىڭلار دەپ قايتۇرۇۋەتتى.

12 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى چۈشلۈك تاماقنى يەپ بولۇپلا يولغا چىقتۇق. بۇ بىزنىڭ 6 ـ پىيادە يەڭ ئەسكەرلىرىنىڭ بىرىنچى قېتىم تۆگە مىنىشى ئىكەن، بەزىلەر قورقۇپراق مىندى. چاقلىقتىن كورلىغا قاراپ كېتىۋاتساق، يول بويى ئېشەك، تۆگە، كالا، ئات قاتارلىق ھايۋان ئۆلۈكلىرى ۋە سۇنغان ھارۋىلار ئۇچراپ تۇردى. چېچىلىپ ياتقان ئاشلىقلارنى يېدىغان قاغا ـ قوزغۇنلارمۇ كۆرۈنمەيدۇ، ئۆلۈپ كەتكەن ھايۋانلارنىڭ كۆپلۈكى كىشىنى ھەيران قالدۇرىدۇ. ھەتتا يول بويىدا ئۆلگەن ئادەملەرنى چامغۇر كۆمگەندەك كۆمۈپ قويۇپتۇ، قانداق كىشى، قايسى مىللەتتىن ئىكەنلىكىنى بىلگىلى بولمايدۇ. تىكەنلىككە ئىككى كىلومېتىردەك قالغان يەردە بىر ئۆلۈكنى كۆمۈپ، بېشىغا ھاسا

تايقىنى سانجىپ، كىرلىشىپ كەتكەن ئىنچىكە ئاق بەلۋىغىنى باغلاپ، ئانارداەك قىپقىزىل قىزىرىپ كەتكەن كىچىكرەك قاپىقىنى ئېسىپ قويۇپتۇ. پوتىسى بىلەن قاپاق شامالدا لەڭشىپ تۇرىدۇ، ھاسا تايىقىغا قارىغاندا قېرى كىشى، قاپاق ھەم كىرلىشىپ كەتكەن ئاق تېرە تۇمىقىغا قارىغاندا ئۇيغۇر ئوخشايدۇ دەپ ھۆكۈم قىلىش مۇمكىن.

چاقىلقىتىن چىقىپ بىرنەچچە كۈن يول يۈرۈپ كورلىغا يېتىپ كەلدۇق. ھاكىم ئىدارىسىگە بېرىپلا پىيادە 6 ـ يېڭىناڭ كېلىۋاتقانلىقىنى خەۋەر قىلدىم. ئۇلار ئالدىدا كەلگەنلەرنى ئورۇنلاشتۇردى. ئارقىمىزدىن يېتىپ كەلگەن قىسمىلارمۇ بەلگىلەنگەن دەڭ ـ سارايلارغا چۈشتى.

كورلىدا ئالدى ـ كەينىمىز بولۇپ يېرىم ئايدەك تۇرۇپ قالدۇق، شۇ ئاردا قۇربان يېڭاڭ ئويۇن قويماقچى بولۇپ سەھەتچىلەرنى ئېلىپ قاراشھەرگە ئەكەتتى. بىرنەچچە كۈن ئۆتۈپلا ئۆزىنىڭ ئايالىنىڭ ھاكى قۇربان بىلەن چاتاق چىقارغانلىقىنى بىلىپ قېلىپ، ئويۇن قويۇشنى توختىتىپ، قايتىپ كېلىپ خوتۇنىنى قويۇۋەتتى. بۇ ئىش كورلىغا پۇر كەتتى.

قۇربان يېڭاڭنى دۇبەن مەھكىمىسى، قاراشھەرگە نېمە ئۈچۈن رۇخسەتسىز باردىڭ؟ دەپ تەنقىد قىلدى. قۇربان يېڭاڭىنىڭ قاراشھەرگە بارغانلىقى توغرىسىدا قاراشھەردىكى 16 ـ ئاتلىق تۇەننىڭ تۇەنجاڭى دۇبەن مەھكىمىسىگە تېلېگراما بەرگەنىكەن، بۇ ئىشنىڭ دەردىنى قۇربان يېڭاڭ خېلى ۋاقىتقىچە تارتتى. مەن 3 ـ لىەننى باشلاپ 6 ـ پىيادە يېڭ چۈشىدىغان جاي راسلاش ئۈچۈن قاراشھەرگە نامازشام بىلەن يولغا چىقتىم. كورلىدىن قاراشھەرگە بارغۇچىلىك قاتناش يوق بولغاچقا، قىشنىڭ ئاچچىق سوغۇقىدا 54 كىلومېتىر يولنى پىيادە بېسىپ تاڭ سۈزۈلۈشى بىلەن قاراشھەرگە يېتىپ كەلدۇق، بىز قاراشھەرنىڭ جەندى، يەنى دەريا بويىدىكى خوچۇلۇق دېگەن

مەھەللىسىگە كىرىشىمىز بىلەن ئەسكەرلەرنىڭ ئائىلە تاۋابئاتلىرى قىيا ـ چىيا، يىغا ـ زار بىلەن يۇگۈرۈشۈپ ئالدىمىزغا چىقتى. ئۇلار بىلەن ئۇزاق ۋاقىت ئايرىلىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن خۇددى ھەرەمدىن كەلگەن كىشىلەر بىلەن كۆرۈشكەندەك قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈپ كەتتى. بۇلارغا قاراپ مېنىڭمۇ كۆزۈمدىن ياش تۆكۈلۈپ كەتتى، كۆرۈشۈش بىرەر سائەتكە يېقىن داۋاملاشتى. مەن ھاكىم ئىدارىسىگە بېرىپ: «بىزنىڭ 6 ـ پىيادە يېڭىمىز كېلىۋاتىدۇ، ئۇلارنى ئورۇنلاشتۇرىدىغان جاي كۆرسىتىپ بەرسەڭلار» دېدىم. ئۇلارنىڭمۇ بىزنىڭ كېلىدىغانلىقىمىزدىن خەۋىرى بار ئىكەن، شۇ كۈنىلا جاي كۆرسىتىپ بەردى. لېكىن، ئۇلارنىڭ بىزگە ئىشەنمەسلىكى تۇگىمەپتۇ. بىزنىڭ كېلىشىمىز بىلەن قاراشھەردىكى ئاتلىق 16 ـ تۇەن ھەربىي ھالەتكە كېلىپ، چارلاش ئىشلىرىنى كۈچەيتتى، كوچىلاردا ئاتلىق، قوراللىق كۈچلەر بىر بەندىن، بىر بەندىن چىقىپ چارلايدىغان بولۇپ قالدى.

ئارقىمىزدىكى قىسمىلارمۇ بىر سوتكىدىن كېيىن ئارقىمۇئارقا بىر كۈن ئارىلىق تاشلاپ يايلاق يېتىپ كەلدى. بىزنى تۇر پانغا يۆتكەشنىڭ قاتناش مەسلىسى ھەل بولغۇچە قاراشھەردە تۇرۇپ قالدۇق. بىر كۈنى بىر ئەسكەر 3 ـ پەيدىكى قادىر پەيجاڭنىڭ قاراشھەر ساقچى ئىدارىسىدىكى چوڭئاخۇن دېگەن شۇنگەن تەرىپىدىن قامالغانلىقىنى ماڭا خەۋەر قىلدى، مەن قۇربان يېڭاڭنىڭ پىكرى بويىچە ساقچى ئىدارىسىگە بېرىپ چوڭئاخۇن دېگەن شۇنگەن بىلەن كۆرۈشتۇم، ئۇنىڭ نېمە جىنايەت بىلەن سولانغانلىقىنى سوردىم. شۇنگەننىڭ دېيىشىچە، قادىر: «ئاقسۇغا كەلسەك ساقچىلار پۇقراچە كىيىنۈۋېلىپ، ئارقىمىزغا كىرىۋالدى. يول ماڭساق، لەيلەنگە ساقچى ئىشپىيونلىرىنى قوشۇپ بىرگە ماڭدۇردى. قاراشھەرگە كەلسەك چوڭئاخۇن دېگەن ئىشپىيون بىزگە قادىلىدىغان قارا تىكەن بولدى. بىز نەگە

بارساق ساقچىلارنىڭ ئىشپىيونلىرىدىن قۇتۇلالمايدىغان بولدۇق. ئۇلارنىڭ دەردىدىن كۈن كەچۈرۈش تەس بولدى» دېگەنىكەن، شۇئانلا قولغا ئېلىپ قاماپ قويۇپتۇ. مەن شۇنگەنگە:

ــ گەپ ـ سۆزدە خاتالىقى بولسا بىز ئېلىپ بېرىپ تەربىيە بېرەيلى، ــ دېسەم، ئۇ ئۇنىمىدى ھەم پوزىتسىيىسى ئىنتايىن قاتتىق بولدى.

مەنمۇ ئۇنىڭ پوزىتسىيىسىگە قاراپ، قوپاللىق بىلەن:

ــ ساقچىلاردا ھەربىيلەرنى قاماش ھەققىدە يۇقىرىنىڭ بۇيرۇقى بارمۇ؟ بولسا كۆرسىتىڭلار، سىلەر خالىغانچە قولغا ئالىدىغان پۇقرا ئەمەسقۇ؟ قولغا ئالىدىغان يېرى بولسا ئاۋۋال بىزنىڭ ھەربىي شتابقا دەپ، بىز قوشۇلغاندىن كېيىن بىر تەرەپ قىلمامسىلەر، بىزگە دېمەستىن نېمە ئۈچۈن قولغا ئالىسىلەر؟ ــ دەپ قاتتىق تەگدىم.

مېنىڭ سۆزۈمنى ئاڭلاپ چوڭئاخۇن تەمتىرەپ قالدى، مەن يەنە نېمە دەركىن دەپ كۆزىگە قادىلىپ جىم تۇردۇم. ئۇ تاماكا ئېلىپ چەكتى، ماڭمۇ سۇندى، مەن: «رەھمەت، چەكمەيمەن» دېدىم. ئۇ دەرھال تالادىن ئالاقىچىنى چاقىرىپ، ئەتىگەن ئەكەلگەن ئەسكەرنى ئاچىق دەپ بۇيرۇق بەردى، ئۇلار قادىرنى ماڭا قوشۇپ بېرىپ چوڭ دەرۋازىغىچىلىكى ئۇزىتىپ چىقتى، مەن رەھمەت ئېيتىپ قايتتىم. يولدا كېتىۋېتىپ:

ــ سىز نېمە ئۇنداق ئاغزىڭىزنى ئىتتىك قىلىسىز. قۇربان يېڭىچاڭ سىلەرگە قىلغان سۆزلەرنى ئۇنتۇپ قالدىڭىزمۇ؟ مۇنىڭدىن كېيىن مۇنداق گەپلەرنى كۆرگەنلا يەردە قىلىپ يۈرمەڭ، ــ دەپ، ئۇنى تەنقىدلىدىم.

قاراشەھەردە بىر ـ ئىككى ھەپتە تۇرغاندىن كېيىن، تۇرپانغا مېڭىشقا جىددىي تەييارلىق قىلدۇق. بىزنىڭ يېڭىنى يۆتكەشتىكى قاتناش ئىشلىرى قاراشەھەردىمۇ يەنىلا دېھقانلارغا يۈكلەندى. بىر كۈنى ئۇرۇمچىدىن مېنى گومىنداڭنىڭ ئۇرۇمچىدە ئېچىلغان جۇنشۇنتۇەن (ھەربىي، سىياسىي، مەمۇرىي كۇرس) گە ئوقۇشقا كەلسۇن دەپ لىەن شتابىغا تېلېگراممىا كەلدى، شۇنىڭ بىلەن باشقا ئىشلىرىمنى تېگىشلىك كىشىلەرگە ئۆتكۈزۈپ بېرىپ تەييارلىق قىلىۋاتسام، قۇربان يېڭىچاڭ كېلىپ 3 ـ لىەننى تۇرپانغا ئېلىپ بېرىپ مۇئاۋىن يېڭىچاڭ ئابدۇقادىرغا تاپشۇرۇپ بەرگەندىن كېيىن ئوقۇشقا ماڭىڭىز، دەپ تاپشۇردى.

مەن 3 ـ لىەننى باشلاپ قاراشەھەردىن تۇرپانغا يولغا چىقىش ئالدىدا قۇربان يېڭىچاڭ بىلەن بىزنىڭ قورالىمىزنى سوراپ ئېلىشقا 16 ـ ئاتلىق تۇەنگە باردىم. ئۇلار بىزگە: «سىلەر خاتىرجەم بولۇڭلار، ئارقاڭلاردىن تۇرپانغا يەتكۈزۈپ بېرىمىز. سىلەر ئېلىپ ماڭساڭلار ئۆزۈڭلەرگە جاپا» دېگەن چىرايلىق سۆز بىلەن بۆكىمىزگە قۇرۇق جىگدە سېلىپ قايتۇردى. بۇ ئىش بىزگە ناھايىتى ئېغىر كەلدى. ئارمىيە ئۈچۈن ئېيتقاندا، قورالدىن ئايرىلىش دېگەن سۆز، جاندىن ئايرىلدى دېگەن سۆز. بەزى ئەسكەرلەر كېلىپ: «ئۆز قوراللىرىمىزنى نېمىشقا بەرمەيدۇ، سىلەر نېمىشقا تەلەپ قىلىپ ئالمايسىلەر» دەپ قۇلاق ـ مېڭىمىزنى يەپ كەتتى. قوراللىرىمىز ھەقىقەتەن يېڭى قوراللار ئىدى. ئىلاج قانچە، ئەسكەرلەرنىڭ كۆڭلىنى ياساپ، ھەممەيلەن «ھەسەن يالىڭاچ» بولۇپ يولغا چىقتۇق. 3 ـ لىەن بەش كېچە ـ كۈندۈز يول يۈرۈپ، ئاران تۇرپانغا يېتىپ كەلدۇق.

تۇرپاندا مۇئاۋىن يېڭىچاڭ ئابدۇقادىر تۇردىيوف تۇرپانغا بالدۇر كېلىپ، گازارمىلارنى تەييارلاپ كۈتۈپ تۇرغانىكەن. بىزنىڭ 6 ـ يىڭ ئالدى ـ كەينى بولۇپ، 15 ــ 20 كۈندە تۇرپانغا كېلىپ ئورۇنلىشىپ بولدى. تۇرپانغا يېتىپ كېلىشىمىز بىلەن تۇرپان خەلقى بىزنىڭ قورالسىز ۋە بالا ـ چاقىلىرىمىز بىلەن كەلگەنلىكىمىزنى كۆرۈپ «ئالتايچىلار كەپتۇ» دەپ ھەيران قېلىشتى.

«ئالتايچى» ياشلار

تۇرپان خەلقىنىڭ ئالتايچىلار يەنە كەپتۇ دېيىشىگە ئاساسى بار ئىدى. چۈنكى بىزنى بۇرۇن جەنۇبىي شىنجاڭدىن ئالتايدا «ئالتۇن كولايدۇ» دەپ يۆتكەپ كەلگەن نۇرغۇن ئۇيغۇر ياشلىرىغا ئوخشاتقانىدى. چۈنكى بىز كورلىدىن قورالسىز كەلگەنىدۇق. پەرقىمىز شۇكى، بىز ھەربىي تەلىم ئالغان «ئالتايچىلار» ئىدۇق. ئۇنىڭ ئۈستىگە، بالا ـ چاقا، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىمىزنى بىللە ئەكەلگەنىدۇق. قەشقەردىن ئاچىققان «ئالتايچى» ياشلارنىڭ كۆپچىلىكى بوز يىگىتلەر ئىدى. بۇرۇندىن تارتىپ ئەسكەرلىككە ياكى ھاشارغا تۇتۇلغانلار قايتىپ كېلەلمىگەنىدى. كەلگەندىمۇ ئاز بىر قىسمىلا ئۆيىگە قايتىپ كېلەلىگەنىدى. قەشقەر خەلقى: «ئوتتۇز ئىككى مىڭ يەكەنلىك، ئون ئالتە مىڭ قەشقەرلىق، تاپقان بالاڭ پاشالىق» دەپ بىكار ئېيتمىغان. شۇڭا، ھۆكۈمەت ئەسكەرلىككە ئالىدىغانلارنى ئالتەئايلىق سۈرۈك بىلەن ئالتۇن كانىغا ئالتۇن كولىغىلى بارىدۇ، دېگەن يالغان سۆز بىلەن ئالداپ ھەربىي سەپكە قوبۇل قىلغان. بۇ ۋاقىتتا مەن قەشقەردە پىيادە 6 ـ يىڭنىڭ سەنمۇجاڭى ئىدىم. شۇ مەزگىلدە بەزى تونۇش ـ بىلىشلەردىن: «بىزنىڭ بالىلىرىمىز ئالتۇن كانىغا بېرىپ بىزگە پۇل تېپىپ كەلگۈچە قۇيرۇقمىزنى قۇم باسىدۇ. شۇڭا، بالىلىرىمىزنى سىلەرنىڭ قىسمىغىلا ئۆتكۈزۈڭالساڭلار، خاتىرجەم بولاتتۇق» دەپ كەلگۈچىلەر كۆپ بولغان. بىراق مەن: «بىزگە ئەسكەر قوبۇل قىلىش بۇيرۇقى يوق، ئۆز مەيلىمىزچە ئەسكەر ئالالمايمىز. ئەسكەرنى رۇخسەتسىز ئالساق، ئۇلارنىڭ كىيىم ـ كېچەك، تەمىناتلىرىنى قانداق ھەل قىلىمىز» دەپ جاۋاب بېرىپ قايتۇرغانىدىم.

ئۇلار قەشقەر رايونىدىن 1800 نەپەر ياشنى ئەسكەرلىككە ئالغاندىن سىرت، خوتەن، يەكەن، قاغىلىق، ئاقسۇ، كۇچا، قارا-

شەھەر، تۇرپان، توقسۇن، پىچاندىنمۇ ئالدى. ئۇلارنى شەھەرلەر-گە يىغىپ يەنە بىر شەھەرگىچە ئېشەك بىلەن، بەزى شەھەرلەردە كالا ھارۋىلىرى بىلەن ئۇرۇمچىگە ئېلىپ ماڭدى. قاتناش قورال-لىرىنىڭ ناچارلىقى، يولنىڭ ئۇزۇنلۇقى، قونالغۇلاردا سارايلار-نىڭ يېتىشمەسلىكى، تۇرمۇشنىڭ قىيىنچىلىقى يۇرتلىرىدىن ئايرىلىپ باقمىغان بالىلارنى ئېغىر كۇنلەرگە سالدى. يول ئازا-بىدىن بىر قىسمى ئاغرىپ ئۆلۈپ كەتتى، ئېلىپ ماڭغان تاش يۈرەك لويى ـ ئەمەلدارلار ئۆلگەن ياشلارنى چۆللەردە تاشلاپ كېتىۋەردى. گۆرگىمۇ مۇيەسسەر بولالمىدى.

شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتى جەنۇبىي شىنجاڭدىن نېمە ئۈچۈن بىر ۋاقىتتا مۇنچە كۆپ ئەسكەر ئالىدۇ ھەم ئالدامچىلىق قىلىدۇ؟ 1941 ـ ، 1942 ـ يىللىرى ئالتايدىكى قازاق خەلقى شېڭ ھاكىمىيىتىگە قارشى قوزغالدى. كېيىن بۇ ئىش كېڭىيىپ باز-دىتلىق ھەرىكىتىگە ئايلىنىپ كەتتى. ھۆكۈمەتنى نۇرغۇن چە-قىمغا ئۇچراتتى. ئۇلارنىڭ ئىشغال قىلغان جايلىرى پۈتۈن ئالا-تاي رايونى، گۇچۇڭ، بارکۆل، مورى، فۇكاڭ، جىمىسار ئەتراپ-لىرىغا كېڭىيىپ، شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتىنى چەمبىرەكسىمان يۆگەپ ئالدىرىتىپ قويدى.

شېڭ شىسەي مۇشۇنداق شارائىتتا بىر چالما بىلەن ئىككى پاختەكنى سوقۇش ھىيلىسىنى قوللاندى. گەرچە جەنۇبىي شىن-جاڭدا تۇرلۇك قوزغىلاڭلار تىنچىتىلغان بولسىمۇ، ئۇ تېخىچە خاتىرجەم ئەمەس ئىدى. بىر تۇركۇم ياشلارنى ئالتاي فرونتىدا يەم قىلىپ، يەرلىك خەلقنىڭ ئۆز مېيى بىلەن ئۆز گۆشىنى قورۇسا، ئۇزىنىڭ ئاساسلىق كۇچىنى ساقلاپ قېلىپ ھاكىمى-يىتىنى مۇستەھكەملىگىلى بولاتتى. شۇڭا ئۇ: «ئالتۇن كولاشقا بارىدۇ» دېگەن چىرايلىق سۆز بىلەن 2000دىن ئارتۇق ياشنى ئەسكەرلىككە تۇتتى. جەنۇبىي شىنجاڭدىن يۆتكەپ كېلىنگەن «ئالتايچىلار» (بالا ئەسكەرلەر)نىڭ بىرىنچى تۇركۇمدىكىلىرىگە

ئۇرۇمچىگە كېلىش بىلەن بىرقۇر قوموش كۆلىدە بويالغان كۆك ماتا كىيىم كىيدۈرۈپ، قوللىرىغا كونا ملىتىقلارنى بېرىپ، ھەربىي تەلىم ـ تەربىيە بەرمەستىنلا، ئالدىراپ ـ تېنەپ ئالتايغا ئەكەتتى، يەنە بىر تۈركۈمگە ئاز ـ تولا ھەربىي تەلىم ـ تەربىيە بېرىپ، شېڭ شىسەينىڭ ئىشەنچلىك كوماندىرلىرىنىڭ بىرى جاڭ يېڭجاڭنىڭ قىسمىغا قوشۇپ، سارىتوقاي، داپسۇن، بەيتىك، قاپتىق تاغلىرى[1]دىكى ئۇرۇشقا قاتناشتۇردى.

جاڭ يېڭجاڭغا تەقسىم قىلىنغان ياشلار خىل ھەم قابىل، بەستلىك ياشلار ئىدى. 1943 ـ ، 1944 ـ يىللىرى جاڭ يېڭجاڭ مۇشۇ قىسىم بىلەن نام چىقاردى. بۇلارنىڭ مۇنداق نام چىقىرىشى ئۇرۇشلاردا گومىنداڭ ئوفىتسېرلىرى ئەسكەرلەرنىڭ ئارقىدىن قورال تەڭلەپ ئالدىغا ھەيدىگەن، ئارقىغا قاراپ چېكىنسە، ئاتقان. شۇنىڭ بىلەن جەڭچىلەر ئۆلەر ـ تىرىلىشىگە قارىماي ھۇجۇم قىلىپ، باندىتلارنىڭ ئۇستىگە باستۇرۇپ بېرىپ، ئۇلارنى تىرىك تۇتۇپ قوراللىرىنى تارتىۋالغان. شۇڭا باندىتلار، جاڭ يېڭجاڭ ئەسكەرلىرى بار يەردە ئانچە قارشىلىق قىلمايدىغان بولۇپ قالغان، بۇ سوقۇشلاردا ياش ئەسكەرلەر كۆپ قىرىلىپ كەتكەن.

«ئالتايچىلار» نىڭ يەنە بىر قىسمى بىلەن شېڭ شىسەينىڭ ئاتاقلىق ئاتلىق 4 ـ تۇەننىنى تولۇقلاپ سارسۇمبىنى ساقلاشقا ئورۇنلاشتۇردى، مەزكۇر ياشلارنىڭ كۆپرەكى ئالتاي فرونتىنى بويلاپ بىرنەچچە يىللار ئۇرۇش قىلىپ، دۈشمەن ئوقلىرىغا يەم بولۇپ، ئۆلۈكلىرى ئالتاينىڭ تاغ ۋە چۆللىرىدە قالدى. مەزكۇر تۇەندە قالغان بىر قىسمى 1945 ـ يىلى 8 ـ ، 9 ـ ئايلاردا سابىق مىللىي ئارمىيە ئالتاينى ئازاد قىلىش مەزگىلىدە مىللىي ئارمىيىنىڭ ھۇجۇمىغا چىداشلىق بېرەلمەي قېچىپ، موڭغۇلىيە چېگرىسىغا پاناھ تىلەپ بارغاندا، موڭغۇلىيە ھاكىمىيىتى

① قاپتىق تاغلىرى ـــ ئالتايدىكى تاغلارنىڭ ئىسمى.

رۇخسەت قىلمىغاچقا، قايتىپ مىللىي ئارمىيىگە قوشۇلۇپ كەتتى. يەنە بىر قىسىم ياشلارنى شېڭ شىسەي ئاتاقلىق ماتورلاشقان تۇەنگە قوشۇپ شىخو، چېپەيزى رايونلىرىدا تۇرغۇزدى. 1945 ـ يىلى بىز شىخو، مايتاغدىن قوراللىق قوزغىلىپ چىقاندا، چېپەيزى، ئۇلانبۇلاق ئەتراپلىرىدا ئالدىمىزنى توسۇپ بىز بىلەن ئۇرۇشقان، كېيىن ئۇچ ۋىلايەت ئارمىيىسى شىخونى ئازاد قىلىش جېڭىدە شىخونى مۇداپىئە قىلىپ قاتتىق قارشىلىق قىلغانلار ئەنە شۇ ئاتلىق 1 ـ تۇەننىڭ ئادەملىرى ئىدى.

توقسۇن، تۇرپان، پىچاندىن ئەسكەرلىككە ئېلىنغانلار گومىنداڭنىڭ پىيادىلەر تۇەنگە قوشۇۋېتىلدى. كېيىن ئۇچ ۋىلايەت پارتىزانلىرى بىلەن ھەرەمباغدىكى ئۇرۇشتا ئۇلارنىڭ ئۆلگەنلىرى ئۆلۈپ، قالغانلىرى مىللىي ئارمىيە پارتىزانلىرىغا تەسلىم بولدى.

«ئالتايچىلار» دىن 600 دەك ياش لومەنچېڭدىكى گومىنداڭ پىيادە شىسىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى، لومەنچىڭ ھازىرقى يېزا ئىگىلىك ئۇنۇۋېرسىتېتىنىڭ ئورنىدا بولۇپ، ئازادلىقتىن بۇرۇن بۇ يەر سېپىل بىلەن ئورالغان دەرۋازىلىق قورغان ئىدى. بىزنىڭ سابىق 6 ـ يېڭدىن بەزى ئوفىتسېرلار لومەنچېڭغا بۆلۈنگەندى. مەن شۇ يىللىرى ئۇرۇمچى گارنىزونىدا خىزمەت قىلغاندىن 10 ـــ 15 كۈندە بىر چىقىپ تۇراتتىم. شۇڭا، بۇ ياشلارنىڭ ئېچىنىشلىق كۈنلىرىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەنىدىم.

لومەنچېڭدىكى «ئالتايچى» ياشلارغا بىر مەزگىل ھەربىي تەلىم ـ تەربىيە بەرگەندىن كېيىن، قۇل ئورنىدا ئىشلەتتى. كېسەك قۇيدۇرۇپ، سېپىلنىڭ سوقما تاملىرىنى رېمونت قىلدۇرۇپ، گازارما، ئۇرۇش پوتەيلىرىنى ياساتتى. بۇ ئىشلارنى ئاز دەپ خۇمدانچىلىققا سالدى. خۇمدانغا قالاش ئۈچۈن بىچارە «ئالتايچى» ياشلارغا بىردىن ئارغامچا بېرىپ پىيادە ھەيدەپ يۈرۈپ ۋۇگۇڭ، تۇگۇڭ ۋە ئۇلانباي ئورمانلىقلىرىدىن ئوتۇن توشۇتتى.

بۇ خىل ئېزىلىشكە قارشى چىققانلارنى تۈرمىلەرگە سولىدى، ئۇنىڭدىن بەكرەك قارشىلىق قىلغانلارنى جادىغا بېسىپ ئۆلتۈ-رۈپ ئۆزلىرى كېسەك قويۇش ئۈچۈن كولىغان ئورۇنغا كۆمدى، بەزىلىرىنى تىرىك كۆمۈۋەتتى. ئىشنىڭ ئېغىرلىقىغا قارىماي، تۈرمۇش شارائىتى ناچار ئىدى. ئوزۇقلىنىش ناچار بولغانلىق-تىن، نۇرغۇن ياشلار كۈپىتەك ئىششىپ ئورنىدىن تۇرالماي قال-دى. تازىلىقى ناچارلىشىپ پىت بېسىپ، كېزىك كېسىلى تارقا-لىپ، بىر قىسمى ئاغرىپ ئۆلدى. ئۇلارنى سەۋزە كۆمگەندەك بىرقۇرلا توپا تاشلاپ كۆمۈپ قويغاچقا، ئىتلارغا ئوزۇق بولدى. ئادەم گۆشى يەپ ئۆگەنگەن ئىتلار غالجىرلىشىپ كوچىلاردا كې-تىۋاتقان ئادەملەرگىمۇ ئېسىلىدىغان بولۇپ قالدى.

ئۇزاق ئۆتمەي ئاغرىقلارنىڭ سانى 200 دىن ئېشىپ كەتتى. گومىنداڭ ھەربىيلىرى ئىلاج قىلالماي، ئاغرىقى قاتتىقلارنى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ قارىشىغا ئۆتكۈزۈپ بەردى. ئۇيغۇر ئۇ-يۇشمىسى بۇلارنى لومەنچىگدىن ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ ئېچىگە يۆتكەپ، بىرنەچچە ئاي ياخشى باقتى. سۇنايچى ئابدۇگۇل قاتار-لىق كىشىلەر كېچە ـ كۈندۈز ئۇلارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالدى.

ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىدىكى ئىنسانپەرۋەر كىشىلەر بىرقانچە ئاي خەۋەر ئېلىپ باققاندىن كېيىن، كېسەللەر خېلى ساقىيىپ قال-دى. ئۆلگەنلەر تىرىلمەيدۇغۇ! ئۇلارنىڭ كۆڭلىدە قانداق ئارزۇ ـ ئارمانلىرى بولغىيتتى. ئۇلارنىڭ ئاتا ـ ئانا، قېرىنداش، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى قەيەرلەردە قالدى؟ يىراق، ناھايىتى يىراق بولغان شىنجاڭنىڭ شەھەر ـ قىشلاق، يېزىلىرىدا قالدى. ئۇلارنىڭ ئۇ-رۇق ـ تۇغقان، قوۋم ـ قېرىنداشلىرى بۇ ياشلارنىڭ مۇنداق ئېچىنىشلىق ئەھۋاللارغا گىرىپتار بولغانلىقىنى بىلەمدۇ؟ بەلكى ئۇلار گومىنداڭغا ئەسكەرلىككە تۇتۇلۇپ قالغانلىقىنى بىلمەي، «ئالتۇن كان»دا ئىشلەپ نۇرغۇن پۇل تېپىپ، بىزنى كەمبەغەل-لىك، ئازاب ـ ئوقۇبەتلەردىن قۇتۇلدۇرىدۇ، دېگەن ئىرىن خە-

يالالارنى قىلىۋاتقاندۇر. بىچارە دېھقانلارنىڭ تاغدەك ئۈمىدلەرنى كۈتكەن ئەزىز پەرزەنتلىرىنى كونا جەمئىيەتنىڭ زۇلۇم ئوچىقى ئاللىقاچان ئۆز قوينىغا ئېلىپ بولغانىدى. ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى-نىڭ غەمخورلۇقىدا ساقىيىپ چىققانلىرى ئۆز يۇرتلىرىغا كې-تەلمىدى، يەنىلا گومىنداڭ تەرىپىدىن لومەنچېڭگە ئەكېتىلدى.

جەنۇبىي شىنجاڭدىن «ئالتۇن كان» غا ئالتە ئايلىق سۈرۈك بىلەن كەلگەن بۇ بەختسىز ياشلارنىڭ بەزىلىرىنىڭ خوتۇن، بالا ـ چاقىلىرى بار ئىدى. ئىلاجسىزلىقتىن ئۇلارنىڭ بەزىلىرى يۇرت-لىرىغا قايتىشتى، بەزىلىرىنىڭ يۇرتلىرىغا قايتىشقا قوللىرىدا ھېچقانداق ئىقتىسادى بولمىغانلىقتىن، ئۇرۇمچىنىڭ بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلىرىدا تەمتىرەپ ـ تېنەپ يۇرۇپ، پاھىشخانىلارغا يالالا-دى، بەزىلىرى ئەرگە تېگىپ ياتلىق بولۇپ كەتتى. بەزىلىرىنى گومىنداڭ ئەمەلدارلىرى مەجبۇرىي خوتۇن قىلىۋالدى. مانا بۇ جەنۇبىي شىنجاڭدىن «ئالتۇن كولايدۇ» دەپ ئەكەلگەن «ئالتاي-چى» ياشلارنىڭ ئېچىنىشلىق ئەھۋالى.

«ئالتايچى» ياشلاردىن ئۇچ ۋىلايەتتىكى ئورۇنلارغا، مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىغا قوشۇلۇپ كەتكەنلەرنىڭ كۆنى ياخشى بول-دى. ئۇلار مىللىي ئارمىيىدە خېلى ياخشى خىزمەتلەرنى قىلدى، بەزىلىرى مىللىي ئارمىيىدە كوماندىر، سىياسىي كومىسسارلىق ۋەزىپىلىرىنى ئۆتىدى. ئۇلار 1945 ـ يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدىن 1949 ـ يىلغىچە مىللىي ئارمىيىدە ئىشلەپ، 11 ـ ئايلاردا ئازادلىق ئارمىيىنىڭ 5 ـ كورپۇس 13 ـ دىۋىزىيىسى جەنۇبىي شىنجاڭغا يۇرۇش قىلغاندا مىللىي ئارمىيە بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭغا بېرىپ، ئاتا ـ ئانا، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولدى. كېيىن، بىر قىسمى كەسىپ ئالماشتۇرۇپ ئىشلەپچىقىرىش ئورۇنلىرى ۋە ئىداره جەمئىيەتتە مەسئۇل خىزمەتلەرنى ئىشلىدى، بەزىلىرى دەم ئېلىشقا چىقتى، توختى قاسىموف (توقسۇنلۇق) ئەنە شۇ «ئالتايچى» ياشلارنىڭ بىرى ئە-

دى. گومىنداڭنىڭ ئالتاي ئاتلىق 4 ـ پولكىدىن. ئۇ 1945 ـ يىلى ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىگە قوشۇلغانىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ قابىلىيىتىگە يارىشا بايانداي ھەربىي مەكتەپكە قوبۇل قىلىندى. مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ چىقىپ، شۇ مەكتەپكە ھەربىي مۇئەللىم بولدى. 13 ـ دۈنيە قەشقەرگە بارغاندا دۈنيە شتابىنىڭ ھەربىي تەييارلىق بۆلۈم مەسئۇلى، 1951 ـ يىلى كەسىپ ئالمىشىپ، ۋىلايەتلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ مەسئۇلى ۋە ئاقسۇنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيسى ھەم ئاپتونوم رايونلۇق تاشقى سودا نازارىتىنىڭ نازىرى قاتارلىق خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. ج خ نازارىتىدىكى كىچىك توختىئاخۇنمۇ مىللىي ئارمىيىدە ئىشلەپ ئالمىشىپ نازىر دەرىجىلىك خىزمەت ئىشلىدى. مەھمۇت مامۇتوف (تۇرپان ئاستانىلىق) 1941 ـ يىلى «ئالتايچى» ياشلار قاتارىدا ئەسكەرلىككە مەجبۇرىي تۇتۇلۇپ، گومىنداڭنىڭ چۆچەكتىكى قىسمىدا تۇردى. مىللىي ئارمىيە چۆچەكنى ئازاد قىلغاندا، مىللىي ئارمىيىگە ماسلاشتى ۋە ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسى ئاتلىق پولكىدا ئىشلىدى، كېيىن بايانداي ھەربىي مەكتەپتە ئوقۇپ، ئىزۇۋت كومانديرى بولدى. جەنۇبىي شىنجاڭغا مىللىي ئارمىيە بىلەن بىللە بېرىپ خىزمەت ئىشلىدى. 1962 ـ يىلى قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى بولۇپ ئىشلەپ، 1970 ـ يىلى دەم ئېلىشقا چىقتى.

تۇرپاندا مۇستەقىل 6 ـ يىڭنىڭ قىسقارتىۋېتىلىشى

بىز تۇرپانغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئىلگىرىكى سوقۇشلارغا قاتناشقان، تەجرىبىلىك بولۇپ قالغان، پەيجاڭ، مۇئاۋىن پەيجاڭ ۋە جەڭچىلەردىن بولۇپ 100 دىن ئارتۇق جەڭچى ـ ئوفىتسېر بوشىتىۋېتىلدى. بۇ كىشىلەر قەشقەرگە بېرىشتا ۋە

تۇرپانغا كېلىشتە ھۆكۈمەت كۇچى بىلەن بارغان ۋە كەلگەنلەر ئىدى. مانا ئەمدى يۇرتىغا كېتەي دېسە، قولىدا پۇل يوق، ئېغىر ئەھۋالدا قالدى.

مەن تۇرپانغا كېلىپ 3 ـ لىينىي ئۆتكۈزۈپ بەرگەندىن كېيىن، يولغا چىقىپ، ئۇرۇمچىگە ئۈچ كۈندە يېتىپ كەلدىم. ئەتىسى خادىمىڭ ھارۋىنى كىرا قىلىپ، 6 ـ يىڭدىن ھەربىي سەپتە قالدۇرغانلارنى ئۆتكۈزۈپ بېرىدىغان قىسمىنىڭ يەنى تېۋۈتۈەن (ئالاھىدە ۋەزىپە ئۆتەيدىغان تۇەن) نىڭ شتابىنى ئىزدەپ تاپتىم، شتاب باشلىقى جاڭ سەنمۇجاڭ بىلەن كۆرۈشۈپ ئۆزۈمنىڭ 6 ـ پىيادە يىڭدىن كەلگەنلىكىمنى ئېيتتىم. شۇ تۇەننىڭ قوماندانلىق شتابى دۇبەن مەھكىمىسى ئىچىدە (ھازىرقى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ ئورنىدا) بولۇپ، شېڭ شىسەيمۇ مۇشۇ يەرگە ئورۇنلاشقانىكەن، جاڭ XX بىر كىشىنى قوشۇپ، خادىمىڭ ھارۋىسى بىلەن مېنى تېۋۈتۇەننىڭ 3 ـ يىڭ شتابىغا ئورۇنلاشتۇردى. بۇ ئورۇن ئۇرۇمچى شەھىرى بېيمېن قوۋۇقىنىڭ ئىچىدىكى سېپىل تەرەپتە بولۇپ (ھازىرقى بىڭتۇەننىڭ «سوخو» ناملىق ئاشخانىسىنىڭ ئورنى) كونا گازارمىلاردىن ئىدى. ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسى يېڭىدىن كەلگەن گومىنداڭ ئەسكەرلىرى بولۇپ، يىڭجاڭ، لىيەنجاڭلىرى شېڭ شىسەي زامانىدا ھەربىي مەكتەپنىڭ 1 ـ ، 2 ـ ، 3 ـ قارارلىرىنى پۈتتۈرۈپ چىققانلار ئىكەن. ئۇلار بىلەن كۆرۈشتۇق، مېنى 3 ـ يىڭ شتابىغا ئاپىرىپ جاڭ دېگەن سەنمۇ بىلەن تونۇشتۇرۇپ قويدى، بۇ كىشى ساقچى مەكتەپنى پۈتتۈرگەن كىشى ئىكەن. قىش پەسلى بولسىمۇ، مېنى يوغان ھەم سوغۇق بىر ئۆيگە ئورۇنلاشتۇردى ھەم تاماقخانىنى كۆرسىتىپ قويدى. ئوفىتسېرلار تاماق يەيدىغان ئۆي ۋە تامىقى ئەسكەرلەرنىڭكىدىن بىرئاز ياخشى بولۇپ ساۋاقداشلارنىڭ غەمخورلۇقى بىلەن ماڭا ئايرىم بىر جوزا راسلاپ بىر خۇيزۇ ئاشپەزنى ئاجرىتىپ بەردى. كەچقۇرۇن ھەربىي مەك-

تەپتە بىللە ئوقۇغان ساۋاقداشلار بىلەن ئۇچراشتىم، ئەتىسى تاماق يەپلا تۇنۇگۈن كەلگەن سۇ سەنمۇ بولىدۇ دەپ تونۇشتۇردى. ئۇ كىشى:

— ھە... ياخشى، قاچان كەلدىڭ؟ — دەپ سورىدى.

— تۇنۇگۈن كەلدىم، — دەپ جاۋاب بەردىم.

مەزكۇر تۇنۇنجاڭ شېڭ شىسەيىنىڭ 4 ـ ئىنىسى شېڭ شىچى ئىكەن. بەئەينى شېڭ شىسەيگە ئوخشاش قاراقاش، كۆزى چوڭ، يوغان باش ئىكەن، لېكىن شېڭ شىسەيدەك سۇرلۇك ئەمەس ئىكەن. ئىشخانىسىدا يېڭى، چاقلىق سوۋېت پىلىموتىدىن بىرى بار ئىكەن. ئۇنى يېنىدىكى ئوستەلگە قويۇپ ئىستۇولىنى ئارقا ئىشىك تەرەپكە قارىتىپ قويۇپتۇ، ئۇ مەندىن:

— 6 ـ يىڭنىڭ ھەممىسى كېلىپ بولدىمۇ؟ — دەپ سورىدى. مەن ئۇنىڭغا:

— تۇرپانغا كەلگەندىن كېيىن، قايتىدىن تەشكىللەۋاتىدۇ، كونىلىرىنى بوشتىپ ياشلاردىن تاللاپ ئېلىۋاتىدۇ، — دېدىم. ئۇ:

— ئوقۇشۇڭلارغا بىر ھەپتە بار، ياخشى دەم ئېلىپ تۇرۇڭ، — دېدى.

بىز قايتىپ شتاب ئىشخانىسىغا كىردۇق، ماڭمۇ تۇنگە بەرگەن گومىنداڭنىڭ ھەربىي كىيىم ـ كېچەك، سول بىلەككە تاقايدىغان بەلگىلەرنى بەردى.

جاڭ سەنمۇجاڭ تەبىئىي ئالىغاي بولۇپ، ئورۇق كەلگەن، سۆز قىلسا باشقا ياقتا قاراپ گەپ قىلغاندەك كۆرۈنىدىغان ئادەم ئىكەن. ئۇ 6 ـ يىڭدىن ئېلىپ قالغان ئەسكەرلەرنى تېۋۈتۇەن 3 ـ يىڭنىڭ 8 ـ، 9 ـ لىيەنلىرى قىلىدىغانلىقىنى ئېيتتى، بۇ تېۋۈتۇەنگىمۇ تۇنجاڭ شېڭ شىچى رەھبەرلىك قىلىپ پۈتۈن دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ ئىچكى ۋە تاشقى گارنىزونلۇق ۋەزىپىسىنى

ئۆتەيدىكەن. بۇ تۇەن ئەڭ ئىلغار قوراللار بىلەن قوراللانغان بولۇپ، ھەربىر يىڭدا بىر پىلىموت لىيەنى بار ئىكەن. بىر لىيەنده توققۇز دانە چاقلىق پىلىموت، باشقا پەيلەردە ئۇچ دانىدىن قول پىلىموت، ئۇچ دانىدىن گىراناتامىيوت بار ئىكەن. ئەسكەرلەر ئامېرىكا ۋە سوۋېت بەشئاتار مىلتىقى، لىيەنجاڭلار چوڭ ـ كىچىك ئىككىدىن يان قورال، پەيجاڭلار بىردىن ياغاچ قاپلىق ماۋزۇر بىلەن قوراللاندۇرۇلغان بولۇپ، شىنجاڭ بويىچە قوراللىرى ئەڭ خىل بولغان تۇەن ئىكەن. ئادەم سانىمۇ بىر يىڭدا 700 — 800 گە يېتىدىكەن.

مەن جاڭ سەنمۇجاڭ بىلەن ئۇ ياق ـ بۇ ياقلاردىن پاراڭلىشىپ ئولتۇرسام، ئېگىز بوي، يالاڭ قاپاق، تۆگە كالپۇك، بويىنىدا تارتۇقى بار شاۋشياۋ (مايور) ئۇنۇڭلىق بىر ئوفىتسېر كىرىپ جاڭ سەنمۇجاڭغا كەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلدى. جاڭ سەنمۇجاڭ: «بۇ كىشى سىزلەرنىڭ 3 ـ يىڭنىڭ يىڭجاڭى شا تىڭفاڭ بولىدۇ، بۇ كىشى 6 ـ يىڭدىن كەلگەن سو لىيەنجاڭ بولىدۇ» دەپ ئىككىسىزنى بىر ـ بىرىمىزگە تونۇشتۇردى.

جاڭ سەنمۇجاڭ ئوستەل تارتمىسىدىن بىر ۋاراق مەنسەپكە بەلگىلەش قەغىزىنى شا تىڭفاڭغا بەردى. شا تىڭفاڭ كۆرۈپ بولۇپ، مېنىڭدىن:

— 6 ـ يىڭدىكى قايسى لىيەنىڭ ئەسكەرلىرى ياخشىراق؟ — دەپ سورىدى ئۇ مېنىڭدىن. مەن:

— 1 ـ ، 3 ـ لىيەنىڭ ئەسكەرلىرى خىل ۋە ياخشىراق، ئۇلار 1941 ـ يىللىرى ھەربىيلىككە قوبۇل قىلىنغان.

— ھازىر يىڭغا كىم مەسئۇل بولۇپ قالدى؟

— مۇئاۋىن يىڭجاڭ ئابدۇقادىر مەسئۇل بولۇپ قالدى.

ئۇ تۇرپانغا بىر ـ ئىككى كۈندىن كېيىن ماڭمەن دەپ سەنمۇجاڭدىن رۇخسەت سوراپ چىقىپ كەتتى.

جاڭ سەنمۇجاڭ بىلەن شا تىڭفاڭلار شېڭ شىسەي دەۋرىدە

ھەربىي مەكتەپنىڭ بىرىنچى قارارىدا ئوقۇپ چىققان ساۋاقداشلار ئىدى. مەن جاڭ سەنمۇجاڭغا ئىقتىسادىي ئىشلار ھەم مائاش توغرۇلۇق يېزىلغان ئۇقتۇرۇش قەغىزىنى تاپشۇرۇپ بېرىپ چىقىپ كەتتىم، ياتاقتا بارسام مەش، يۇز يۇيىدىغان داس، چېلەك، چۆگۈن قاتارلىقلارنى تەييارلاپ قويۇپتۇ.

جۇنشۇنتۇەنگە بېرىشقا يەنە 10 ــ 15 كۈن ۋاقىت بولغاچقا، مەن ھەر كۈنى ئۇرۇمچى كوچىلىرىنى ئارىلاپ يۈردۈم. ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ كوچىلىرى تەرەققىي قىلىپ ئۆزگىرىپ كېتىپتۇ، خەلقىمۇ مۇلايىملىشىپ، سىپايىلىشىپ كېتىپتۇ، سودا دۇكانلىرى ئاۋاتلىشىپ قاپتۇ، ھەر تۈرلۈك مەكتەپلەر ۋە كۇرسلار ئېچىلىپ خەلق ساۋاتلىق بولۇپ قاپتۇ، ئوقۇغۇچىلارمۇ كۆپەيىپ قاپتۇ. گومىنداڭنىڭ سېرىق ئاياغ ئەسكەرلىرى (خەلق گومىنداڭنىڭ ئەسكەرلىرىنى مۇشۇنداق ئاتايتتى) پىيادە، ماشىنىلىق ئۇ ياق ــ بۇ ياقلارغا چېپىشىپ يۈرىدۇ. لېكىن، بۇرۇنقىغا قارىغاندا خەلقنىڭ غەم ــ قايغۇسى تېخىمۇ كۆچەيىپ، ئۆز سايىسىدىن ئۆزلىرى ئۇركۈيدىغان، گەپ ــ سۆز قىلسا ياكى بىرى بىلەن تىنچ ــ ئامانلىق سوراشسا ئەتراپلىرىغا قارايدىغان بولۇپ قاپتۇ. ئۇرۇمچىنىڭ ئەھۋالىدىن قارىغاندا، جان قويار يەر قالماپتۇ. خەلقنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كېتىپتۇ. چوڭ، نامى بار كىشىلەر، زىيالىيلار، خەلقپەرۋەر زاتلار ئانچە كۆرۈنمەيدۇ، بەزى تونۇش ياشلارنى سوراپسام، ئۇلارنى «قارا پىكاپ ئەكەتتى» دەپلا قويىدى. شېڭ شىسەينىڭ ئادەم تۇتۇپ كېتىدىغان پىكاپىنى قارا پىكاپ دەپ ئاتايدىكەن.

مەن 1944 ــ يىلى 2 ــ ئاينىڭ 1 ــ كۈنى جۇنشۇنتۇەنگە (ھازىرقى سەنئەت ئىنستىتۇتىنىڭ ئورنى) غا بېرىپ تىزىمغا ئالدۇرۇپ ئوقۇشقا كىردىم. ئوقۇشنىڭ ئاساسىي تېمىسى سۇن جۇڭشەن ئەپەندىنىڭ ئۈچ مەسلىكى، جۇڭگو تارىخى ۋە باشقىلار ئىكەن. ئۇنىڭدىن باشقا قوشۇمچە ھەربىي تەلىم ــ تەربىيە بەرىدى. بىر قىسىم قوراللارنى تونۇشتۇرۇپ، ئېتىش مەشقى ئېلىپ باردى. لېكىن، مېنىڭ ئەس ــ خىيالىم ئۇزاق يىللار بىللە ئۆتكەن، بىرگە خىزمەت قىلغان، بىر قازانىنىڭ تامىقىنى تەڭ يېگەن، ئاكا ــ ئۇكىدەك بولۇپ قالغان، تۇرپاندا تۇرۇۋاتقان 6 ــ يىگىدىكى سەپداشلىرىمدا ئىدى. ئۇلارنىڭ كېلەچەك تەقدىرى نېمە بۇلار؟ بۇ قەدىرلىك سەپداشلار بىلەن يەنە بىرگە بولارمەنمۇ ياكى شۇ ئايرىلغانچە ئايرىلىپ كېتەرمەنمۇ دەپ كۆپ ئويلايتتىم.

خوجەخمەت[1] (خەنزۇچە ئىسمى خاۋېندى) بىلەن مېنى جۇڭشۇنتۇەننىڭ 1 ــ تارماق ئەترىتىگە تەقسىم قىلدى.

مىللىيلاردىن خوجەخمەت بىلەن ئىككىمىزلا ھەربىيدىن كەلگەنلىكىمىز ئۈچۈن بەنجاڭلىق ۋەزىپىسىنى بىزگە تاپشۇردى، بىزنىڭ پەينىڭ ھەممىسى مىللىيلاردىن تەشكىل قىلىنغانىدى. شۇ قېتىمقى كۇرستا ئىمىن تۇرسۇن، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى باھاۋۇدۇن نۇرى، ھەمدۇللا قۇربانداڭ نۇرغۇن كىشىلەر بىلەن بىرگە ئوقۇدۇق. سىياسىي كومىسسارىمىز مانناپ (تاتار) ئىدى.

6 ــ يىگىنىڭ ئەسكەر ــ ئوفىتسېرلىرىنى قىسقارتىشتىن نارازى بولغان ۋاقاس سابىر، شېرىپ رېھىم قاتارلىق بەش نەپەر ئەسكەر تۇرپاندىن سوۋېت چېگرىسىغا قېچىش مەسلىھەتىنى قىلىشىپتۇ. ھەربىي مەكتەپنىڭ بەشىنچى قارارىدا ئوقۇغان، سوۋېتنىڭ ئۇرۇمچىدىكى كونسۇلخانىسىدا مەنسۇر ئەپەندىنىڭ رىكشىسىنى ھەيدىگەن بارات پەيجاڭ (قازاق) بۇ ئىشقا ھېسداشلىق قىلغانلىقى ئۈچۈن تۇرمىگە ئېلىنىپتۇ. ۋاقاس قاتارلىق بەش نەپەر ئەسكەرنى قىسمىنىڭ نازارىتىدە قالدۇرۇپتۇ. ھاكى قۇربان تېۋۇتۇەن 3 ــ يىگىنىڭ مۇئاۋىن يىگىدىكى كۆتۈرۈ-

① خوجەخمەت (قازاق) 1944 ــ يىلى كۇرسنى پۈتتۈرۈپ تۇغقان يوقلاش ئۈچۈن غۇلجىغا كەتكەنىدى. شۇ ۋاقىت نىلقىدا ئىنقىلاب پارتىلىغان چاغلار بولۇپ، قەشقەر-گە خىزمەتكە بارغاندىن كېيىن گومىنداڭ گۇمانلىنىپ ئۆلتۈرۈۋەتتى.

لۇپتۇ. بۇ ۋاقىتتا بوشانغان ئەسكەرلەر تۇرپان، توقسۇن، پىچان تەرەپلەردە ئىش ئىزدەپ يۈرگەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە تۇرپان، توقسۇن، پىچاندىكى 1000دەك دېھقان ياش ئەسكەرلىككە مەجبۇرىي ئېلىنغان بولغاچقا، خەلقنىڭ نارازلىقى ئەۋجىگە چىققانىدى، جەمئىيەتتىكى نارازلىق كۈچىيىپ ئىككى كۈچ بىرلىشىپ قالسا، بىرەر ھەرىكەتنىڭ پارتلاپ چىقىش خەۋپى بار ئىدى، شا يېڭجاڭلار ئەھۋالدىن ئىنتايىن قورقۇپ قالغان بولسا كېرەك، 8 ـ ، 9 ـ لىيەنلەرنى دەرھال ئۈرۈمچىگە يولغا سالىدۇ. ئۇلار كېلىۋېتىپ قوۋۇرغا دېگەن سايغا كەلگەندە بوران ئاپىتىگە ئۇچراپتۇ. شۇ ئارىدا بوران كىچىك تۇراقنىڭ شەپكىسىنى ئۇچۇرۇپ كېتىپتۇ، بورانغا تەجرىبىسىز ئەسكەر شەپكىسىنى تۇتىمەن دەپ ھارۋىدىن سەكرەش بىلەنلا ئۇنى تۇۋىدىن ئاجراپ كەتكەن قامۇغاقتەك دوملىتىپ ئەكېتىپتۇ. تۇراقنىڭ ئەڭ يېقىن ئاغىنىسى ئۇنى قۇتۇلدۇرىمەن دەپ ھارۋىدىن سەكرەش بىلەن ئۇنىمۇ بوران ئۇچۇرۇپ غايىب بولۇپتۇ. قالغانلىرى ئىككى نەپەر جەڭچىدىن ئايرىلىپ ئۇچىنچى كۈنى ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەپتۇ. مەن 6 ـ يىڭ ئۈرۈمچىگە كېلىپ بولدى دېگەن خەۋەرنى ئاڭلاپ، يەكشەنبە كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ئۇلار بىلەن كۆرۈشكىلى باردىم. ئۇلارنى بېيىمبىن قوۋۇقى ئىچىدىكى توڭگۇزخانىغا ئورۇنلاشتۇرۇپتۇ. بۇ توڭگۇزخانا ئىپلاسلىقى، سېسىقچىلىقى بىلەن ئۈرۈمچىدە داڭقى بار ئورۇن ئىدى. ئۈرۈمچى خەلقىدىن شەھەرنىڭ شىمالىي دەرۋازىسىدىن كىرىپ چىققۇچە ئاغزى ـ بۇرنىنى ئەتمەيدىغانلار ئاز ئىدى. شۇ توڭگۇزخانىغا ئەسكەرلەرنىڭ ئاتا ـ ئانا، بالا ـ چاقلىرىنىمۇ ئورۇنلاشتۇرۇپتۇ.

ئائىلىلىكلەر ئورۇنلاشقان گازارمىغا كىرسەم تېگىگە خىش يانقۇزۇلغان ئۆيلەر ئىكەن، بەزى ئايالار چىملىدىق ئورنىدا ئەدىيال، ئاق پەردىلەرنى تارتىپ ئۆي قىلىۋاپتۇ. تاماق ئېتىپ يېگۈدەك يەرنىڭمۇ تايىنى يوق، مەنمۇ بۇ سېسىقچىلىقتا كۆڭلۈم

ئېلىشىپ، دېمىم سىقىلىپ، ئۇزاق تۇرالمىدىم.

سەپداشلار ئۈرۈمچىگە چىقىپ ئورۇنلىشىپ سەككىز ـ توققۇز كۈندىن كېيىن ھېلىقى تۇرپان يولىدا بوران ئۇچۇرۇپ كەتكەن جەڭچىلەرنىڭ بىرى يەمشى (تۇرپانغا كىرىشتىكى بىر يېزىنىڭ نامى) دېگەن جايدىن، يەنە بىرى ئۈرۈمچى بىلەن توققۇز ئارىلىقىدىكى تۆگەسىيى دېگەن جايدىن تېپىلدى. بۇلارنىڭ بەدەنلىرى خېلى جاراھەتلىنىپتۇ، چىرايلىرى قارىداپ كېتىپتۇ. قىسمىدىكى سەپداشلىرىنى كۆرۈشى بىلەنلا ھۆركىرەپ يىغلاپ كەتتى.

8 ـ ، 9 ـ لىيەنلەر يېڭجاڭ ئابدۇقادىر باشلىق بىر قىسىم مىللىي جەڭچى ـ ئوفىتسېرلارنى لومەنچېڭدىكى گازارمىغا ئەكەتتى. سابىق 6 ـ يېڭنىڭ ئىقتىساد، قورال ئىسكىلاتلىرىنى باشقۇرغۇچىلارنى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىغا ئۆتكۈزۈپ بەردى. ئەمەتئاخۇنوف ئەمەت قاتارلىق كىشىلەرنى شىنجاڭ ئارقا سەپ تەمىنات باشقارمىسىنىڭ ئۇلاغ ترانسپورت ئەترىتىگە بەردى. قالغان مىللىي جەڭچى ـ ئوفىتسېرلاردىن 200 كىشىنى قىسمىغا ئېلىپ قالدى.

شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە پاسكىنا گازارما تۇرمۇشىغا كۆنەلمىگەن ھېيت دېگەن جەڭچى قېچىپ كېتىپتۇ. بۇنىڭ ئارقىسىدىن نەمەت بەختى دېگەن جەڭچى قېچىپ قويۇپ، تۇتۇلۇپ قاپتۇ. يېڭجاڭ شا تىڭفاڭ 8 ـ ، 9 ـ لىيەنلەردىكى پۇتۇن مىللىي ئەسكەرلەرنى يىغىپ سەپكە تىزىپ قويۇپ، ئىككى نەپەر جەڭچىگە يوغانلىقى بارماقتەك ئىككى قۇچاق سۆگەت چۆنقىنى ئالدۇرۇپ كېلىپ سەپتە تۇرغان قىسمىنىڭ ئالدىغا تاشلاپتۇ، بۇنى كۆرگەن جەڭچىلەر بىزگە زەمبىل ياكى سېۋەت توقۇشنى ئۆگىتىدىغان ئوخشايدۇ دەپ ئويلاپ تۇرسا، ھېلىقى بىچارە نەمەت بەختى دېگەن جەڭچىنى ئىككى قوراللىق ساقچى ئالدىغا سېلىپ ئەكېلىپتۇ. شا يېڭجاڭ كېلىپ ھەربىر جەڭچىگە ھېلىقى چۆنقىتىن ئىككى

تالدىن تۇتقۇزۇپتۇ. نەمەت بەختىنى ئۆز قىسمىدىكى سەپداشلىرى باغلىمايدۇ دەپ قاراپ، باشقا قىسمىدىكى جەڭچىلەرگە باغلاتقۇزۇپتۇ. بۇلار نەمەت بەختىنى يەرگە دۈم ياتقۇزۇپ بويىنىغا مىنىپ، ئىككى نۇتىنى بېسىپ تۇرۇپتۇ. شا تىڭغاچ ھەربىر جەڭچىنى نۆۋەت بىلەن ئۇرۇشقا بۇيرۇق قىلىپ «كىم ئۇرمىسا ياكى بوش ئۇرسا، شۇنى باستۇرۇپ ئۇرىمەن» دەپتۇ. ئالدى بىلەن شا يىڭجاڭ ئۆزى باشلاپ ئۇرۇپتۇ. ئارقىسىدىن ئىلاجسىزلىقتىن 20 دەك ئەسكەر ئۇرۇش بىلەن نەمەت بەختى ھوشىدىن كېتىپتۇ. بىردەم توختىتىپ يەنە ئۇرۇشقا باشلاپتۇ. بۇ ئاردا مۇئاۋىن يىڭجاڭ ھاكى قۇربان شا يىڭجاڭنىڭ بۇيرۇقىنى ئەسكەرلەرگە تەرجىمە قىلىپ بېرىۋېتىپ، نەمەت بەختىنى بوش ئۇرغان جەڭچىلەرنى ئۇرۇپ، تېپىپ، تاياق ئازابىدىن يەردە جان تالىشىپ ياتقان نەمەت بەختىنىمۇ ئۇرۇپ كېتىپتۇ. تاياق زەربىسىدىن نەمەت بەختىنىڭ ئاغزى ـ بۇرنىدىن قان كېتىپتۇ.

شا تىڭغاچ دېگەن جاللات ئىككى ساقچىغا نەمەت بەختىنى سولاپ قويۇشنى، قاچان مىدىرلىيالمىسا شۇ ۋاقىتتا خەۋەر قىلىشنى تاپىلاپتۇ. نەمەت بەختى ئىككى ئاي مىدىرلىيالماي يېتىپ، بىز ئالتاي فرونتىغا كەتكەندىن كېيىن ئۆلۈپ كېتىپتۇ.

يەنە بىر كۈنى گومىنداڭنىڭ بىر پەيجاڭى بىز مىللىي ئەسكەرلەر تۇرغان گازارمىنىڭ ئالدىغا كېلىپ چوڭ تەرەت قىلىپ قويۇپتۇ، بىزنىڭ بىر مىللىي جەڭچى سېسىقچىلىقتىن نارازى بولۇپ ئۇنىڭغا يىراق يەرگە بېرىپ تەرەت قىلىڭ بولمامدۇ دېسە، ئۇ ئوفىتسېر ئۆزىنىڭ پەيدىكى ئەسكەرلەرنى باشلاپ كېلىپ، ھېلىقى جەڭچىنى ئۇرماقچى بولۇپتۇ، ئاڭغىچە گازارمىدىكىلەر ۋاڭ ـ چۇڭلارنى ئاڭلاپ چىراغلىرىنى ياندۇرۇپ تالاغا چىقسا، مىللىي ئەسكەرلەر توپىلاڭ كۆتۈردى، دەپ گومىنداڭ لىيەننىڭ لىيەنجاڭغا خەۋەر قىلىپتۇ. لىيەنجاڭ ئەسكەرلىرىنى باشلاپ مۇتتەھەملىك قىلىپ قولىغا كالتەك، گۇرجەك، تاش ـ

كېسەكلەرنى كۆتۈرۈپ يۈگۈرۈشۈپ كەپتۇ. ئاڭغىچە بۇ ۋاراڭ ـ چۇرۇڭنى ئاڭلاپ ئابلىز پەيجاڭ ياتاقتىن چىقىپ بىزنىڭ ئەسكەرلەردىن نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى بىلىپ بولغۇچە، ئۇلارنىڭ پەيجاڭلىرى مىللىي ئەسكەرلەرنىڭ يىگجاڭى بىزگە ھۇجۇم قىلىشقا بۇيرۇق بېرىۋاتىدۇ دەپ تۆھمەت قىلىپ، باشقا يىگدىكى گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنى باشلاپ كېلىپتۇ. بۇنىڭ بىلەن ئىككى يىڭ گومىنداڭ ئەسكىرى ھەربىي ھالەتكە ئۆتۈپتۇ. ئەسكەرلەر كۆپ بولغانلىقتىن ئەھۋالنى ئۇقماي، ئۆزلىرى بىر ـ بىرى بىلەن ئۇرۇشۇپ، مۇشتلىشىپ كېتىپتۇ. شۇ كۈندىكى جېدەلدە بىرقانچە گومىنداڭ ئەسكىرى ياردار بولۇپتۇ. بۇ ئىشنى تۇڭنىڭ 2 ـ يىگدىكى چىڭ يىگجاڭ بىلەن 3 ـ يىڭنىڭ يىگجاڭى شا تىڭغاچ كېلىپ ھەربىي بۇيرۇق بىلەن توختىتىپ، ئەسكەرلەرنىڭ گازارمىلارغا كىرىپ كېتىشىنى بۇيرۇپتۇ. تەكشۈرۈش نەتىجىسىدە بۇ ئىشنىڭ سەۋەبچىسى گومىنداڭنىڭ مۇتتەھەم پەيجاڭى ئىكەنلىكى ئېنىقلىنىپ ئاران دېگەندە ۋەقە بېسىقىپتۇ.

مەن ئۇرۇمچى جۇنشۇنتۇڭندە ئوقۇۋاتقان ۋاقىتلىرىم ئىدى، بىر كۈنى 8 ـ ، 9 ـ لىيەنلەردىكى ئىلغار يولداشلاردىن ئابلەت داۋۇت، خېلىل كىچىك، مەمەت، ئابدۇرېھىم سامساق، ھوشۇر موللا، ئوبۇلقاسىم توختىلار مېنىڭ قېشىمغا كەلدى. ئۇلار يېقىندا يۇز بەرگەن يۇقىرىدىكى ئەھۋاللارنى يەتكۈزدى. 9 ـ لىيەدىكى ئەسكەرلەرنىڭ گومىنداڭنىڭ ھەر تۈرلۈك تۈزۈم ـ ئىنتىزاملىرىغا بولغان نارازىلىقىنىڭ كۈچىيىۋاتقانلىقىنى، گومىنداڭنىڭ مىللىي كەمسىتىش، ھاقارەتلەش ئىشلىرىنىڭ تېخمۇ ئەۋج ئېلىپ كېتىۋاتقانلىقىدىن يولداشلارنىڭ ئىدىيىسىدە چوڭ ئۆزگىرىشلەر بولۇۋاتقانلىقىنى، ئەسكەرلەرنىڭ گومىنداڭنى ئوچۇق ـ ئاشكارا تىللايدىغان بولۇپ قالغانلىقىنى، نېمە بولسا بولسۇن بىر تېتىتىپ قويماسلىق بولمايدۇ، دېگەن يەرگە كېلىپ قالغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى. مەن بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ

ئەسكەرلەرنىڭ ئىدىيىسىدە چوڭ ئۆزگىرىشلەرنىڭ بولۇۋاتقانلىقىدىن خۇشال بولدۇم. ئەمەلىيەتتە بۇ ئۆزگىرىشلەرنى گويا مىنداڭ ئۆزى قىستاپ چىقىرىۋاتاتتى. قەشقەردىكى تۇنجى قىسقارتىپ يىغىغا، ئۇنىمۇ قىسقارتىپ ئىككى لېيەنگە چۈشۈرۈپ قويۇش، قورالسىزلاندۇرۇش بىزگە ئىشەنمەسلىكتىن كېلىپ چىقىۋاتقان ئىشلار ئىدى. شۇنچە خىزمەت قىلىپمۇ ئۆز بولالمىدۇق. ئۇلار بىزگە ئىشەنمىگەنسىرى ئوتتۇرىدىكى ياتسىراش شۇنچە كۈچىيىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇلار بىزنى قانچىلىك خورلىسا، بىزنىڭ غەزىپىمىز شۇنچە ئېشىۋاتاتتى، ئۇلار بىزنى قانچىلىك پەس كۆرسە، بىزنىڭ ئۆچمەنلىكىمىز شۇنچە كۈچىيىۋاتاتتى. ئۇلار ھاكىمىيەت بىزنىڭ قولىمىزدا، قورال بىزنىڭ قولىمىزدا، بۇ «چەنتۇ»لار نېمە قىلالايدۇ؟ دەپ قارايتتى. ئەپسۇسكى، گومىنداڭ خەلق غەزىپىنىڭ يانار تاغ ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ يەتمەيتتى. چۈشىنىشىنىمۇ خالىمايتتى ــ ئىچكىرىدىمۇ شۇنداق بولۇۋاتامدۇ؟

لېكىن، ھازىر ھەربىرىمىز قىلىدىغان ۋاقىت ئەمەس ئىدى. قولىمىزدا كۆسەيچە نەرسىمۇ يوق ئىدى. ئەتراپىمىزدا تېۋۈتۈەڭنىڭ 3500 دەك قورالىلىق ئەسكىرى بار ئىدى. شۇڭا، مەن ئۇلارغا تەسەللى بېرىپ:

ــ ئالدىراقسانلىق قىلماڭلار، بىز ئۇرۇمچىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرۇۋاتىمىز، ئەتراپىمىزنى گومىنداڭنىڭ قورالىلىق قىسىملىرى قورشاپ تۇرۇۋاتىدۇ، تۇنجى شتابىدا بولۇۋاتقان گەپ ــ سۆزلەرگە قارىغاندا، بىر قىسىم ھەربىي شېكى شىسىنىڭ دۇنياسىنى ئېلىپ لەنجۇ شەھىرىگە بارماقچى بولۇۋېتىپتۇ. قانچىلىك ئادەم بارىدۇ؟ ئېنىق سانىنى بىلمەيمەن، ھەرھالدا مىللىي لېيەندىنمۇ ئادەم بار ئىكەن، ئۇلار لەنجۇدىن سالامەت قايتىپ چىققاندىن كېيىن مەسلىھەتلىشەيلى. مەن ئوقۇشنى تۇگەتكەندىن كېيىن، سىلەرنىڭ قېشىڭلارغا تەقسىم قىلامدۇ، يوق، بىلمەيمەن. تۇنجى

شتابىدىن ماڭا كۆڭۈل بۆلۈپ كېيىم ــ كېچەك، تۇرمۇش بۇيۇملىرى بېرىپ قاراۋاتىدۇ، بىزنى ئالتاي فرونتىغا ئەۋەتىدىكەن دېگەن مىش ــ مىش گەپلەر بولۇۋاتىدۇ. شۇنىڭغا قارىغاندا بىلىكىم سىلەرنىڭ قېشىڭلارغا تەقسىم قىلىشى مۇمكىن، سىلەرنىڭ لېيەنگە بېرىپ قالسام قانداق ئىشلار بولىدۇ ۋە قانداق كۈنلەرنى بېشىمىزدىن ئۆتكۈزىمىز. شۇ ئىشلارنىڭ تەرەققىياتى ۋە شەرت ــ شارائىتىغا قاراپ بامەسلىھەت ئىش قىلارمىز، ــ دېدىم.

بىز شۇ كۈنى ئويلىنىشقا تېگىشلىك ئىشلار ئۈستىدە كەڭ ــ كۈشادە پىكىرلەشتۇق، بۇ بىزنىڭ بىرقانچە ئىلغار ھەربىي يولداشلار بىلەن كوللېكتىپ ئاچقان بىر قېتىملىق ئىنقىلابىي مەسلىھەت يىغىنىمىز بولۇپ قالدى. يولداشلار كۆڭلى ــ كۆكسىدىكى پاراڭلارنى قىلىۋالغانلىقى ئۈچۈن رازى بولۇپ كېتىشتى. بۈنىڭدىن كېيىن ئوبۇل توختى مېنىڭ بىلەن بىۋاستە ئالاقىلىشىپ تۇرىدىغان بولدى.

شۇ پەيتلەردە شېكى شىسەي شىنجاڭدىكى دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ خوجىنىياز ھاجى باشلىق رەھبەرلىرىنى، تەرەققىيپەرۋەر ھەر مىللەت خەلقىنى خائىن، ئىشپىيون، جاھانگىرلارنىڭ قۇيرۇقى، جاھانگىرلارغا سېتىلغان دېگەن ھەر خىل بەتنامىلار بىلەن قولغا ئالغان، ھەر مىللەت زىيالىيلىرىنى، چېن تەنچيۇ، ماۋ زېمىن باشلىق كوممۇنىستلارنى تۇرمىگە تاشلىغان ۋاقىتلار ئىدى. سودىگەر، بايلارنى تۇتۇپ، مال ــ مۈلكىنى مۇسادىرە قىلىپ توپلىغان مال ــ دۇنيالىرىنى ئالدىنئالا لەنجۇ شەھىرىگە يۆتكىمەكچىدى. بۇ مال ــ دۇنيالىرىنى يۆتكەشنىڭ مۇھاپىزىتچىلىك ۋەزىپىسىنى ئۆزىنىڭ ئىنىسى شېكى شىچى رەھبەرلىك قىلغان مۇھاپىزەت تۇنگە يۈكلىگەنىدى. 1944 ــ يىلى 5 ــ ئاينىڭ 3 ــ كۈنى تەييارلىق باشلاندى. خەنزۇ قىسىملاردىن ئۇچ پەي ئامبىرىكىدىن كىرگەن خىل قوراللار بىلەن قوراللاندى. بىزدىن ئابلىز بوتايوف پەيجاڭ باشلىق 30 دەك ئەسكەرنى تالـ

لىۋالدى. شۇنداق قىلىپ، 6 ـ ئايدا دۇبەن مەھكىمىسىدىن چىققان ئىككى نەپەر سەنمۇ ۋە بىر تۇەن دەرىجىلىك ئوفىتسىر ـ نىڭ رەھبەرلىكىدە 60 نەچچە ماشىنىغا بېسىلغان شېڭ شىسەي ـ نىڭ مال ـ دۇنياسى يولغا سېلىندى.

مۇئاۋىن تارماق ئەترەت باشلىقى، گازارمىغا كىرىپ مېنى ئويغىتىپ: «هازىر سىزگە تېلېفون كەلدى. سىزنى باش شتاب ـ تىن چاقىرىپتۇ» دېدى. مەن بۇ تېلېفوننىڭ كەلگەنلىكىدىن بەكمۇ چۆچۈدۈم، چۈنكى تېلېفون كەپتۇ دېيىشى بىلەن كىشىلەر جىمجىتلا يوقىلىپ كېتىۋاتقان كۈنلەر ئىدى، ئىز ـ دېرەكسىز يوقىلىپ كەتكەنلەرنىڭ بەزىلىرىنىڭ تۇرمىگە تاشلانغانلىقىنى بىلەتتىم. ئاخىر سولايدىغان نۆۋەت ماڭا كەلگەن ئوخشايدۇ، دەپ ئويلىدىم. ئەتىسى سەھەردە دۇيجاڭلارغا مەلۇم قىلىپ قويۇپلا مېنى چاقىرغان دۇبەن مەھكىمىسىگە بېرىپ باش شتابقا كىردىم. سەنمۇدىن بىرى مېنى ساقلاپ تۇرغانكەن.

ـــ سالام، ـــ دېدىم ئۇنىڭغا.

ـــ سەن سۇ لېيەنجاڭمۇ؟

ـــ هەئە، ـــ دەپ جاۋاب بەردىم.

ـــ سەن بۇرۇن تۇرغان تۇەندىكى لېيەنگە بارىسەن، سىلەر ئالتايغا بارىسىلەر، ـــ دېدى ئۇ بۇيرۇق ئاھاڭىدا.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ يۈرىكىم ئورنىغا چۈشتى.

تۇرپاندا تاشلاپ چىققان ئايالىمىمۇ بەزى يۈك ـ تاقلىرىنى ئېلىپ ئۇرۇمچىگە چىققان هاڑۇلار بىلەن كەلگەنىدى. ئۆيگە بېرىپ تاماق يەپلا يىڭ شتابىغا بارسام شا تىڭفاڭ، هاكى قۇربان هەم ئابدۇقادىرلار بار ئىكەن. مەن كىرىشىم بىلەن شا تىڭفاڭ ئۈستەل تارتمىسىدىن مېنى 9 ـ لېيەنىڭ لېيەنجاڭى قىلىپ بەلگىلىگەن بۇيرۇقنى قولۇمغا تۇتقۇزۇپ قويدى. مەن قايتىپ چىقىپ 9 ـ لېيەنىڭ شتابىغا كىردىم. لېيەن شتابى جەڭچىلەر ياتقان گازارمىنىڭ قېشىدىكى بىر كىچىك ئۆيگە ئورۇنلاشتۇرۇلۇپتۇ.

سەپداشلىرىم كەلگەنلىكىمنى ئاڭلاپ خۇشال بولۇشۇپ، بىردىن ـ ئىككىدىن كېلىپ مەندىن ئەھۋال سوراپ چىقىپ كېتىشتى. ئۆي بوشىغاندا بىزنىڭ 8 ـ لېيەندىكى غوللۇق تەشۋىقاتچىلاردىن ئابلەت داۋۇت، هوشۇر موللا، خېلىل كىچىك، ئوبۇلقاسىم توختىلار كىردى.

ـــ بىزنى ئالتاي فرونتىغا ئۇرۇشقا ئاپارماقچى بولغانلىقىنى ئاڭلاپ، ـــ دېدى ئۇلار، ـــ بىزگە ئۇزاق ۋاقىت رەھبەرلىك قىلغان لېيەنجاڭىمىزنى ئەكېلىپ بەرمىسەڭلەر بولمايدۇ، دەپ تەلەپ قىلدۇق.

ـــ سىلەرنىڭ غەيرىتىڭلارغا كۆپ رەهمەت، ئەمدى ياخشى بولدى. بىز ئۇزۇن يىللار بىللە بولغان، ئۇزۇن يوللارنى بىللە باسقان، هەممە قىيىنچىلىقلارنى بىللە تارتقان قەدىناسلاردىن ئەمەسمۇ؟ ـــ دېدىم.

مەن لېيەنىمىز شتابىدا قوشۇن ئەھۋالىنى تەھلىل قىلدىم هەم يولداشلارنىڭ ئىسىم ـ فامىلىسى بار رويخەت دەپتىرىگە قاراپ چىقتىم. مەن تۇرغان 9 ـ لېيەندىكىلەر ئاساسلىقى 6 ـ يىڭدىن ئېلىپ قالغان ئەسكەرلەر بولۇپ، ئاز قىسمى باشقا قىسىملاردىن تولۇقلانغانلار ئىكەن، كۆپچىلىك جەڭچىلەر ئىشەنچىلىك ئىكەن. بەزىلىرىنى ئوفىتسىرلار بىلەن سۆزلىشىپ تەكشۈرۈپ چىقتىم. 1 ـ پەينىڭ پەيجاڭى ئابلىز بوتايوف، 2 ـ پەينىڭ پەيجاڭى ئەبەيدۇللاخان، 3 ـ پەينىڭ پەيجاڭى ئابدۇراخمان ئىكەن.

ئابلىز بوتايوف، ئابدۇراخمان دېگەنلەر هاكى قۇربان بىلەن ئاپاق ـ چاپاق بولۇپ كەتكەنلەر ئىدى. تەكشۈرسەم لېيەننىڭ تاماقى ناچار ئىكەن. تاماقنى تۇەن شتابىدىن بىر تۇتاش باشقا ناچار. تاماق ناچار، تازىلىقمۇ ناچار بولغاچقا، پۇتۇن خەنزۇ ئەسكەرلەرنىڭ ئىچىدىن قان كېلىپ 1 ـ ، 2 ـ يىڭلاردىن 200 دەك ئەسكەر قانلىق تولغاق كېسىلى بىلەن ئۆلۈپ كېتىپتۇ.

3 ـ يىڭ شتابىغا پەيجاڭدىن يۇقىرى دەرىجىلىك ئوفىتـ

سىرلار يىغىلسۇن دېگەن بۇيرۇق كەلدى. ھەممىمىز يىغىلدۇق. يىگىتلەر شا تىڭشايمىز:

— 8 ـ ، 9 ـ لىيەنلەر ئالتاي فرونتىغا بارىدۇ. تەييارلانسۇن! — دېگەن بۇيرۇقنى ئوقۇدى.

ھەممىمىزنىڭ دېمى ئىچىمىزگە چۈشۈپ كەتتى، بىزنىڭ سابىق 6 ـ پىيادە يىگىتىمىزنىڭ ئاخىرقى سورۇقچىلىق تارتىدىغان ئورنىمىز ئالتاي بولىدىغان بولدى، دېيىشتۇق.

مۇئاۋىن يىگىتلەر ھاكى قۇربان قوشۇمچە قىلىپ:

— 8 ـ ، 9 ـ لىيەنلەردىكى ئەسكەرلەرگە دەڭلار، دىققەت قىلسۇن! قېچىپ كەتمىسۇن، كىم قاچسا ئېتىلىپ كېتىدۇ، — دېدى.

بىز قايتىپ كېلىپ لىيەن شتابىدا يىغىن ئېچىپ، خىزمەتلەر توغرۇلۇق مۇزاكىرە قىلدۇق، لېكىن بىز ئالتايىنىڭ قايسى تەرەپتىكى فرونتىغا بېرىشىمىزنى بىلمەيتتۇق، ئەمما ئوسمان باندىتلار بىلەن ئۇرۇش قىلىدىغانلىقىمىز ئېنىق ئىدى. ئالتايغا شۇنچە كۆپ گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ بىرىنمۇ ئېلىپ بارماي، بىرلا شا تىڭشاڭنىڭ پۈتۈنلەي مىللىي ئەسكەرلەرنى ئېلىپ بېرىشى بىزنى ئوققا يەم قىلىپ بېرىشتىن دېرەك بېرەتتى، بۇ ھەممىمىزگە چۈشىنىشلىك ئىش ئىدى.

سەككىزىنچى باب

مىللىي 8 ـ ، 9 ـ لىيەنلەرنىڭ گۈچۈك، ئالتاي ئۇرۇشىغا مېڭىشى

1944 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى ھەربىي بۇيرۇق بويىچە يۈك ـ تاق، قازان ـ قومۇچ، ئوق ـ دورا، زاپاس ئوق ساندۇقلىرى ۋە ھەربىي چېدىرلىرىمىزنى تايلاپ ماشىنىغا باسقۇدەك قىلىپ قويدۇق. 7 ـ كۈنى 11 ئاپتوموبىل بىز تۇرغان گازارمىغا يېتىپ كەلدى، بارلىق نەرسە ـ كېرەكلىرىمىزنى ماشىنىغا بېسىپ بولدۇق، چۈشلۈك تاماقلىرىمىزنى يەپلا ئاپتوموبىللارغا ئولتۇرۇپ سائەت 3 يېرىمدا دۇبەن مەھكىمىسىگە بېرىپ ماشىنىدىن چۈشۈپ قوراللىق سەپ بولۇپ تۇردۇق. بىز تۇرغان تېۋۇتۇەننىڭ سەنمۇجاڭى جاڭ XX كېلىپ بىزگە بۇيرۇقنى يەتكۈزدى. جاڭ سەنمۇجاڭنىڭ ئېيتقىنىچە، بۇيرۇقنى ئەسلىي جۇنجاڭ ۋاڭ خۇڭزۇ بەرمەكچى ئىكەن. ۋاڭ خۇڭزۇ شېڭ شىسەينىڭ ھەربىي ئىشلار مۇئاۋىنى ھەم شېڭ شىسەي بىلەن باجا ئىدى. ئۇ كىشىنىڭ مۇھىم ئىشى چىقىپ قېلىپ كېلەلمەپتۇ. جاڭ سەنمۇجاڭ يۈزى ئورۇق، بىر كۆزى ئالىغاي بولۇپ، كۈن نۇرى كۆزىگە چۈشۈپ تۇرغاچقا، كۆزىنى ئاچالمايتتى. قولى بىلەن كۈن نۇرىنى توسۇۋالاي دېسە، ھەربىي تەرتىپ بار، ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۆزىنى چوڭ ئورۇنىنىڭ ۋەكىلى ھېسابلاپ مەغرۇرلىنىپ تۇرغاچقا ئۇنداق قىلغىلى تېخمۇ بولمايتتى.

— سلەر ھازىر ئالتاي فرونتى گۇچۇڭغا بارسىلەر، — دې- دى، ئۇ، — ئالتاي فرونتى قوماندانى پىياده 46 - شى كومان- دىرنىڭ قوماندانلىقىدا بولىسلەر.

مەزكۇر شى جياڭ جيېشىنىڭ ئايالى سۇڭ مېيلىڭ خانىم شىنجاڭغا كېلىشتىن بۇرۇن ئەۋەتىلگەن گومىنداڭنىڭ 45 - ، 46 - شىلىرىنىڭ بىرى ئىدى، 45 - شى ماناس، شىخولاردا بىردىن تۇەننى قالدۇرۇپ، ئاساسىي كۈچى ۋە قوماندانلىق شتابى بىلەن جىڭ ناھىيىسىگە، پىياده بىر تۇەن غۇلجا شەھىرىدىكى ھەرەم- باغقا ئورۇنلاشقانىدى. بۇنداق قىلىش سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كېلىدىغان خەۋپكە تەييارلىق قىلىش ئىدى. 46 - شىنىڭ بىر پىياده تۇەننى فۇكاڭغا، قالغان قىسىملىرى قوماندانلىق شتابى بىلەن گۇچۇڭغا ئورۇنلاشقانىدى. شجاڭى چېن ۋۇچىڭ فۇكاڭ، گۇچۇڭ، موري، ئالتاي چاڭشېمياۋ، قۇمتاغ، سارىتوقاي، بې- تىك، داپسۇن، چىڭگىل، كۆكتوقاي ناھىيىلىرىگە باردىغان ئۇرۇمچى - ئالتاي فرونتى قوماندانلىقىنى ئۇستىگە ئالغانىدى، مانا بۇگۈن شۇ قوماندانلىقنىڭ بۇيرۇقىنى يەتكۈزۈۋاتاتتى، بۇيرۇق بويىچە گۇچۇڭغا بارغاندىن كېيىن فرونتىنىڭ ئارقىسىدا يارەم- چى ۋەزىپىده تۇرۇپ، خەلقنىڭ ۋە ھۆكۈمەتنىڭ ئات - ئۇلاغ، تۆگە ترانسپورتى ۋە قوي، كاللىرىغا قاراش ئىدى، ئۇ يەنە:

— قالغان تاپشۇرۇقنى گۇچۇڭدىكى شجاڭ چېن ۋۇچىڭدىن ئاڭلايسىلەر. سىلەر فرونتتىن زادى قاچماڭلار! قاچساڭلار، ئې- تىلىپ كېتىسىلەر! ئاز كۇنده باندىتلارنى (ئالتايدىكى ئۇرۇش قىلىۋاتقان قازاقلارنى دېمەكچى) تۇگىتىپ قايتىپ كېلىسىلەر! چۇشەندىڭلارمۇ؟ — دەپ سورىدى. بىز «چۇشەندۇق» دەپ ۋارقىراپ جاۋاب بېرىشتۇق. بۇنداق قىلىش گومىنداڭ ئارمىيە- سىنىڭ كۈچلۈك ۋە جانلىق ئارمىيە ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەپ بېرىدىغان ئادەتلەرنىڭ بىرى ئىدى. مېڭىش ئالدىدا بىزنىڭ گازارمىدا تۇرىدىغان باھاۋۇدۇن دېگەن جەڭچى يېشى چوڭ ھەم

ئاغرىقچان بولغانلىقتىن ئەسكەرلەرنىڭ ئاتا - ئانا ۋە بالا - چا- قىلىرىغا قاراشقا، يەنە بىر جەڭچىنى دادىسى سادىق بوۋاي بىلەن بىللە قالدۇردۇق. تۇرپاندا ئىسيان كۆتۈرۈشكە ھەرىكەت قىلغان شېرىپ رېھىم، ۋاققاس سابىر باشلىق تۆت - بەش كىشىمۇ گازارمىدا نەزەربەندته قالدۇرۇلدى. جاڭ سەنمۇجاڭنىڭ گېپىي تۇگىشى بىلەن 3 - يېڭىنىڭ يېڭجاڭى شا تىڭفاڭ جاڭ سەنمۇ- جاڭغا ھەربىيچە سالام بېرىپ، بىزنى ماشىنىغا ئولتۇرۇشقا بۇيە- رۇق قىلدى. ھەرقايسى بەنلەر بەلگىلەنگەن ئاپتوموبىلغا مېڭە- شىمىز بىلەن دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ يان ئىشىكىده شادا يا- غاچلار ئارىلىقلىرىدىن باشلىرىنى چىقىرىپ تۇرغان، جەڭچىلە- رىمىزنىڭ خوتۇن، بالا - چاقىلىرى ھەم قېرى ئاتا - ئانىلىرى ئۇن سېلىپ يىغلاشقا باشلىدى. ئۇلارنىڭ دەرد - پەريادى مەيداڭ- نى بىر ئالدى. بۇ ئېچىنىشلىق ئەھۋالغا قاراپ تۇرغان ئەترا- تىكى خەلقمۇ ئىچى ئاغرىپ كۆزلىرگە ياش ئالدى. باشقا ئىلاجى يوق ئىدى. بەزى جەڭچىلەر ئۇرۇق - تۇغقان ۋە ئائىلىسىنىڭ يېنىغا بېرىپ خوشلىشىپ ئۇلارغا تەسەللى بېرىپ قايتىپ كەل- دى. بەزىلەر ئائىلىلەرنى خانۇەيران قىلىپ، ئەرلىرىمىزدىن ئايرىپ قويغۇچە بىزنىمۇ سوقۇشقا ئەكەتسۇن، دەپ يىغلاپ، چاچلىرىنى يۇلۇپ، پاچاقلىرىغا ئېسىلىپ يېتىۋالدى. بۇ بىچا- رىلەرنىڭ دەردلىرىنى كىم ئاڭلىسۇن! ئۆلمەكنىڭ ئۇستىگە تەپ- مەك دېگەندەك يېڭجاڭ شا تىڭفاڭ مۇئاۋىن يېڭجاڭ ھاكى قۇربان قاپاقلىرىدىن قار - مۇزلار ياغدۇرۇپ، جەڭچىلەرنى ئۇزاتقىلى كەلگەن ئۇرۇق - تۇغقان، خوتۇن، بالا - چاقىلىرىنى دەرۋازىنىڭ تېشىغا قوغلاپ چىقاردى. بۇ ئىككى جاللات كۆڭلى يېرىم بو- لۇۋاتقان جەڭچىلەرنى ھاقارەتلەپ، ئۇرۇپ، تېپىپ «ماشىنىغا چىق» دەپ ۋارقىرىدى. بىچارە جەڭچىلەر شۇنچە يەرلەردىن كەل- گەن ئاتا - ئانا، خوتۇن، بالا - چاقىلىرىدىن قانداقمۇ ئايرىلال- سۇن؟! مېنىڭمۇ كۆڭلۇم بۇزۇلدى.

بارسلا بىللە بارايلى،
يولدا يالغۇزلۇق يامان.
ئايرىلغانغا كىم ئۆلۈپتۇ،
تىرىك ئايرىلغان يامان.

دېگەن ناخشا يادىمغا كەلدى. كۆزلىرىمدىن مۆلدۈرلەپ ياشلىرىم ئېقىپ كەتتى.

ماشىنىلارنىڭ ماتورى ھەربىكەتكە كەلدى. ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ قىلىپ ماشىنىغا ئولتۇرۇپ بولدۇق. قان ئىچەر يىگىجاڭ شا تىگىڭ بىلەن مۇئاۋىن يىگىجاڭ ھاكى قۇربان «كىملەر قالدى، كىملەر ماشىنىدا ئولتۇردى» دەپ يانلىرىغا ئېسىۋالغان قاتلىق قىلىچلىرىنى سۆرەپ، ئۇ يان ـ بۇ يان چېپىشىپ يۈرەتتى. ئالدىنقى رازۋېدكىچى ماشىنا سىگنالىنى بېرىپ گۆركىرەپ بىرىنچى بولۇپ دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ يان دەرۋازىسىدىن چىقتى. ماشىنىغا ئولتۇرغان جەڭچىلەر بىر كۆزىدىن ياش، بىر كۆزىدىن قان ئاققۇزۇپ، دەرۋازا تېشىغا ھەيدەپ چىقىرىلغان خوتۇن ـ بالىلىرىنى ئاخىرقى قېتىم كۆرۈۋېلىشقا تەلمۇرۇپ قارايتتى. ماشىنىلار بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى قوزغالدى. بىزگە تەلمۇرۇپ تۇرغانلار چاڭ ـ توزانلار ئارىسىدا قالدى. ماشىنىلار ئۇرۇمچى شەھەر سېپىلىنىڭ شىمالىي دەرۋازىسىدىن چىقىپ، گۇچۇڭغا قاراپ يول ئالدى. كەچ سائەت 7 لەردە مىچۇەن ناھىيىسىنىڭ چوڭ ئۆستىگە كېلىپ دەم ئالدۇق. شوپۇرلار ماشىنىلارغا سۇ قۇيدى ۋە تاماكا چېكىشتى. جەڭچىلەر ماشىنىدىن چۈشۈپ تەرەت قىلىشتى. ھاكى قۇربان جەڭچىلەرنى قېچىپ كېتىدۇ دەپ گۇمان قىلىپ «ھاي يىراقىغا بارماڭلار!» دەپ ۋاراقىراپ تۇرىدۇ. شوپۇرلار بىزنىڭ ھەربىكەتلىرىمىزگە پىسەنت قىلىپ كەتمەيدۇ. چۈنكى ئالتاي فرونتىغا قانچىلىغان ئەسكەر ـ

لەرنى ئېلىپ بېرىپ ئۆگىنىپ قالغان شوپۇرلارنىڭ بۇنداق ئىشلار بىلەن نېمە كارى! لېكىن شوپۇرلارنىڭمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق غەم ـ ئەندىشىسى بار. فرونتقا ماڭغاندا قايسى دۆڭنىڭ كەينىدىن، قايسى ئورمانلىقتىن ياكى قايسى تاغ دوقمۇشلىرىدىن تۇيۇقسىز ئوق چىقىپ قايسىمىزغا تېگەر! دەپ بۇرنىغا ئۆلۈم پۇراپ، قورقۇپ تۇرىدۇ. ئالتاي فرونتىدا نۇرغۇن شوپۇرلار ئۆلۈپ، نەچچە ماشىنىلار كۆيۈپ كۇلگە ئايلانغان تەجرىبە ـ ساۋاقلار ئازمىدى. شۇڭا، شوپۇرلار سەن ئالدىدا ماڭ دېيىشىپ، بىر ـ بىرىنى زورلايتتى. ئامال قانچە، ھەربىي تۈزۈم بويىچە مېڭىش كېرەك ـ دە. دەم ئېلىشتىن پايدىلىنىپ بىز قاتتىق قۇرۇتۇلغان نان (سۇخارى)لىرىمىزنى ئۆستەڭ سۇيىگە چىلاپ يېيىشتۇق، بەزىلەر خوتۇن ـ بالىلىرىنى تاشلاپ چىققان كۆڭلى يېرىم يولداشلارغا تەسەللى بېرىپ، ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى يايىتى. بۇلاردىن باشقا كىملەر يىغلىغانلارنىڭ دەرد ـ ئەلەملىرىنى ئازايتسۇن، كىملەر بۇلارنىڭ كۆڭۈللىرىنى كۆتۈرسۇن!

ماشىنىغا ئولتۇرۇپ يەنە مېڭىشنى داۋاملاشتۇرۇشقا بۇيرۇق بېرىلدى. شۇ ۋاقىتدا مەن رەھبەرلىك قىلغان 9 ـ لىيەندىكى ئا ـ بابەكرى ئىسمائىل (ھازىر قەشقەردە) تولا يىغلاپ ھوشىدىن كېتىپ قولىدىكى مىلتىق يەرگە چۈشۈپ كەتتى. ئۇنىڭ بەش بالىسى ئۇرۇمچىدە قالغان دەردىمەنلەرنىڭ بىرى ئىدى. قان ئىچەر يىگىجاڭ «سەن مىلتىقنى تاشلىدىڭ» دېگەن باھانە بىلەن بىر ـ ئىككىنى قاتتىق تەپتى. بىچارە جەڭچى كىرپىدەك تۆگۈلۈپ كەتتى، كېيىن بايقىساق، جان يېرىگە تەپكەنىكەن، تەستە ئورنىدىن تۇردى. جان يېرى ئىششىپ كېتىپ، تەرەت قىلالماي گۇچۇڭغا بارغۇچىلىك بەك قىينالدى. گۇچۇڭغا بىر سوتكىدىن ئارتۇقراق ۋاقىتتا يېتىپ باردۇق، پىيادە 46 ـ شى قوماندانلىقى بىزنى گۇچۇڭنىڭ سىماچاڭ دېگەن يېرىگە ئەۋەتتى. بار ـ ساق، 200 تۇياق ئات، 300دەك تۆگە، ئوچ قورۇ قوي بار ئىدى.

كەن. بۇلارغا قاراپ تۇرغان گومىنداڭ قىسملىرىنى ئالتاي فرونتىغا ئەۋەتىپ مالالارنى بىزگە ئۆتكۈزۈپ بەردى. بىزنىڭ يەيدىغان تەمىناتلىرىمىزنى گۇچۇڭ شەھىرىدىن ئاچىقاتتى. شۇ-ڭا، نانلىرىمىز كۆكىرىپ كېتەتتى. باشقا سەي ـ كۆكتات يوق، ياغ ـ گۆشتىن سۆز ئېچىش تېخىمۇ قىيىن ئىدى، بىز ئو-رۇنلاشقان بۇ يەردە سۇ يوق، كۇندۇزى كۆكۈيۇن، سالجا كۆپ، ئادەمگە ئارام بەرمەيدۇ. دەم ئېلىش دېگەن نەدە دەيسىز، ئەتراپى ئۆسكىلەڭ قومۇشلۇق، پاشىنىڭ ئاۋازى غۇڭۇلداپ ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ. بىرنەچچە كۈن تۇرغاندىن كېيىن ماچاڭزى[1] دېگەن يەرگە يۆتكەلدۇق. بۇ يەردە گومىنداڭنىڭ ئاتلىق بىر لىيەن ئەسكىرى بولۇپ، بىزنى ھۆكۈمەتنىڭ ئات، تۆگىلىرىنى ساقلا-غانلارنىڭ ئورنىغا ئالماشتۇردى، كېچىسى باندىتلارنىڭ ھۇجۇم قىلىپ چارۋىلارنى ھەيدەپ كېتىشىدىن ئېھتىيات قىلىپ قوتان ئەتراپىغا ئاكوپ قازدۇق. باشلىقلارنىڭ زالىملىقىدىن بىزدەم ـ يېرىم دەم دەمۇ ئالالمىدۇق. ئاش ـ تاماقنىڭ ناچارلىقى، سۇ-نىڭ شورلۇقىدىن جەڭچىلەرنىڭ ئىچى سۇرۇپ كەتتى.

شېڭ شىسەينىڭ چۇڭچىڭغا كېتىشى، مورىنى مۇھاپىزەت قىلىش ۋەزىپىسىنىڭ 9 ـ لىيەنگە تاپشۇرۇلۇشى

بىز ماچاڭزىدا بىر ئاي تۇرغاندىن كېيىن 9 ـ لىيەننى مورى ناھىيىسىگە يۆتكىمەكچى بولدى. بىزگە ئىشەنچ قىلالمىسا كې-رەك، ھاكى قۇربانىنى بىزنىڭ لىيەنگە ئەۋەتتى. 1944 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى ماچاڭزىدىن مېڭىپ موربغا يېرىم كېچىدە يېتىپ باردۇق. مورى ناھىيىسىنى مۇھاپىزەت قىلىۋاتقان پىيادە

① ماچاڭزى ـــ نەسىلنىڭ ئات فېرمىسى.

يىڭ بار ئىكەن، ئۇلارنى گۇچۇڭغا يۆتكەپ ئالتاي سوقۇشىغا ئە-كەتتى، بىز مورى ناھىيىسىگە كېچىدە بارغانلىقىمىز ئۈچۈن، پارول (مەخپىي بەلگە)نى ئېيتىپ بەرسەكمۇ شەھەرگە كىرىشكە يول قويمىدى. سېپىل تۇۋىدە يېتىشقا مەجبۇر بولدۇق. 21 ـ چېسلا ئەتىگەندە كىرىپ مورى ناھىيىسىنى مۇھاپىزەت قىلىش ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇۋالدۇق. ناھىيىنىڭ ھاكىمى بىز ھەربىي مەكتەپتە ئوقۇۋاتقاندا يەر قاتلاملىرىدىن دەرس بېرىدىغان لى فاملىلىك مۇئەللىم ئىكەن. بىز ئۇ كىشىگە ئۆزىمىزنى تونۇش-تۇردۇق. بۇ ۋاقىتلار شېڭ شىسەي ۋە گومىنداڭنىڭ قوراللىق قوشۇنلىرى ئالتايدا قاتتىق ئۇرۇشۇۋاتقان خەۋپلىك ۋاقىتلار ئىدى.

1944 ـ يىلى 9 ـ ئايدا شېڭ شىسەي شىنجاڭدىن كەتتى. ئۇ كېتىش ئالدىدا شىنجاڭنىڭ قوراللىق قىسملىرىغا بۇيرۇق چۈشۈرگەنىكەن. گۇچۇڭغا جايلاشقان گومىنداڭنىڭ 46 ـ شى شتابى بۇ بۇيرۇقنى ئۆز ئەينى يەتكۈزدى. بۇيرۇقتا: «مەن خىز-مەت بىلەن ئىچكىرىگە كەتتىم. شىنجاڭدىكى بارلىق قۇرۇقلۇق، ھاۋا قوراللىق قىسملىرى گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ قوماندا-لىقىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. شىنجاڭ ئارمىيىسى قەيەرگە جايلاشقان بولسا شۇ يەردىكى گومىنداڭ شتابىنىڭ قوماندانلە-قىدا بولىدۇ. مۇنىڭدىن كېيىن ھەربىي بۇيرۇقلارنى گومىنداڭ ئارمىيىسى قوماندانلىقى چۈشۈرىدۇ» دېيىلگەنىدى.

موربدا تۇرۇۋاتقان كۇنلەردە گۇچۇڭ 46 ـ شى شتابىدىن جۇڭخۇا مىنگو 32 ـ يىلى 31904 ـ نومۇرلۇق بۇيرۇق چۈشۈ-رۇلدى. بۇيرۇقتا: «1944 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۇنى گۇ-چۇڭ ئارقىلىق ئالتايغا ھۇجۇم قىلىمىز، سىلەر مورىنىڭ مۇھا-پىزىتىنى كۈچەيتىڭلار!» دېيىلگەنىدى. بىز ھاكى قۇربان بىلەن بۇيرۇقنى مۇزاكىرە قىلدۇق. مەن «شەرقىي يول ئۇرۇش مەيدا-نىدا گومىنداڭنىڭ قانچىلىك كۈچى بارلىقىنى بىلمەيمىز.

46 ـ شى قوماندانلىق شتابى رەھبەرلىكىدە قانچىلىك كۈچ بار-لىقى نامەلۇم. باندىتلار بىلەن سوقۇشقان تەجرىبە ـ ساۋاقلارغا قارىغاندا ھۇجۇم قىلىمىز دېيىش مۇمكىن ئەمەس. بىزنىڭ ئۇ-رۇشلىرىمىز مۇنتىزىم ئۇرۇش، باندىتلارنىڭ ئۇرۇشى پارتىزان شەكلىدىكى ئۇرۇش، گومىنداڭ ئارمىيىسى پىيادە، باندىتلار ئات-لىق. ئۇلارغا بىز تەڭ كېلەلمەيمىز. بىزدە ھەربىي كۈچ كۆپ بولغان بىلەن بىز شەھەر تالىشمىمىز، ئۇلارنىڭ شەھەر، قىشلاق بىلەن كارى يوق، ئۇلارغا چارۋا، ئاشلىق، مال ـ مۈلۈك بولسلا بولدى. كۆچۈپ يۈرگەن باندىتلارنى تۈتۈش تەس» دېدىم. ھاكى قۇربان مېنىڭ پىكرىمگە قوشۇلمىدى. بىزنىڭ كۈچىمىز كۆپ ھەم يېتەرلىك دېگەن پىكىردە قاتتىق تۇردى. بۇ تالاش ـ تارتىش قۇرۇق ئاۋارىچىلىكتىن باشقا نەرسە ئەمەس ئىدى. ھۇجۇم قى-لىمىز دېگەن بۈيرۇقنى تاپشۇرۇۋېلىپ ئۈچ ـ تۆت كۈن ئۆتمەيلا باندىتلار گۈچۈڭ، جىمىسار، فۇكاڭ، كونا گۈچۈڭ، مورى ناھە-يىلىرىنىڭ يېزا ـ قىشلاقلىرىغا، چارۋىلار كۆپرەك يەرلەرگە ھۇجۇم قىلىپ، خەلق ۋە ھۆكۈمەتنىڭ بارلىق چارۋىلىرىنى ھەيدەپ ماڭغىلى تۇردى. خەلقنى نامرات، ئاچ ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويدى. گومىنداڭ ئارمىيىسى ۋە شەھەر خەلقىنى سېپىل سىر-تىغا چىققۇسىز قىلىپ قويدى. ئۇزۇن يىللار ئولتۇراقلىشىپ قالغان قازاق چارۋىچىلارنىڭ مال ـ مۈلكىنى ئۆيلىرى بىلەن قوشۇپ ئالتاي تەرەپكە كۆچۈرۈپ ماڭدى. گومىنداڭ ئەمەلدارلە-رى ۋە ئەسكەرلىرىنى نەدە كۆرسە شۇ يەردە ئۆلتۈرۈپ تاشلىدى، خەنزۇلاردىن باشقا مىللەت كىشىلىرىنى كۆرسە، كىيىم ـ كې-چەكلىرىنى سالدۇرۇپ يالىڭاچلاپ قويدى. قارشىلىق كۆرسەتكەن-لەرنى ئېتىپ تاشلىدى. بۇنىڭ بىلەن قوماندانلىق شتابىنىڭ: «30 ـ سېنتەبىر ئالتايغا ھۇجۇم قىلىمىز» دېگەن بۈيرۇقى قۇ-رۇق گەپ بولۇپ قالدى. ھەربىي قىسىملار بولسا مۇھىم بولغان شەھەر، قورۇق سېپىل، پوتەيلەرنى ساقلاپ قالدى. ناھىيە ئەترا-

پىدىكى يېزا ـ قىشلاقلار باندىتلارنىڭ بىمالال كېلىپ، بۇلاپ ـ تالايدىغان رايونى بولۇپ قالدى. بۇلاپ ـ تالانغانلار ئەرز ـ شىكا-يەت قىلىپ كەلسە، ھېچكىمگە بۇنىڭغا ئىگە بولمىدى.

بىز 9 ـ لىيەن موربغا يۆتكىلىپ كەتكەندىن كېيىن، ماچاڭ-زىدىكى 8 ـ لىيەننىمۇ بىزدىن كېيىنلا كۆچۈرۈپ تاشڤاڭمياۋ بۇتخانىسى ئەتراپىدىكى خەلق زىچ جايلاشقان جايلارغا يۆتكىدى. شەھەر بىلەن يېزا ـ قىشلاق ۋە كەنتلەرنىڭ ئارلىقى يىراق، بېرىش ـ كېلىش قىيىن، يول خەتەرلىك، دۇشمەنلەر بىلەن تا-سادىپىي ئۇچرىشىپ قېلىش ئېھتىمالى چوڭ بولغاچقا، 8 ـ لىيەن ۋە قوماندانلىق شتابى بىلەن بولغان ئالاقىمىز ئۈزۈلۈپ قالدى.

ھاكى قۇربان ھاكاۋۇرلۇق، مەنمەنلىك، ئۆزۈمچىلىك بىلەن داڭ چىقارغانىدى. «ئۆزەكمۇ مۇشۇ كۆتۈم بولسا ھەممە كۆلنى سېسىتىمەن» دېگەندەك ھەتتا ئۇ مورى ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى بىلەنمۇ بىرقانچە قېتىم ئۇرۇشۇپ قالدى. ئاخىرى بەييۈگۈدىكى بوستاندا ئۇرۇش يۈز بەرگەندە، ئاندىن ھاكى قۇربانىنى گۈچۈڭ-دىكى باتالىيون شتابىغا قايتۇرۇپ كەتتى. شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە مورىنىڭ بوستان دېگەن تاغ ئېغىزىغا ـــ شەرق تەرەپتىن تەڭرىتاغنى كېسىپ پىچانغا بارىدىغان تاغ ئاغزىغا 60 ـــ 70تەك ئاتلىق قوراللىق باندىت پەيدا بولدى دېگەن خەۋەر كەل-دى. مورى ھاكىمى لى XX مېنىڭ ئەسكەر ئېلىپ بېرىپ بوس-تاندىكى بۇلاڭ ـ تالاڭدا قالغان خەلقنى قوتقۇزۇپ قايتۇرۇپ كېلىشىمنى ئېيتتى. مەن بىر پەينى موربدا قالدۇرۇپ، قالغان ئەسكەرلەرنى ئېلىپ مورى ناھىيەسى ساقچى ئىدارىسىنىڭ باش-لىقى بازارقان (قازاق) ھەم ئونىڭ تۆت ـ بەش ساقچىسى بىلەن بوستان دېگەن قىشلاققا باردۇق. باندىتلار ئاللىقاچان بۇلاپ بو-لۇپ، مالالارنى ھەيدەپ مېڭىۋاتقانكەن، بىردەم قوغلاپ بىرنەچ-چە قورۇ قوينى تارتىۋالدۇق. كەچ بولۇپ كەتكەنلىكتىن قونۇپ

قېلىشقا توغرا كەلدى. ئەتىسى ئۇلار قالغان ماللارنى بۇلىغىلى يەنە كەلدى. ئىككى ـ ئۈچ سائەتتەك قاتتىق ئۇرۇشتۇق، بۇ ئال-تاي فرونتىغا بارغاندىن كېيىنكى بىرىنچى قېتىملىق ئۇرۇش ئىدى. بىزدىن بىر ئات ئۆلدى، باندىتلاردىن بىر ئادەم، ئىككى ئات ئۆلدى، ئىككى ئادەم يارىدار بولدى. بۇنىڭ بىلەن باندىتلار قېچىپ كەتتى. بەييا ئاگۇغا جايلاشقانلار ئاساسەن خەنزۇ دېھقانلار ۋە ئاز ساندىكى تۇرپان، پىچاندىن كەلگەن چارۋىچىلار ئىكەن. بۇلارنىڭ مال ـ مۈلۈك، چارۋىلىرىنىڭ كۆپ قىسمىنى باندىتلاردىن قايتۇرۇۋېلىپ كۆچۈرۈپ كەلدۇق. دېھقانلارنىڭ ئاشلىق، زىرائەتلىرى خامان ۋە ئېتىزدا قالدى.

شۇنداق قىلىپ، باندىتلار بىلەن پات ـ پات ئۇرۇشۇپ تۇردۇق. مورى ئەتراپىدىكى خەنزۇ دېھقانلار چارۋىلىرى بىلەن سېپىل ئىچىگە كۆچۈشكە باشلىدى. بىز مورىغا يېتىپ كېلىپ تېخى ئاتتىن چۈشمەستىنلا بەييا ئاگۇ ئۇرۇشدا چېكىنىپ چىقىپ كەتكەن باندىتلار مورىنىڭ پىڭدىگىسەن دېگەن جايىدىكى قازاق چارۋىچىلارنى بۇلاۋاتىدۇ، دېگەن خەۋەر كەلدى. بىز يەنە پىڭدىگىسەنگە قاراپ ماڭدۇق. بۇ يەر تاغ تۆپىسىدىكى تۇزلەڭلىك بولۇپ، بۇ يەردىكىلەر ئاساسلىقى دېھقانچىلىق قىلىدىكەن. بىز تېز مېڭىپ تاغقا ياماشقاندا، مەزكۇر قىشلاقتىكى خەنزۇ دېھقانلار غاز، ئۆردەك، توخۇ قاتارلىق ئۆي قۇشلىرىنى سېۋەتلەرگە قاچىلاپ، كالا، ئېشەك، قېچىرلاردىكى سېۋەتلەرگە، بەزىلىرى ئەپكەش سېۋەتلەرگە بالىلىرىنى سېلىپ قىيا ـ چىيالار بىلەن تاغدىن پەسكە چۈشۈۋاتقانىكەن. بىزنى كۆرگەن خەلق بەك خۇشال بولۇپ كەتتى. بەزىلىرى باش كىيىملىرىنى ئېلىپ تەزىم قىلىپ باندىتلار ئۇستىدىن شىكايەت قىلىشقا باشلىدى. بىرىنى ئۇرۇپ باش ـ كۆزلىرىنى يېرىۋەتكەنىكەن. قىلىچنىڭ ئىزىدىن قان تامچىپ تۇرىدۇ، ئۇروش يېڭى باشلانغانلىقتىن دېھقانلارنى ئاتماپتۇ. بىزگە شۇ نەرسە قاتتىق تەسىر قىلدىكى، ئۇروش

شۇنداق دەھشەتلىك، شۇنداق رەھىمسىز نەرسە ئىكەن. ئۇروش دېگەن بالايىئاپەت. بىز ئۇروش ئۈستىدە بۇنى بىلگەن بولساقمۇ، باندىتلارنىڭ ئۆلتۇرۇۋېتىشىدىن قورقۇپ، خۇددى بۆرىدىن ئۇركۈگەن قويدەك قېچىپ كېلىۋاتقان خەلقنىڭ ھالىدىن بۇنى تېخىمۇ ھېس قىلدۇق. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى نارەسىدە بالىلار-چۇ؟ 80 ـــ 90 ياشلىق ئاق چاچلىق بوۋاي، مومايلارچۇ؟ ئەنە 90 ياشقا كىرىپ قالغان بىر خەنزۇ مومای كىرلىشىپ كەتكەن كىچىك قوموش سېۋەت ئىچىگە بەش ـ ئالتە دانە جىگىمومىنى سېلىپ، ئۈستىگە كىر لۆڭگە يېپىپ بىلىكىگە قىستۇاپتۇ. بىر قولىدا ھاسا تايىقى بار، پۇتلىرى كىچىك، ئاران ماڭىدۇ. بىزنى كۆرۈپ توختاپ سېۋەتىدىن جىگىمومىنى ئېلىپ بىزگە سۇندى. «سىزگە رەھمەت، ئۆزىڭىز يەڭ» دەپ، خەنزۇچە جاۋاب بەردىم.

مومايدىن قانچە ياشقا كىردىڭىز؟ دەپ سورىدىم، ئۇ قولى بىلەن ئىشارەت قىلىپ 90 ياشقا كىردىم دەپ جاۋاب بەردى. بۇلارمۇ دېھقانچىلىق قىلىدىكەن، بىر ئوغلى، ئىككى قىزى، تۆت ـ بەش نەۋرىسى بار ئىكەن، بۇلارنىڭ قىشلىقى بىز ئۇچرىشىپ قالغان يەردىن ئون كىلومېتىردىن ئارتۇقراق كېلىدىغان جايدا ئىكەن.

بىز يۇرۇشمىزنى داۋاملاشتۇردۇق. خۇددى ئۇۋۇسى بۇزۇلۇپ كەتكەن چۇمۇلىلەردەك قېچىپ كېلىۋاتقان دېھقانلار كۆپ ئىدى. بۇ ئۇرۇش ئاپىتى بۇ يەرگە يېتىپ كەلمىسە، بۇ بىچارىلەر ئۆزلىرىنىڭ ياشى كۆرىدىغان ئىسسىق ماكانلىرىدىن چىقارمۇ؟ بىز ئادەم ئايىغى باسمىغان تاغ، چۆللەرگە بارارمىدۇق؟! بىزدە ئاشۇ مومای ئۇچۇن، ۋەيرانچىلىقتا كېلىۋاتقان دېھقانلار ئۇچۇن ئىنتىقام ئېلىش ھېسسىياتى تېخىمۇ كۈچەيدى. بىز تېز مېڭىپ باندىتلار بار جايغا بارساق، ئۇلار ئالدىغانلىرىنى ئېلىپ، بۇلايدىغانلىرىنى بۇلاپ قېچىپ كېتىپتۇ! ئىلاجسىز دېھقانلارنى ئېلىپ قايتىپ كەلدۇق. شەھەر سىرتىغا ئورۇنلاشقان موری خەلقى

چارۋا، مال ـ دۇنيالىرىدىن ئايرىلدى. شەھەر سېپىلى ئەتراپىدىكى ئاز ساندىكىلەرنىڭ مالىلىرى قالدى. بۇلارمۇ مال چارۋىلىرىنى ئېلىپ سېپىل ئىچىگە كىرىپ بولدى.

مورىنىڭ شەھەر سېپىلى كىچىك بولۇپ ئۇچ دەرۋازىلىق ئىدى، شەرقىي قوۋۇق (قومۇلدىن كېلىدىغان يول دەرۋازىسى)، شىمالىي قوۋۇق (ھەر مىللەت خەلقى ئولتۇراقلاشقان مەھەللىگە چىقىدىغان يول دەرۋازىسى)، غەربىي قوۋۇق (گۈچۈك، ئۈرۈمچى تەرەپكە ماڭىدىغان يول دەرۋازىسى) ئىدى. سېپىل ئىچىدىكى مەكتەپ، بۇتخانا، چوڭ قورۇلارنىڭ ھەممىسى سىرتتىن كۆچۈپ كىرگەن دېھقان ـ چارۋىچىلار بىلەن تولدى. يېزا ـ قىشلاقلاردا دېھقانلارنىڭ قۇرۇق ئۆيلىرى، ئورا ـ گەمىلەرگە كۆمۈلگەن ئاشلىق، بەزى يىغىپ بولالمىغان خامىنى قالدى. ئۇنىڭدىن باشقا ھېچ نەرسىسى قالمىدى، ھەتتا بەزى ھەشەمەتلىك سېلىنغان ئىمارەتلەرنى باندىتلار ئوت قويۇپ كۈلگە ئايلاندۇرۇۋەتتى. ئاتلىق باندىتلار موری ئەتراپىدىكى تاغ چوقىلىرىغا چىقىپ شەھەر ئەتراپىنى كۆزىتىدىغان، كىمكى سېپىلدىن ئىككى ـ ئۈچ كىلومېتىر چىقسىلا، بارلىق نەرسىلىرىنى ئېلىۋېلىپ، يالىڭاچلاپ قويىدىغان، قارشىلىق قىلغانلارنى ئېتىپ تاشلايدىغان بولۇپ قالدى. شۇنداق قىلىپ، ئۇلار موری ناھىيىسىنىڭ ئەتراپىنى قىشلايدىغان ماكان قىلىپ كۈندىن ـ كۈنگە كۈچىيىپ، دائىرىسىنى كېڭەيتىپ بولدى. مەن ئازغىنە ئەسكەر بىلەن باندىتلارغا قارشى جەڭ قىلىپ كەلدىم، بىر پەي ئەسكەر ئابلىز پەيجاڭنىڭ رەھبەرلىكىدە شېڭ شىسەينىڭ دۇنياسىنى مۇھاپىزەت قىلىپ لەنجۇغا كېتىپ تېخى قايتىپ كەلمىگەنىدى. باندىتلار بىز بىلەن شەھەر تالاشمايدۇ. ئۇلارغا چارۋا، مال ـ دۇنيا بولسىلا بولدى. ئەگەردە شەھەر تالىشىدىغان بولسا 60 ـــ 70 ئەسكەر بىلەن سېپىلنى ساقلىغىلى بولامدۇ؟ مەن لى ھاكىمغا موری ياشلىرىدىن پارتىزان ئەترىتى تەشكىل قىلىشقا مەسلىھەت بەرگەنىدىم.

بۇ كىشى دەرھال ماقۇل كۆرۈپ، موری ناھىيەسى ساقچى باشلىقى ۋە ناھىيىدىكى مۇناسىۋەتلىك كىشىلەرنى يىغىپ مەجلىس ئېچىپ مېنىڭ پىكرىمنى ئوتتۇرىغا قويدى. مەجلىستىكىلەر ھەممىسى قوشۇلدى. ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بازارقانىڭ رەھبەرلىكىدە 50 ـــ 60تەك ئادەم بىلەن پارتىزان ئەترىتى تەشكىل قىلىندى. بۇلار كونا توققۇزئاتار، موزۇچاڭ، نەيزە، قەلەچ ۋە بەزى ئوۋ مىلتىقلىرى بىلەن قوراللاندى. بۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئېتىنى مىنىدىغان، ئاتلارنىڭ ئوت، سامان، بوغۇزلىرىنى ھاكىم ئىدارىسى بېرىدىغان بولدى. بىر پەي 20 ئادەمدىن، ئۈچ پەي تەشكىل قىلىنىپ، پەيجاڭ، بەنجاڭلار سايلاپ چىقىلدى. ساقچى تەرەپ كۈندە ھەربىي مەشىق قىلدۇردى. بىز يەنە موری شەھىرى سېپىلىنى قوغداپ قېلىشقا چامىمىز يەتمەيدۇ دەپ، گۈچۈك قوماندانلىق شتابىغا دوكلات يوللىدۇق، جاۋابى يېتىپ كەلگۈچە مورىنىڭ بەييانگۈ تاغ ئېغىزىغا باندىتلار يەنە كەلدى، دېگەن خەۋەر كەلدى. خەۋەردىن قارىغاندا بۇ قېتىم كەلگەن باندىتلار خېلى كۆپ ئىكەن. شۇڭا، موردا يەرلىك پارتىزان ئەترىتى (ئىككى ئەترەت)نى، بىزدىن بىر پەينى قالدۇرۇپ قالغان قىسمىنى ئېلىپ ئۆزۈم ماڭدىم. يۈسۈپ تاجى (يەكەندە بار)، ھېكىم مامۇت (تۇرپاندا بار)لار رازۋېدكا قىلىش ئۈچۈن كەتكەنىدى. ئۇلار ئىككى قوراللىق باندىتنى بۇلاڭچىلىق قىلىۋاتقان يېرىدىن تىرىك تۇتۇپ كەلدى، قالغانلىرى ئارقىسىغا قايتىپ قېچىپ كېتىپتۇ. بىز قاچقان باندىتلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ ماڭدۇق. بىز تاغلىق ئېدىرىدا ئىدۇق، ئۇلار مالىلارنى ھەيدەپ يېڭىدىن تۇزلەڭ سايغا چىققانىكەن. يەر شارائىتى بىزگە پايدىلىق ئىدى. بىز بۇنىڭدىن پايدىلىنىپ، قوغلاپ قاتتىق سوقۇشتۇق، 10 مىڭدەك قوي، 200دەك ئات، كالا، تۆگە، 40 ـــ 50تەك كۆچمەن چارۋىچىنى باندىتلاردىن ئاجرىتىۋالدۇق. بۇلارنىڭ ئىچىدە قازاق، خەنزۇ، ئۇيغۇرلارمۇ بار. مەزكۇر قويلارنىڭ كۆپ

قىسمى تۇرپان، پىچان، لۇكچۇندىن موري يايلىقىغا جايلاشقان چارۋىچىلارنىڭ مالىرى ئىكەن. باندىتلار چارۋا، ئۆي ـ مۇلۇك ـ لىرى، كىيىم ـ كېچەكلەرنى بۇلىغاندىن سىرت، ئەمدىلا 15 ياشقا كىرگەن XXX ئىسىملىك قىزنى بۇلاپ، ئۇنىڭغا ئىككى نەپەر باندىت باسقۇنچىلىق قىلىپتۇ، بىچارە قىز قانسىراپ يې ـ تىپ قاپتۇ. بىچارە قىزنىڭ ئانىسىنىڭ يىغىسى ھازىرمۇ ئې ـ سىمدىن چىقمايدۇ. بىز ئىنسان قېلىپىدىن چىققان رەھىمسىز باندىتلاردىن قاتتىق نەپرەتلەندۇق.

بۇ ئۇرۇش بىر ھەپتە داۋاملاشتى. بىز موريغا قايتىپ كەل ـ سەك، بىز بەييا ئگۈدىن كەتكەننىڭ ئەتىسى لۇي تۇەنجاڭ دېگەن كىشى بىر پەي قوراللىق ئەسكەر بىلەن موريدىكى قوشۇنغا قوماندانلىق قىلىش ئۈچۈن كەپتۇ. بىزنىڭ ئەھۋالىمىزنى لى ھاكىم دوكلات قىلغان ئوخشايدۇ. كەچقۇرۇن بىزنىڭ گۇچۇڭدا قالغان يىگىتلىرىڭ شا تىڭفاڭمۇ ئىككى نەپەر مۇھاپىزەتچى، بىر بەن قوراللىق ئەسكەر بىلەن موريغا كەلدى.

مەن سوقۇشتا بولغان بارلىق ئەھۋاللارنى بىر ـ بىرلەپ سۆزلەپ بەرسەم، يىگىتلىرىڭ چىرايلىرى تۇرۇلۇپ ئۆزىنى كا ـ رىۋاتقا تاشلىۋەتتى، ئۇ ئۆزىمۇ بەك قورقۇنچاق ئىدى. ئالتاي تەرەپتىكى سوقۇشلاردا گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ قىرىلىپ كې ـ تىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغان ئوخشايدۇ. 10 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى موري ناھىيىسىنىڭ ئون كىلومېتىردەك شەرقىدە شجاگۇ دې ـ گەن قىشلاق بار ئىدى. بۇ جايدا ئىككى ساي بولۇپ، بىر سايدا خەنزۇ دېھقانلىرى، يەنە بىر سايدا خۇيزۇ، ئۇيغۇر دېھقانلىرى ئورۇنلاشقانىكەن. قىشلاقلارنى باندىتلار بۇلاۋاتىدۇ، دېگەن خەۋەر كەلدى. شا يىگىتلىرىڭ بىزنىڭ لىيەنگە كېلىپ «تەييارلىنىڭلار» دەپ بۇيرۇق بەردى. ئۆزىمۇ بىللە باريدىغانلىقىنى ئېيتتى. بىز ئاتلارنى توقۇپ تەييارلاندۇق. بىز موريدا مۇئەللىملەر بىلەن تو ـ نۇشۇپ قالغانىدۇق. تۇنىياز دېگەن مەكتەپ مۇدىرى بولۇپ، يول ـ

نىڭ خەتەرلىكلىكىدىن شجاگۇغا بارالمىغانىكەن. بىز بىلەن ئىككى ـ ئۈچ مۇئەللىم بىللە ماڭدى.

بىز شجاگۇغا يېتىپ بارساق باندىتلار بىزنىڭ كېلىدىغانلى ـ قىمىزنى بىلىپ قېلىپ، يېزىغا كىرەلمەي قايتىپ كېتىپتۇ. بىز قوغلاپ تاغقا چىقساق، پىگدىكسەنگە قېچىپ كېتىپتۇ. بىز دەم ئالغاچ دۇربۇن بىلەن كۆزەتسەك، موري تەرەپتىن ئۈچ ئات ـ لىق قوراللىق باندىتنىڭ بىز تۇرغان تاغقا قاراپ كېلىۋاتقانلى ـ قىنى، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن بىزنىڭ لىيەندە قالغان ئاقنىياز بەنجاڭ تۆت ـ بەش ئەسكەر بىلەن ئارقىدىن قوغلاپ كېلىۋاتقاد ـ لىقىنى كۆردۇق. شا يىگىجاڭ مېنى ئىككى ئەسكەر بىلەن ئالدد ـ نى توسۇپ تۇتۇشقا بۇيرۇق قىلدى. مەن، بىز پەسكە چۈشسەك تۈيۇپ قالىدۇ. مۇشۇ يەردە توسۇيلى دېسەم، تەجرىبىسىز يىگىجاڭ ئۇنىمىدى. مەن ئۈچ ئەسكەر بىلەن پەسكە چۈشۈپ بولغۇچە باد ـ دىتلار تاغقا يامىشىپ چىقىپ يىگىجاڭلار تۇرغان يەرگە قارىتىپ ئوق ئېتىپتۇ. باندىتلارنىڭ ئاتقان ئوقى شجاگۇلۇق دېھقانلار ـ دىن مۇخپۇل ئاكىنىڭ قورسىقىغا تېگىپتۇ، ئۇنى روزاخۇن ئا ـ كىنىڭ پوتىسى بىلەن تېگىپ قويۇپتۇ. ئېتىلغان ئوقتىن قور ـ قۇپ كەتكەن يىگىجاڭ چوڭقۇر بىر ئازگالغا كىرىپ يېتىۋاپتۇ. بۇنى كۆرگەن پۇقرالار ۋە جەڭچىلەر كۇلۇشۇپ كېتىپتۇ، شۇنىڭ بىلەن قۇرۇق قول قايتىپ كەلدۇق. بىز بىلەن بارغان مۇئەللىم ۋە يەرلىك دېھقانلارمۇ بىللە قايتىپ كەلدى. ياردار بولغان مۇخ ـ پۇل ئاكىنى بىر مەھەللىلىك دېھقانلار ئۆيىگە ئېلىپ كەتتى.

پىگدىكسەندىكى قانلىق جەڭ

10 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى باندىتلارنىڭ پىگدىكسەنگە يىغىل ـ غانلىقى، گۇچۇڭ ۋە موري ناھىيىلىرىدىكى يېزا ـ قىشلاقلاردىن بۇلاپ كەلگەن چارۋىلارنى بۇ جايغا توپلىغانلىقى ھەققىدە خەۋەر

كەلدى. پىكدىكسەنگە چىقىدىغان ئىككى يول بار ئىدى. بۇ جاي بەئەينى تەبىئىي قورغانغا ئوخشايتتى. ئەگەردە ئىككى يولدا ئىككى مەرگەن تۇرۇۋالسا ھەرقانچە قىلغان بىلەنمۇ ئۆتكىلى بولمايتتى. بۇ ئەھۋالنى بىلگەن لۇي تۇەنجاڭ پىكدىكسەنگە ھۇجۇم قىلىش بۇيرۇقىنى بەرگەندە شا يىكجاڭنىڭ ئۆزىنىڭ بېرىشنى تاپشۇرغانىكەن. شا يىكجاڭ بىزگە بۇيرۇقنى يەتكۈزدى. ئۆزىنىڭ باردىغانلىقىنى ئېيتقاندا قوللىرىمۇ تىترەپ، ئاۋازىمۇ ئارانلا چىقتى. بىز تەييارلاندۇق. موردىكى پارتىزانلارنىڭ ھەممىسىنى ساقچىلارنىڭ باشچىلىقىدا ئېلىپ ماڭدۇق. پارتىزانلار بىز بىلەن بىرقانچە قېتىم سوقۇشلارغا بىرىپ خېلى تەجرىبىلىك بولۇپ قالغانىدى. گەرچە قوراللىرى ناچار بولسىمۇ بىزنىڭ ئارقىمىزدا باراڭ كۆرسىتىپ بېرەلەيتتى.

شا تىكفاڭ چۇمىسىدىن دېگەن چوڭ تاغقا يېتىپ بارغاندا ئالتە ئەسكەر بىلەن بىر دانە قول پىلىموتنى ئېلىپ شۇ جايدا قالدى. بىز يىكجاڭدىن ئايرىلىپ ئىككىنچى كۈنى پىكدىكسەنگە يېتىپ باردۇق. بىز بېرىپ ھۇجۇمنى تاڭ سەھەردە باشلىماقچى بولۇپ، ئېگىز تاغنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ئەتراپىنى كۆزەتتۇق. قارىساق جىمىسار، گۈچۈڭ، مورى، تۇرپان، پىچان چارۇچىلىرىنى بۇلاپ تېخى ئالتاي تەرەپكە ئەكېتەلمىگەن ھەددى ـ ھېسابسىز چوڭ ـ كىچىك چارۇىلار ۋە كۆچمەن ئاۋۇللار كۆرۈندى. بۇنى كۆرگەن جەنۇبلۇق جەڭچىلەر بىز قەشقەر شەھىرىنىڭ ھېيتكاھىغا كېلىپ قالدۇقمۇ نېمە؟ دەپ چاقچاق قىلىسا، بەزىلەر چاقچاقلا جاۋابەن: ھە، شۇنداق، ھازىرلا ناغرا ـ سۇناي، داقا ـ دۇمباقلار چېلىنىدۇ. ئۇ ۋاقىتتا ھەممىمىز ئۇسسۇلغا چۈشىمىز، دېيىشتى. شۇ ۋاقىتتا بىر باندىتنىڭ قورال بىلەن ئاتلىق كېلىۋاتقانلىقى بايقالدى. بەلكى رازۋېدكىچى بولسا كېرەك. مەن قوراللىق كىشىنى قارىغا ئېلىپ ئالدىراشلىقتا پىرتىسلىنى تەڭشىمەيلا ئېتىپتىمەن. ئوق تەگمەي قالدى. ئۇ قېچىپ بىر

تاغنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپلا غايىب بولدى. ئىش ئەمدى بولمىدى، ئۇنىڭ قايتىپ بېرىپ، خەۋەر قىلىشى ئېنىق ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، مىلتىقنىڭ ئاۋازى تاغدا نەچچە ھەسسىلەپ جاراڭلاپ چىقىدىغان بولغاچقا، بۇ چاغقىچە، ئۇلارنىڭ ھەربىكەتكە كەلگەنلىكىدە گەپ يوق ئىدى. بۇ مېنىڭ ئالدىراڭغۇلۇقۇمدىن بولدى. شۇڭا، ھۇجۇمنى باشلىماي بولمىدى. بىز ئاز، باندىتلار كۆپ، ئۇلار تاغنىڭ ئويمان ـ چوڭقۇرلىرىنى بىزگە نىسبەتەن ياخشى بىلىدۇ. ئىككى ـ ئۈچ سائەت قاتتىق ئۇرۇش بولدى. ئۇنىڭغىچە بىزنىڭ ئەتراپىمىزنى باندىتلار قورشاپ، پىلىموت، مىلتىق ۋە ئاپتوماتلاردىن ئوق ئېتىشقا باشلىدى. ئۇلار ھەممىسى دېگۈدەك مەرگەن بولۇپ، بىزنىڭ قولىمىزدا پەقەت ئىككى دانە ئەنگلىيەدە ئىشلەنگەن كونا پىلىموت، بىر دانە گىراناتامىيوت (زىدەڭتۇك) بولۇپ، پىلىموتنىڭ بىرى بۇزۇلدى. بىر دانە قول پىلىموتىمىزنى «باتۇر يۈرەك» يىكجاڭ ئۆزىنى مۇھاپىزەت قىلىشقا ئېلىپ قالغان. بىر دانە گىراناتامىيوت يۇنۇس دېگەن جەڭچىمىزدە ئىدى، ئۇنىمۇ يىكجاڭ ئېلىپ قاپتۇ. ئىشەنچلىك قورال يوق. ئاتلىق ئاتاكىغا ئۆتەيلى دېسەك، كوماندىرلاردىن باشقىلاردا قەلەچ، ھەتتا مىلتىقنىڭ ئىشتىكىمۇ يوق. بىزنىڭ قوراللىرىمىز كونا زاماندىكى قورال، تۇزۇك ئېتىلمايدۇ. بەزى جەڭچىلەر مىلتىقىم ئېتىلمايۋاتىدۇ دەپ قاقشىماقتا. ئېتىلسىمۇ نىشانغا تەگمەيدۇ، ئۇرۇش جىددىيلەشتى، ئەھۋالمۇ ئېغىرلاشتى. باندىتلار قورشاپ كېلىۋاتىدۇ. بىزنىڭ ھاياتىمىز ئېغىر خەۋپ ئاستىدا قالدى، ھاياتىمىزنى ۋە كۆچىمىزنى ساقلاپ قېلىشقا بىرلا يول قالدى. ئۇ بولسىمۇ فرونتتىن چېكىنىپ چىقىش. ئەسكەرلەرگە بىر بەندىن چېكىنىشكە بۇيرۇق بېرىلدى. بىز چېكىنىۋاتىمىز، باندىتلار قىستاۋاتىدۇ، بىز ئۈچ كىلومېتىرەكچېكىنىپ، تاغ چوققىسىدىكى ياخشى جايدىن ئورۇن ئالدۇق. بۇ ئۇرۇشتا ئىككى نەپەر جەڭچىمىز يارىدار بولدى. ئەبەيدۇللا پەيزىلەتنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىپ، ئۇنى ئارقىغا ئېلىپ چىقىپ كەتتى. ئۇ ئۆزىمۇ ئېغىر يارىدار بولغان بولسىمۇ، ئۆزىنى ئۇنتۇپ، ئۇنى ئارقىغا ئېلىپ چىقىپ كەتتى. ئۇ ئۆزىمۇ ئېغىر يارىدار بولغان بولسىمۇ، ئۆزىنى ئۇنتۇپ، ئۇنى ئارقىغا ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

جاڭ بىلەن يەنە بىر جەڭچىمىزگە يارىدارلارنى ئېلىپ ئالدىمىزدا كېتىپ تۇرۇشنى تاپشۇردۇم (ئەبەيدۇللا پەيجاڭ سابىق مىللىي ئارمىيىنىڭ پولكوۋنكى ئابلاخانىڭ ئىنىسى ئىدى). بۇ جىددىي پەيتتە، قالايمىقانچىلىقتا چېكىنىش بەكمۇ خەتەرلىك ئىدى. شۇڭا، تەۋەككۈلنى ئۆز بەنى بىلەن بىزنى مۇھاپىزەت قىلىپ تۇرۇشقا قالدۇردۇق. بىز چېكىنىپ خېلى يىرگە بارغاندا يەنە بىر بەننى قالدۇردۇق. شۇنداق قىلىپ، نۆۋەت بىلەن ئۇرۇش قىلىپ ئارقىمىزغا چېكىندۇق. بۇ قېتىمقى سوقۇشتا قەھرىمانلىرىمىزدىن تەۋەككۈل بەنجاڭ، نىياز بەنجاڭ، ئېلى مامۇت، سايىت نىياز، قادىر مۇسا، ھوشۇر موللا، مامۇت ئەمەت قاتارلىقلار قۇربان بولدى، بەزلىرى ئەسىرگە چۈشتى. بىز بىلەن بىرگە بارغان پارتىزان ئەترىتىدىن ئون نەپەر كىشى قۇربان بولدى ۋە ئەسىرگە چۈشتى. بىز ئۈچىنچى قېتىملىق بەييانگۇ ئۇرۇشىدا 52 نەپەر باندىتنى ئەسىرگە ئالدۇق، قارشى تەرەپنىڭ ئەھۋالىنى ئۇقساق، باندىتلاردىن 15 ى ئۆلۈپتۇ. بۇلارنىڭ ئىچىدە داڭقى بار بىر نوچىنىڭ ئۆلگەنلىكىگە ئۇلار بەكمۇ ئېچىنىپ كېتىپتۇ. بۇنىڭدىن باشقا نۇرغۇن قوي، كالا، ئات، تۆگىلەر ئوق تېگىپ ئۆلۈپتۇ. يولدا كېتىۋېتىپ بىزدىن رۇخسەتسىز گىراناتامیوتنى ئېلىپ قالغان ھېلىقى يۇنۇس دېگەن جەڭچىنى ئۇچراتتۇق. ئارقىدىن يېتىپ بېرىپ، يېنىمدىكى قىلىچنى سۇغۇرۇپ، چېپىۋېتەي دەپ توختاپ قالدىم. مۇھىم قورال بولماسلىق سەۋەبىدىن ئۆلگەنلەر كۆز ئالدىمدىن كەتمىدى. قىلىچنى بىر ئۇرغانىدىم، بىر بىلىكىنىڭ ئۇستىخىنى چېپىلىپ كەتتى. ئۇ ۋايجان دەپ ئاتتىن دومىلاپ چۈشۈپ قاچتى. ئۇنىڭغا ھېچكىممۇ پەرۋا قىلمىدى. باندىتلار تۈتۈپ ئۆلتۈرسۇن دەپ تاشلاپ كەتتۇق. ئۇ ناھايىتى كەچتىلا ئارقىمىزدىن سۆرىلىپ يېتىپ كەلدى.

بىز نۇرغۇن يولداشلاردىن ئايرىلىپ، شا تىڭفاڭنىڭ يېنىغا بارساق، بىزنىڭ فرونتتىن چېكىنگەنلىكىمىزنى دۇربۇن بىلەن

كۆرۈپ، قۇيرۇقىنى خادا قىلىپ قاچقانكەن. بىز مۇئاۋىن پەيجاڭ ئۆمەرجاننىمۇ كۆرمىدۇق. ئۇنىڭ مىنگەن ئېتى ياخشى بولغانلىقتىن، كوماندىر ئۆلسە، ئىزىغا قوماندانلىقنى ئۆتەيدىغان مۇئاۋىن كوماندىر ئەسكەرلىرىنى ۋە بىزگە ئوخشاش ھەمراھلىرىنى تاشلاپ، توپتوغرا مورىغا قېچىپ كېتىپتۇ. قارىسا گازار-مىدا ئاشپەزلەردىن باشقا كىشى يوق بولغانلىقتىن، ياتاقتىن بىر سۇدان سۇ ئېلىپ، ئالدى ـ كەينىگە قارىماي قېچىۋاتقان يېڭجاڭ شا تىڭفاڭنىڭ ئالدىغا بېرىپ سۇنى تۇتۇپتۇ. مەن سۇ-قۇشتىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن شتابقا بېرىپ، چىرايى سارغىيىپ كەتكەن شا يېڭجاڭ بىلەن ئۆمەرجاننى كۆردۇم. ئۇ-مەرجانغا:

ـــ كوماندىرىڭىز ئەبەيدۇللاخانغا ئوق تېگىپ يارىدار بولسا ئۇنى تاشلاپ، ھەتتا قول ئاستىڭىزدىكى بىر پەي ئەسكەرلىرىڭىزنىمۇ تاشلاپ نېمىشقا قېچىپ كېتىسىز؟ سىزنىڭ پەيىڭىزدە قانچە كىشى ئۆلدى، قانچە كىشى يارىدار بولدى. بىلەمسىز؟ فرونتتىن قاچقانلىقىڭىز چوڭ جىنايەت، ـــ دېدىم.

ياتاقتا ياتقان يېڭجاڭ شا تىڭفاڭ بۇنى ئاڭلاپ:

ـــ بولدى قىلىڭلار! ـــ دەپ توۋلاپ گەپ قىلدۇرمىدى.

ئۆمەرجان كەنجى ئوفىتسېر ئەمەس. جەڭچىلەر قاچسا ئۆلۈم جازاسى بېرىلىدۇ، بولۇپمۇ ئۆمەرجان پۈتۈن بىر پەينى ھەم ئوق تەگكەن كوماندىرنى تاشلاپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ھەربىي سوتتا قانۇن بويىچە ئۆلۈم جازاسى بېرىلىشى كېرەك ئىدى. ئەپسۇسكى، يېڭجاڭغا بىر سۇدان سۇ يەتكۈزۈپ بەرگەنلىكى ئۈچۈن ھېچقانداق جاۋابكارلىققا تارتىلماستىن، پەيجاڭ قىلىپ ئۆستۈرۈلدى. بۇ ئىش يولداشلار ئىچىدە كۈچلۈك نارازىلىق پەيدا قىلدى.

مەن ئەسكەرلەرنى گازارمىغا يىغىپ، تەۋەككۈل بەنجاڭنىڭ بۇيرۇق بويىچە بىزنى قوغداپ، دۇشمەن بىلەن ئېلىشىپ، ئۆزى

ۋە بىر بەن ئەسكەر بىلەن قۇربان بولغانلىقى، بىزنىڭ سالامەت قايتىپ كېلىشىمىزگە چوڭ چىقارغانلىقى، ئۇلارنىڭ بۇ-رۇنقى سوقۇشتىكى قەھرىمانلىق ئىش ئىزلىرىنى سۆزلەپ ئۆ-زۈمنى تۇتۇۋالالمىدىم. بارلىق سەپتىكى يولداشلارمۇ ھۆكۈمەت يىغلاشتى، كېيىن ئۇلارغا ئاتاپ نەزىر قىلدۇق. قۇربان بولغان قەھرىمانلاردىن قالغان نەرسە ـ كېرەكلەرنى ۋە ئۇلارنىڭ مائاش-لىرىنى يىغىپ، ئۇرۇمچىدىكى ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىغا تاپشۇرۇپ بېرىشكە ئابدۇقادىرخاننى مەسئۇل قىلىپ بەلگىلىدۇق.

مورى ئەتراپىدا باندىتلار بىلەن قىسقا ئۇرۇش بولۇۋاتقان مەزگىلدە، 8 ـ لىيەندىكى ئوبۇلقاسىم (ھازىر خوتەندە بار، كا-دىر) بەنجاڭ شۇ لىيەندىكى ئابلەھەت داۋۇتنىڭ كۆرسەتمىسى بو-يىچە ئۆزىنىڭ بەندىكى ئىلغار ۋە چاققان بىرقانچە يولداشنى ئېلىپ 9 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى «ھۆكۈمەتنىڭ ئالاقىسىنى ئە-كەلدۇق» دېگەن باھانە بىلەن ئۆزئارا خەۋەر ئالماشتۇرۇشقا بىز-نىڭ قېشىمىزغا كەلدى.

ـــ ئارىلىقىمىز ئۇرۇش سەۋەبى بىلەن ئۇزۇلۇپ قالدى، ـــ دېدى ئوبۇلقاسىم، ـــ شېڭ شىسەينىڭ دۇنياسىنى ئېلىپ لەن-جۇغا كەتكەن مىللىي يولداشلار قايتىپ كەلمىدى. ئۇلاردىن خە-ۋەر يوق. نېمە ئىش قىلىشىمىزنى بىلەلمەي، مەسلىھەت سوراپ كەلدۇق.

مەن مورى ئۇرۇشىدا ياخشى يولداشلىرىمىزدىن مەڭگۈ ئاي-رىلىپ قالغانلىقىمىزنى سۆزلەپ يىغلاپ كەتتىم. 8 ـ لىيەندىن كەلگەن يولداشلار ماڭا قوشۇلۇپ يىغلىدى. بىز قۇربان بولغان يولداشلار بىلەن بىر داستىخاندا بىر نان تاپساق تەڭ يېگەن ئە-مەسمۇ؟ ھەممىمىز جاپا ـ مۇشەققەتنى تەڭ تارتقان ئەمەسمۇ؟ ئەمدى بىز يىغلىماي كىم يىغلىسۇن؟ سۆھبەت يىغا بىلەن ئا-خىرلاشتى. ئوبۇلقاسىم بەنجاڭ مېنىڭ ياتقىمغا كىرىپ ئايرىم سۆھبەتلەشكەندە گۇچۇڭدىكى ئەھۋاللارنى سوردىم. ئۇ ماڭا:

ـــ مۇئاۋىن يىڭجاڭ ھاكى قۇربان بىزنىڭ لىيەنگە كېلىپ بېشىنى ئېچىگە تىقىۋالدى، كۈندە دۈيدۈيزە ئويناپ قىمار بىلەن بولۇپ كەتتى. تاماق ئەتتۈرۈپ ھېسامىدىن لىيەنجاڭ بىلەن بىر-گە يەيدۇ. جەڭچىلەر بىلەن كارى يوق. كۈندە قاراۋۇللارنى كۆ-پەيتىۋاتىدۇ، سوقۇش بولۇۋاتىدۇ دېگەن خەۋەرنى ئاڭلايمىز، ئەم-ما بىز بېرىپ باقمىدۇق. سىلەرنى موردا قاتتىق سوقۇشۇۋاتە-دۇ دەپ ئاڭلىدۇق. لېكىن، شۇنچىۋالا سەپتىشىمىزنىڭ قۇربان بولغانلىقىنى پەقەت ئاڭلىمىدۇق، بىزنىڭ لىيەندىكى يولداشلار سوپى لىيەنجاڭنىڭ ئەسكەرلىرىنى ئۇرۇشقا سېلىپ يوقاتماقچى، بىزدىن ئايرىۋەتمەكچى دېيىشىدۇ. ھاكى قۇربان ھېسامىدىن لىيەنجاڭغا سوپى لىيەنجاڭ خەتىرلىك ئادەم، دەپ سۆزلەۋاتقاندا ئابلەھەت كىرىپ قالسا، جىم بولۇشۇپ قاپتۇ، ئابلەھەت داۋۇت: «سوپى لىيەنجاڭ دەققەت قىلسۇن، بىرەر يەرگە يالغۇز بارمىسۇن» دەپ تاپىلاپتۇ، ـــ دېدى.

مەن رەھمەت ئېيتتىم ۋە ئوبۇلقاسىمغا:

ـــ بىزنىڭ گۇچۇڭغا قايتىدىغانلىقىمىز توغرۇلۇق گەپ-سۆزلەر بار. بۇ گەپلەر راست بولۇپ قالسا 8 ـ لىيەن بىلەن بىر يەردە بولۇپ قېلىشىمىز مۇمكىن. بىز گۇچۇڭغا بارغۇچىلىك سىلەر بىرەر ھەرىكەت قىلماي، جىم تۇرۇپ تۇرۇڭلار. لەنجۇغا كەتكەن يولداشلارمۇ پات يېقىندا قايتىپ قالار، بارلىقىمىز جەم بولساق يەنە مەسلىھەت قىلارمىز، ـــ دېدىم.

ئوبۇلقاسىمنى بىرنەچچە كۈن تۇرغۇزۇپ ئاندىن يولغا سا-لىدىم. بىز بىرقانچە ئۇرۇشلاردا بولۇپ، بەكمۇ ھېرىقىپ، پاسكىنا بولۇپ كەتكەنىدۇق، بوش ۋاقتىمىز چىقسا، ئۆزىمىزنىڭ تازىلى-قى ۋە قورال تازىلىقىنى قىلدۇق.

يېزا ـ قىشلاقلاردىن قېچىپ كەلگەن دېھقانلار چارۋىلىرىنى سېپىل تېشىغا ئاچىقىپ بېقىپ، ئاخشىمى قايتۇرۇپ كېلەتتى. 9 ـ ئاي ئىچىدە قار يېغىشقا باشلىدى. چارۋا مالىلارغا سېپىل

ئەتراپىدا يەيدىغان ئوت ـ چۆپ قالمىدى. يىراق يەرگە باراي دې-
سە، باندىتلاردىن قورقاتتى. ئەمەلىيەتتىمۇ يېزا ـ قىشلاقلاردا
چارۋا قالمىغاچقا، باندىتلارنىڭ كۆزى سېپىل ئەتراپىدىكى چار-
ۋىلارغا چۈشۈپ، پۈرسەت كۈتۈپ تۇراتتى. بىر كۈنى دۇڭچېڭنى
بۇلاۋاتىدۇ، دېگەن خەۋەر كەلدى. لۇي تۇەنجاڭ مېنىڭ چاقىرتىپ:
ـــ سەن بىر پەي ئەسكەر بىلەن بېرىپ باندىتلارنى يوقا-
تىپ، خەلقنى ئامان ـ ئېسەن، مالىرى بىلەن قايتۇرۇپ كېلە-
سەن! ـــ دەپ بۇيرۇق قىلدى.

بۇ جاي گۈچۈڭنىڭ شەرق تەرىپىدىكى تاغ ئارىسىغا جايلاش-
قان قەدىمكى شەھەر بولۇپ، موري ناھىيىسىدىن ئون كىلومې-
تىر يىراقلىقتا ئىدى. مەن موردىن بىر پەي ئەسكەر بىلەن
دۇڭچېڭغا قاراپ يولغا چىقتىم. يېتىپ بېرىپ بولغۇچە بىزنىڭ
دۇڭچېڭغا ماڭغانلىقىمىزنى كۆرۈپ قالغان باندىتلار سېپىل
ئەتراپىدىكى چارۋا مالىلارنى بۇلاش ئۈچۈن چۈقان سېلىپ ئاتا-
كىغا ئۆتۈپتۇ. بۇنى كۆرگەن لۇي تۇەنجاڭ تېزدىن ئارقىمىزدىن
ئەمەتلەش دېگەن كەنجى ئوفىتسېرنى ئەۋەتىپتۇ. بىز دۇڭچېڭ-
نىڭ ساقچى ئىدارىسىگە كىرىپ ئەھۋالنى سوراپ بولغۇچە ئە-
مەتلەش ساقچى ئىدارىسىگە كىرىپ:

ـــ تۇەنجاڭ سىزنى تېز قايتىپ كەلسۇن دەيدۇ، ـــ دېگەن
بۇيرۇقنى يەتكۈزدى.

مەن بۇيرۇق بويىچە دەرھال قايتتىم. ئالدى بىلەن ئەسكەر-
لەرنى قوۋۇق تېشىدا قالدۇرۇپ لۇي تۇەنجاڭغا:

ـــ بۇيرۇقىڭىز بويىچە قايتىپ كەلدىم. دۇڭچېڭدىكى باز-
دىتلار بىزنى كۆرۈپ قېچىپ كېتىپتۇ، ـــ دەپ دوكلات
قىلدىم.

تۇەنجاڭ باندىتلارنىڭ كەلگەنلىكىدىن قورقۇپ، تىترەپ،
كىرپىدەك تۇگۈلۈپ كېتىپتۇ، گېپىمنى ئاڭلاپلا:

ـــ سەن ھازىر سېپىلدىن چىقىپ سېپىل تېشىدىكى باز-

دىتلارنى قوغلىۋەت، ـــ دەپ بۇيرۇق قىلدى.

قوغلىۋېتىش شۇنداق ئاسانمۇ؟ دەپ غودۇڭشىپ چىقىپ
كەتتىم. جەڭچىلەر بىلەن سېپىلنىڭ شەرقىي قوۋۇقىغا بارساق،
باندىتلارنىڭ قۇيرۇقى ئەمدى پوتەيلەردىن ئايرىلىپ مالىلارنى
ھەيدەپ ماڭغانكەن. بىز ئاتلىق ھۇجۇم قىلىپ قوغلىدۇق،
ئۇلار ئىتتىك ماڭالايدىغان ئات، تۆگە، كالىلارنى ئالدىدا ھەي-
دەپ، ئىتتىك ماڭالمايدىغان چارۋىلارنىڭ ھەممىسىنى بىزگە
تاشلاپ قاچتى. بۇ قويلارنىڭ ھەممىسىنى بىرلەشتۇرۇپ ھەيدەپ
ماڭدۇق. بىزنىڭ بىر قىسىم چارۋىلارنى قايتۇرۇپ كەلگەنلىكە-
مىزنى كۆرگەن موري خەلقى، چارۋا ئىگىلىرى ئالدىمىزغا يۈ-
گۈرۈشۈپ چىقتى. قايتۇرۇپ كەلگەن چارۋىلارنىڭ سانى كۆپ،
ئىگىلىرىگە قايتۇرۇشتا قالايمىقانچىلىق چىقىشتىن ئېھتىيات
قىلدۇق. ئۇنىڭ ئۈستىگە، كەچ بولۇپ كەتتى. ئاخىر بارلىق
چارۋىلارنى ھاكىم ئىدارىسىگە تاپشۇرۇپ، كۆزەت قىلىشنى
ساقچى ئىدارىسىگە ئۆتكۈزۈپ بەردۇق. لى ھاكىمنىڭ قوشۇلۇشى
بىلەن چارۋا مالىلارنى ئىگىسىگە قايتۇرۇپ بېرىدىغان بولدۇق.
ئەتىسى بىزنىڭ لىەننىڭ مۇلازىمەتچى خادىمى ئابدۇقادىر ھەم
تۆت ـ بەش نەپەر كەنجى كوماندىرلىرى بىلەن چارۋا ئىگىلىرى-
نىڭ قولىدىكى تولۇق بولمىغان سان بويىچە تەقسىم قىلىشقا
كىرىشتۇق. ساندا پەرق بولغاندا مەھەللە ئاقساقاللىرىنىڭ ئىس-
پاتى بويىچە بۆلدۇق. ئىگىسى چىقمىغان 1500 قوي، 70 ـــ
80 دەك ئات، كالا، تۆگە ئېشىپ قالدى. بۇلارنى ئىگىلىرى
كەلسە ئەكەتسۇن دەپ ھاكىم ئىدارىسىگە ئۆتكۈزۈپ بەردۇق.
چارۋا ئىگىلىرى بىزنى سويۇپ يىسۇن دەپ 100دەك قوي، 10 ـــ
20 دەك ئات، كالا تەقدىم قىلدى. ئالمىساق ئۇنمىدى. بۇ
ئىشلارنى كۆرگەن گومىنداڭ ئوفىتسېر ۋە ئەسكەرلىرى ئاغزى-
نى ئېچىشىپ قالدى. ئېشىپ قالغان چارۋىدىن 200 قوي،
ئىككى كالىنى ساقچى ئىدارىسى قارىمىقىدىكى پارتىزانلارغا

بەردۇق. كېيىن چارۋا ئىگىلىرى يەنە بىرگە سوۋغا قىلىپ ئە-
كەلگەن 300 ــ 400 دەك قوينى موري بازار ئىچىدىكى كەمبە-
غەللەرگە بىر ـ ئىككىدىن ئۇلەشتۇرۇپ بەردۇق. بۇ ئىشمىزدىن
جەڭچىلىرىمىز ۋە خەلق خۇشال بولۇپ، رازى بولدى. باندىتلار-
نىڭ شۇنچە كۆپ چارۋىلارنى قايتۇرۇۋالغانلىقىمىزغا چىدىماس-
لىقى تەبىئىي ئىدى. ئۇلارنىڭ يەنە بۇلاشقا كېلىشىنى پەرەز قە-
لىشقا بولاتتى. ناھىيەدىكى ھەربىي ۋە مەمۇرىي ئەمەلدارلار بۇ
تەھدىتنى سېزىپ، شەھەرنى تارتىۋېلىش خەۋپى بار دەپ يۇقە-
رىغا دوكلات يوللاشتى. باندىتلار شۇنچە كۆپ چارۋا بىلەن شە-
ھەرده نېمە قىلىدۇ. شەھەر ئىچىگە كىرىپ ساق چىقمايدىغانلە-
قىنى ئۇلار بىلمەمدۇ؟

گۇچۇڭدىكى 46 ـ شىنىڭ قوماندانلىق شتابىدىن 10 ـ ئاي-
نىڭ 15 ـ كۈنى ئاتلىق تولۇق زامانىۋىلاشقان بىر يىڭ ئەسكەر
ھەم شاۋجياڭ (گېنېرال مايور) دەرىجىلىك بىر قوماندان ۋە بىر
تۈەنجاڭ مورىغا كەلدى. بۇلار كېلىش بىلەن بۇرۇن كەلگەن لۇي
تۈەنجاڭ ھەم بىزنىڭ يىگجاڭ شا تىڭفاڭ بىلەن ھاكىم ئىدارە-
سىدە مەجلىس ئېچىپ قوماندانلىق شتابى قۇردى. باش قوماندان
شاۋجياڭ بولدى. كەچقۇرۇن ھاكىم ئىدارىسى زىياپەت بەردى.
مەن زىياپەتكە قاتناشمىدىم. ئەسكەر كۈچى پارتىزانلارنى قوشە-
قاندا 600 گە يەتتى. 10 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى يىگدىڭسەندىكى
باندىتلار بىرقانچە ھەپتىلەپ يىغقان چارۋا مالىرىنى چاڭشىگە-
ياۋ قوملۇقى ئارقىلىق ئالتايغا ھەيدەپ ماڭماقچى بولۇشۇپتۇ.
بىزگە ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسۇپ، مالىلارنى قايتۇرۇۋېلىش ۋەزە-
پىسى تاپشۇرۇلدى.

يېڭى كەلگەن ئاتلىق يىگنىڭ كوماندىرى جاۋ XX باشچىلە-
قىدا، كېچە سائەت 12دە سەپەرگە ئاتلاندۇق. باندىتلار بىلەن
سەھەر 4 لەردە، قىشلاق ئاغزىدا تۇتۇشۇپ، قاتتىق ئېلىشتۇق،
كەچقۇرۇن سائەت 6 غىچە جەڭ قىلدۇق. باندىتلارنىڭ ئادەم سا-

نى 200 ــ 300دەك بار ئىدى. بىز 500دەك ئادەم ئىدۇق. ئاتـ
لىق قىسمىنىڭ جەڭچى ـ ئوفىتسېرلىرىدىن 50 ــ 60تەك ئا-
دەم شۇ كۈنى ئۆلدى. باندىتلارغا كۈچمىز يېتىدۇ دەپ، يىڭ
كوماندىرى مەسئۇل بولۇپ چىققانىدى. كەچقۇرۇن باندىتلار يې-
قىن كېلىپ تېخمۇ قىرغىلى تۇردى. ئاتلىق يىگنىڭ 70 ــ
80 پىرسەنتى قىرىلىپ كەتتى. جاۋ يىگجاڭ ئەتىگەندە لېيەنگە
ئۇرۇش مەيدانىنى تەقسىم قىلىشتا بىز 9 ـ لېيەنگە بوستان
يېزا ئېغىزىنىڭ جەنۇبىي تەرىپىنى تەقسىم قىلغانىدى. بىزدە
مەرگەنلەر بار ئىدى، بىزگە بىرەر ئادەم كۆرۈنۈپلا قالسا دەرھال
بىرى ياكى بىر ـ ئىككىسى بىرلىشىپ قارىغا ئېلىپ ئاتاتتى.
شۇڭا، باندىتلار بىز تەرەپكە ئانچە قىزىقمىدى. قىسىم شىنجاڭ
ئەسكەرلىرى، ئىچكىرىدىن كەلگەن ئەسكەرلەر دەپ ئىككىگە
ئايرىلاتتى. يىگجاڭ دەرھال شۇ يەردىلا ئۆلگەن جەڭچىنىڭ كى-
يىملىرىنى سالدۇرۇۋېلىپ يەڭگۈشلەپ كىيىپ: «سىلەردىن ئا-
دەم چىقىم بولمىدى. بىزنىڭ يىگدىن ئادەم بەك كۆپ چىقىم
بولدى. بىز تاغ سوقۇشىنى بىلمىگەنلىكىمىز ئۈچۈن تاغ تەرەپـ
نى باندىتلارغا قويۇپ بېرىپ، ئۆزىمىز ئازگالغا چۈشۈپ قال-
دۇق، سىلەر ئالدىنقى سەپكە بېرىپ ئۆلگەنلەرنىڭ مىلتىق، ئوق
ۋە قول بومبىلىرىنى يىغىپ كېلىڭلار» دەپ بۇيرۇق قىلدى.
ئۆزلىرى قېچىشقا باشلىدى. ناماز شام بولۇپ قالدى. شۇ ئەس-
نادا بىزنىڭ ئىسمائىل دېگەن جەڭچىمىز غايىبتىن ئوق تېگىپ
ئۆلۈپ كەتتى. مەن جاۋ يىگجاڭنىڭ بۇيرۇقىنى قوبۇل قىلىپ
لېيەننى باشلاپ ئاتلىنىپ بولغۇچە، باندىتلار پىيادە، ئاتلىق ئۆل-
گەن ئەسكەرلەرنىڭ قورال ـ ياراغلىرىنى يىغىپ، كىيىم ـ كې-
چەكلىرىنى سالدۇرۇۋېلىپ، بىز تۇرغان ئورۇنغا بېسىپ كىردى.
بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ جەنۇب تەرەپكە چېكىنىپ، بىر بەندىن ئا-
رىلىق تاشلاپ، موري ناھىيىسىگە قاراپ ماڭدۇق. مەن ھوشۇر
بەنجاڭنى باتۇر، يۇرەكلىك دەپ ئۆزۈمگە مۇھاپىزەتچى قىلىۋالغا-

نىدىم. بىز بىر تاغنىڭ ئۈستىگە چىقىپ قارىساق، ئاتلىق يىگىتنىڭ سېرىق كىيىملىك ئون نەچچە ئەسكىرى قېچىپ كېلىۋاتقانىكەن. ئارقىدىن 20 — 30 دەك باندىت قوغلاپ كېلىۋاتىدۇ. يېتىشۋالغانلىرىنى ئوغلاق تارتقاندەك ئاتتىن يۇلۇپ ئېلىۋاتىدۇ. شۇ ئارىدا كۆز باغلىنىپ قالغاچقا، قارىغا ئېلىپ ئاتقىلى بولماي قالدى. شۇنداق بولسىمۇ تۆت كىشى بىر گۇرۇپپا بولۇپ، ئوق چىقاردۇق. ئاتقان ئوقمىز تەگكەن — تەگمىگەنلىكىنى بىلگىلى بولمايدۇ. لېكىن، ئىتتىك كېلىۋاتقان باندىتلار تىمتاس توختاشتى. قېچىپ كېلىۋاتقان گومىنداڭنىڭ سېرىق كىيىملىكلىرىمۇ قېچىپ قۇتۇلدى، بىزنىڭ تۇراق ئوسمان دېگەن جەڭچىمىز بىزنىڭ لېيەنىنىڭ جەڭچىلىرى ئۆتۈپ بولدى، دېگەن خەۋەرنى يەتكۈزدى. بىزمۇ دۆڭدىن چۈشۈپ ماڭدۇق. ئالدىدا يېتىپ بارغانلارنى موري سېپىلىدا جاۋ يىڭجاڭنىڭ تەرجىمانى (قازاق) «سىلەر نېمىشقا قاچىسىلە؟» دەپ ئالدىنى توسۇۋاپتۇ، بەزىلىرى گېپىگە قۇلاق سالماي، مورىنىڭ سېپىلىنى ئايلىنىپ كېتىپتۇ، بەزىلىرى بىزنى سېپىل قوۋۇقىدا ساقلاپ تۇرۇپتۇ. ئىچىدىن قوراللىق بىر بەن قوۋۇقنى توسۇپ بىزنىڭ جەڭچىلەرنى كىرگۈزمەپتۇ، مەن تەرجىمانىنىڭ ئالدىغا بېرىپ چىرايلىقچە:

— بىز بەكمۇ چارچاپ كەتتۇق، ئەسكەر بالىلارنىڭ قورسىقى ئاچ، سىرتتا بىرنەرسە يېمىدى، — دېدىم.

ئۇ مەندىنمۇ قاتتىق ۋارقىراپ:

— سەن لېيەنجاڭ تۇرۇپ، ئەسكەرلىرىڭنى ئېلىپ قاچتىڭ، جاۋ يىڭجاڭ قالدى، — دەپ تاپانچىنى تەڭلىدى. ئارقىمىزدىن كېلىۋاتقان ئەسكەرلەر تەرجىمانىنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ:

— نېمە دەيسەن؟ — دەپ مەيدىسىدىن ئىتتەردى، مەن ئالدىغا قىسىلىپ كىرىپ ئەسكەرلەرگە:

— ئۆزۈڭلارنى بېسىۋېلىڭلار، — دەپ مەسلىنى چىرايلىق

ھەل قىلىشقا ئۇندىدىم. ئۇ ئەھۋالنى چۈشىنىش بىلەن ياقتا تۇرسۇن، تەرجىمان سېپىل ئىچىدىن باشلاپ چىققان قوراللىق بىر بەن ئادەمگە بىزنى يامانلاپ بېرىۋاتىدۇ. مەنمۇ جاندىن تويۇپ ئاتتىن سەكرەپ چۈشتۇم. ھوشۇر بەنجاڭ ۋە باشقىلارمۇ ئاتتىن چۈشۈپ تەرجىمانىنىڭ ئالدىغا كەلدى، مەن:

— سەن تەرجىمان تۇرساڭ، بىزنىڭ ئالدىمىزنى توسۇيدىغان نېمە ھوقۇقۇڭ بار؟ سەن بارلىق باندىتلارنى ئۆزۈڭ چاقىرىپ كېلىپ، بىزنى ئۇرۇش ئوتى ئىچىگە ئەكىرىپ قويۇپ، جاۋ يىڭجاڭنى تاشلاپ، ئۆزۈڭ نېمىشقا قېچىپ كەلدىڭ؟ — دېدىم.

مەن ناگاننى كۆزىگە تەڭلەپ تۇرۇپ سول قولۇم بىلەن گېلىنى سىقتىم، بىزنىڭ ئەسكەرلەر مىلتىق تەڭلەپ سېرىق كىيىملىك ئەسكەرلەرنى ئوراپ بولدى. ھوشۇر بەنجاڭ ئۇنىڭ قولىدىكى ناگاننى تارتىۋالدى. جەڭچىلىرىمىز تىل — ھاقارەتلەرنى ياغدۇرۇۋەتتى. مەن قولۇمنى ياقىسىدىن قويۇپ بەرمەي ئارقىسىغا قاتتىق ئىتتىرىۋەتكەنىدىم، يىقىلىپ چۈشتى. ئاردىدىن جەڭچى ئىبراھىمنىڭ خەنزۇچە:

— سەن جاۋ يىڭجاڭنى تاشلاپ نېمىشقا قېچىپ كەلدىڭ! بىزدىن بۇرۇن نېمىشقا قېچىپ كېلىسەن؟ سەن ئۆزۈڭنى ئاقلىماقچىمۇ؟ — دەپ ئالدىغا ئېتىلىپ باردى.

— ۋاي قۇداي، ئۆتۈرۈك ئايتىماڭ (ۋاي خۇدا، يالغان ئېيتماڭ)، — دەپ سىزلەشكە چۈشتى تەرجىمان.

ئۆزى باشلاپ چىققان بىر بەن ئەسكەر تەرجىمانىنىڭ يالغانچىلىقىنى ئاڭلاپ، بىزگە تەڭلەپ تۇرغان مىلتىقلىرىنى مۇرىسىگە ئېسىپ، يىراق بېرىپ تۇردى. مەن قوۋۇقنى ئاچ دەپ ۋارقىرىۋىدىم. بىزنىڭ پاراڭلىرىمىزنى ئاڭلاپ تۇرغان قوۋۇق باققۇچى ۋە سېپىل تۇۋىدىكىلەر ئىلاجسىز قوۋۇقنى يېرىم ئاچتى. بىز شەرقىي قوۋۇقتىن كىرىپ، ئۆز ياتاقلىرىمىزغا كىرىپ كەتتۇق. بىز تېخى تاماق يېمىگەنىدۇق، بىزنىڭ يىڭجاڭ شا

تىڭغاڭ شۇ كېچىدىلا 9 ـ لىيەننى قورالسىزلاندۇرۇپ، بەييالىگىۇ ـ دىن قايتىپ كەلگەن مەن باشلىق بارلىق جەڭچىلەرنى موري نا ـ ھىيلىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ ئالدىغا ئاپىرىپ، «بىرىڭ مىدىر ـ لىمايسەن، قايسىڭ مىدىرلىسىاڭ جازالىنىسەن» دەپ، ئولتۇرغۇ ـ زۇپ قويىدى. بىز ھەممىمىز جىم ئولتۇردۇق، كۆڭلىمىزگە كەچمىگەن ئىشلار كەچتى. يېنىمىزدىكى جەڭچىلەرگە، مانا ئەم ـ دى قورالسىز ناھەق ئۆلىدىغان بولدۇق، دېدىم، يېرىم سائەتتىن كېيىن مېنى ئايرىپ ساقچى ئىدارىسى ئىشخانىسىنىڭ بىرىگە ئەكىرىپ، ئولتۇرغۇزۇپ قويىدى. ئىشىنىڭ مۇنداق بولۇشىدا، نې ـ مە ئۇچۇن ئاتلىق يىڭ قىرلىپ تۇگەپ، 20 ــ 30 ئادەم بىلەن جاۋ يېڭجاڭ، لىيەنجاڭلا ساق قالدۇ، نېمە ئۇچۇن سۇ لىيەنجاڭ ـ نىڭ (سوپاخۇن لىيەنجاڭ ــ ت) بىرقانچە كىشىلىرىلا ئۆلۈپ، قالغانلىرى ساق قالدۇ، دېگەن گۇمان سەۋەبچى بولغانكەن. شېڭ شىسەي دەۋرىدىن تارتىپ گومىنداڭ دەۋرىگىچە ئالتايدا نۇرغۇن قوشۇننىڭ قىرلىپ كېتىۋاتقانلىقىنى سۇرۇشتە قىلـ ـدىغان بىرەر ئادەم چىقمىغان. مانا بۇگۇن گومىنداڭنىڭ موردـ ـدىكى قوماندانلىرى بىر يېڭىڭ كۆپىنچىسىنىڭ ئۆلۈپ كەتكەنـ ـلىكىنى جاۋ يېڭجاڭنىڭ تاكتىكىسىنىڭ ناچارلىقى ۋە يەر شارا ـ ئىتىدىن پايدىلانماي ئىستراتېگىيە جەھەتتە كەتكۇزۇپ قويغان قابىلىيەتسىزلىكىدىن كۆرمەستىن، 9 ـ لىيەن ۋە شەخسەن مې ـ نىڭدىن كۆرۈۋاتىدۇ. بۇ ئىشلار بىزنىڭ يېڭجاڭ شا تىڭغاڭنىڭ ئويۇنى ئىكەنلىكى ئېنىق ئىدى. قوماندان ئەھۋالنى موري ساقـ ـچى ئىدارىسىدىكى بازارقاندىن ئىگىلەيدۇ. بۇ كىشى ياخشى ئادەم بولۇپ بارلىق ئەھۋالنى بىز بىلەن مەسلىھەتلىشىپ تۇراتتى، شۇ كىشىدىن ئۇقۇشمىزچە، قوماندانلار ئەھۋالنى ئۇققاندىن كېيىن مۇزاكىرىلىشىپ، بىرىنچىدىن، 60 ــ 70 تەك كىشىنى ساقچى ئىدارىسىنىڭ قەيىرىگە سولاش كېرەك؟ كامىرغا سىغـ ـمايدۇ؛ ئىككىنچىدىن، ئۇلار باندىتلار بۇلاپ كەتكەن چارۋىلارنى

قايتۇرۇپ كېلىپ خەلقە كۆپ ياخشىلىق قىلدى. يەرلىك خەلـ ـق بۇلارنى ياخشى كۆرىدۇ؛ ئۇچىنچىدىن، موردا ئۇلارغا تەڭ كەلـ ـگۇدەك ھەربىيلەرمۇ يوق. بىزگە ئۇلارنىڭ چوڭ پايدىسى بار دې ـ يىشىپتۇ. يېڭجاڭ شا تىڭغاڭ ئىككى ـ ئۈچ سائەتتەك ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن مېنى چاقىرىپ شاۋجياڭ ۋە جاۋ يېڭجاڭنىڭ يېنىغا ئەكىردى. ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقىمۇ بار ئىكەن. ئىشىككە بىر قول پىلىموت تۇتقان، ئىككى مىلتىق تۇتقان قاراۋۇل قويۇپتۇ. جاۋ يېڭجاڭ ئورۇندۇق قويۇپ ئورۇن كۆرسەتـ ـتى. شۇنىڭدىن كېيىن شاۋجياڭ :

ــ كەمچىلىك ئوسمان قارىيدا ئىكەن، ئۇنى بەش سوتكا قا ـ ماقتا ئالىمىز. سىز لىيەنىڭزنى ئەكېتىڭ، ــ دېدى يۇمشاق گەپ قىلىپ.

ئىلگىرى ئۇنىڭ پوزىتسىيىسى يامان ئىدى. مەن دەرھالـلا ئىككىلەنمەستىن، ھەربىي قائىدە بويىچە سالام بېرىپ، ساقچى ئىدارىسى دەرۋازىسى ئالدىغا چىقتىم. بىچارە جەڭچى ـ كومان ـ دىرلار ئىدارە ئالدىدا قويدەك يىغلىپ ئۇخلاپ كېتىپتۇ. ئەسـ ـكەرلەر ئۇرۇشتا چارچاپ كەتتى، سوتكىلاپ ئىسسىق تاماق يې ـ مىدى، ئۇلارغا ھاردۇق يەتكەنىدى. تاڭ ئاتاي دەپ قالدى، مەن مۇئاۋىن پەيجاڭ ئوسمان قارىنى چاقىرىپ:

ــ سىز ھازىرچە ساقچى ئىدارىسىدە قالمىسىز، ــ دېدىم.

ئوسمان قارىي دەرھال تاتىرىپ كەتتى.

ــ نېمە ئۇچۇن؟ ــ دېدى ئۇ ماڭا قاراپ ئەجەبلىنىپ، مەن:

ــ قورقماڭ، بىز بار، ھېچقانداق ئىش يوق. ۋاقىتلىق تۇ ـ رىسىز، ــ دېدىم.

ئوسمان قارىي كۇچالىق، 1934 ـ يىلى خوجىنىياز ھاجىمغا ئەسكەر بولغان. ساقچى ئىدارىسىنىڭ قازاق شۇنگەنگە:

ــ ئوسمان قارىيغا ئوبدانراق قاراپ قويۇڭ، بىرەرى سۇيـ ـقەست قىلىپ قويمىسۇن، ــ دەپ ئۆتۈندۇم. شۇنگەن دەرھالـلا،

سىز غەم قىلماڭ دەپ مېنى خاتىرجەملەندۇرۇپ، كىرىپ كەتتى.

مەن دەرۋازا ئالدىدىكى لىيەنگە كوماندا بېرىپ، ئورۇنلىرىدىن تۇرغۇزدۇم. بىز گازارمىغا كەلسەك، بىز تۇرغان گازارمىنى بىر پەي قوراللىق ئەسكەر قورشاپ تۇرۇپتۇ، بىزنى گازارمىغا كىرگۈزمىدى. سائەت توّت بولۇپ قالغانىدى، بىزنىڭ يېڭجاڭ شا تىڭفاڭ، يەنە بىر تۇەنجاڭ ھەم ساقچى ئىدارىسى باشلىقى چىقىپ بىزنىڭ گازارمىنى كۆزەت قىلغان ئەسكەرلەرگە قايتىشقا بۇيرۇق بەردى، ئاندىن بىز گازارمىغا كىرىپ ئارام ئالدۇق. جەڭچىلەر ئۇيقۇسىز، چارچاپ كەتكەنلىكتىن تاماقمۇ يېمەستىن يېتىپ قالدى. ھېرىپ كەتكەن ئەسكەرلەرنى پوستقا قويۇشقا بولمىدى. ئىلاجى يوق كانايچى ئېزىز، ئاشپەز تۇرسۇنئاخۇن، نامان، تۇراق ئوسمان، ئوبۇلقاسىم توختى، ئىبراھىم قاتارلىقلارنى يىغىپ مەسلىھەتلىشىپ شۇ كۈنكى پوستىنى ئۇستىمىزگە ئالدۇق. مەن پوست جەريانىدا ئايرىم يولداشلارغا گومىنداڭدىن كۆرۈڭقان خورلۇقلىرىمىزنى ئېيىتتىم. ئۇلارنىڭمۇ ئىچى پۇشۇپ تۇرغانىكەن، ئويلىغان مەقسەت ۋە پىكىرلىرىنى تولۇق، ئاشكارا ئېيتىشقا جۈرئەت قىلدى ۋە ئىلغار پىكىرلەرنى بېرىدىغان بولدى. شۇنىڭ بىلەن يولداشلارغا بەزى پىكىرلىرىمىزنى يۈرەكلىك دېيەلەيدىغان بولدۇق. شۇ ئارىدا، باندىتلارغا ئەسىرگە چۈشۈپ قالغان ھوشۇر موللا (ھازىر غۇلجىدا بار) ئون كۈندىن كېيىن بەيياڭگۇ ئۇرۇشىدىكى مالمانچىلىقتىن پايدىلىنىپ قېچىپ كەلسە، سولاپ قويۇپتۇ. مەن ئىبراھىم دېگەن مۇھاپىزەتچىم (خۇيزۇ) بىلەن كىيىم ـ كېچەك ئېلىپ، كۆرۈشۈپ كەلدىم. ھوشۇر موللىنىڭ دېيىشىچە، باندىتلار ئەسىر ئېلىشى بىلەنلا ئالدىدا قامچىلاپ ئۇرۇپتۇ، ئۇنىڭدىن كېيىن ئاتنىڭ قۇيرۇقىغا قولىنى باغلاپ سۆرەپ مېڭىپتۇ. ھوشىدىن كەتكەندە ئاغزىغا سۇ تېمىتىپ ھوشىغا كەلگەندىن كېيىن:

— ئات تاقىلاشنى بىلەمسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— مەن ئاشپەز، — دەپتۇ.

ھوشۇر موللا ئەسلىي ناۋاي ئىدى. ئاشپەزلەرگىمۇ يارىدەملەشىپ تۇراتتى. قېنى ئەمىسە، بىزگە تاماق يېساپ بەر، دەپتۇ. گۆش جىق بولغانلىقتىن گۆشنى ئۇششاق توغراپ بىر قازان سۇيۇقئاش ئېتىپتۇ. بۇ ئاش باندىتلارغا يارىپ كېتىپتۇ. بۇنىڭ بىلەن ئاشپەزلىك قىلىپتۇ. سۇنى، ئوتۇنلارنى ئۆزى ئەكېلىدىغان بولۇپتۇ. بەيياڭگۇ سوقۇشىدا باندىتلار ئۇرۇشقا كەتكەندىن كېيىن، كېچىدىن پايدىلىنىپ قېچىپ مورىغا يېتىپ كەلسە، ھاكىم دۇشمەنگە ئەسىرگە چۈشۈپ، ئەمدى ئىشپىيون بولۇپ كەپتۇ، دېگەن گۇمان بىلەن قاماپ قويۇپتۇ. ھوشۇر موللىنى بەش كۈندىن كېيىن جەڭچىلەرنىڭ تەلىپى بويىچە، ئۇستازىم شىيەنجاڭنىڭ قېشىغا بېرىپ، كاپالەتلىككە ئېلىپ قايتۇرۇپ كەلدىم. ئۇ گەرچە ھايات قالغان بولسىمۇ، يۈز ـ كۆزلىرى جاراھەتلەنگەن بولۇپ، بەدەنلىرىدە تاياقتىن كۆكەرگەن ئىزلار بار ئىكەن. ئۆزى ئورۇقلاپ كېتىپتۇ. گازارمىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن يىغلاپ كەتتى. گازارمىدا دەم ئېلىشنى تاپشۇردۇم. قۇربان بولدى دەپ ئىسمى ئۆچۈرۈلگەن سەپدىشىمىزنىڭ سېپىمىزگە قايتىپ كېلىشى ھەممىمىزنى خۇشال قىلدى. ئەتىسى بىر خەنزۇ گەيجاڭ (مەھەللە باشلىقى) بىر ئۇيغۇر مۆتىۋەر كىشى بىلەن بىز تۇرغان گازارمىغا كېلىپ:

— جامائەت ۋە خەلق سىزلەردىن ھال سورىماقچى بولۇۋاتىدۇ، كەلسەك بولامدۇ؟ — دېدى.

— بولىدۇ، لېكىن بىرنەرسە ئەكەلمىسۇن، ئاۋارە بولماڭلار، — دەپ جاۋاب بەردىم.

شۇنداق بولسىمۇ ئەتىسى خەنزۇ، ئۇيغۇر، قازاق، خۇيزۇ، تاتار دېھقان ـ چارۋىچىلاردىن 20 — 30دەك ئادەم كالا، قوي قاتارلىق سوۋغا ـ سالاملارنى ئەكەپتۇ، بۇلارغا ئەگىشىپ تاماشا قىلغىلى كەلگەنلەرمۇ ئاز ئەمەس، بىز تۇرغان گازارمىنىڭ ئالدى

بىر بازار بولدى. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن گومىنداڭ شتابى قورقۇپ ئالاقزادە بولۇپ كەتتى.

17 ـ نومۇرلۇق پوتەيدىكى مەخپىي يىغىن

بەيياڭگۇدىكى ئىككىنچى قېتىملىق سوقۇشتىن كېيىن مورى ئەتراپلىرىدا سوقۇش بولمىدى. تەكشۈرۈشكە بىزنى ئەۋەتمەيدىغان بولدى، گومىنداڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ كۆزقارىشى توغرا بولمىدى. ئۇلارنىڭ ئىشەنمەسلىكى يولداشلارنى بىزار قىلدى. ئۇلار بىزنى قانچىلىك چەتكە قاقسا، يولداشلارنىڭ ئىتتىپاقى شۇنچە كۈچەيدى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى ئىسيان كۆتۈرۈش ياكى پۈرسەت تېپىپ ئىنقىلابىي ھەرىكەت ئېلىپ بېرىش ھەققىدە گەپ ـ سۆزلەرنى قىلىشىدىغان بولدۇق، بولۇپمۇ بىرەر ئورۇندا ئىنقىلاب پارتلاپ قالسا، شۇلارغا قوشۇلۇش ياكى بىزگە رەھبەرلىك قىلىدىغان تەجرىبىلىك زىيالىيلار بولسا ھەرىكەت ئېلىپ بېرىش توغرۇلۇق مۇزاكىرىلەر بولۇپ تۇردى.

1944 ـ يىلى 4 ـ ئايدا، بىز ئۇرۇمچىدىكى ۋاقىتىمىزدا، قاسىم مەڭلىكوف[1]، ئابدۇرېھىم مەمەتوف، ئابلىز پەيجاڭ رەھبەرلىكىدە، 30 نەپەر مىللىي يولداشتىن تەركىب تاپقان بىر پەي، يەنە قوراللىق بىر يىڭ ئەسكەر بىلەن شېڭ شىسەينىڭ ئالتۇن ـ كۆموش، دۇنيالىرىنى لەنجۇغا ئېلىپ بېرىپ شېڭ شىسەينىڭ مۇناسىۋەتلىك كىشىلىرىگە يەتكۈزۈپ بېرىشكە ماڭغاندى. ئۇلار قايتىشىدا قورال ـ ياراغ، ئوق ـ دورا ۋە ھەربىي لەرگە كېرەكلىك ئەشيالارنى ئاچىقماقچى بولغان، بۇنىڭغا شېڭ شىسەينىڭ تۆتىنچى ئىنىسى شېڭ شىچى رەھبەرلىك قىلغانىدى، 50 ـــ 60 ماشىنا بىلەن توشۇلىدىغان قورالنى لەنجۇ ھەر

① قاسىم مەڭلىكوف ـــ ئازادلىقتىن كېيىن كورلا شەھەرلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمىگە باشلىق بولغان.

بىي رايون قوماندانلىقى بەرمەپتۇ. گەرچە، جياڭ جيېشىنىڭ ئالىي سۇڭ مېيلىڭ خانىم شىنجاڭغا كېلىپ شېڭ شىسەينى گومىنداڭ ھۆكۈمىتىگە تەسلىم بولۇشقا قايىل قىلغان بولسىمۇ، لېكىن شېڭ شىسەي شىنجاڭدىن ئايرىلمىغانىدى. گومىنداڭ قورالنى بېرىپ قويسا، شېڭ شىسەي شىنجاڭنىڭ ھۆكۈمرانى بولغاچقا، گومىنداڭغا قارشى چىقىشقا ئىشلىتىدۇ، دەپ قاراپ، قورالنى بېرىشنى كەينىگە سۈرۈپ كەلگەنىكەن. 1944 ـ يىلى 9 ـ ئايلاردا گومىنداڭ ۋەكىلى ۋۇ جۇڭشىن شىنجاڭغا كېلىپ شىنجاڭنىڭ مەمۇرىي ۋە ھەربىي ھوقۇقىنى ئۆتكۈزۈۋالغاندى. شېڭ شىسەيگە گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ دېھقانچىلىق ۋە ئورمانچىلىق مىنىستىرى بولۇپ تەيىنلەنگەنلىكى ھەققىدە ئۇقتۇرۇش كەلدى. بىزدىن كەتكەن پەي 11 ـ ئايلاردا قايتىپ كېلىپ بىزگە قوشۇلدى. بۇ ۋاقىتلاردا، مورى ئەتراپى خەۋپلىك بولۇپ، قوماندانلىق شتاب خەلققە ئالۋان سېلىپ، پوتەي، ئاكوپ، سىرتىدىن سېپىل ئىچىگە كىرىدىغان ئالاقە يوللىرىنى ياستۇاتاتتى. بۇ قۇرۇلۇش بىر ئاي ئىچىدە پۈتتى. پوتەيلەردە ساقچى ئىدارىسى قارىمىقىدىكى پارتىزانلار بەن، گۇرۇپپىلارغا بۆلۈنۈپ، كېچە ـ كۈندۈز ساقلاشقا باشلىدى. بىزنىڭ 9 ـ لىيەنگە سېپىل تېشىدىكى بىر كىچىك قورغان، مورى شەھىرىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى پوتەيلەرنى ساقلاش تەقسىم قىلىندى. ھاۋا سوغۇق، پۈتۈن ئەتراپنى ئاپئاق قار قاپلاپ كەتتى. پوتەي ئىچى سوغۇق، تاماقنى ئاشپەزلەر يەتكۈزۈپ بېرەتتى. گومىنداڭنىڭ ئەسكەر ۋە ئەمەلدارلىرى ھەممىسى سېپىل ئىچىدە، ئىسسىق ئۆيلەردە، بىز تالادا قالدۇق. ئىشەنمەسلىك بىزنى بىزار قىلدى. شۇڭا، 11 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى مەڭلىك قاسىم يېتىپ ساقلايدىغان 17 ـ نومۇرلۇق پوتەينىڭ يېنىدىن تۆشۈك ئېچىپ، پوتەي ئىچىدە يىغىن ئاچتۇق. بۇ قېتىمقى يىغىنىمىزغا مەن، مەڭلىك قاسىم، ئابدۇرېھىم مەمەتوف، مامۇت بوداق، ئوبۇلقاسىم توختى،

هوشۇر موللا، تۇراق يۇنۇس، تۇراق ئوسمان، ئىبراھىمئاخۇن (خۇيزۇ)لار قاتناشتى. ئالدى بىلەن مەن سۆز قىلىپ، مورى ئەتراپىدىكى سوقۇشلاردا قۇربان بولغان 9 ـ لىيەندىكى يولداشلارنىڭ قەھرىمانلىق ئىش ئىزلىرىنى، ئۇلارنىڭ بالا ـ چاقىلىرىنىڭ يېتىم بولۇپ قالغانلىقىنى تىلغا ئالدىم ۋە:

ـــ ئۇلار خەلق ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئىسسىق قانلىرىنى ئاققۇزدى، لېكىن گومىنداڭنىڭ قوماندانلىرى، قوماندانلىق شتابى ئۇلارنىڭ ئائىلىسىگە غەمخورلۇق قىلمىدى، ھازىر گومىنداڭ ئارمىيىسى بىزگە ئىشەنمەسلىك، چەتكە قېقىش پوزىتسىيىسىدە بولۇۋاتىدۇ، بىزنىڭ تەقدىرىمىزمۇ گومىنداڭ قولىدا ئاخىر قۇربان بولغان يولداشلاردەك بولۇشى مۇمكىن. ئەمدى نېمە قىلىشىمىز كېرەك؟ مېنىڭچە 8 ـ لىيەندىكى يولداشلارغا ئېھتىياتچانلىق بىلەن تەشۋىق قىلىپ، ئۇلارنىڭ گومىنداڭغا قارشى ئىنقىلابىي ئاڭ ـ سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈپ، كۆچىنى توپلاپ گومىنداڭغا قارشى قورالىق تەشكىللىنىش كېرەك، ـــ دېدىم.

شۇ چاغدىكى ۋەزىيەت ۋە سەۋىيەم بويىچە شۇنچىلىكلا سۆزلىدىم. ئۇنىڭدىن كېيىن ئوبۇلقاسىم بەنجاڭ (8 ـ لىيەندىكى) سۆزلىدى. بۇ يىغىندا گۇچۇڭدىكى (8 ـ لىيەندىكى) يولداشلار بىلەن بىرلىشىپ گومىنداڭغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، ھازىرچە قۇم تاغ[1]قا كىرىۋېلىش ياكى تۇرپان، پىچان بىلەن گۇچۇڭ ئارىلىقىدىكى تەڭرىتاغقا چېقىۋېلىپ گۇچۇڭ، مورى خەلقىنىڭ گومىنداڭغا قارشى قوزغاش، دېگەن مەسىلە ئۇستىدە مۇزاكىرە قىلىشتۇق. بۇ ئىشلاردا ئالدىراڭغۇلۇق قىلىشقا زادى بولمايتتى. بۇ خىل ئالدىراقسانلىق بېشىمىزدىن نۇرغۇن قېتىم ئۆتتى، گومىنداڭغا بۇ ئىشلار سېزىلىپ قالسا، بارلىقىمىز ۋەيران بولىمىز. بەزى يولداشلىرىمىزنى ئالدىراقسانلىق قىلمايدۇ دېگىلى بولمايتتى، بىرىنچى قېتىم تۇرپاندىكى ۋەقەدە تەجرىبە بولغاندى. يىغىنىڭ ئاخىرىدا يولداش ئابدۇرېھىم مەمەتوف سۆز قىلدى:

ـــ بىز كورلىدىن قايتىپ تۇرپانغا يېتىپ كەلگەندە يولداشلار بىلەن بىللە مەسلىھەتلىشىپ، تۇرپاندىلا ئىسيان كۆتۈرۈپ چىقماقچى ئىدۇق، بىراق سىلەرگە تارتىشتۇق، سىلەر بىلەن قوشۇلغاندىن كېيىن بىر گەپ بولسۇن دېدۇق.

ـــ سىلەر تۇرپاندا بۇ ئىشلارنى قىلمىغىنىڭلار ياخشى بوپتۇ، ـــ دېدىم مەن سۆز قىستۇرۇپ، ـــ قايتىپ كەلگىنىڭلار تېخىمۇ ياخشى بولدى. بىرىنچىدىن، سىلەردە كۆچ ئاز؛ ئىككىنچىدىن، سىلەرنىڭ تۇرپاندا قىلغان ھەرىكىتىڭلارنى بىز ئۇقماي قالساق، كۆچ پارچىلىنىپ گومىنداڭغا بىگۇناھ يەم بولۇپ كېتەتتىڭلار.

گۇچۇڭغا بارغاندىن كېيىن 8 ـ لىيەندىكى يولداشلار بىلەن بىرلىشەيلى دەپ يىغىننى ئاخىرلاشتۇردۇق، يىغىن ئاخىرلاشقاندا ئوسمان قارىنى ساقچى ئىدارىسىدىن قايتۇرۇپ چىقىش توغرىسىدا يولداشلارغا تەكلىپ بەردىم. يولداشلارمۇ قوشۇلدى. ھەممىز لىيەن شتابىغا بېرىپ تاماق يېدۇق. مەن لىيەن شتابىغا كىرىپ يىگىرمە شا تىڭفاڭغا ساقچى ئىدارىسىدىكى ئوسمان قارىنى ئاچقىش ھەققىدە ئېغىز ئېچىشىم بىلەنلا كۆزلىرىنى ئالايتىپ، مېنى تىللاپ كەتتى. مەنمۇ بوش كەلمىدىم، «نېمە دەيسەن؟» دەپ ئىككى قەدەم ئالدىغا بېرىپ: «بۇ ئەسلىي جىنايەت ئۆتكۈزمىدى، گۇناھسىز سولاندى، ئاچقىساق يامان بولامدۇ؟» دەپ قاتتىق تۇردۇم. بىز ئىككىمىز تاكاللاشتۇق، ۋارقىراشتۇق. يىگىرمە شا تىڭفاڭ. مېنىمۇ سولىماقچى بولدى، يان قورالنى تاپشۇرۇشقا بۇيرۇق قىلدى. ئاغزىدىن چىقىپ بولغۇچە، يان قورالنى تاسمىسى بىلەن ئالدىغا تاشلاپ بەردىم، مەن تاسمىنى يېشىۋاتقاندا، ئۇ قورقۇپ بىر قەدەم ئارقىغا چېكىندى. ئەھۋالنى

① قۇم تاغ ـــ گۇچۇڭنىڭ جەنۇبىي تەرىپىدىكى غەرب بىلەن شەرققە سوزۇلغان تاغ.

ىنىڭ جىددىيلىكىنى كۆرگەن مۇھاپىزەتچىم ئوبۇلقاسىم توختى سىرتتىكى يولداشلارغا، سوپى ليەنجاڭنى سولىماقچى بولۇۋاتىدۇ، دېگەن خەۋەرنى يەتكۈزۈپتۇ. شۇ ئانلا مۇئاۋىن پەيجاڭ مەڭلىك قاسىم ھويلىدىكى تاماق يەۋاتقان يولداشلارنى سەپكە تىزىپ، مېنى سولاشقا ئېلىپ ماڭغاندا يېڭجاڭ شا تىڭفاڭنىڭ ئالدىنى توسۇپ، ليەنجاڭ بىلەن قوشۇپ بىزنىمۇ سولاڭ، دېگىلى تەييار تۇرغانكەن. ھويلىدا جەڭچىلەرنىڭ سەپ بولۇپ تۇرغانلىقىنى كۆرگەن ھەم مېنى سولاشنىڭ ياخشى نەتىجە ئەكەلمەيدىغانلىقىنى سەزگەن شا تىڭفاڭ گەپ ـ سۆز قىلماستىن، ئۆزى يالغۇز موري سېپىلى ئىچىگە كىرىپ كەتتى. شا تىڭفاڭ كۈندۈزى بىز بىلەن بىللە تۇرۇپ كېچىسى سېپىل ئىچىگە كىرىپ ياتاتتى، شۇنداق قىلىپ، يولداشلارنىڭ كۆچى بىلەن قۇتۇلۇپ قالدىم. مەن سىرتقا چىقىپ يولداشلارنىڭ ماڭا قىلغان غەمخورلۇقىغا تەشەككۈر ئېيتتىم، يولداشلار بىلەن بىرلىشىپ ئىش قىلساق غەلىبە قىلىدىغانلىقىمىزغا كۆزۈم يەتتى، يولداشلار ئۇلارنىڭ ئۇزاق يىللىق تارىخقا ئىگە 6 ـ يېڭنى تۇرپانغا يۆتكەپ كېلىپلا قىسقارتىپ نامىنى يوقاتقانلىقىنى، ئۇنىڭدىن ئېشىپ قالغان 8 ـ ، 9 ـ ليەنلەردىكى مىللىي جەڭچىلەرنى ئالتاي فرونتىغا يەم قىلىپ بەرگىلى ئەكەلگەنلىكىنى ياخشى چۈشەندى. ئۇلار قولىدىكى قورالنى مەھكەم تۇتۇپ پۈرسەت بولسىلا بۇلار بىلەن ئېلىشماي قويمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتتى. بىزمۇ جەڭچىلەر ئىچىدە بولۇۋاتقان غۇلغۇلىدىن پايدىلىنىپ، يولداشلارنىڭ ئىچىدە ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئۇستىدىكى زۇلۇم ۋە ئالۋان ـ سېلىق، بالايىئاپەتلەرنى زالىم ھۆكۈمەتنى ئاغدۇرۇپ تاشلىماي يوقاتقىلى بولمايدىغانلىقى ھەققىدە كەڭ تۇردە تەشۋىقات ئېلىپ باردۇق. مەن ئەتىسى ۋاقىتنى قولدىن بەرمەي ئۆزۈمنىڭ ئىككى مۇھاپىزەتچىمگە ئىككىدىن گىراناتنى ئاستۇرۇپ، ئۆزۈم قورالسىز موري سېپىلى ئىچىدىكى لۇي تۇەنجاڭ

نىڭ ياتقىغا كىردىم. شا تىڭفاڭمۇ شۇ يەردە ئىكەن. ئۇنىڭ قاپاقلىرى تۇرۇلگەن، سەت، سۆرۈن چىراي ئولتۇرۇپتۇ. مەن لۇي تۇەنجاڭغا:

ـــ لىەندىكى جەڭچىلەر، ئوسمان قارىي قامالغىلى ئون كۈندىن ئاشتى، دېگەن ۋاقتى توشۇپ كەتتى، نېمىشقا ئېلىپ چىقمايسەن دەپ تۇرۇۋالدى، بۇنى سىزدىن سورىغىلى كەلدىم، بۇنى قانداق قىلىمىز؟ ـــ دېدىم. لۇي تۇەنجاڭ گەپ قىلماستىن مېنى باشلاپ ئىچكىرى ئۆيدىكى شىجاڭنىڭ قېشىغا ئەكىرىپ، مەن دېگەن گەپلەرنى شىجاڭغا دوكلات قىلدى. مېنى كۆرگەن شىجاڭ:

ـــ رېمىننى نېمىشقا باغلىمىدىڭ؟ ـــ دەپ سورىدى. مەن جاۋاب بەرگۈچە ئىبراھىم بولغان ۋەقەنى سۆزلەپ بەردى. شىجاڭغا تۇنۇگۈنكى شا تىڭفاڭ بىلەن بولغان ئوتتۇرىمىزدىكى ئەھۋاللار يەتمەپتۇ. شىجاڭ:

ـــ ناگاننى ئېسىۋال، ئوسمان قارىينى ئەكېتىڭلار، تالا ـ تۈزگە چىقمىسۇن، نەزەربەندتە تۇرسۇن، ـــ دەپ تاپىلىدى. مەن:

ـــ خوپ بولىدۇ، ـــ دېدىم.

ئوسمان قارىينى ئاچىقىۋالساقلا بولدى، قالغان ئىشلار بىزنىڭ ئىختىيارىمىزدىكى ئىش دەپ ئويلىدىم. شىجاڭ مېنىڭ تەلىپىم بويىچە، ئوسمان قارىينى ساقچى ئىدارىسىدىن ئەكېتىش توغرۇلۇق خەت قىلىپ، تامغا باستۇرۇپ بەردى. ھەربىي تۈزۈم بويىچە سالام بېرىپ چىقىپ كەتتىم، ساقچى ئىدارىسىگە بارساق، ئىدارە باشلىقى تاماق يەۋاتقانكەن، خەتنى كۆرۈپ شۇگەننى چاقىرتتى. بىرئازدىن كېيىن شۇنگەن كېلىپ سېپىلنىڭ تېگىدىكى كامىردىن ئوسمان قارىينى چىقىرىپ بەردى. ئوسمان قارىي بىزنى كۆرۈپ يىغلاپ كەتتى. ئۇ ئورۇقلاپ، سارغىيىپ، چاچ ـ ساقاللىرى ئۆسۈپ قاپتۇ، «ئۇكام، خاتىرجەم بولۇڭ، ئەمدى بىرگە بولدۇق» دەپ تەسەللى بېرىپ، لىەنگە ئېلىپ قايتتۇق، گازارمىدىكى يولداشلار ئۇنى چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ گەپ

كه تۇتتى:

— سىزنى قىستاپ ئۇردىمۇ؟ سوراق قىلدىمۇ؟

ئاشپەز تاماق ئەكىردى، بىز بەش كىشى ئولتۇرۇپ تاماق يېدۇق، ئوسمان قارىي تاماق يېمەي ئولتۇرىدۇ، تاماق يەڭ دېسەم يىغلاپ كەتتى. مەن خۇشاللىقىدا تاماق يېگۈسى كەلمەيۋاتقان ئوخشايدۇ دەپ ئويلىدىم. شا تىڭغاڭ سېپىل ئىچىدىن كېيىن چىقتى. قوماندانلىقتىن تەنقىد يېگەن بولسا كېرەك. بىرئاز يۇمشاپ قاپتۇ، مېنى لېيەن شتابىغا چاقىرىپ، مۇكاپات پۇلى دەپ لېيەنجاڭلارغا 500 سوم، پەيجاڭلارغا 200 سوم بېرىدى. بۇ پۇلنى مۇكاپات پۇلى ئەمەس بىزنى ئالداش پۇلى دەپ بىلىپ، پۇلنى مۇھاپىزەتچىم ئوبۇلقاسىم توختىغا تاپشۇرۇپ بەردىم. كېيىن لازىم بولار دېدىم. شۇنىڭدىن كېيىن يىڭجاڭ سېپىل ئىچىگە كىرىپ — چىقىشتا مۇھاپىزەتچىسىزلا ماڭىدىغان بولدى. بىر كۈنى بىز جەڭچىلەر بىلەن پاراڭ سېلىشىپ تۇرساق، شا تىڭغاڭ لېيەن شتابىغا كىرىپ مۇھاپىزەتچىسى روزىنى بەك تىللاپ كەتتى، دېگەن خەۋەر كەلدى. مەن ئىبراھىمنى ئاڭلاپ باق دەپ هويلىغا كىرگۈزدۈم. ئۆزۈم پوتەيدىكى پوستلارنىڭ ئەھۋالىنى تەكشۈرگىلى كەتتىم. قايتىپ كېلىشمىدە نېمە ئىش بولغانلىقىنى ئۇقتۇم. روزى گاۋار ئەسلىي خەنزۇ بالا بولۇپ، قەشقەر يېڭىشەھەردە تۇغۇلغان، ئاتا — ئانىسى تاشلاپ نەگىدۇر كەتكەن، شۇڭا ئۇ بىزنىڭ قەشقەردىكى ئاتلىق 31 — تۇەن 6 — يىڭدا ھەربىي بولۇپ ئىشلىگەن. ئۇ بىزنىڭ مىللىي ئۆرپ — ئادەتلىرىمىزنى ياخشى بىلەتتى. ئۆزى كىچىك بولغانلىقتىن «روزى گاۋار» دەپ چاقىراتتۇق. ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە تىل — يېزىق بىلگەنلىكتىن، شا تىڭغاڭ ئۆزىگە مۇھاپىزەتچى ۋە تەرجىمان قىلىۋالغان. «ئېشەككە كۇچۇڭ يەتمىسە، ئۇر توقۇمنى» دېگەندەك شا تىڭغاڭ بىزدىن ئالالمىغان ئۆچىنى روزى جەڭچىدىن ئېلىپ تۇ. ئۇنىڭ بارلىق كىيىم — كېچەكلىرىنى سالدۇرۇپ زىمىستان

سوغۇقتا لاتا خەي بىلەن ھەيدەپ چىقىرىۋېتىپتۇ. ئوبۇلقاسىم روزىنى ئات باقارلارنىڭ ئۆيىگە ئەكىرىپ قويۇپ، ماڭا خەۋەر قىلدى. ئاتخانىغا بارسام، قولى بىلەن ئالدىنى يېپىپ ئوت ئالدىدا خجالەت بولغان هالدا يىغلاپ ئولتۇرۇپتۇ. ئۇ ئىنسان ئەمەسمۇ، قىلغان ئەقىدىسىگە يىغلايدۇ — دە! ئۇزاق يىللاردىن قوشۇن بىلەن بىرگە يۈرگەن، بىر قازانلىنىڭ تامىقىنى يېگەن يولداشلار ئۇنى ئات ئېغىلىغا يوشۇرۇپ قويۇپ، گۇچۇڭغا قايتىقاندا قەشقەرگە يولغا سېلىۋەتمەكچى بولدى. مەن ئوبۇلقاسىمغا جەڭچىلەردە ئارتۇق كىيىم بولسا سوراپ يىغىپ كېلىشنى بۇيرۇدۇم، ئۆزۈمدە بار بولغان بىر قۇر ماتا كۆڭلەك — ئىشتانىنى بەردىم. شۇنداق قىلىپ، روزى جەڭچىنى كىيىندۇرۇپ بولدۇق. شا تىڭغاڭ روزى گاۋارنى هەيدەپ چىقىرىشىدىكى سەۋەب مۇنداق ئىكەن: روزى گاۋار شا تىڭغاڭغا، ئۇلارنىڭ بىزنىڭ جەڭچىلىرىمىزگە قىلغان بەزى ئىشلارنىڭ توغرا ئەمەسلىكىنى دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان شا تىڭغاڭ دەرغەزەپ بولۇپ: مېنىڭ سىرىمنى ئۇلارغا يەتكۈزىدىغان سەن ئىكەنسەن — دە، دەپ تىللاپ هەيدەپ چىقىرۋېتىپتۇ[1]. شۇ هامانلا روزى جەڭچىنىڭ ئورنىغا بىزنىڭ مەخپىي هەربىلەتلىرىمىزگە قاتنىشىپ يۈرگەن ئىبراھىمنى مۇھاپىزەتچى قىلىۋالدى. بۇ خۇيزۇ جەڭچىمىزگە شا تىڭغاڭ قاتتىق ئىشىنەتتى. ئۇنىڭ شا تىڭغاڭغا مۇھاپىزەتچى بولغانلىقىغا بىز-مۇ خۇرسەن بولدۇق. ئىبراھىم ھەقىقەتەنمۇ يولداشلارغا، ئىز-

① 1960 — يىلى خىزمەت مۇناسىۋىتى بىلەن قەشقەرگە بېرىپ، كوچىغا چىقىسام، بىر ساقچى ئوفىتسېر كېلىپ، هەربىيچە سالام بېرىپ، بوينۇمغا ئېسىلىپ يىغلاپ كەتتى. مەن دەسلەپتە تونۇمايى، هودۇقۇپ كەتتىم. ئۇ ئۆزىنى تونۇشتۇرغاندىن كېيىنلا ئۇنىڭ روزى گاۋار ئىكەنلىكىنى بىلدىم. ئۇ ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئەترىتىنىڭ سىياسىي كومىسسارى ئىكەن، شەرەپ بىلەن كوممۇنىستىك پارتىيىگە كىرىپتۇ. يوغانلا، گەۋدىلىك ئادەم بولۇپ، سەمرىپ قاپتۇ. بىز ئۇزاق مۇڭداشتۇق.

قىلابىي ھەربىكەتلىرىمىزگە سادىق ئىدى. ئۇ ئوبۇلقاسىم توختى، ھوشۇرئاخۇن بەنجاڭ بىلەن بىر ئۆيدە ياتاتتى. ئىبراھىم بىلەن ئوبۇلقاسىم ئىككىسى ئاغىنە ئىدى. بۇنى شا تىڭفاڭ بىلەتتى. بۇ ئىككىسىدىن ھېچقانداق گۇمان قىلمايتتى. ئىبراھىم شا تىڭفاڭنىڭ قوماندان ۋە لۇي تۈەنجاڭ بىلەن قىلىشقان گەپلىرىنى، ئوبۇلقاسىمغا ئېيتىپ بېرەتتى. بىز ئوبۇلقاسىم ئارقىلىق قوماندانلارنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىدىن خەۋەر تېپىپ ئالدىن چارە ـ تەدبىرلەرنى كۆرۈپ قويىدىغان بولدۇق.

بىركۈنى ئىبراھىم قوماندانلىق شتابىدا بولۇنغان «ئۇيغۇر ئەسكەرلەر نېمە ئۈچۈن بىزنىڭ ئەسكەرلەرگە ئوخشاش قىمار ئوينىمايدۇ» دېگەن گەپنى بىزگە يەتكۈزۈپ كەلدى. ھەقىقەتەنمۇ خەنزۇ ئەسكەرلەر قىمار ئوينايتتى. ئۇلار ئوينىسا، ئوفىتسېرلار چوتۇر ئېلىپ باي بولاتتى. بىزنىڭ جەڭچىلىرىمىزگە قىمار ئويناشقا يول قويۇلمايتتى. ئۇلارنىڭ ئاتا ـ ئانىلىرى ۋە خوتۇن ـ بالىلىرى بار ئەمەسمۇ، ئۇلارغا كىم قارايدۇ. شۇنداق بولسىمۇ، بەزى ئىشلىرىمىزنىڭ چېنىپ قالماسلىقى ئۈچۈن يولداشلار بەلەن مەسلىھەتلىشىپ، «بەشلىك»[1] ئويناشنى باشلىدۇق. بىز قەغەز ئويناشنى ياخشى بىلمەيتتۇق. بۇنى كۆرگەن شا يېڭجاڭ «بۇلار ئەخمەق خەق ئىكەن. قەغەز ئويناشنىمۇ بىلمەيدىكەن» دەپ بىزنى مەسخىرە قىلىپ يۈردى. ھەقىقەتتە بولسا قىمار روھىي كەيپىياتنى چىرىتەتتى. ئۇتتۇرۇپ قەرزگە بوغۇلسا، ئوغرىلىق، بۇلاڭچىلىق قىلاتتى، مال ـ دۇنيانى دەپ ئادەم ئۆلتۈرەتتى. گومانداڭ ئارمىيىسى ئىچىدە ھەربىي تەلىم ـ تەربىيە ئورنىغا نەشە چېكىش، ئەپيۇن چېكىش، قورال كۆچى ئىشلىتىپ چىرايلىق خوتۇن ـ قىزلارنىڭ ئىپپىتە ـ نومۇسىغا تېگىش ئەۋج ئالغاندى. ئەمەلدارلارنىڭ بۇنداق قىلمىشلىرىغا نارازىلىق بىلدۈرۈلسە قامايتتى. شۇڭا خەلق مۇنداق قوشاقلارنى توقۇغاندى:

① بەشلىك ــ قىمارنىڭ بىر تۈرى.

ئەسكەر ئالدى گومىنداڭ،
دېھقان بالىسى ياشلاردىن.
ياق دېسە جېنىمغا ۋاي،
كەتمەيتتى قامچا باشلاردىن.

ئەسكەر باشلىق ئۆگەتتى،
قىمار ئويناشنى تاۋكادا.
ئوتقانلاردىن بۇلاپ ئېپ،
باي بولىدىكەن چوتۇردا.

نەشە بىلەن ئەپيۇننى،
چەكتۈرەتتى پەيزى دەپ.
ئاچ قالساڭ سەن ئۆزۈڭگە،
ئەسكەرنىڭ كەسپى شۇ دەپ.

ئەسكەرنىڭ كىيىملىرى،
كۆك بويالغان خەس ماتا،
بەتتە پولۇ دەپ يېگىنى،
پۇرچاق، قوناق ھەم ئارپا.

گۇچۇڭغا قايتىش

1944 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى 9 ـ ليەننى گۇچۇڭغا قايتۇرۇش بۇيرۇقى كەلدى. بىز خۇشاللىق بىلەن تەييارلىق قىلدۇق، بىزنىڭ ئورنىمىزغا زەمبىرەكچىلەر تۈەنىدىن ئىككى ئاتلىق لىيەن كەلدى. كەلگەنلەردە زەمبىرەك يوق بولۇپ، شىنجاڭ ئارمىيىسى ئىدى. بۇلار بىز تۇرغان گازارمىغا ئورۇنلاشتى. لۇي تۈەنجاڭ بىلەن شا تىڭفاڭ بىز بىلەن قايتماقچى بولدى. موردىن مېڭىش ۋاقتىمىزدا مورى ھەر مىللەت خەلقى بىز-

نى ئۇزىتىش ئۈچۈن بىز تۇرغان گازارمىغا كەلدى. كۆزلىرىگە ياش ئالغان ھالدا: «سىلەر قايتمىساڭلار، سىلەر كەتسەڭلار بىز پۇقرالار يامان كۈنلەرگە قالىمىز» دەپ يىغلاشتى. «خەلقنى ھەمايە قىلىمىز»دېگەن گومىنداڭ ئارمىيىسى ئۈستىدىن شىكايەت قىلىشتى. يەرلىك خەنزۇلار سۇ لىيەنجاڭ ئەسكەرلىرى بىلەن قالسا، دەپ لۈي تۈەنجاڭغا خەت تۇتتى. بىز مېڭىشقا تەييارلىق قىلىۋاتىمىز، ئورنىمىزغا كەلگەنلەر ئورۇنلىشىۋاتىدۇ، ئۇزىتىشقا چىققانلارمۇ بارغانسېرى كۆپىيىۋاتىدۇ. خەلقنىڭ بىزنى ھەمايە قىلغانلىقىغا چىدىماي قالغان لۈي تۈەنجاڭ قىلىچنى سۇغۇرۇپ، ۋارقىراپ خەلقنى قوغلىغىلى تۇردى. خەلق جاللاتنىڭ قارشىلىقىغا قارىماي، 30 تۇياق قوي، ئىككى كالا، بەش پۇت گۈرۈچ، 3000 سەر پۇل سوۋغا قىلدى، بۇنى ئالماسلىققا ئىلا-جىمىز بولمىدى، لىيەننىڭ تەمىنات ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان ئابدۇقادىر تاپشۇرۇۋالدى. جانلىق ماللارنى ھاكىم ئىدارىسىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىپ پۇلىنى ئالدۇق. مەن خەلققە شا تىڭفاڭنىڭ رۇخسەت قىلمىغىنىغا قارىماي، رەھمەت ئېيتىپ، ئۇلارنى تاشلاپ كەتمەيدىغانلىقىمىزنى، گۈچۈڭ يىراق بولمىغاچقا كېلىپ تۇرىدىغانلىقىمىزنى بىلدۇردۇم. مېنىڭ سۆزۈمنى ئاڭلىغان لۈي تۈەنجاڭ خەلقنى قوغلىغان گۇناھى ئۈچۈن خىجالەت بولدىمۇ يا-كى خەلقنىڭ پەيلىدىن قورقتىمۇ ئوتتۇرىغا چىقىپ، سىلەرنى ھىمايە قىلىدىغان ۋە سىلەرگە ياخشى قارايدىغان ياخشى ئەسكەرلەرنى قالدۇردۇق، دەپ بىر ـ ئىككى ئېغىز سۆز قىلىشىغا، خەلق ئىچىدىن ما شىنگۇي (خۇيزۇ) ئىسىملىك بوۋاي ئالدىغا چىقىپ:

ـــ بىز سېپىل تېشىدىكى باندىتلاردىن قورقۇپ تۇرغىنىمىز يوق، سېپىل ئىچىدىكىلەردىن قورقۇۋاتىمىز، ـــ دېدى.

بۇ سۆزنى ئاڭلىغان لۈي تۈەنجاڭ بوۋاينى خەلق ئىچىدىن سۆرەپ چىقىپ تىللاپ كەتتى، ما شىنگۇي خەلق ئىچىدە ئابرۇيى

بار بوۋاي بولۇپ، ئۇنىڭ سۆزىنىڭ قىرى بار ئىدى. بىرھەپتە ئىلگىرى باندىتنىڭ ئوقى تېگىپ ئۆلگەن گومىنداڭ ئەسكىرىنى بوۋاينىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا تاشلاپ قويۇپ، ئاخشام سىلەرنىڭ ئۆيگە بىرى ئوغرىلىققا كىرگەنكەن، بىزنىڭ بىر ئەسكىرىمىز، سىلەرنى مۇھاپىزەت قىلىمەن دەپ قۇربان بولدى، ئەسكەرنىڭ جەسىتىنى كۆمۈش ئۈچۈن ما شىنگۇينىڭ ئائىلىسى بىر توپ رەخت ياكى 2000 سوم پۇل بەرسۇن دەپ زورلۇق قىلغانكەن.

بىز ئۇزاتقۇچى خەلق بىلەن خوشلىشىپ يولغا چىقتۇق. ئۇلار بىزنى ئۇزىتىپ قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ، كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈپ قالدى. ئۇلار ھازىرمۇ ئېسىمدىن چىقمايدۇ.

يولدا ئاتلىق جەمجىت كېتىپ بارىمىز، ھەممىمىزنىڭ خىيالى موريدا قالغان بىچارە خەلقتە. بۇ جەمجىتلىقنى پەقەت ئاتلارنىڭ پۇتىدىكى تاقىلارنىڭ تاشقا تېگىپ تاراقشىغان ئاۋازى، بەزىدە قاتار يانداشىپ كېتىپ بارغان ئاتتىكى ئۇزەڭگىلەرنىڭ بىر ـ بىرىگە تېگىپ جاراڭلىشىلا بۇزاتتى. كىمدۇر بىرى «قاراڭلار! خەلق تېخىچە قاراپ تۇرىدۇ» دېدى. ئارقىمىزغا قارىساق، خەلق دېگەندەك ئارقىمىزدىن تېخىچە قاراپ تۇرۇپتۇ.

كەچقۇرۇن سائەت تۆت ئەتراپىدا كونا گۈچۈڭ شەھىرىدە قونۇپ، 11 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى گۈچۈڭغا يېتىپ باردۇق. بەزىلەر قورۇ ـ جايلىرىنى، ئاشلىق ـ خامانلىرىنى تاشلاپ، چارۋا مالىلىرىنى ئېلىپ بىز بىلەن بىللە گۈچۈڭغا كۆچۈپ كېلىۋالدى. باندىتلار يولدا بۇلاڭچىلىق قىلىپ تۇرغاچقا، گۈچۈڭ بىلەن موري ئارىلىقىدا مېڭىش خەتىرلىك ئىدى. ئەگەر مېڭىش توغرا كەلسە، ئەسكەر ۋە قورال كۈچى بىلەن ماڭمىسا بولمايتتى.

بىز گۈچۈڭغا ئورۇنلىشىپ بىر ھەپتىدىن كېيىن 8 ـ لىيەنىدىكى يولداشلار تاڭفاڭمىياۋدىن قايتىپ كەلدى. ئۇزاق يىللار ئايرىلىپ كەتكەن يولداشلاردەك قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈپ كەتتۇق، ھال ـ ئەھۋال سوراشتۇق. مەن ئىككى لىيەننىڭ كادىرلىرى

رىنى چاقىرىپ، ئولتۇرۇش قىلىپ بەرمەكچى بولدۇم. موربدا شا تىكفاك ماڭا بەرگەن 700 سوم پۇلغا ئۇچ قوي ئېلىپ سويدۇق. يەتمىگەن يېرىگە 9 ـ لىيەننىڭ ئىقتىسادىدىن خىراجەت قىلدۇق. گۇچۇڭ ھارىقىنىڭ داڭقى بار ئىدى، مەن ئىككى لىيەنىڭ ئوفىتسېرلىرىنى تەكلىپ قىلدىم. مۇئاۋىن يېڭجاڭ ھاكى قۇربانمۇ كەلدى. بىزنىڭ لىيەننىڭ ئوفىتسېرلىرى قاتناشقانىنىڭ سىرتىدا بىزنىڭ جەڭچىلىرىمىزدىن بىرقانچىسى ۋەكىل بولۇپ قاتناشتى. بىر بەنگە بىر بوتۇلكىدىن ھاراق بېرىشنى، ئەمما بۇگۈن ھاراقنى كۆپ ئىچمەسلىكنى تاپشۇردۇم. ھاكى قۇربان ھاراقنا بەك ئامراق ئىدى. خېلى كۆپ ئىچتى، ياخشى ئولتۇرۇش بولدى. شۇ كۈندىكى ئولتۇرۇشتا يولداشلارغا سىياسىي سۆزلەرنى قىلماسلىقنى قاتتىق تاپىلىدۇق، ئىككى ـ ئۈچ كۈندىن كېيىن يېغىن ئاچىتۇق. بۇ يىغىنغا 8 ـ لىيەندىكى يولداشلاردىن ئابلەھەت داۋۇت، ئوبۇلقاسىم بەنجاڭ، خېلىل كىچىك، قۇربان ئىدرىسلار بولۇپ 14 كىشى؛ 9 ـ لىيەندىن ھوشۇر موللا، ھوشۇرئاخۇن بەنجاڭ، ئوبۇلقاسىم توختى، قاسىم مەڭلىكوف، ئابدۇرېھىم مەمەتوف، مامۇت بوداق، ئەمەتلەش، ئوسمان قارىي، مەن، يولۋاس بەنجاڭ قاتارلىق ئوندىن ئارتۇق كىشى قاتناشتۇق. يىغىنغا ئولتۇرۇش تۈسى بېرىش ئۈچۈن، ئوتتۇرىغا ئۇ يەر ـ بۇ يەرگە ھاراق، رومكىلارنى قويۇپ قويدۇق. يىغىندا مەن سۆز قىلىپ، موربدىكى قۇربان بولغان يولداشلارنى، ئۇلارنىڭ ئىش ئىزلىرىنى ئەسلەپ ئۆتتۈم. موربدىكى 17 ـ پوتەي ئىچىدە ئېچىلغان يىغىنىڭ روھىنى يەتكۈزدۈم. گومىنداڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ خەلقە قىلغان زۇلۇملىرى ۋە بىزگە ئىشەنمەيۋاتقانلىقى، كەمستىشكە ئۇچرىغانلىقىمىز ئۈستىدە شىكايەت قىلدىم.

— ئىلى خەلقى گومىنداڭغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپتۇ، دېگەن خۇش خەۋەرنى ئاڭلىدۇق، — دېدىم يولداشلىرىمغا شېڭ شىسەينىڭ ئورنىغا ۋۇ جۇڭشىن كېلىپ تەختكە چىقىپ، خەلقە

قە: كىمكى گومىنداڭ ھاكىمىيىتىگە قارشى چىقىدىكەن، ئۇنداق ئۇنسۇرلارنى جادىغا بېسىپ توغراپ يوقىتىمىز، دەپ نەچچە مارشىنىدا ئىچكىرىدىن جادى ئەكېلىپتۇ، دېگەن خەۋەرلەر بار. ھازىر ئۇرۇمچى بىلەن ئىلى يولى ئېتىلىپتۇ، ئىلىدا قوزغالغانلار نىلقا ناھىيە تاغلىرىدا ئىكەن. باشلىقلار بۇلاڭچىلار «ئالتە ئوغرى» ئىكەن دېگەن سۆزلەرنى قىلىشۇاتىدۇ. قوزغىلاڭغا ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، خۇيزۇ، موڭغۇل، رۇس ۋە بەزى خەنزۇلارمۇ قاتنىشىپتۇ دەيدۇ. بۇنىڭغا قاتناشقانلارنىڭ ئارقا تېرىكى كۈچلۈك ئوخشايدۇ.

يولداشلارغا ئۇرۇمچىدىكى جادى ۋەقەسى بىلەن ئىلى ۋەقەسى كۈچلۈك تەسىر قىلدى ھەم ئۇلار قىزىقتى. ئىلى ۋەقەسىنى تېخىمۇ ئوبدان ئوقۇپ كۆرۈشنى ماڭا تاپشۇردى. يولداشلار يەنە ئەگەر ئىلىدا ئىنقىلابىي ھەرىكەت قوزغالغان بولسا، بىزمۇ بېرىپ قوشۇلساق، بولمىسا، قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، گۇچۇڭ بىلەن تۇرپان ئارىلىقىدىكى تەڭرىتاغلىرىغا چىقىپ ئۆزىمىز بازا قۇرۇپ، تۇرپان، پىچان، قومۇل، گۇچۇڭ، موري، جىمىسار خەلقىلىرىنى قوزغىساق، دېگەن پىكىرنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئاخىردا ئالدى بىلەن بۇگۈنكى سۆھبەتكە قاتناشقانلار ئۆزلىرىگە يېقىن ۋە ئىشەنگەن يولداشلارغا ئاستا ـ ئاستا تەشۋىق قىلىپ، ئۆز ئىچىمىزدە ئىدىيىدە بىرلىككە كېلىپ، ھەرىكەتنىڭ تېزرەك ۋۇجۇدقا چىقىشىغا زېمىن ھازىرلاش لازىم دەپ خۇلاسىلىدۇق. ئاخىر كىچىك زىياپىتىمىزنى باشلۇەتتۇق. بۇ قېتىمقى زىياپىتىمىزدىن ھاكى قۇربان خېلى گۇمانلانسا كېرەك، شا تىكفاڭغا ئولتۇرۇش قىلغانلىقىمىزنى يەتكۈزۈپتۇ. لېكىن، نېمە دېيىشكەنلىكىمىز ھەققىدە بىرنەرسە دېيەلمەپتۇ.

گۇچۇڭ موربغا ئوخشاشلا خەۋپ ئىچىدە قالدى. موربغا قارىغاندا گۇچۇڭدىن ئۇرۇمچىگە بېرىش ـ كېلىش بىرئاز خەتەرسىز ئىدى. شۇڭا، گۇچۇڭ ئەتراپىدىكى خەلق تۇرپان، پىچان، لۈك-

چۈنلەرگە كۆچۈشكە باشلىدى. بەزى ئىقتىسادى ياخشىلار مال ـ دۇنياسىغا تارتىشىپ ئامالسىز بۇ جايدا قالدى.

8 ـ ، 9 ـ لىيەنلەردىكى جەڭچىلەرنىڭ قولىدىكى قوراللار بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدا تۇتقان ناچار، قالاق قوراللار ئىدى، مورى سوقۇشلىرىدا ئىشلىتىپ زىيان تارتىتۇق. «شىنجاڭنىڭ پادىشاھى» قان ئىچەر شېڭ شىسەي شىنجاڭدىن ئالمىشىپ چۈڭچىڭغا كەتكەندىن كېيىن ئۇرۇمچىدىن بىزگە تەقسىم قىلىنغان قوراللارنى يىغىنىڭ كاتىپى مەمەتوف ئىككى ماشىنىدا ئەكېلىپ، بىر بەنگە بىردىن دىكتار پىلىموت، بىر پەيگە بىردىن گرانا تامىيوت، ھەربىر پەيجاڭغا بىردىن ياغاچ قاپلىق ماۋزۇر، يىڭجاڭ، لىيەنجاڭلارغا «تېتې» ماركىلىق ناگان، جەڭچىلەرگە نەيزىسى بار مىلتىق، ئىككى دانىدىن گرانات تەقسىم قىلىپ بەردى. بۇ قوراللار ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدا 1940 ـ ، 1944 ـ يىللىرى سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەنگەن قوراللار ئىكەن. ئۇ ـ رۇمچىدىن ئەكەلگەن قوراللار ئىچىدىن قوندىقىغا رۇسچە «ئى.ۋ. ستالىن» دېگەن خەت يېزىلغان بىر مىلتىق چىقىپ قالدى. بۇ ـ نى شۇئانلا مۇھاپىزەتچىم ئوبۇلقاسىمغا تارقىتىپ بېرىپ، بۇ خەتنى ھېچكىم كۆرمىسۇن، خەت بار يەرنى لاتا بىلەن ئوراپ مەھكەم ساقلا دەپ تاپشۇردۇم. بۇنى باشقىلارغا دېيىشكە تېخمۇ بولمايتتى. مەزكۇر مىلتىق خوجىنىياز ھاجى ۋە مامۇت شـ ـ جاڭلار ئاقسۇغا بېرىپ ئۇچتۇرپان ئارقىلىق سوۋېتتىن نۇرغۇن قورال ـ ياراغ كىرگۈزگەندە، ستالىن يادىكار ئۇچۇن خوجىنىياز ھاجىمغا تەقدىم قىلغان مىلتىق بولۇپ، 1937 ـ يىلى خوجـ ـ نىياز ھاجى شېڭ شىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنغاندا خوجىنـ ـ ياز ھاجىنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى تۇتقان قوراللارنى شېڭ شىسەي ئۆزىنىڭ مۇھاپىزەتچى ئەترىتىگە تەقسىم قىلىپ بەرگەنكەن. شېڭ شىسەي كەتكەندە مەزكۇر قورالنى بىز شېڭ شىسەينى مۇھاپىزەت قىلىدىغان تۇەننىڭ بىر قىسمى بولغانلىقىمىز ئۇ ـ

چۈن بىزگە تەقسىم قىلغانىدى.

يېڭى قوراللارغا ئىگە بولغانلىقىمىزغا خۇشاللىقىمىز ئىچـ ـ مىزگە پاتماي كەتتى. بۇرۇنقى كونا قوراللار بىلەن بىرەر قارار ـ غا كېلىپ، ھەربىرىمىز تەس ئىدى. ھازىر يارەمچى كۇچ كەلگەندەك روھىمىزغا روھ قوشۇلدى. قوراللارنى ئالماش ـ تۇرغىنىمىزغا ئۇچ ـ تۆت كۈن بولغاندا، كېچىدە ياتسام مېنى ئويغىتىپ، بېشىمدا چىراغنى ياندۇرۇپ يىڭجاڭ شا تىڭفاڭ بـ ـ لەن ئىككى نەپەر ئوفىتسېر تۇرىدۇ. ئاپلا، دەپ بىرئاز چۆچۈ ـ دۈم، چۈنكى بىزنىڭ ئىچىمىزگە ھاكى قۇربان ئىشپىيونلۇققا قويغان كىشىلەر بار ئىدى. شۇلاردىن بىرى چاقنانغا ئوخشايدۇ، دېگەن ئويلار چاقماق تېزلىكىدە مېڭىمدىن ئۆتتى. ئالدىراپ ـ تېنەپ كىيىملىرىمنى كىيىۋېتىپ، كىرگەنلەرنىڭ يان قورالىـ ـ غا قول سالمىغانلىقىنى، يېنىمدا قاتار ياتقان جەڭچىلەرنىڭ قوراللىرىمۇ جايىدا تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، كۆڭلۈم بىرئاز تىنـ ـ چىدى. ھېلىقى ئىككى نەپەر ئوفىتسېر قوماندانلىق شتابىدىن سىزنى چاقىرىۋاتىدۇ دەپ ئەكەلگەن بۇيرۇقنى ماڭا بەردى. بۇيـ ـ رۇق 3144 ـ نومۇرلۇق بولۇپ، مىنگونىڭ 1933 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى، يەنى 1944 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى چۈشۈرۈلگەنىكەن. يىڭجاڭ شا تىڭفاڭ بىلەن مېنى چاقىرتقانـ ـ كەن. بۇيرۇقتا گۇچۇڭنىڭ جەنۇبىي تەرىپىگە جايلاشقان تۇگۇڭ، سەنتۇڭ دېگەن جايلاردا ھۆكۈمەت تۆگىلىرىنى ساقلاۋاتقان قـ ـ سىملار بىلەن باندىتلار سوقۇشۇپ قاپتۇ، سۇ لىيەنجاڭ بارلىق جەڭچىلەر بىلەن سوقۇشقا باردۇ، تەييارلىنىپ قوماندانلىق شتابىغا كەلسۇن دېيىلگەن. بۇيرۇقنى ئاڭلاپ بولۇپ ئابدۇراخمان پەيجاڭغا پۈتۈن لىيەن جەڭگىۋار ھالەتكە ئۆتسۇن دەپ تاپشۇرۇپ قويۇپ، شا تىڭفاڭ بىلەن 46 ـ شى قوماندانلىق شتابىغا بار ـ دىم. بىز ئىشخانىغا كىرسەك قوماندان چۇ ۋۇچېڭ ھەربىـ ـ فورما بىلەن يالغۇز ئولتۇرغانىكەن.

— سۇ لىيەنجاڭ سىزمۇ؟ — دەپ سورىدى.
— مەن بولىمەن، — دېدىم.
— ھازىر لىيەنگۈنزى ئېلىپ سوقۇش بولۇۋاتقان يەرگە يار-دەمگە بارىسىز! ئەگەر غەلىبە قىلىپ قايتىسىڭىزلار مۇكاپاتلايمىز، — دېدى ئۇ، بۇيرۇق ئاھاڭىدا.

يېڭجاڭ شا تىڭفاڭ بىلەن تەڭلا «خوپ» دەپ ھەربىي قائىدە بويىچە سالام بېرىپ قايتىپ چىقتۇق، مەن ئىشخانىغا شەپكەمنى ئالماي كىرگەنلىكىم ئۈچۈن يولدا كېتىۋېتىپ يېڭجاڭدىن تەنقىد ئاڭلىدىم. لىيەنگە كەلسەك جەڭچىلەر ئاتلىق تەييار بولۇپ بولغانىكەن، مەن «ئاتلان!» دەپ كوماندا بەردىم. 10 — 15 كىلومېتىر جايغا ئاتلارنى قاتارلىتىپ تېز ماڭدۇق. تاڭ سۈزۈلۈپ بولغاندا سەنتۇڭ كەنتىدىكى ئۇرۇش مەيدانىغا يېتىپ باردۇق. قۇمتاغ گۈچۈڭ، فۇكاڭ ناھىيىلىرىدىكى قازاق چارۋىچىلار تۇ-رىدىغان قىشلاق بولۇپ، تەڭرىتاغ بويىدىن كۆچكەن چارۋىچى قازاقلار كۈندۈزى مېڭىشتىن قورقۇپ ھېچكىمگە كۆرۈنمەستىن كېچىدە ماڭغانلىقتىن، يولدىن ئادىشىپ تۆگە باققان ئەسكەرلەر بىلەن ئۇچرىشىپ قاپتۇ. ئۇلار چارۋىلارنى ھەيدىگەن شەپىنى ئاڭلاپ، باندىتلار تۆگىلەرنى بۇلىغىلى كەپتۇ دېگەن گۇمان بىلەن ئوق چىقىرىپتۇ، ئۇرۇش خېلى ۋاقىت داۋاملىشىپ، بىز بارغاندا، توختاپ قاپتۇ. ئۇرۇشقان يەرگە بارساق كالا، تۆگىلەر-گە ئارتىلغان يۈك ـ تاقلار شۇ بويىچە تۇرىدۇ، قويلار ئۇ يەردە، بۇ يەردە تۇرىدۇ. بىرقانچە كالىغا ئارتىلغان ساندۇقلار، بىر كا-لىدا بۆشۈكمۇ تېڭىقلىق تۇرىدۇ. ئۆي بىساتلىرى ھەممە يەردە چېچىلىپ يېتىپتۇ. بۇ يۈكلەر ئارىسىدا بىر ياش قازاق يىگىت، ئۇچ ـ تۆت ياشلىق قىز بالا ھەم بىر قېرى چالغا ئوق تېگىپ ئۆلگەنلىكىنى كۆردۇق. يەنە بىر كىچىك بالىنى تۆگىگە ئارتىلغان يۈك ئوتتۇرىسىغا يۆگەپ ئولتۇرغۇزۇپ قويغانىكەن، تۆگىگە ئوق تېگىپ ئۆلۈپ، بالا تۆگە ئۈستىدە مۇزلاپ قاپتۇ. بۇنى كۆ-

رۈپ ئېچىمىز سىيرىلىپ كەتتى. چارۋىچىلار بۇ مۇلۇكلەرنى قانداق جاپا ـ مۇشەققەتلەر بىلەن تاپقان بولغىيدى. بۇ كۆچمەن-لەر بۇ زىمىستان قىشتا بالا ـ چاقىلىرى، ئۆي بىساتلىرىدىن ئايرىلىپ قەيەرلەردە تېنەپ يۈرىدىغاندۇر. بىز كېچىدە مېڭىپ، كۆچكەنلەرنى ئارقىسىدىن قوغلىدۇق. بىرەر بۇردا نان ياكى سۇ دېگەننى ئاغزىمىزغا ئالمىدۇق. قومۇشلۇق ئېچىدە بىرنەرسىنى كۆرگىلى بولمايدۇ. كۆچمەن ئەلگىمۇ يېتەلمىدۇق. بىز يېڭجاڭ-نىڭ قوماندانلىق شتابىدىن قايتىپ كەلسۇن دەپ بۇيرۇق كەل-گۈچە مۇشۇ يەردە تۇرسىلەر دېگەن بۇيرۇقنىغا ئاساسەن، گۇچۇڭ شەھەر تەرەپكە بىر كىلومېتىردەك چېكىنىپ بىر ئىگىسىز قو-رۇغا جايلاشتۇق. بۇ چوڭ قورۇ ئەسلىي يەرلىك خەنزۇ دېھقانىنىڭ قورۇسى بولۇپ، كىچىك بىر ئۆيدە يالغۇز بىر موماي قورۇغا قاراپ قالغانىكەن. بەزى ئۆيلەرنىڭ ئىشىك ـ دېرىزىلىرى يوق. مومانىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، تۆگە باققان ئەسكەرلەر بۇزۇپ قالاپ كېتىپتۇ. مەھەللىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ھېلىقى ئۆينىڭ يېنىدا يەنە بىر ئۆزبېك ئائىلىسىنىڭ ئۆيى بار ئىكەن. ئۇلار تىجارەت قىلىدىكەن، بۇ قورۇ ـ جايمۇ ئېچكىرى ـ تاشقىرى ھويلىلىق، ئۆينىڭ ئىشىك ـ دېرىزىلىرى، تۇڭرۇكلىرى نەقىش-لەنگەن، ئۆينىڭ ئاستى ـ ئۈستى تاختايلىق ھەم سىرلاقلىق ئىكەن. تاشقىرىقى ھويلىدىكى ئۆيلەرنىڭ ياغاچلىرىنى تۆگە باق-قانلار ئېچىپ قالاپ كېتىپتۇ. ئۇلار ئېچكىرىدىكى ھويلىغا قول تەگكۈزۈش ئالدىدا بىزلەر بېرىپ شۇ ھويلىغا ئورۇنلاشتۇق. بىز ھېلىقى موماي تۇرغان ئۆي بىلەن ئۆزبېكنىڭ ئۆيلىرىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، يېڭجاڭنى موماي ئولتۇرغان ئۆيگە ئورۇنلاشتۇ-رۇپ، بىز ئۆزبېكنىڭ قورۇسى بىلەن ئەتراپتىكى ئۈيغۇر دېھقانلار-نىڭ ئىگە ـ چاقسىز قالغان ئۆيلىرىگە ئورۇنلاشتۇق، بۇ يەردىكى ئۆيلەرنىڭ بۇزۇلۇپ كەتكەنلىكىگە قاراپ ئېچىمىز سىيرىلىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن ئىلھامىم كېلىپ شۇ قوشاقنى توقۇدۇم:

گۇچۇڭدىكى دۆڭلەرگە،
پوتەيلەرنى كۆپ سالدى.
يوقسۇل ئاجىز خەلقە،
ئالۋان ـ ياساقنى كۆپ سالدى.

گۇچۇڭدىكى چىرىكلەر،
خەلقنى بۇلاپ ـ تالىدى.
بۇزۇپ ئۆي ـ ئىمارەتلەرنى،
ياغاچلىرىنى قالىدى.

خەلق بىلەن باندىتنى،
قەستەن پەرق ئەتمىدى.
كۆچمەنلەرنى «باندىت» دەپ،
قىرىپ ـ قوغلاپ تالىدى.

كۆچۈپ يۇرۇش يايلاقتا،
ئادىتىغۇ ئۇلارنىڭ.
كىگىز ئۆيدە تۇرۇشقا،
ھەققى يوقمۇ ئۇلارنىڭ؟!

ياغاچ ساندۇق ئىچىدە،
قانچىلىك دۇنياسى بار.
ئەمگەك بىلەن ياشىغان،
قازاقنىڭ نېمە گۇناھى بار؟

ئادەم ئەمەسمۇ ئەسكەر،
ئانىسى يوقمۇ ئۇلارنىڭ؟
ئانا ـ بالىنى ئۆلتۈرسە،
ۋىجدانى بارمۇ ئۇلارنىڭ.

گومىنداڭنىڭ ئەسكىرى،
قان ئىچەر جاللات بولدى.
نە ئىلاج سوپاخۇنغا،
باغرى ئۆرتەپ كۇل بولدى.

قوماندانلىق شتابىدىن ھېچقانداق خەۋەر بولمىغاچقا، ئۇچ ـ تۆت كۈن قىشلاقتا تۇرۇپ قالدۇق. بىز چۈشكەن ئۆينىڭ ئىگىسى گۇچۇڭ شەھىرىدىن چىقىپ بىزنىڭ بۇ ئۆيگە چۈشۈپ ساقلاپ قالغانلىقىمىزغا خۇشال بولۇپ، سېمىز بىر كالىسىنى بىزنىڭ سويۇپ يېيىشىمىزگە بەردى.

ـــ تۆگە باققانلار بەش كالا، ئىككى تۆگىنى يەپ، بىر تەيىنمۇ بەرمىدى. باندىتلارمۇ ئىككى قورۇ قويۇمنى ھەيدەپ كېتىپتۇ. سىلەردەك ياخشى ئەسكەرلەرگە قانچىلىك قىلساق ئەرزىيدۇ، ـــ دېدى ئۆزبېك كىشى، ـــ بىز قېچىپ كەتمىگەن بولساق، نېمە كۈنلەرگە قالارمىزنى بىلمەيمىز. سىلەر قورۇغا كىرگەچكە، بىر قىسمى بولسىمۇ ساقلىنىپ قاپتۇ. رەھمەت!

شا تىڭفاڭ مەھەللىدىكى ئۆيدىن كۆچۈپ لىەن شتابىغا بېرىۋالدى. بۇ جايىنىڭ بىز تۇرغان ئورۇن بىلەن ئارىلىقى بىر كىلومېتىردەك كېلەتتى. بىز بىر ھەپتە تۇرغاندىن كېيىن، كەچ سائەت ئىككى ـ ئۇچلەردە قۇمتاغقا ئورۇنلىشىۋالغان قوراللىق باندىتلار تۆگە باققان ئەسكەرلەرگە قورالىق ھۇجۇم قىلدى. ئېتىلغان مىلتىق، پىلىموتنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ، جەڭچىلەرنى جەڭگىۋار ھالەتكە كەلتۈرۈپ، يېڭجاڭنىڭ قېشىغا كىرسەم، شا يېڭجاڭ ئۇزۇن قارا چاپان كىيىپ لۆڭگىنى بېشىغا ئورىۋاپتۇ، مەن تونۇماي قاپتىمەن. ئۇ كىرىشىم بىلەن «ھا! زالە» دېدى. مەن:

ـــ دۇشمەن كەلدى. ئالدىغا بارمىزمۇ؟ ـــ دەپ سورىدىم، يېڭجاڭ:

ـــ تۇرۇپ تۇرۇڭلار، ـــ دېدى.

تاڭ سۈزۈلگەندە باندىتلار تۆگىلەرنىڭ ھەممىسىنى ھەيدەپ كېتىپتۇ، دېگەن خەۋەر كەلدى. ئۇروش مەيدانغا بارساق، ئۇلار دىن بىر ئات ئۆلۈپتۇ، بىز تەرەپتىن يەتتە ـ سەككىز تۆگە ئوق تېگىپ دوملاپ يېتىپتۇ. 46 ـ شى شتابىدىن چىققان ئەمەلدارلار يىگىتلەرنىڭ يېنىدا تۇراتتى. ئۇلار «سەنتۇڭدىكى تۆگىلەرنى باندىتلارنىڭ ھەيدەپ كېتىشىگە شا يىگىتلەرنىڭ سەۋەبچى بولدى. چۈنكى ئوق ئاۋازى ئاڭلانغاندا سۇ لېيەنجاڭ ئاتلانماقچى بولسا، تۇرۇپ تۇرۇڭلار دەپ بارغۇزمىدى. ئۇروش تۆگىگەندە بارماڭ، پايدىسى بولمىدى» دەپ قوماندانغا دوكلات قىلىپتۇ. بۇنىڭ بىلەن شتابنىڭ بىزگە بولغان ئىشەنچىسى كۈچەيدى. لېكىن، بۇنداق ئىشەنچىنىڭ بىزگە كۆپ زىيىنى بولدى. ھە دېگەندە، 46 ـ شى شتابىدىن بىۋاستە بۇيرۇق كېلىپ ئۇرۇشلارغا سالىدىغان بولدى. سەنتۇڭدىكى ئىشتىن كېيىن ھاكى قۇربان، شا تىگىڭاڭ ماڭا تېخىمۇ ئۆچ بولۇپ كەتتى. مېنى كۆزدىن يوقىتىشقا ھەسسىلەپ تىرىشىشقا باشلىدى. مەنمۇ ئېھتىيات قىلىدىغان بولدۇم. بىرەر ھەرىكەت قىلغۇچە سەپداشلىرىمىزدىن ئايرىلىپ قېلىشنى خالىمايتتىم. بۇ يېزىدا 15 ـــ 20 كۈن تۇرغاندىن كېيىن گۇچۇڭ قوماندانلىق شتابىدىن گۇچۇڭ شەھىرىگە قايتىش ھەققىدە بۇيرۇق كەلدى. بىز ئەتىسىلا ئاتلىنىپ، سېپىل ئىچىدىكى سارايلارغا ئورۇنلاشتۇق. بىز بارغاندىن كېيىن مېنى 9 ـ لىيەندىكى بىر پەي ئەسكەر بىلەن سېپىلنىڭ تېشىدىكى تۆت ـ بەش قورۇ قوينى مۇھاپىزەت قىلىشقا بەلگىلىدى. بۇ قويلارغا جۆرىئاي، مەنسۇرجان [1] دېگەن ئۆزبېكلەرنىڭ مالىيە خىزمەتچىسى ھاشىمجان قارايدىكەن. مەنسۇرجان ئەتە ـ ئاخشاملىرى بىز بىلەن بىللە بولغانلىقتىن، بەكمۇ چىقىشىپ كەتتۇق. مەنسۇر

① مەنسۇرجان ئازادلىقتىن كېيىن 1960 ـ يىلغىچە ماناس دەريا‌سى بويىدىكى چارۋىچىلىق فېرمىسىنىڭ باشلىقى بولغان.

جانغا بارلىق سىرلىرىمىزنى ئېيتتۇق. ئۇ: «سىزلەر ئاتلانساڭلار مۇشۇ قويلارنى ئۆتكۈزۈپ بېرىشكە، ئات، ئېگەر ـ توقۇم، ئىقتىساد ۋە ئادەم چىقىرىشقا مەن تەييار» دەپ، چوڭقۇر ھېسداشلىقىنى بىلدۈردى.

قار قېلىن ھەم قىشلاق بولمىغانلىقتىن ئىلاجسىز قويلارنى سويدۇرۇپ، تۆگىلەر بىلەن ئالتاي تەرەپكە ماڭدۇردى. ھاشىمجاننى پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ قويغا خىيانەت قىلدى دەپ 46 ـ شىنىڭ تۇرمىسىگە سولىدى. بۇنىڭ بىلەن بېيمېن (شىمالىي قوۋۇق) تېشىدىكى قوي باققان ئۆمەرجاننىڭ پېيىدىن قايتۇرۇپ كېلىپ، ئابلىز بوتايوفنىڭ پېيى بىلەن قوشۇپ، ئىككى پەينى مېنىڭ رەھبەرلىكىمدە گۇچۇڭنىڭ شەرق تەرىپىدىكى شياۋچەنزى دېگەن يېزىغا ئەۋەتتى. بۇ يەرگە جايلاشقانلار خەنزۇ دېھقانلار بولۇپ، ھۆكۈمەت قويلىرى ۋە جەنۇبىي شىنجاڭلىق ئۇيغۇر سودىگەرلەرنىڭ 100دەك تۆگىسى بار ئىكەن. مەزكۇر مالارغا قارايدىغان گومىنداڭ ئەسكەرلىرى جىمىسار بىلەن گۇچۇڭ ئارىلىقىدىكى داچۇەن، شياۋچۇەنزى دېگەن قىشلاقلارغا ئاشلىق ساقلاشقا كەتتى. تۆگىلەرمۇ ئالتاي تەرەپتىن قايتۇرۇپ كېلىدى. شا تىگىڭاڭ مېنى ئەسكىرى بىلەن يوقالسۇن دەپ قەيەردە ئۇرۇش بولسا شۇ يەرگە ئەۋەتتى، لېكىن ئۆزىمۇ ئامانلىق تاپالمىدى. قوماندانلىق شتابىدىن بىز بارغان جاي ۋە ئۇرۇشلارغا ئۇنىمۇ بىزگە قوشۇپ ئەۋەتىپ تۇردى. مەن ئەكەلگەن ئىككى پەيدىن بىرىنى قوي باقىدىغان ئورۇنغا، يەنە بىرىنى تۆگە باقىدىغان ئورۇنغا ئورۇنلاشتۇردۇق. بىز تۇرغان جايىنىڭ ئەتراپى تۇزلاق، قومۇشلۇق بولۇپ، ئون كىلومېتىر ئارىلىقتىن مىدىرلىغان جانلىقلار كۆرۈنۈپ تۇراتتى. گۇچۇڭ قوماندانلىق شتابى كۈن ئارىلاپ بىز بىلەن ئالاقىلىشىپ تۇردى. بىركۈنى جەڭچىلىرىمىزدىن تاھىر (قەشقەر ئوپاللىق)، ھاكىم (تۇرپان ئايدىڭكۆللۈك) 8 ـ ئالاقىنى ئېلىپ داچۇەنگە قاراپ ماڭدى. تاھىر

يوغان، گەۋدىلىك، 19 ياش، قاۋۇل يىگىت بولۇپ، 6 ـ يىلگە بو-
يىچە دۇمبىسى ھازىرغىچە يەرگە تەگمىگەن چېلىشچى ئىدى.
ئۇلار يولغا چىقىپ ئۇزاق ئۆتمەي، بىزنىڭ ئۆگزىدە تۇرغان
پوست دۇربۇن بىلەن قاراپ: «ئادەمنىڭ قارىسى كۆرۈندى ھەم
ئوق چىقتى» دەپ خەۋەر قىلدى. مەن دەرھال ئۇچ نەپەر جەڭ-
چىنى ئېلىپ ئات چاپتۇرۇپ باردىم، پىيادىلەرنىڭ ئىزلىرى تۇ-
رىدۇ، يەردە قانىنىڭمۇ ئىزى بار. شۇ ئەسنادا قومۇشلۇق ئىچىدىن
ھاكىم دېگەن جەڭچى يۈگۈرۈپ كەلدى. قولىدا قورال يوق، نېمە
بولدى دېسەك، يولنىڭ بويىدىكى بىر تامنى كۆرسىتىپ:

ـــ تام تەرەپتىن ئوق چىقىپ، تاھىر يىقىلدى، مەن ئۇنى
يۆلەيمەن دېگۈچە ئۇچ ـ تۆت باندىت كېلىپ قورال، ئاتلارنى
ئېلىپ جەنۇبىي قۇمتاغقا قاراپ قېچىپ كەتتى، ـــ دېدى.

ئوق تەگكەن جەڭچىمىزنىڭ قېشىغا بارساق، ئوق ئۇنىڭ
قورسىقىغا تېگىپ، سول دۇمبىسىدىن چىقىپ كېتىپتۇ. شۇ-
ئانلا ھوشۇر بەنجاڭنى لېيەن شتابىغا بېرىپ چانا تېپىپ كېلىڭ
دەپ ماڭدۇردۇم. بىرئازدىن كېيىن بىر خەنزۇ دېھقان چانىسى
بىلەن خوتۇن ـ بالىلىرىنى ئەكېلىپ قالدى. مەن قولۇم بىلەن
ئىشارەت قىلىپ، ئۇلارنى توستۇم ۋە:

ـــ بىر كىشىگە ئوق تېگىپتۇ، ياتاقتا ئېلىپ بېرىشقا سىز-
نىڭ چانىڭىزغا سېلىۋالساق، ـــ دېدىم.

دېھقان دەرھاللا ئىككى ئوغلىنى چۈشۈرۈپ، چانىسىدىن جاي
بوشاتتى. چانىغا تاھىرنى باستۇق، ئىككى خەنزۇ يىگىتنى،
جەڭچىلىرىمىز ئاتلىرىغا مىنگەشتۈرۈۋالدى. ياتاقتا يېقىن كەل-
سەك، ھوشۇرئاخۇن چانا ئېلىپ چىقىپتۇ. شۇ ئانلا تاھىرنى
گۈچۈڭ دوختۇرخانىسىغا ئەكىردۇق، ياردار بولغانلار كۆپ، ئو-
رۇن يوق بولسىمۇ گەپ قىلىپ يۇرۇپ ياتاقتا ئالدۇردۇق. 8 ـ
لېيەندىكى يولداشلار ئاڭلاپ دوختۇرخانىغا يوقلاپ كەلدى. بۇنى
كۆرگەن دوختۇر، بۇ كېسەل مۇھىم كىشى ئوخشايدۇ، دەپ ئالا-

ھىمدە كۆڭۈل بۆلدى، مەن كېچىلەپ شياۋچۈەنزىگە چىقىپ كەت-
تىم. ئۇچ كۈندىن كېيىن تاھىر ئۆلۈپ كېتىپتۇ، بۇ شۇم خە-
ۋەرنى ئاڭلاپ بارلىقىمىز ئېچىندۇق، ياش، قاۋۇل جەڭچىمىزدىن
ئايرىلىپ قالدۇق. بۇ ئەھۋال بولۇپ ئۇچىنچى كۈنى كېچىسى
بىز مۇھاپىزەت قىلىۋاتقان قويلارنى بۇلاشقا باندىتلار كېلىپ،
قاتتىق ھۇجۇم قىلدى، قوتانىنىڭ ئەتراپلىرىدىكى ئۆيلەرگە بىر
بەن ـ بىر بەندىن ئورۇنلاشتۇرۇپ، قاتتىق زەربە بەردۇق. باز-
دىتلار يېقىن كېلەلمەي، قويلارنى ھەيدەپ كېتەلمىدى. تۆگە-
لەرگە قارايدىغان جايدا بىر يوغان جاڭزا بولۇپ، يىڭجاڭ شا
تىڭفاڭ شۇ قورۇغا ئورۇنلاشقاندى. قورۇنىڭ يان تەرىپى كەڭ-
تاشا بولغانلىقتىن، تۆگىلەرنى ئاخشىمى شۇ يەرگە ياتقۇزاتتى.
بىز باندىتلار قويلارنى ئالالمىغانلىقتىن جەزمەن تۆگىلەرنى بۇ-
لىغىلى كېلىدۇ، دەپ پەرەز قىلىپ قوي باققان بىر بەننى مۇئا-
ۋىن پەيجاڭ غوجەك باشچىلىقىدا تۆگە باققان پەيگە يارەمگە ئە-
ۋەتتۇق، مەن تۆگىچىلەرگە:

ـــ باندىتلار تۆگىلەرنى بۇلىغىلى كېلىشى مۇمكىن. شۇڭا،
بۇگۈندىن باشلاپ تۆگىلەرنى چۆكتۈرۈپ، پۇتلىرىنى قوپالمىغۇ-
دەك قىلىپ باغلاپ قويۇڭلار، چۈنكى مىلتىقىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ
تۆگىلەر ئۇركۈپ قېچىپ، باندىتلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتمە-
سۇن، ـــ دەپ ئاگاھلاندۇردۇم.

تۆگىچىلەر مېنىڭ بۇ مەسلىھەتىمگە ناھايىتى رازى بولدى.
ئۇلار:

ـــ بىزنىڭ ئەسلىي 300دەك تۆگىمىز بار ئىدى، كېچىسى
باندىتلار ئوق چىقىرىپ ھايت ـ ھۇيت قىلىپ ۋارقىراش بىلەن
تۆگىلەرنى ئۈركۈتۈپ ھەيدەپ كەتتى، ـــ دېدى.

دېگەندەك ئىككىنچى كۈنى باندىتلار جىقراق كۈچ بىلەن
ھۇجۇم قىلدى. كېچىسى ئايدىڭ ئىدى. بىزنىڭ مۇداپىئەمىز
كۈچلۈك بولغاچقا، باندىتلار مىلتىق، پىلىموت، ئاپتوماتلاردىن

ئوت ئېچىپ قاتتىق ھۇجۇم قىلغان بولسىمۇ، ئۇچ بەندىكى يولداشلار قېلىن قاردا ئۆمىلەپ، يۆتكىلىپ يۇرۇپ، ئوق چىقار-غاچقا، باندىتلارغا نۇرغۇن كىشىدەك بىلىنىپ، ئۇلارنىڭ ھۇجۇم قىلىش ھەيۋىسى سۇندى. كېچە سائەت ئۇچ بولغاندا باندىتلار ھېچ نەرسە ئالالمايلا چېكىنىپ، دېرەكسىز يوقىلىپ كەتتى. مەن ئۇرۇش ئەھۋالىنى شا يىگىتكە دوكلات قىلاي دەپ ياتقىغا كىرسەم، يىگىتنىڭ زىغىر پاخىلىنىڭ ئارىسىغا كىرىۋاپتۇ. مەن:

— باندىتلار قېچىپ كەتتى. ھېچ نەرسە ئالالمىدى، — دەپ دوكلات قىلىپ قويۇپلا، تۆگىچىلەرنىڭ يېنىغا كەتتىم. ئۇلار:

— سىلىنىڭ مەسلىھەتلىرى بويىچە تۆگىلەرنىڭ پۇتىنى باغلىغانىدۇق. قوپالمايلا، قېچىپ كېتەلمىدى، — دېدى. مەن تۆگىچىلەرگە:

— تۆگىلەرنى سىرتقا ئاچىقماڭلار، باندىتلار يېقىن ئەتراپتا بولۇشى مۇمكىن، — دەپ تەكىتلىدىم.

شياۋچۇەنزىدە تۇرغاندا تۆگىچىلەرنى بىر لىيەن ئەسكەر گۇ-چۇڭدىن ئۇرۇمچىگە ئەكەتتى، شا يىگىتنىڭ گۇچۇڭغا دوكلات قىلغىلى كەتتى. ئۇچ كۈندىن كېيىن ماڭا: «بىر بەن ئەسكەر بىلەن چۇەنزىگەيدىكى پەيگە بېرىپ، رەھبەرلىكىنى كۈچەيتىسۇن، شياۋچۇەنزىگە مۇئاۋىن يىگىتنىڭ بارىدۇ» دەپ ئالاقە كەلدى. شياۋچۇەنزىدە ئابلىز پەيجاڭنىڭ ئىككى بەن، ئۆمەرجان پەيجاڭ-نىڭ بىر پەي ئەسكىرى ھاكى قۇربانىنىڭ رەھبەرلىكىدە قويغا قاراپ قالدى. مەن ئەسكەرلەرنى خىلاپ ئابدۇرېھىم مەمەتوف پەيجاڭنى ئېلىپ شياۋچۇەنزىدىكى ئۆتەڭگە كەتتىم. ئۇ يەردىكى ۋەزىپە تۇرپان، گۇچۇڭ، جىمىسارغا قاتناىدىغان يولۇچىلار ۋە يېزىدىكى ئۇيغۇر، تاتار، ئۆزبېك، خەنزۇ، خۇيزۇ دېھقان — چار-ۋىچىلارنىڭ بىخەتەرلىكىنى قوغداش ئىدى. بۇ ئۆتەڭدە ھەر تە-رەپتىن كەلگەن كارۋانلار قونماي ئۆتمەيتتى. بۇ يەردە گۇچۇڭ-دىكى يولداشلار بىلەن ئالاقىلىشىپ تۇردۇق. تۇرپان تەرەپكە

ئالاقىلىشىش ئۇچۇن نامان[1] نى ئەۋەتكەنىدۇق. ئالاقە قىلىشىد-غان ئىشەنچلىك كىشى تاپالماي قەشقەرگە كېتىپتۇ. گۇچۇڭ، جىمىسار ۋە تۇرپانغا قاتناىدىغان كىشىلەرنى تەكشۈرتاغ ئەتراپىدا بۇلايدىغان باندىتلار كۆپ بولغاچقا، يول ئاساسەن ئۇزۇلۇپ قال-غانكەن. بىز بىر ئايدەك تۇردۇق، بىر كۈنى «سوپى لىيەنجاڭنىڭ ئەسكەرلىرى چۇەنزىگەيگە كېلىپ يولنىڭ ئامانلىقىنى ساقلاۋات-قۇدەك، يوللار تىنچ ئىكەن» دېگەن گەپ — سۆزلەرنى ئاڭلاپ، تۇرپان تەرەپتىن نۇرغۇن كارۋان ۋە سودىگەرلەر كەلدى. بىز ئۇلارنى ئالدى — كەينىگە بىر بەندىن ئەسكەر قوشۇپ ھاكى يىگىتنىڭ تۇرغان شياۋچۇەنزىگە يەتكۈزۈپ قويدۇق. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ يولدىن ئۆتىدىغانلار كۆپەيدى. مەن تۇرپاندىن ئۇرۇم-چىگە چىققۇچىلىك مېنى ئېشىكىگە مىندۇرۇپ چىققان مەڭلىك كارۋان (بىر قولى بېغىشىدىن ئۇزۇلۇپ كەتكەنلىكتىن مەڭلىك چولاق دەپمۇ ئاتايتتى) چىقىپ قالدى. مېنى ئىزدەپ بىر يار-دەمچى يىگىت بىلەن ئىككىسى بەش كىلودەك قۇرۇق ئۇزۇم ئە-كىرىپتۇ. بىز قەدىرلىك مېھمانلارغا تاماق تەييارلاپ كۇتۇۋال-دۇق. يېرىم كېچىگىچە ئەھۋاللاشتۇق، مەن ئىنتايىن خۇشال بولۇپ كەتتىم. بۇ مەڭلىك ئاكا بىزنىڭ تاغ ئارىسىدا يولنى ساقلاپ تۇرغانلىقىمىز ھەم كارۋان سودىگەرلەرنىڭ گۇچۇڭ، جىمىسار ناھىيىلىرىگە چىقىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، بىر سودىگەر-نىڭ قۇرۇق ئۇزۇمىنى كىرا قىلىپ چىققانلىقىنى ئېيتتى. بۇ قېتىم چىققانلار ئاز بولغانلىقتىن بىر بەن ئادەم بىلەن يولغا سالدۇق. تۆت — بەش كۈندىن كېيىن ئۇزۇم، قاق ۋە باشقا يەل — يېمىش، رەخت ئېلىپ نۇرغۇن سودىگەرلەر چىقتى. دەڭ — سارايلار يېتىشمەي كەتتى. مەن مەمەتوف، ئابدۇرېھىم بەنجاڭ ھەم ئابدۇراخمانلار بىلەن كارۋانلارنى ئېلىپ گۇچۇڭغا كىرىپ، بولغان ئەھۋاللارنى يىگىڭ ئارقىلىق قوماندانلىق شتابىغا

① نامان 1947 — يىلى تۇرپان قوزغىلاڭچىلىرىغا قوشۇلۇپ، ئىلىغا بارىدى.

دوكلات قىلدىم.

قار قېلىن يېغىپ، سوغۇق قاتتىق بولدى. گۈچۈك ئەتراپىدىكى سوقۇشلارمۇ تىنچىدى. ھاكى يىگىتلىرىمۇ شياۋچۈەنزىدىن قايتىپ گۈچۈڭغا كىرىۋاپتۇ. بىزنى قايتىپ كەتمەسۇن دېگەنلىكتىن، ھەممىمىز بۇرۇنقى ئورنىمىزغا ئورۇنلاشتۇق. 8 ـ لىيەندىكى مۇناسىۋەتلىك يولداشلار تۇرپان ئەھۋالى، بولۇپمۇ ئىلى ئەھۋالىدىن ئۆزلىرىنى خەۋەردار قىلىشىمنى تەلەپ قىلدى.

ـــ تۇرپانغا بىرىنچى قېتىم بارغان نامانجان قايتىپ كەلمىدى، ـــ دېدىم يولداشلار يىغىلغاندا، ـــ ئىككىنچى قېتىم ئەۋەتكەن كىشىمىز ئالاقە قىلىشالماي قايتىپ كەلدى. ھازىر تۇرپان خەلقى خۇسۇسەن ياشلار، زىيالىيلار كۆپرەك ئىلى «ئالتە ئوغرى» ۋەقەسىگە قىزىقىپ، ئاشكارا پاراڭ سېلىشىدىكەن. ئۇرۇمچىدە ۋۇ جۇڭشىن دېگەن ھەربىي باشلىق: «گۇناھ قىلغانلارنى جادىغا باسىمەن»دەپ ئېلان چاپلاپتۇ ھەم جىددىي ھەربىي ھالەت يۈرگۈزۈپتۇ. بۇنىڭدىن قارىغاندا، بارلىق ھەرىكەتنى ئىلى ۋەقەسىگە قارىتىۋاتقانلىقى ئېنىق. بىز 8 ـ، 9 ـ لىيەنلەرنى گۈچۈڭغا قايتۇرۇپ كېلىشتىمۇ بىرگەپ بار. بىزنى ئىلى تەرەپكە يۆتكىشى ياكى ئارقا سەپكە قويۇشى مۇمكىن. بۇ ئىشلار ئەملگە ئېشىپ قالسا، ئىشىمىزنىڭ ئوڭغا تارتقىنى شۇ.

يولداشلار بۇ پەرەزلىرىمگە خۇشال بولۇپ كەتتى. ئابلىز پەيجاڭ بۇ گەپلەرنى چالا ـ بۇلا ئاڭلاپ، بىرنى ئىككى قىلىپ، ھاكى قۇربانغا يەتكۈزۈپتۇ. ھاكى قۇربان بۇ گەپنى سۇرۇشتە قىلغان ئوخشايدۇ. جەڭچىلىرىمىز بۇرۇندىن تارتىپ ھاكى قۇربان ئورۇنسىز ئىشلار ئۈچۈن تايياق يەپ دىلى رەنجىپ كەتكەنلىكتىن ئاسانلىقچە ئېيتماپتۇ. ھاكى قۇربان ماڭا ئۆچ، ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۇنىڭ مۇئاۋىن يىگىتلىق ھوقۇقى بار، ئۇ، مېنىڭ پېيىمگە چۈشۈپ، بارلىق جەڭچىلەرنى مېنىڭدىن ئاجرىتىپ، ئورنۇمغا ئابلىز پەيجاڭنى لىيەنجاڭ قىلىپ چىقارماقچى.

شۇڭا، مېنىڭ ئىشلىرىمنى بىرنى ئون قىلىپ شا تىڭغا ھەتتا لىيەن قوماندانلىق شتابىغمۇ مەلۇم قىلىپتۇ. مېنى سولاشقا دوكلات قىلغىلى بارغاندا، قوماندان:

ـــ سوقۇشقا بىر لىيەننى چىقىرىڭلار دېسەم، سۇ لىيەنجاڭ چىقسۇن دەيسىلەر، دائىم ئۇرۇش بولغان يەرگە سۇ لىيەنجاڭ بارسۇن دەيسىلەر، بۇگۈن نېمىشقا سولايدىغان بولۇپ قالدىڭلار؟ ـــ دەپ سوئال سوراپتۇ. شا يىگجاڭ، ھاكى قۇربانلار:

ـــ سوپا لىيەنجاڭنىڭ ئۇرۇشقا تەجرىبىسى بار، قارام، ئاتقان ئوقى زايە كەتمەيدۇ، باندىتلار قورقىدۇ ھەم ئەسكەرلەر گېپىنى ئاڭلايدۇ. ئۇرۇش تاكتىكىسى كۆچلۈك، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇرۇشقا شۇنى ئەۋەتكەن، ـــ دەپتۇ.

ـــ ئۇنداق بولسا نېمىشقا سولايسىلەر؟

ـــ ئۇ خەۋپلىك ئادەم، ھازىرچە سولاپ قويۇپ، كېيىن ئۇرۇمچىگە تۇرمىگە ئەكەتسەك، ـــ دەپتۇ ئۇلار. قوماندان:

ـــ ئۆزۈڭلار بىر تەرەپ قىلىڭلار، ـــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

مەن ئىبراھىم جەڭچىدىن بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ، 8 ـ، 9 ـ لىيەنلەردىكى مۇھىم يولداشلار بىلەن سۆزلەشتىم، ئۇلارغا:

ـــ مەن قامىلىپ قالسام، ھەرگىز ئالدىراقسانلىق قىلىپ قويماڭلار، بىر ـ بىرىڭلارغا ھەمدەم بولۇپ، سىرنى قەتئىي مەخپىي ساقلاپ، غەيرەتلىك بولۇڭلار، دەققەت قىلىڭلار، ـــ دەپ قاتتىق تاپىلىدىم.

گۈچۈڭدا 46 ـ شى تۇرمىسىگە قامىلىشىم

1945 ـ يىلى 1 ـ ئاي مەزگىلى ئىدى. بىركۈنى ئەتىگەندە، بىز چۈشكەن ساراينىڭ ئاتخانىسىغا كىرسەم، ئاتلارنىڭ ئارد-سىدا مەن مىنگەن قاراگىر ئات نوختىسىز تۇرىدۇ. بۇ ئات موری ئۇرۇشىدا غەنىيمەت ئېلىنغان ئات ئىدى. ئاتلارغا قارايدىغان

دىجورنىدىن سورىدىم.

ـــ مەن كىچە ئىسمىنا ئالماشقاندا نوختىسىز تاپشۇرۇۋالـ
دىم. ۋەزىپەمدىن چۈشكەندە ئۆزلىرىگە دوكلات قىلاي دېگەنـ
دىم، ـــ دېدى ئۇ.

مەن بىلەن ئاتخانىغا كىرگەن هوشۇر بەنجاڭ:

ـــ ئاپلا! ئاتىناڭ نوختىسى يېتىپ كەتسە ياخشى ئىش ئەـ
مەس، بۇ يامانلىقنىڭ بەلگىسى، ـــ دېدى.

ئىككىنچى كۈنى ئاتمۇ تۈيۈقسىز يوقلىپ كەتتى. مەن ئۇـ
رۇشلاردا ئولجا ئېلىش ياخشى ئەمەس دەپ چۈشىنەتتىم، لېكىن
ئۇرۇشلاردا قورال ـ ياراغ، ئوق ـ دورا، ئات، ئېگەر ـ توقۇم
ئالسا بولىدۇ. چۈنكى بۇ نەرسىلەر ئۇرۇشقىلا لازىم بولىدۇ دەپ
بىلەتتىم. ئۇچىنچى كۈنى ئىبراهىم ئالدىراپ مېنىڭ قېشىمغا
كىرىپ يىڭجاڭ شا تىڭفاڭ بىلەن مۇئاۋىن يىڭجاڭ هاكى قۇربان
سىزنى ئەتە قوماندانلىق شتابىغا تاپشۇرۇپ بېرىدىغان بولدى،
دېگەن شۇم خەۋەرنى يەتكۈزدى. ئاخشىمى ئۆزۈمگە ئىشەنچلىك
يولداشلارنى يىغىپ، مېنىڭ قولغا ئېلىنىشىم هەققىدىكى خەـ
ۋەرنى يەتكۈزدۇم. ئىمكانىيەت بولسا ئالاقىلىشىپ تۇرۇشنى،
بىرەر ۋەقە تۇغدۇرۇپ قويماسلىقنى قاتتىق تاپىلىدىم هەم
ۋاقتىلىق خوشلاشتىم. مەنمۇ ئىدىيىدە تەييارلىق قىلىپ تۇرۇـ
شۇمغا ئەتىگەندە هاكى قۇربان ياتقىمغا كىرىپ:

ـــ شا تىڭفاڭ سىزنى يان قورالىنى تاپشۇرۇپ بەرسۇن، تەـ
گىشىپ بېرىمىز دەيدۇ، ـــ دېدى. مەن يان قورالىمنى يېشىپ
بەردىم.

ـــ موري ناهىيىسىدىمۇ تاپشۇرۇپ بەرگەنىدىم، ـــ دېدىم ئۇـ
نىڭغا زەردە بىلەن، ـــ هازىرمۇ بېرىمەن. ماڭا ناگاننى تېگىشىپ
بېرىمىز دەپ يالغان ئېيتماي، ئۆز ئەينىنى دېسەڭمۇ بولىۋېرـ
دۇ. ئاپىرىدىغان جايىڭلارغا ئاپىرىڭلار، مەن تەييار، تاپانچىنى
تاپشۇرۇۋالغانلىق توغرىسىدا هۆججەت بېرىڭلار.

هاكى قۇربان قىزىرىپ ـ تاتىرىپ كەتتى. ئۇستەل ئۈستىگە
تاشلاپ قويغان تاپانچىنى ئالغۇچىلىك هودۇقۇپ، قوللىرى تىتـ
رەپ كەتتى. ئەمەلىيەتتە ماڭا هۆججەت بېرىشى ناتايىن ئىدى،
بىراق، بىرەر سائەتتىن كېيىن هاكى قۇربان تامغىسىز بىر
پارچە هۆججەتنى يېزىپ، ماڭا بەردى. ئۇلار ئېغىز ئاچقۇچە، مەن
ئورنۇمدىن تۇرۇپ يۇر ئەمىسە، دەپ قوماندانلىق شتاب هەربىي
سوت بۆلۈمىگە بىللە كىردىم. هاكى قۇربان ئەكىرىپ قويۇپلا
چىقىپ كەتتى. هەربىي سوتنىڭ ئەمەلدارى:

ـــ سۇ لىيەنجاڭ سەنمۇ؟ ـــ دەپ سورىدى.

ـــ هەئە مەن، ـــ دېدىم.

مېنى باشلاپ سولاقخانىغا ئاپاردى. 46 ـ شى تۇرمىسى گۇـ
چۇڭ شەھىرىنىڭ چېڭفاڭمياۋ دېگەن ئاتاقلىق بۇتخانىدا بولۇپ،
چوڭ قورۇ بولغانلىقتىن لىيەنمۇ شۇ بۇتخانىغا جايلاشقانىدى.
مەزكۇر سولاقخانا ئىككى خىل بولۇپ بىرىگە گومىنداڭ جەڭـ
چىلىرىنى سولايدىكەن، يەنە بىرىگە خەلق ئىچىدە هۆكۈمەتكە
قارشى تۇرغانلارنى، ئەسىرلەرنى، هەربىي ئوفىتسېرلارنى سولايـ
دىكەن. مېنى هەربىي ئوفىتسېرلارنى سولايدىغان سولاقخانىغا
سولىدى. بۇ تۇرمىدە بىر خەنزۇ بار ئىكەن، ئەهۋالغا قارىغاندا
ئۇ ئۇزاق يىللار سولاقتا ياتقاندەك قىلىدۇ. ئوتتۇرىغا گۈلخان
يېقىپ كىچىك ئورۇندۇقتا تور پوپايكا توقۇپ ئولتۇرۇپتۇ.
چىرايى سېرىق، چاچلىرى ئۆسۈپ، كۆزلىرى ئىچكىرى كىرىپ،
ئورۇقلاپ كېتىپتۇ. مەن تۇرمىگە كىرىپ جىمىپ قالسام كېـ
رەك، ئۇ ماڭا قاراپ قويۇپ: «كېرەك يوق، خاتىرجەم ئولتۇرۇڭ،
مېنىڭ تۇرمىگە كىرگىنىمگە ئۇچ يىل بولدى. ئۆزىڭىزنى
ئوبدان تۇتۇۋېلىڭ، كۆڭلىڭىزنى يېرىم قىلماڭ» دەپ، ماڭا تە
سەللى بەردى. مېنىڭ بىرلا پۇشايمىنىم بار ئىدى، ئۇ بولسىمۇ
قولىمىزدا قورال بار ۋاقىتتا ئۇزاق يىللار بىرگە ئىشلىگەن
سەپداشلىرىم بىلەن بىرلىكتە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە

قارشى بىر قوراللىق كۆرەش قىلىش ئىدى. تۇرمىگە كىرىپ قېلىپ مەقسىتىمگە يېتەلمەسمەنمىكىن، دېگەن ئەندىشىدە بولدۇم.

ئايىمخان ھەدەم ۋە قىزى جاناخانلارنىڭ ماڭا ياردەم قىلىشى

مەن تۇرمىگە كىرىپ ئۇچ كۈنگىچە تاماق يېمىدىم، خېلى زورلىسىمۇ يېيەلمىدىم. تاماق ناچار بولغاندىن سىرت تەركىبىدە چوشقا، ئىت گۆشلىرى بار ئىكەن. تۇرمىدە ياتقان خەنزۇ يولداش تۇرمىدە ئۇزاق يېتىپ تۇرمىگە قارايدىغانلار بىلەن تونۇشۇپ قالغاچقا، ئۇلارغا «بۇ كىشى مۇسۇلمان ئىكەن، سىرتتىن تاماق ئەكېلىشكە رۇخسەت قىلساڭلار» دەپ ياردەم سورىدى. ئۇنىڭ دېيىشچە، ئۆزىمۇ تاماق يېمەي يېتىۋالغانلىقتىن، سىرتتىن تاماق ئەكېلىشكە رۇخسەت قىلىپتىكەن. ئاخىر شى شتابدىن تاماق ئېلىشقا رۇخسەت قىلدى. كەچقۇرۇن كىچىك تۇراق يۇنۇس دېگەن جەڭچىمىز ئۆي نېنىدىن ئۇچ نان، بىر چۆگۈن سۇتلۇك چاي ئەكىردى. ئەسلىي چاي، نانلارنى ئايىمخان ھەدەمىز سوپى لىيەنجاڭنى سولاپ قويۇپتۇ، دېگەن خەۋەرنى ئاڭلاپ ئۆز ئۆيىدىن ماڭا ئەكەلگەنىكەن. بىزنىڭ جەڭچىمىز تۇراق ئۇچرىشىپ قالغانلىقتىن، ماڭا يەتكۈزۈپ بېرىشنى ھاۋالە قىلىپتۇ.

ئايىمخان ھەدەمىز ئەسلىي تۇرپانلىق بولۇپ گۇچۇڭ، مورىلاردا دېھقانچىلىق قىلىپتىكەن، ھەدەمىزنىڭ ئەمەت «داگازا» دەپ بىر ئىنسى بولۇپ، بويى ئېگىز بولغاچقا «داگازا» دەپ ئاتايتتى. ئۇ مەھمۇت شىجاڭغا تۇرپاندا ئەسكەر بولۇپ، قەشقەرگە بېرىپ 6 ـ يىڭدا كورلا، تۇرپانلارغا، كېيىن بىز بىلەن ئالتاي فرونتىغا كەلگەن 8 ـ لىيەننىڭ جەڭچىسى ئىدى. ئايىمخان ھەدەمىز ئائىلىسى بىلەن ئەمەت «داگازا» ئارقىلىق مورى ناھىيەسىدە تونۇشۇپ قالغاندۇق. بىز مورى ناھىيەسىدىن گۇچۇڭغا

قايتىپ كەلگەندە ئايىمخان ھەدەمىز ئائىلىسى بىلەن گۇچۇڭغا كېلىپ ئورۇنلاشقانىدى. شۇنىڭدىن بېرى بېرىش ـ كېلىش قىلىپ تۇراتتۇق. بۇ ئاق كۆڭۈل ھەدەمىز مېنىڭ تۇرمىگە كىرىپ قالغانلىقىمنى ئاڭلاپ، يىغلاپ كېتىپتۇ. ھاكى قۇربان 8 ـ، 9 ـ لىيەنلەردىكى ئاشپەز، ناۋايلارغا ھەم خوجىلىق بۆلۈمىنىڭ باشلىقىغا، سوپىغا ھېچكىم تاماق ئەكىرمەسلىك ھەققىدە قاتتىق بۇيرۇق بەرگەن، ھەتتا كىم كىيىم، تاماق ئەكىرسە، قاتتىق جازالىنىدۇ دەپ تاپشۇرغانىكەن. ئۇ: «سوپى تىرىك چىقمايدۇ، ئۆلۈكمۇ چىقمايدۇ» دەپ يولداشلارنى ئەندىشىگە سېلىپ قويۇپتۇ. بۇ ئەھۋالنى ئايىمخان ھەدەمىز ئاڭلاپ، مۇشۇنداق رەھىمسىزلىك بولامدۇ؟ دەپ يىغلاپ ماڭا كۈندە ئىككى ۋاخ، بەزىدە بىر ۋاخ تاماقنى جەڭچىلەردىن بەزىدە ئۆزى ياكى تۇرمۇشلۇق بولغان قىزى جاناخاندىن ئەۋەتىپ تۇردى. تاماق ئەكەلگەن كىشىلەرنى كۆرسەتمەي، دەرۋازىدىكى پوستلار قايتۇرۇۋېتەتتى. كىچىك تۇراقلا مېنىڭ قېشىمغا كىرەلەيتتى، ئەمما گەپلەشتۇرمەيتتى. كىچىك تۇراق ھاۋا قاتتىق سوغۇق بولغانلىقتىن تۇرمىگە ئوتۇن ئەكېلىپ بېرىش سەۋەبى بىلەن ئۇنىڭ كىرىشى رەسمىيەت بولۇپ قالغانىدى.

مېنىڭ تۇرمىگە كىرگىنىمگە ھەپتە ـــ ئون كۈن بولۇپ قالدى. ھېلىقى خەنزۇ يولداش بىلەن ئوبدان تونۇشۇپ، سىرداش بولۇپ قالدۇق. ئۇنىڭ تۇرمىگە كىرگىنىگە ئۇچ يىلغا يېقىن بولۇپتۇ، ئۇ پەيجاڭ دەرىجىلىك ئوفىتسىر ئىكەن. ئۇنىڭ چىرايلىق خوتۇنى بولۇپ، ئايالىنى بىر سەنمۇجاڭ تارتىۋاپتۇ. بۇنىڭغا نارازى بولسا، قاماققا ئېلىپ شىنجاڭغا ئەكېلىپ گۇچۇڭ تۇرمىسىگە تاشلاپتۇ. ئۇنىڭ دەردىگە يېتىدىغان ئادەم چىقماپتۇ. مەن ئۇنىڭغا تەسەللى بېرىپ، ماڭا ئەكەلگەن تاماقنى بىللە يېدۇق. قوشنا قاماقخانىدا ئادەملەر بار ئىدى. گەپ ـ سۆز قىلىشساق ئاڭلىنىپ تۇراتتى. كامىردا بىر خەنزۇ بەنجاڭمۇ بو-

لۇپ، بىرقانچە كۈندىن بېرى تونۇشۇپ قالغانىدۇق، مەن ياتقان ياتاقتىكى خەنزۇ بىلەن دائىم پاراڭ سېلىشىپ تۇراتتى. مەزكۇر بەنجاڭنىڭ بىر ئەسكىرى شىئەنگە كەلگەندە قېچىپ كەتكەندەكەن، سەن ۋاقتىدا مەلۇم قىلمىدىڭ دەپ سولاپ قويۇپتۇ. تۇرمىدە ياتقىنىغا بىر يىلچە بوپتۇ. بىركۈنى شۇ بەنجاڭ:

— سۇ لىيەنجاڭ! — دەپ ۋارقىرىدى.

— ھە، نېمە بولدى؟ — دېدىم مەن.

— سىزنىڭ موردىكى ئۇرۇشتا باندىتلارغا ئەسىرگە چۈشكەن ئىككى جەڭچىنىز كەلدى. بۇلارنى باندىتلار ئاللىقاچان ئۆلتۈرۈۋەتتى دەپ قارىغانلىقىمىز ئۈچۈن ئۇنىڭ سۆزىگە ئانچە ئىشەنگۈم كەلمىدى.

قادىر يۈسۈپ دېگەن جەڭچىمىز:

— لىيەنجاڭ، مەن قادىر يۈسۈپ بولىمەن، — دەپ ئۆزىنى تونۇشتۇردى. گەرچە باشقا كامېردا بولسىمۇ ئاۋازىدىن تونۇدۇم.

— قاچان كەلدىڭلار؟ قانداق ئەسىرگە چۈشۈپ قالدىڭلار؟ قانداق قىلىپ قۇتۇلدۇڭلار؟

ئۇنىڭ ئېيتىپ بېرىشىگە قارىغاندا، موردىكى پىڭدىڭسەن ئۇرۇشىدا قۇربان بولغانلاردىن باشقا ئەسىرگە چۈشۈپ كەتكەن يولداشلاردىن ئىككى نەپەر جەڭچى پىيادە قېچىپ كەپتۇ. قادىر يۈسۈپ، مامۇتنىڭ كىيىملىرى قازاقچە كىيىم بولغاچقا، گۇچۇڭغا كەلگەندە تۇتۇۋېلىپ باندىت دەپ تۇرمىگە سولاپتۇ. سوراق قىلىش جەريانىدا ئەسىرگە چۈشكەنلىكى ئېنىقلانسىمۇ، بۇ جەڭچىلەرنى باندىتلار تەربىيىلەپ ئىشپىيون قىلىپ بىزنىڭ ئىچىمىزگە كىرگۈزگەن، دەپ گۇمان بىلەن سولاقتىن چىقارماپتۇ (قادىر يۈسۈپ لىيۇداۋاندا بار، مامۇت ئەمەت قەشقەردە بار). مەزكۇر جەڭچىلىرىمىز قاماققا ئېلىنىپ ئۇچ كۈن بولغاندا تۇرمىداشلىرىم، سىلەرنىڭ سۇ لىيەنجاڭ دېگەن باشلىقىڭلار مۇشۇ يەردە قاماقتا دەپ ئېيتىپ بېرىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن

سىرتتىن كەلگەن تاماقلارنى بۆلۈپ قىچقىرىپ بېرىپ تۇردۇم. تۇراق يۇنۇس تاماق ئەكىرگەندە قادىر يۈسۈپ، مامۇت ئەمەتلەرنىڭ باندىتلاردىن قۇتۇلۇپ قېچىپ ھايات قالغانلىقىنى سىرتىدىكى يولداشلارغا يەتكۈزۈپ قويۇشنى ھەم تاماقنى جىقراق ئەكىلىشنى تاپىلىدىم. شۇنىڭدىن كېيىن ئاق كۆڭۈل ھەدىمىز قىزى بىلەن ھاۋانىڭ سوغۇقلۇقىغا قارىماي ئىككى ۋاخ تاماق ئەكىلىپ تۇردى. بىركۈنى نەچچە خىل تاماق ئېتىپ، قىزى بىلەن شى شتابىغا كېلىپ: «سوپى لىيەنجاڭ مېنىڭ ئىنىم، نېمىدەپ سولاپ قويدۇڭلار؟ ئۇنىڭ گۇناھى نېمە؟ مەن كۆرۈشمەن» دەپ تۇرۇۋاپتۇ. شى ئەمەلدارلىرى: «سوپى لىيەنجاڭنى بىز سولىمىدۇق، بۇ يۇقىرىنىڭ ئىشى. بۇلار بىزگە ۋاقتىلىق تاپشۇرۇپ بەرگەن، بىز بىلمەيمىز» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

ئايىمخان ھەدەم ئىنسانپەرۋەر بولغاچقا، مەن تۇرمىگە كىرىپ قالغاندا، مېنى ئۆز بالىسىدەك كۆرۈپ، ئوبدان غەمخورلۇق قىلىدى. بۇلارنىڭ ماڭا قىلغان ياخشىلىقلىرىنى ئېغىز بىلەن ئېيتىپ، قەلەم بىلەن يېزىشقا ئاجىزلىق قىلىمەن. بۇ كۈنلەرنى مەڭگۈ ئۇنتۇمايمەن. بۇلار مېنى باققانغا رازى بولسىمۇ مېنى باققان ئەجرى مەندە قەرز بولۇپ قالدى، قايتۇرالمىدىم، خىجىللىق ھېس قىلىۋاتىمەن. مېنىڭ سەپداشلىرىممۇ ئۇنتۇمايدۇ. جەڭچىلىرىمىز لىيەنجاڭغا ئوبدان ئۆي تامىقى ئېتىپ بېرىڭلار دەپ، نېمە تاپسا شۇنى ئەكىلىپ بېرىپ تۇردى. ماڭا ياخشى قاراش ئۈچۈن مەدەت بەردى. كەچقۇرۇن تاماق ئەكىرگەندە، يولداشلار نېمە قىلىۋاتىدۇ؟ ئايىمخان ھەدىنىڭ قىزى ساۋاتلىق، سىرتتىكى ئەھۋاللارنى خەت يېزىپ مانتىنىڭ ئىچىگە تىقىپ كىرگۈزسۇن دەپ ئارانلا دېيەلىدىم. چۈشلۈك تاماق ۋاقتى بولماستىنلا مانتا قىلىپ ئەكىرىپتۇ، يان تۇرمىدىكى يولداشلارغا تاماقتىن تەقسىم قىلىپ بېرىۋېتىپ، يۇمىلاق مانتا ئىچىدە ئۇزۇنچاق مانتىنى ئېلىپ قالدىم. ئاق كۆڭۈل ئائىلىدىكىلەر

ھەممىسىنى ئوخشاش تۇغمەستىن چاندۇرۇپ بىرىنى يۇمىلاق، بىرىنى سوزۇنچاق تۇغۇپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ھەپتىدە ئىككى ـ ئۈچ قېتىم مانتا قىلىپ كىرگۈزىدىغان بولدى، بىر قېتىم يازغان خېتىدە گۈچۈك شەھىرىدىكى خەلقنىڭ مېنى سولىغانلىقىغا نارازى بولغانلىقى يېزىلىپتۇ، مېنىڭ تۇرمىدىشمىنىڭ قەلىمى بار ئىدى، يولداشلارنىڭ، خەلقنىڭ ماڭا غەمخورلۇق قىلغانلىقىغا كۆپ رەھمەتلەرنى ئېيتىپ لېگەننىڭ ئارقىغا چاپلاپ چىقىرىۋەتتىم. بىر كۈنى ئابدۇرېھىم مەمەتوف نامىدا بىر پارچە خەت تاپشۇرۇۋالدىم، خەتتە: «8 ـ ، 9 ـ لىيەنلەرنىڭ قىسمەن جەڭچىلىرى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە تەييارلاندى. سىزنى ساقلاۋاتقان قانچە پوست بار؟ بۇ ساقچىلار قەيەرلەردە تۇرىدۇ؟ تېزدىن خەۋەر بېرىڭ! بىز بىر پەي ئادەم بىلەن سىزنى ئاچىقماقچى» دەپ يېزىلغانىدى. مەن تېزدىن جاۋاب خەت يازدىم. خەتتە: «ئەگەر بۇ ئىشنى باشلىساق، كۆچمىز بۆلۈنۈپ كېتىدۇ، قاچقىنى قېچىپ كېتىدۇ، قاچالماي قالغانلىرى پۈتۈنلەي قىرىلىپ كېتىدۇ. جەڭچىلىرىمىزنىڭ خوتۇن ـ بالىلىرى ئۇرۇمچىدە تۇرسا، ئۇلارنى ۋەيرانچىلىقتا قالدۇرىمىز. مېنى ئاچقىچە كېتىش ئۈچۈن، قاتمۇقات توسۇقلاردىن ئۆتۈش كېرەك، چوڭ چىقىم تارتىپ قالىمىز، ئەڭ ياخشىسى بىرقانچە كۈن تاقەت قىلىپ ساقلاپ تۇرۇڭلار» دېدىم.

بىزنىڭ 3 ـ يىڭنى 1945 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى ئۇرۇمچىگە يۆتكەش مۇناسىۋىتى بىلەن مېنى تۇرمىدىن ئاچىقىتى، ئىككى نەپەر جەڭچىمىز قادىر يۈسۈپ، مامۇت ئەمەتلەر كېيىنرەك سالامەت قايتىپ چىقتى. مەن تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ مېنى مۇنداق تېزلا قويۇۋېتىشىنىڭ سەۋەبىنى ئۇقتۇم:

بىزنىڭ لىيەندىكى يولداشلار، سوپى لىيەنجاڭنى سولاقتىن چىقىرىپ بەرسۇن، بولمىسا، بىزنىڭ قوراللىرىمىزنى تاپشۇرۇ-

ۋېلىپ، خوتۇن ـ بالىلىرىمىز بىلەن ئۆز يۇرتىمىزغا قايتۇرۇۋەتسۇن، سوپى لىيەنجاڭ شۇنداق ياخشى خىزمەت قىلسا، نۇرغۇن ئۇرۇشلاردا جان كۆيدۈرۈپ خەلقنى ھىمايە قىلىپ، مال ـ دۇنياسىنى باندىتلاردىن تارتىۋېلىپ ئىگىلىرىگە قايتۇرسا، ئاقىۋىتى شۇ بولدىمۇ؟ دەپ يىڭجاڭغا قاتتىق تەلەپ قويۇپتۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، گۈچۈڭدىكى ئۇيغۇر، ئۆزبېك، تاتار، خەنزۇ، خۇيزۇلار نامايىش قىلىپ قوماندانلىق شتابىنىڭ ئالدىغا بېرىپ، سوپى لىيەنجاڭ ياخشى خىزمەت قىلىپ، بىزنىڭ ھاياتىمىزنى ساقلاپ، مال چارۋىلىرىمىزنى باندىتلاردىن تارتىۋېلىپ بىزگە ئەكېلىپ بەردى. ئەمدى ئۇنى نېمىشقا سولايدۇ؟ نېمە گۇناھى بار؟ باشقىلار ياخشى خىزمەت قىلماي بىكار ياتسا، ئۇلارغا گەپ يوق، بۇ ھەقىقەت بولدىمۇ؟ دەپ تۇرۇۋاپتۇ. بېسىم قاتتىق بولغانلىقتىن ئىلاجسىز مېنى تۇرمىدىن چىقىرىۋېتىپتۇ.

مەن تۇرمىدىن چىقىپ ئۇدۇللا ماڭا تۇرمىدە ئاش، نان بېرىپ باققان مېھرىبان ئانىنىڭ ئۆيىگە باردىم. ئۇلار مېنىڭ تۇرمىدىن چىققانلىقىمنى ئاڭلاپ خۇشال ـ خۇرام ئولتۇرغانىكەن. قىزى جاناخان ئالدىمغا يۈگۈرۈپ چىقىپ خۇددى بىر تۇغقان سىڭلىمدەك قۇچاقلاپ، يىغلاپ، ئۆيگە باشلاپ كىردى، ئايىمخان ھەممىز بىلەن كۆرۈشۈپ ھۆكۈرەپ يىغلىدىم. بۇ مېنىڭ ھەربىي سەپكە كىرىپ بىرىنچى قېتىم قاتتىق يىغلىشىم ئىدى. كۆزۈمىدىن تۆكۈلگەن ياش گۆر ئاغزىدىن ئامان چىققانلىقىمدىن، يات كىشىلەرنىڭ خالىس مېھرىبانلىقىدىن، مېنى باققانلىقىدىن قاتتىق تەسىرلىنىپ تۆكۈلگەن ياش ئىدى.

خۇداغا شۈكۈر، مانا بۈگۈن ئايىمخان ھەدەملەرنىڭ ئۆيىدە جەم بولۇپ ئولتۇرۇپتىمىز. بىز گومىنداڭچىلار ئۈچۈن بىرەر بىگۇناھ خەلقنى قىرمىغان ۋە مال ـ مۈلكىنى بۇلىمىغان، زۇلۇم سالمىغان بولساقمۇ، بىز ئىككى لىيەن ئۆزىمىزنى ھېچ ۋاقىتتا گومىنداڭ ئەسكەرلىرى دەپ ئاتمىساقمۇ، ئەمەلىيەتتە،

يەنىلا گومىنداڭ قولچومىقى بولۇپ تۇرۇۋاتىمىز. بۇ كىشىنىڭ خورلۇقىنى كەلتۈرەتتى. گومىنداڭغا خىزمەت قىلىپ ئاخىردا تۈرمە مۇكاپاتى ئالدىم. مەن شۇ يىللاردا گومىنداڭغا ئەسكەر بولۇشتىن بىزار بولۇپ، تۆۋەندىكى قوشاقنى توقۇغانىدىم:

موريدىكى سوقۇشتا،
باندىتلارنى يوقاتتۇق.
قەھرىمانلىق كۆرسىتىپ،
گومىنداڭنى قورقۇتتۇق.

گومىنداڭغا ئەسكەر بوپ،
ئىت ئورنىدا خارلاندۇق.
ياخشى خىزمەت قىلساقمۇ،
تۈرمىلەرگە تاشلاندۇق.

مەن تۈرمىدىن چىقىپلا ئايمخان ھەدەملەرنىڭكىدە تۇردۇم، لىيەنگە بارمىدىم. ئەتىسى جامائەت نامىز بامداتتىن كېيىن مەدىدىن ھال سوراپ كەلدى، مېنىڭ تۇرمىدىن چىقىشىمغا يار - يۆلەك بولۇپ كۈچ چىقارغان يۇرت - جامائەتكە ھەشقاللا ۋە كۆپ رەھمەت ئېيتىپ تەزىم قىلدىم. كەلگەن جامائەت بۇ بىزنىڭ ئىشىمىز دەپ مېنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. ئىمام ئاخۇنۇم، جامائەت ئىچىدىن بىرىنى «ئۆكام، ھېلىقى سوپى لىيەنجاڭ ھەققىدە توقۇپ چىققان قوشاقلىرىڭنى ئوقۇپ بەرگىنە، لىيەنجاڭ ئۆزى ئاڭلىسۇن» دەپ تەكلىپ قىلدى. بۇ كىشى ئورنىدىن تۇرۇپ، مۇنۇ قوشاقنى ئېيتتى:

بىزنىڭ ھويلا بۇلاقتا،
خۇرجۇن - قاچا ئۇلاقتا.

سوپى لىيەنجاڭ بىچارە،
گۈچۈك شەھىرىدە سولاقتا.

سوپى لىيەنجاڭلار كېلىپ،
باندىت بىلەن سوقۇشتى.
بۇلاپ كەتكەن مالىلارنى
بىرنى قويماي قايتۇردى.

گۈچۈڭدا مېنى باققان ئايمخان ھەدەمنىڭ يولدىشىنى ئىلاخۇن ئاكا ياكى ئىلاخۇن «بوتۇڭ»مۇ دەپ ئاتايدىكەن. ئۇنى گۈچۈڭدا تونۇمايدىغان كىشى يوق ئىكەن. بۇ كىشى ئاڭلىق، ئىلغار كىشىلەردىن بولغانلىقتىن، بۇرۇن تۇرپاندىن چىققان كەمبەغەللەرنى يىغىپ، گۈچۈڭ، مورى ئەتراپلىرىدا دېھقانلارنىڭ بۇغدايلىرىنى ھۆددىلەپ ئورۇپتىكەن، قىشتا تۇرپاندا كارىزلارنى چاپىدىكەن، بۇنىڭ بىلەن ئىلاخۇن «بوتۇڭ» دېگەن نام سىڭىپ قالغانىكەن. بۇ كىشىلەر ئەسلىي تۇرپانلىق بولۇپ، ئىلاخۇن ئاكا ئاتىسى بىلەن كىچىك ۋاقتىدا تۇرمۇش يولىنى ئىزدەپ، گۈچۈڭغا چىقىپ قالغان، ئاكىسى گۈچۈڭ شەھىرىنىڭ سىپىلىنى سوقۇش ھاشىرىغا ئىشلەپ يۇرگەنىدە ئاتىسىغا چاي، نان توشۇپ بەرگەن. مەن گۈچۈڭ سوقۇشىغا بارغان يىللىرى ئىلاخۇن ئاكا 89 ياشتا بولۇپ، يەنىلا جىسمانىي ئەمگەكتىن قالمىغان، تېتىك ئىدى. ئۇ 1944 - يىلى 10 - ئايلاردا تۇرپانغا تۇغقان يوقلاش ئۈچۈن بېرىپتۇ، 11 - ئايلاردا گۈچۈڭ، مورى ئەتراپلىرىنى ئۇرۇش ئوتى قاپلاپ كېتىپ، يوللار ئېتىلىپ قالغانلىقتىن قايتىپ كېلەلمەپتۇ. ئايمخان ھەدىمىز قاۋۇل، ھوشيار، پاكىز، ئەقىللىق، ئاددىي - سادىدا دېھقان ئايالى ئىدى. مېنى ئۆز بالىسىدەك كۆرەتتى. ئۇنىڭ ئىككى ئوغلى بولۇپ، بىرى، ئاتىسى بىلەن تۇرپانغا كەتكەن، يەنە بىرى، ئۆي - ئو-

چاقلىق بولۇپ ئايرىم تۇراتتى. جاناخان دېگەن قىزى دىنىي، پەنىي مەكتەپلەردە ئوقۇغاچقا، ساۋاتلىق ئىدى، ئېگىز بويلۇق، چاققان، ئات مىنسە ئەر كىشىدەك مىنەتتى، ئات بەيگىسىگە قاتىشىپ تۇراتتى. تۇرمۇشلۇق بولغان يولدىشى مۇپتۇل ئېلاخۇن ئاكامنىڭ ئىنىسىنىڭ ئوغلى بولۇپ، مۇپتۇل ئاكىنىڭ باشقا ئۇرۇق ـ تۇغقان ياكى ئاتا ـ ئانىسى بولمىغاچقا، ئۇ ئۆيگە ئۇغۇلچىلاپ كىرگەنكەن. ئېلاخۇن ئاكا، ئايمخان ھەدىمز ئۇنى ئۆز بالىسىدەك كۆرەتتى. بىز تېخىمۇ يېقىن ئۇرۇق ـ تۇغقانلار دەك بولۇپ قالدۇق. مەن ئەمەس، ھەرقانداق جەڭچى ئۆيىگە بارساۋ، دەرھاللا تاماق ئېتىپ كۈتۈۋالاتتى. جاناخانىنىڭ بېشى ئوچۇق دەپ بىلەتتىم، لېكىن سوراشقا پېتىنالمايتتىم. جاناخان ئەخلاقلىق، ئەدەپلىك، دىيانەتلىك ئايال بولغاچقا تۇرمۇشلۇق بولسام نېمىدېگەن بەختلىك بولار ئىدىم، دەپ ئويلايتتىم. يولداشلىرىمغا مەلۇم، مېنىڭ بۇرۇنقى ئايالىمنى 1939 ـ يىلى ھەربىي مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ چىققاندا ئالغانىدىم، يەتتە يىلدەك بولۇپ قالدى، بالا يۈزى كۆرمىدىم. بالا تۇغمىغانلارنى ئەيىبلىگىلى بولمايدۇ. لېكىن مەن ئۇرۇشلاردا يۈرۈپ ئۆلۈپ كەتسەم، مېنىڭدىن بىرەر بالا ـــ نام ـ نىشان قالمىسا، قانداق بولغىنى، جاناخاننى ئالغان بولسام بەلكىم بۇ ئارمانلىرىمغا يەتكەن بولاتتىم، دەپ ئويلايتتىم. جاناخان ئاق كۆڭۈل بولغاچقا، بەزى يىراق بولغان جەڭچىلىرىمىزگە جان ـ دىلى بىلەن قاراپ، كىر ـ قاتلىرىنى يۇيۇپ، ياماپ، ئاش ـ تاماق قىلىپ بېرىپ ياخشى قارىدى. خۇسۇسەن مېنىڭ تۇرمىگە كىرىپ قېلىشىمغا قاتتىق ئېچىنىپ، تۇز ـ تاماق بەرگەنىڭ سىرتىدا سىرتتىكى يولداشلىرىمىز بىلەن مەخپىي ئالاقە باغلاپ تۇرۇشىمىزغا يار ـ يۆلەك بولدى. شۇنىڭدىن بېرى مېنىڭ بۇ ئايالغا بولغان ئىخلاسىم، ھۆرمىتىم كۈندىن ـ كۈنگە كۈچەيىپ باردى. ئۇ مېنى ئۆزىگە رام قىلىۋالدى. بىركۈنى ئىشقا باھانە قىلىپ يولدىشىڭىز كۆ-

رۈنمەيدۇغۇ، نەگە كەتتى؟ دەپ سوراپ قالدىم، ئۇ سوئالىمغا جاۋاب بەرمەي، كۆزىگە ياش ئېلىپ يىغلاپ كەتتى.

ـــ مەن بەختسىز، ـــ دېدى ئۇ، ئۆكسۈپ ـ ئۆكسۈپ يىغلاپ تۇرۇپ، ـــ مېنى ئاتا ـ ئانام يولدىشىمغا مەجبۇرىي توي قىلىپ بەرگەن. شۇنىڭدىن باشلاپ ئېرىمگە كۆڭۈلسىز بولدۇم. ئېرى بار دېسە، يوقتەك، يوقمىكەن دېسە، نىكاھ بار. مۇشۇنداق يۈرگىنىمگە ئۈچ ـ تۆت يىل بولۇپ قالدى، ـــ دېدى.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئانىسى ئايىمخان ھەدەمۇ يىغلاپ كەتتى. مەن ھەيران قېلىپ تالاغا چىقىپ كەتتىم. جاناخان تالاغا چىقىپ:

ـــ ئانام سىزنى قىچقىرىدۇ، ـــ دەپ ئۆيگە باشلاپ كىردى.

ـــ ئېلاخۇن دادىلىرى قىزىمنى زورلاپ بېرىپ قويۇپ، ـــ دېدى ئايىمخان ھەدەم، ـــ ھازىرغىچە كۆڭلىمىزنىڭ ئارامى بولمىدى. ئەمدى خېتىنى ئېلىش ئالدىدا تۇرىمىز.

مەن ھودۇقۇپ كەتتىم:

ـــ ئەگەر يولدىشىڭىزدىن خېتىڭىزنى ئېلىپ چىقىڭىز، مەن، مەن سىزگە قارايمەن، ـــ دېگەن سۆزنى ئارانلا قىلالىدىم. ئاشۇ گەپنىڭ چىقىشىنى جاناخان ئاللىقاچان كۈتۈپ يۈرگەنىكەن، ئۇ دەرھال:

ـــ سىز تازىمۇ مۆرىمەس لىيەنجاڭ ئىكەنسىز، قارىسام بېشىڭىزنى ئېچىڭىزگە تىقىپ يۈرىسىز. بۇ يىل گۈچۈڭدا قار قېلىن ياغقان بولسىمۇ ئېرىشكە باشلىدى، پەقەتلا سىز ئېرىمەيۋاتىسىز، ـــ دېدى.

ئۇ گەپتە مېنى دۇمبالىدى.

ـــ بولدى قىلىڭ، ـــ دەپ خىجىل بولۇپ ئەپۇ سورىدىم.

جاناخان يەنە مېنى:

ـــ سىز سوقۇشتىن قورقمايدىغان ئادەم تۇرۇقلۇق، ئەمدى قورقۇنچاق بولۇپ قالدىڭىزمۇ؟ ـــ دەپ يەنە گەپتە سوقتى.

مەن جاناخانىڭ ئۆي ئىشلىرىغا چاققان ئىكەنلىكىنى بىل-

سەممۇ، گەپ ـ سۆزلەرگە مۇناسىۋەتلىك ئىشلارنى بىلمەسلىكى مۇمكىن.

— مەن سىزگە، — دېدى ئۇ يەنە، — تۇرمۇشلۇق بولۇپ سىزگە ئوخشاش ھەربىي بولسام، سىزنى مۇھاپىزەت قىلىپ خەلقنى ئازادلىققا چىقىرىدىغان، ئىنقىلابىي ھەرىكەتلىرىڭىزگە يارىدەمدە بولسام، قانداق ياخشى بولاتتى.

ئۇنىڭ ئالىي تىلىكى ۋە يۈكسەك ئىرادىسى مېنى تېخىمۇ قايىل قىلدى. مېنىڭ مۇھەببىتىم كۈنسايىن ئېشىشقا باشلىدى. مەن جاناخانغا:

— بۇ ھەقتە سىزگە بۇرۇنراق بىرنەرسە دېمەپتىمەن، ئەمدى چۈشەندىم. ھېلىمۇ سىز ماڭا مەسلىھەت بېرىڭ! ياردەم بېرىڭ! ئەقىل كۆرسەتسىڭىز بولىدۇ. ئەمدى سىز دېگەن ئىشنى قىلاي، — دېدىم.

— مەن ئاپامنىڭ بىرلا قىزىمەن، بىر ئاكام، بىر ئىنىم بار. ئاپام مېنىڭ گېپىمنى ئاڭلايدۇ، ئاتام بولسا تۇرپانغا كەتتى. مېنى كىچىكمەدە بېقىپ چوڭ قىلغان ئىسمائىل قاسساپ دېگەن بىر ئاكام بار. ئۇنى ئەلچى قويايلى. مېنىڭ ئاجرىشىش خېتىمنى بېرىشكە ياردەم قىلىدۇ. ئەگەر خېتىمنى ئېلىپ بەرسە، جاۋابىنى چاقىرىپ، نىكاھ ئوقۇتىمىز. مەن ئاخشاملىققا ئىسمائىل ئاكاملارنىڭ ئۆيىگە بېرىپ خېتىمنى ئېلىش پىكرىمنى دەيمەن، سىزمۇ دەڭ، ماڭا ئۇۋال قىلمىسۇن.

جاناخان ئاكىسىنىڭ قېشىغا بېرىپ ئەھۋالنى ئېيتقانىكەن، ئۇ قوشۇلۇپتۇ. جاناخان خۇشال بولۇپ مېنىڭ قېشىمغا كەلدى. ئەتىسى مەسلىھەت بويىچە ئىسمائىلئاخۇن ئاكىلارنىڭ ئۆيىگە باردىم. بۇرۇن تونۇشاتتۇق. مېنى قىزغىن قارشى ئالدى، ھۆرمەت يۈزىسىدىن مېھمانخانىغا باشلىدى، ئايالىنىڭمۇ بۇ ئىشتىن خەۋىرى بولغانلىقتىن دەرھال ئالدىمىزغا داستىخان سېلىپ قەنت ـ كىزەك، نانلار بىلەن چاي قۇيدى. ئىسمائىلئاخۇن ئۇستام:

— ياخشى قەدەملىرى بۇ ياققا يېتىپ قاپتۇ، — دېدى ئۇ مېنى گەپكە سېلىپ.

ئىسمائىل ئاكامنىڭ ئايالى:

— غايىب ئىشلارنى سوراپ كەلگەندۇر، — دەپ چاقچاق قىلىپ كۈلۈپ، نېرىقى ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

— جاناخان بىزنىڭ لىەننىڭ نۇرغۇن ئىشلىرىغا ياردەملەشتى، ئۇنى ھەربىيلىككە ئېلىپ ئۆزىمىز بىلەن بىللە ئۇرۇمچىگە ئەكەتسەكمىكىن دەپ ئۆزلىرىدىن مەسلىھەت سوراپ كەلدىم.

— بۇ ئىشلار ئوبدان بوپتۇ. ئاخشام جاناخان قىزىم كېلىپ يىغلاپ ئەھۋالنى ئېيتتى. بۇ بالىنىڭ كۈيۈسى بار، موللا ئاكام تۇرپانغا كەتتى. تۇرپان بىلەن گۇچۇڭ يولى توسۇلۇپ قالدى. موللا ئاكام كەلسە مەسلىھەتلىشىپ ئىش قىلايلى، ھازىرچە بىرنەرسە دېيىشكە ئاجىزلىق قىلمىز، — دېدى.

مەن قايتىپ كەلدىم. مېنىڭ نېمىدەپ كېلىشىمنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتۈپ تۇرغان ئانا ـ بالا جاۋابىنى ئاڭلاپ يىغلاپ كەتتى. مەن باشقا گەپ قىلماستىن بۇلارنىڭ كۆڭلىنى ياساپ:

— بۇ يىل گۇچۇڭدا قىشلايدىغان بولۇپ قالدۇق. ئاڭغىچە ئېلاخۇن ئاكاملار تۇرپاندىن چىقىپ قالار، — دېدىم.

جاناخان ھوشيار بولۇپ، مېنىڭ ئۇرۇمچىدە قالغان ئايالىم تۇغاننى قاچان ئالغانلىقىمنى، ئارىمىزدا بالىمىزنىڭ يوقلۇقىنى، مېنىڭ بالا يۈزى كۆرۈش ئارزۇيۇمنىڭ بارلىقىنى ئاللىقاچان بىلىپ بولغانكەن. ئۇ مېنىڭ بىلەن تۇرمۇش قۇرۇشقا ئىنتايىن قىزىقاتتى، مەنمۇ شۇنچە قىزىقاتتىم. ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنى رەنجىتىپ قويۇشقا مېنىڭمۇ ۋىجدانىم يول قويمايتتى.

مەنمۇ خېتىنى ئالغانلىق خەۋىرىنى ئاڭلىساملا كېلىدىغانلىقىمنى، ئۇرۇمچىگە بېرىپ تۇرمىگە سولانماي قالسام ھەربىي سەپتىن بوشاپ، گۇچۇڭدىكى چوڭ ئوغلى رەقىپ ئاكا بىلەن دېھقانچىلىق قىلىدىغانلىقىمنى ئېيتتىم. مېھرىبان جاناخان

يىغلاپ تۇرۇپ: ئاتام تۇرپاندىن چىقسىلا جەزمەن خېتىمنى ئېلىپ سىزنى كۆتۈپ تۇرىمەن، دەپ ۋەدە قىلدى. ۋەدەمنىڭ گۈۋاھچىسى بولسۇن دەپ، ئىككى بىسلىق، ئىككى قۇش سۇرەتى نەقىشلەنگەن، ئەرەبچە خېتى بار، پىل چىشى ساپلىق خەنجىرىمنى جاناخانغا يادىكار قىلدىم. جاناخان قولىدىكى كۈمۈش بىلەزۈكنى چىقىرىپ مېنىڭ بەلگەم بولۇپ قالسۇن دەپ يانچۇقۇمغا سېلىپ قويدى. ئايىمخان ھەدەم ئامانلىقىمىزنى تىلەپ دۇئا قىلدى. شۇنداق قىلىپ، ئىلاجسىزلىقتىن كېيىك تاغدىن، بۇلبۇل باغدىن، قوي قوزىسىدىن، كاككۇك زەينەپتىن، بېلىق سۇدىن ئايرىلغاندەك ئايرىلىپ كەتتۇق. بىز گۈچۈك شەھىرىدە مېنىڭ بېشىمغا ئېغىر كۈنلەر كەلگەندە باشپاناھ بولغان مېھرىبان ئائىلىدىن ۋە گۈچۈك، مورى ناھىيىلىرىدىكى قەھرىمان خەلقتىن ئايرىلىپ، دەھشەتلىك ئۇرۇش ئوتىنىڭ تۈتەك تۇمانلىرى قاپلاپ كەتكەن تاغ، چۆل ـ جەزىرىلەردە ياش جەڭچىلىرىمىزنىڭ جەسەتلىرىنى قالدۇرۇپ ئۇرۇمچىگە كەتتۇق. بىز ئۈرۈمچىگە بېرىشىمىزغا شىمالىي شىنجاڭنى دەھشەتلىك ئۇرۇش ئوتلىرى قاپلاپ كېتىپتۇ. بۇ دوزاخ ئوتىدىن قېچىپ قۇتۇلۇش مۇمكىن بولمىدى. بىزنىڭ 8 ـ، 9 ـ لېيەنلەرنى ئىلى تەرەپتىكى شىخو، مايتاغ رايونىغا يۆتكىدى.

توققۇزىنچى باب

8 ـ، 9 ـ لېيەنلەرنىڭ گۈچۈڭدىن ئۈرۈمچىگە يۆتكىلىشى

بىزنىڭ 3 ـ يېڭىنىڭ يېڭجاڭنى شا تىڭفاڭ بىلەن مۇئاۋىن يېڭجاڭنى ھاكى قۇربانلار ئۆز ھوقۇقلىرىدىن پايدىلىنىپ يېنىمىغا مەخپىي قوراللىق كىشى قويۇپ، مېنى ئۈرۈمچىگە ئېلىپ ماڭدى. 9 ـ لېيەننىڭ رەھبەرلىك ھوقۇقى، يان قوراللىنمۇ قايتۇرۇپ بەرمىدى. مەنمۇ گەپ ـ سۆز قىلماستىن ئىككى لېيەنىڭ سەپداشلىرىم بىلەن پىيادە يول يۈرۈپ جىمىسار ناھىيىسىگە يېتىپ كەلدىم. بىز دەڭ ـ سارايلاردا قوندۇق، ئارقىدا قالغانلار يېرىم كېچىدە يېتىپ كېلىشتى. مېنىڭ تۇرمىدىن چىققانلىقىمنى ئاڭلاپ، لېيەندىكى يولداشلىرىمز ئارقىمۇئارقىدىن كېلىپ كۆرۈشۈپ، ھال سورىدى ۋە ساق ـ سالامەت چىقانلىقىمنى قىزغىن تەبرىكلەشتى. جەڭچىلەر بىلەن سۆھبەتلىشۇاتقاندا بەزىلەر: «ئەمدى جاننى ئالمىساق بولمايدۇ، ئەسكەر بولۇشنىڭ ھاجىتى قالمىدى. سىلىمۇ سالامەت چىقتىلا، بىزنى بىر يورۇق يولغا باشلىسىلا» دېدى. مەن بۇلارنىڭ ئىددىيىسىدە چوڭ ئۆزگىرىشنىڭ بارلىقىنى بىلىپ، ئىنقىلابىي تەشۋىقاتلىرىمىزنىڭ رولى بولغانلىقىغا خۇشال بولدۇم ھەم ئىچىمدە بارلىق يولداشلارغا ئاپىرىن دېدىم.

ئەتىسى ئەتىگەندە يولغا چىقىپ جىمىسارنىڭ سەنتەي ئۆتە-

كىگە كېلىپ قوندۇق. مەن ئاشپەز ئۇستامنىڭ ياتقىغا كىرىپ ياتتىم. كېچە سائەت ئىككىدە بىرى مېنى ئويغاتتى. كۆزۈمنى ئېچىپ قارىسام، ئابدۇرېھىم مەمەتوف ھەم مامۇت بوداق، ئىككى دانە قول پىلىموتىنى ئەكىرىپتۇ.

— ئىككى لېيەندىكى بارلىق يولداشلار بىر يەرگە جەم بولدۇق، — دېدى ئۇلار ماڭا، — مۇشۇ يەردىلا يىگىجاڭ شا تىڭفاڭ بىلەن مۇئاۋىن يىگىجاڭ ھاكى قۇربانىنى ئېتىپ تاشلاپ، ئەسكەرلەرنى قوزغاپ تۇرپان بىلەن گۇچۇڭ ئارىلىقىدىكى تەڭرىتاغ ئارىسىغا كىرىۋالساق، شۇ يەردە ئىنقىلابىي بازا قۇرۇپ ھەرىكەت قىلساق، دەپ بىرلىككە كەلدى.

مەن بۇ يەردە بۇ ئىشنى قىلىشقا بولمايدىغانلىقىنى ئېيتتىم، چۈنكى بىزنىڭ ئىككى لېيەندىكى جەڭچىلەر ئۇرۇمچىدە قالغان ئاتا ـ ئانا، خوتۇن ـ بالىلىرى بىلەن كۆرۈشۈشكە ئالدىراۋاتىدۇ. جەڭچىلەر ئائىلىسىدىن ئايرىلىپ كەتكىنىگە ئالتە ـ يەتتە ئايلار بولۇپ قالدى. بۇ ئەھۋالنى نەزەردە تۇتماي، ئالدىراپ ھەرىكەتنى باشلاپ قويساق، بەزىلىرى بىز بىلەن مېڭىشى، يەنە بەزىلىرى ئۇرۇمچىدىكى ئائىلىسىگە تارتىشىپ، بىز بىلەن ماڭماسلىقى ھەتتا قارشىلىق قىلىشى مۇمكىن. ئۇنداقتا، كۈچىمىز پارچىلىنىپ كېتىدۇ. بۇنىڭ ئاقىۋىتى ناھايىتى يامان بولىدۇ، ھەتتا ئىچكى ئۇرۇش چىقىپ، قان تۆكۈلۈشى مۇمكىن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئەڭ ياخشىسى ھازىرچە سەۋر قىلىپ تۇرۇپ، ئۇرۇمچىگە بارغاندا مەسلىھەت قىلايلى دېدىم. بىزنىڭ 3 ـ يىگىنىڭ خوجىلىق باشلىقى خۇاڭ لەڭسى (خەنزۇ) بىلەن بىز قەشقەر 31 ـ تۈەندە بىللە خىزمەت قىلغان. كۆڭلىمىز بەك يېقىن ئىدى. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، ئىلى تەرەپتە قوزغالغان ئۇرۇش فرونتىغا 3 ـ يىڭ (8 ـ، 9 ـ لېيەنلەر)نى ئەۋەتىشنى لايىق كۆرۈپتۇ. مەن بۇ مەخپىي خەۋەرنىمۇ يولداشلارغا ئېيتىپ بەردىم. شۇنىڭ بىلەن سەنتەيدە شارائىتى پىشمىغان قوزغىلىشنى توختاتتىم.

بەش كۈن جاپالىق يول مېڭىپ، قارا تۇتەك، ئىس ـ تۈمان باسقان ئۇرۇمچى شەھىرىگە يېتىپ كەلدۇق. ئىككى لېيەندىكى جەڭچىلىرىمىزنىڭ بەزىلىرىنىڭ خوتۇن ـ بالىلىرى، ئاتا ـ ئانىسى بىلەن يۈرتىغا كېتىپتۇ، يەنە بەزىلىرىنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالى ناچار بولغاچقا، ئەرلىرىنىڭ ئالتاي فرونتىدىن كېلىشىنى تۆت كۆز بىلەن كۈتۈپ تۇرۇپتۇ. ئۇلار بىزنىڭ ئۇرۇمچىي بېيىمىز دەرۋازىسىدىن كىرىدىغانلىقىمىزنى ئاڭلاپ بىزنى ساقلاپ تۇرۇپتۇ. بىز يېتىپ بېرىشىمىز بىلەنلا، خۇددى ئوتلاقتىن قوي پادىسى قوتانغا قايتىپ كەلسە، ئوغلاق ـ قوزىلار مەرىشىپ، ئانىسىنى ئىزدەپ يۈرگىنىگە ئوخشاشلا، جەڭچىلىرىمىزنىڭ خوتۇن ۋە نارەسىدە بالىلىرى يىغا ـ زار قىلىپ ئالدىمىزغا يۈگۈرۈشۈپ كەلدى، ئىككى توپ قوشۇلۇپ، قىيا ـ چىيا باشلاندى. بەزىلىرىنىڭ خوتۇن ـ بالىلىرى ئۆلۈپ كەتكەنلەرمۇ بار ئىكەن. بىز ئالتاي فرونتىدا بولغانلىقتىن بۇ ئەھۋاللارنى ئۇقماي قېلىپتۇق. ھەربىي باشلىقلار ئالتايغا ئۇرۇشقا كەتكەن ئەسكەرلەرنىڭ بالا ـ چاقىلىرىنى قاتتىق تۇتساق، ئەرلىرى ھېچقاياقتا قاچالمايدۇ دەپ قاراپ، ئۇلارنى قىمىرلاتمىغان. ئۇرۇشلاردا ئۆلۈپ كەتكەن جەڭچىلەرنىڭ خوتۇن ـ بالىلىرى مېنىڭ بوينۇمغا ئېسىلىپ يىغلاۋاتىدۇ. بەزىلىرى ھوشىدىن كېتىپ يېقىلىپ چۈشتى. مەنمۇ چىداپ تۇرالماي يىغلاپ كەتتىم. «سەۋر قىلىڭلار! ئۆزۈڭلەرنى ئاسراڭلار، بالىلارنى ياخشى تەربىيىلەڭلار» دەپ بالىلارنىڭ باش ـ كۆزلىرىنى سىلىدىم. ئەتىسى بىرقانچە مىز گۈچۈڭ ۋە موردىكى ئۇرۇشلاردا قۇربان بولغان قەھرىمان جەڭچىلەرنىڭ ئۆيلىرىگە بىر ـ بىرلەپ كىرىپ ھال سورىدۇق ۋە لېيەن شتابىدىن قايتۇرۇپ كەلگەن ئېشىنىدى پۇلدىن ئەھۋالغا قاراپ تەقسىم قىلىپ بېرىشنى 9 ـ لېيەننىڭ زاپخوزى ئابدۇل قادىرغا تاپشۇردۇم. شۇ ئانلا پۇل تەقسىم قىلىپ بېرىلدى.

بىز قەشقەردىن چىققاندا، ئىككى ئوغلى بار سادىق بوۋاي

بىز بىلەن بىللە ئۇرۇمچىگە چىققانىدى. ئىككى بالىسى ھەربىي بولۇپ، يۇسۇپ دېگەن ئوغلى بىزنىڭ 9 ـ لىيەندە جەڭچى ئىدى. يەنە بىر ئوغلى يېڭ شتابىدا ئات بېقىپ، سادىق بوۋايغا قارىغاچ ئۇرۇمچىدە قالغانىدى. يۇسۇپ دېگەن جەڭچىمىز موردىكى ئۇ-رۇشتا يوقىلىپ كەتتى. ئەسىرگە چۈشكەنلىكى ياكى ئۆلۈپ كەتكەنلىكى ھەققىدە ھېچقانداق دېرەك ئالالمىدۇق. بۇ قېتىم سادىق بوۋاي سورىغاندا نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنى بىلمەي خىجا-لەتتە قالدىم، ئامال بولماي سادىق بوۋايغا ئۆز ئەينىنى ئېيت-تىم. بوۋاي: «بالام تۇيراقنىڭ ئۇستىدە بولسىلا بىركۈنى كۆرۈ-شەرمىز، لېكىن تۇيراقنىڭ تېگىگە كىرىپ كەتكەن بولسا، ھېچ ئىلاجىمىز يوق» دەپلا يىغلاپ كەتتى.

بىز گۈچۈكدىن قايتىپ كەلگەندە شتاب، لىيەندىكىلەرنىڭ ئۆز ياتاقلىرىدا دەم ئېلىپ، ئۇرۇمچىنىڭ كوچىلىرىغا چىقماس-لىقنى قاتتىق تەكىتلىگەنىدى. ئۇرۇمچىدە قاتتىق ھەربىي ھالەت يۈرگۈزۈلۈۋاتقانىكەن. بىزگە بىرنەرسە لازىم بولۇپ قالسا گازار-ما ۋە ئايالىلارغا قارايدىغان باھاۋۇدۇن دېگەن جەڭچى ئەكىرىپ بېرەتتى.

بىز ئۇرۇمچىگە كېلىپ، ئۇچىنچى كۈنى ھاكى قۇربان 9 ـ لىيەننىڭ شتابىغا چاقىرىپ، ناگىنىمنى ئىككى قوللاپ تاپشۇرۇپ بەردى ۋە «تۇمن رەھبەرلىرى كېلىپ بىزدىن ھال سورايدىكەن» دېدى. بىردەمدىن كېيىن شېڭ شىسەينىڭ ئىنىسىنىڭ ئورنىغا كەلگەن بىر يېڭى تۇمنجاڭ بىر بەندەك سۇرلۇك مۇھاپىزەتچىلە-رى بىلەن يېڭ شتابىغا كىرىپ كەتتى. بىرئاز ئۆتكەندىن كېيىن بىزنى چاقىرتتى، كىرىپ كۆرۈشتۇق.

ـــ سۇ لىيەنجاڭ سىزمۇ؟ ـــ دېدى ھېلىقى يېڭى تۇمنجاڭ.

ـــ ھەئە، ـــ دەپ جاۋاب بەردىم. ئۇ بىر قىلىچنى ماڭا ھەدە-يە قىلدى. باشقىلار قارىشىپ قالدى. مەن ئىچىمدە ياخشى بولدى دەپ قىلىچنى ئېلىپلا ھاكى قۇربان بىلەن شا تىڭفاڭغا قارىدىم.

ئۇلار دەرھال يەرگە قارىۋالدى.

ئىككى كۈندىن كېيىن بىزگە شېڭ شىسەي يېڭى سالدۇرغان «غەربىي زال»دا، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ سەنئەتچىلىرى ئويۇن قويۇپ بەرمەكچى بولغانلىقىنى، ئويۇننى باشلىقلارمۇ بىز بىلەن بىللە كۆرمەكچى بولغانلىقىنى ئۇقتۇردى. ئۇقتۇرۇشتا بۇ ئو-يۇنغا قورالسىز كىرىسىلەر دەپ تاپىلاپتۇ. بىز ئىككى مىللىي لىيەن ئائىلىلىرىمىز بىلەن بىللە سەپ بولۇپ كىردۇق. بىزدىن باشقا قىسىملاردىكىلەرمۇ بىللە كىردى. شۇ كۈنكى ئويۇنغا ئە-مەتلەش، ئەمەت مەشۇق، ئابدۇرېھىم مەمەتوف، ئوسمان قارىي، ئابلەت داۋۇت باشلىق بىرقانچە يولداشلار مەسلىھەتلىشىپ جۇڭا، چاپان ئىچىگە قول بومبىلىرىنى ئېسىپ كىرىپتۇ. ئۇلار گومىنداڭ ھەربىي باشلىقلىرىنىڭ ھەممىسى كىرسە، گراناتلە-رىنى تاشلاپ پارتلىتىۋەتمەكچى بولۇپتۇ. مەن يولدىشىم بىلەن ئالدىنقى قاتاردىكى مەخسۇس ئورۇندا ئىدىم. مەن ئەھۋالنى ئۇ-قۇپ دەرھاللا ئارقىغا بېرىپ يولداشلارغا:

ـــ زال ئىچىدە ئويۇنغا كىرگەنلەرنىڭ كۆپچىلىكى ئايالىلار، بالىلار، بولۇپمۇ بىزنىڭ جەڭچىلەرنىڭ ئائىلىلىرى بار، ھەربىي ئەمەلدارلار ناھايىتى ئاز، باشلىقلار 10 ـــ 15 كىشىگە يەتمەيدۇ. بىز ئىشىنىڭ ھازىرىنلا كۆرۈپ، كېيىنكىسىنى ئويلىماي، قول بومبىلىرىمىزنى تاشلىساق، گازارمىغا قايتىپ بېرىپ قولىمىز-غا قورالىلىرىمىزنى ئېلىشقا ئۇلگۈرەمدۇق، يوق؟ بۇ بىر ئال-دىراڭغۇلۇق، بىزنىڭ ئىشىمىزغا پايدىسىز، ـــ دەپ، كۆپ نە-سىھەتلەر بىلەن شۇ كۈنكى ئىشنى توختىتىپ قويدۇم.

بىزنى شىخوغا يۆتكەيدىكەن دېگەن گەپ ـ سۆزلەر تارقالغان كۈنلەردە ئۇرۇمچىدە ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئىنقىلابىي ھەرىكىتى-نىڭ تەشۋىقات ۋەرەقىلىرى تارقىلىشقا باشلىدى. زۇلال (تا-جىك)، مامۇتوف قۇربان، ئەزىز قاسىملار شۇ ۋاقىتتا ھەربىي مەكتەپتە ئوقۇۋاتقانىدى. زۇلال تەشۋىقات ۋەرەقىلىرىنى ماڭا

بەرمەي ئىشەنچ قىلىپ ھېسامىدىن لېيەنجاڭغا بېرىپتۇ ھەم ھېسامىدىنغا:

— مەن ھەربىي مەكتەپنى پۈتتۈردۈم، ئۆزۈڭلار ئورۇن تېپىڭلار دەيدۇ، مېنى سەن لېيەنگە پەيجاڭ قىلىپ ئېلىۋالساڭ، — دەپتۇ. ئۇ ماقۇل دەپ قويۇپ ئەمەلىيەتتە ئالمىدى. ئۇ ئىنقىلابىي ھەربىكەتلەرگە قارشى تۇرسا، زۇلالنى ئالامدۇ؟ ماڭا دېسە ئەلۋەتتە ئالاتتىم. چۈنكى مېنىڭدە پەيجاڭلىق بوش ئورۇن بار ئىدى. بۇ تەشۋىقات ۋەرەقىلىرىنى ھېسامىدىن لېيەنجاڭ، ھاكى قۇربانلار، ئابلىز پەيجاڭنىڭ شەخسىي ئۆيىدە يوشۇرۇن كۆرۈپ-تۇ. بۇ ئەھۋاللارنى شخوغا بارغاندىن كېيىنلا ئاڭلىدىم.

بىركۈنى مەن ۋە ئابلەت داۋۇت، ئابدۇرېھىم مەمەتوف، ئوبۇل-قاسىم، توختى تۇراق، ئوسمانلار بىلەن كوچىغا چىقىپ ئايلى-نىپ نەنمېن دەرۋازىسىغا كەلگەندە، قارا سىياھ بىلەن گو-مىنداڭ ئارمىيىسى ئىچىدىكى مىللىي ئەسكەر نامىدىن ئۇيغۇر-چە يېزىلغان بىر پارچە تەشۋىقات قەغىزى چاپلاقلىق تۇرغانلى-قىنى كۆرۈپ قالدۇق. ۋەرەقىدە گومىنداڭ قوشۇنلىرىنىڭ ئى-چىدە خىزمەت قىلىپ خورلانغانلىقى، تارتقان جاپا ـ مۇشەققەت ۋە زۇلۇملىرى، تاماقتىن قېينالغانلىقى، ھەتتا بەزىلەرنىڭ تۇر-مىلەرگە گۇناھسىز تاشلىنىپ، تىرىك كۆمۈلگەنلىكى توغرۇلۇق يېزىلىپتۇ. ئاخىرىغا ئابدۇرېشىت دەپ ئىمزا قويۇپتۇ. بۇ بىز-نىڭ لېيەندە تەشۋىق قىلىشىمىزغا ياخشى قوللانما بولدى.

8 ـ ، 9 ـ لېيەنلەرنىڭ شخوغا مېڭىشى

1945 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى غەربىي رايون ئۇرۇش فرونتىغا مېڭىش بۇيرۇقى كەلدى. بۇ ۋەزىپىگە ھەممىمىز جىد-دىي تەييارلىق قىلدۇق. بۇ سەپىرىمىزگە كۆپچىلىك جەڭچىلەر ئىنتايىن خۇشال ئىدى. چۈنكى بۇنىڭ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابچى-

لىرىغا يېقىنلىشىشقا پايدىسى بار دەپ قاراشتۇق. شۇ يىلى قار قېلىن يېغىپ، ئىنتايىن قاتتىق سوغۇق بولۇپ كەتتى. بەزى يولداشلار قوشۇندىن ئايرىلىپ قالماسلىق ئۈچۈن خوتۇن ـ با-لىلىرىنى يۇرتى قەشقەرگە يولغا سېلىشقا ئىقتىسادى بولمىغاڭ-لىقتىن ئۇرۇمچىدىكى ئۇرۇق ـ تۇغقان ياكى دوست ـ ئاغىنە-لىرىگە ھاۋالە قىلىپ، بىر جان، بىر تال قورال بىلەن تەييار بولۇپ تۇردى. سەھەردە ماشىنىلار گازارمىغا يېتىپ كەلدى. ئالدىراشلىق بىلەن ماشىنىغا چۈشۈۋاتقىنىمىزدا جەڭچى مەدەس-نىڭ ئايالى خىبالى (بۇلار ھەر ئىككىسى تاشقورغاندا بار):

— نەگە بارساڭ، مېنىمۇ ئەكەت. مېنى قېيىن ئەھۋالدا قال-دۇرۇپ كەتكۈچە مىلتىقىڭ بىلەن ئېتىۋېتىپ كەت، — دەپ ھۆركىرەپ يىغلاپ پۈتىغا ئېسىلىۋالدى. مەدەسمۇ يىغلاپ:

— مەندە نېمە ئىلاج بار، بۇ ھەربىي بۇيرۇق تۇرسا، — دەپ ھەممىمىزنىڭ كۆڭلىنى پاراكەندە قىلدى. بۇ بىچارىنىڭ گەپلە-رىنى كىممۇ ئاڭلايدۇ. مەن بۇ غېرىبلارغا ئىچىم ئاغرىپ 8 ـ لېيەندە دوستەك دېگەن تاجىك جەڭچىمىز (ھازىر تاشقورغان ساقچىنىڭ دۇيجاڭى)نى تېپىپ كېلىپ، ھەر ئىككىسىگە خىزمەت ئىشلىدىم. خىبالىخان بىزنىڭ ئۆيدە ئايالىم تۇخان بىلەن بىللە ئۆتىدىغان بولدى. ئېشىپ قالغان پۇلدىن 100 سوم بەرگۈزدۇم. پۇتۇن جەڭچىلىرىمىز بۇ ئىشتىن تېخىمۇ رازى بولۇپ كەتتى. شۇنداق قىلىپ، ھەممىمىز ماشىنىغا چۈشتۇق، يولداشلارنىڭ روھى ئۇستۇن بولۇپ، ئىلى ئىنقىلابىي ھەرىكىتىگە قاتنىشى-مىز دېگەن ئىستەك كۈچلۈك ئىدى. بىز مېڭىش ئالدىدا، شى-جاڭ ۋەزىيىتىدە بىرئاز ئۆزگىرىش بولدى. ھاۋانىڭ قاتتىق سو-غۇقلۇقىدىنمۇ ئالتاي ئۇرۇشى ئۆزلۈكىدىن توختاپ قالدى، ئەم-دى گومىنداڭ ھاكىمىيىتى دىققەت ـ ئېتىبارىنى ئىلى قوز-غىلاڭچىلىرىغا قارىتىپ، پۇتۇن ھەربىي كۈچىنى غەربىي رايون ئىلى، چۆچەك، شىخو، جىڭ، بورتالا ناھىيىلىرىگە قاراتتى. بىز

شخوغا 1945 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى كەچ قاراڭغۇدا يېتىپ كېلىپ، شخو بازار ئىچىدىكى مەمەتئېلىجان ۋە مۇھەممەت «بەندۇزا» دېگەن كىشىلەرنىڭ سارايلىرىغا ئورۇنلاشتۇق.

شخو، مايتاغلارنىڭ ئەھۋالى

شخو غەرب بىلەن شەرقنى، شىمال بىلەن جەنۇبنى باغلاپ تۇرىدىغان .تۆت يول ئاغزى بولۇپ، قاتناشنىڭ مۇھىم تۈگۈنى، شۇنداقلا ھەربىي قوشۇنلار ئۈچۈن ئىنتايىن مۇھىم ئىستراتېگىيىلىك جاي ئىكەن. بۇ يەرنىڭ دېھقانچىلىق ۋە چارۋىچىلىق ئىشلىرى تەڭ تەرەققىي قىلغان، قول ھۈنەرۋەنچىلىك، ھەر خىل كەسىپلەر، سودا ـ سېتىق، مائارىپ، سەھىيە ئىشلىرىمۇ خېلى تەرەققىي قىلغان جاي ئىكەن، تۆت يول ئۈستى بولغانلىقتىن ھەر يەر ـ ھەر يەرلەردىن كىشىلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەي كېلىپ تۇرىدىغان ئاۋات شەھەر ئىكەن. مايتاغ نېفىتلىكى ئېچىلىشقا باشلىغاندىن كېيىن بۇ خىل تەرەققىيات تېخىمۇ تېز بولۇپتۇ.

شخودا شېڭ شىسەينىڭ ۋاقتىدىكى ماتورلاشقان لۇي (بردگادا)نىڭ 1 ـ ئاتلىق تۈمىنى ئورۇنلاشقان بولۇپ، ئۇنىڭ ئاتلىق 2 ـ لىيەنى چۆچەك يولى چېپەيزىدە، يەنە بىر يېرىم ئاتلىق لىيەنى تالقىدا تۇراتتى. گومىنداڭنىڭ 45 ـ شىسىنىڭ بىر پىيادە تۈمىنى جىڭدا، يەنە بىر پىيادە تۈمىنى غۇلجا ھەرەمباغدا ئىدى. زېنت پىلىموت (ئايروپىلانغا ئاتىدىغان پىلىموت) يېڭى برونېۋىك، تانكا قاتارلىق ماتورلاشقان ئىككى ئەترەت، دۇشمەننىڭ يول، كۆۋرۈكىنى پارتلىتىدىغان ۋە كۆۋرۈك ياسايدىغان بىر لىيەن، زامانىۋىلاشقان تېلېفون ـ تېلېگراف ئاپپاراتلىرىغا ئورۇنلاشقاندى. يەنسخەي كۆۋرۈكىدە كۆۋرۈك ساقلايدىغان بىر پەي بار ئىدى. ئۇلارنى ئىلى تەرەپكە يۆتكەپ كەتتى. گومىنداڭنىڭ ما-

ناستا يەنە بىر پىيادە ۋە ئاتلىق شىسى بولۇپ، ئۇنىڭدىن بىر ئاتلىق ۋە پىيادىلەر لۇيى كونا ساۋەن، سەندوخوزىدا تۇراتتى. ئۇلارنىڭ بىر قىسمىنى ھەربىر قىشلاق ـ يېزىلارغا بىر پەيدىن ئورۇنلاشتۇرغانىدى. يۆتكەپ كېلىنگەن بىزنىڭ يېڭمۇ مۇشۇ قاتارغا قوشۇلدى. گومىنداڭ قىسىملىرىنىڭ قوماندانلىق شتابى شخودا بولۇپ، ئۇرۇمچى بىلەن سىمسىز ۋە سىملىق تېلېفون، تېلېگراممىلار بىلەن ئالاقىلىشىپ تۇراتتى، ئايروپىلان بىلەن كۈندە بېرىپ كېلىپ تۇراتتى. كىچىك ماشىنىلار بولسا ئايىغى ئۈزۈلمەي قاتنايتتى. بىز مايتاغدىن قوزغىلىپ ئىسيان كۆتۈرۈپ چىققۇچىلىك بولغان ئارىلىقتا، گومىنداڭ تېخىمۇ كۆپ ھەربىي كۈچىنى يۆتكەپ كەلگەنىدى. مايتاغدىكى قىسىملار شخو ئەترايلىرىنى ئۆمۈچۈكنىڭ تورىدەك ئوراپ تۇرغانىدى. گومىنداڭنىڭ ماناستىن تارتىپ جىڭخېچە بولغان ئارىلىقتا 20 مىڭدىن ئارتۇق ئەسكىرىي كۈچى بار ئىدى.

مايتاغ 1935 ـ يىللىرى شېڭ شىسەي سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتى بىلەن دوست بولغان مەزگىللىردە ئېچىلغان بولۇپ، بوروۋوي، ئۇنىڭ جازا ـ ئۇسكۇنىلىرى، ماي ئايرىش زاۋۇتى، ئېلېكتر ئىستانسىسى ۋە باشقا پۈتۈن سايمانلارنى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئالدۇرغانىدى. مايتاغنىڭ ئىنژېنېر ـ تېخنىكلىرىنىڭ كۆپى سوۋېت كىشىلىرى بولۇپ، ئاز ساندىكى زاۋۇت باشلىقى ۋە ئىنژېنېر ـ تېخنىكلار خەنزۇ ۋە مىللىي يولداشلار ئىدى. خەنزۇ يولداشلارنىڭ كۆپچىلىكى خاربىنلىقلار ئىكەن. 1942 ـ يىلى شېڭ شىسەي سوۋېت ھۆكۈمىتى ۋە كومپارتىيىدىن يۈزىنى ئۆرۈپ، ئۆزىنى جياڭ جېيشىنىڭ قوينىغا ئاتتى. شۇ ۋاقىتلاردا، ئۇ جياڭ جېيشىغا ياخشىچاق بولۇش ئۈچۈن، شىنجاڭغا كەلگەن كوممۇنىستلارنى تۈتقۇن قىلىپ تۇرمىلەرگە تاشلىدى ۋە ئۆلتۈردى. شىنجاڭغا يارەمگە كەلگەن سوۋېتلىك ئىنژېنېر ـ تېخنىكلارنى جۈملىدىن شخو ـ مايتاغ

نېفتلىكىگە يارەم بېرىۋاتقان سوۋېتلىكلەرنىمۇ قوغلاپ چىقارغاندا، ئۇلار بەزى نېفت كۆپ چىقىدىغان قۇدۇقلارنى پېچەتلەپ تاشلاپ، زاۋۇتنىڭ مۇھىم سايمانلىرىنى ئاچقىپ كەتتى، بەزىلىرىنى بۇزۇۋەتتى ۋە بەزىلىرىنى يەر تېگىدە قالدۇرۇپ كۆمۈۋەتتى، شۇنىڭ بىلەن مايتاغ نېفتلىكىنىڭ ئىشلەپچىقىرىشى پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. شۇنىڭدىن كېيىن، مايتاغ نېفت ئايرىش زاۋۇتى بېنزىن، كېرسىن، ئاپتول، سېلىيركا، سالىدور قاتارلىق مايلاردىن ھەر ئېيىغا 30 — 40 تونىنمۇ ئىشلەپچىقىرالمايدىغان ھالەتكە چۈشۈپ قالدى.

مايتاغدىكى قوزغىلاڭ تەييارلىقى

بىز شىخودىكى گومىنداڭ ئارمىيىسى قوماندانلىق شتابىنىڭ بۇيرۇقىنى كۈتۈپ بىرنەچچە كۈن تۇرۇپ قالدۇق، گومىنداڭنىڭ شىخودا تۇرغان پىيادە تۈەننىڭ قىلىدىغان ئىشى يوق بولغاچقا، ئەسكەرلىرى ئەتىدىن كەچكىچە قىمار ئويناىدىكەن. بۇنىڭ تەسىرى ئىككى لەيەندىكى جەڭچىلىرىمىزگە يۇقۇپ، ئۇلارمۇ ئۆز گازارمىلىرىدا ئويناىدىغان بولۇپ قالدى. ئۆز ۋاقتىدا مىللىي ئەسكەرلەر قىمار ئويناماىتتى. ئۇلار قىمار ئويناشنى ئۇقمايدىكەن دەپ زاڭلىق قىلغان يىگىڭ شا تىگىڭ مانا ئەمدى مۇشۇ ئىشنى باھانە قىلىپ، مېنى لەيەن شتابىدىن چاقىرتىپ چىقىپلا قاتتىق ئۇرۇپ كەتتى. ئىككى لەيەندىكى جەڭچى يولداشلارغا قاتتىق تەسىر قىلغان ئوخشايدۇ، ئۇلار دەرغەزەپكە كېلىپ، شۇ كۈنى شۇ ئورۇندىلا قوراللىق قوزغىلىپ چىقىشقا تەييار بولۇپ، مېنىڭ قېشىمغا ئۈچ نەپەر ۋەكىلنى — ئوسمان قارى، ئابدۇرەھىم مەمەتوف، يولۋاسلارنى كىرگۈزدى. مەن يولداشلارنىڭ قىزغىنلىقىغا قاراپ رەھمەت ئېيتتىم:

— بىز شىخوغا كەلدۇق، — دېدىم ئۇلارغا، — بىزگە قانداق

ۋەزىپىلەر تاپشۇرۇلىدۇ، نېمىلەرگە بۇيرۇيدۇ، يەنە شىخودا تۇرۇپ قالىمىزمۇ ياكى باشقا ئىلى، جىڭ تەرەپلەرگە بۇيرۇمدۇ، ئېنىق ئەمەس. ئېنىق بولغۇچە سەۋر قىلايلى. يولداشلار تا ھازىرغىچە سەۋر — تاقەت قىلىپ كەلدى. بەلكىم بۇ يەردىن ئىلىغا تېخىمۇ يېقىنراق يەرگە بېرىپ قېلىشىمىز مۇمكىن، يەنە بىرئاز سەۋر قىلايلى. جەڭچى يولداشلىرىمىزنىڭ غەيرىتى ۋە قىزغىنلىقىغا رەھمەت، ئۇلارغا تۇرۇپ تۇرۇشنى ئېيتىڭلار، يولداشلارنى يامان كۈنگە قالدۇرۇشنى خالىمايمەن. بىز ئەجدىھانىڭ ئاغزىدىن ساق — سالامەت چىقتۇق. ياخشى كۈنلەر ئالدىمىزدا كېلىۋاتىدۇ. مېنىڭ تېنىمدە جېنىملا بولىدىكەن، يولداشلارنىڭ ماڭا قىلغان غەمخورلۇقى ۋە ھۆرمىتى، ئىشەنچىسىنى ھەرگىز يەردە قويمايمەن. مېنىڭمۇ قېنىم قىزىپ تېشىپ كېتىپ بارىدۇ، ئازابلىنىۋاتىمەن. لېكىن، سەۋر قىلىپ ياخشى پۇرسەتنى كۈتۈۋاتىمەن.

ۋەكىللەر قايتىپ جەڭچىلەرگە مېنىڭ پىكرىمنى يەتكۈزدى. لەيەندە قىمار ئويناغانلار ھېسابىدىن رەھبەرلىكىدىكى 8 — لەيەننىڭ ئەسكەرلىرى ئىدى. ھېسابىدىنغا رەھبەرلىك ئىشەنگەنلىكتىن ئۇنىڭغا گەپ قىلمىدى. 9 — لەيەنگە ئىشەنمەيتتى، بۇ ناھەقچىلىككە ۋىجدانىم قايىسىمۇ يەنە سەۋر قىلدىم.

ئىككى كۈن ئۆتكەندىن كېيىن 9 — لەيەننى ئايرودرومنىڭ مۇھاپىزەتچىلىكىگە ئورۇنلاشتۇردى. ھېسابىدىنغا قاتتىق ئەشەنگەنلىكتىن شا يىگىڭ قېشىدا (شىخودا) ئېلىپ قېلىپ، بىز كەتكەندىن كېيىن تۇرمۇش شارائىتى ياخشى مايتاغقا ئورۇنلاشتۇردى. شېڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتى بىلەن بىرلىشىپ شىخو — مايتاغ نېفت كانىنى ئاچقاندا، ئايرودرومنمۇ ياساپ چىققانىكەن. گومىنداڭ ھاكىمىيىتى ھەربىي قىسىملىرى 1944 — يىلى ئىلى ئۇرۇشى پارتلاپ چىققاندا، مەزكۇر ئايرودرومدىن پايدىلاندى. بۇ يەردە چوڭ — كىچىك 20 دىن ئارتۇق ئىككى قاناتلىق بومبارداىمانچى ئايروپىلان بولۇپ، بۇنىڭ

ئىچىدە ئامېرىكىنىڭ ئۇچقۇچى تەرىپىدىكى «ئودۇڭا» مار-
كىلىق ئايروپىلانىدىن تۆت - بەشى بار ئىدى. ئىككى قاناتلىق
بومبارديمانچىلار ئانچە ئۇچمايتتى، بىرە - بىرە ئىككىدىن بې-
رىپ بومبا تاشلاپ تېزدىن قايتىپ كېلەتتى. كۆپرەك ئامېرىكا-
نىڭ «ئودۇڭا» ماركىلىق چاققان ئايروپىلانلىرى ئىلى تەرەپكە
ئۇچ - دورا، دوختۇرخانىغا لازىمەتلىك دورا، سايمانلار، يېمەك -
ئىچمەك، كىيىم - كېچەك، تاماكا قاتارلىقلارنى تاشلاپ قايتا-
تى. بىزنىڭ ۋەزىپىمىز ئايرودرومنى ۋە ئايروپىلانلارنى پوست
قويۇپ كېچە - كۈندۈز ساقلاش بولغانلىقى ئۈچۈن ئايروپىلانلار
بىر ياققا ئۇچۇشتا ۋە كېلىشتە يېقىن بېرىپ كۆرۈپ تۇراتتۇق،
ئايروپىلانلارغا ماي قاچىلايدىغان، يۇك - تاقلارنى بېسىشىپ بې-
رىدىغان ۋە كەلگەن يۇكلەرنى چۈشۈرۈۋالىدىغانلار ئىچىدە ئىنى-
كى نەپەر مىللىي جەڭچىمۇ بار ئىدى. بۇلار شېڭ شىسەي
ۋاقىتلىرىدىن تارتىپ ئايروپىلانغا ماي قاچىلايدىغان ۋە يۇك قا-
چىلاش - چۈشۈرۈش ئىشلىرىنى ئىشلەيدىكەندۇق، ھازىرمۇ شۇ
كەسىپتە بولۇپ، بىرىنىڭ ئىسمى روزاخۇن ئىدى، بۇ ئىشچىلار
بىلەن ئوبدان تونۇشۇپ قالدۇق. ئايروپىلانلارنىڭ قەيەرگە ئۇ-
چۇپ، قەيەردىن كەلگەنلىكىنى بۇلاردىن سورايتتۇق، ئۆزلىرىمۇ
مۇھىم گەپلىرى بولسا، گازارمىغا كىرىپ جەڭچىلىرىمىزگە
سۆزلەپ بېرەتتى. بىزنىڭ كۆپرەك ئىلى ۋەقەسىنى ئاڭلىغۇمىز
كېلەتتى. غۇلجا شەھەر ئەتراپلىرى قوزغىلاڭچىلار تەرىپىدىن
ئازاد قىلىنىپ گومىنداڭ ئەمەلدارلىرى ۋە ئەسكەرلەر پەقەت
ھەرەمباغ ۋە غۇلجا ئايرودرومىغا قامىلىپ قاپتۇ. ھەرەمباغ
قورشاۋدا قاپتۇ. بىركۈنى ئەتىگەن سائەت سەككىزدە بىر ئايرو-
پىلانغا روزاخۇن تېزدىن يۇك قاچىلىدى، بىر ھەربىي ئولتۇرۇپ
غۇلجا تەرەپكە كەتتى، كەچقۇرۇن ئايروپىلانىنىڭ ئارقا ئىشكى
ئوچۇقلا قايتىپ كەپتۇ، روزاخۇن ئالدىراپ - تېنەپ بىزنىڭ
لىيەن شتابىغا كىرىپ ئىشكى ئوچۇق ئايروپىلانىنىڭ ھېكايىسە-

نى سۆزلەپ بەردى. ئۇ ئىش مۇنداق بولغانىكەن: نەرسىلەرنى
ئېلىپ بارغان ئايروپىلان غۇلجا شەھىرىنىڭ ھەرەمباغ قورغانى
ئۈستىگە كەلگەندە ئۇچقۇچى بىرگە بارغان كىشىگە يۇك بىلەن
يەشكىلەرنى تاشلاڭ دەپ بۇيرۇق بېرىپتۇ. يۇك چۈشۈرگۈچى
كىشى ئىشكىنى ئېچىپ، يەشكىلەرنى ئايروپىلان ئىشكىدىن
پۈتى بىلەن تېپىپ يەرگە چۈشۈرۈپتۇ، بىر يەشكىنىڭ مىخى ئا-
يىغىنى ئىلىۋالىدىمۇ ياكى يەشكىنىڭ بىرەر يېرىگە پۈتى كىرىپ
قالدىمۇ، ئۇنى يۇك سۆرەپ مېڭىپتۇ. ئالدىراپ كېتىپ دۈمبە-
سىدىكى پاراشۇتنىڭ يىپىنى تارتىپ تاشلىغانلىقتىن پاراشۇت
بالدۇر ئېچىلىپ كېتىپ، پاراشۇت ئايروپىلانىنىڭ ئارقا چاقىغا
ئىلىنىپ قاپتۇ، بۇ ئادەم بىر مەزگىل ئايروپىلانىنىڭ قۇيرۇقىغا
باراڭلىقتىكى قاپاقتەك ئېسىلىپ تۇرۇپ، ئاخىر پاراشۇت يىر-
تىلىپ كەتكەندىن كېيىن چۈشۈپ كېتىپتۇ. شۇنداق قىلىپ،
بىر ئادەم زىيان تارتىپ ئىلىدىن ئايروپىلانىنىڭ ئىشكى ئوچۇق
قايتىپ كەپتۇ. بۇ ئايروپىلان ۋەقەسىدىن كېيىن بىرنەچچە
كۈنگىچە ئىلى رايونىغا ئايروپىلان ئەۋەتىلمىدى. تۆت - بەش
كۈندىن كېيىن ئىككى ئايروپىلان يۇك قاچىلاپ غۇلجىغا بېرىپ
كەچقۇرۇن قايتىپ كەلدى.

تۇرمىدىن يېڭى چىققاچقا تېنىم ئاجىزمۇ، ئىشقىلىپ، ماڭا
سوغۇق ئۆتۈپ زۇكام بولۇپ قالدىم. ئۇنىڭ ئۈستىگە ۋە شىخودا
شا تېڭىفاڭنىڭ تىل - تايىقىنىڭ زەربىسىدىن روھىي ھالىتىم
ياخشى ئەمەس ئىدى. دوختۇرغا بارماي بولمىدى، شۇ پۈرسەت
بىلەن مايىتاغقا بېرىپ دوختۇرغا كۆرۈنگەچ، 8 - لىيەندىكى
يولداشلار بىلەن ئەھۋاللارنى مۇزاكىرە قىلىش ئۈچۈن ماڭدىم.
مەن 9 - لىيەندىكى ھوشۇر ناۋاي ئىشەنچلىك بولغاچقا بىللە ئې-
لىۋالدىم. بەزى يولداشلارنىڭ يارىدەم قىلىشى بىلەن مايىتاغدىكى
ئىشچى - خىزمەتچىلەر دوختۇرخانىسىدا سىدىقئاخۇن دوختۇر،
ئايالى خەلىپىخانلار بىلەن كۆرۈشتۇم. دوختۇرخانا باشلىقى ئاب-

دۇربهىم مەمەتوف شىنجاڭدا شېڭ شىسەي زامانىدا يېتىشىپ چىققان بىرىنچى ئەۋلاد دوختۇرلاردىن ئىكەن. بۇ دوختۇر مېنى ياخشى تەكشۈرۈپ بالىنتسىدا يېتىشمىنى تاپىلىدى. مەن ئالـ دىراش، ۋەزنىمەم بار دەپ ياتمىدىم. شۇ ئاردا ھېسابىدىنمۇ يېـ تىپ كېلىپتۇ. سىدىق دوختۇر دورىلارنى بەردى ھەم ھېسابـ دىنغا سوپى لىيەنجاڭنىڭ كېسىلى خېلى بار، بەك جاپا تارتقان كىشىكەن دەپتۇ، كېيىن ئۇلار بىلەن ياخشى تونۇشۇپ قالدۇق. مايتاغدا ئۈچ ـ تۆت كۈن تۇرۇپ 8 ـ لىيەندىكى يولداشلارغا ئايـ رودرومدىن ئەكەلگەن خەۋەرلەرنى يەتكۈزدۇم. ئابلەت داۋۇت، خېلىل كىچىك، سۇلتان مامۇت، ئىدرىس قۇربانلار بىلەن كۆـ رۈشۈپ ئىشلىرىمىزنى مۇزاكىرە قىلىشتۇق، ئابلەت داۋۇت:

ـــ 8 ـ لىيەندىكى يولداشلارنىڭ ئاز ساندىكىلىرى ھېسابـ دىنىنى ياقلايدۇ. قالغان كۆپچىلىك بىز بىلەن بىرگە ھەرىكەت قىلىدىغان پىكىرداشلار، ـــ دەپ دوكلات قىلدى. بۇنىڭغا قارـ غاندا، ئىلغار كۈچلەر كۆپىيىپ قالغانلىقى مەلۇم بولدى.

ـــ بىز بۇرۇنمۇ سەۋر قىلغان، يەنە ھازىرمۇ سەۋر قىلايلى. ھازىر قىش كېتەي دەپ قالدى، 9 ـ لىيەننىمۇ مايتاغقا يۆتكەپ كېلىدىغاندەك تۇرىدۇ، ئەگەر كېلىپ قالساق، ئىككى لىيەندىكى يولداشلار بىلەن بامەسلىھەت ئىش قىلارمىز، ـــ دېدىم. مەسلـ ھەتلىشىپ شىخودا تەشۋىقاتنى كۈچەيتىپ بىزگە قوشۇلىدـ غانلارنى كۆپەيتىپ ئۇرۇمچى بىلەن ئىلى يولىنى ئۇزۇپ تاشلايـ دىغان، ئىلى تەرەپكە ۋەكىل ئەۋەتىپ ئىلى ئىنقىلابى رەھبەرـ لىك ئورۇنلىرىدىن يارىدەم سورايدىغان بولدۇق. ئەگەر ئۇرۇش بولۇپ قالسا، مايتاغنىڭ جەنۇبىدىكى تاغ باغرىلىرىدىن پايدىلـ نىدىغان، يەنسىخەي كۆۋرۈكىنى ساقلاۋاتقان 8 ـ لىيەننىڭ بىر بەنگە مەن ئالاقىچى ئەۋەتىدىغان بولدۇم. 8 ـ لىيەنگە ئابلەتنى ۋاقىتلىق مەسئۇل قىلىپ بېكىتتۇق. مايتاغدا تۆت كۈن تۇرۇپلا قايتىپ كېلىپ 9 ـ لىيەندىكى يولداشلارغا بارلىق ئەھۋاللاردىن

خەۋەر بەردىم. مايتاغدىكى ئىشچىلارنىڭمۇ بىزنىڭ ھەرىكىتـ مىزگە قاتنىشىشنى خالايدىغانلىقىنى ئېيتتىم. مەن مايتاغقا كەتكەننىڭ ئەتىسى دېگەندەك شا يىڭجاڭ ماشىنا بىلەن چىقىپ بىزنىڭ 9 ـ لىيەننى كونترول قىلىپ بىر سوتكىدىن كۆپرەك تۇرۇپ، مەن مايتاغدىن قايتىپ كېلىدىغان كۈنى شىخوغا قايتىپ كېتىپتۇ. كەچقۇرۇن لىيەنگە كەلسەم جەڭچىلەر شۇنداق خۇش بولۇشتى. مۇئاۋىن پەيجاڭ ھاجى سالام: «سوپى لىيەنجاڭنى مايـ تاغدا يەنە قولغا ئېلىپ كەتكەن ئوخشايدۇ، بولمىسا بىزنىڭ لىيەنگە شا تىڭفاڭ ھەرگىز كەلمەيتتى، دەپ بەكمۇ ئەندىشىدە قالغانىدۇق» دېدى.

مەن قايتىپ كېلىپ ئىككى كۈندىن كېيىن ئابلەت ھاكى قۇربانغا ئىشىنىپ، بەزى ئىشلاردىن خەۋەردار قىلىش ئۈچۈن سۇلتان مامۇتنى ئۇنىڭ يېنىغا كىرگۈزۈپتۇ. ھاكى قۇربان ئۇزاقتىن بېرى 8 ـ، 9 ـ لىيەنلەردىكى يولداشلارنىڭ قىلىپ يۈرگەن ھەرىكەتلىرىنى بىلەتتى. ئۇ سۇلتان مامۇتقا پوزىتسىيە بىلدۈرۈپ: «مەنمۇ قوشۇلمەن، مەن شىخودا بىكار ياتمىدىم، شىخو ياشلىرىنى تەييارلىدىم، يەنمۇ كۆپرەك توپلايمەن، يولداشلار ئالدىراپ كەتمەسۇن، بۇ ئىشنى باشلىساق، قار ـ دالىدا ئۇرۇش قىلىشقا توغرا كېلىدۇ، جەڭچىلەرنىڭ كىيىمى يېلىك، سوغۇقتىن ئالدىراپ قالمىز» دەپتۇ. سۇلتان مامۇتنـ مۇ قاتناشتۇرۇپ 9 ـ لىيەندىكى يولداشلار بىلەن ھاكى قۇربانـ نىڭ پىكرىنى بىرلىكتە مۇزاكىرە قىلدۇق. ئۇنىڭ سوغۇقتا ئالدىراپ قالمىز دېگىنى راست، ئەمما شىخودا ياشلارنى تەيـ يارلاۋاتقىنىمىز ئىشەنچسىز، ئەمەلىيەتتە بىرەر ياشنىڭ بىزنىڭ ھەرىكىتىمىزگە قوشۇلىدىغانلىق ئىپادىسى كۆرۈلمىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا، تۇرۇپ تۇرۇۋاتقان، ئالدىرىماۋاتقانلار دېگەن سۆزلەرنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشى بارمۇ، قانداق، دەپ قاتتىق گۇمان قىلىشتۇق. سۇلتان مامۇتنى يەنە مايتاغقا قايتىپ بېـ

رىپ، ئابلەھەت داۋۇتلار بىلەن كۆرۈشۈپ، ھاكىنىڭ سۆزىنى يەتكۈزۈشنى، بىزنىڭ مايتاغدا ئۆتكۈزگەن سۆھبەتتە كېلىشكەن ئىشلارنى ۋاقتىنچە توختىتىپ تۇرۇشنى، ئايرىم ئەھۋال بولسا، خان بولسا دەرھال خەۋەرلىشىدىغانلىقىمىزنى ئېيتتۇق. بىرەر ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن ئابدۇرېھىم مەمەتوف بۇ ئىشنىڭ كېچىكىپ كېتىۋاتقانلىقىنى ئېيتىپ مېنىڭ قېشىمغا يەنە كەلدى. مەن ھاكى قۇربانىنىڭ سۆزلىرىنى ئابدۇرېھىم مەمەتوفقا ئېيتتىم، ھاكى قۇربان شىخودا ياشلارنى تەييارلىسا، ئادەم كۆپ بولسا تېخىمۇ ياخشى ئەمەسمۇ، بەلكىم شىخونى، مايتاغنى ئىنقىلابىي بازا قىلىپ، ئۇرۇشنى مۇشۇ يەردىن باشلىساقمۇ بولىدۇ ئەمەسمۇ، دېدىم. ئابدۇرېھىم مەمەتوف «ئۇزاق تۇرۇۋەرسەك، كېيىن ياماق ئەھۋالغا قالىمىزمىكىن، قېنى كۆرەرمىز» دەپ ئۆز بەنىگە كەتتى. بىرنەچچە كۈندىن كېيىن، 1945 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى تۇندە لىيەن شتابىنىڭ ئالدىدا تۇرغان پوست ئابدۇرېھىم بەنجاڭلارنىڭ ئاقئۆيىگە ئوت كەتتى دەپ خەۋەر قىلدى. ئابدۇرېھىم مەمەتوف ئۆزىنىڭ قول ئاستىدىكى سەككىز نەپەر يولداشنى باشلاپ قوراللىق چىقىپ كېتىپ مېڭىشتا ئوتنى ئۆچۈرمەي ماڭغانلىقتىن ئوت كېڭىيىپ كىگىز ئۆيگە تۇتىشىپ كېتىپتۇ. مەن سائىتىمگە قارىسام، سائەت 11 بولۇپتۇ. شۇ زامات لىيەندىن ھوشۇر موللا، ھاجى ئىسلام، ئوسمان قارىي، ئەمەت ئەيسا، تۇراپ ئوسمانلارنى چاقىرىپ، جىددىي يىغىن ئېچىپ:

— بۈگۈن تۇندە ئابدۇرېھىم مەمەتوف ئالدىراڭغۇلۇق قىلىپ، باشقا يولداشلارنىڭ ھايات ـ ماماتىنى ئويلىماستىنلا كېتىپ قاپتۇ، مۇشۇ ئەھۋالنى يېڭجاڭ شا تېڭفاڭ ئاڭلاپ قالسا، شۇ باھانە بىلەن بىزنى نابۇت قىلىۋېتىشى مۇمكىن. بۇنىڭ بىلەن قوراللىق كۈچىمىز پارچىلىنىپ ۋەيران بولۇپ كېتىمىز، — دەپ ئوچۇق ئېيتتىم ـ دە، ئابدۇرەھىم مەمەتوفنى ئىزدەپ ئۇنى تۇتۇشقا ماڭدىم.

مېنىڭ ئابدۇرېھىم مەمەتوفنى ئىزدەپ يولغا چىقىشىم ۋە يەنسىخەي كۆۋرۈكىدىن يەنە قايتىپ كېلىشىم

مەن يولداشلارغا:

— ئابدۇرېھىم مەمەتوفلارنى ئىزدەپ تېپىپ قايتىپ كېلىمەن. مەن قايتىپ كەلگۈچە ھەرىكەت قىلماڭلار، — دەپ بۇيرۇق قىلدىم.

بىز ئون نەپەر يولداش شىخو ئايرودرومىدىن كۇيتۇك كۆۋرۈك بازىرىغا باردۇق. سارايغا چۈشكەن مېھمانلاردىن ئابدۇرېھىم مەمەتوفنى سورىساق، ھېچكىم بىلمەيدۇ. بىز ئۇ يەردىن يەنسىخەي كۆۋرۈكىگە باردۇق. بۇ كۆۋرۈكنى ھېسامىدىنغا قاراشلىق 8 ـ لىيەنىڭ تۇرپانلىق پەيجاڭى رەھمىتۇللا ساقلايتتى. رەھمىتۇللانىڭ قول ئاستىدا 25 نەپەر قوراللىق جەڭچى بار ئىدى. ئۇلار بىزنى كۆرۈپ ئىنتايىن خۇشال بولۇپ، ھۇررا دەپ توۋلاشتى. ئۇلارغا بىزنىڭ قوزغىلاڭ قىلىدىغانلىقىمىزنى خەۋەر قىلغانىدۇق. مەن ئاتتىن چۈشۈپ ئۇلار بىلەن كۆرۈشتۇم:

— بىز ھازىر تېخى قوزغىلىپ چىقمىدۇق، — دېدىم ئۇلارغا، — ئالدى بىلەن سىلەرنىڭ پىكرىڭلارنى ئالغىلى كەلدۇق.

3 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت ئىككىدە شىخو تەرەپتىن بىر ماشىنا كېلىۋاتىدۇ، دەپ خەۋەر كەلدى. مەن كۆۋرۈك قېشىدىكى ئېگىز دۆڭگە چىقىپ دۇربۈن بىلەن قارىسام، ماشىنىدىكى ئادەملەر بىزنىڭ كىيىمىمىزگە ئوخشاش ھەربىي كىيىم كىيگەن گومىنداڭ ئەسكەرلىرىدەك كۆرۈندى. ماشىنا 500 مېتىر ئارىلىققا كەلگەندە، ئادەملەر ماشىنىدىن چۈشۈپ، بىزگە قاراپ مۇداپىئەلىنىپ يەرگە ياتتى. بىر ئوفىتسېر ئۇچ ـ تۆت ئادىمى بىلەن بىزگە قاراپ كېلىۋاتىدۇ. سەپ-

سىلىپ قارىسام ھېسامىدىن لىيەنجاڭ ئىكەن. ئۇلار مايتاغدىن 20دەك ئەسكەر بىلەن كەلگەنىكەن. ھېسامىدىن ئېزىز قاسىمنى مۇھاپىزەتچى قىلىپ 300 مېتىر ئىلگىرىلەپ كەلدى، يەنە 150 مېتىر ئىلگىرىلەپ يېقىنلىشىپ گەپ قىلمىدى. قارىسام، پەيلى ياماندەك قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ قورال كۆچىمۇ خېلى كۆچلۈك بولۇپ، قولىدا مىلتىقتىن باشقا ئىككى دانە قول پىلىموت، ئىككى دانە گرانىتامىيوت بار ئىكەن. مەن پەيجاڭغا ئەسكەرلەرنى ھەربىي ھالەتتە تۇرغۇزۇشقا بۇيرۇق بەردىم. جەڭچىلەر پىلىموت، مىلتىقلىرى بىلەن مۇداپىئەلىنىپ تۇردى. ھېسامىدىن بىزنىڭ پوزىتسىيىمىزدىن قورقۇپ، زۇۋانغا كەلدى.

— ئاتاماڭلار! گەپىم بار، سوپاخۇن، سەن ئورنۇڭدىن تۇرساڭ مەن بارىمەن.

مەن ئاكوپتىن تۇردۇم. ھېسامىدىن 50 مېتىر يېقىن كېلىپ:

— ئاداش، سەن پەيلىڭدىن قايتساڭ، مېنى يىگجاڭ شا تىڭغاڭ بىلەن مۇئاۋىن يىگجاڭ ھاكى ئەۋەتتى. قايتمىساڭ بولمايدۇ. قايتمىساڭ سېنىڭ 9 ـ لىيەنڭنى پۈتۈنلەي تۇرمىگە ئالىدىكەن، — دېدى. بۇ گەپ ماڭا ناھايىتى قاتتىق تۇيۇلدى. ئۆزۈمنى تۇتۇۋېلىپ، نېمىشقا بىزنى سولايدىكەن، دەپ سوريمىدىم. چۈنكى مەن ئۇلارغا خەۋەر قىلمايلا ماڭغىنىمدىن ئۇلارنىڭ گۇمانلىنىشى تۇرغانلا گەپ ئىدى.

9 ـ لىيەندىكى بارلىق جەڭچىلەرنى قاماققا ئېلىش ئاسان ئىش ئەمەس. قوراللارنى يىغىۋېلىشى مۇمكىن. لېكىن جىگەر-لىك جەڭچىلەر قارشىلىق قىلىپ قورال كۆچى ئىشلەتسە، سو-قۇشۇپ، قان تۆكۈلسە، ئۇزاق يىللار ئاكا ـ ئۇكا قېرىنداشلار-دەك بىللە ئۆتكەن سەپداشلىرىم نابۇت بولۇپ كەتسە بولمايدى-غانلىقىنى ئويلىدىم. مەن بۇ نىيىتىمنى كۆڭۈلۈكنى ساقلىغۇچى پەيدىكى جەڭچىلەرگە چۈشەندۈردۈم. كۆپچىلىك ئۇچۇن «ئۆلۈم جازاسى»نى ئۆز ئۈستۈمگە ئېلىپ، ھېسامىدىن ئولتۇرۇپ بارغان

ماشىنىغا چىقىپ شىخو ئايرودرومىغا قايتىپ كەلدىم. مەن بە-لەن بارغان ئۇچ نەپەر يولداش مېنى مۇھاپىزەت قىلىپ بىللە ماڭدى. شوپۇر ئىدرىس يولدا كېتىۋېتىپ مېنىڭ بىلەن تونۇ-شۇپ مېنىڭ ئىش ئىزلىرىم توغرۇلۇق ئاڭلىغانلىرىنى سۆزلىدى ۋە ھېسامىدىننىڭ شىخودىكى يىڭ شتابىدا: «سۇ لىيەنجاڭنى چو-قۇم قايتۇرۇپ كېلىمەن» دەپ ۋەدە بەرگەنلىكىنى ئېيتىپ بەردى.

كەچقۇرۇن ئايرودرومغا قايتىپ كەلسەم، يولداشلار:

— نېمىشقا قايتىپ كەلدىڭىز؟ كەلمىسىڭىز بولاتتى. سىز چىقىپ كەتكەن كۈنى پەيجاڭ ئابدۇراخمان[1] لىيەنجاڭ سوپاخۇن ئون ئادەم بىلەن قوراللىق قېچىپ كەتتى دەپ، شىخودىكى يىڭ شتابىغا تېلېفون بەردى. يىگجاڭ شا تىڭغاڭ ئابدۇراخمانىڭ تې-لېفونىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ھېسامىدىننى سىزنى تۇتۇپ قا-ماققا ئېلىشقا ئەۋەتكەن، بىز ئاڭلاپ بەك ئەندىشە قىلىدۇق، — دېدى.

ئۇلار ماڭا يەنە يىراق ـ يېقىنغا بارماسلىقىمنى، قاتتىق ئېھتىيات قىلىشىمنى، ئوبۇلقاسىم توختى، ئەمەت ئەيسا، تۇراق ئوسمانلارنى كەينىمگە مەخپىي قويغانلىقىنى ئېيتتى.

3 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى بىز تۇرغان ئايرودرومغا بىر لىيەن خىل قوراللانغان خەنزۇ ئەسكەرنى يۆتكەپ كېلىپ، ھاۋا مۇداپە-ئەسىنى كۆچەيتتى. ئىلى ئىنقىلابىنىڭ غەلىبىسىرى ئىلگىرە-لىشىگە ئەگىشىپ، ۋەزىيەت جىددىيلىشىپ، ئىلى تەرەپكە ئايە-روپىلان ئۇچمايدىغان بولدى. ئايروپىلانلارنى ئۇرۇمچىگە يۆتكەپ كەتتى. شۇ كۈنلەردە روزىئاخۇن دېگەن كىشىمۇ ئۇرۇمچىگە ماڭماقچى بولۇپ، مېنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ غۇلجا خەۋەرلىرىنى سۆزلەپ بەردى. ئۇنىڭ دېيىشىگە قارىغاندا، غۇلجا ئېلىنىپ

① ئابدۇراخمان شايارلىق، 1937 ـ يىلى خوتەندە ما خۇسەنگە پىدائىي ئەسكەر-لىككە تۇتۇلغان. ما خۇسەنگە قارشى ئۇرۇشتا بىز ئابدۇراخمانىنى ئەسىر ئېلىپ، ئۇرۇمچىگە ئەكېلىپ، تەربىيىلەپ، 9 ـ لىيەندە پەيجاڭ قىلغاندۇق.

بوپتۇ. ياشلارنى ئەسكەرلىككە ئېلىۋېتىپتۇ... مەن ئىنقىلاب خەۋەرلىرىنى ئاڭلاپ خۇشال بولدۇم.

4 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى شىخودىن ئالاقە چىقتى. مەزمۇنى: سۇ لىيەنجاڭ 9 ـ لىيەننى ئېلىپ مايتاغقا يۆتكەلسۇن. ئايرودرومىنى ساقلاش خىزمىتىنى لى لىيەنجاڭغا تاپشۇرۇپ بەرسۇن، دېگەن بۇيرۇق ئىكەن. بۇيرۇقنى ئېلىش بىلەن بەك خۇش بولۇپ كەتتىم. چۈنكى مايتاغقا بارساق ئىككى لىيەن بىرگە بولمىز ئەمەسمۇ؟ بۇ تېخىمۇ ياخشى پۇرسەت بولدى. بىز 4 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى كېچىدە يولغا چىقتۇق. شۇ كېچىسى روزى چولاق قاتارلىق ئىككى نەپەر جەڭچىمىز مايتاغقا كېتىۋاتقاندا قېچىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ ئۇرۇمچىدە خوتۇن ـ بالىلىرى بار ئىدى. ئۇلار ئۇرۇمچىگە بېرىپ مۇھاپىزەتچى تۇەننىڭ تۇەنجاڭىغا «سوپى لىيەنجاڭ قېچىشقا تەييارلىنىپ بولدى» دەپ مەلۇم قىلغانلىقىنى خۇيزۇ جەڭچىمىز ئىبراھىمئاخۇندىن ئاڭلىدۇق. بىز مايتاغقا قاراپ كېتىۋاتىمىز، قار يېغىپ ھاۋا سوغۇق بولغاچقا يۈك ـ تاق، ھەربىي قوراللىرىمىزنى يۈدۈپ مېڭىش جاپالىق ئىدى. يولدا ئۇرۇمچىدىن شىخوغا كېلىۋاتقان ئامېرىكىدا ئىشلەيدىغان دادوجى ئاپتوموبىللار ئۇچرىدى. ماشىنىلاردا گومىنداڭنىڭ قوراللىق ئەسكەرلىرى لىپمۇلىق ئولتۇرغاندى. بىزنىڭ جەڭچىلىرىمىز يول ياقىسىدا دەم ئېلىپ تاماكا چېكىشىپ ئولتۇراتتى، ئۇلار ھەربىي ماشىنىلارنى كۆرۈپ غۇلغۇلا قىلىشتى:

— ئىلى قەھرىمانلىرى گومىنداڭ مەلئۇنلىرىنى كۆپلەپ يوقىتىۋاتسا كېرەك، بولمىسا بۇ ئەسكەرلەر شۇنچە كۆپ، شۇنچە تېز ماڭامدۇ. بۇ مەلئۇنلار ئىلىغا بېرىپ دەككىسىنى يېسە تېخىمۇ تېز قېچىپ كېلىدۇ.

— گومىنداڭنىڭ شوپۇرىنى ئېتىۋېتىدىغان بولسام، ماشىنىسى ئېرىققا موللاق ئېتىپ چۈشەتتى، — دېدى يەنە بىر جەڭچى. مەن بۇ جەڭچىلەرنى چاتاق تېرىپ قويمىسۇن دەپ دەرھال

يولغا چىقىشقا بۇيرۇق بەردىم. 14 كىلومېتىر يولنى پىيادە مېڭىپ كەچ سائەت ئونلاردا مايتاغقا يېتىپ باردۇق. مايتاغ شەھرىنى ئېلىپكتر چىراغلىرى كۈندۈزدەك يورۇتقاندى. بىزنىڭ 9 ـ لىيەن مايتاغ نېفىتلىكى شىمالىي گىلتاغ ئېتىكىدىكى گازارمىغا ئورۇنلاشتى. گازارمىنىڭ ئۆي ـ ئىمارەتلىرى ئاستى ـ ئۈستى تاختايلىق ئىكەن. گازارما ئۇدۇلىدىكى سايدا نېفىت بورۇۋىلىرى جايلاشقان بولۇپ، مىللىي ئىشچىلار ئاشخانىسى بار ئىكەن. جەڭچىلىرىمىز ياخشى تۇرمۇش شارائىتىغا ئېرىشىپ، خاتىرجەم بولدى. مايتاغنىڭ ئەسلىي ئىسمىنى بىلىدىغانلار «گىلتاغ» دەيدۇ. گىلتاغدا دەل ـ دەرەخ، ئوت ـ چۆپ ئۈنمەيدۇ. چۈنكى نېفىت يەر ئۈستىگە تەپچىپ چىقىپ تاغ تۈپرىقىنى مايلىۋەتكەن. بۇ تاغ بەزىدە قارا رەڭ، بەزىدە قوڭۇر رەڭ كۆرۈنەتتى. شۇڭا، مايتاغ ياكى گىلتاغ دەپ ئاتالغان. مايتاغ تۈپتۈز يەردە چوقچىيىپ چىققان 600 مېتىر ئېگىز تاغ بولۇپ، جەڭچىلىرىمىز بۇ تاغ ئۈستىگە ياغاچ، تاش، كېسەك سۇ ئاچقىپ، مەخسۇس پوتەي سېلىپ، پوتەيگە «گېنېرالنى پوتەي» دەپ نام بەرگەن. بۇ پوتەينى جەڭچىلىرىمىز كېچە ـ كۈندۈز ھەربىي ھالەتتە تۇرۇپ ساقلايتتى.

4 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى مەلۇم تۇەننىڭ تۇەنجاڭى چېڭ ئۇرۇمچىدىن ئايروپىلان بىلەن كېلىپ، مايتاغدا لىيەنجاڭلارنى چاقىرىپ تونۇشۇپ سۆھبەت ئۆتكۈزگەندىن كېيىن، لىيەنجاڭلارغا 1000 يۈەندىن، پەيجاڭلارغا 500 يۈەندىن پۇل بەردى. ئەتىسى چېڭ تۇەنجاڭ مېنى چاقىرىپ سۆھبەتلەشتى. مۇئاۋىن يېڭجاڭ ھاكى قۇربان تەرجىمان بولدى. چېڭ تۇەنجاڭ ماڭا:

— سەن قاچاقچى بولۇپسەن، 8 ـ لىيەننىڭ لىيەنجاڭى ھېسابىدىن سېنى قايتۇرۇپ كەپتۇ، ئەگەر يەنە قاچىدىغان بولساڭ، جازاغا تارتىلىسەن، ئېتىلىپ كېتىسەن، — دەپ پوپوزا قىلدى. مەن ئۇنىڭ ھاقارەتلىك سۆزلىرىگە چىداپ تۇرالمىدىم:

— سىلەر مېنى قېچىشقا ئۆزۈڭلار مەجبۇر قىلدىڭلار، ھە دېگەندە قورالسىزلاندۇرۇپ قامىدىڭلار، ھاقارەتلىدىڭلار، ئەمدى جېنىمدىن جاق تويدۇم. سەن مېنى ئون كۈن ئىچىدە تېزدىن يۆتكىمىسەڭ، ئۆزۈم قېچىپ كېتىمەن ياكى ئەسكەرلىرىم بىلەن قېچىپ كېتىمەن، — دېدىم قەتئىي قىلىپ.

— سەن ئۇنداق قىلساڭ ۋەتەن خائىنى بولىسەن، دۆلەت ساڭا ئۆلۈم جازاسى بېرىدۇ. ئىلى قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ تايىنى يوق نېمىلەر. ئاز كۈندىلا يوقىتىلىدۇ. بىز بولساق گومىنداڭ دۆلەت ئارمىيىسى، بىلەمسەن!— دېدى ۋاڭرەڭراپ.

— سېنىڭ پوپوزاڭدىن قورقۇپ قالمايمەن، — دېدىم مەن، ئورنۇمدىن دەس تۇرۇپ.

چېڭ تۆەنجاڭ مېنى سوراق قىلىۋاتقاندا 9 ـ لىيەندىكى جەڭچىلەر يىڭ شتابى ئالدىغا تارقاق ھالدا قوراللىق كېلىپ ئۇ ياق ـ بۇ ياقلارغا ئۆتۈپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ بىرئاز ياۋاشلىشىپ، مېنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. ئىككىنچى كۈنى مېنى مايتاغ ساقچى ئىدارىسىگە ئېلىپ بېرىپ، سوراق قىلدى. مەن چېڭ تۆەنجاڭ، شۆبە ساقچى ئىدارىسى باشلىقى ۋە بىرنەچچە مەمۇرىي ئەمەلدارلارنىڭ پوپوزىسىدىن قورقمىدىم، قاچىمەن دېگەن سۆزۈمدىن يانمىدىم. ئۇلار ماڭا قاتتىق ـ يۇمشاق ۋاستىلەرنى قوللاندى. سولاققا سولىدى، ئۇرۇپ تەن جازاسى بەردى. ئاخىر چوڭراق چاتاق چىقىشىدىن ئەنسىرىدى بولغاي ھاكى قۇربان ئارقىلىق خىزمەت ئىشلەپ، زىيانىنى تولىمىدى. ئايالىم تۇخانغا تېلېفون بېرىپ، ئۇنى مايتاغقا ئەكېلىدىغان بولدى. ئۇلار مېنى خوتۇنى بىلەن بىللە بولسا، قاچالمايدۇ دەپ ئويلىدى. ئەمەلىيەتتە، خوتۇنۇمنى بىللە ئېلىپ قېچىشقا پۇرسەت يارىتىپ بەردى. داۋالىنىشىمغا 500 يۈەن پۇل بەردى. بۇمۇ قېچىشىمغا يول راسخوتى بەرگەنلىك ئىدى. لېكىن ھاۋانىڭ قاتتىق سوغۇق بولۇشى قېچىشىمغا بولۇۋاتقان ئەڭ چوڭ توسالغۇ ئىدى.

4 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى چېڭ تۆەنجاڭ ئايروپىلان بىلەن ئۇرۇمچىگە كەتتى. يولدىشىم تۇخان 4 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى ئۇرۇمچىدىن ماشىنا بىلەن مايتاغقا كەلدى. تۇخاننىڭ ئېيتىشىچە، تۆەن شتابىدىكىلەر تۇخانغا «ئېرىكنى قېچىش نىيىتىدىن يانىدۇر» دەپ تاپشۇرۇپتۇ. «سۇ لىيەنجاڭنىڭ قاچاقچى بولۇشىغا يىگجاڭ شا تىڭفاڭ سەۋەبچى بولغان. گۇچۇڭدىكى چاغدا ئۇ، سۇ لىيەنجاڭنى قولغا ئېلىپ بىگۇناھ قامىغان. شخودا جەڭچىلەر ئارىسىدا سۇ لىيەنجاڭنى ئۇرۇپ، كېسىلمەن قىلىپ قويغان. بۇ مەسىلىلەر سۇ لىيەنجاڭنىڭ ئۆچمەنلىكىنى قوزغاپ قاچاقچى بولغان» دەپتۇ. تۇخانمۇ بوش كەلمەستىن يىڭ شتابىدىكىلەر بىلەن قاتتىق دېيىشكەن. ئۇلار ئاخىردا تۇخانغا: «خاپا بولماڭ، شا تىڭفاڭنى مايتاغدىن يۆتكەپ كېتىمىز. ئۇنىڭ ئورنىغا سۇ لىيەنجاڭنى يىگجاڭ قىلىمىز» دەپتۇ.

موري ئۇرۇشىدا ياردار بولغان ئەبەيدۇللاخان داۋالىنىپ ساقىيىپ، ئايلىز پەيجاڭ، تۇخانلار بىلەن بىللە مايتاغقا كەلدى.

مەن 4 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى لىيەن شتابىدا زىيافەت ئۆتكۈزدۇم، زىيافەتكە ھاكى قۇربان، ھېسامىدىن، ئابدۇراخمان قاتارلىقلارنىمۇ چاقىردىم. زىيافەت باشلىنىشى بىلەن ئىلى ئىنقىلابىنىڭ ۋەزىيىتىدىن ئاڭلىغان خەۋەرلەرنى سۆزلەپ، قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ ئىلىغا ئۆتۈپ كېتىشنى ئوتتۇرىغا قويدۇم:

— ئىلى ئىنقىلابى غەلىبە قىلىپ، ئىنقىلابىي قوشۇن كەڭسايغا يېتىپ كېلىپتۇ، — دېدىم مەن ئۇلارغا، — بىزنىڭمۇ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە شەرت ـ شارائىت پىشىپ يەتتى. بىز ھازىر ئىلىغا يېقىن مايتاغدا تۇرۇۋاتىمىز. 8 ـ ، 9 ـ لىيەنلىرىمىز مۇنتىزىم تەربىيە كۆرگەن، ئۇرۇشلارغا قاتنىشىپ چىنىقىقان تەجرىبىلىك، ئىنتىزامچانلىقى كۈچلۈك لىيەنلەر. ئۇلار گومىنداڭغا قارشى تۇرۇش، ئىلى ئىنقىلابىنى قوللاش ئاڭ ـ سەۋىيىسىگە ئىگە. ئۇلار بىز كوماندىرلارنىڭ بۇيرۇقىنى ئاڭلايدۇ.

هازىر ھاۋامۇ ئىسسىپ قالدى. پىكىرده بىرلىككه كېلىپ، پىلان تۈزۈپ، تەييارلىق قىلىپ قوزغالساق، مۇڭەپپەقىيەت قازىنىمىز. ھاكى قۇربان ئىككى لىيەنگە رەھبەرلىك قىلسا، مەن، ھېسامدىن ئۆز لىيەنلىرىمىزگە رەھبەرلىك قىلساق قانداق، قوشۇلامسىلەر؟

ھاكى قۇربان قارشى پىكىرده بولمىغان بولسىمۇ، قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشنىڭ ۋاقتىنى كەينىگە سۈرەيدىغان پىكىرنى بەردى:

— ئۇرۇش تېز يېقىنلاپ كېلىۋاتىدۇ، — دېدى ئۇ، — ئۇنىڭغا تېخىمۇ يېقىنلىشىپ، شىخوغا ھەتتا جىڭغا يېتىپ كەلسۇن، ئاندىن بىز ھۇجۇمغا ئۆتۈپ ئىلى ئىنقىلابچىلىرى بىلەن بىرلىشەيلى.

— قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش ۋاقتىنى ئارقىغا سۈرۈشكە بولمايدۇ، — دېدىم مەن، — قوزغالمىساق، ئىلى ئىنقىلابىغا مەدەت بېرىش پۇرسىتىنى قولدىن بېرىپ قويىمىز. ئىلى ئىنقىلابچىلىرى ئالدىمىزغا يېتىپ كەلگەندە ئۇلارغا قوشۇلساق، ئۇلار نېمىشقا بۇ رۇنراق قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ ئىلىغا ئۆتمىدىڭلار دېسە، بىزگە سەتچىلىك بولمامدۇ؟

ھاكى قۇربان بىلەن ھېسامدىنلار مېنىڭ مەسلىھىتىمنى قوبۇل قىلالمىدى. ھېسامدىن، بىزنىڭ كۈچىمىز ئاجىز، دۆلەت ئارمىيىسى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشىمىزگە يول قويمايدۇ. مەغلۇپ بولمىز دەپ قارشىلىق بىلدۈردى. مەن ھاكى بىلەن ھېسامدىنلاردىن ئۈمىد يوقلۇقىنى بىلگەندىن كېيىن، ئۇلارغا:

— مەن سىلەرگە ئۆز كۆزقاراشلىرىمنى ئېيتتىم، سىلەر قوشۇلمىدىڭلار، ئەگەر ئىلى ئىنقىلابچىلىرى كېلىپ قالسا، ئۇلارنىڭ قولىغا چۈشكەندە ئۆزۈڭلەر جاۋاب قىلارسىلەر، — دېدىم.

زىياپەت ۋاقتى ئۆزىراپ قىزىپ كەتتى. مەن ئىككىنچى نۆۋرلۈق پوتەيگە بارىمەن دەپ قويۇپ، مۇھاپىزەتچىمنى ئەگەشتۈرۈپ زىياپەتتىن چىقىپ كەتتىم. جەڭچىلەر ئاشخانىسىغا كىرىپ، بەزى ئىلغار يولداشلارنى چاقىرىپ كېچىك زىياپەتتە بولۇ-

غان ئەھۋاللارنى، ھاكى قۇربان، ھېسامدىنلارنىڭ قارشى چىققانلىقىنى، ئۇلارغا ئىشەنگىلى بولمايدىغانلىقىنى، ئۇلارغا ئېھتىياتچان بولۇشنى، سۆز — ھەرىكىتىمىزده قەتئىي مەخپىي بولۇشنى تاپشۇردۇم. تۇخاننى ئابلەت داۋۇتنىڭ قېشىغا ئەۋەتىپ، بولغان ئىشتىن خەۋەردار قىلدىم. ئەتىسى شا يېڭجاڭنىڭ مۇھاپىزەتچىسى ئىبراھىم ماڭا، شا يېڭجاڭ مۇئاۋىن يېڭجاڭ ھاكى قۇربان، لىيەنجاڭ ھېسامدىن، خەنزۇ پىلىموت لىيەنىنىڭ لىيەنجاڭى يىڭ شتابىدا مەجلىس ئېچىپ، 9 — لىيەننىڭ جەڭچىلىرىنى تاغقا پوتەي ياساشقا چىقىرىۋېتىپ، قورالىرىنى يىغۋالماقچى بولغانلىقىنى يەتكۈزدى. دېمەك، مېنىڭ كېچىك زىياپەتتە قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش توغرىسىدا سۆزلىگەنلىرىمنى ھاكى ۋە ھېسامدىنلار شا يېڭجاڭغا دوكلات قىلغانىدەك تۇرىدۇ. مەن بۇ جىددىي مەلۇماتنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، دەرھال مۇئاۋىن پەيجاڭ مەڭلىك قاسىموفقا بۇيرۇق قىلىپ، گازارمىدىكى قورالارنى تاپشۇرماسلىقنى، خىلالانغان جەڭچىلەر قورال ساقلاشقا مەسئۇل بولۇشنى، قالغان جەڭچىلەر قول بومبىلىرىنى ئېسىپ يۈرۈشنى تاپشۇردۇم. ئۆزۈم ئەسكەرلەرنى باشلاپ پوتەي ياساشقا چىقىپ كەتتىم. ھاكى قۇربان 9 — لىيەنگە كېلىپ كۆزدىن كەچۈرۈپ، قورالارنى يىغىۋېلىشقا كۆزى يەتمەستىن قايتىپ كېتىپتۇ. سۈيقەستچىلەرنىڭ پىلانى ئەملگە ئاشمىغاندىن كېيىن، بىزنى جاڭگالغا ئوتۇن ئەكېلىشكە بۇيرۇۋېتىپ، گازارمىدىكى قوراللىرىمىزنى تاپشۇرۇۋالماقچى بولدى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن مەن گازارمىغا يارىلىق جەڭچىلەرنى «ئاغرىق» دەپ قالدۇرۇپ، ئۇۋ قىلىمىز دېگەن باھانە بىلەن ھەربىر بەنگە ئىككى تالدىن مىلتىق، قول بومبىسى، پىلىموت ئالدۇرۇپ يولغا چىقتىم. يېڭجاڭ شا تېڭفاڭ 9 — لىيەننى قورالسىزلاندۇرالماي ھاكى قۇربانىنى «ئالدامچى» دەپ تىللاپتۇ.

ئونىنچى باب

بەش پاي ئوق ئاۋازى

1945 ـ يىلى 4 ـ ئايلار ئىدى. ھاۋا كۈندىن ـ كۈنگە ئىسسىپ تەسكەيدىكى ئايرىم جايلارنى ھېسابقا ئالمىغاندا قارلار ئېرىپ بولدى. پاتقاقچىلىقمۇ قۇرۇپ، يەر تېگىدىكى قۇرت ـ قوڭغۇزلار مىدىرلاشقا، دەل ـ دەرەخلەر بىخلاپ، مايسىلارمۇ ئۆزىنى كۆرسىتىشكە باشلىدى. كىشىلەرنىڭ ئۇچىسىدىكى قىشلىق كىيىم ـ كېچەكلىرى ئېغىر كېلىدىغان بولۇپ قالدى. بىرقانچە سوتكىلاپ دالا ـ تۈزلەردە قونۇپ قېلىشمىزغىمۇ بولىدىغان شارائىت پىشىپ يېتىلدى. لېكىن، ھاكى قۇربانىڭ ئالدىرماڭلار، ھاۋا ئىسسىسۇن دېگەن سۆزنىڭ چېكى يوق بولۇۋاتاتتى. ئاخىر ئۇنىڭ سۆزىنىڭ ھەربكەتلىرىمىزگە توسقۇنلۇق قىلىشتىن باشقا نەرسە ئەمەسلىكى، يالغانچىلىقى ئاشكارا بولۇشقا باشلىدى. ئەمدى ۋاقتىنى يەنە سوزۇشنىڭ پايدىسى يوق ئىدى.

مەن دەرھال مەجلىس ئاچتىم. يېقىنقى ئون كۈن ئىچىدە بولغان ئىلى ئۇرۇش ئەھۋالىنى تولۇق سۆزلىدىم. غۇلجىدا مىللىي ئارمىيە قوشۇنى تەشكىل قىلىنغانلىقى، يېقىنىدا 1937 ـ يىلىدىكى ما خۇسەن بىلەن بولغان ئۇرۇشتا بىز بىلەن بىللە بولغان ئىسھاقبېك، مەۋلانوفلار ھەربىي باشلىق بولغانلىقىنى، بىزنىڭ قوزغىلىپ چىقىشىمىزغا ياخشى پۇرسەت تۇغۇلغانلىقىنى، ئەڭ مۇھىمى، 8 ـ، 9 ـ لىيەنلەرنىڭ بىر يەرگە يىغىلغانلىقى،

قىنى، گومىنداڭ ھازىر 20 مىڭدەك قوشۇننى ماناس، شىخو ئەتراپلىرىغا توپلاپ بولغانلىقىنى، شا تىڭفاڭ قاتارلىق مۇتتەھەملەر بىزنى ھەر تۈرلۈك ئۇسۇل بىلەن قورالسىزلاندۇرۇپ يوقىتىشنىڭ ئىلاجىنى قىلىۋاتقانلىقىنى، ئەگەر بىز پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويساق، ئېغىر زىيانغا ئۇچرايدىغانلىقىمىزنى ئېنىق ئېيتتىم. غەيرەت، جاسارەت بولسا بۇ يولدا جەزمەن غەلىبە قىلىدىغانلىقىمىزنى چۈشەندۈردۈم. يولداشلار ئاكتىپ ئاۋاز قوشتى. مەن يەنە بىر قەدەم ئىلگىرىلەپ، قوزغىلاڭنىڭ تەييارلىق خىزمەتلىرىنى ئورۇنلاشتۇردۇم.

تېلېفون سىمىنى ئۈزۈشنى مايتاغدىن قوشۇلغان ئىشچى ئەسكەر، بەي شۈيلارغا تاپشۇردۇم. ئابلەت داۋۇت، خېلىل كېچىك، قۇربان روزىلار 8 ـ لىيەننى باشلاپ بېكىتىلگەن ئورۇنغا ئېلىپ بېرىشقا مەسئۇل بولدى. ھوشۇر موللا، سېلىم ئىسكەندەر[1] قاتارلىق بارلىق جەڭچىلەرگە ئىككى كۈنلۈك ئوزۇق ئېلىۋېلىشنى، نېفىت ئىشچىلىرى ئاشپىزى مۇھەممەتجان ئۇستام بولكا، نان تەييارلاشنى ئۆز ئۈستىگە ئالدى. ئاخىردا بارلىق جەڭچىلەرنىڭ ئېغىر يۈكلىرىنى تاشلاپ، قورال ۋە ئوقلارنى كۆپرەك ئېلىۋېلىشنى تاپشۇردۇم. 4 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى كەچتە ھەربىر پەي، پوتەيلەردىن تەييارلىق پۈتكەنلىكى ھەققىدە خەۋەر كەلدى.

1945 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى سەھەر سائەت ئۈچتە ھېسامىدىنغا قارايدىغان 8 ـ لىيەننىڭ پوتىيىدىن بەش پاي ئوق ئېتىلدى. بەش مىنۇتتىن كېيىن مۆمىن تالىپ[2]، ئىسلاملار يەنە بەش ـ ئالتە پاي ئوقنى مايتاغ تەرەپكە قارىتىپ ئاتتى. بۇ ئوقلارنىڭ ئاۋازى قاراڭغۇلۇقنى يېرىپ پۈتۈن مايتاغنى زىلزىلىگە

① سېلىم ئىسكەندەر ـــ ئازادلىقتىن كېيىن سېمونت زاۋۇتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولغان.

② مۆمىن تالىپ ھازىر لىيۇداۋاندا دەم ئېلىشقا چىقتى.

لىگە كەلتۈردى. بۇ ئوقلارنىڭ نېمە ئۈچۈن ئېتىلغانلىقىنى 8 ـ، 9 ـ لىيەنلەردىكى ئىلغارلارلا بىلەتتى. بىرقانچە توسقۇنلۇق قىلىدىغانلار بىلمەيتتى. ئۇلار نېمە بولغانلىقى، ئوقنىڭ قەيەردىن چىققانلىقىنىمۇ بىلمەپتۇ. كېچىلىك نۆۋەتتە ئىشلەۋاتقان زاۋۇت ۋە بۇرغا ئىشچىلىرى ئىش تاشلاپ گازارما ۋە ياتاقلىرىغا قېچىپتۇ. ئېلېكتر چىراغلىرىنى ئۆچۈرۈپ ھەم بىر ـ بىرىدىن نېمە ئىش بولدى دەپ سورىشىپتۇ. تېلېفون بېرىپ ئەھۋال ئۇقاي دېسە، تېلېفونلارنىڭ زۇۋانى ئاللىقاچان تۈتۈلۈپ قالغانىدى. بەش پاي ئوقنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىش بىلەن 9 ـ لىيەن گازارمىسىدىكى يولداش قاسىم مەڭلىكوف جەڭچىلەرگە، تۈرۈڭلار دەپ بۇيرۇق قىلدى. جەڭچىلەر ئورۇنلاشتۇرغان بويىچە قورال ـ ياراغ، ئوقلىرىنى تولۇق ئېلىپ گازارما ئالدىغا يىغىلدى. ھەممە ئىشلار ئورۇنلاشتۇرغان بويىچە بېجىرىلدى.

بىز 9 ـ لىيەنىڭ قوراللىق جەڭچى، كوماندىرلىرى مايتاغنىڭ جەنۇبىي تەرىپىدىكى تەڭرىتېغىغا قاراپ يول ئالدۇق. 8 ـ لىيەن قاراۋاتقان پوتەيدىكى ئوق ئاتقۇچى يولداشلار «ئورۇسلار يېتىپ كەلدى» دەپ پوستتا تۇرغان پوتەيلىرىنى تاشلاپ قېچىپ 8 ـ لىيەنگە كېلىدۇ. نېمە ئىش بولغانلىقىنى بىلەلمەي تەمتىرەپ تۇرغان ھېسامىدىن لىيەنجاڭ مۆمىن تالىپ بىلەن ئىسلامنى پوتەيلەرنى تاشلاپ كەلدىڭلار دەپ ئايرىم ئۆيگە سولاپ قويۇپ، بىرنەچچە ئەسكەرنى ئېلىپ پوتەيلەرگە مېڭىپتۇ. مۆمىن تالىپ، ئىسلام دېرىزىنى چېقىپ ئابلەت داۋۇتلار ماڭغان يول بىلەن مېڭىپ، ئۇلارغا قوشۇلۇۋاپتۇ. ھېسامىدىن ئۆزىگە قاراشلىق پوتەيلەرگە بارسا، پوتەي، ئاكوپلاردا ئادەم قالمىغانلىقىنى كۆرۈپ، شۇنىڭدىن كېيىنلا ئۇ ئۆزىنىڭ ئەسكەرسىز قوماندان بولۇپ قالغانلىقىنى بىلىپتۇ.

بىزنىڭ 9 ـ لىيەن يولغا چىقىپ كەتتى. بىزنىڭ ئابلىز بوتايوف دېگەن پەيجاڭمىزنىڭ قۇلىقى ئېغىر ئىدى. شۇڭا، ئۇ

ئوقنى ئاڭلىماي قالغان ئوخشايدۇ. ئەمما ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى جەڭچىلەر بىز بىلەن چىقىپ كەتتى.

بىز بەلگىلەنگەن جايغا يېتىپ بارساق، تاغ تۆپىسىدىكى پوتەيدە پوستتا تۇرغان جەڭچىلەرنىڭ يېتىپ كەلمىگەنلىكىنى بىلدۇق. بىرەر سائەت ساقلىغان بولساقمۇ ھېچ بىر تەۋرەش بولمىدى. مېڭىشنى يەنە داۋاملاشتۇردۇق. ئۇلار سائەت ئىككىلەردە ئارقىمىزدىن يېتىشىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ كېچىكىپ كېلىشىنىڭ سەۋەبى مۇنداق ئىكەن: ئەمەتلەش بىلەن ئوسمان قارىي سىگنال ئۈچۈن ئېتىلغان بەش پاي ئوقنى ئاڭلاش بىلەن ئابدۇراخمانىنىڭ بېشىغا قويۇپ ياتقان ياغاچ قاپلىق ماۋزۇرىنى ئېلىۋاپتۇ. ئۇ ئويغىنىپ:

ـــ نەگە بارىسىلەر؟ ـــ دەپ توۋلاپتۇ.

ئەمەتلەش:

ـــ بىز بۈگۈن لىيەنجاڭنىڭ بۇيرۇقى بويىچە قوزغالدۇق، كېتىدىغان بولدۇق، ـــ دېيىشى بىلەن:

ـــ ھېچ نەگە كەتمەيمىز! ـــ دەپ توۋلاپتۇ ئۇ، ـــ قېنى بېرىڭ كېتىپ باق. جېنىڭدىن تويغىنىڭ بولسا چىق، ـــ دەپ يان قورالىنى ئىزدەپتۇ. قورال قوزغىلاڭچىلارنىڭ قولىدا تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، تۈيۈقسىز پوتەي ئىچىدىن قېچىپ چىقىپ، ئارقىدىكى خەنزۇلار تۇرغان پوتەيگە بېرىۋېلىپ، پىلىموتنى بىزنىڭ جەڭچىلەر تۇرغان پوتەيگە قارىتىپ ئېتىپتۇ. ئەمەتلەش، ئوسمان قارىيلار ئېتىلغان ئوقلاردىن مىڭ تەسلىكتە قۇتۇلۇپ، ئارقىدىن يېتىپ كېلىپتۇ. ئابدۇراخماندىن ئەكەلگەن ماۋزۇرىنى مېنى قوغداشقا مۇھاپىزەتچىمگە بەردى. بۇلارنىڭ بۇ ئىشىغا بارلىق لىيەندىكى يولداشلار رەھمەت ئېيتتى. تۇردى مامۇت بىز بەلەن مايتاغدىن چىقىپ 400 ـــ 500 مېتىر مېڭىپلا ئارقىغا قاراپ قېچىپ كېتىپتۇ. ئۇنىڭ قولىدا ئىككى دېسكا ئوقى بەلەن بىر دانە قول پىلىموتى، پىلىموتنىڭ بىر زاپاس ئىستوۋۇ-

لى بار ئىدى، ئۇنىمۇ ئەكېتىپتۇ. قاراڭغۇدا ئۇنى ھېچكىم ئىز-دىمەپتۇ. تاغ ئىچىدە يوقلىما قىلغاندىلا تۇردى مامۇتنىڭ يوقلۇ-قىنى بىلدۇق. ئۇنىڭ خېلىدىن بۇيان بەزى ئىشلارنى ھاكى قۇر-بانغا دوكلات قىلىپ يۈرگەنلىكىنى بىلەتتۇق.

يەنسخەي كۆۋرۈكىنى ساقلاۋاتقان 36 نەپەر جەڭچى، ئالتە نەپەر كوماندىر بار ئىدى. بۇلارنىڭ كۆپچىلىكى بىز بىلەن بىل-لە قوزغالماقچى بولغانلار ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدىن يالغۇز دوستەك (تاجىك) بىر كۈن بۇرۇن ئالاقە ئېلىپ كۆۋرۈكتىن كەلگەنلىكى ئۇچۇنلا بىز بىلەن قوشۇلۇپ چىقتى. قالغانلار ھاكى قۇربان، ھېسامىدىن قاتارلىقلارنىڭ توسالغۇ بولۇشى بىلەن قېپقالدى.

شۇنداق قىلىپ، بىز 106 نەپەر قوراللىق جەڭچى - كوماڭ-دىر گومىندالڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ تەركىبىدىن تامامەن قۇتۇ-لۇپ چىقىپ ئۇچ ۋىلايەت پارتىزانلىرىغا قوشۇلۇشقا ئاتلاندۇق.

4 - ئاينىڭ 29 - كۈنى لىيەنجاڭ ھېسامىدىن، تۇراق ئىسما-ئىل[1]، ئېزىز قاسىملار كەينىمىزدىن ئاتلىق يېتىپ كېلىپ، بىز تۇرغان ئاۋۇللاردىن يىراقراق بىر ئاۋۇلغا ئورۇنلاشتى. بۇلارنىڭ باشقا ئاۋۇلغا ئورۇنلىشىشى يولداشلارنى گۇمانلاندۇر-دى. بىزنىڭ بەزى يولداشلىرىمىز قوراللىرىغا ئوق سېلىپ تەي-يارلاندى. چۈنكى جەڭچىلەر ھېسامىدىنغا بەك ئۆچ ئىدى. مەن بۇنداق جىددىي پەيتتە بىرەر ئىشنىڭ قارىسىنى كۆرمەي تۇرۇپ بىر - بىرىمىز بىلەن سوقۇشۇپ يۈرمەيلى، بىر كىشى بولسىمۇ سېپىمىزگە قوشايلى دېگەن ئوي بىلەن ئۇلارنى توسۇپ قالدىم. دېگەندەك ئېزىز قاسىم شۇ كۈنلا مىلتىقىنى ئېلىپ بىزنىڭ سەپكە قوشۇلدى.

4 - ئاينىڭ 30 - كۈنى كېچىدە ئىككى لىيەننىڭ جەڭچى - كو-ماندىرلىرى بىر ئورۇنغا يىغىلىپ مېنى چاقىرتىپتۇ. كىرسەم

① تۇراق ئىسمائىل — ئازادلىقتىن كېيىن جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىغا مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسار، مۇئاۋىن قوماندان بولغان.

چارۋىچىلارنىڭ لەمپىلىك يوغان قوتىنىغا جىنچىراغ يېقىپ قو-يۇپتۇ. ھەممىسى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ مېنى قارشى ئالدى. ئاڭ-دىن ھېسامىدىننى چاقىرىپ كىردى. قاسىم مەڭلىكوف ئورنى-دىن تۇرۇپ سۆز باشلىدى:

— بىزنىڭ يولىمىز ھەق يول، بۇ يولدا بۇگۈندىن باشلاپ بىز سىزنىڭ رەھبەرلىكىڭىزدە بولىمىز، ھەرقانداق خىزمەتكە بۇيرۇسىڭىز شەرتسىز ئىجرا قىلىمىز، سىزنىڭ تاپشۇرغان تاپ-شۇرۇقلىرىڭىزنى بىر تامچە قېنىمىز قالغۇچە ئورۇندايمىز.

ئۇنىڭ سۆزىگە يولداشلار قىزغىن چاۋاك چالدى. ئاندىن ئاب-لەت داۋۇت سۆز قىلدى:

— يولداشلار، — دېدى ئۇ، — بىز يا ئۆلۈم، يا كۆرۈم دەپ بېشىمىزنى قولتۇقىمىزغا قىسىپ، جېنىمىزنى ئالىقانغا ئېلىپ چىقتۇق. بۇگۈندىن باشلاپ يولداش قاسىم مەڭلىكوف ئېيتقاد-دەك لىيەنجاڭ سوپاخۇن رەھبەرلىكىدە ئىش قىلىمىز، ھەممە-مىزگە باشلىق بولسۇن، لىيەنجاڭ ھېسامىدىن ۋەدىسىگە ۋاپا قىلسا مۇئاۋىن باشلىق بولسۇن.

يولداشلار چاۋاك چېلىپ شۇنداق قىلىمىز دەپ ۋارقىراشتى. مەن گومىندالڭنىڭ ئاسارىتىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن 9 - ، 8 - لىيە-لەردىكى يولداشلارغا كۆپ تەشۋىق قىلدىم. ئەمدى ئۆز ئەركىمىز ئۆز قولىمىزغا ئۆتكەندە ۋەزىپەمنىڭ ئېغىرلاشقانلىقىنى ھېس قىلدىم. لېكىن روھىم تېتىك، غەيرىتىم ئۇرغۇپ تۇراتتى.

— قەدىرلىك يولداشلار! دوستلار! — دېدىم مەن ئورنۇمدىن تۇرۇپ، — بىز سەۋر قىلىپ مۇشۇ كۈنگىچە كەلدۇق. مانا بۇ-گۈن قەتئىي نىيەتكە كېلىپ قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، گومىندالڭ ھاكىمىيىتىنىڭ قوراللىق قولچوماقلىرى بولۇشتىن قول ئۈزدۇق. گومىندالڭ زالىملىرىنىڭ ئاسارىتىدىن تامامەن قۇتۇلدۇق. ھازىر بىزنىڭ ئۆز ئەركىنلىكىمىز ئۆز قولىمىزدا، سىلەرنىڭ ئازادلىق، ئەركىنلىك دەپ ئىنقىلابقا ئاتلانغانلە-

قىتئلارغا باريكاللا! يولداشلار بەزىلىرىئلار خەلقىمىزنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن ھەربىي سەپكە قوشۇلغان بولساڭلار، بەزىلىرىئلارنى گومىنداڭ ھاكىمىيىتى ئىسىق ئۆيلىرىئلاردىن، يۇرت - ماكانلىرىئلاردىن ئايرىپ مەجبۇرىي ئەسكەرلىككە ئېلىپ ھايۋان ئورنىدا ئىشلەتتى. بىزنىڭ كۆرگەن كۈنلىرىمىز ئېسىمىزدىن مەڭگۈ چىقمايدۇ.

مەن سۆزلەۋاتقاندا كۆزلىرىمدىن ئىسىق ياش تامچىلىرى ئېقىۋاتقانلىقىنى ئۆزۈمۇ سەزمەي قېلىپتىمەن. يولداشلىرىمۇ يىغلاپ كەتتى.

— بىزنىڭ قوزغىلىپ مۇنداق ھەرىكەت قىلىشىمىز ئىچىمىزدىكى ئىلغار يولداشلارنىڭ تىرىشچانلىقى، بارلىق يولداشلىرىمىزنىڭ غەيرىتىدىن بولدى. بىزنىڭ گومىنداڭغا قارشى قوزغىلىشىمىزنى گومىنداڭ ئۆزى قىستاپ چىقاردى. شۇنداق ئىكەن، ئەمدى ھەممىمىز بىر مەقسەت، بىر نىيەتتە كۈرەش قىلىشىمىز كېرەك. گومىنداڭنىڭ بىزگە بەرگەن قورالىنى بۇگۈن ئۆزلىرىگە قارىتىپ ئاتمىز. شۇ ئارقىلىق دېگەن مەقسەتكە يېتىمىز.

يولداشلار ئۇزاققىچە سوزۇلغان چاۋاكلارنى چېلىپ قوراللىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ھۇررا دەپ توۋلاپ تاغنىڭ ئىچىنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى.

— ھۆرمەتلىك دوستلار ۋە سەپداشلار، سىلەرگە كۆپ رەھمەت. ھازىر بىزنىڭ خۇشال بولىدىغان ۋاقتىمىز ئەمەس. خۇشال بولىدىغان كۈنىمىز كۈرەش قىلىشىمىز بىلەن قولغا كېلىدۇ. ئىككى كۈننىڭ ئالدىدا بىز گومىنداڭ قوشۇنلىرىنىڭ ئارىسىدا ئىدۇق. مانا بۇگۈن ئۇلارغا دۇشمەن بولۇپ قالدۇق. ئۇلاردا ھەر خىل قورال، ئالاقىلىشىش ۋاستىلىرى بار. ئۇلارنىڭ شىخو ئەتراپىدا 10 مىڭدىن ئارتۇق قوراللىق كۈچى بار. ئۇلار بارلىق كۈچىنى ئىشقا سېلىپ ئالدىمىزنى توسۇيدۇ ياكى ئارقىمىزدىن قوغلاپ كېلىپ ئەسىر ئېلىشقا تىرىشىدۇ. بىزنىڭ جاننى تىكىپ

قويۇپ پىداكارلىق بىلەن كۈرەش قىلىشتىن باشقا چارىمىز يوق. ھەممىمىز بىرلىكتە ئۇلۇغ سەپەرگە ئاتلاندۇق. يولىمىزدا قىيىنچىلىقلار كۆپ، بىز چوقۇم يېڭىشىمىز، چوقۇم مەقسەتكە يېتىشىمىز كېرەك. ئارىمىزدىن خائىنلار چىقىپ قالمىسۇن، قاتتىق ھوشيار بولايلى. گومىنداڭ ئىلى ئىنقىلابچىلىرىنى «ئالتە ئوغرى» دەپ تەشۋىق قىلىپ، خەلقنى ئالداۋاتىدۇ. ھازىر ئۇلار نەچچە مىڭ، نەچچە تۈمەن مىڭغا يەتتى. ئەجەبا، «ئالتە ئوغرى» بولسا، گومىنداڭ ئاشۇنداق مۇنتىزىم قوراللانغان قىسمى بىلەن تېزلا يوقاتماي ئەكسىچە مەغلۇپ بولامدۇ؟!

مەن بۇ سۆزنى قىلىۋاتقاندا جەڭچىلەرنىڭ خېلى بىر قىسمى بىر - بىرىگە قارىشىپ ھەيران قېلىشتى. ئۇلارنىڭ بىر قىسمى بەزى مىش - مىش گەپلەرنى ئاڭلىغان بولسىمۇ، ھەقىقىي ئەھۋالنى تېخى ئۇقمايتتى. ئۇلار قوزغىلىپ چىقىشتا شا تىڭفاڭ، ھاكى قۇربانلاردەك زالىملاردىن قۇتۇلساقلا بولدى، دەپ ئويلايتتى. ئۇلار بۇگۈنكى سۆزلەردىن ئىشنىڭ نەگە بېرىپ يەتكەنلىكىنى، قانداق نىشانغا قاراپ كېتىۋاتقانلىقىمىزنى بىلىپ ناھايىتى خۇش بولدى. مەن سۆزۈمنى تۈگىتىپ يولداشلارنىڭ قانداق پىكىرلىرى بارلىقىنى سورىدىم ۋە ھېسسىدىنغا پىكرىڭىز بارمۇ؟ دېدىم. ھېسسىدىن يەرگە قاراپ تۇرۇپ «قوشۇلىمەن» دەپلا قويدى.

موڭغۇل دىنىي زاتلار ۋە نۇرباي باتۇرنىڭ ئىنقىلابىي يارىدىمى

بىز مايتاغدىن چىقىپ قورال، ئوق ۋە يۇك - تاقالىرىمىزنى يۈدۈپ پىيادە ماڭدۇق. يول ئۇستىدە دۇشمەننىڭ رازۋېدكا ئايروپىلانلىرى مايتاغنىڭ يېنىدىكى ئېقىندىن ئالدى - كەينىگە ئۇچۇپ، بىزنى بەكمۇ ئىزدەپ كەتتى. بىز باشقا جىلغىغا ئۆتۈپ كېتىپ باراتتۇق. ئايروپىلاننىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىساقلا ھەممىمىز

تارقىلىپ چوڭ تاش، ئازغان ۋە بەزى دەرەخ تۈۋىگە مۆكۈۋالا-
تۇق ھەم پىلىموت گۈرۈپپىلىرىنى ئۈيۈشتۇرۇپ جەڭگىۋار ھا-
لەتتە تۇراتتۇق. ئەگەر ئايروپىلان بىز تۇرغان سايغا كەلسە،
ئوققا تۇتۇشقا تەييار ئىدۇق. ئايروپىلان بىرەر سائەت ئايلىنىپ
كېتىپ قالدى. كەچقۇرۇن يەنە كەلدى. ئاڭغۇچە بىز تەڭرىتېغا-
نىڭ باغرىغا كىرىپ بولدۇق. ئىلغار يولداشلارغا ئىچىمىزدىن
ئايروپىلانغا بەلگە بېرىپ قويىدىغانلاردىن قاتتىق ھوشيار بو-
لۇشنى، شۇنداق ھەركەت سېزىلىپ قالسا، ئالدى بىلەن بەلگە
بەرگەن كىشىنى جازالاشنى تاپشۇردۇق. شۇنداق قىلىپ، تەڭرى-
تېغىنى بويلاپ مېڭىپ، يەنسىخەي دەرياسىنىڭ بويىغا سېلىنغان
چاغان گىگەننىڭ كۆرەسىگە كەلدۇق. بۇ بۇتخانىدا ئون نەچچە
نەپەر لاما يەنى گىگەن، گىچىللەر بار ئىكەن. بىز موكا دېگەن
كىشىنى تېپىپ: «بىز گومىنداڭغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ
چىقتۇق، پىيادە مېڭىپ نەگە بارالايمىز. سىزلەرگە ئىشىنىپ
كەلدۇق. باشقىلارغا زىيان سالمايلى دەپ پىيادە كەلدۇق. سىز-
لەرنىڭ يارەدەم قىلىشىڭىزلارنى سورايمىز. مۇمكىن بولسا بۇتخا-
نىنىڭ ۋەخپە ئاتلىرىدىن بىزگە بېرىپ تۇرساڭلار» دېدۇق. بۇ
موكا لاما دېگەن كىشى 50 ياشلاردىكى كىشى بولۇپ، ئەسلىي
موڭغۇلكۇرە ناھىيىسىدىن ئىكەن. ئۇ سۆزۈمنى ئاڭلاپ بولۇپ
باشقا لامالار بىلەن مۇزاكىرىلىشىش ئۈچۈن بۇتخانىغا كىرىپ
كەتتى. يېرىم سائەتتىن كېيىن چىقىپ بىزنى 40 تۇياق ئات،
ئېگەر - توقۇمى بىلەن تەمىنلىمەكچى بولغانلىقىنى ئېيتتى.
سەپتە تۇرغان بارلىق يولداشلار قاتتىق چاۋاك بىلەن رەھمەت
ئېيتىپ ۋارقىرىشىپ كەتتۇق. ئاتلارنى ھەيدەپ كېلىشكە كىشى
ئەۋەتتى. بىز ئەتراپىمىزغا پوستلارنى قويۇپ، دەم ئالدۇق. بىز
بۇتخانىنىڭ چوڭ قورۇسىدا ئىدۇق. شۇ كۈنى موڭغۇل قې-
رىنداشلار بۇتخانىغا كىرىپ تاۋاپ قىلىدىغان كۈنگە توغرا كې-
لىپ قالغانلىقتىن بىزنى يېمەكلىك بىلەن تەمىنلەپ تۇردى.

ئۇچ - تۆت سائەتتىن كېيىن ئاتقا كەتكەن موڭغۇل يىگىتلىرى
ئاتلارنى ھەيدەپ چوڭ قورۇغا سولىدى. ئاتلار دېگەندەك سېمىز
ھەم شاش ئىدى. بىز بۇ يارەمدىن ئىنتايىن خۇش بولدۇق. ھا-
ياجانلاندۇق. مەن يولداشلارنى سەپكە تىزدىم.

— يولداشلار! — دېدىم مەن ئۇلارغا، — بىز گومىنداڭنىڭ
ئىچىدە تۇرغان بولساق، خەلق بىزگە ئاش - نان بېرەتتىمۇ،
بەرمەيتتى. بىز قانداق قىلاتتۇق. بۇلاپ ئالاتتۇق. بۇگۈنچۇ؟
خەلق بىزنىڭ ھەقىقەت يولىغا ۋە ئازادلىق يولىغا ماڭغانلىقى-
مىزنى بىلگەنلىكىدىن ھېچنېمىسىنى ئايماي يارەدەم بېرىۋاتە-
دۇ. مېلىنىمۇ، جېنىنىمۇ بىزلەردىن ئايمىدى. بىز نىجاتلىق
يولىنى ئىزدەپ چىقتۇق ۋە شۇ يولدا كېتىۋاتىمىز. گومىنداڭ
جاللاتلىرىدىن قول ئۈزۈپ چىقتۇق. ئۆز جېنىمىزنى ۋە ۋىجدا-
نىمىزنى سېتىپ، گومىنداڭنىڭ قولچوماقلىرى بولۇپ ئۆز
خەلقىمىزگە خائىنلىق قىلىپ، شەرمەندىلەرچە يۈرگەن كۈنلە-
رىمىزنى ئەمدى ئاخىرلاشتۇردۇق. خەلق بىزنىڭ ماڭغان يولە-
مىزنى توغرا تېپىپ بىزگە يارەدەم بېرىۋاتىدۇ. مانا كۆردۈڭلارمۇ
ئالدىمىزدىكى تاماقلارنى، ئەنە قاراڭلار بىزگە ئەكەلگەن ئاتلار-
نى، بۇ ئاز يارەدەم ئەمەس، چوڭ يارەدەم! يارەدەمڭلارغا كۆپ رەھ-
مەت! قېرىنداشلار، سىلەرگە كۆپ رەھمەت!

لاما ۋە خەلق بىز بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. ھازىرچە
بار ئېتىمىز شۇ ئىكەن، ئاز بولسىمۇ يارەدەم بولۇپ قالار دەپ
40 تۇياق ئات، ئېگەر كەمچىل بولغاچقا، 20 دانە ئېگەر - تو-
قۇم بەردى. موڭغۇل ياشلىرى تۇتۇپ، نوختىلاپ، توقۇپ بولغۇ-
چە يارەملەشتى. توقۇلغان ئاتلارنى قولىدىن ئىش كېلىدىغان،
قابىلىيەتلىك جەڭچىلەرگە بەردۇق. قالغانلىرى چاپانلىرىنى
سېلىپ مىنىۋالدى. بىز يولغا چىقتۇق. لاما ۋە خەلق بىزنى
يولىنىڭ ئىككى چېتىدە تۇرۇپ چاۋاك چېلىپ ئۇزىتىپ قويدى.
سەپەر ئۇستىدە ئالدى - ئارقىمىزغا رازۋېدكىچىلارنى چىقىرىپ،

يول باشلاش ئۇچۇن موكا دېگەن لامانى بىرگە ئېلىپ ماڭدۇق.

تاغ ئىچىدە ئۇچرىغان موڭغۇل، قازاق چارۋىچى قېرىنداشلار بىر قىسىم ئېگەر ـ توقۇمنى تولۇقلاپ، بەزى ناچار ئاتلارنى تەڭشىپ بەردى.

ئالدىمىزدىكى رازۋېدكىچىدىن ئاقبۇلاققا يېتىپ كەلگەنلىكىمىز، نۇرباي باشچىلىقىدا قازاق قېرىنداشلار كېلىۋاتقانلىقىمىزنى ئاڭلاپ كۇتۇۋېلىش ئۇچۇن تەييارلىق قىلىۋاتقانلىقى هەم نۇرباي ئىككى كىشى بىلەن بىرگە كەلگەنلىكى هەققىدە خەۋەر كەلدى.

نۇرباي ناهايىتى سۇرلۇك، بەستىلىك، ساقال ـ بۇرۇتلىرى كېلىشكەن، ئاق يۇزلۇك، كۆزلىرى چوڭ، خۇش پېئىل، ئۆتكۇر سۆزلۇك، يۇرەكلىك كىشى ئىكەن. ئۇ كېلىپلا ئەسكەرلەرنى ئەتراپىدىكى ئاۋۇللارغا، كوماندىرلارنى ئۆز ئۆيىگە ئورۇنلاشتۇردى. هەممىمىزگە داستىخان سېلىپ بوغۇرساق، قايماق چاي، سېرىقمايلار بىلەن توشقۇزۇۋەتتى. قويلارنى سويۇپ، داش قازانلاردا گۆشلەرنى پىشۇرۇشقا باشلىدى. ئەتراپقا پوستلارنى قويۇپ، رازۋېدكىچىلارنى چىقاردۇق. دۇشمەن ئايروپىلانلىرى كېلىپ قېلىشى، چاغان گىگەن، ئۇلۇجاي ئەتراپلىرىدا بارلىقىمىزنى ئىشپىيونلار يەتكۇزۇپ قويۇشى مۇمكىن دەپ، ئېهتىيات چارىلىرىنى كۆرۇپ قويدۇق.

نۇرباي جامائەتنى يىغىپ، بىزنىڭ كىم قالغان ئات، ئېگەر ـ توقۇملىرىمىزنى هەل قىلىپ، هېرىپ قالغان ئاتلىرىمىزنى تەڭشىپ بەردى. نۇرباي ئۆزىلا 11 تۇياق ئات، ئون دانە كۇموش قاپلانغان ئېگەر بەردى. شۇنىڭدىن كېيىن بىز ئەترەتنى باشقىدىن رەتلەپ رەسمىي ئاتلىق قىسمىغا لايىق قىلىپ تەشكىللىدۇق. يولداشلار ئىچىدىن ئۇرۇشقا ماهىر، ئىشەنچلىكلىرىنى كوماندىرلىققا بەلگىلەپ ئۆزىمىزنى پۇختىلىۋالدۇق. مەن، نۇرباي ۋە بەزى يۇرت كاتتىلىرى هەم موڭغۇل بۇتخانىسىدىن بىللە كەلگەن موكا لامالار بۇرتۇڭگى دەرياسى بېشىدىكى تاغلاردىن

ئېشىپ كۇنەس، نىلقا ناهىيىلىرىگە بارىدىغان يوللار ئۇستىدە مۇزاكىرە قىلدۇق. بۇلارنىڭ بىزگە بەرگەن مەسلىھەتلىرى خۇدىكى چاغان گىگەندىكى موڭغۇل قېرىنداشلارغا ئوخشاش بولدى. ئۇلار «هازىر 5 ـ ئاينىڭ بېشى. قار تېخى ئېرىمىدى. خۇسۇسەن تەڭرىتېغى ئىچىدىكى يوللاردا قار قېلىن، يۇرۇشكە بولمايدۇ. 7 ـ، 8 ـ ئايلاردا قار ئېرىگەندە ئاندىن بۇ يوللاردا ماڭغىلى بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە، ئەل تېخى بۇ تاغ ئىچىگە كۆچۇپ بارمىدى. ماڭساڭلار قىينىچىلىق كۆپ، ئات ـ ئۇلاغلارغا هەم ئۆزىگىز لەرگە يەيدىغان يېمەكلىك تاپالمايسىلەر» دېدى. بۇنىڭ بىلەن بىز تاغ بىلەن مېڭىشتىن يالتىيىپ باشقا يول تېپىشقا تىرىشتۇق.

بىز بىر بايراق تەييارلىماقچى بولدۇق. نۇرپاينىڭ چوڭ ئايالى خەدىچە هەدىنىڭ قول ماشىنىسى بولۇپ، ئايالىم تۇخان بىرنەچچە ئايالار بىلەن بىرلىشىپ، ئاق رەختكە ئىلى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابچىلىرىنىڭ «ئويغان» گېزىتىدىكى بايراق شەكلىگە قاراپ بايراق تىكتى. بايراقنى يېزىلغان خەتلەرنىڭ هەممىسىنى خەدىچە هەدىمىز ئۆز قولى بىلەن تىكىپ بەردى. بىز بايراقنى كۆتۈرۈپ، جەڭگە ئاتلاندۇق. قوشۇننىڭ ئالدىدا بايراقنىڭ كۆتۈرۈلۈشى جەڭچىلىرىمىزگە ئالاهىدە روھ پەيدا قىلدى. تاغ ئارىسىدىكى چارۋىچى ـ دېهقانلارنىڭ بىزگە بولغان ئىشەنچىسى كۈچەيدى. شۇنداق قىلىپ، بىز ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىنىڭ پارتىزانلىرى تۇسىگە كىرىپ قالدۇق. بىزنىڭ ئەمدىكى بىرىنچى نىشانىمىز بۆرتۇڭگىدىكى ساقچى ئىدارىسى بولدى. بۆرتۇڭگىدىكى ساقچى ئىدارىسى كىچىك قورغان ئىچىگە جايلاشقان بولۇپ، بۇ جايدا ساقچى ۋە خەلقتىن تەشكىللەنگەن 20 ـــ 30دەك قوراللىق ئادەم بار ئىدى. ئالدىنقى قىسىم بېرىپلا ئوق چىقارىدى. ئىككى تەرەپ خېلى قاتتىق ئېلىشقاندا بىر ئاتلىق ساقچى بىز تۇرۇۋاتقان جەنۇبىي دەرۋازىدىن قېچىپ يەنسىخەيگە قاراپ قاچتى. ئالاقچى بولسا كېرەك، بىزنىڭ جەڭچىلەر قوغلىماقچى

بولغاندا مەن رۇخسەت قىلمىدىم. مەن مىلتىق بىلەن ئاتسامۇ دومىلىتىپ تاشلايتتىم. بۇ قاچقان ئەسكەر يەنسىخەي ۋە شىخو- دىكى گومىنداڭ قوشۇنىغا خەۋەر قىلسۇن، دېگەننى كۆزدە تۇتـ- تۇم. يولداشلار گومىنداڭ قوشۇنىدىن ئايرىلىپ چىقىپ بىرىـ- چى قېتىم ئۇرۇش قىلغانلىقى ئۈچۈن، شىددەت بىلەن ھۇجۇم قىلىپ دۈشمەنلەرنى باش كۆتۈرتمىدى. يېقىن يەردىن سېپىل ئىچىگە قول بومبىسى تاشلىدى. سېپىلنىڭ ئىچىدە قىيا ـ چەـ- ياء يىغا ـ زار كۆتۈرۈلدى. قېچىپ كەتكەن ساقچى چىققان شىـ- مالىي دەرۋازىدىن قوراللىق ئۇچ ـ تۆت ئاتلىق، پىيادىلەر يۈـ- گۈرۈپ چىقتى. شۇئانلا بۇلارنى ئېتىپ دومىلىتىپ تاشلاپ قوراللىرىنى ئېلىپ بىز بىلەن مايتاغدىن چىققان ئىشچى سەپداشلىرىمىزنى، بىز بىلەن بۆرتۈگگىگە بارغان نۇرپاينىڭ ئا- دەمى مۇھەممەد ۋە باشقا قازاق يولداشلارنى قوراللاندۇردۇق. قاراڭغۇدا بىزنىڭ جەڭچىمىز قەشقەر يېڭىسارلىق ئەھەت ئەلىگە ئوق تېگىپ ئوڭ پۇتىنىڭ ئۈستىخانلىرى پارچىلىنىپ كەتتى. ئايالىم تۇخان پارچىلىنىپ كەتكەن ئۈستىخانلىرىنى جايىغا توغرىلاپ كۆڭلىكىنى يىرتىپ تېڭىپ قويدى. بىز ئۇرۇشنى توختىتىپ چېكىندۇق. بۆرتۈگگىنىڭ شىمالىدىكى بىر سايدىن ئېشىپ، يەنە بىر سايدا قوندۇق. قازاق قېرىنداشلار بىزگە گۆش پىشۇرۇپ تاماق بەردى. بىزگە يول باشلاپ بىللە كەلگەن لاما موكا بىر موڭغۇل يولداشنى دورا ۋە يېمەكلىك ئەكېلىشكە بۇيـ- رۇدى. كەلگەندىن كېيىن يارىنى تۇخانىنىڭ ھەمراھلىقىدا قايـ- تىدىن تاڭدى. شۇ كۈنكى ئۇرۇشنىڭ تازا مۇۋەپپەقىيەتلىك بولماسلىقى بىزنىڭ سەۋەنلىكىمىزدىن بولدى. چۈنكى كوماڭـ- دىرلارغا بۇيرۇق بەرگۈچە ئالدىراقسانلىق قىلىپ سېپىلغا قاراپ ئوق چىقىرىپ قويدى. بۇ ئەھۋالنى خۇلاسىلەپ، تەجرىبە ـ ساۋاقلارنى يەكۈنلىدۇق. مەن يىغىنداً، ئەمدى بىز يەنسىخەي كۆۋرۈكىنى بۇزۇپ تاشلايلى دەپ بۇيرۇق قىلدىم. ئەملىيەتتە

بەزى ئىشەنچلىك كوماندىرلارغا مەخپىي ھالدا مايتاغنىڭ جەنۇـ- بىي تاغ باغرى بايىنگۇغا مېڭىشنى تاپشۇردۇم. چۈنكى بىزنىڭ سەپتىكى بىر قىسىم يولداشلارغا ئىشىنىپ بولمايتتى. بىز كەچقۇرۇن تاماق يەپ تۇرغاندا ئوتتۇرا بويلۇق قازاق يىگىت ئاتـ- لىق كېلىپ بىزگە بىر پارچە خەتنى تاپشۇردى. مەزكۇر خەتنى بۆرتۈگگى تەرەپتىن ئالدىمىزنى توسۇش ياكى قورشاپ يوقىتىش ئۈچۈن چىققان گومىنداڭنىڭ ئاتلىق تۇەنى ئەۋەتىپتۇ. خەتنىڭ مەزمۇنى تۆۋەندىكىچە:

«سوپى لىيەنجاڭ! سەن تېزدىن قايتىپ كەل! بىز ھايـاتىڭغا كاپالەتلىك قىلىمىز، ئەگەردە قايتىپ كەلمىسەڭ، قول ئاستىڭـ- دىكى ئەسكەر، قورال ـ ياراغ، ئوق ـ دورىلارنىڭ ھەممىسىنى تاپشۇرا! ئەگەر تاپشۇرمايدىكەنسەن، بىز 4 ـ ئاتلىق لىيەن ئەترا- پىڭنى قورشاپ بولدۇق، بىرىڭنى قالدۇرماي قىرىپ تاشلايمىز».

خەت قازاقچە يېزىلغان بولۇپ، خەتتە ھېسامىدىن لىيەنجاڭـ- نىڭ ئىسمى يوق ئىدى. مەن بۇنىڭدىن گۇمانلىنىپ، ئىشەنچلىك يولداشلارغا گۇمانمىنى ئېيىتتىم ۋە ھېسامىدىنغا خەتنى كۆر- سەتتىم. ھېسامىدىن خەتنى كۆرۈپ: «قارشى تۇرىمىز» دەپلا قويدى. مەن شۇئانلا خەتنىڭ جاۋابىنى يازدىم:

«سىلەر مېنى قايتىپ كەل دەپسىلەر، قورال ـ ياراغلارنى تاپـ- شۇرۇپ تەسلىم بولۇشقا ئۇندەپسىلەر، مەن گومىنداڭ ھاكىمىيـ- تىدىن قورال ئالمىغان، شېڭ شىسەيدىن ئالدىم. سىلەرگە قورال تۇرماق ئاتقان ئوقىمىزنىڭ بىر تال مىشكىنىمۇ تاپشۇرمايمىز. سىلەرنىڭ 4 ـ ئاتلىق لىيەنڭلار بولسا، مېنىڭ 400 قوراللىق ئادىمىم بار. ئەگەر ئىشەنمىسەڭلار بۇگۈن كېچە كۆرۈڭلار.

سۇ لىيەنجاڭ
5 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى»

خەتنى گومىنداڭ تەرەپتىن ئەكەلگەن قازاق يولداشقا بېرىپ، ئۇنى ئاز - تولا سوۋغا بىلەن يولغا سالدۇق. ئاڭغۇچە نامازشام بولۇپ كۆز باغلىناي دەپ قالدى. بىز ئاتلىنىپ يەنە نۇرپاينىڭ ئاۋۇلى تۇرغان ئاقبۇلاقتا قاراپ ماڭدۇق. بىز شەپە چىقارماي مېڭىشنى خالايتتۇق. لېكىن، بىزنىڭ مىنگەن ئاتلىرىمىز ھەر - قايسى ئاۋۇللاردىن بىر - ئىككىدىن ئېلىنغان ئاتلار بولغانلىقى ئۈچۈن كىشنەپ تۇراتتى. ماڭغاندا ئېگەر - ئۈزەڭگىلىرىنىڭ بىر - بىرىگە تېگىشىدىن چىققان ئاۋازلارغا ئاتلارنىڭ كىشنىشى ۋە ئاياغ تاۋۇشلىرى قوشۇلۇپ تاغ ئارىسىنىڭ جىمجىتلىقىنى بۇزۇپ، يىراقلارغا ئاڭلىنىپ تۇردى. نۇرپاينىڭ ئاۋۇلىغا كېچىدە يېتىپ بارساق نۇرباي ئائىلىسىمۇ ياتمىغانىكەن. ئۇ جەڭچىلەرنى بەلگىلەنگەن ئۆيلەرگە تەقسىم قىلىپ ئورۇنلاشتۇردى. بىز بىرنەچچە ياردار بولغان جەڭچىمىزنى ئېلىپ نۇرپاينىڭ ئۆيىدە قالدۇق.

ئەتىسى ئاقبۇلاقتا بىر كۈن تۇرۇپ پارتىزانلار ئۆز تازىلىقىنى قىلدى ۋە كەم نەرسىلىرىنى تەييارلىدى. يول يۇرۇش ۋە ئۇرۇشقا تەييارلىق قىلىۋالدى. بىز كومانىدىرلار، نۇرباي، بەزى يۇرت ئاقساقاللىرى ۋە موكا لاما بىلەن ئىككىنچى قېتىم سۆھبەتلەشتۇق. شۇ ئەسنادا نۇرباي بىر قازاق يىگىتنى باشلاپ كېلىپ يەنسىخەيدىن خەۋەر ئەكەلگەنلىكىنى ئېيتتى. ئۇنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، بىزنىڭ ئالدىمىزنى توسۇش ئۈچۈن چىققان ئاتلىق ئەسكەرلەر بۆرتۇگىدىكى ساقچى تۇرغان قورغانىنى «ئوغرىلار» تارمار قىلىۋەتتى، دېگەن خەۋەرنى ئاڭلاپ تۇرۇشىغا بىزنىڭ بۇگۈن تۇنده ئۇرۇشمىز دېگەن ئالاقىمىز يېتىپ بېرىپتۇ. ئۇلار خەتنى كۆرۈپ، ئۇ نېمىلەر جېنىدىن تويغان نەرسىلەر ئىكەن دەپ، يەنسىخەيگە قېچىپ كېتىپتۇ. بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ يولداشلار كۈلۈشۈپ كەتتى. مەن:

— ئۇرۇش دېگەننىڭ بىرى جەڭ، توققۇزى رەڭ دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ، — دېدىم. ئۇلار تېخىمۇ كۈلۈشۈپ كەتتى.

سۆھبەت يېغىنىغا لىيەنجاڭ ھېسامىدىن كەلمىدى. بىزمۇ ئىزدىمىدۇق. سۆھبەتتە نۇرباي باتۇر مۇنداق دېدى:

— مۇشۇ يەردە قېپقالساڭلار. گومىنداڭ ھۆكۈمىتىگە چارۋا بېجىنىڭ ئورنىغا بېرىدىغان قوي بار. ئۇنى گومىنداڭغا بەرمەي سىلەرگە بەرسەك، سىلەر راسخوتتىن قىينالمايسىلەر. كۆپچىلىكىنىڭ مۇشۇ جايدا تۇرۇپ بىز بىلەن بىللە كۈرەش قىلسا دېگەن تەكلىپى بار.

بىز بۇ تەكلىپنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئىنتايىن خۇش بولدۇق. لېكىن، بۇ يەردە قېلىش قىيىن ئىدى.

— بىز قازاق، موڭغۇل قېرىنداشلاردىن ئىنتايىن رازى بولدۇق، — دېدىم مەن ئۇلارغا، — بىز كۈرەشكە ئاتلانغاندا پىيادە ئىدۇق. ئاتلاندۇردۇڭلار، يېدىغان تەمىناتنى بېرىۋاتىسىزلەر، بارلىق قوراللىق يولداشلار نامىدىن تەشەككۈر ئېيتىمىز. بۇ يەردە قېلىپ بىرگە كۈرەش قىلساق دەۋاتىسىلەر، بۇ بىزگە بېرىلگەن چوڭ مەدەت ۋە ئىلھام. سىلەرنىڭ بۇ ياخشى مەسلىھىتىڭلارغا بىز جان دىلىمىز بىلەن قوشۇلاتتۇق، ئەپسۇسكى، بىز ئىلى تەرەپكە بېرىپ، ئىلى ئىنقىلابچىلىرىنى تاپمىساق بولمايدۇ. چۈنكى، مۇنداق ھەربىكەتتە بىزگە رەھبەرلىك قىلغۇدەك بىرتۇتاش قوماندانلىقنىڭ بولۇشى زۆرۈر ۋە لازىم. بىزنىڭ ئىلى ئىنقىلابچىلىرىنىڭ نىشانى ۋە مەقسەتلىرىدىن تېخى تولۇق ساۋاتىمىز يوق. شۇنىڭغا ئۇلارنى تېپىپ ئالاقە قىلىش پونكىتى بولسىمۇ قۇرۇشىمىز زۆرۈر. شىخو، جىڭ، ماناسلاردا 20 مىڭدىن ئارتۇق گومىنداڭ ئارمىيىسى تۇرۇپتۇ. يەنە بىر تەرەپتىن ئېيتقاندا، بۆرتۇگى، بايىنگۇ ئەتراپلىرىدىكى قازاق ۋە موڭغۇل قېرىنداشلار بىزنىڭ ھەربىكەتلىرىمىزنى قوللاپ يارىدەم بېرىشىمۇ مۇمكىن. ئەكسىچە بىر قىسمى قارشى چىقىشىمۇ مۇمكىن. بۇگۈن بىر قازاق يولداشنىڭ ئەكەلگەن خەۋىرىدىن قارىغاندا، بىز مايتاغدىن قوزغىلىپ چىققان ئاخشىمى خېلىل كېچىك ۋە

ئىدرىس قۇربان دېگەن ئىككى نەپەر جەڭچىمىز ئىككى ئاتقا مىنىپ ئارقىمىزدىن ماڭغانىكەن. بۆرتۆگىگى دەريا سىنىڭ بېشىغا بارغاندا بىر قىسىم قازاق چارۋىچىلار تۆتۈۋېلىپ ساقچى ئىدارىسىگە تاپشۇرۇپ بېرىپتۇ[1]. بىز سالامەت ئىلى ئىنقىلابچىلىرىغا قوشۇلۇۋالساق، ئاندىن قايتىپ كېلىپ بىرلىكتە ھەرىكەت قىلساق.

بۇ پىكرىمىزگە نۇرباي باشلىق قازاق قېرىنداشلار، بىز بىلله كەلگەن موكا ھاجى قوشۇلدى. نۇرباي بىزگە كۆپ يارەم قىلغانلىقى ئۈچۈن، بىز كەتكەندىن كېيىن گومىنداڭ چىلار كەلسە ھاياتىغا خەۋپ يېتىشى مۇمكىن دەپ قاراپ ئۇنى بىز بىلەن كېتىشكە تەكلىپ قىلدۇق. نۇرباي بىرگە مېڭىشنى ئوتتەك خالىسىمۇ ئائىلىسىدىكى جان ساننىڭ، ئۆزىگە قاراشلىق چارۋا مالىلارنىڭ كۆپلۈكىنى، ئۆزى ئۇستىدە تۇرمىسا بولمايدىغانلىقىنى ئېيتىپ، بىلله يولغا چىقمايدىغانلىقىنى بىلدۇردى. مەن نۇرپايغا:

— ئۇنداق بولسا پۇتىغا ئوق تېگىپ يارىدار بولغان جەڭچىمىزنى سىزگە قالدۇرساق، ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ قويىسىلار. بىز بىر ئامال قىلىپ ئىلى ئىنقىلابچىلىرىغا قوشۇلۇپ، ئۇلار بىلەن ئالاقىمىزنى ئۈزمەسلىككە يەنە قايتىپ كېلىپ سىز دېگەن مۇشۇ يەردە قوزغىلاڭ كۆتۈرىمىز، — دېدىم.

— بولىدۇ. بۇ جەڭچىدىن خاتىرجەم بولۇڭلار، تېنىم جېنىمدا بولىدىكەن ياۋغا يەم قىلىپ بەرمەيمەن، — دېدى نۇرباي.

ئەھەت ئەلنى نۇرپاينىڭ ئائىلىسىدە قالدۇرۇپ، نۇرپايغا 200 تال ئوقى بىلەن ئېلاخۇننىڭ مۇشكىلىق بەشئاتار مىلتىقىنى، ئىككى دانە قول بومبىسى بەردۇق. بىز شۇ جايدا تۇرغان

① بۇ ئىككى جەڭچى تۆتۈلۈپ ئۇرۇمچىدىكى تۇرمىگە سولانغان. 1946 ـ يىلى ئۇرۇمچى خەلقى قوزغىلىپ تۇرمىدىكى مەھبۇسلارنى بوشاتقاندا، ئەخمەت ئەپەندىم ۋە ئابدۇكېرىم ئاببىاسوفلار ئۇلارنى غۇلجىغا يولغا سالغان. كېيىن بىزگە كېلىپ قوشۇلدى.

كۈنلەردە 100دىن ئارتۇق كىشى قازاق ۋە موڭغۇل قېرىنداشلارنىڭ، خۇسۇسەن، نۇرپاينىڭ يارەم ۋە كۈتۈۋېلىشىغا ئېرىشتۇق. بۇلارنىڭ ئەڭ يامان كۈنلەردە بىزگە قىلغان قېرىنداشلارچە غەمخورلۇقىنى ئېسىمىزدىن چىقارمايمىز. بىز ئاتلانغاندا نۇرپايىنىڭ: «سىلەرنى يەنە كۈتىمىز» دەپ قارا كۆزىگە ياش ئالغانلىقى ھازىرمۇ مېنىڭ ئېسىمدىن كەتمەيدۇ. بىز يولغا چىقمىساق بولمايتتى. شۇنداق قىلىپ، 1945 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى نۇرپاينىڭ مېھرىبان ئائىلىسى، قەدىرلىك جەڭچىمىز ئەھەت ئەلى بىلەن قۇچاقلىشىپ خوشلىشىپ كۆزىمىز قىيمىغان ھالدا ئاقبۇلاقتىن ئايرىلدۇق.

مەن ئەسلىمەمنىڭ مۇشۇ جايىغا كەلگەندە بىزگە ئۇنتۇلغۇسىز يارەم قىلغان نۇرباي باتۇر، چاغان گىگەننىڭ كۆرەسىدىكى موكا لاما باشلىق موڭغۇل دىنىي زاتلىرىنىڭ كېيىنكى ئەھۋالى توغرۇلۇق توختىلىپ ئۆتەي:

بىز نۇرپاينىڭ قىشلىقىدىن يولغا چىقىپ، ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي سېپىگە قوشۇلغاندىن كېيىن ئۈچ ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتىگە بايىنگۇ، ئۇلۇجايدىكى ئەھۋاللارنى تونۇشتۇردۇق. نۇرباي ۋەكىللىكىدىكى قازاق، موڭغۇل قېرىنداشلارنىڭ قوزغىلىپ ئىنقىلاب قىلىش روھىنىڭ كۈچلۈك، مۇستەھكەم ئىكەنلىكى، بىراق يارەم بېرىلمىسە گومىنداڭ قوشۇنلىرى ئۇلارنى قىرغىنچىلىققا ئۇچرىتىدىغانلىقى ھەققىدە دوكلات قىلدۇق. ئۈچ ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى جىددىي تۈتۈش قىلىپ پاتىخ، بايچۇرىن رەھبەرلىكىدە بىر ئىزۋوت پارتىزان تەشكىللىدى. بۇنىڭغا مايتاغدىن بىلله چىققانلاردىن بەنجاڭ سادىق[1]، مۇئاۋىن بەنجاڭ دوستەكلەر قاتناشتى. بۇلار چاغان گىگەن كۈرەسىگە يېتىپ

① سادىق ـــ شىخۇ، مايتاغلارنى ئازاد قىلىش كۈرىشىگە قاتنىشىپ، مايتاغدا ئىشلەپ قالغان. ئۇنى ھازىر سادىق بوۋا دەپ ئاتىشىدۇ.

تىپ كېلىشتىن ئون كۈن بۇرۇن شىخولۇق بابان (قازاق)[1] خا-
ئىنلىق قىلىپ شىخودىكى گومىنداڭنىڭ 1 ـ ئاتلىق تۇەنىنى
نۇر پاينىڭ ئۆيى تۇرغان ئاقبۇلاققا باشلاپ چىقىپتۇ. ئۇلار نۇر-
پاينىڭ قولىدا قورال بارلىقىنى بىلىپ ئۇدۇل بېرىشقا پېتىنال-
ماي، ئالدى بىلەن نۇرپاينىڭ ئۆيىگە ئۇنىڭ بولغۇسى قۇدىسىنى
كىرگۈزۈپ، گەپكە سېلىپ تۇرۇشنى بۇيرۇپتۇ. شىخودىن ئاتلىق
دۇشمەنلەرنىڭ كېلىۋاتقانلىقى خەۋىرىنى ئاڭلىغان نۇرباي دەل
شۇ ۋاقىتتا مىلتىقىنى ئېلىپ، ياياققا مېڭىشقا ئاتلانماقچى بو-
لۇپ تۇرغانكەن. قېرى كەمپىر نەسۋەلى قولىدا بىرنەرسىنى
كۆتۈرۈپ:
ـــ قۇدام، سىزنى يوقلاپ كەلدىم، ئەكەلگەن نەرسىلەرنىڭ
تەمىنى تېتىپ بېقىڭ، ـــ دەپتۇ. هوشيار تۇرغان نۇرباي:
ـــ سەن تەم تېتىتقۇزغىلى كەلدىڭمۇ ياكى مېنىڭ قېنىمنى
ئىچكىلى كەلدىڭمۇ؟ ـــ دەپتۇ. لېكىن بولغۇسى قۇدىسى بولغاچ-
قا يۈز كېلەلمەي نەسۋەلىنى ئۆيگە باشلاپ كىرىپتۇ.
بۇ ۋاقىتتا نۇرپاينىڭ ئانىسى، چوڭ ـ كىچىك ئاياللىرى
هەم بارلىق بالا ـ چاقىلىرى ئۆيدە بولۇپ، نۇرباي ئۆيگە كى-
رىپلا ئۇزاق يىللار نۇرپاينىڭ ئائىلىسىدە تۇرغان كەمىشكە:
ـــ سەن كەت، هازىر ياۋ كېلىۋاتىدۇ، ـــ دەپتۇ. لېكىن، كە-
مىش ئۇنىڭ گېپىگە قوشۇلماپتۇ:
ـــ سەن ماڭا نۇرغۇن ياردەملەرنى قىلغان. سۇۋېتتىن كەل-
گەندىن بۇيان سېنىڭ ئۆيۈڭدە تۇردۇم. سەن مېنى ئۆيلۈك ـ
ئوچاقلىق قىلىپ قويدۇڭ، باشقا كۇن چۈشكەندە كەتمەيمەن.
سەن ئۆلسەڭ، مەنمۇ سېنىڭ بىلەن بىللە ئۆلىمەن.
شۇ پەيتتە نەسۋەلى غىپ قىلىپلا تالاغا چىقىپ كېتىپتۇ.
دۇشمەنمۇ نۇرپاينىڭ ئۆيىنى قورالىق قورشاپ ئوق ئۇزۇپتۇ.
نۇرباي ئېتىلىپ كەلگەن دۇشمەنلەردىن بىر بەنجاڭ باشلىق ئۇچ

① بابان ـــ 1951 ـ يىلى باستۇرۇلدى.

نەپەر گومىنداڭ ئەسكىرىنى ئېتىپ دوملاتقاندىن كېيىن هەم-
مىسى قورقۇپ ئۇركۈگەن كېيىكتەك ئارقىغا قاراپ قېچىپتۇ.
ئۇلار ئىككىنچى قېتىم نۇرپاينىڭ ئاۋۇلىغا باستۇرۇپ بې-
رىشقا جۇرئەت قىلالماي تۇرغاندا، قورچاق شىياڭجاڭ ساری
موللا، ئۇنىڭ قولچوماقلىرىدىن ئەخمەت[1]، سەيدۇللالار: «نۇرباي
يالغۇز، بىز بىر تۇەن ئادەم تۇرساق، قولىمىزدا شۇنداق ياخشى
نۇرغۇن قورال تۇرۇپ، نېمىشقا بارمايمىز، نۇرپاينى مانا بىز
ئېتىپ بېرىمىز» دەپ مەيدىسىگە ئۇرۇپتۇ. گومىنداڭ ئوفىتسې-
رى بەشئاتار مىلتىقتىن بىرنى، 20 تال ئوق بىلەن ئەخمەتنىڭ
قولىغا تۇتقۇزۇپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئەخمەت، سەيدۇللا، جىڭسا
(خەنزۇ، يەرلىك دېهقان) قاتارلىق تۆت كىشى ئېرىقنىڭ ئىچى
بىلەن نۇرپاينىڭ ئۆيىنىڭ يېنىغا يېقىنلاپ كەلگەندە، ئەخمەت
قورقۇپ قولى تىترەپ جىڭساغا قورالنى تەڭلەپ «نۇرپاينى سەن
ئات» دەپتۇ. جىڭسا ئۇنىمىغاندا، ئەخمەت ئېرىقنىڭ ئىچى بىلەن
هويلىنىڭ ئارقا تەرىپىگە ئۆتۈپ نۇرپايغا ئوق ئېتىپتۇ. ئەخمەد-
نىڭ ئاتقان ئوقى تەگمەپتۇ. ئۇنىڭ ئىككىنچى پاي ئوقى تۇۋۇ-
رۇككە تېگىپ، ئۇنىڭدىن چىققان ئوتۇن پارچىسى نۇرپاينىڭ
ئوغلى ئىبرايقاننىڭ بېشىنى يارىلاندۇرۇپتۇ. نۇرباي ئوقىنى ئۆز
ئادەملىرىنىڭ ئېتىۋاتقانلىقىنى سېزىپ، كىم ئىكەنلىكىنى بە-
لىش ئۈچۈن مارىغاندا، ئۇچىنچى پاي ئوق كېلىپ ئۇنىڭ پېشا-
نىسىدىن كىرىپ ئارقىدىن چىقىپ كېتىپتۇ.
نۇرپاينىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى ئاڭلىغان جاسۇس كەمپىر پەيدا
بولۇپ: «خەدىچە مېنىڭ كېلىنىم بولىدۇ» دەپ ئۇنى قاڭغىر ـ
قاقشىتىپ ئېلىپ مېڭىپتۇ. خەدىچە شۇ ۋاقىتتا سەككىز ـ
توققۇز ياشلاردا ئىدى. بىزنىڭ نۇرپايغا قالدۇرۇپ كەتكەن يا-
ردار جەڭچىمىز ئەهەت ئەلىنىڭ ئىككى قولىنى كېرىپ، ئۆرە
تۇرغۇزۇپ تۇۋرۇككە ئالىقىنىدىن مىخلاپتۇ. ئىككى قولىقىنى

① ئەخمەتكە 1950 ـ يىلى ئەكسىلئىنقىلابچى دېگەن قالپاق كىيگۈزۈلدى.

ۋە بۇرنىنى كېسىپ يېپقا ئوتكۈزۈپ، خامادا تۇرغانلارغا كۆر-
سىتىپتۇ. بىچارە جەڭچىمىز ئازابتىن ئىڭراپ بىر سوتكىدىن
كېيىن جان ئۈزۈپتۇ. ئۇلار يەنە شۇ كۈنى مەخمۇتنىمۇ ۋەھشىي-
لەرچە ئۆلتۈرۈپتۇ. قالغانلارنى خامانغا باغلاپ قويۇپتۇ. چېرىك-
لەر نۇرپاينىڭ بېشىنى كېسىپ ئېلىپ ماڭماقچى بولغاندا، نۇر-
پاينىڭ كىچىك ئايالى بىغەيچە ساری موللىغا ئېسىلىپ يىغلاپ
نۇرپاينىڭ بېشىنى كەستۈرمەپتۇ. ئۇلار نۇرپاينىڭ ئانىسى ئىش-
مەس، چوڭ ئايالى بەدىيچە، كىچىك ئايالى بىغەيچە، ئىبرايقان،
ماخمۇتنىڭ خوتۇن ـ بالىلىرى بولۇپ جەمئىي 13 ئادەمنى 35
كىلومېتىر يىراقلىقتىكى بۆرتۈگگى ساقچىخانىسىغا يالاپ ئې-
لىپ بېرىپ سولاپتۇ. مەرھۇم نۇرپاينىڭ جەسىتىنى بولسا، تۆ-
گىگە ئارتىپ ئاپىرىپ بۆرتۈگگىدىكى بىر يارنىڭ تۈۋىگە قويۇپ،
يارنى ئۆرۈپ باستۇرۇۋېتىپتۇ.

5 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى تەرجىمان مۇ-
ھەممەدنىڭ يارەدم قىلىشى بىلەن نۇرپاينىڭ ئۆلۈكىنى يارنىڭ
تۈۋىدىن ئېلىپ، بۇغداي كۆمگەن ئورىغا كۆمۈپ قويۇپتۇ. بۆر-
تۈگگى ساقچىخانىسىغا سولانغانلاردىن ئالدى بىلەن نۇرپاينىڭ
ئوغلى ئىبرايقانىنى ئېسىپ قويۇپ سوراق قىلىپتۇ. بۇنىڭ بىلەن
باشقىلارنىڭ يۇرىكىنى مۇجۇماقچى بولۇپتۇ. ساقچىلار: «قوراللار
قەيەردە؟ ئالتۇن ـ كۈمۈش قەيەردە؟» دەپ قىيىن ـ قىستاققا
ئاپتۇ. ئىبرايقان: «قوراللارنى بۇرۇن شېكىڭ شىمىيگە تاپشۇرۇپ
بەرگەن، ئالتۇن ـ كۈمۈش ساندۇقتا قالدى. باشقا نەرسىلەرنىڭ
ھەممىسى ئۆيدە قالغان» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

نۇرباي ئۆلگەن ۋاقىتتىدا ئىبرايقان دادىسىنىڭ قولىدىكى
مىلتىقنى ئېلىپ، ئېشىپ قالغان بىر تال ئوقنى دۈشمەنگە قا-
رىتىپ ئاتقانىكەن. بۇنى ئەخمەت كۆرۈپ قېلىپ، ئاخىرقى ئوق-
نى «سەن ئاتتىڭ» دەپ قاتتىق ئورۇپتۇ. تاياق، قامچىنىڭ دە-
دىدە باش ـ كۆزى قانغا بويالغان ئىبرايقان هوشىدىن كېتىپتۇ.

ئۇلار ئىبرايقان ئىقرار قىلسا، شۇ جايدىلا ئېتىۋېتەتتى. بۇنى
پەملىگەن بىغەيچە بارلىق ئىشلارنى «مەن قىلدىم» دەپ ئالدىغا
چىقىپتۇ.

بىغەيچە بۇ ساقچىخانىدىن ساق قۇتۇلۇپ چىقىش مۇمكىن
ئەمەسلىكىنى چۈشىنىپ يەتكەن. ئۇ ھېچبولمىغاندا، ئىبرايقانىنى
قۇتۇلدۇرۇپ قېلىش مەقسىتىدە شۇنداق قىلغانىكەن. ساقچىخا-
نىنىڭ باشلىقى ھېيلىگەر نەرسە بولغاچقا، بۆرتۈگگىدىكى خەلق
ئۇنىڭ ھېيلىگەرلىكىگە قاراپ، «قۇۋۇ سوجاڭ» دەپ ئاتىشىدە-
كەن. ئۇ بۇگۈن يەنە شۇ قۇۋۇلۇقىنى ئىشلەتمەكچى بولۇپتۇ. بە-
غەيچەنىڭ ئالدىغا بىر چىنە چاينى قويۇپ:

ـــ شۇنداق، مەن قىلدىم، دەپ ئىقرار قىلغاندىكەن ھەممىنى
سۆزلە، بولمىسا ... ـــ دەيدۇ ئۇ ئېسىقلىق تۇرغان ئىبرايقانىنى
كۆرسىتىپ، ـــ ئۇنىڭدىنمۇ بەتتەر بولىسەن، ئىقرار قىلساڭ،
بالىلىرىڭ بىلەن ئۆيۈڭگە قايتۇرىمەن، قانداق؟

بۇلارنىڭ ئاقبۇلاقتىكى جاللاتلىقى بىغەيچەنىڭ كۆز ئالدىدىن
كەتمىگەنىدى.

ـــ جاللات!

بىغەيچە بىر تۇۋلاپلا ئالدىدا تۇرغان چىنىنى قۇۋۇ ساقچىخانا
باشلىقىنىڭ يۈزىگە ئاتىدۇ. چىنە قاق ئۇنىڭ قاشقىرىغا تېگىپ
يېرىپ تاشلاپتۇ. قۇۋۇ ساقچىخانا باشلىقىنىڭ يۈز ـ كۆزى قانغا
بويىلىپتۇ. شۇندىلا ئۇ ئەسلىدىكى ياۋۇز بەشىرىسىگە قايتىپ:

ـــ داغلاڭلار! ـــ دەپتۇ.

ساقچىخانا قورۇسىدا مەشكە ئوت يېقىپ، تۆمۈر قىزدۇرۇۋاتـ-
قان ئىككى جاللات دەرھال چوغدەك قىزارغان تۆمۈرنى ئەكـ-
رىپ، بىغەيچەنى باغلاپ كۆكرىكىگە، قورساق ۋە بۇلجۇڭ گۆش-
لىرىگە يېقىپتۇ. ساقچىخانا ئىچىنى قويۇق قۇيقا پۇرىقى قاپلاپ
كېتىپتۇ. غالجىرلىقى ئېشىپ ئىنسان قېلىپىدىن چىققان بۇ
جاللات بىغەيچەنىڭ ئوچ ياشلىق ئوغلى قابىينىمۇ ئامان قويماي-

تۇ. بۇنى كۆرگەن بىغەيچە «جان بالام» دەپلا جان ئۈزۈپتۇ.

نۇرپاينىڭ ئۆيىدىكىلەرنى ساقچى ئىدارىسىگە ئېلىپ كەلگەندە ئۇلارنىڭ تۇغقانلىرىدىن 50 ــ 60تەك ئادەمنى ھەيدەپ كەلگەنكەن. ئۇلار بۇ پاجىئەلىك ۋەقەنى كۆرۈپ، قىيا ـ چىيا توۋلاپ يىغلاپ ساقچى ئىدارىسىنى بىر ئاپتۇ. ھەتتا بەزى ساقچىلارمۇ كۆزىنى يۇمۇۋېلىشقا مەجبۇر بولۇپتۇ.

بۆرتۈگگى تۇرمىسىدە بۇ بىچارە مەھبۇسلارنى بىر ئايدەك سولاپ، يەنسىخەي تۇرمىسىگە يۆتكەپ كېلىپتۇ. بىغەيچە ۋە بالىسىنىڭ جەستىنى يۇرت ـ جامائەت مۆتىۋەرلىرىدىن قاتىپك، ئادىلقان ھەم ئېرىكبايلار تۆت ئاتقا چىرا باغلاپ ئارتىپ بۆرتۈگگىدىن ئۇلۇجايغا ئاپىرىپ، يەرلىككە قويۇپتۇ. بۆرتۈگگى ساقچى ئىدارىسىدە قاتتىق سوراق قىلىپ نەتىجە چىقىرالمىغان ساقچىلار يەنسىخەي تۇرمىسىدە سوراق ۋە قىيىن ـ قىستاقلاردىن باشقا تاماق بەرمەسلىك جازاسىنى قوللانغاندا، كېلىن ۋە قىز نەۋرىلىرىدىن بەش كىشى ئاچلىقتىن ئۆلۈپ كېتىپتۇ. جەسەتلىرىنى قەبرىستانلىققا ئاپىرىپ قويۇشقا رۇخسەت قىلماي يەنسىخەي تۇرمىسىنىڭ تۈۋىگە كۆمۈپ تاشلاپتۇ. ساقچى ئىدارىسى نۇرپاينىڭ قالغان ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئۆلتۈرۈش ھەققىدە ئۇرۇمچىگە دوكلات يوللاپتۇ. ئۇرۇمچىدىكى ساقچى ئورۇنلىرى مۇنچۇالا كۆپ ئادەمنى بىراقلا ئۆلتۈرۈشتىكە قوشۇلماپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن نۇرپايغا چېتىپ تۇتۇلغان 51 نەپەر كىشىنى قويۇۋېتىپ، نۇرپاينىڭ جەمەتىدىن نۇرپاينىڭ ئانىسى، چوڭ ئايالى بەدىيچە، ئوغلى ئىبرايقان قاتارلىق ئالتە كىشىنى شىخو تۇرمىسىگە يۆتكەپ كېتىپتۇ.

بۇ ۋاقىتلاردا غۇلجىدا قوزغالغان مىللىي ئىنقىلاب كېڭەيىپ، جىڭ، بورتالالار ئەتراپلىرىغىچە يېتىپ كەلگەن، پارتىزانلار ئالتاي، چۆچەكلەرنى ئازاد قىلىشقا يۈرۈش قىلىۋاتقان پەيت بولۇپ، شىخودىكى گومىنداڭچىلار ساراسىمە ئىچىدە ئۇ

رۇشقا تەييارلىق قىلىۋاتقان ۋاقىتلار ئىدى. شۇڭا ئۇلار ئازراقلا گۇمان قىلغان ئادەملەرنى تۇتۇپ سولاپ، تۇرمىنى توشقۇزغانىدى. ئۇرۇش ۋەھىمىسى ئىچىدە تۇرمىدىكىلەرگە قارىغۇدەك ھالى بولمىغاچقا، تۇرمىدىكى نۇرغۇن ئادەم ئاچ قېلىپ كېسەلگە گىرىپتار بولۇپتۇ. ھەتتا بىر كۈندە 17 كىشىنى تۇرمە سېپىلى تۈۋىگە مەخپىي كۆمۈپتۇ. تۇرمىدىكى بۇ ئېغىر ئەھۋالنى ئۇققان شىخودىكى نەسرۇللا باي باشلىق ھەر مىللەت خەلقى تۇرمىدىكى مەھبۇسلارغا كۆڭلەك ـ تامبال ئۇچۇن ماتا ھەم يېمەكلىك ئۈچۇن ئۇن، گۈرۈچ، گۆش كىرگۈزۈپ بېرىپتۇ. بەكرەك ئاجىز لىشىپ كەتكەنلەرنى نەسرۇللا باي، يەرلىك ئاتاقلىق سودىگەر لەردىن ياك شىك (خەنزۇ) قاتارلىقلار كېپىل بولۇپ، تۇرمىدىن چىقىرىپ ئۆز يۇرتلىرىغا قايتۇرۇپتۇ. تۇرمىنىڭ قىستا ـ قىستاكى ھەم سېسىقچىلىقىدا نۇرپاينىڭ ئانىسى ئۆلۈپ كېتىپتۇ. ئۇلارنى تۇرمە تېمىنىڭ تۈۋىگە كۆمۈپتۇ. بۇنىڭ بىلەن تۇرمە ئىچى بوشاپ قالماپتۇ. ساۋەن ناھىيىسىنىڭ شوگەي دېگەن يېرىدە ئولتۇراقلىشىپ قالغان رۇسلارنىڭ ئىنقىلابقا قوشۇلۇپ كېتىشىدىن گۇمان قىلىپ ھەممىسىنى ھەيدەپ ئەكېلىپ، شەخونىڭ چوڭ تۇرمىسىگە سولاپتۇ. بۇ تۇرمىدە ئادەم كۆپ بولۇپ، پاتمىغانلىقتىن ئىبرايقاننىڭ ئاپىسى بەدىيچە، ئايالى بەدۈەن، قىزى گۈلچانلارنى ھاكىم ئىدارىسىنىڭ كىچىكرەك بىر تۇرمىسىگە يۆتكەپتۇ. شىخونى ئازاد قىلىش ھارپىسىدا چوڭ تۇرمىدىكىلەرنى گومىنداڭچىلار ئۆلتۈرۈۋېتىپ قېچىپ كېتىپتۇ. كىچىك تۇرمىدىكىلەرنى ئۆلتۈرۈشكە ئۇلگۈرەلمەي قاپتۇ. ئۇلار ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسى شىخونى ئازاد قىلغاندا ئامان قالغانلىرى شىخو خەلقى بىلەن بىرلىكتە ئازادلىققا ئېرىشىپتۇ. ئۇلار ئۆز يۇرتى بولغان ئۇلۇجايغا قايتىپ كەلسە، ئۆيلىرىگە ئوت قويۇلغان بولۇپ، ھېچ نەرسىسى قالدۇرۇلماي بۇلاپ كېتىلىپتۇ. ھازىر ئىبرايقانلار چاغان گىگەننىڭ كۈرە

سىدىكى «ئالغا» چاڑۇچىلىق فېرمىسىدا تۇرۇۋاتىدۇ، بەش بالـ
سى بار، خاتىرجەم، ياخشى تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتىدۇ. نۇرپاينىڭ
كىچىك قىزى گۈلچان شىخونىڭ باسىخو دېگەن يېزىسىدا ئەخـ
مەت بىللە ئۆتۈۋاتىدۇ. ئون بالىسى بار. تۇرمۇشى ياخشى.

مەن 1983 ـ يىلى 8 ـ ئايلاردا ئايالىم بىلەن نۇرپاينىڭ ئەڭ
كىچىك قىزى خەدىچەنى ساۋەندىن تاپتىم. ئۇ ھازىر تۇل بولۇپ
بالىلىرىنىڭ ياردىمىدە تۇرمۇش كەچۈرىدىكەن. ئەلۋەتتە مەن
سوۋغا ـ سالاملار بىلەن بارغانىدىم، بۇلار مېنىڭ يۇرتكىمدىكى
ھەسرەتنى باسالمايدۇ. بىر ئائىلىدىن 13 ئادەم قۇربان بولۇش ـــ
بۇ چوڭ بەدەل. مەن خەدىچە بىلەن كۆرۈشكەندە مېنىڭ ھالـ
ـىڭ قانداق بولغانلىقىنى ئوقۇرمەنلىرىم يازمىساممۇ چۈشىنىدۇ
دەپ ئويلايمەن.

1948 ـ يىلى 6 ـ ئايلار ئىدى. بىركۈنى ئەخمەت ئەپەندىم
ھەربىي شتابقا تېلېفون بېرىپ مېنى چاقىرتىپتۇ. دەرھال
ئىشخانىغا كىرسەم، ئىشخانىدا گېنېرال ئىسھاقبېك ۋە شىخو ـ
دىن كەلگەن لامالار بار ئىكەن، گېنېرال ئىسھاقبېك:

ـــ بۇ كىشىلەرنى تونۇمسىز؟ ـــ دەپ لامالارنى كۆرسەتتى.

ـــ تونۇيمەن. بىز مايتاغدىن قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ چىققاندا بۇ
كىشىلەر بىزگە 40 ئات، ئېگەر ـ توقۇم بېرىپلا قالماي، تەمـ
ناتمىزنىمۇ تولۇق يەتكۈزۈپ بەرگەن. بۇلار بىر كۈن بۇرۇن
مەن بىلەن كۆرۈشۈپ كەتكەنىدى.

ـــ بۇلار ئۇستىڭىزدىن ئاتلىرىمىزنى بۇلاپ كەتكەن دەپ
ئەرز قىلىپ كەپتۇ، ـــ دېدى ئەخمەت ئەپەندىم چاقچاق قـ
ـلىپ، ـــ ئەمدى تولۇق تۆلەپ بەرسۇن دەيدۇ، قانداق قىلىمىز؟

ـــ تۆلەپ بېرەيلى، ـــ دېدىم ئەخمەت ئەپەندىمگە، ـــ بۇ
كىشىلەرنىڭ ئات ۋە ئېگەر ـ توقۇملىرى بىزگە بەكمۇ ئەسقاتـ
قان. بۇ ئەزىز مېھمانلار بىزگە كۆپ ياردەملەرنى قىلىپ، بىزنى
ئاتلاندۇرۇپ يولغا سالغانىدى. بورتالاغا كەلگەندىن كېيىن ئاتلار ـ

نى ھاكىم ئىدارىسىدىكى ھاكىم ئىبراھىم باي ۋە ساقچى ئىدا ـ
رىسى باشلىقى ھاشىم بايلارغا ئۆتكۈزۈپ بەرگەن. ئۇلار بىر
قىسمىنى بورتالادىكى موڭغۇل قېرىنداشلارنىڭ بۇتخانىسىغا
ئۆتكۈزۈپ بەرمەكچى بولغان.

ئۇلار كۈلۈشۈپ كەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئەخمەت ئەپەندىم
مېنى ئولتۇرۇشقا رۇخسەت قىلدى. لامالار بىلەن كۆرۈشۈپ
ئۆتمۈشتىكى ئەھۋاللارنى ئەسلەشتۇق. ئاندىن لامالار ئۆزلىرىنىڭ
قائىدىلىرى بويىچە ئەخمەت ئەپەندىمگە، گېنېرال ئىسھاقبېككە
ھەم ماڭا ئاق يىپەك رەختلىك خادا تەقدىم قىلدى. ھەممىمىز
رەھمەت ئېيتىپ قول ئېلىشىپ كۆرۈشتۇق. ئەخمەت ئەپەندىم
مەزكۇر ئاتلارنى شىخودىن كەلگەن لامالارنىڭ ئۆز قولىغا قايتۇ ـ
رۇپ بېرىش، ئۆلگەنلىرى بولسا تۆلەپ بېرىش، ئېگەر ـ توقۇم ـ
لىرى يوقلىپ كەتكەن بولسا، تەننەرخى بويىچە پۇل قايتۇرۇش
ھەققىدە ئالاھىدە ئالاقە يېزىپ بەردى، ئاندىن تەييارلاپ قويۇلغان
سوۋغا ـ سالاملارنى مېھمانلارغا تەقدىم قىلدى. گېنېرال ئىس ـ
ھاقبېك ئۇلارنىڭ مەيدىسىگە بىر تالدىن مېدال تاقاپ قويدى. بۇ
كىشىلەر رەھبەرلەرنىڭ سوۋغا ـ سالام بېرىشىنى ئويلىمىغانـ
كەن. خۇشاللىقىدىن كۆز يېشى قىلىشىپ كەتتى. بۇ كىشىلەر ـ
نىڭ سۆزلىرىنى يۇلتۇز ناھىيىسىگە ساقچى ئىدارىسى باشلىقى
بولغان زوردۇن ئاكا ئۇيغۇرچە تەرجىمە قىلىپ تۇردى.

سۆھبەتنىڭ ئاخىرىدا ئەخمەت ئەپەندىم بۇ مېھمانلار شەرـ
پىگە زىياپەت بەردى. زىياپەتكە گېنېرال ئىسھاقبېك، مەن،
زوردۇن ئاكا، مېھمانلار ۋە ماھنۇر قاسىمۇ قاتناشتى. ئەخمەت
ئەپەندىم بۇ موڭغۇل قېرىنداشلارنىڭ مىللىي ئىنقىلابقا بەرگەن
مادىدىي، مەنىۋى يارەملىرىگە، شىخو ناھىيىسىنى ئازاد قىلىشقا
قوشقان ھەسسىلىرىگە ئاپىرىن ئوقۇدى. زىياپەتتىن كېيىن
ئەخمەت ئەپەندىم ئۇلارنىڭ رەسمىنى تارتتى. ئاندىن زوردۇن
ئاكىغا يەنە بىر كادىرنى قوشۇپ غۇلجىنى ئېكسكۇرسىيە قـ

لىشقا ئورۇنلاشتۇردى. مېھمانلار بىر ھەپتە تۇرغاندىن كېيىن مەخسۇس ماشىنا بىلەن بورتالاغا يەتكۈزۈپ قويۇلدى.

بىزنىڭ تاكتىكىمىز

بىز ئەتىسى سەھەردىلا غەرب تەرەپكە ماڭدۇق. نۇرباي ئۆزدىنىڭ بىر قېرىن ئىنىسى مەھەممەتنى بىزگە يول باشلىغۇچى قىلىپ قوشۇپ قويدى.

بىز نۇرپاينىڭ قىشلىقىدا تۇرغان مەزگىلدە نۇرباي ۋە يۇرت ئاقساقاللىرى ھەم پارتىزانلار ئەترىتىنىڭ كوماندىرلىرى ئىككىنچى قېتىم باش قوشقاندۇق. سۆھبىتىمىزگە ھېسامىدىن لىيەنجاڭ قاتناشمىدى. ھېلىمئاخۇن قۇتلۇق يولدا كېتىۋېتىپ ماڭا، بىزنىڭ سۆھبىتىته بولۇپ قالغانلىقىمىزدىن پايدىلىنىپ ھېسامىدىنىڭ 8 ـ لىيەندىكى بىرقىسىم يولداشلارغا قىلغان سۆزىنى يەتكۈزدى.

ـــ ئويلاشماي چىقىپ قاپتۇق، ـــ دەپتۇ ئۇ، ـــ ئەجەب ياخشى، مۇشۇ يەردە تۇرۇپ تۇرايلى. 9 ـ لىيەندىكى يولداشلار سوپى لىيەنجاڭنىڭ رەھبەرلىكىدە ئالدىغا بېرىپ باقسۇن. يوللاردا توسقۇنلۇق ناھايىتى كۆپ، گومىنداڭ ئارمىيىسى يوللارنى توسۇپ قويسا ئىلىغا بارالامدۇ ـ بارالمامدۇ كۆرۈپ باقايلى. ئۆتۈپ كېتىپ ئىلى ئەھۋالى ياخشى بولسا، ئاندىن بارايلى، بۇنداق قارامىلىق قىلىش ياخشى ئەمەس.

لېكىن ھېسامىدىنىڭ سۆزىگە ھېچكىم قوشۇلماپتۇ. 8 ـ لىيەندىكى قەيسەر يولداشلار: «بىز 9 ـ لىيەندىكى يولداشلار بىلەن ئۇزاقتىن بېرى بىرگە بولۇۋاتىمىز. ئۇلار نېمە بولسا بىزمۇ شۇنداق بولىمىز، قايتمايمىز. سوپى لىيەنجاڭ بىلەن بىرگە كۇرەش قىلىمىز، يولدا بوشاشمايمىز. نېمە ئىش بولسا تەڭ كۆرىمىز. بىز گومىنداڭغا قارشى ئىسيان كۆتۈرۈپ، ئازادلىق ئىز-

دەپ چىقتۇق. ئۆلۈكىمىز چۆل ـ باياۋان، تاغدا قالسىمۇ، ئىلى ئىنقىلابىي سېپىگە قوشۇلۇش مەقسىتىمىزدىن يانمايمىز» دەپتۇ. بۇنىڭ بىلەن ھېسامىدىنىڭ تاۋۇزى قولتۇقىدىن چۈشۈپتۇ. بۇ گەپلەرنى ئابلەت داۋۇت، قاسىم مەخسۇم، ھوشۇر موللا، ئايالىم تۇخان، ھاجى ئىسلام قاتارلىق ئىلغار جەڭچىلەر ئاڭلىدى. مەن يولدا بىر قازاق يولداشنىڭ ئۆيىگە چۈشۈپ تاماق يەۋاتقان ۋاقىتتىن پايدىلىنىپ، ھېسامىدىننى قانداق قىلىش كېرەك دېگەن سوئالنى قويۇپ، يولداشلارنى مۇزاكىرىگە سېلىپ قويۇپ، ئۇلارنىڭ ئوزۇقلىنىش ئەھۋالىنى تەكشۈرگىلى چىقىپ كەتتىم. ئۇلار مۇزاكىرە قىلىپ، ھېسامىدىنىڭ بۇ جىنايىتى ئۈچۈن ئۇنى ئېتىۋېتىشىمىز كېرەك، دېگەن خۇلاسىگە كەپتۇ. مەن يولداشلارغا ھېچ ئىشنىڭ قارىسىنى كۆرمەي ھېسامىدىننى ئېتىۋەتسەك ئاقىۋىتى ياخشى بولمايدۇ. بىزنىڭ ئىچىمىزدىكى ھەممە يولداشنى ئاڭلىق ئاساستا ئىنقىلابقا ئاتىلاندى دېگىلىمۇ بولمايدۇ. بەزىلەر توپتىن ئايرىلىپ قېلىشنى خالىماي بىللە چىققانلار بولۇشى مۇمكىن. بەزىلەر چىقىپ قويۇپ كۆزى يەتمەي پۇشايمان قىلىۋاتقان بولۇشمۇ مۇمكىن. شۇنىڭ ئۈچۈن ھوشيارلىقىمىزنى ئۆستۈرۈپ رازۋېدكىچىلارنى كۆپەيتەيلى، «ئېقىن سۇ توختايدۇ، دۈشمەننىڭ قەست قىلىشى توختىمايدۇ» دېگەن گەپ بار. يەنە نېمىلەرنى قىلىدۇ، كۆزىتەيلى، دېگەندىن كېيىن يولداشلار يۈز ـ خاتىر قىلىپ، ئاتماي نازارەت قىلىشقا كېلىشتى. مايتاغدىن چىققان ئىلغارلارغا ئەھۋالنى مەخپىي يەتكۈزۈپ قويۇشنى تاپىلىدىم.

بىز چۈشلۈك تاماقلىرىمىزنى ئانچە ـ مۇنچە يەپلا يۈرۈشمىزنى داۋاملاشتۇردۇق. بۇ قېتىم ئالدىدا ماڭىدىغان گۇرۇپپىغا ئىلغارلارنى تاللاپ يولغا سالدۇق. نىشانىمىز بايىنگۇ يايلىقىغا يېتىش ئىدى. تاغ ئارىلاپ ماڭغانلىقتىن، يول تار، ئەگرى ـ توقاي، بىر تەرىپى ئېگىز تاغ، يەنە بىر تەرىپى چوڭقۇر ھاڭ بو-

لۇپ، جىلغا، سايلارغا چۈشكەندە، سۇلاردىن بىرقانچە قېتىم ئۇياق ـ بۇ ياقتا ئۆتۈپ بىر ئېدىرىدىن يەنە بىر ئېدىرغا ئېشىپ ماڭدۇق. تاغلىق يول بولغانلىقتىن بىردىن يۇرۇشكە توغرا كېلىپ، ئالدى ـ كەينىمىز ئۈزىراپ كەتتى. ئالدىمىزدىكى رازۋېدكىچىلار بىرەر كىلومېتىر ئالدىدا ماڭدى. يېرىم كېچە بولۇپ قالدى. قانداق بولدى، ھېسامىدىن تۈيۈقسىزلا ئالدىنقى رازۋېدكىچىلارغا يېتىشۋاپتۇ. رازۋېدكىچىلار: «سىزنىڭ بىز بىلەن بىللە مېڭىشىڭىزغا بولمايدۇ. ئارقىمىزدىكى قوشۇن بىلەن مېڭىڭ» دەپ چەكلەپتۇ. ئۇ ئىلاج يوق تاغنىڭ قاپتىلىدا قېلىپ بەشئاتار مىلتىقىنى تۈتۈپ تۇرۇپتۇ. ئادەتتە كوماندىرلار مىلتىق ئالمايتتى، تاپانچا تۇتاتتى. مېنىڭ مەرگەنلەر ئاتىدىغان بىر مىلتىقىم بار ئىدى. تۈيۈقسىز بىر ئىش بولۇپ قالسا، كېرەك بولار دەپ ئۆزۈم ئېلىپ يۈرەتتىم. ھېسامىدىننىڭ مىلتىق كۆتۈرۈپ يۈرۈشى ياخشى ئەھۋالدىن دېرەك بەرمەيتتى. ھېسامىدىن مەن يېتىپ كېلىشىم بىلەنلا:

— سوپى لىيەنجاڭ، يېنىڭدا كىم بار؟ — دەپ سوراپ قالدى.

مەن بۇرۇن ھېسامىدىن رەھبەرلىكىدىكى لىيەندە پەيجاڭ بولغاچقا ئۇ مېنى سەنلەيتتى. مەن جاۋاب بەرگۈچە قۇربان روزى نەدىن پەيدا بولدى: «بىز بار» دەپ جاۋاب بەردى. قاسىم مەڭلىكوف، توختى تۇراق، ئوسمانلار مېنى مۇھاپىزەت قىلىشقا مەسئۇل بولغانىكەن. ئۇلارمۇ يېتىپ كەلدى. ھېسامىدىن:

— مەن بىرىنى ئىزدەپ كېلىۋىدىم، — دەپ دۇدۇقلاپ قالدى.

ئالدىمىزدىن خەۋەرچى كەلدى. يۇنۇس باينىڭ قىشلىقىغا كېلىپ قاپتۇق. يۇنۇس باي نەسىردىن باينىڭ[1] نىڭ ئىنىسى بولۇپ، بىز يۇنۇس باينىڭ ئۆيىگە ئورۇنلاشتۇق ئۆيلىرى كەڭتاشا ئىكەن. مەن مۇھاپىزەتچىمنى ئېلىپ پوستلارنى ئورۇنلاشتۇر-

① نەسىردىن باي — ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسى شىخۇنى ئازاد قىلغاندىن تارتىپ 1952 ـ يىلىغىچە شىخۇ ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى بولغان.

دۇم. ئابلەت داۋۇت بىلەن قاسىم مەڭلىكوفنى شۇ كۈندىكى دەجورنلىككە بەلگىلىدىم. ھېسامىدىنغا ھوشيار بولۇشنى تاپشۇرۇپ قويۇپ، قايتا ئۆيگە كىرسەم ھېسامىدىن يەنىلا مىلتىقىنى تۇتۇپ ئولتۇرۇپتۇ. باشقا كوماندىرلارمۇ بار ئىدى. شۇ يەردە يانپاشلاپ ياتاي دېسەم، تۇخان: «ئاۋۇ ئۆيگە ئورۇن جايلاپ قويدۇم، شۇ يەردە يېتىڭ» دېدى. كۆرسەتكەن ئۆيگە كىرسەم، بىر شىرداق كىگىز سېلىپ قويۇپتۇ. بۇ ئۆينىڭ ئىشىك ـ دېرىزىلىرى يوق. بۇرۇنقى مەن ياتىمەن دېگەن ئۆينىڭ دېرىزىلىرى بار ئىدى. ھېسامىدىن ئارقامدىن كىرىپ قۇربان روزىغا:

— سىلەر سىرتقى ئۆيدە يېتىڭلار، تۇخان سىز يۇنۇس باينىڭ ئاياللىرى بار ئۆيدە يېتىڭ. بىز سوپى لىيەنجاڭ بىلەن بىللە يېتىمىز، — دېدى. تۇخان ئۇنىڭغا ئۇنمايلا:

— بولمايدۇ. سوپىئاخۇننىڭ يېنىدا يېتىپ ئۆگىنىپ قاپتىمەن، — دېدى.

— يولداشلار مەن بىلەن ئوبۇلقاسىم توختىنى لىيەنجاڭنى ساقلاشقا بۇيرۇغان. ۋەزىپىنى ئادا قىلمىساق، يولداشلار خاپا بولىدۇ، — دېدى قۇربان روزى تۇخانىنىڭ سۆزىگە ئۇلاپلا.

ئۇلار دېرىزىلىك ئۆيدە ياتسا خائىن بومبا تاشلاپ قەست قىلىدۇ، دەپ قارىغان. ھېسامىدىن قۇربان روزىغا ئالىيېپ قويۇپ، ئىلاجسىز چىقىپ كەتتى.

— ئالايغانغا نېمە پەرۋايىم، — دېدى قۇربان روزى كۈلۈپ تۇرۇپ، — بىزگە بۇيرۇق ئىشلىتىدىغان ۋاقىت ئۆتۈپ كەتتى. يامانىڭ جازاسى بىر پاي ئوق.

ھېسامىدىننىڭ مۇنداق جىددىيلىشىپ كېتىشىدە بىر سەۋەب بار ئىدى. بۆرتۇڭگىدىن قايتىپ مايتاغدىكى 8 ـ ، 9 ـ لىيەنلەر تۇرغان جايغا يېقىنلاپ قالغانىدۇق. ئۇلارمۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ سۇيىقەستىنى ئەمەلگە ئاشۇرماقچى بولغان. ھېسامىدىننىڭ بۇ ھەرىكەتلىرىگە بىزنىڭ ھوشيار جەڭچىمىز يول قويمىدى.

تۇخان ھېسامىدىنىڭ قېشىمدا يېتىشىنى چەكلەپ سىرتقى ئۆيگە چىقىرىۋېتىپ، مەن ياتقان ئۆينىڭ ئىچكىرىكى تەرىپىدە ياتتى. ئىشىك تۇۋىدە قۇربان روزى، ئوبۇلقاسىم ۋە باشقىلار يېتىپتۇ. ھېسامىدىن ئۇ ياققا ئۆرۈلۈپ، بۇ ياققا ئۆرۈلۈپ ياتالماپتۇ. بەزىدە بېشىنى كۆتۈرۈپ مەن ياتقان ئۆيگە قاراپ تىكشاپ باقىدىكەن. سىرتقا چىقاي دېسە، سىرتتا پوستلار جىق. مۇھاپىزەتچىلىرىم مېنىڭمۇ كېچىدە تالاغا چىقىشىمنى قاتتىق چەكلىدى. ھەتتا پوستلارنى تەكشۈرۈپ كېلىمەن، دېسەمۇ ئۇنىمىدى. سەھەر تۇرۇپ تالاغا چىقماقچى بولدۇم. ھېسامىدىن ياتقان ئۆي بىلەن چىقىدىغان بولغاچقا قۇربان روزى ئالدى بىلەن ھېسامىدىنىڭ بار ـ يوقلۇقىنى بىلىپ ئاندىن مېنى ئاچىقتى. كېچە دېجورنىلىق قىلغان ئابلەت داۋۇت، قاسىم مەڭلىكوفلار، چوڭ ئۆزگىرىش يوق دەپ دوكلات قىلدى. مەن ھېسامىدىنىڭ مۇنداق جىددىي بولۇپ كېتىشىنىڭ سەۋەبىنى چوڭقۇرراق تەكشۈرۈپ بېقىشنى ئويلاپ، قاسىم مەڭلىكوف، ئابلەت داۋۇت، قۇربان روزىلارغا ھېسامىدىنىڭ مۇھاپىزەتچىسى ئارقىلىق مايتاغدىن چىققۇچە كىم بىلەن كۆرۈشكەنلىكى، نېمە ئۈچۈن ئۇچ كۈن كېچىكىپ چىققانلىقىنىڭ سەۋەبلىرىنى سوراپ ئېنىقلاڭلار. سىر ساقلاشقا ئۇنىڭغا قەسەم قىلىپ بېرىڭلار، دېدىم. ئابلەت داۋۇت، قۇربان روزى جەڭچىلەر تاماق يەۋاتقان ۋاقتىتىن پايدىلىنىپ ئېزىز قاسىم بىلەن كۆرۈشۈپ ئەھۋالنى ئېنىقلاپتۇ. شا يىڭجاڭ، ھاكى قۇربانلار ھېسامىدىننى ئىشخانىغا ئەكىرىپ، ئېزىز قاسىمنى تاشقىرى ئۆيدە تۇختىتىپ قويۇپتۇ. ئۇلارنىڭ تاپشۇرۇقى مۇنداق ئىكەن: «سەن بېرىپ ئۆزۈڭنىڭ 8 ـ لىيەندىكى جەڭچىلىرىڭنى تەشۋىق قىلىپ قايتۇرۇپ كەلسەڭ، سوپى لىيەنجاڭلار يالغۇز ھەم ئاز ئەسكەر بىلەن ھېچ ئىش قىلالمايدۇ. ئەگەردە 8 ـ لىيەننى بۆلۈپ قايتۇرۇپ كېلىشكە بولمىسا، سوپى لىيەنجاڭنى قەيەردە ئىمكانىيەت تۇغۇلسا، شۇ يەردە ئېتىۋەتسەڭ،

پۇتۇن ئىككى لىيەن ھېچ يەرگە بارالماي توزۇپ كېتىدۇ. بۇ ۋەزىپىنى سىز ساقلا. بىز بۇ ۋەزىپىنى بىر خۇداغا، بىر ساڭا ئىشىنىپ ساڭا تاپشۇردۇق. تاپشۇرۇقنى ئورۇنداپ كەلسەڭ، ساڭا قوماندانلىق شتابىدىن چوڭ ئۇنۋان، چوڭ خىزمەت بېرىلىدۇ. سوپى لىيەنجاڭ ئەسكەرلەرنى قەيەرگە باشلاپ بارىدۇ ۋە نېمە ھەرىكەت قىلماقچى بولغانلىقىنى خەلق ئارقىلىق خەۋەر بېرىپ تۇر» دەپ تاپشۇرۇپ ئۇچ ئات تەييارلاپ يولغا سېلىپتۇ. ئەمەلىيەتتە ئۇلار ئۇچ ئاتقا مىنىپ ئارقىمىزدىن ئۇچ كۈندىن كېيىن يېتىپ بارغانىدى. يۇقىرىقى ئىشلارنى يولداشلار ئاڭلىغاندىن كېيىن ماڭا كېلىپ دوكلات قىلدى. لېكىن، «سوپى لىيەنجاڭنى ئېتىۋەت» دېگەن گەپنى ھېسامىدىن قېچىپ كەتكەندىن كېيىن ماڭا كېلىپ ئايرىم ئۇقتۇردى. چۈنكى بۇ گەپنى سوپى لىيەنجاڭ ئاڭلىسا، ھېسامىدىننى ئېتىۋېتىدۇ ياكى خاتىرجەم بولمىسا قالايمىقانچىلىق چىقىدۇ، دەپ قارىغان.

بىز سەھەردە تاماقلىرىمىزنى يەپ بولغاندىن كېيىن جەڭچىلەرگە ياخشى دەم ئېلىپ يول تەييارلىقىنى كۆرۈشنى تاپشۇرۇق. شۇ كۈنى بۈتخاندىن ئاتلىنىپ مۇشۇ جايغا يېتىپ كېلىشىمىزگىچە يارىدەم قىلغان[1] لاما موكا ئۆچكىتاغ[1] ئارىسىغا يېتىپ كەلگەندە بىزدىن ئايرىلىپ بۈتخانىغا قايتىشقا ئىجازەت بېرىشنى ئۆتۈندى ۋە قولىنى كۆكسىگە قويۇپ تەزىم قىلىپ تۇرۇۋالدى. تۇخان لامانى بىز بىلەن ئىلى تەرەپكە كېتىشنى تەكلىپ قىلدى. لاما: «سىلەر مېنى ئەكېتىشنى بۇرۇنراق ئېيتقان بولساڭلار، بۈتخانىدىكى ئىشلارنى باشقا كىشىلەرگە تاپشۇرۇپ قويىاتتىم، ئەمدى ئىلاجى يوق، رەھمەت» دېدى. قوراللىق سەپداشلار يولنىڭ ئىككى ياقىسىغا تىزىلىپ تۇرۇپ كۈرەدىكى يولداشلارغا بىزدىن سالام، رەھمەت ئېيتىڭ، دەپ قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ ئۇزىتىپ قويدى. مەن ئۇنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ: «بىز

① ئۆچكىتاغ ـــ مايتاغنىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى تاغ تىزمىلىرى.

يەنە كېلىمىز» دېدىم.

بىز جەڭچىلەرگە قارىتىق تاغ ئىچىدىكى يول بىلەن مېڭىپ، كۈنەسكە چۈشىدىغانلىقىمىزنى، لاما بۇتخانىسىغا بېرىپ بىزگە يول باشلايدىغان كىشىلەرنى تاپىدىغانلىقىمىزنى ۋە تاغ ئارىسىدا يەيدىغان ئوزۇقلىرىمىزنى تەييارلايدىغانلىقىمىزنى دېدۇق. ئەمما، بەنجاڭ ۋە پەيجاڭلارغا بىزنىڭ ھازىر مايتاغنىڭ قېشىدا تۇرۇۋاتقانلىقىمىزنى، بۇگۈن كېچە مايتاغنىڭ شەرق تەرىپىدىن ئۇرۇمچى ـ شىخو تاشيولىنى كېسىپ، كۇيتۇڭنى يانداپ ئۆتۈپ جۇڭغارىيە ئويمانلىقىغا قاراپ ماڭىدىغانلىقىمىزنى، دۇشمەنلەر بىزنىڭ قەيەردە تۇرۇۋاتقانلىقىمىزنى بىلمەسلىكى كېرەك ئىكەنلىكىنى، قاتتىق سىر ساقلاش زۆرۈرلۈكىنى ئېيتتۇق. بىز مايتاغدىن قوزغىلىپ چىققاندىمۇ ئۆز ئالدىمىزغا پىلانىمىز بار ئىدى. بىز شۇ ۋاقىتدا مايتاغنىڭ شىمالىدىكى كونا كۇيتۇڭ[1] ئارقىلىق جۇڭغار ئويمانلىقىغا ماڭماي، مايتاغنىڭ جەنۇبىدا قەدىمكى ئۆتۈرۈپ تۇرغان مۇقەددەس تەڭرىتېغىنىڭ ئېدىرلىق ـ جىلغىلىرىغا قاراپ ماڭىدۇق. ئەگەر بىز مايتاغدىن چىقىپ شىمالىي تەرەپ بىلەن كۇيتۇڭ، شىخو ئەتراپلىرى، بەشخۇرجادەك مول ھوسۇللۇق دېھقانچىلىق يېزىلىرى ئارقىلىق جۇڭغار ئويمانلىقىغا قاراپ ماڭغان بولساق، خۇددى تۇز يەردە دۆڭگە مۆكۈنگەندەك ئىش بولاتتى. شىخو، ماناس، ساۋەن ناھىيەلىرى جۇڭغار ئويمانلىقى چېتىگە جايلاشقان بولۇپ، ئاشلىق ئەڭ كۆپ چىقىدىغان جايلار ئىدى. گومىنداڭ قوشۇنلىرى بىزنىڭ تۇز يەردە مېڭىۋاتقانلىقىمىزنى بىلىپ قالسا، تۆت ئەتراپىمىزنى قورشۇپ ئالىمبۇردەك قىسىپ، قۇرۇقلۇق ھەم ھاۋادىن ئوت ياغدۇرۇپ، كۆلىمىزنى كۆككە سورۇۋېتەتتى. بىز بۇ خەۋپلىك ۋەزىيەتنى ئىستراتېگىيە جەھەتتىن ئالدىن مۆلچەرلەپ قويغانىدۇق.

① كونا كۇيتۇڭ ـــ ھازىرقى كۇيتۇڭ شەھىرى ئەتراپى.

شۇنىڭ ئۈچۈن بىز دەسلەپتىلا مايتاغنىڭ شىمالىي تۈزلەڭلىكىگە ماڭماي نىشاننى مايتاغنىڭ جەنۇبىي تەرىپىدىن تەڭرىتاغ تىزمىلىرىغا، يەنى كۈنچىقىش تەرەپكە بۇرىدۇق. ئەگەر دۇشمەنلەر قوغلاپ كەلسە، بىرىنچىدىن، بىزنىڭ جەڭچىلىرىمىز قەۋەت ـ قەۋەت تاغ تىزمىلىرى ۋە ئېدىرلاردىن ئىبارەت قۇلايلىق شارائىتتىن پايدىلىنىپ، گومىنداڭ قوشۇنلىرى بىلەن ئېلىشالايتى. ئىككىنچىدىن، مايتاغنىڭ جەنۇبى، ھەيۋەتلىك تەڭرىتاغ باغرىدىكى كەڭ يايلاق ـ قىشلاقلاردا تارىختىن بۇيان ياشاپ كېلىۋاتقان ھەر مىللەت چارۋىچىلىرى بار ئىدى. ئەل ـ يۇرت بار ئىكەن، بىز يېمەك ـ ئىچمەكتىن قېينىلىپ كەتمەيتتۇق. ئۇچىنچىدىن، بىز پىيادە بولغاچقا ھەر مىللەت دېھقان ـ چارۋىچى خەلقلىرىنىڭ يارىمى بىلەن ئات، ئېگەر ـ توقۇملۇق بولۇپ قېلىشنى كۆزدە تۇتقانىدۇق. دېگەندەك ھەر مىللەت دېھقان ـ چارۋىچىلىرى يارەم بېرىپ ئاتلاندۇرۇپ قويىدى. شۇنىڭ بىلەن رەسمىي ئاتلىق قىسمىغا ئايلاندۇق. تۆتىنچىدىن، ئىلى ئىندىقىلابچىلىرىغا قوشۇلۇش سەپىرىمىزدە يولىمىزنى قىسقارتىپ تەڭرىتاغلىرىدىن ئېشىپ كۇنەسكە ئۆتۈش ئۈچۈن بايىنگۇ يايلىقى، يەنسىخەي دەرياسى، ئۇلۇجاي، بۆرتۆگگى، ئارىشاڭ ئېغىزلىرىدىن يول ئىزدەپ ماڭغانىدۇق. بىراق بۇنىڭغا ئىمكانىيەت بولمىدى. شۇڭا تاغ ئىچىدىن ماڭماسلىقىمىزمۇ گومىنداڭ قوشۇنلىرىنىڭ ئىز ـ دېرىكىمىزنى ئالالماي قايمۇقۇشىغا پايدىسى بولدى. گومىنداڭ قوشۇنلىرىغا، ماناس دەرياسىدىن ئۆتۈپ ئۇرۇمچى نەنسەنگە مېڭىشى مۇمكىن، دېگەن شەپىنى بېرىپ قويۇپ تېزدىن غەربكە، يەنى ئارقىمىزغا يېنىپ تۇيۇقسىزلا جۇڭغارىيە ئويمانلىقىغا يۇرۇش قىلدۇق. تاكتىكا بويىچە يولنىڭ نىشاننى ئىچكى ـ تاشقى دۇشمەنلەرگە سەزدۈرمەسلىك ئۈچۈن قىسقا ـ قىسقا قىلىپ بەلگىلەپ تۇردۇق. چۈنكى بەزى ئىشەنچسىز كىشىلەر بار بولۇپ قالدى. يول نىشانىنى يىراق بەلگىلەپ قويۇ-

ساق، دۇشمەننىڭ قوراللىق كۈچلىرى ئالدىمىزنى توسۇۋالىش خەۋپى بار ئىدى. دۇشمەن بىزنى xxx قىشلاقتا دەپ بىلىپ بولغۇچە بىز باشقا ئورۇنلارغا يۆتكىلىپ يۇرۇپ بىزنىڭ نەدە تۇرۇۋاتقانلىقىمىزنى بىلدۇرمىدۇق. دۇشمەن: «بۇلار جېنىدىن تويۇپ چىقىپ كەتتى. بىزگە ھۇجۇم قىلىپ كېلىدۇ» دەپ قاراپ، مۇداپىئە ھازىرلىقى بىلەن بولۇپ كەتتى. بىزنى ئىز بېسىپ قوغلاشقا جۇرئەت قىلالمىدى. بىزمۇ ئۇلارنىڭ قوغلىشىغا ئورۇن قالدۇرمىدۇق. بىزنىڭ ئىچىمىزگە كىرگۈزۈپ قويغان ھېسامىدىن لېيەنجاڭ قاتارلىق كىشىلەرمۇ بىزنىڭ قەيەرلەر بىلەن ماڭىدىغانلىقىمىز توغرۇلۇق سىر ئالالمىدى. بەزى خەۋەرلەرنى يەتكۈزگەن بولسىمۇ، بىز تېز يۆتكىلىپ كېتىپ ئۇنىڭ ئېرىشكەن خەۋىرى يالغان بولۇپ چىققاچقا، ئۇلارمۇ ھېسامىدىنىڭ خەۋىرىگە ئىشەنمەيدىغان بولۇپ قالدى. ھېسامىدىنمۇ ھەقىقىي پىلاننى بىلەلمەي بوشىشىپ كەتتى.

كەچقۇرۇن جەڭچىلەرنى تاماقلاندۇرۇپ، نۇرپاينىڭ ئىنىسىنىڭ يولباشچىلىقىدا يەنسخەي كۆۋرۈكىنىڭ شىخو تەرەپتىكى ساي بىلەن جەنۇبقا قاراپ مېڭىپ ئۇرۇمچى ـ شىخو تاشيولىغا كەلدۇق. يول باشلىغۇچى مۇھەممەت:

ـــ تاڭ يورۇۋاتىدۇ. ماڭا رۇخسەت قىلىڭلار، مەن ئەمدى قايتاي. يامان ئادەملەر كۆرۈپ قالسا، مېنى ساقچىغا تۇتۇپ بېرىدۇ. تاشيولدىن ئۆتىسەڭلار پۇتۇن قارىياغاچلىق ئورمانلىققا كىرىپ كېتىسىلەر. سىلەرنى ھېچكىم تاپالمايدۇ، ـــ دەپ بىز بىلەن خوشلاشتى.

ئالتە نەپەر جەڭچىگە تېلېفون سىملىرىنى ئۈزۈۋېتىشكە بۇيرۇق بېرىلدى. بۇلار ۋەزىپىنى تېزلىكتە ئىجرا قىلدى. ئەتىرەتمۇ تاشيولدىن ئۆتۈپ بولدى. ھېسامىدىن تاشيولدىن ئۆتكەندىن كېيىن:

ـــ بىز نەگە بارىمىز؟ ـــ دەپ سوراپ قالدى.

ـــ يەنسخەي كۆۋرۈكىگە بارىمىز، ـــ دەپ جاۋاب بەردىم.

ـــ بىز قارلىق تاغدىن ئېشىپ يۇلتۇزغا ئۆتمەكچى ئىدۇققۇ؟

ـــ ئالدى بىلەن يەنسخەيگە بېرىپ كۆۋرۈكنى ساقلاۋاتقان 8 ـ لىيەندىكى قوراللىق سەپداشلىرىمىزنى قوشۇۋالايلى، ـــ دېدىم مەن.

ھېسامىدىن بىزنى مايتاغدىن چىقىپ قارلىق تەكرىتاغلىرى بىلەن يۇلتۇزغا ئۆتىدىغان بولدى دەپ، گومىنداڭغا بەرگەن خەۋىرىنىڭ يالغان چىقىپ قالماسلىقىدىن ئەنسىرەپ يۇرگەندى، دەل شۇنداق بولدى. بىز تاشيولدىن ئۆتۈپ بولۇشىمىزغا تاڭ يورۇشقا باشلىدى. يولنى داۋاملاشتۇرۇپ، يەنسخەي بازىرىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىكى قېلىن قارىياغاچلىقتا تۇرىدىغان يوغان باش بىر خەنزۇ دېھقانىنىڭ جاكىزىسىغا چىقىپ قالدۇق.

خەنزۇ دېھقانلارنىڭ ياردەم بېرىشى

مەن ئاتتىن چۈشۈپ، دېھقانىنىڭ ھويلىسىغا مۇھاپىزەتچىم بىلەن كىرسەم، يوغان ئىككى ئىت تۇرىدۇ. بىرى باغلاقلىق، بىرى بوش ئىكەن. بىرى قاۋاپ ئالدىمىزغا يۈگۈرۈپ كەلدى. مەن: «جاكگۈيدى» دەپ ۋارقىرىدىم. كىچىك ئۆيدىن يوغان كالىتەكنى كۆتۈرۈپ بىر خەنزۇ چىقتى. قارىغاندا بۇ چاكىرى بولسا كېرەك، مەن: «جاكگۈيدەكنى چاقىر» دېسەم، ماقۇل دەپ كىرىپ كەتتى. ھايال ئۆتمەي، بىر تال قىلىپ ئۆرۈۋالغان چېچىنى بېشىغا سەللىدەك تۇرۇۋالغان، چاچ ئەتراپى پاكىز چۈشۈرۈلگەن، 50 ـــ 60 ياشلار چامىسىدىكى بىر كىشى كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ چىقتى. قولىدا ئۇزۇن غاكىزىسى بار ئىدى. بىز گومىنداڭ ئەجىدىن بۆلۈنۈپ چىققان بىلەن شەپكىمىزدىكى كاكار ۋە بىلەكىمىزدىكى بەلگىلەرنى لازىم بولۇپ قالار دەپ ئالمىغانىدۇق. بۇ خەنزۇ دېھقان بىزنى كۆرۈپ ھودۇقتى. مەن ئالدىغا بېرىپ قول ئېلىشىپ كۆرۈشتۇم. مەن تۇيۇقسىزلا:

— ئات بارمۇ؟ — دەپ سورىدىم.
— بار، — دېدى ئۇ.
ئۇ بىزنى ئۇستى يېپىلغان چوڭ ئېغىلغا باشلاپ كىردى. قارىسام ئوتتۇرا قولدەك سېمىز بەش تۇياق ئات باغلاقلىق تۇرۇپتۇ.
— ئاتلاردىن ئۇچ تۇياق بېرىڭ. ئورنىغا ئات بېرىمىز، — دېدىم.
— ماقۇل، — دېدى ئۇ. مەن ئېتى ھېرىپ قالغان جەڭچىلەرنىڭ كوماندىرلىرىنى چاقىرىپ ئۇچ ئاتنى ئېلىشقا، ھېرىپ قالغان ئاتلارنى ئەكىرىپ، ئالغان ئاتلارنىڭ ئورنىغا باغلاپ قويۇشقا، باشقا ئاتلارغا چېقىلماسلىققا بۇيرۇق بەردىم. «ئوغرى بولساڭ ئىنساپ بىلەن بول» دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ؟ مەن ئۇنىڭدىن يەنە نان سورىدىم. دېھقان، ئاشخانىنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ ئىككى — ئۇچ يۇزدەك پىشۇرۇلغان تەييار نانىنى كۆرسەتتى. ھەربىرى تۆت — بەش يۇز گرامدىن كەم ئەمەس ئىدى. نانلارنىڭ بەزىلىرى بۇرۇن، بەزىلىرى يېڭىدىن پىشۇرۇلغانكەن، ئەھۋالدىن قارىغاندا، چوڭ دېھقان ئوخشايدۇ. دېھقانچىلىق پەسلى بولغانلىقتىن دېھقانچىلىققا تەييارلىغان نانلىرى بولسا كېرەك. بولمىسا بۇ كىشىدە شۇنچە جىق نان بولۇشى ناتايىن. ھويلىدىكى تاراق — تۇرۇقتىن دېھقانىنىڭ خوتۇن، بالا — چاقىلىرى ئويغىنىپ ھويلىغا چىقىپ قارىشىپ تۇردى. تۆت — بەش چاكىرىمۇ ھويلىغا چىقتى. دېھقان ئاشپىزىگە نانلارنى داس، چېلەك ۋە سېۋەتلەر بىلەن ھويلىغا ئاچىققۇزدى. ئىككى لېيەنىڭ زاپچوزلىرى جەڭچىلىرىگە بىردىن نان تەقسىم قىلدى. جەڭچىلەر سىرتتا تۇرغۇزۇلغانىدى. بۇنداق ئورۇنلارغا جەڭچىلەر ياكى كومانداىرلارنىڭ قالايمىقان كىرىشىگە رۇخسەت قىلمايتتىم. چۇنكى يامان ئاقىۋەتنىڭ كېلىپ چىقىشىدىن ئېھتىيات قىلاتتىم. مەن ئۇنىڭدىن ئاتلارغا يەم سورىۋالدىم ۋە ھەربىر ئاتقا بىر شېكىدىن

ئارتۇق بەرمەسلىككە بۇيرۇق بەردىم. ئارتۇق بېرىپ قويۇلسا بۇرۇن يايلاقتا يۇرۇپ بوغۇز بېرىلمىگەن ئاتلار ئاغرىپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى. دېھقاندىن ئالغان نەرسە — كېرەكلەرنى زاپچوزلار تەقسىم قىلىپ بولدى. ئاتلار بوغۇز يەۋاتىدۇ. بىز نان بىلەن قۇرۇق ناشتا قىلىۋاتىمىز. مەن 9 — لېيەنىڭ زاپچوزى سېلىم ئىسكەندەرنى چاقىرىپ، ئالغان نەرسىلەرنىڭ پۇلىنى تۆلەشنى تاپشۇردۇم. مەن سىرتقا چىقىپ كەتتىم. سېلىم ئىسكەندەر ئارقامدىن چىقىپ پۇلنى ئالغىلى ئۇنىمىدى، دەپ دوكلات قىلدى.
كۇنمۇ چىقتى. مەن نېرىراق جايدا يوغان ھويلىنىڭ ئۇستىگە موما ياغاچقا قادالغان گومىنداڭنىڭ بايرىقىنى كۆرۈپ قالدىم ۋە دېھقانىنى چاقىرىپ بايراق كۆرۈنگەن جاينى كۆرسەتتىم:
— بۇ يەردە گومىنداڭ ئەسكەرلىرى بارمۇ؟ — دەپ سورىدىم.
— بايراق مەكتەپنىڭ ئۇستىدىكى موما ياغاچقا ئېسىلغان بايراق، ئۇ يەردە گومىنداڭنىڭ بىر پەي قوراللىق ئەسكىرى تۇرىدۇ، — دېدى ئۇ جاۋابەن.
— بىز كەتكەندىن كېيىن گومىنداڭ ئەسكەرلىرى باشلىقىغا بېرىپ، مايتاغدىن قاچقان ئوغرىلار مېنىڭ ئۆيۈمدىن ئات، نان، بوغۇزلارنى بۇلاپ كەتتى، دەپ مەلۇم قىلىڭ. بولمىسا گومىنداڭ ئەمەلدارلىرى ئوغرىلارغا ياردەم قىلىپسەن دەپ سىزگە ئازار بېرىدۇ دېدىم، — دېھقانغا.
مايتاغدىن قاچقان ئوغرىلار، دېگەن سۆزۈمنى ئاڭلاپ بوۋاينىڭ چىرايى ئۆڭۈپ، ھودۇقۇپ قالدى.
— قورقماڭ، — دېدىم.
— مەن قورقمىدىم. سىلەر ئۆزۈڭلارنى ئوغرى دەيسىلەر، مېنىڭ نەرسە — كېرەكلىرىمنى سوراپ ئېلىۋاتسىلەر ھەم پۇل تەڭلەۋاتىسىلەر، قايسىسى راست؟ سىلەر سوۋېت ئەسكەرلىرىمۇ؟
— ياق، ئۇنداق ئەمەس، سىز بېرىپ گومىنداڭ ئەمەلدارلىرىغا خەۋەر قىلىڭ.

— بۇ گېپىڭىز ياخشى بولدى. بۇ ياخشى چارە، مەن باراي.

بۇ گېپىم ئۇنىڭغا يېقىپ قالدى بولغاي، ماڭا ئىككى بارمـ
قىنى جۇپلەپ ئېڭىشىپ تۇرۇپ تەزىم قىلدى. مەن، بۇنداق
قىلماڭ، بىز سىزگە رەھمەت ئېيتىمىز. بۇنداق قىلىش ھاجەتـ
سىز، دەپ قول ئېلىشىپ خوشلىشىپ بەشخۇرجا مەھەللىسىگە
قاراپ ماڭدۇق. بەشخۇرجا كۆيتۇڭنىڭ بىر يېزىسى بولۇپ، بۇـ
رۇن بەش ئائىلە جايلاشقانىكەن. سائەت 12لەردە بەشخۇرجىغا
يېتىپ باردۇق. ئالدىمىزدا ماڭغان ئاتلىق رازۋېدكىچىلار مەھەلـ
لىگە كىرىش بىلەن بەش ـ ئالتە پاي ئوق ئېتىلدى. مەن پارـ
تىزانلار ئەترىتىنىڭ ئوتتۇرىسىدا كېتىپ باراتتىم. ئوق ئاۋازـ
نى ئاڭلاش بىلەن ئەھۋالنى بىلىپ قوماندانلىقنى كۆچەيتىش
ئۈچۈن مۇھاپىزەتچىم بىلەن ئالاقىچىلەرنى ئېلىپ ئات چاپتۇـ
رۇپ بارغۇچە ئوق ئاۋازى خېلى كۆپەيدى. يېتىپ بارسام، ئۆزـ
لىرىنى ئۆزى قوغداش ئۈچۈن ئىككى ـ ئۈچ تالدىن ئوقى بار
كونا توققۇزئاتار بىلەن قوراللانغان دېھقانلار ئىكەن. رازۋېدكىـ
چىلار ئۇ ياقتىن، بۇ ياقتىن ئات سېلىپ قوغلاپ يۇرۇپ قولـ
دىكى مىلتىقلىرىنى بىر يەرگە يىغىپ قويۇپتۇ. خەنزۇ پارـ
تىزانلاردىن بىرى ئوق تېگىپ، يېنىڭ يارلىنىپتۇ. مەن بارغاـ
دىن كېيىن:

— سىلەرنىڭ ئەترەت باشلىقىڭلار كىم؟ — دەپ سورىدىم.

— مەن! — دېدى، كەڭ بىسلىق، قىزىل لېنتىلىق قىلىچ ئاسقان 40 ياشلاردىكى خەنزۇ ئۆزىنى تونۇشتۇرۇپ.

— كىم؟

— مەن، — دەپ جاۋاب بەردى ھېلىقى كىشى.

مەھەللىنىڭ ئەتراپلىرىغا پوست قويدۇق. ئەسكەرلەرنىڭ ئارقىسى يېتىپ كەلگۈچە چۈش ۋاقتى بولۇپ قالدى. بەزى ئەھۋاللارنى سوراپ بولۇپ، بىزگە مەھەللىدىن نان يېقىپ بېـ
رىشنى تاپىلىدىم. كەنتنىڭ باشلىقى بىز يىغىپ قويغان ئادەمـ

لىرىدىن بىر ـ ئىككىسىنى سورۇشتۇرۇپ مەھەللىگە كىرىپ كەتتى. يېرىم سائەتتىن ئارتۇقراق ۋاقىت ئىچىدە كونا، يېڭى پىشۇرۇلغان، قورۇتۇلغان جىڭمىلارنى سېۋەتلەردە كەلدى.

جىڭمىلار تەقسىم قىلىپ بېرىلدى. مەن كەنت باشلىقىدىن:

— سىلەرگە گومىنداڭ قوماندانلىق شتابى قانداق يوليورۇق بەردى؟ — دەپ سورىدىم.

— بۇگۈن ئىككى كۈن بولدى، شىخو ساقچى ئىدارىسىدىن ئۈچ كىشى چىقىپ، مايتاغدىن بىر تۇەن ئەتراپىدا چەنتۇ[1] ئەسـ
كەرلەر يۇز ئۆرۈپ قېچىپ چىقىپ، تېنەپ نەگە بېرىشنى بىلمەي يۇرىدۇ. بىزنىڭ 2 ـ تۇەن ئاتلىق ئەسكەرلىرىمىز ئۇلارنى قورـ
شاپ، ئوتتۇرىغا ئېلىۋالدى. پات ئارىدا يوقىتىدۇ. ئۇلاردىن قۇـ
تۇلۇپ قالغانلار بولسا تۇتۇڭلار، دەپ بۇيرۇق بېرىپ قويۇپ كەتـ
تى. شۇڭا سىلەرنى شۇلارمىكىن دەپ قارشىلىق قىلغانىدۇق، — دېدى. مەن:

— بىز شۇلارنى قوغلاپ كېتىپ بارىمىز، — دېدىم ئۇلارغا.

بىز تۇتقان ئادەملەرنى مىلتىقلىرى بىلەن قويۇپ بەردۇق. ھېرىپ چارچىغان جەڭچىلەرمۇ يېتىپ كېلىشتى. ئارقىمىزدا كېلىۋاتقان رازۋېدكا بەندىدىن ھېساملىدىن لىيەنجاڭ قېچىپ كەتـ
تى، دېگەن خەۋەر كەلدى. بۇ خەۋەرنى ئەكەلگەن رازۋېدكىچىلار ـ
دىن شۇنداق خاپا بولدۇم. ئەمدى تۇتۇشنىڭ ئىلاجى يوق ئىدى. سۇرۇشتە قىلسام ھېساملىدىن بەشخۇرجا مەھەللىسىدە ئېتىشىش باشلىنىش بىلەن بىزنىڭ ئالدىنقى سەپنىڭ ئەھۋالىنى كۆزىتىش ئۈچۈن كەتكەنلىكىمىزدىن پايدىلىنىپ، «مەن چوڭ تەرەت قىلـ
مەن، سىلەر مېڭىپ تۇرۇڭلار» دەپ ئارقىدا قېلىپتۇ. تۇردى «ئاشىق» ئىسىملىك روھىي كېسەل جەڭچىمىز ئەڭ ئارقىدا كېـ
تىۋاتقانىكەن. بۇ جەڭچىنى، سەن ھېرىپ قاپسەن، مەن كۆتۇـ

① چەنتۇ — گومىنداڭ ۋاقتىدا بەزىلەر ئۈيغۇرلارنى شۇنداق دەپ ئاتايتتى.

رۇۋالاي، دەپ مىلتىق ۋە ئوقنى ئالداپ ئېلىۋاپتۇ. مەۋقەسىز يولۋاس[1] بەنجاڭنى ئەگەشتۇرۇپ گومىنداڭ تەرەپكە قاراپ قېچىپتۇ. ئۆزۈم بېرىپ قارىسىنى كۆرسەملا ئېتىپ تاشلاي دەپ ئارقامغا ياندىم. لېكىن، قېچىپ كەتكىلى بىر سائەتتىن ئاشقان لىقتىن ئامال بولمىدى. تۇردىئاخۇن جەڭچىمىز مىلتىقسىز قايتىپ كەلدى.

مەن ئەسلىمەمنىڭ مۇشۇ جايىغا كەلگەندە يوغان باش خەنزۇ دېھقان بىلەن كېيىن قانداق قىلىپ ئۇچرىشىپ قالغانلىقىم ئۇستىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتەي:

1950 ـ يىلى 1 ـ ئايلاردا كەڭسای ئاتلىق 2 ـ پولك كومانـدىرلىقىغا تەيىنلىنىپ، ئالاۋۇسۇنغا، كېيىن يەنسىخەي بازىرىدىكى بۇرۇنقى مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى جايلاشقان مەيدانغا يۆتكىلىپ كەلدىم. بازاردىكى مەھەللە جامائىتى ھال سوراپ كۆرۈشكىلى پولك شتابىغا كەلدى. مەن جامائەتتىن: «يوغان باش خەنزۇ دېھقان بارمۇ، ھازىر نېمە قىلىۋاتىدۇ؟» دەپ سورىسام، ئۇلار «بار» دېيىشتى. سوپى لىيەنجاڭ كېلىپ سېنى سورىدى، دەپ ئېيتىپ قويغانغا ئوخشايدۇ. يوغان باش خەنزۇ دېھقان ئايالىنى ئېلىپ، بەشخۇرجىدىكى خەنزۇ دېھقانلاردىن تۆت ـ بەشى بىلەن 40 ـــ 50 دانە تۇخۇم، ئىككى ـ ئۈچتەك توخۇ ئېلىپ كۆرۈشكىلى كەپتۇ. بۇ مېھمانلار بىلەن پولك شتابىدا قىزغىن پاراڭ سېلىشىپ مۇڭداشتۇق. يوغان باش خەنزۇ ئۇزۇن چاچلىرىنى ئالدۇرۇۋېتىپتۇ.

ـــ چېچىڭىز قېنى؟ ـــ دېدىم، گەپ ئارىسىدا چاقچاق قىلىپ.

ـــ ھازىر يېڭى زامان ئەمەسمۇ، شۇنىڭغا لايىق بولدۇم ـ دە، ـــ دېدى ئۇ كۈلۈپ.

① يولۋاس ئازادلىقتىن كېيىن تۇرمە جازاسىغا ئۇچرىدى. ھېسامىدىن كېيىن قاتتىق پۈشايمان قىلىپ ئۆلۈپ كېتىپتۇ.

ـــ بىز سىلەرنىڭ جاڭزىغا چۈشۈپ تاماقلىنىپ كەتكەندىن كېيىن گومىنداڭ ئەمەلدارلىرى سىلەرگە، ئوغرىلارغا يارەدەم قىلىپسەن دەپ ئازار بەردىمۇ؟

ـــ سىزنىڭ مەسلىھىتىڭىز بويىچە گومىنداڭنىڭ پەيجاڭىغا بېرىپ ئېيتتىم. ئۇ، ئوغرىلار بارمۇ، يوق؟ دەپ سورىدى. قېچىپ كەتتى دېسەم، قېچىپ كەتكىنى ياخشى بوپتۇ. ئەمدى ماڭا باشقا گەپ ـ سۆز قىلماي، ئۆيۈڭگە ياخشى قارا دېدى.

ـــ سىلەرنى دەسلەپتە ئۆز ئەسكەرلىرىمىز ئىكەن دەپ ئويلاپتۇق، ـــ دېدى بەشخۇرجىدىكى ھېلىقى كەنت باشلىقى، ـــ چۈنكى، سىلەردە گومىنداڭنىڭ كىيىم فورمىسى، كاكار ۋە بەلكتىكى بەلگىلەر بار ئىكەن. ئەگەر مايتاغدىن قاچقان ئوغرىلار بولسا بىزنى بۇلاپ ـ تالاپ ئۆزلىرىمىزنى ۋە بالا ـ چاقىلىرىمىزنى ئۆلتۈرۈپ تاشلايتتى. ئۆيلىرىمىزگە ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈۋېتەتتى. بىز ئۇلارغا ئوق ئېتىپ قويغانلىقىمىز ئۈچۈنلا قورالىلارنى تارتىۋالدى. لېكىن، كېيىن يەنە قايتۇرۇپ بەردى. بۇلار مايتاغدىن قاچقان بولسا، بۇنداق قىلمايتتى، دەپ تەھلىل قىلىپ كۆردۇق. سىلەر بەشخۇرجا يېزىسىدىن كېتىپ تۆت كۈندىن كېيىن گومىنداڭنىڭ بىر لىيەن ئەسكىرى كېلىپ، مايتاغدىن قاچقان ئوغرىلار كەلدىمۇ دەپ سورىدى. بىز، بۇنىڭدىن تۆت كۈن بۇرۇن ئۇيغۇر ئەسكەرلەر كېلىپ، ئۇلارنى قوغلاپ كەتتى دېسەك، گومىنداڭ ئەسكەرلىرى، قاپاق باشلار، ئۇلار شۇ ئوغرىلار ئەمەسمۇ، دەپ تىللاپ ئۇرغىلى تاس قالدى. بىز شۇنىڭدىن كېيىن سىلەرنى بىلدۇق.

بىز كۈلۈشۈپ كەتتۇق. بىزدىن ھال سوراپ كەلگەن يوغان باش خەنزۇ دېھقان ۋە بەشخۇرجادىن كەلگەن خەنزۇ دېھقانلارغا ئاددىي بولسىمۇ زىياپەت بېرىپ ئۇلارنىڭ ئۆز ۋاقتىدا بىزنىڭ سەپىرىمىزگە بەرگەن ياردەملىرىگە رەھمەت ئېيتتۇق. يوغان باش خەنزۇ دېھقان:

— باشتىراق بۇنداق ئەھۋاللارنى بىلگەن بولساق، جىقىراق ياردەم قىلغان بولاتتۇق، — دەپ چاقچاق قىلدى.

شۇنىڭدىن كېيىن ئۆزئارا يوقلىشىپ، مۇڭدىشىپ تۇردۇق. شۇنداق قىلىپ، يېقىن دوستلاردىن بولۇپ قالدۇق. ئىتتىپاقلىقىمىز كۈچەيدى. بۇ دوستلۇق، ئىتتىپاقلىقىمىز ئىنقىلابىي ھەرىكەت جەريانىدا سىنالغان دوستلۇق ئىدى.

بەشخۇرجا قېلىن قارىياغاچلىق قىشلاق ئىدى. ئەتراپلىرى ئېگىز ئۆسكەن قومۇشلۇق بولغانلىقتىن، گومىنداڭچىلار قوغلاپ كەلسە ياكى ئالدىمىزنى توسۇسىمۇ ئىستراتېگىيىلىك ئورنى ياخشى جاي بولغاچقا بىر كېچە قونۇپ ئاۋارە ئاتلىرىمىزنى دەم ئالدۇرماقچى بولغانىدۇق. ئەمدى پىلاننى ئۆزگەرتمەي بولمىدى. چۈنكى، خائىن ھېسامىدىن لىەنجاڭ قېچىپ كەتتى. كېيىن كۇ-تۇلمىگەن خەتەرلىك ئەھۋاللاردىن ساقلىنىش ئۈچۈن چېپەيزىگە مېڭىشقا بۇيرۇق بەردۇق. بەشخۇرجادىكىلەرگە دەپ ئىككى ئاتنى يەتكۈشلىۋالدۇق.

ئۇلانبۇلاقتا تۇيۇقسىز يۈز بەرگەن ئۇرۇش

بەشخۇرجادىن كەچقۇرۇن سائەت تۆتتە قوزغىلىپ، قېلىن سۆكسۆكلۈك ۋە قۇم بارخانلىرىنى كېزىپ سائەت ئونلاردا چې-پەيزىگە يېتىپ كەلدۇق. چارچاپ كەتكەن جەڭچىلەرنى دۆڭ ۋە قومۇشلۇقلار ئارىسىدا دەم ئېلىشقا توختىتىپ قويۇپ، ئەتراپلارغا پوست قويدۇم. مەن نۇرباي بەرگەن مەخمەل تاشلىق قارا قازاق قۇلاقچىسىنى ھەم يۇنۇس ئاكا بەرگەن چىبەرقۇت تاشلىق قازاقچە جۇۋىنى كىيىپ خۇددى بىر قازاق بايلىرىدەك ياساندىم. جۇۋىنىڭ ئىچىگە ماۋزۇرنى تىقىپ، يانچۇقۇمغا كىچىك يان قورالمىنى سېلىپ ئۆزۈم يالغۇز رازۋېدكا قىلىش ئۈچۈن چېپەيزى مەھەللىسىگە كىردىم، مەھەللىنىڭ چېتىدە بىر گو-

مىنداڭ ئەسكىرى پوستىتا تۇرغانىكەن. قاراڭغۇل يۇگۇرۇپ كېلىپ پروپىسكا (مەخپىي بەلگە) سورىدى. مەن جاۋاب قايتۇردۇم. چۈنكى، پروپىسكىنى بىر ئايدا بىر قېتىم تارقىتاتتى. بۇ ئەخ-مەقلەر پروپىسكىنى ئۆزگەرتمىگەنلىكتىن مەن تېخىمۇ يۇرەك-لىك ھالدا ئىچكىرىلەشكە تىرىشتىم (جاسۇسلارغا پروپىسكىلار-نى بېرەتتى). مەھەللە ئوتتۇرىسىدىكى سارايلاردا گومىنداڭنىڭ ئەسكەرلىرى ئورۇنلاشقانىكەن. بۇ تۇمەن شېڭ شىسەينىڭ ئاتاق-لىق ئاتلىق تۇمنى ئىدى. ئەھۋالدىن قارىغاندا، ئەسكەرلەر بىر يەرگە بېرىشقا ناھايىتى قىزغىن تەييارلىق قىلىۋاتقاندەك تۇراتتى. ھېچكىمنىڭ مېنىڭ بىلەن كارى بولمىدى. بىراق مەھەل-لىدە مېنىڭدىن باشقا پۇقرا يوق بولغاچقا، چېنىپ قالمىسۇن دەپ قەدىمىمنى تېزلىتىپ، بىر دوقمۇشتىن ئايلىنىپ مەھەل-لىنىڭ چېتىگە چىقىپ قالدىم. بىردەم مېڭىپ يالغۇز بىر قو-رۇنىڭ ئالدىغا باردىم. قارىسام بىر قازاق بوۋاي يۈك ئارتىلغان كالىنى تۇتۇپ قورۇنىڭ ئالدىدا ئولتۇرىدۇ. بىر ياش چوكان بە-لەن بىر قازاق يىگىت ئۆيدىن يۈك ـ تاق ۋە باشقا نەرسىلەرنى ئاچىقىپ كالىغا ئارتىۋېتىپتۇ. مەن سالام بېرىپ نەگە بارىدى-غانلىقىنى سورىدىم. ئۇلار:

— بۇگۈن بەشخۇرجىغا 400 ئاتلىق رۇسلار چۈشۈپتۇ، بۇ-گۈن كەچتە بۇ يەرگە كېلىدىكەن. رۇسلار كېلىپ ئۇرۇش بولۇپ قالسا، ئوقنىڭ ئارىسىدا قالمايلى دەپ كۆچۈپ كەتمەكچى بو-لۇۋاتىمىز، — دېدى. مەن كۆرگەن گومىنداڭ ئاتلىق ئەسكەرلە-رىنىڭ سىرى ئېچىلدى. مەن بۇ ئاقساقالغا كېچە بەشخۇرجىغا كەلگەن رۇس ئەسكەرلىرى بىز بولىمىز، دېيىشمىگىلا:

— ۋاي خۇدايىم قانداق قىلىمىز ئەمدى؟ — دەپ ۋارقىرا-دى. مەن:

— قورقماڭ، سىلەر بىلەن مەسلىھەت قىلىدىغان ئىشىمىز بار، — دەپ ئاقساقالنى خاتىرجەم قىلدىم.

ئۇنىڭ ئوغلىنىمۇ چاقىرىپ بار ئەھۋالنى ئېيتتىم:

— بىزگە ياردەم بەرسەڭلار، — دەدىم مەن ئۇلارغا، — بىزنى تاللىق ياكى چىگىشۇ ئارقىلىق غۇلجا يولى تەرەپكە ئاپىرىپ قويساڭلار.

ئۇلار پىكرىمىزگە قوشۇلۇپ رازى بولدى.

— بۇگۈن ئۇچ كۈن بولدى، — دېدى يىگىت، — تاللىققا 200دەك قوراللىق ئاتلىق ئەسكەرلەرنى ئاپىرىپ قويۇپ كەلدىم. تاللىق بىلەن ماڭغىلى بولمايدۇ.

— ئۇنداق بولسا قايسى تەرەپ بىلەن ماڭمىز؟

— سىلەرنى ئۇلانبۇلاق① بىلەن باشلاپ ئۆتۈپ، بورتالاغا يەتكۈزۈپ قويماي.

مەن ئىنتايىن خۇش بولۇپ، كۆپ رەھمەت ئېيتتىم. ئوغلىنىڭ بۇ ئىشىغا بوۋايمۇ، كېلىنىمۇ رازى بولدى. شۇنىڭ بىلەن يىگىتنى باشلاپ جەڭچى سەپداشلىرىمنى قوم دۆڭلىرى ئارىسىدىن تەستە تاپتىم. ئەگەر ئات كىشنىمىگەن بولسا تېپىش قىيىن ئىدى. بارساق يولداشلار ئۇخلاپ كېتىپتۇ. ئالاقىچىلار ئارقىلىق بوۋاينىڭ ئائىلىسىدىكىلەرگە بەش تاختا چاي، بىر كىيىملىك چىبەرقوت ۋە باشقا ئوشۇشاق ـ چۈشۈك نەرسىلەرنى ئېلىپ بېرىپ ئۇلار بىلەن خوشلاشتۇق. يول باشلىغۇچىغا زاپاس ئاتتىن بىرنى بېرىپ دەرھال يولغا چىقتۇق. بۇگۈن تۇنده چېپىزى مەھەللىسىدىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ كەتمەسەك بولمايتتى. چۈنكى، چېپىزىدىكى گومىنداڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرىنىڭ ئۇ ياق ـ بۇ ياقلارغا ئالدىراشلىق بىلەن ئات چاپتۇرۇپ يۈرۈشلىرىگە قارىغاندا، ئۇلار بىزنىڭ چېپىزى ئەتراپلىرىغا كېلىپ قالغانلىقىمىزدىن خەۋەر تاپقاندەك تۇراتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، بىزنىڭ 8 ـ لىيەندىكى تۆمۈرئاخۇن دېگەن جەڭچىمىز قانداقسىگە بولۇپ چېپىزى ئەتراپلىرىغا كېلىپلا بىزدىن ئايرىلىپ قېلىپ يوقلىپ كەتتى. كېيىن ئۇقۇشىمىزچە مەھەللىدىكى بىر چوڭ هويلىدا تۇرغان گومىنداڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرىنىڭ قېشىغا بېرىپ چاندۇرۇپ قويۇپ، گومىنداڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرىگە تىرىك تۇتۇلۇپ قاپتۇ. يۇقىرىقى ئەھۋاللارنى كۆزده تۇتۇپ هوشيارلىقىمىزنى ئاشۇردۇق. ئەسكەرلىرىمىز يول يۈرۈشته مۈگدەپ سەپتىن ئايرىلىپ قېلىش ئەھۋاللىرى يۈز بەرگەچكە، هوشۇر مولىنىڭ لىيەننىڭ ئارقىسىدىن مېڭىشقا ئورۇنلاشتۇردۇق.

تاڭمۇ ئاتتى، چېپىزى قىشلىقىدىن خېلى يىراقلىشىپ، قۇمتاغقا بېرىۋالدۇق. قۇمتاغنىڭ ئىچىده ئازراق سۇ بولغانلىقى ئۈچۈن قوي باقىدىغان ئۈچ ـ تۆت ئۆيلۈك چارۋىچى بار ئىكەن. بىز بۇلاردىن يەتته ـ سەككىز قوي سېتىۋالدۇق. قازاق چارۋىچىلارنىڭ ياردىمى بىلەن جەڭچىلەر تۆت ئائىلىگە بۆلۈپ گۆشنى پىشۇرۇپ يېيىشتى. مېڭىشقا تەييارلىق قىلىۋاتساق چېپىزى تەرەپته قويۇلغان پوستتىن بىر قىسىم ئەسكەرلەر كېلىۋاتقىدۇ دېگەن خەۋەر كەلدى. جەڭچىلەرنى ئاتلاندۇرۇپ، ئۇلارنى ئامبۇر شەكلىده ئوتتۇرىغا ئېلىپ جايلىماقچى بولدۇق. بىراق دۈشمەنمۇ ياكى بىزدىن كېچىده ئايرىلىپ قالغانلار كېلىۋاتامدۇ، ئارقىلىق يىراق بولغاچقا، بىرنېمە دېگىلى بولمىدى. هەرهالدا ئېھتىيات ئۈچۈن تەييارلىق قىلدۇق. مۇهەممەت «مازا» (چوقۇر) دېگەن كىچىك جەڭچىمىز بار ئىدى. تەكشۈرۈپ كېلەي دەپ ئات چاپتۇرۇپ كېتىپ ئۇلارغا قوشۇلۇپ كەتتى. بىزدىن ئايرىلىپ قالغان ئۆمەرجان كېرىمۇفنىڭ رەهبەرلىكىدىكى جەڭچىلىرىمىز يېتىپ كەلدى.

ئۆمەرجان كېرىموف رەهبەرلىكىدىكى بىر پەي بەشخۇرجىدىن چىقىپ جۇڭغار ئويمانلىقىنىڭ جاڭگىلى ئىچىگە كىرگەنده، گۈگۈم ۋاقتى بىلەن دەم ئالمىز دەپ توختاپ ئېزىپ كېتىپتۇ. بىز مېڭىۋېرىپتۇق. كېچە چېپىزىگە كېلىپ قوشۇنىنى سەپكە

① ئۇلانبۇلاق — جۇڭغار ئويمانلىقىدىكى بىر بۇلاقنىڭ ئىسمى.

تۇرغۇزغاندا ئۆمەرجاننىڭ پەيى يوقلۇقىنى ھەم تۇخان باشلىق مايتاغ ئەزالىرىدىن بىرقانچىسى ئايرىلىپ قالغانلىقىنى بىلدۇق. ئۆمەرجاننىڭ يولدا ئىككىلىنىپ بىزدىن ئايرىلىپ قالغانلىقىنى ئۇلار قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئۇقتۇق. ئۆمەرجان يېرىم كېچىدە بىرنەچچە جەڭچىگە:

ــ سوپى لىيەنجاڭلاردىن ئايرىلىپ قالدۇق. كېچىدە نەگىمۇ بارارمىز، ــ دەپ يولداشلارنى چېكىپ باققان. قۇربان روزى گېپىي ئاشكارا يولداش بولغاچقا:

ــ ئۆمەرجان ئاكا، سىز، بىز قوشۇندىن ئايرىلىپ قالدۇق دەپ ئىككىلىنىپ قالدىڭىز. سىز ماڭغان يولىڭىزدىن چېكىنمىڭىز قالغانلار نېمە قىلماقچى، بۇ يولدا مېڭىشقا قەسەم بەردۇق. سىز ماڭمىسىڭىز، بىز ماڭمىز. يۇرتداشلار، سوپى لىيەنجاڭنى تاپمىزمۇ؟ قېنى غەيرەت قىلايلى! ــ دەپ يولداشلارغا مەدەت بېرىپتۇ.

ئۆمەرجان ئىلاج يوق كەينىمىزدىن كېلىپتۇ.

تۇخانلار سەپتىن ئايرىلىپ قالغاندىن كېيىن، كۇن چىقىش ئالدىدا بىر قازاق ئۆيىنى تېپىپتۇ.

تۇخان قازاق يولداشقا:

ــ ئادىشىپ قالدۇق. بىز بىر تۇەن ئادەم ئىدۇق. بىزنى ئىز قوغلاپ شۇ قىسمىغا يەتكۇزۇپ قويىسىڭىز، سىزنى ئوبدان رازى قىلساق، ــ دەپ ئىلتىماس قىلىپتۇ.

بۇ، مۇھەممەت دېگەن موللا كىشى ئىكەن، مەن يەتكۇزۇپ قويماي دەپ ۋەدە بېرىپتۇ. تۇخان شۇ ھامان قولىدىكى ئىككى مىسقال ئالتۇن ئۇزۇكىنى چىقىرىپ يول باشلىغۇچى كىشىنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويۇپتۇ. مۇھەممەت ئۇلارنى باشلاپ، ئىز قوغلاپ كەچقۇرۇن يەتكۇزۇپ كەلدى. بىز خۇشال بولۇپ بۇ كىشىنى 200 سوم پۇل بىلەن مۇكاپاتلىدۇق. زاپاس پىشۇرۇۋالغان بىر قوينىڭ گۆشىنى ئۆمەرجاننىڭ پېيىگە بېرىپ، ئۇلارنىڭ

قورسىقىنى تويغۇزدۇق. شۇنىڭدىن كېيىن جەڭچىلەرگە غەيرەت قىلىپ ۋە ھوشيار بولۇپ قوشۇندىن ئايرىلىپ قالماسلىق ھەققىدە تەربىيە بەردۇق.

شۇ كۇنى كەچقۇرۇن جۇڭغار ئويمانلىقىدىكى قېلىن سۆكسۆك جاڭگىلىغا بېرىپ قالدۇق. سۆكسۆكنىڭ ئېگىزلىكى ئادەم بويىدىن ئېگىز، يوغانلىقى ئادەم بېلىدەك ھەم تىك ئۆسكەن بولۇپ، ئاجايىپ چىرايلىق كۆرۇنەتتى. 5 ــ ئاي بولغانلىقتىن بىخ ئۇرۇپتۇ. بەزىلىرى قۇرۇپ قاقشال بولۇپ يېقىلىپ چۇشۇپ چىرىپ كېتىپتۇ. ئايدىڭدا سۆكسۆك جاڭگىلىغا كىرىپ قالغانلىقىمىزدىن ئاتلىق كېتىۋاتقان جەڭچىلىرىمىزنىڭ ئۇيقۇلىرى ئېچىلىپ كەتتى. بۇنداق يوغان سۆكسۆك ئوتۇننى ئۆمرىمىزدە كۆرۇپ باقمىغانلىقىمىز ئۇچۇن ھەيران قېلىشتۇق. بەزىلىرى، سۆكسۆك دېگەن گەپنىمۇ ئاڭلاپ باقمىغانكەنمىز دېيىشتى. جۇڭغار ئويمانلىقىدىكى بۇ پايانسىز جاڭگاللىقنىڭ ۋەتىنىمىز نېكى بايلىقى ئىكەنلىكىگە خۇش بولدۇق. بەزى يولداشلىرىمىز، بۇ جاڭگال شەھەر ــ يېزىلارغا يېقىن بولغان بولسا سۆكسۆك ئوتۇنلارنىڭ ئۆزى تۇرماق يىلتىزلىرىمۇ قالمىغان بولاتتى، دېيىشتى. بىز بىر ــ بىرىمىز بىلەن جۇڭغار ئويمانلىقى قانچە ئەسىرلەردىن بېرى شۇنچىلىك چوڭ جاينى ئۆز باغرىغا بېسىپ ياتقاندۇر. نېمىدېگەن گۇزەل ــ ھەا! دېيىشتۇق.

يول باشلىغۇچى قازاق يىگىتىمىز ئالدىمىزدا جەنۇبقا قاراپ مېڭىۋاتىدۇ. بىز ئارقىسىدىن ھەربىي سەپ بويىچە كېتىپ باردىمىز. يېرىم كېچە بولۇپ قالدى. جەڭچىلەرگە سىنچىلاپ قارىسام ئات ئۇستىدە مۇگدەپ، بوينى تۇتمىغان بالىدەك كېتىپ بارىدۇ. بۇنىڭ ئالدىنى ئالمىساق قىيىن بولىدىغاندەك تۇرىدۇ. ئۆزۇممۇ چارچاپ كەتتىم، ئىلاجىم يوق، يول باشلىغۇچىنىڭ ئېتىنى توختاتتىم. قازاق يىگىت ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ قايسى تەرەپكە قاراپ ماڭغان بولساق شۇ تەرەپكە قاراپ تۇردى.

سەپ سوزۇلۇپ كەتكەن بولسىمۇ جەڭچىلىرىمىز ئارقا ـ ئارقىدىن يېتىشىپ كەلدى. مەن قازاق يىگىتكە: «بىرئاز دەم ئالايلى» دېدىم. جەڭچىلەر ئاتتىن چۈشۈپ يىراققا كەتمىسۇن، مۇشۇ يەردىلا دەم ئالسۇن، ھەربىر پەي ئۆز ئالدىغا پوست قويسۇن، دەپ ئالاقىچىلار ئارقىلىق كوماندىرلارغا بۇيرۇق بەردۇق. قازاق يىگىت ئاتتىن چۈشۈپلا قولىدىكى قامچىسىنى بىر مېتىردەك ئالدىغا تاشلاپ قويۇپ، «مېنىڭ ئالدىمغا كىشى ئۆتمىسۇن» دېدى. بېشىنى قامچا تەرەپكە توغرىلاپ دۇم ياتتى. مەن بۇ يىگىتنىڭ يول باشلىشىغا قايىل بولدۇم. كونىلارنىڭ «يولنى كارۋاندىن سورا» دېگەن سۆزلىرى ئېسىمگە كەلدى. مەن نەچچە سوتكا ئۇخلىماي قىينالغانىدىم. كۆزۈمنىڭ ئاچچىقىنى چىقىراي دەپ بىر يوغان سۆكسۆك كۆتەككە بېشىمنى قويۇپ قاتتىق ئۇخلاپ كېتىپتىمەن. بىرى كۆزۈڭنى ئاچ دېگەندەك قىلدى، دەرھال كۆزۈمنى ئېچىپ قارىسام، تاڭ سۈزۈلەي دەپتۇ. جاڭگال ئىچىدىكى تورغايلار چىرايلىق ناۋاسى بىلەن سايراپ كېتىپتۇ. بۇ ئاۋازلار قۇلاقلىرىمىزغا خۇددى ساز چالغاندەك يېقىملىق ئاڭلىنىدى. ئەتراپ جىمجىت. ئورنۇمدىن تۇرۇپ جەڭچىلەرگە قارىسام، پوستقا چىققانلارمۇ مىلتىقلىرىنى قۇچاقلاپ قاتتىق ئۇخلاپ كېتىپتۇ. قىسمىدىكى ئالاقچىلەرنى ئويغىتىپ كوماندىرلار جەڭچىلەرنى ئويغىتىپ ئاتلاندۇرسۇن! دەپ بۇيرۇق بەردىم. يول باشلىغۇچى يىگىت قېشىغا بارسام، ئاخشام ئورنىدا قانداق ياتقان بولسا شۇنداق يېتىپتۇ. ئۇنى ئويغاتتىم. ئۇ قامچىسىنى قولىغا ئېلىپ، جەنۇب تەرەپكە قارىغان بويىچە: «ئاتنى ئەكېلىپ بەرسۇن» دېدى. ئەكېلىپ بېرىۋىدى، ئاتقا مىنىپ «ماڭمىزمۇ؟» دەپ سورىدى. مەن «ماڭمىز» دېدىم.

تاڭ يورۇۋاتىدۇ. بىز ئاتلىق كېتىۋاتىمىز. ئۆزىمىزمۇ خېلى يەڭگىللەپ قالغاندەك ھېس قىلدۇق. مەزكۇر قېلىن سۆكسۆك لۈكتە شىمال قايسى تەرەپتە، جەنۇب قايسى تەرەپتە، ھېچ بىلەلمىدۇق. قۇياشمۇ قىزىرىپ چىقتى. بۇ يول باشلىغۇچى يىگىتنى ئېلىۋالمىغان بولساق، تاڭ ئاتقۇچە سۆكسۆك ئىچىدە يول تاپالماي چېپىيزىگە بېرىپ قېلىپ، دۈشمەنگە ئۇچرىشىپ قېلىش ئېھتىمالى بار ئىدى. يول باشلىغۇچى يىگىتىمىزنىڭ ياردىمى ۋە توغرا يول باشلىشى بىلەن ئاخشام ماڭغان جەنۇب تەرەپكە قاراپ كېتىۋاتىمىز. كۈنمۇ ئېگىز ئۆرلەپ قىزىشقا باشلىدى. بىر كىچىك دۆڭگە كېلىپ توختاپ دەم ئالايلى دەپ بۇيرۇق قىلدىم. جەڭچى ـ كوماندىرلار ۋە ئاتلىرىمىزمۇ بىرنەرسە يېمەگەنىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە جۇڭغار ئويمانلىقىدىكى سۆكسۆكلۈك جاي پۈتۈنلەي يۇمشاق توپىلىق ئىكەن. ئاتلارنىڭ پۇتلىرى يۇمشاق توپىغا پېتىپ ئاران مېڭىۋاتىدۇ. سەپ ئىككى كىلومېتر دەك ئۇزىراپ كەتتى. ئۆزىمىز بەكمۇ چارچاپ كەتتۇق. ئەگەر دۈشمەن تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ قالسا قارشىلىق كۆرسىتەلمەي مەغلۇپ بولۇشقا كۆزۈم يەتتى. ئۇزۇلۇپ كەتكەن سېپىمىز بىر سائەتتەك ۋاقىتتا يېتىشىپ كەلدى. ئەتراپقا پوست قويۇلدى. بارلىق قوشۇندىكىلەر بەكمۇ ئۇسساپ كەتكەنلىكىمىزدىن گەپ قىلىساق كالپۇكىمىز يېپىشىپ قالاتتى. چۈنكى كەچتە گۆشنى يەپلا ماڭغانىدۇق. ئۇنىڭ ئۈستىگە، كۈن ئىسسىق بولدى. مەن قازاق يىگىتىمىزدىن:

— بۇ ئەتراپلاردا سۇ يوقمۇ؟ — دەپ سوردىم. قازاق يىگىت بىزنىڭ ماڭغان يولىمىزنىڭ سول تەرىپىنى كۆرسىتىپ:

— بىر قارا چوققا كۆرۈنگەن يەردە سۇ بار ھەم ئوڭ تەرىپىمىزدىمۇ سۇ بار، — دېدى.

— سۇغا قايسى تەرەپ يېقىنراق؟

— سول تەرىپىمىزدىكى قارا دۆڭ يېقىنراق.

ئۇلانبۇلاق دېگەن شۇ يەردە ئىكەن. بۇ يەردىن 500 مېتىر دەك كېلىدىغاندەك تۇرىدۇ. مەن ھەربىر بەندىن ئېتى ياخشى جەڭچىلەر بېرىپ سۇ ئەكەلسۇن، دېدىم. يولداشلار سۇ قاچىلىدى.

رىنى ئېلىپ قازاق يىگىت بىلەن بىللە كەتتى.

مېنىڭ بېشىم قاتتىق ئاغرىپ پۈتۈن بەدىنىم قىزىپ ئولتۇ-رۇشقىمۇ ماجالىم قالمىدى. بىر يۇلغۇن دۆۋىسىگە بېشىمنى قو-يۇپ، كۆزۈمنى ئېچىشقىمۇ مادارىم قالماي، يېتىپ قالدىم. چىرايىم بەك سارغىيىپ كەتسە كېرەك. جەڭچىلەر چۆرىدەپ مېنىڭ قېشىمدا ئولتۇرۇپ: لىيەنجاڭ، نېمە بولدى دەپ سوراۋا-تىدۇ. بەزىلەر ئاغرىپ قېلىپتۇ، دەپ جاۋاب بېرىۋاتىدۇ. بەزىلەر لىيەنجاڭ نەچچە سوتكا ئۇخلىماي پوستلارنى تەكشۈرۈپ چارچاپ ئاغرىپ قاپتۇ، دەيتتى. تۇنۇگۈن يېگەن گۆشىنىڭ ھەم-مىسىنى قۇسۇۋەتتى، دەپ بېشىمنى يۆلەپ ئولتۇردى. ھېرىپ كەتكىنىمدىن كۆزۈمنى ئاچالمىدىم. كۆڭلۈم ئېلىشىۋاتىدۇ. شۇ ئەھۋالدا ياتسام، «تاڭ ـ تۇڭ» قىلغان مىلتىقىنىڭ ئاۋازى چىق-تى. ئارقىدىنلا كەكلىك سايرىغاندەك پىلىموتنىڭ ئاۋازى قو-شۇلدى. كۈتۈلمىگەن يەردىن قوماچ قورۇغاندەك ئېتىلغان ئوق ئاۋازى ھەم قول بومبىسىنىڭ پارتلىغان ئاۋازى تىنچ مۇھىتنى زىلزىلگە كەلتۈردى. ئوق ئاۋازى بىلەن جەڭچىلەر ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. مەنمۇ ئورنۇمدىن تۇردۇم. جەڭچىلەر سۇ ئالغىلى كەتكەن تەرەپكە دۇربۇن بىلەن قارىدىم. قارا دۆڭ ئارقىسىدىن چىقىۋاتقان ئوق ئاۋازى ئازلاپ قالدى. ئۇ يەردە ھېچ نەرسە كۆ-رۈنمەيدۇ. بىرئازدىن كېيىن ئىس ـ تۈتەك كۆتۈرۈلدى. بىر گىراناتامىيوتنىڭ ئوقى ئاسماندا پارتلاپ كەتتى. دۇشمەنىنىڭ گىراناتامىيوت ئېتىش تېخنىكىسىنىڭ ناچارلىقىدىن، دېگەن جا-يىغا تەگكۈزەلمەي ھاۋادا پارتلىتىۋەتتى.

«ئاتلان!» دەپ كومانداۋ بەردىم. سەپ بولۇپ ماڭدۇق. ئابلەت داۋۇت سۇ ئالغىلى كەتكەنلەرنىڭ كەينىدىن كەتكەنىدى. ئالدىدىن ئوق چىقىش بىلەن يېرىم يولدىن قايتىپ كەپتۇ. بۇنىڭدىن نې-مە بولغانلىقىنى سورىسام، ئۇمۇ ئەھۋالنى ئۇقالماپتۇ. كۆرۈنگەن قارا دۆڭنىڭ جەنۇبىدىن شىمالغا سوزۇلغان ساي ئىچىگە دۇربۇن

بىلەن قارىسام ئالدىمىزغا توسۇپ چىققان گومىنداڭ ئەسكەرلە-رىنىڭ ئۇ ياق ـ بۇ ياق ماڭغانلىقى بىلىندى. بىر بايراق لەپىلە-دەپ كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. يەر شارائىتىغا قارىسام ئۇلار تۇرغان يەر ئېگىز، بىز ھۇجۇم قىلىدىغان جاي تۈزلەڭ بولۇپ، ئۇلار ئۇچۇن پايدىلىق ئىكەن. قانداق قىلىش كېرەك؟ سول، ئوڭ تەرىپىمىز-دە ئىككى دۆڭ تۇرىدۇ. بىر پەينى ئارقىمىزدىكى بىر قارا دۆڭگە مۇداپىئە قىلىشقا يەنە ئىككى ياندىن كېلىدىغان خەۋپتىن ساق-لىنىشقا، ئوڭدىن كېلىدىغان دۇشمەندىن ئېھتىيات قىلىشقا قالدۇرۇپ، ئۆزۈم سول تەرەپتىكى دۆڭگە ئىككى پەينى ئېلىپ ماڭدىم. بۇ دۆڭ دۇشمەنگە يېقىنراق ئىدى. بىراق دۇشمەنىنىڭ قانچىلىك كۈچى بارلىقىنى بىلمىدۇق. شۇنىڭ ئۈچۇن مۇداپىئە-نى چوڭراق ئورۇنلاشتۇردۇق. بۇنىڭ پايدىسى بار، زىيىنى يوق ئىدى. مەن باشلاپ ماڭغان يەرگە بارساق، دۇشمەن ئاتلىرىنى بىر ئويمانلىققا يىغىنكەن. مەن بېرىپ ئالدى بىلەن مەھەممەت «مازا» دېگەن جەڭچىمىزنىڭ پىلىموتنىڭ شىرىقىنى مۇرىسىگە قويۇپ، بىر دىسكا (50 تال) ئوق بىلەن ئاتلارنى ئوق-قا تۇتتۇم. ئاتلار غۇژمەك تۇرغانلىقتىن كۆپرەكى يىقىلدى. يە-نىمدىكى كۆزەتچى دۇربۇن بىلەن ئەھۋالنى دوكلات قىلىپ تۇر-دى. بۇنىڭ بىلەن بىز خاتىرجەم بولدۇق. چۈنكى دۇشمەن بىز-نىڭ تۇرغان يەرلىرىمىزنىڭ قۇلايسىزلىقىدىن پايدىلىنىپ، بىزگە ھۇجۇم قىلىشقا ياكى قوغلاشقا توغرا كەلسىمۇ ئاتلىرى-نىڭ كۆپ قىسمىدىن ئايرىلغاچقا، قوغلاپ كېلەلمەيدۇ.

دۇشمەن بىر لىيەندىن ئارتۇقراق ئىكەن. بۇلارنىڭ ئالدىمىز-نى توسۇغىنىدىن قارىغاندا چېپىزىدە تەييارلىق قىلىپ يۇرگەن-لەر بولسا كېرەك. بۇلاق بېشىدىكى ئۇرۇشتا يول باشلىغۇچى قازاق يىگىت ھەم غېنى بەنجاڭ قۇربان بولدى. غېنى بەنجاڭ خېلى غەيرەتلىك، باتۇر بەنجاڭلارنىڭ بىرى ئىدى. سۇ ئالدىغان ئۇلانبۇلاق ساينىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئاش ئىچىدىغان چۆچەككە

ئوخشايدىغان جاي بولۇپ، دۇشمەنلەر ئەترىتى دۆڭنى ئىگىلىگەنىكەن. سۇ ئالغىلى بارغان قازاق يىگىت، غېنىي بەنجاڭ بۇلاقتىن سۇ ئالاي دەپ ئاتتىن چۈشۈشىگە پىلىموت، مىلتىقلاردىن بىراقلا چىققان ئوقتا بۇ ئىككىسى شۇئانلا قۇربان بولغان. ھەسەن قادىر بۇلاققا يېقىن بارمىغانلىقى، ئۆزى كىچىك، بەدەن قۇرۇلۇشى جۈەك بولغانلىقى ئۈچۈن قويدەك بىر تاشنىڭ ئارقىسىغا يوشۇرۇنۇۋالغانىكەن. دۇشمەننىڭ بۇنىڭغا ئاتقان ئوقلىرى تاشلارغا تەگكەن. دۇشمەنلەر بۇلاق بېشىغا بارغانلارنى تىرىك قولغا چۈشۈرۈپتۇ. بۇ قوشۇن بىزدىن يۇز ئۆرۈپ مايتاغدا قالغان ھاكى قۇربان، ھېسامىدىن لېيەنجاڭلارنىڭ ئىختىيارىغا بېرىلگەنىكەن[1].

ئۇلانبۇلاقتىكى ئۇرۇشتا ئىككى ئادەمىمىز شېھىت بولۇپ كەتكەنىكەن خەلق بۇ بۇلاقنى «شېھىتبۇلاق» دەپ ئاتاپتۇ.

چېپەيزىدە ئوسا دېگەن قازاق، گومىنداڭ ۋاقىتىدا قورچاق ساقچىخانىنىڭ باشلىقى بولغانىكەن. ئۇ ئالدىمىزنى توسۇش ئۈچۈن چىققان دۇشمەنلەرگە يول باشلاپ كەلگەنىكەن. ئۇ قۇربان بولغان جەڭچىمىزنىڭ يېنىنى ئاختۇرغاندا ئۇلگۈچى مىدىرلاپ كەتسە كېرەك، ئوسا قورقۇپ كېتىپ يۈرەك كېسىلى بولغاچقا شۇ يەردىلا ئۇلۇپتۇ. ئۇلۇكىنى دۇشمەنلەر ئاتقا ئارتىپ چېپەيزىگە ئەكېتىپتۇ. بۇ ئۇرۇش شۇ كۈنى نامازدىگەرگىچە بەش ساەت داۋاملاشتى. دۇشمەنلەر ئوندەك ئادەم ۋە نۇرغۇن ئات ـ قېچىرلىرىدىن ئايرىلدى.

ئەمدىكى نىشان بورتالا

قوزغىلاڭچى قوشۇن رەھبەرلىكى تۇۋەندىكىچە قارارغا كەلدۇق: بىز يول باشلىغۇچىمىزدىن ئايرىلىپ قالدۇق. دۇشمەنلەر

① 1955 ـ يىلى خىزمەت بىلەن قەشقەرگە بارغاندا، ھەسەن قادىر بىلەن كۆرۈشۈپ ئەھۋالنى تولۇق ئۇقتۇم.

بىلەن قۇرۇق ساينى تالىشىشنىڭ بىزگە پايدىسى يوق. بۇ ئۇرۇش تاسادىپىي يۈز بەردى. بىزنىڭ مەقسىتىمىز بۇلاقنى تالىشىش ئەمەس يەنە ئالغا قاراپ مېڭىشنى داۋاملاشتۇرۇش.

بىز تۇرغان دۆڭدىن جەڭچىلىرىمىزنى ئېلىپ ئوڭ تەرەپتىكىلەر بىلەن قوشۇلدۇق. ئارقىمىزنى ساقلاۋاتقان جەڭچىلىرىمىزنىمۇ چاقىرىپ كەلدۇق. ئارقىمىزغا بىر پەي جەڭچىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئۇلارغا ئارقا تەرەپنى قاتتىق قوغدىغاچ، ئەگىشىپ مېڭىشنى تاپىلاپ، جەنۇبىي تاغقا قاراپ يولغا چىقتۇق. خېلى ماڭغاندىن كېيىن بىر ئېدىرلىققا يەتتۇق. پەسكە چۈشۈپ قارىساق يالغۇز بىر كونا قازاق كىگىز ئۆيى بار ئىكەن. ئۆيدە يالغۇز بىر بوۋاي ئولتۇرىدۇ. سالام قىلىپ ئۆيگە كىردىم.

ـــ ئۆيدىكىلەر نەگە كەتتى؟ ـــ دەپ سورىدىم بوۋايدىن، ـــ بۇ يەردە سۇ بارمۇ؟

ئۇ بىر چوڭ قورام تاغنىڭ تۈۋىدە يامغۇرنىڭ يىغىلىپ قالغان سۈيىنى كۆرسىتىپ قويدى. ئالدىدا بارغانلىرىمىز ئوندەك كىشى بولۇپ، نۆۋەت بىلەن ئىچىپ سۇنى تۈگەتتۇق. مەن بوۋايدىن:

ـــ نېمە ئىش قىلىسىز؟ ـــ دەپ سورىدىم.

بوۋاي:

ـــ ھېچ نەرسەم يوق. تۇغقانلار بىر ـ ئىككىدىن مال بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن تۇرمۇش كەچۈرىمەن. قىشتا بۇ يەردە قىشلايمەن، ـــ دېدى بوۋاي جاۋاب بېرىپ. مەن ئۇنىڭغا بىرئاز پۇل تەڭلىدىم.

ـــ بۇ پۇلنى نېمە قىلىمەن؟ قەيەرگە ئاپىرىپ خەجلەيمەن؟ ئالىدىغان نەرسىلەر بۇ يەردە بولمىسا، ـــ دېدى بوۋاي پۇلنى ئالغىلى ئۇنىماي.

ـــ ئېلىڭ، تۇغقانلىرىڭىز كېلىپ قالسا شۇلار ئارقىلىق نەرسىلەرنى ئالدۇرارسىز، ـــ دېدىم. بوۋاي پۇلنى تەستە ئالدى.

كەچ سائەت توّت ـ بەشلەر بولوْپ قالدى. بوۋاي تاغ تەرەپتە سوْ، ئەلمو بارلىقىنى ئېيتىپ بەردى.

يوْروْشمىزنى داۋاملاشتوْردوْق. تاغ ئارىسى بولغانلىقتىن هاۋا سالقىن بولوْپ قالدى. نامازشام سائەت يەتتىلەردە ئالدىمىزدىكى رازۋېدكىچىلاردىن بىرى ئات چاپتوْروْپ يېتىپ كېلىپ، ئالدىمىزدا يېقىن يەردە سوْ بارلىقىنى دوكلات قىلدى. ئالاقچى ئارقىدىكىلەرنىڭ قەدىمىنى تېزلەتتوْق. سوْ بويىغا بارساق ئازراق سوْپسوْزوْك سوْ شىلدىرلاپ ئېقىۋاتقانەكەن. سوْنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئادەم يەۋالغوْدەك ياپيېشىل ئوت ـ چوْپ ئوّسكەن بولوْپ، سوْ بويىنى گوْزەل توْسكە كىرگوْزوْپتوْ. بىزمو ئوّسوْزلوْقمىزنى قاندوْروْپ هوْزوْرلاندوْق. چوْنكى، بىز ۋە ئاتلىرىمىز بىر ـ ئىككى سوتكا هېچ نەرسە يېمىگەن؛ قانغوْدەك سوْ ئىچمىگەنىدى. ئاياغدىكىلەر: «سوْ توختاپ قالدى. باشقىلەر توختاپ توْروْڭلار» دەپ ۋاقىراپ كەتتى. ئەگەر ئوّز كوّزوْم بىلەن كوّرمىگەن بولسام مەن ئىشەنمىگەن بولاتتىم. راست شوْنداق، ئادەم ۋە ئاتلار بىرلىكتە سوْ ئىچىپ ئېقىن سوْنى توختىتىپ قويغانكەن.

توْخان: «يېقىن يەردە ئىتلار قاۋىشىۋاتىدوْ» دېدى. نامازشامدىن كېيىن يولداشلارنى مېڭىشقا بوْيروْق قىلدىم. ئالدىنقى رازۋېدكىچىلار بەندىن، ئالدىمىزدىكى تاغ ئارىسىدا ئوندەك قازاق ئوّيى بار ئىكەن. توْروْپ توْرمىزموْ ياكى ماڭمىزموْ، دەپ خەۋەر قىلدى. بىزموْ يېتىپ كەلدوْق. قوْلايلىق جايلارغا پوست قويدوْق. بىز ئائىلە باشلىقىنى چاقىرتىپ، بىزگە سويوْپ يېيىش ئوْچوْن قوي سېتىپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلدوْق. ئوْلار قوينىڭ پوْلىنى توْلەيدىغانلىقىمىزنى ئاڭلاپ دەرھال 12 توْياق قوي بەردى. گوّش پىشقوْچە جەڭچىلەر دەم ئالدى. چوڭ بوۋايلارموْ يېنىمىزغا كەلدى. بو ۋاقىتتىن پايدىلىنىپ قازاق يولداشلارغا كېلىشتىكى مەقسىتىمىزنى چوْشەندوْردوْق. قويلارنىڭ پوْلىنى

نەرخى بويىچە توّلىدوْق. بوْلارموْ قوبۇل قىلىشچە يارەملىشىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، باشقا يېمەكلىكلەرنى بەردى. مەن قازاق يولداشلاردىن ماڭىدىغان يولنى كوّرسىتىپ قويوْشنى ئوّتوْندىم. شوْ ئەسنادا، ئوْلار كوْنچىقىشتىن كوْنېپتىشقا قاراپ سوزوْلغان تاغ بېغىرلاپ ماڭىدىغان بىر چىغىر يولنىڭ بارلىقىنى، شوْ يول بىلەن مېڭىپ «ئوتى» دېگەن قىشلاققا بارغاندا ئاچال بارلىقىنى، ئوْ يەردىن ئوّتكەندە بىر ئوّتەڭ مەھەللىسىگە بارىدىغانلىقىمىزنى ئېيتىپ بەردى. بىز كېچە سائەت ئوْچلەردە يولغا چىقتوْق. كېتىۋېتىپ جەڭچىلەرگە قاراپ باقسام ئوْگدىمەي خېلى تېتىكلىشىپ قاپتوْ. تاڭ ئېتىپ كوْن چىقاي دېگەندە تاغ ئارىسىدىكى سوْ بويىغا تىكلىگەن ئون ئوّيلوْك قازاق ئاۋوْلىغا بېرىپ قالدوْق. بوْ ئاھالىلەر بىزنى كوّروْپ ئالاقزادە بولوْپ كەتتى. بوْلار سەھەردە كىگىز ئوّيلىرىنى چوْۋوْپ ئات ـ ئوْلاغلىرىغا ۋە توّگەلىرىگە ئارتىۋاتقانىكەن. بەزىلىرى ئوّيلىرىنى ئەمدى چوْۋوْۋېتىپتوْ. مەن جەڭچىلەرگە ئالدىمىزدىكى ئېگىز تاغ باغرىدا دەم ئېلىپ توْروْشنى تاپىلاپ قويوْپ، ئىككى موْھاپىزەتچىم بىلەن كوّچوْشكە تەييارلىنىۋاتقان قازاق قېرىنداشلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ، نېمە ئوْچوْن كوّچوْۋاتقانلىقىنى سوردىم. بوْلارنىڭ ئالدىراپ ـ تېنەپ كوّچوْشىنىڭ سەۋەبلىرى موْنداق ئىكەن: بىز مايتاغدىن قوزغىلىپ، تەڭرىتاغ بويلىرىدىن بەشخوْرجىغا قاراپ ماڭغاندا هېسابىمىزدىن بىزدىن قېچىپ بېرىپ گومىنداڭ شتابىغا بىزنى، بەشخوْرجىدىن قوْمىتاغقا كىرىۋېلىش خەۋپى بار دەپ، دوكلات قىلىپتوْ. گومىنداڭ هوّكوْمىتى قازاق چارۋىچىلارغا:

ـــ مايتاغدىن بىر توْركوْم ئوغرىلار قاچتى. سىلەر تېزدىن چېپەيزى ياكى ئوْلانبوْلاق ئەتراپىغا كوّچوْپ كېتىڭلار. بولمىسا ئوغرىلار سىلەرنى بوْلاپ ـ تالاپ قىرىپ تاشلايدوْ. خوتوْن ـ قىزلىرىڭلارنى بوْلاپ كېتىدوْ، ـــ دەپ تەشوْىق قىلىپ، بىزگە بېرىدىغان يارەمنى توسوْماقچى بولوْپتوْ. بىز بوْ كوّچمەنلەرگە

خىزمەت ئىشلىدۇق:

— كۆچمىز دەپ ئاۋارە بولماڭلار. مايتاغدىن گومىنداڭغا قارشى قوزغىلىپ چىققان ئەسكەرلەر بىز بولمىز. ئەگەردە سىلەرنى بۇلاپ ـ تالايدىغان ئىشمىز بولسا، سىلەرنىڭ مالـ ـرىڭلارنى بۇلىغان بولاتتۇق. بىزدە ئۇنداق مەقسەت يوق، پەقەت گومىنداڭ ھاكىمىيىتىگە قارشى تۇرۇپ، سىلەرگە ئوخشاش ئېـ ـزىلگەن خەلقنى ئازاد قىلىش ئۈچۈن قوزغىلىپ چىقتۇق. ئىلى تەرەپتىكى ئىنقىلابچىلارغا قوشۇلۇش ئۈچۈن كېتىپ بارىمىز. سىلەرمۇ ئەمەلىي ئەھۋالنى كۆرۈۋاتىسىلەر ھەم كۆردۈڭلار. بىز سىلەرنىڭ قىلچىلىك نەرسەڭلەرگە تەگمىدۇق ھەم ئالمايمىز. ئاخشام قونغان جايدىكى قازاق قېرىنداشلارنىڭ بىزنىڭ يېيـ ـشىمىز ئۈچۈن بەرگەن قويلىرىنىڭ پۇلىنى تۆلىدۇق. يالغان بولسا سىلەر ئۇلاردىن سوراپ كۆرۈڭلار. سىلەر بىزدىن خاتىر ـجەم بولۇڭلار، — دەپ يولىمىزنى داۋاملاشتۇردۇق.

بىز كېتىۋاتقاندا يول بويى خۇددى ئۇۋىسى چۈۋۈلغان چۈمۈ ـلىدەك تاغ ئارىلىرىدا كۆچۈۋاتقان چارۋىچىلارنى ئۇچراتتۇق. ئۇلارغىمۇ ئەھۋالنى ئېيتىپ، خاتىرجەم قىلدۇق. شۇ كۈنى چۆچەككە باربىدىغان تاشيولنى كېسىپ ئۆتۈپ، بىر سوتكا ماڭـ ـغاندىن كېيىن، بورتالا ناھىيىسىگە قاراشلىق تاغقا ياماشتۇق. تاغنىڭ ئوستى تۈپتۈز يايلاق ئىكەن. كېتىۋاتساق، 50 ياش چا ـمىسىدىكى بىر قازاق چارۋىچى ئۇچراپ قالدى. ئۇ، ئېتىنى ئوتـ ـقا قويۇۋېتىپ كىيىملىرىنى سىلىپ ئولتۇرغانىكەن. مەن بېرىپ سالام بەردىم، ئامانلىق سوراشقاندىن كېيىن:

— گومىنداڭچىلار بۇ يەردە بارمۇ؟ — دەپ سورىدىم.

— ئۇلار بۇ يەردە نېمە قىلسۇن، — دېدى ئۇ.

— گومىنداڭنىڭ ساقچىلىرىچۇ؟ بارمۇ؟

— بۇ يەردە ئۇلار نېمە ئىش قىلسۇن، ئۇلار بۇ يەرگە كەلمەيدۇ. بۇ كىشىنىڭ ئىسمى نۆكىجان ئىكەن. ئۇنىڭغا ئۆزىمىزنى

تونۇشتۇردۇق. بىز ئۇنىڭغا مۇمكىن بولسا يول باشلاپ بىزنى ئىلى تەۋەسىگە ئاپىرىپ قويسىڭىز دەپ ئىلتىماس قىلدۇق. نۆـ ـكىجان دەرھال ماقۇل بولدى.

— مۇشۇ يول قىزىلتۇزغا، چۆچەككە بارىدىغان يول. يول ئوستىدە بىر ئۆتەڭ بار. ئىسمى تۇزكانى، سۇۋېت چېگرىسىغا يېقىن. قىزىلتۇزغا يېڭىدىن ئۇچ ۋىلايەت ئەسكەرلىرى كەلدى دەپ ئاڭلىدۇق. مەن سىلەرنى شۇ يەرگە يەتكۈزۈپ قويماي.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ بارلىق جەڭچىلەر جانلىنىپ، چاۋاك چېلىپ كەتتى ۋە ھوررا دەپ توۋلاشتى. بەزى ئوخلاپ قالغان جەڭچـ ـىلەرمۇ چۆچۈپ قوپۇشۇپ كەتتى. نېمىدېگەن خوشاللىق ـ ھەـ ـا! جەڭچىلىرىمىز خوشاللىقىدىن بەزى كونا كىيىم ـ كېچەك ۋە يېڭى ئېلىپ قويغان رەختلىرىنى بېرىۋەتتى. مەن تەمىنات بۆـ ـلۈمدىن ئۈچ تاختا چاي بېرىشنى بۇيرۇدۇم ۋە يېڭى بىر چىبەر ـقوت شىمنى بەردىم. بۇ كىشىنىڭ ئالدىغا خېلى جىق نەرسىلەر دۆۋىلىنىپ كەتتى. بىزنىڭ زاپاس ئېتىمىز بار ئىدى. بۇ ئاتنە ـمۇ مۇكاپات ئورنىدا بېرىۋەتتۇق.

— سىلەر مۇشۇ يەردە تۇرۇپ تۇرساڭلار، — دېدى نۆكىجان، — مەن بۇ نەرسىلەرنى ئۆيۈمگە ئاپىرىپ ئائىلەمگە ئېيتىپ قويۇپ كەلسەم، ئاندىن سىلەرنى باشلاپ ماڭسام.

— بولىدۇ، مۇمكىن بولسا تېزرەك يېتىپ كېلىڭ، — دېدىم.

ئۇ بىز بەرگەن نەرسىلەرنى ئېتىغا ئارتىپ، بىز بەرگەن ئاتـ ـنى شۇ يەردە قالدۇرۇپ كەتتى. بىز ئەتراپقا پوست قويۇپ ئەسـ ـكەرلەرنى دەم ئالدۇرۇپ، يېڭى يول باشلىغۇچى قازاق يولداشنى كۈتتۇق. ئۇ ئەتىگەن سائەت ئونلاردا كۈنچىقىش تەرەپتىكى بىر قىرنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ كەتكەنىدى. ئىككى ـ ئۈچ سائەت كۈتتۇق. تېخىچە قارىسىمۇ كۆرۈنمىدى. تۆت سائەتمۇ بولدى، كەلمىدى. بىزنى ئالداپ قويغان ئوخشايدۇ دەپ گۇمان قىلدۇق. ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك؟ بۇ تۇزلەڭ يايلاقتا قايسى تەرەپكە

مېڭىشنى بىلمەي، ئاخىر ئاتلىنايلى دەپ تۇرساق، كۈنپېتىشتا دۆڭدە تۇرغان پوست «بىرى كەلدى» دېگەن خەۋەرنى يەتكۈزدى. ئۇ ئۆزى بىلەن ھېلىقى قازاق يولداشنى باشلاپ كېلىپتۇ. بىز - نىڭ مېڭىشقا تەييارلىنىپ بولغانلىقىمىزنى كۆرۈپ، قېنى يۈ - رەيلى دەپ ئېتىنى قوزغىدى. ئالدىمىزدا رازۋېدكىچىلار ماڭدى، يول باشلىغۇچى بىلەن ئارقىدىن سەپ تارتىپ بىز ماڭدۇق. بىر سايغا چۈشۈپ قېلىن قارىغايلىق ئىچىدىكى چىغىر يول بىلەن يۇقىرى ئۆرلەپ قىر ئاتلاپ يەنە بىر سايغا چۈشسەك، قازاق ئۆيلىرى بار ئىكەن. بۇلاردىن ئوندەك قوي سېتىۋېلىپ جەڭچى - لەرنى تاماقلاندۇرغاچ ئاتلىرىمىزنىمۇ ئوتلاندۇردۇق. ئاندىن ئىككى سائەتتەك يول يۈرۈپ، نامازشام بىلەن يەنە ئېگىز - پەس ئېدىرلارنىڭ ئارىلىقىدا كونا قوتان ۋە تام ئۆيلەر بار يەرگە بې - رىپ قالدۇق. بۇ جايدا 12 ئۆيلۈكتەك قازاق چارۋىچى بار ئى - كەن. بىز شۇ جايدا قوندۇق. بۇ يەرگە گومىنداڭنىڭ تەتۈر تەشـ - ۋىقاتلىرى بارمىغانىكەن. چارۋىچىلار بىزنى ناھايىتى قىزغىن كۈتۈۋالدى، سويۇپ يېيىشكە قوي بەردى، پۇلنى تەستە ئالدى. نۆكىجان ئاخشىمى قازاق يولداشلارغا بىزنىڭ نەدىن، نېمە ئىش بىلەن كېلىۋاتقانلىقىمىزنى چۈشەندۈرۈپ قويغان ئوخشايدۇ. ئە - تىسى سەھەر تۇرۇپ مېڭىشقا تەييارلىنىۋاتقاندا قازاق قې - رىنداشلار كېلىپ، بىر - ئىككى كۇن تۇرۇپ دەم ئېلىپ ماڭ - ساڭلار دەپ تەكلىپ قىلدى. ئۆي - ئۆيلەردە سۈتلۈك چاي، قاي - ماق، پىشۇرۇلغان ئىسسىق بوغۇرساق بىلەن مېھمان قىلدى. شۇ مەھەللىدە بىر سىنىپ باشلانغۇچ مەكتەپ بار ئىكەن. ئو - قۇتقۇچىسى بىز ئېلىپ يۈرگەن بايراقنىڭ خېتىنى ئوقۇپ كۆ - رۈپ، سىلەر مىللىي ئارمىيە پارتىزانلىرى ئىكەنسىلەر. ئېلىپ يۈرگەن قوراللىرىڭلار بەكمۇ خىل ئىكەن، دېدى. مەكتەپكە سې - لىم ئىسكەندەر ئارقىلىق 300 سوم ئىئانە قىلدۇق. بۇلار خۇ - شاللىقىنى باسالماي كەتتى. بىز مېڭىشىمىزنى داۋاملاشتۇردۇق.

ئالدىمىزدا ناھايىتى ھەيۋەتلىك قاراتاغ بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدىن ئۇچ - تۆت سائەتتە چىقىپ بولدۇق. ئالدىمىزدا يەنە بىر پاكار تاغ بار ئىكەن. بۇنىڭ ئۈستىگە چىقىپ دۇربۇن بىلەن قارىساق، قىزىلتۇزنىڭ تۇزلىڭى كۆرۈندى. ساينىڭ ئوتتۇرىسىدا ئاپئاق ئاقارتىلغان ئۆيلەر تۇرىدۇ. بۇنداق ئاق ئۆيلەرنىڭ كۆرۈنۈپ تۇ - رۇشى بىزنى قاتتىق ئەندىشىگە سېلىپ قويدى. چۈنكى بىز سوۋېت چېگرىسىدىن ئۆتۈپ كەتكەن ئوخشايمىز دەپ ئويلىدۇق.

ئالدىمىزدا ماڭغان رازۋېدكىچىلار بىلەن نۆكىجاننى چاقىرتتىم.

— بۇ ئاقارتىلغان ئۆيلەر قەيەر؟ — دېدىم ئۇلارغا.

— سوۋېت چېگرىسىمۇ؟

نۆكىجان قولىنى پېشانىسىگە دالدا قىلىپ ئوبدان قاراپ:

— بۇ سوۋېت چېگرىسى ئەمەس. قىزىلتۇز ساقچىلىرى تۇ - رىدىغان ئۆيلەر، بۇرۇن بۇنداق ئاق ئەمەس ئىدى. بۇنى چوقۇم مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرى كەلگەندىن كېيىن ئاقارتقان بولۇ - شى مۇمكىن، — دېدى.

مەن بارلىق كوماندىرلارنى يىغىپ مەجلىس ئېچىپ:

— بىز ھازىر مىللىي ئارمىيىنىڭ ئالدىنقى قاراۋۇلىغا كې - لىپ قالغان ئوخشايمىز، — دېدىم ئۇلارغا، — ئۇقۇشماسلىق چىقىپ قالماسلىقى ئۈچۈن ۋەكىل ئەۋەتەيلى. بىزنىڭ ۋەكىلـ - مىز بولۇپ قاسىم مەڭلىك، رازۋېدكىچىلار كوماندىرى سىدىق ھاجى، يول باشلىغۇچى نۆكىجانلار بارسۇن. سىلەر پارتىزانلار - نىڭ ۋەكىلى بولۇپ بارغاندا، ئۇلارغا مەقسىتىمىزنى، قانداق كەلگەنلىكىمىزنى چۈشەندۈرۈڭلار. ئۇلار بىزنى قوبۇل قىلامدۇ؟ قوبۇل قىلىش شەرتلىرى قانداق؟ ئۇلار بىلەن رەسمىي سۆزلە - شىپ جاۋابىنى ئېلىپ كېلىڭلار، — دەپ يولغا سالدۇق. ئۇلار مېڭىپ كەتكەندىن كېيىن، قالغان كوماندىر - جەڭچىلەرگە بىر - ئىككى ئېغىز سۆز قىلدىم:

— بىز مايتاغدىن چىقىپ، — دېدىم ئۇلارغا، — تاكى ھا -

زىرغا قەدەر نۇرغۇن جاپا - مۇشەققەتلەرنى تارتىپ، ئاچ - توق قالساقمۇ چۆل - جەزىرىلەرنى بېسىپ ئۆتتۇق. ئۆلۈمگىمۇ پەرۋا قىلماستىن، مانا بۈگۈن مىللىي ئارمىيىنىڭ بىرىنچى سېپىدىكى قىسىملىرى بىلەن ئۇچرىشىش ئالدىدا تۇرىمىز. بۇ ئىشلارنىڭ غەلىبىسى بارلىق يولداشلارنىڭ تىرىشچانلىقى بىلەن قولغا كەلدى. بۇ غەلىبە سىلەرگە مەنسۇپ، — دېدىم. يولداشلار ئۇزاققىچە چاۋاك چېلىشىپ ئالقىشلىدى. كىمدۇر بىرى: «سىز - دەك كوماندىرىمىز بولغانلىقىدىن غەلىبە قىلدۇق» دېدى. يەنە ئالقىش ساداسى ياڭرىدى.

— يولداشلار، — دېدىم مەن، سۆزۈمنى داۋاملاشتۇرۇپ، — جاھالەت دۇنياسىدىن قۇتۇلۇپ، سائادەت دۇنياسىغا قاراپ كېتىۋاتىمىز. كىشىلەر بىزدىن ھەرقانداق گەپنى سورىسا، ئۇنىڭ كىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر سىلىق ۋە يۇمشاق مۇئامىلىدە بولۇپ، ئوچۇق كۆڭۈللۈك بىلەن جاۋاب بېرىڭلار. بىزگە سىڭىپ كەتكەن يامان ئادەتلەرنىڭ پۈراقلىرى بولماسلىقى كېرەك. ياخشى تەسىر قالدۇرۇشىمىز لازىم.

مەن دۆڭگە چىقىپ دۇربۇن بىلەن ۋەكىلىمىزنىڭ ئاق ئۆيىلەرگە بارغانلىقىنى كۆزىتىپ تۇردۇم. بۇلار كەتكىلى بىر سائەت بولدى. قايتىپ كېلىشىدىن خەۋەر يوق. بىزنىڭ دەم ئېلىپ تۇرۇۋاتقان بەزى كوماندىرلىرىمىز، ئاستا ماڭغاچ تۇرساق، بەلكىم ئۇلار يولدا ئۇچرىشىپ قالار دېگەن پىكىرنى بەردى. ھەقىقەتەن يولداشلىرىمىز بىر سوتكا بىرنەرسە يېمىگەنىدى. يېسىمۇ بىرەر پارچە گۆشتىن باشقا ھېچ نەرسە يېمىگەنلىكى راست. مەن بۇ پىكىرلەرنى توغرا كۆرۈپ ئالاقچىلەر ئارقىلىق، يولداشلار ئاتلانسۇن دەپ بۇيرۇق بەردىم. ئالدىمىزدا بايراق، ئۇچتىن قاتار سەپ بولۇپ كېتىۋاتىمىز. مىللىي ئارمىيىنىڭ ئالدىنقى قاراۋۇلىغا يېقىن قالغاندا بىزنىڭ ۋەكىللىرىمىز ئاتلىرىنى تېز چاپتۇرۇپ بىز تەرەپكە قاراپ ماڭدى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ماش

رەڭ كىيىملىك قوراللىق بىر پەي جەڭچى ئاتلىق كېلىۋاتىدۇ. ئۇلار كۆزىمىزگە چىرايلىق گۈلدەك كۆرۈنۈۋاتىدۇ، بىز توختىدۇق. بىزنىڭ ۋەكىلىمىز ئالدىدا كېلىپ ماڭا مىللىي ئارمىيە بىلەن كۆرۈشكەنلىكى، ئۇلارنىڭ پوزىتسىيىسى سىلىق ئىكەنلىكى، بىزنى قارشى ئالىدىغانلىقىنى دوكلات قىلدى. ئۇلار بىزنى قاچان كېلىدۇ دېگەندە، بىزنىڭ ۋەكىللىرىمىز، سىلەر كەلسۇن دېگەندە كېلىدۇ، دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. قارىسا ۋەكىللىرىمىزدىن جاۋاب بولمايلا بىزنىڭ يولدا كېلىۋاتقانلىقىمىزنى كۆرۈپ، خېلى ئالدىراپ قاپتۇ. ئۇلار بىزنىڭ بارلىق قورال - ياراغلارنى بىر يەرگە يىغىپ قويۇپ كېلىشىمىزنى تەكلىپ قىلىپتۇ. ئەتىرەتتىكى جەڭچى - كوماندىرلارغا ئاتتىن چۈشۈڭلار دەپ كوماندا بەردىم. بىز بۇرۇن دەم ئالغاندا بەن بويىچە قوراللارنى جۈپلەپ چېدىر شەكلىدە تىزىپ، ئوقلىرىنى مىلتىق نەيزىسىگە ئىلىپ، قول بومبىلىرىنى ئۆز مىلتىقىنىڭ يېنىغا قويىاتتۇق. بۇ قېتىممۇ شۇنداق قىلدۇق. مىللىي ئارمىيىنىڭ بىزنىڭ ئالدىمىزغا كېلىۋاتقان ئالدىنقى قاراۋۇلىدىكى قوراللىق جەڭچىلەر بىزگە 100 مېتىر قالغاندا ئۇلار ئاتتىن چۈشۈپ مىلتىق ئۈچىنى بىزگە قارىتىپ مۇداپىئەلىنىپ ياتتى. بۇ ئۇلارنىڭ قىلىشقا تېگىشلىك پائالىيەتلىرى ئىدى. بەش - ئون مىنۇت ئىچىدىلا بىز قوراللىنىپ بولدۇق. مېنىڭ يېنىمدا قىلىچ، تاپانچا ۋە دۇربۇن بار ئىدى. ئۇلارغا كۆرسىتىپ بىزنىڭ پارتىزان بايرىقىمىزنىڭ تېگىدە قويىدۇم. ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيە جەڭچى - كوماندىرلىرىغا زەررىچە گۇمان قالدۇرماسلىق ئۈچۈن تىرىشتۇق. ئالدىنقى قاراۋۇلدىن موڭغۇل پەيجاڭ يېتىپ كەلدى. ۋەكىلىمىز پەيجاڭغا مېنى تونۇشتۇردى. مەن ئالدى بىلەن پەيجاڭغا ھەربىيچە سالام بېرىپ، ئىككى لىيەن قوراللىق ئەسكەر بىلەن كەلدۇق، دەپ دوكلات قىلدىم ھەم قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتۇم. يېڭى ئارمىيە ئىزۇت كوماندىرى يېڭى ھەربىي

بولغانلىقى ئۇچۇنمۇ ياكى قوراللىرى خىل قوشۇننى قوبۇل قىلىپ قويغانلىقى ئۇچۇنمۇ بىز بىلەن تارتىنىپراق كۆرۈشتى. كوماندىر بىزنى گازارمىغا باشلاپ ماڭدى. مەن «ئاتىلان» دەپ كوماندا بېرىپ ئەسكەرلەرنى ئېلىپ ماڭدىم. مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرى مۇداپىئە قىلغان ئورۇندا قالدى. گازارما ھويلىسى تار بولغانلىقتىن، بىز ئاتتىن چۈشۈپ ھويلىغا كىرىپ تىزلىپ ۋەكىلىمىزنىڭ بۇيرۇقىنى كۈتۈپ تۇردۇق.

شۇنداق قىلىپ، بىز مايتاغدىن گومىنداڭغا قارشى قوراللىق قوزغىلىپ چىققان پارتىزانلار ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىنىڭ جەڭچى ـ كوماندىرلىرى بىلەن قىزىلتۇزدا غەلىبە بىلەن ئۇچراشتۇق. يولدا مۇداپىئەدە قالغان مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرى بىزنىڭ قورال ـ ياراغلىرىمىزنى ئاتلارغا ئارتىپ گازارمىنىڭ بىر ئۆيىگە سولىدى. بىر ۋاقىتتا ۋەكىلىمىز، ئارمىيە زاپخوزى موڭغۇل سوۋەكنى يېنىمغا باشلاپ كېلىپ تونۇشتۇردى.

ـــ ئاخشام بىر ماشىنىدا نان كەلدى، ـــ دېدى زاپخوز، ـــ نۇرىمىزنى ئاش ئېتىپ يەپ بولۇپتۇق. ئەتىگەن نان بىلەن چاي ئىچتۇق. ھازىر ناندىن باشقا يېيدىغان نەرسىمىز يوق، ھازىرچە نان يەپ تۇرساڭلار، ـــ دەپ نان بار ساندۇقنى كۆرسەتتى.

ئېگىزلىكى ئىككى مېتىر، ئۇزۇنلۇقى ئىككى يېرىم مېتىر كېلىدىغان ياغاچ ساندۇقتا يېڭى يېقىلغان گىرده نانلار بار ئىكەن. پەيجاڭلارغا نانىنى بۆلۈپ بېرىشنى تاپشۇردۇم. ئاتلىرىمىزنىڭ ئېگەر ـ توقۇملىرىنى ئېلىپ ئىككى نەپەر جەڭچى يايلاققا ئەكەتتى. مېنى ھەم پەي ۋەكىلىمىزنى ئالدىنقى قاراۋۇل ئىشخانىسىغا باشلاپ كىردى. ئوبدان سۆھبەتلەشتۇق.

ـــ بۇگۈن سىلەرگە تاماق ئېتىپ بەرگۈدەك نەرسە يوق، ـــ دېدى كوماندىر خىجالەت بولۇپ، ـــ بىزنىڭ بۇ يەرگە كەلگىنىمىزگە بىر ھەپتە بولىدى. ئەكەلگەن ئوزۇقلىرىمىزنى يەپ بولدۇق. ئەتە خوجىلىق باشلىقى نورما ئەكېلىدۇ. شۇنىڭغىچە

سىلەر نان يەپ تۇرساڭلار. بورتالاغا قاچان بارىسىلەر؟

ـــ ئەتە بىر كۈن دەم ئېلىپ ئۆگۈنلۈككە ماڭايلى.

ـــ بولىدۇ. مەن بورتالا قوماندانلىق شتابىغا خەۋەر قىلاي.

بۇلاردا تېلېفون ياكى تېلېگرامما قاتارلىق ئالاقىلىشىش سايمانلىرى يوق ئىكەن. يېڭىدىن قۇرۇلغانلىقى ئۈچۈن ھەممە ئىشنى ئاتلىق ئالاقە قىلىشىدىكەن. زاپخوز يولداش بىزگە سۇيۇپ يېيىش ئۈچۈن قوي ئالغىلى شۇئانلا تاغقا ئادەم ماڭدۇردى.

مەزكۇر مىللىي ئارمىيە ئالدىنقى قاراۋۇلىدىكىلەر بورتالا ئازاد بولغاندىن كېيىن موڭغۇل قېرىنداشلاردىن تەشكىل قىلىنغان بولۇپ، ئاتلىق دېۋىزىئون (ئاتلىق چوڭ ئەترەت) تەركىبىدىكى قىسمىدىن ئىكەن. ئاتلىق دېۋىزىئوننىڭ كوماندىرى ئېرده ئىكەن. مىللىي ئارمىيە ئالدىنقى قاراۋۇل كوماندىرى بىلەن سۆھبەتلىشىپ بولغاندىن كېيىن، تالاغا چىقىپ پارتىزان ئەترىتىدىكى جەڭچىلەرنىڭ ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ كۆردۇم. بىچارىلەر نىڭ يۈز ـ كۆزى توپا ـ چاڭ پېتى، تېگىدە سېلىنچا ياكى بېشىغا قويغۇدەك بىرنەرسىسى يوق، نانلىرىنى يەپ بولۇپ، داق يەردىلا خېمىردەك ئېزىلىپ ئۇخلاپ قاپتۇ. بىزنىڭ يول باشلىغۇچىمىز نۆكىجان ئالدىنقى قاراۋۇل كوماندىرىنىڭ، بىزنىڭ مېڭىش ـ تۇرۇش ھەرىكەتلىرىمىزگە، قوراللىرىمىز خىل بولىسىمۇ، بىرەر ـ يېرىم تال ئېلىپ قالمىغانلىقىمىزغا قاراپ گۇمانىنىڭ يوقالغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى، ئۆزىمۇ كۇلۇپ كەتتى.

شۇ كۈنى يولداشلىرىمىز باش كۆتۈرمەي ئۇخلىدى. كەچقۇرۇن، چايدىن كېيىن مىللىي ئارمىيە جەڭچى ـ كوماندىرلىرى بىلەن بىزنىڭ پارتىزان ئەترىتىمىزدىكى جەڭچى ـ كوماندىرلار قەدىناس دوستلاردەك ئۇچ ـ تۆتتىن بىر يەرگە جەم بولۇپ، ئۆتكەن ـ كەتكەن ئەھۋالنى دەپ مۇڭداشقىلى تۇردى. تاغقا قويغا كەتكەنلەر تېخى قايتىپ كەلمىدى.

مەزكۇر قىزىلتۇزدىكى ئالدىنقى قاراۋۇلنىڭ ئاساسىي ۋەزىـ

پىسى ئالتاي، چۆچەك تەرەپلەردىن كېلىدىغان گومىنداڭ قو-شۇنلىرىدىن ساقلىنىش ۋە ئۇلارنى توسۇش ئىكەن. ئاتلىق ئىسكادرون (ئاتلىق پەي) 30 نەچچە جەڭچىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، بىر كوماندىر، بىر زاپخوزى بار ئىكەن. ئۇلارنىڭ قول-لىرىدىكى گومىنداڭدىن غەنىيمەت ئېلىنغان يېڭى قوراللار ئە-كەن، جەڭچىلەر يېشىل رەختتىن تىكىلگەن سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى پاسونىدىكى گىمناستۇركا كىيىپتۇ. ئاتلىق قىسىم بولغانلىقتىن، ئۇلارنىڭ كىيگىنى گەلەپى شىم، ھەربىي ئۆتۈك ئىكەن. ئاتلارنىڭ ئېگەر ـ يۈگەنلىرىمۇ ھەربىيچە بولۇپ، بۇلار-نى مىللىي ئارمىيە ئارقا سەپ تەمىنات باشقارمىسى تەمىنلىگە-نىكەن. باش كىيىمگە ئاي يۇلتۇزلۇق كاكار تاقاپتۇ. بۇ كىيىم-لەر مىللىي ئارمىيە جەڭچى ـ كوماندىرلىرىغا شۇنداق ياراشقا-كى، بىزنىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرىمىزگە سېلىشتۇرغاندا، يەر بىلەن ئاسمانچە پەرقى بار ئىدى. ئەمما، بىزنىڭ يولداشلىرى-مىزنىڭ ئىنقىلابىي روھى يەنىلا جۇشقۇن ۋە ئۈستۈن ئىدى.

بورتالادىكى ئۇچرىشىش

جەڭچىلەر بىز مايتاغدىن مىنىپ بارغان ئاتلىرىمىزنى كې-چىچە يايلاقتا بېقىپ كەلدى. تۈنۈگۈن قويغا كەتكەنلەر تېخى كەلمىدى. بىز ئەتىگەن يەنىلا قۇرۇق نان بىلەن چاي ئىچتۇق. ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك؟ چۈش ۋاقتىدا نېمە يەيمىز؟ مەن بۇ مەسىلەرنى كۆزدە تۇتۇپ، ۋەكىللىرىمىز ھەم ئالدىنقى قاراۋۇل كوماندىرىنى تەكلىپ قىلىپ مەسلىھەتلەشتىم. ئۇلارغا:

ـــ سىلەرگە تەييارلىغان تاماقنى بىز يەپ بولدۇق. بۈگۈنمۇ 30 نەچچە كىشىلىك تاماقنى 100 دىن ئارتۇق ئادەم بىر قې-تىمدا يەپ قويۇشىمىز چوقۇم، شۇنىڭ ئۈچۈن بىز پىلانىمىزنى ئۆزگەرتىپ، بۈگۈنلا مېڭىپ، بورتالاغا يېتىۋالساق قانداق؟ ـــ

دېدىم. مېنىڭ گېپىمگە ھەممىسى قوشۇلدى.

پارتىزان يولداشلار ئاتلىنىشقا تەييارلىق قىلسۇن دەپ كو-مانداىرلارغا بۇيرۇق بەردىم. ئۇلار بىزگە يول باشلاپ مېڭىش ئۈچۈن ئىسكادرونىڭ زاپخوزى، يەنە بىر ئالاقچىنى قوشۇپ، ئۆزلىرىنىڭ مىلتىقىدىن بەشنى ئوقى بىلەن بەردى. بۇنى قە-سىمىنىڭ ئالدىدا ماڭىدىغان رازۋېدكىچىلارغا بەردۇق. بىزنى لاما دېگەن تاغدىن يول باشلاپ كەلگەن نۆكىجان: «مېنىڭ ئائىلەمدە ئىشىم بار ئىدى، مەن قايتاي» دەپ ئۇرۇۋالدى. بىز بۇ يولداش-نى ئەترەت نامىدىن رەھمەت ئېيتىپ ئۇزىتىپ قويدۇق. يەنە بىر ھەمراھى بىز بىلەن بىللە ماڭدى. بىز ئاتلىنىپ يولغا چىقتۇق. تۈنۈگۈن بىزنى گۇمان بىلەن قارشى ئالغان ئالدىنقى قاراۋۇلدىكى قوراللىق يولداشلار بىز ماڭىدىغان يولنىڭ بويىغا چىقىپ قوراللىق سەپتە تۇرۇپ قېرىنداشلارچە ئۇزىتىپ قويدى. ئۇلارغا مەن پارتىزان ئەترەت نامىدىن رەھمەت ئېيتتىم. بىز بورتالاغا قاراپ 20 كىلومېتىردەك ماڭغاندا، ئاخشام تاغقا قويغا كەتكەن ئىككى نەپەر جەڭچى 15تەك قوينى ھەيدەپ كېلىۋاتقان يېرىدە ئۇچرىشىپ قالدۇق. زاپخوز: «قوينى قانداق قىلىمىز، ئۆزىڭىز بىرنەرسە دەڭ» دەپ تۇرۇۋالدى. بىز ئۇلارغا رەھمەت ئېيتىپ مېڭىۋەردۇق. بورتالاغا 15 كىلومېتىردەك قالغاندا دە-ۋزىئوننىڭ شتاب باشلىقى ئاباگوچكوف[1] ئالدىمىزغا چىقىپ-تۇ. ئۇ، ماڭا ھەربىيچە سالام بېرىپ، ئۆزىنى تونۇشتۇردى. مەن-مۇ ھەربىيچە سالام بېرىپ، ئۆزۈمنى تونۇشتۇردۇم.

ـــ بورتالادىكى ھەربىي قوماندان نامىدىن سىلەرنى قارشى ئالغىلى كەلدىم، ـــ دېدى شتاب باشلىقى.

مەن ھەربىيچە سالام بېرىپ، رەھمەت ئېيتتىم.

ـــ بۈگۈن بورتالادىكى ھەر مىللەت خەلقى، ھەربىي ـ ساقچى قىسىملار سىزلەرنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن، ئەتىگەندىن تارتىپ،

① ئاباگوچكوف كېيىن تۇمۇرىول ئىدارىسىدە ئىشلىگەن.

يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە تىزىلىپ كۆتۈۋاتىدۇ. ئوقۇتقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلار ناغرا ـ سۇناي، دۇمباقلارنى چېلىپ كۆتۈۋاتىدۇ.

شتاب باشلىقى خەلقنىڭ بىزنى كۈتۈۋېلىش قىزغىنلىقىنىڭ نەقەدەر ئۇستۇن ئىكەنلىكىنى ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي سۆزلەپ كەتتى. مەن شتاب باشلىقى ئېيتقان بۇ خۇش خەۋەرلەرنى ئاڭلاپ ئۆز هاياجىنىمنى باسالماي قالدىم. ئالاقىچىلار ئارقىلىق ئارقىدىن كېلىۋاتقان جەڭچى ـ كوماندىرلارغا يەتكۈزۈپ تۇردۇم.

ـــ قوماندانلىق شتابى ئالدىنقى قىسمىنىڭ سىزنىڭ يان قورالىڭىزنى ئېلىۋالغانلىقىغا قاتتىق خاپا بولدى. مەن قوماندانلىق شتابىغا ۋاكالىتەن سىزدىن ئەپۇ سورايمەن. قورالىڭىزنى سىزگە ئالغاچ كەلدىم، ـــ ئۇ، ئىككى قولى بىلەن تاپانچامنى تاپشۇرۇپ بەردى. مەن رەھمەت، دەپ يان قورالىمنى ئالدىم.

يولدا كېتىۋېتىپ بىر تەرەپتىن تونۇشۇپ، بىر تەرەپتىن مۇڭدىشىپ ماڭدۇق. بىز قىزىلتۇزدىن ۋاخچە ماڭغانلىقىمىز ئۈچۈن بورتالاغا كۈن پېتىۋاتقان ۋاقىتتا يېتىپ باردۇق. بىزنى قارشى ئېلىۋاتقان خەلق «هۇررا!» دەپ چاۋاك چېلىپ، قىزغىن قارشى ئالدى. جامائەتتىن بىرى قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، «ئامىن!» دەپ توۋلىدى. خەلقمۇ قوشۇلۇپ، «ئامىن!» دەپ دۇئا قىلدى. بۇ دۇئانىڭ ئاخىرى يىغا ـ زار بىلەن تاماملاندى. بىز بارغانسېرى خەلق ئىچىگە كىرىپ كېتىۋاتىمىز. بىزنىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرىمىز ھېچقانداق كىشىلەرنىڭ ياكى ھەربىيلەرنىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرىگە ئوخشىمايتتى. بىزنىڭ كىيىملىرىمىز ماتا، پاختەك تۇكى رەڭگىدە بويالغان بولۇپ، باش ـ كۆز، بويۇنلىرىمىز قارىداپ كەتكەن، كىيىملىرىمىز سەت ئىدى. لېكىن، بىزنىڭ قەلبىمىز ئوخشاش ئىدى.

بورتالا ناھىيىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى تۆت كوچىغا بارساق، ھەربىي، مەمۇرىي باشلىقلارنىڭ ھەممىسى يىغىلىپ ساقلاپ تۇرۇپتۇ. مەن ئۇلارنى كۆرۈپ ئاتتىن چۈشتۇم، ئارقىمىزدىكى

جەڭچىلەرمۇ ئاتتىن چۈشتى. بىزنى قارشى ئېلىشقا چىققان ھەربىي باشلىقلاردىن پولك كوماندىرى لېسكىن (يەرلىك رۇس)، ھەربىي مەسلىھەتچى ئارىپ ئەۋزى (تاتار)، ئاتلىق دىۋىزىئون كوماندىرى ئېبرده (بورتالالىق موڭغۇل)، مۇئاۋىن دىۋىزىئون كوماندىرلىرى، بورتالا ناھىيە ھاكىمى ئىبراھىم باي ۋە باشقا مۇئاۋىن ھاكىملىرى، ساقچى ئىدارىسى باشلىقى ھاشىمجان باي ۋە باشقا ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر بولۇپ خېلى كۆپ كىشى ئىكەن. بىز رەھبەرلەر بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈپ، يىغلاپ كەتتۇق. يىغلىمىغان كىشى قالمىدى. بۇنداق قاينام ـ تاشقىنلىق ۋە خۇشاللىقنى كۆرگەن ھەرقانداق كىشى يىغلايدۇ ـ دە، يولنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى خەلق بىزنىڭ پارتىزان جەڭچىلىرىمىزنىڭ پۇت ـ قوللىرىغا ئېسىلىپ، كىيىملىرىنى كۆزىگە سۈرتۈۋاتىدۇ. مەنمۇ شۇ قاتاردا يىغلاپ كەتتىم. بىزنىڭ جەڭچى ـ كوماندىرلىرىمىزنى قەشقەردىن تۇرپانغا ماڭغۇچە قەشقەر خەلقى يىغا ـ زار بىلەن ئۇزىتىپ قويغانىدى. ئۇ ۋاقىتتىكى يىغا يۇرەكنى ئېزىدىغان جۇدالىق يىغىسى ئىدى. مانا ئەمدى بۇگۈن يىغا ـ زار بىلەن قارشى ئېلىنىۋاتىمىز. بۇ قېتىمقى يىغا خۇشاللىق يىغىسى ئىدى. مېنى مۇھاپىزەتچىم ۋە تۇخان بىلەن بىللە ھاكىم ئىدارىسىنىڭ مەجلىس زالىدىكى ھەربىيلەر تاماقخانىسىغا ئەكىرىپ تاماقلاندۇردى. ياتاقنىمۇ شۇ يەردىكى كادىر ھاشىمجاننىڭ ئۆيىگە، قالغان جەڭچى ـ كوماندىرلارنى بورتالا چوڭ كۇلۇبىغا ئورۇنلاشتۇردى. مۇشۇ كۈندىكى خۇشاللىقنى تولۇق يېزىشقا قەلەم قۇۋۋىتىم يەتمىدى. شۇڭا، ئۇ تەسىراتلارنى ياخشى يازالمىدىم. بۇ خۇشاللىق كۈنلەر بىلەن ئۆتمۈشتە تارتقان جاپا ـ مۇشەققەت ۋە دەرد ـ ئەلەملىرىمىز كۆز ئالدىمىزدا روشەن سېلىشتۇرما بولۇپ كۆرۈنۈپ تۇرۇۋاتىدۇ. بىز دەھشەتلىك كۈنلەردىن پاراغەتلىك كۈنلەرگە ئېرىشتۇق. مانا بۇگۈن مۇشۇ كۈنلەرنى ئويلاپ تاڭ ئاتقۇچە ئۇخلىيالمىدىم. سەھەر تۇرۇپ يولداشلار

نىڭ ياتقان كۈلۈبىغا باردىم. يولداشلىرىمىزنىڭ بەزىلىرى تۇرۇپ يۈز ـ كۆزلىرىنى يۇيۇۋاتىپتۇ، بەزىلىرى ئۇخلاۋاتىپتۇ، بەزد ـ لىرى شەخسىي تازلىق قىلىۋاتىپتۇ. مەن دەجۇرنىغا قاراپ دوكلات قىلماسلىقنى قول ئىشارەت قىلىپ ئۇقتۇردۇم. چۈنكى يولداشلارنىڭ ئۇخلىۋېلىشىنى نەزەردە تۇتتۇم. مەن ياتاققا كـ ـرىشىم بىلەن يولداشلار مەندىن ھاردۇق سوراشتى. مەنمۇ تىنچ ـ لىق سورىدىم. بىز دەم ئېلىپ تۇرغان مەزگىلدە، كۈلۈبقا يوغان داستىخانلار سېلىنىپ پولۇ، پىشۇرۇلغان قوي گۆشلىرى، ھورى چىقىپ تۇرغان مانتىلارنى زەمبىللەردە ئەكېلىپ تۇردى. بورتالا خەلقلىرىمۇ قاتلىما، گۆشنان، كورىلاردا قايماقلىق ئەتكەنچاي، سېرىقماي، ياغلىق توقاچ، سامسا، گۆشگىردە ھەتتا ئۆپكە ـ ھېسىپلارنىمۇ ئەكەلدى. ئىككى كۈن ئۆتمەيلا يەيدىغانغا ئېغىز ـ مۇ يوق بولدى. ھەتتا قوي، كالا ئەكەلگەنلەرمۇ بولدى. بۇ ئىشلارنى ھاكىم ئىدارىسىدىن مەخسۇس كىشى باشقۇرۇپ تۇر ـ دى. تىرىك قويلارنى سويۇشقا نۆۋەت تەگمەي، ھاكىم ئىدارىسـ ـگە تاپشۇرۇپ بەردى. ئورۇنلاشتۇرغان ئاشپەز، ناۋايلار كەلگەن تەييار تاماقلارنى تەقسىم قىلىشقا ئارانلا يېتىشەلەيتتى. بۇنىڭ ـ دىن خەلق ئىنقىلابقا ئاتىلانغان ئۆز پەرزەنتلىرىنى قانچىلىك قارشى ئالىدىغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولاتتى. پارتىزانلار ئەترە ـ تىدىكى جەڭچى ـ كوماندىرلار ئۇچ ـ تۆتتىن بۆلۈنۈپ كوچىلار ـ غا چىقىپ ئايلىنىپ يۈرگەندە، خەلقىمىز ئالدىغا كېلىپ سالام بېرىپ، قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈپ تۇردى. بەزىلىرى ساتىراشخانا، بەزىلىرى كىيىم، ئاياغلىرىنى يامىتىش ئۈچۈن موزدۇز، ماشـ ـىنچىخانىلارغا كىرىپ قىلدۇرغان ئىشى ئۈچۈن پۇل تۆلىسە خەلق زادى ئالغىلى ئۇنىمىدى. ئالمىساڭلار بولمايدۇ دېسە، سـ ـلەر مېھمان، بۇنچىلىك ئىش ھېچ نەرسە ئەمەس دەپ تۇرۇۋالدى. مېنىڭ ئۆتۈكۈمنىڭ ئارقا تىكىشى سۆكۈلۈپ كەتكەچكە مۇھا ـ پىزەتچىم ئوبۇلقاسىمغا ئون سوم پۇل بېرىپ موزدۇزغا يامىتىپ

ئەكەلگىن دېسەم، بىر سائەتكە قالماي بىر يېڭى ئۆتۈكنى كۆتۈ ـ رۈپ كىرىپتۇ. مەن ھەيران قېلىپ: «بۇ ئۆتۈكنى قانچە پۇلغا ئالدىڭ؟» دەپ سورىدىم. ئوبۇلقاسىم: «سىلىنىڭ ئۆتۈكلىرى» دەپ كۈلۈمسىرەپ ئۆتۈكنى ماڭا تەڭلىدى. قولۇمغا ئېلىپ قا ـ رىسام راست مېنىڭ ئۆتۈكۈم ئىكەن. تىكىشىنى تىكىپ، پەرداز قىلىپ، مايلاپ بېرىپتۇ. پۇلىنى ئالماپتۇ. نېمىشقا بەرمىدىڭ دېسەم، پۇلىنى ئۇستام زادى ئالغىلى ئۇنىمىدى، پۇلىنى ئالمىسلا كومانداىرىمىز كايىپ خاپا بولۇپ كېتىدۇ، دېسەم، ئۇستام، سـ ـلەر بىزنى دەپ كەلگەن مېھمان تۇرساڭلار، بۇنچىلىك خىزمەت قىلمىساق قانداق بولىدۇ؟ دەپ پۇلنى ئالماي ئۆتۈكنى يېڭىلاپ بەردى، دېدى. مەن ھەيران قېلىپ بۇ ئىشلارنى سۈرۈشتۈردۈم، ھەقىقەتەن شۇنداق ئىكەن. نېمىدېگەن ئالىيجاناب روھ دەپ غا ـ يىبانە تەشەككۈر ئېيتتىم.

بورتالا ھەر مىللەت خەلقلىرىنىڭ بۇ قىلغان ئالىيجاناب غەم ـ خورلۇقى، يارەملىرىنى كونا سەپداشلار بىر يەردە پاراڭ سېلىشـ ـساق ئەسلەپ تۇرىمىز. لېكىن، بورتالا خەلقى ئۇچۈن دېگەندەك خىزمەت قىلىپ بېرەلمىدۇق دەپ خىجالەتچىلىك ھېس قىلمىمىز.

بورتالادا تۇرغان ئۇچىنچى كۈنى قورال ـ ياراغلىرىمىزنى، ئىككى تال مىلتىقتىن باشقا ھەممىسىنى ئۆزىمىزگە قايتۇرۇپ بەردى. 5 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى، پۈتۈن بورتالا ھەر مىللەت خەل ـ قى ۋە ئارمىيىلەر بىرلىكتە سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىنىڭ ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىكى غەلىبىسىنى تەبرىكلەش يىغىنى ئاچتى. يىغىنغا بىزمۇ قاتناشتۇق. يىغىندىن كېيىن، ھەربىـ ـلەرنىڭ تەلىپى بويىچە خەلقە قىسقىچە ھەربىي مەشىق، ھەربىي پائالىيەتلەرنى ئۆتكۈزۈپ بەردۇق. كىيىملىرىمىز ئەسكى ـ تۇسكى بولسىمۇ، ھەربىي پائالىيەتلەر رەتلىك، كۈچلۈك، روھ ـ لۇق ئۆتكۈزۈلدى. پۈتۈن مەيداندىكى خەلق ۋە ئارمىيىلەر ئارقا ـ ئارقىدىن چاۋاكلار چېلىپ قىزغىن قارشى ئالدى. بورتالادا دەم

ئېلىپ تۇرغان كۈنلىرىمىزدە مىللىي ئارمىيىنىڭ كوماندىرلارغا سالام بېرىش، رەھبەرلەرگە كوللېكتىپ سالام بېرىشتەك، ھەر-بىر شتاب قائىدىلىرىنى ئۆگەندۇق. ئۇنىڭدىن باشقا ھەربىي تاكتىكا، قورال ئېتىش مەشقلىرىنى ئېلىپ باردۇق. بىزگە يېڭىلىق تۇيۇلغىنى ھەربىي سەپتە ئىشلىتىلىدىغان ئاتالغۇلار بولدى. بىز بۇرۇن ئاساسەن، ئۇ ئاتالغۇلارنىڭ خەنزۇچىسىنى ئىشلىتىپ كەلگەنىدۇق. بۇ جايدا ئاساسەن رۇسچە، خەلقئاراچە ئاتالغۇلار ئىشلىتىدىكەن. مەن ئەسلىمەمنىڭ كېيىنكى قىسمىدا شۇ ۋاقىتتا ئىشلىتىلگەن ھەربىي ئاتالغۇنى ئىشلىتىمەن. شۇنداق قىلغاندا تارىخىي رېئاللىققا ئۇيغۇن بولىدۇ، دەپ ئويلايمەن.

بىزنىڭ ھەق يولدا تارتقان جاپالىرىمىز ھازىر ئۆتمۈش بولۇپ قالدى. بىزنىڭ گومىنداڭ ئارمىيىسى ئېچىدە ئېغىر بېسىم ئاستىدا تۇرۇپ، قانداق قىلىپ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە غەيرەت قىلغانلىقىمىزنى، قانداق قىلىپ، گومىنداڭنىڭ 20 مىڭ كىشىلىك قوشۇنىنىڭ ئېچىدىن چىقىشقا جۈرئەت قىلغانلىقىمىزنى، قانداق قىلىپ، بۈگۈنكى شاد ـ خۇرام كۈنلەرگە ئېرىشكەنلىكىمىزنى تۆۋەندىكى بىرقانچە نۇقتىغا يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ:

بىرىنچى، بىزنىڭ قوشۇنىمىزدىكى يولداشلارنىڭ بىر قىسمى 1931 ـ يىللىرى قومۇل، تۇرپان قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ رەھبەرلىرى خوجىنىياز ھاجىم ۋە مەھمۇت شجائىلار دەۋرىدىن تارتىپ ھەربىي سەپكە كىرگەن، كېيىنكى دەۋرلەردە قەشقەردە مەھمۇت شجائ رەھبەرلىكىدە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى قىزىل ئارمىيىسى كوماندىرلىرىنىڭ ھەر تەرەپلىمە ھەربىي تەلىم ـ تەربىيىسىنى ئالغان. سوۋېت ئىتتىپاقى قىزىل ئارمىيىسىنىڭ ئىلغار تەسىرى چوڭقۇر سىڭىپ كەتكەنىدى.

ئىككىنچى، گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنىڭ بولۇپمۇ ھەربىي ئەمەلدارلىرىنىڭ تۇرلۇك ناچار ئىستىل، ناچار ئادەتلىرى بىزنى بىزار قىلغان. بولۇپمۇ ئۇلارنىڭ تۇرلۇك ناچار تۇرمۇش ئىس-

تىللىرى، مىللىي زۇلۇم، كەمسىتىشلىرى، چەتكە قېقىشلىرى، ھە دېگەندە ئوچۇقتىن ـ ئوچۇق ئالدىغا سېلىپ، ئوق يېمى قىلىشقا ئۇرۇنۇشلىرى، ئېزىشلىرى سۆزەكىكە يەتكەنىدى. ئۇلارنىڭ كۆرەڭلىك بىلەن قىلغان قاتتىق بېسىمى بىزنىڭ قوزغىلىشىمىزغا تۈرتكە بولدى.

ئۇچىنچى، بىزنىڭ ئىنقىلابىي ھەرىكىتىمىز گومىنداڭغا قارشى تۇرىدىغان ئىلغار ئىدىيىدىكى يولداشلارنى ئىدىيىدە بىرلىككە كەلتۈردى. گومىنداڭغا قارشى تەشۋىقاتنىڭ كۈچلۈك بولۇشى، ئەمەلىي ھەرىكىتىمىزنىڭ جانلىق بولۇشى، يېتەكچى ئىدىيىنىڭ توغرا تەرەققىي قىلىشى بىلەن باشلاندى.

ھەربىر ئىشتا ئالدىراڭغۇلۇق قىلمىدۇق، قارامىلىق قىلمىدۇق، كۆرۈلگەن ئاجىزلىقلارنى ۋاقتىدا يەكۈنلەپ، جانلىق تەشۋىق ئېلىپ باردۇق.

تۆتىنچى، ئىلى ئىنقىلابىنىڭ پارتلىشى بىزنىڭ ھەربىكەتلىرىمىزگە چىراغ يېقىپ بەردى. بىزنىڭ گۈچۈڭ، مورى، شىخولار-دىن مايتاغقا يۆتكىلىپ كېلىشىمىز بىزنىڭ ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئىنقىلابىي سېپىگە ئۆتۈۋېلىشىمىزگە ئوڭايلىق يارىتىپ بەردى.

بەشىنچى، يولداشلار بىر ـ بىرىگە قاتتىق مەدەت بېرىپ، ئىچكى بىرلىكنى چىڭىتىپ، سىر ساقلىدى. بىزگە سىرتتىن كېلىدىغان قارشىلىق كۈچىگە ۋە خائىنغا بىرلىكتە قارشى تۇرىدى. ئىنقىلابىي نىشان ۋە مەقسەت ئۈچۈن جاپادىنمۇ، ئۆلۈمدىنمۇ قورقمايدىغان قەتئىي ۋە كۈچلۈك ئىرادىگە كەلدى.

ئالتىنچى، بىز مايتاغدىن قوراللىق قوزغىلىپ چىققاندا يول بويى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ھىمايىسىگە ئىگە بولدۇق. بىزنىڭ ئىنقىلابىي ئىشلىرىمىزنى خەلقىمىز جان ـ دىلى بىلەن قوللىدى. ھەر تەرەپلىمە ماددىي ـ مەنىۋى ياردەملەرنى بەردى. تەمىرەپ قالغىنىمىزدا يول باشلىدى. ھەتتا جاپا ـ مۇشەققەتلەردە بىللە بولدى. ئۆز ھاياتىنى قۇربان قىلدى.

ئون بىرىنچى باب

غۇلجا شەھىرىگە سەپەر

بىز بورتالا ھەر مىللەت خەلقى، مىللىي ئارمىيە ۋە ساقچى قىسىملىرىنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشى ۋە ياخشى كۈتۈۋېلىشىغا مۇيەسسەر بولۇپ بىر ھەپتىدىك تۇردۇق. ھاردۇقمىز چىقىپ قالدى. ياخشى دەم ئېلىپ تۇرغان كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۈچ ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى ۋە مىللىي ئارمىيە قوماندانلىق شتابىدىن كاپىتان ئۇنۇۋانلىق ۋالىنوف (روس) رەھبەرلىكىدە بىرقانچە مۇ-ھاپىزەتچى بەش ماشىنا بىلەن بىزنى ئالغىلى كەلدى. ئەتىسى چۈشلۈك زىياپەتنى يەپلا ماشىنىلارغا قوراللىرىمىز بىلەن رەت-لىك تىزىلىپ ئولتۇردۇق. كۆك ماتادىن تىكىلگەن قىشلىق كە-يىملەر بىزنى باشقىلارغا سەت كۆرسىتەتتى. ئەمما بورتالادىكى ھەر مىللەت خەلقى چىرايلىق دوپپىلار بىلەن بىزنىڭ باش كە-يىمىزنى ئالماشتۇرۇپ قويغانىدى. تۇتقان قوراللىرىمىز خىل بولغاچقا، كۈن نۇرىدا نەيزىلىرى ۋال - ۋۈل قىلىپ پارقىراپ جەڭگىۋارلىقىمىزنى كۆرسىتىپ تۇراتتى. روھىمىز ئۇستۈن ھەم ئىنتىزامچانلىقىمىز كۈچلۈك ئىدى. بىز بورتالادىن غۇل-جىغا قاراپ ماڭغاندا، بورتالا ھەر مىللەت خەلقى، مىللىي ئار-مىيە قىسىملىرى، ساقچى ۋە ئوقۇغۇچى - ئوقۇتقۇچىلار يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە تۇرۇپ بىز كەلگەندە قانداق قارشى ئالغان بول-سا، بۇگۈنمۇ شۇنداق جۈشقۈن ھۇررا ساداسى ئىچىدە غۇلجىغا

ئۇزىتىپ قويدى. بىزمۇ كۆزىمىز قىيمىغان ھالدا خوشلاشتۇق. بەزىلىرىمىزنىڭ كۆز ياشلىرىمىز مەڭزىمىزگە ئېقىپ چۈشمەك-تە ئىدى. كېتىۋېتىپ، بىزنى ئەتىگەندە يولغا سالماي نېمە ئۈ-چۈن كەچقۇرۇن يولغا سالىدۇ؟ ئەتراپىنى كۆرۈپ ماڭساق بولماس-مىدى، دەپ ئويلىدۇق. جىڭ ناھىيىسى تېخى ئازاد بولمىغاچقا، بۇ ناھىيىدە گومىنداڭنىڭ پىيادە 45 - دىۋىزىيىسى بار ئىدى. باجاخۇ، داخىيەنزىدەك جىڭ ناھىيىسىنىڭ يېزىلىرىدا مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىدىن ئاتلىق دىۋىزىئون، مەنسۇر لومىيوفنىڭ ئاتلىق قىسىملىرى ۋە شىبە ئىسكادرونى جىڭغا قاراپ ئالدىنقى سەپتە مۇداپىئەدە تۇرغان ئىكەن. گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ شىخۇدىكى ھەربىي ئايروپىلانلىرى ھەر كۈنى جىڭ، داخىيەنزى، ۋۇتەي، سەنتەيلەر ئەتراپلىرىغا كېلىپ چارلاش ئېلىپ بارىدە-كەن. قوماندانلىق پىلانى بىزنى گومىنداڭنىڭ چارلىغۇچى ئاي-روپىلانلىرىنىڭ تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىشىدىن ساقلاش ئۈچۈن، چۈشتىن كېيىن يولغا سېلىپ ۋۇتەي، سەنتەيلەردىن كېچىسى بىخەتەر ئۆتكۈزۈپ كېتىش ئىكەن.

بورتالادىن ئۇرۇمچى - غۇلجا تاشيولىغىچە 30 ــ 40 كىلو-مېتىردەك كېلەتتى. بورتالادىن چىقىپ مەزكۇر دۆلەت تاشيولى-غا يېتىپ بارغۇچىلىك يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە قويۇ پادىلىرى-دەك يۇرگەن كېيىكلەر، جەرەنلەرنى كۆردۇق. ئۇلار يولغا يېقىن يەرلەردىلا يۇرۇپتۇ. بىزنى كۆرسىمۇ قېچىپ كەتمىدى، قۇيرۇق-لىرىنى، قۇلاقلىرىنى مىدىرلىتىپلا قويۇپ، بەخىرامان ئوتلاپ يۈردى. بىز بۇنداق كۆپ ياۋايى ھايۋانلىنىڭ بىزدىن ئۇركۈپ قې-چىپ كەتمەستىن يۇرگەنلىكىنى باشقا يۇرتلاردا كۆرۈپ باقمى-غانلىقىمىز ئۈچۈن ھەيران قالدۇق. بۇ ھال بىزنى بىرەرىنى ئېتىپ بېقىشقا قىزىقتۇردى. بىز چۈشكەن ماشىنىنىڭ شوپۇرى ھەسەنجانغا ماشىنىنى توختىتىش تەكلىپىنى بەردىم. ئارقىدىكى ماشىنىلارمۇ يېتىپ كېلىپ توختىدى. مەن ماشىنىدىن چۈشۈپلا

بىر يولداشنىڭ مىلتىقىنى ئېلىپ 100 مېتىر ئارىلىقتا تۇرغان يوغان بىر كېيىكنى ئاتماقچى بولدۇم. ماشىنىدىكى يولداشلار: «لېيەنجاڭ، بېشىغا ئاتسىلا، گۆشى زايە بولمىسۇن» دېيىشتى. ئۆرە تۇرۇپلا بىزگە قاراپ تۇرغان كېيىكنىڭ بېشىغا توغرىلاپ ئاتتىم. كېيىك يىقىلدى. ئىككى جەڭچىمىز بوغۇزلاپ كۆتۈرۈپ كەلدى. قارىسام ئوق ئېڭىكىگە تېگىپ مۇڭگۈز ئارىلىقىدىن چىقىپ كېتىپتۇ، ئەمما بەدىنى زايە بولماپتۇ. قالغان كېيىكلەر 50 مېتىردەك يەرگە بېرىپ يەنە بىزگە قارىشىپ تۇرىدۇ. ئۇ-نىڭغىچە يول باشلىغۇچى ۋالىنوف كېلىپ: «ئېلىپ مېڭىڭلار، كەڭساي ئاشخانىسىغا بەرسەك پىشۇرۇپ بېرىدۇ» دېدى. شۇنداق قىلىپ، كېچىچە مېڭىپ سائەت 12لەردە كەڭساي ھەربىي بازا-سىغا يېتىپ كېلىپ بەلگىلەنگەن گازارما، ياتاقلارغا ئورۇنلاش-تۇق. ئاشپەز ئۇستاملار تاماقلارنى تەييارلاپ، ئاپئاق خالاتلارنى كىيىپ بىزنى كۆتۈپ تۇرغانكەن. بىزنىڭ تۇرمۇشىمىزدا چوڭ ئۆزگىرىش بولۇۋاتاتتى. گومىنداڭ تامىقىمىزنى ئۆلچەپ بېرەتتى. تويساق تويمىساق شۇلا ئىدى. گومىنداڭنىڭ قارا جېڭومە-لىرى قورسىقىمىزنى ئاغرىتىپ ماغدۇرىمىزدىن كەتكۈزۈپ، يېرىم جان قىلىپ قويغانىدى. مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىغا كەل-گەندىن كېيىن قورسىقىمىزمۇ، كۆزىمىزمۇ تويدى، ھەتتا بۇ يەردە تاماق ئالدىمىزدىن ئېشىپ قالىدىغان بولدى.

ئەتىسى سەھەر تۇرۇپ كەڭسايدىكى مىللىي ئارمىيىنىڭ پائا-لىيەتلىرىنى كۆردۇق. ئۇلار تەنتەربىيە ھەركەتلىرى ۋە ھەربىي مەشىقلىرىنى ھەربىي قىسىم دىجورنىلىرىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ئېلىپ بارىدىكەن. كوماندا رۇسچە بېرىلىشتىن باشقىسى بىزگە ئوخشاش ئىكەن.

كەڭسايدىكى مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى ئىچىدە ھەر مىل-لەت ياشلىرىدىن باشقا كۆپرەك قىسمى بولۇپمۇ باشلىقلار رۇسلار ئىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن كوماندا رۇسچە ئىكەن. بۇلارنىڭ

قوراللىرى ئېغىر تىپتىكى قورال ئىدى. بىز گۇچۇڭ - مو-رىلاردا ئۇرۇشۇۋاتقان ۋاقتىمىزدا زەمبىرەكچىلەر تۇنجى ئىلى تەرەپكە يۆتكەپ كەتكەنىدى. بىز كەڭسايغا كەلسەك، بۇ قوراللار كەڭسايدىكى مىللىي ئارمىيىنىڭ قولىدا تۇرىدۇ. ھەتتا بىرقانچە تانكىمۇ بار ئىكەن. بۇلارنى جەڭچىلەر كوماندىرلارنىڭ يېتەكچى-لىكىدە تازىلاۋاتىدۇ. بەزىلىرىنى ئوت ئالدۇرۇپ ماڭدۇرۇشقا تەي-يارلاۋاتىدۇ. بىزدىن بەزىلەر: «گومىنداڭ بۇ قوراللارنى گۇچۇڭ، ئالتاي فرونتلىرىدا ئىشلىتەلمەي بىزگە قارشى ئېتىڭلار دەپ ئىلى مىللىي ئارمىيە سېپىگە ئەكېلىپ بېرىپتۇ - دە» دەپ چاقچاق قىلدى.

ئەتىگەن تاماقلىرىمىزنى يەپلا مىللىي ئارمىيە قوماندانلىق شتابى ۋەكىلىنىڭ يولباشچىلىقىدا ماشىنىلارغا ئولتۇرۇپ، غۇلجىغا ماڭدۇق. مەن يولداش كاپىتان ۋالىنوفتىن:

— دۇشمەن ئايروپىلانلىرى غۇلجا تەرەپكە ئۇچۇپ كېلەمدۇ؟ — دەپ سورىدىم.

— ياق، كەلمەيدۇ، — دېدى ۋالىنوف، — چۈنكى تەلكى داۋا-نىدا ۋە ئاچالدا زېنت پىلىموت ئەترەتلىرى بار.

تەلكى داۋانىدىن كېچىدە ئۆتكەنلىكىمىز ئۈچۈن ئۇلارنى كۆرەلمەي قېلىپتۇق.

ھايت - ھۇيت دېگۈچە لوسىگۇڭ يېزىسىغا بېرىپ قالدۇق. ئەتراپىمىزغا قارىساق بىرە - بىرە دېھقانلارنىڭ ئۆيلىرىنى ھې-سابقا ئالمىغاندا ياپيېشىل ئورمانلىق يايلاققا كېلىپ قالغانىدەك ھېس قىلدۇق. ئەتراپىمىزغا قاراپ تويماي كېتىۋاتىمىز. دېھ-قانلارنىڭ باغلىرىدا ئالما، ئۆرۈكلەر بۇككىدە چېچەكلەپتۇ. ئې-چىلىپ كەتكەن تۇرلۇك گۈللەرنىڭ پۇراقلىرى دىماغلىرىمىزغا ئۇرۇلۇپ تۇرىدۇ. ئۇششاق بالىلار ۋارقىرىشىپ ئويناپ يۈرىدۇ. بىز خۇددى جەننەتكە كېلىپ قالغانىدەك ھېس قىلدۇق. مۇھىمى ئوتتۇرىدىكى خامان، قورۇقلاردا، يېڭىدىن ئارمىيە سېپىگە قو-

بۇل قىلىنغان ھەر مىللەت ياشلىرى كۆتۈرەڭگۈ روھ بىلەن بىر ئودىلىنىيە (بەن) بولۇپ، كوماندىرلارنىڭ رەھبەرلىكىدە باشلاڭ-غۇچ ھەربىي تەلىم - تەربىيە ئېلىۋېتىپتۇ. بۇ يېڭى جەڭچىلەر قىسقا ۋاقىت ئىچىدە تەربىيىلىنىپ يېڭىدىن قۇرۇلغان ئارمىيە سەپلىرىنى تولدۇرىدىغانلىقى ئېنىق ئىدى.

1945 - يىلى 5 - ئاينىڭ بۇغدايلار باشاق چىقىرىۋاتقان كۈنلىرىنىڭ بىرىدە، بىز بورتالادىن گۈزەل غۇلجا شەھىرىگە كىرىش ئېغىزى بايانداي يېزىسىغا يېتىپ بارغىنىمىزدا، ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىنىڭ مۇئاۋىن باش قوماندانى زۇنۇن تېيىپوف بىزنىڭ ئالدىمىزغا قارشى ئالغىلى چىقىپتۇ. بىز ما-شىنىمىزدىن چۈشۈپ قوراللىق سەپ بولۇپ تۇردۇق. ئۇ بىزنى مىللىي ئارمىيە باش قوماندانى نامىدىن قارشى ئالىدىغانلىقىنى، ئۆزىنىڭ مىللىي ئارمىيە باش مۇئاۋىن قوماندانى ئىكەنلىكىنى تونۇشتۇرۇپ بىرنەچچە ئېغىز سۆزلىدى ۋە بىزنى مىللىي ئار-مىيە شتابىغا باشلاپ باردى. ئىككى - ئۈچ سائەتتىڭ دەم ئالغا-دىن كېيىن ئۈچ ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى تۇرۇشلۇق ئىدا-رىنىڭ (ھازىرقى ئىلى شۆبە ھەربىي رايونىنىڭ ئورنىدا) ھوي-لىسىدا سەپ بولۇپ تۇردۇق. ۋاقىتلىق ھۆكۈمەتنى مۇھاپىزەت قىلىدىغان كوماندانت ئىسكادرون (بۇلارنىڭ كۆپ قىسمى ئۆز-بېك پەرزەنتلىرىدىن تەشكىللەنگەن)نىڭ كوماندىرى مىرزا نا-سىروف (ئۇيغۇر، سوۋېتتىن كەلگەن) ئۆز ئىسكادرونىنى سەپ قىلىپ بىزنىڭ ئۈدۈلىمىزغا قارىمۇقارشى تۇرغۇزۇپ قويىدى. كوماندا يەنىلا رۇسچە ئىدى[1]. مەزكۇر ئىسكادرونىنىڭ ئىچىدە بىزنىڭ شىخۇ ئايرودرومىدىن قېچىپ كەتكەن ئابدۇرېھىم مەمە-توف بىرنەچچە جەڭچىسى بىلەن تۇرۇپتۇ. بىز بارغاندىن كېيىن كوماندىر مىرزا ناسىروف مېنىڭ قېشىمغا كېلىپ ھەربىيچە

① 1946 - يىلىغا كەلگەندە مىللىي ئەسكەرلەرگە كوماندا بېرىش پۈتۈن ئار-مىيە بويىچە ئۇيغۇرچىغا ئۆزگەرتىلدى.

سالام بېرىپ كۆرۈشتى. شۇ چاغدا بىرنەچچە مۆتىۋەر رەھبەر ئىشخانىدىن چىقتى. مەن ئۆز قىسمىمغا «دىققەت!» دەپ كوماندا بېرىپ تۇرۇپ: «ھۆرمەتلىك رەھبەرلەر! بىز گومىنداڭ ئىچىدىن قوراللىق ئىسيان كۆتۈرۈپ قوراللىرىمىز بىلەن ھەقىقەتكە قا-يتىپ كەلدۇق!» دەپ دوكلات قىلدىم. ئۇلار بىزنىڭ جەڭچىلىرى-مىزنىڭ ئالدىغا يېقىن كېلىپ «قەھرىمان جەڭچىلەرگە سالام!» دېدى. بىزنىڭ قىسمىدىكى بارلىق جەڭچىلەر بىر ئاۋازدىن «سالام!» دەپ جاۋاب بەردۇق. قوبۇل قىلىشتىن كېيىن:

— سىلەر مېڭىڭلار، — دېدى.

مەن:

— ياق، رەھبەرلەر قايتقاندىن كېيىن ماڭايلى، — دېدىم.

— ياق، — دېدى ئۇلار، — ئاۋۋال سىلەرنى ئۇزىتايلى.

مەن ئۆز قىسمىمىزغا: «دىققەت، مىلتىقنى مۇرىگە ئال! ئوڭ-غا بۇرۇل!» دەپ ئۈيغۇرچە كوماندا بەردىم. ھەممىسى ھەيران قالدى. قىسمىمىزنىڭ كىيىملىرى كونا بولسىمۇ، ھەربىكەتلىرى چاققان ئىدى. «قەدەملەپ مارش» دەپ كوماندا بېرىشىم بىلەن جەڭچىلىرىمىز «قورال ئالمىز قولغا، بارىمىز ئالغا، دۈشمەننى كۆمۈپ قاشقا» دېگەن شېئىرنى ئوقۇپ ھۆكۈمەت ئىدارىسىنى چاڭ كەلتۈرۈپ چىقىپ كەتتى. بىزگە يول باشلىغۇچى كىشى غۇلجا كوچىلىرىنىڭ توغرىكۆۋرۈك قاتارلىق چوڭ ۋە ئاۋات كو-چىلىرىدىن باشلاپ ماڭدى. بىزنى كۆرگەن بەزى خەلق بىزنىڭ پاختىلىق چاپانلىرىمىزنى كۆرۈپ «ۋاي بۇ ئەسىرلەرنى قوراللە-رىنى ئۆزلىرىگە كۆتۈرتۈپ ئەكەپتىغۇ» دېسە، بىزنىڭ قوراللىق قوزغىلىپ مايتاغدىن چىققانلىقىمىزنى ئاڭلىغانلار شۇئانلا قول-لىرىنى كۆتۈرۈپ ھۆرمەت بىلدۈردى ۋە چاۋاك چېلىشتى.

بىزنى تېرە ئىسكىلاتىغا ئورۇنلاشتۇردى ۋە مۇنچىدا يۇيۇندۇ-رۇپ، روتا بويىچە مىللىي ئارمىيىنىڭ كىيىملىرىنى بەردى. بىرنەچچە كۈندىن كېيىن بىزنىڭ مايتاغدىن قېچىپ كەلگەنلە-

كىمىز پۇتۇن شەھەرگە پۇر كەتتى. يۇرت مۆتىۋەرلىرى ۋە تو-
نۇش ـ بىلىشلەر كېلىپ بىزدىن ھال سوراپ كېتىشتى. بەزد-
لىرى يەل ـ يېمىش، نان، ناۋاتلارنى كۆتۈرۈپ كېلىپتۇ. بىر-
نەچچە كۈندىن كېيىن بىزنى پىيادە 4 ـ پولك 2 ـ ئاتلىق
ئىسكادرونى قىلىپ تەشكىللەپ، مېنى كوماندىر قىلىپ بېكىت-
تى. پولك كوماندىرى غۇلجىدىكى ھاكىمبەگ غوجىنىڭ ئوغلى
قېيۇمبەگ ئىكەن. بىرنەچچە كۈندىن كېيىن ھۆكۈمەت ئەربا-
لىرى، گېزىتخانا تەھرىر بۆلۈمىنىڭ مەسئۇللىرى ھۆكۈمەت
مەجلىسخانىسىغا مايتاغدىن بارغان مەن باشلىق كوماندىرلارنى
چاقىرتىپ سۆھبەت ئۆتكۈزدى. سۆھبەتتە بىزنىڭ قىسمىنىڭ
بۇرۇن تۇرغان ئورنى، گومىندائ قوراللىق قوشۇنلىرىنىڭ جاي-
لىشىش ئەھۋالى ھەم ئۇلارنىڭ ئىچىدە مىللىي قوراللىق قە-
سىملارنىڭ بار ـ يوقلۇقى، بىزنىڭ قانداق، قەيەرلەر بىلەن ئاي-
لىنىپ كەلگەنلىكىمىز توغرىسىدا سۆھبەتلەشتى. سۆز ئارىلە-
قىدا سوئاللار بېرىلىپ تۇردى. ئاخىردا بىز ئۇچ ۋىلايەت ئى-
قىلابىي ھەربىكىتىنى قوللاپ، گومىندائىنىڭ قوراللىق قىسى-
لىرىغا قارشى قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ سوقۇشۇپ، ئى-
قىلابقا مەدەت بېرىش ۋە مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىغا ئۆز ئە-
مەلىي ھەربىكىتىمىز بىلەن يارەم قىلىش ئۈچۈن كەلگەنلىكى-
مىزنى ئىزھار قىلدۇق. ئۇچ ۋىلايەت گېزىتلىرىدە بىز توغرۇ-
لۇق خەۋەرلەر بېسىلىپ چىقتى. شۇنىڭدىن كېيىن مەھەللە
جامائەتلىرى، زىيالىيلار، ۋەتەنپەرۋەر كىشىلەر كېلىپ بىزدىن
ئەھۋال سوراپ تۇردى.

بىزنى مىللىي ئارمىيىنىڭ ھەرقايسى قىسىملىرىغا تارقىتىۋېتىشى

بىز بىر ھەپتە دەم ئالغاندىن كېيىن مىللىي ئارمىيىنىڭ

باش قوماندانى گېنېرال پالىنوف (رۇس) بىز تۇرغان تېرە ئىس-
كىلاتىغا كېلىپ بارلىق مايتاغچىلارنى قوراللىق يىغىپ ۋە تەك-
شۈرۈپ كۆرۈپ قوللىرىمىزدىكى قوراللىرىمىزنىڭ خىللىقىدىن
ھەيران قالدى. ئەمەلىيەتتە، مىللىي ئارمىيىدە بۇ خىل قوراللار
يوق ئىدى.

ـــ قانداق، ياخشى دەم ئالدىڭلارمۇ؟ ھاردۇقۇڭلار چىقىپ
قالغاندۇر؟ ـــ دېدى پالىنوف، ـــ بىزنىڭ ئالدىنقى سەپتە قورال
يېتىشمەيۋاتىدۇ. سىلەرنىڭ قوراللىرىڭلارنى شۇ يەرگە ئەۋەتىمىز.

بۇ سۆز بەزى ئاز ساندىكى يولداشلارنىڭ ئىدىيىسىدىن ئۆت-
مىدى. ئۇلار ئاق كۆڭۈللۈك بىلەن:

ـــ بىز يارەمگە كەلدۇق، بىزنى قوراللىمىز بىلەن سوقۇشقا ئې-
لىپ بارسا، بىزمۇ كۈچىمىزنى كۆرسەتسەك بولمامدۇ؟ ـــ دېيىشتى.

خېلى تالاش ـ تارتىشلاردىن كېيىن بىزگە پىلىموت، قول
بومبىسى، گىراناتامیوتنى قالدۇرۇپ قالغان قوراللىرىمىزنى ئوقى
بىلەن يىغىۋالدى، بىزنى ھەقىقەتەنمۇ قوراللاندۇرۇپ قويدى.
بىز كۈندە دېگۈدەك ھەرەمباغ، روشەنباقتا بېرىپ قوراللىرى مە-
شىق قىلدۇق. ئون كۈن ئۆتكەندىن كېيىن بىزنىڭ جەڭچىلە-
رىمىزنى ئۈچ ـ تۆتتىن باشقا ئورۇنلارغا تارقاتتى. ئاز قىسمى-
مىزنى ئىككىگە بۆلۈپ پىيادە 4 ـ پولكنىڭ 2 ـ باتالىئونىغا
قوشۇۋەتتى. ئاز بىر قىسمىنى مېنىڭ قېشىمدا قالدۇردى. 20
كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، بىزنى بۆلۈۋېتىشكە قاتناشقان غېنى
«تاران» دېگەن كادىر: «سىلەردە يامان غەرەز يوق ئىكەن. سىناق-
تىن ئۆتتۈڭلار» دەپ بۇ قېتىمقى ھەربىكەتنىڭ بىر قېتىملىق
سىناق ئىكەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى. كېيىن ھەممىمىزنى يىغىپ
ھەربىي تەلىم ـ تەربىيە ۋە ھەربىي تاكتىكا ئۆگىنىشىنى كۈ-
چەيتتى. بىر كۈنى مېنى مىللىي ئارمىيە باش قوماندانلىق شتا-
بىغا بىرىنچى قېتىم چاقىرتىپ جەڭچى ـ كوماندىرلارنىڭ
ئەھۋالىنى سورىدى. بۇ يەردە مەن بىلەن سۆھبەتلىشىۋاتقانلار-

ناڭ ھەممىسى سوۋېتلىكلەر بولۇپ بىرەرمۇ يەرلىك ھەربىي كۆرۈنمەيتتى. ھەتتا ماشىنكىدا خەت باسىدىغانلارمۇ رۇس ئايال-لىرى ئىدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە بىرلا باقىيوف سوۋېتلىك ئۇيغۇر بولۇپ تەرجىمانلىق قىلىۋاتاتتى. بۇ ۋاقىتتا پولكوۋنىك ئۇنۋان-لىق يوغان گەۋدىلىك بىرى كىرىپ:

— سىلەر نېمىشقا قوراللىق كەلدىڭلار؟ — دەپ مېنىڭدىن سوئال سورىدى.

مەن بۇ خىل ئابستراكت سوئالنىڭ چىقىشىنى ئويلىمىغان-دىم. بۇنداق سوئالنىڭ قويۇلۇشى مېنى خېلى تەمتىرىتىپ قوي-دى. مەن ئېسىمنى يىغىپ:

— سىلەر كېلىپ ياردەم قىلىۋاتقان يەردە بىز نېمىشقا كەل-مەيدىكەنمىز، — دەپ جاۋاب بەرگۈچە، سوئالدىن ئۆزى خجالەت بولدىمۇ، تۇيۇقسىزلا سىرتقا چىقىپ كېتىپ قايتىپ كىرمىدى، مېنىڭ جاۋابىمنىمۇ ئاڭلىمىدى.

سۆھبەتلىشۋاتقانلار:

— مايتاغدىن كەلگەنلەرنى جەنۇبىي شىنجاڭغا يولغا سېلىشنى ئويلىشىۋاتىمىز. سىزلەرمۇ ئويلىشىپ كۆرىڭلەر، — دېدى. مەن قەتئىي قىلىپ:

— بىز ئۇچۇ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھەربىكىتىنى جان - دىلىمىز بىلەن قوللىغانلىقىمىز ئۈچۈن گومىنداڭ ئارمىيىسى ئىچىدە قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ ئىلىغا كەلدۇق. ئۇچ ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى ۋە مىللىي ئارمىيە شتابىدىن قانداق فرونت، ھەرقانداق قېيىن يەرلەرگە ئەۋەتسە ۋەزىپە ئىجرا قىلىشقا بىز تەييار، — دەپ يولداشلار نامىدىن پوزىتسىيە بىلدۇردۇم.

باش قوماندانلىق شتابىتا بولغان گەپلەرنى يولداشلارغا دېمە-دىم. چۈنكى ھەربىي مەخپىيەتلىكنى ئاشكارىلاشقا بولمايتتى. ئەتىسى مېنى 67-مىللىي ئارمىيە باش قوماندانلىق شتابىغا چا-قىردى. شتابتىكىلەر:

— سىز تېكەسكە بارىسىز. ئۇ يەردە بىزنىڭ قىسمىنىڭ كوماندىرلىرىدىن نوغايبايوف بار. ئۇ كىشى ئاتلىق پولكنىڭ پولكوۋنىكى. شۇ يەردە جەنۇبىي شىنجاڭغا بارىدىغان يوللارنى مۇزاكىرە قىلىپ كېلىسىز. سىز بىلەن يەنە بىر پولكوۋنىك بىللە بارىدۇ، — دەپ تاپشۇردى.

ئەتىسى ئىسكەندەر ئەپەندىم (سوۋېتلىك كىشى) رەھبەرلە-كىدە تېكەس دەريا‌سى بويىدىكى قۇربانجان ئاكىنىڭ كۆۋرۈكە-نىڭ يېنىغا جايلاشتۇق. ئاق چېدىردا ئابدۇرەھىمجان ھەسەنوف[1] پولكوۋنىك، نوغايبايوف، زاكىر تۆرە (سوۋېتلىك)لەر بار ئىكەن. بىز ئاقسۇغا قانداق ئۆتۈش مەسىلىسىنى مۇزاكىرە قىلدۇق. مۇزاكىرىدە جەنۇبىي شىنجاڭغا ئۆتۈشتە مۇزداۋان (مۇزارت) بە-لەن بېرىشقا بولمايدىغانلىقىنى مۇئەييەنلەشتۇردۇق. چۈنكى مۇزداۋاندا گومىنداڭ ئاقسۇ 5 - پولكىنىڭ تولۇق قوراللانغان بىر قىسمى بار ئىدى. مۇزداۋان قورغانىنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈش ئۈچۈن ئەڭ يېقىن ھەم بىرقەدەر ياخشى يول، قۇشتاي داۋىنى بىلەن ئاقياز داۋىنىدىن ئۆتىدىغان يول، دەپ ھېسابلىدۇق. ئا-خىرىدا مەن: يەرلىك، يولنى بىلىدىغان كىشىلەرنى ئۇقۇشۇپ كۆرسەك، بەلكىم قازاق قېرىنداشلاردىن جەنۇبىي شىنجاڭغا تاغ ئارىلاپ ئۆتكەنلەر بولۇشى مۇمكىن، دېگەن پىكىرنى بەردىم. ئۇلار بۇ پىكىرگە قوشۇلۇپ، بىزگە يول بىلىدىغان بىرنەچچە پارتىزاننى ۋە ياخشى مەرگەنلەرنى تاللاپ قوشۇپ قويىدىغان بولدى.

ئەتىسى ئىسكەندەر ئەپەندىم بىلەن غۇلجىدىكى مىللىي ئار-مىيە باش قوماندانلىق شتابىغا باردۇق، ئۇلار جەنۇبىي شىنجاڭغا بېرىشقا بولىدىغان - بولمايدىغانلىقىنى سورىدى. مەن ئىمكانە-يەتنىڭ بارلىقىنى، بىزنىڭ جەڭچىلىرىمىزنىڭ ھەممىسى جەنۇ-

① ئابدۇرېھىمجان ھەسەنوف — كېيىنكى ۋاقىتلاردا مىللىي ئارمىيىنىڭ سە-ياسىي كومىسسارى بولغان.

بىي شىنجاڭلىق بولۇپ، ئەل ـ يۇرت تونۇش بولغاچقا، بارساق خەلقنىڭ ھەمايىسىگە ۋە ياردىمىگە ئىگە بولىدىغانلىقىمىزنى ئېيتتىم. رەھبىرىي كىشىلەرمۇ پىكرىمنى مۇۋاپىق كۆرۈپ، «توغرا، بولدى شۇنداق قىلايلى» دېگەن خۇلاسىگە كەلدى ۋە ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيە باش قوماندانلىق شتابى جەنۇبىي شىنجاڭغا ھەربىي يۈرۈش قىلىش بۇيرۇقىنى چۈشۈردى. بۇ بۇيرۇق «شىنجاڭ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا دائىر چوڭ ئىشلار خاتىرىسى» دېگەن كىتابنىڭ 104 ـ بېتىدە مۇنداق دەپ يېزىلغان:

«6 ـ ئاينىڭ باشلىرى (1945 ـ يىلى) مىللىي ئارمىيە باش قوماندانلىق شتابى سوۋېت ئىتتىپاقى ھەربىي ئىشلار مەسلىھەتچىلىرىنىڭ ياردىمى ئارقىسىدا جەنۇب، شىمال ۋە ئوتتۇرا بولۇپ ئۇچ سەپ بويىچە ئۇرۇش قىلىش پىلانىنى تۈزۈپ چىقتى. شىمالىي سەپتە جەڭ قىلىدىغان كەڭسايى 3 ـ ئاتلىق ئەسكەرلەر پولكىنىڭ ۋەزىپىسى شخۇ ئارقىلىق تارباغاتاي ۋە ئالتاي ئوتتۇرىسىغا ئېچكىرىلەپ كىرىپ، بۇ ئىككى ۋىلايەتنىڭ شخۇ بىلەن بولغان ئالاقىسىنى ئۈزۈپ تاشلاپ، تارباغاتاي، ئالتاي ۋىلايەتلىرىنى ئازاد قىلىش؛ ئوتتۇرا سەپتە جەڭ قىلىش ۋەزىپىسىنى ئىلى پىيادە ئەسكەرلەر 2 ـ پولكى، تېكەس 1 ـ ئاتلىق ئەسكەرلەر پولكى، ئىلى زاپاس 4 ـ پولكى، ئاتلىق ئەسكەرلەر ئىسكادرونى ئۈستىگە ئېلىش. جىڭنى ئاساسلىق ھۇجۇم قىلىش نىشانى قىلىش، بۇنىڭدىن باشقا يەنە سۇيدۇڭ پىيادە ئەسكەرلەر 1 ـ پولكى، توپچى ئەسكەرلەر روتىسى شخۇغا ھۇجۇم قىلىپ، ئاندىن يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ ئۇرۇمچىگە قاراپ يۈرۈش قىلىش؛ جەنۇبىي سەپتە جەڭ قىلىشقا سوپاخۇن سۇۋۇروف مەسئۇل بولۇپ ئاتلىق پارتىزانلارنى باشلاپ جەنۇبىي شىنجاڭغا يۈرۈش قىلىپ، پارتىزانلىق ئۇرۇشنى قانات يايدۇرۇش؛ بۇنىڭدىن باشقا يەنە بىر ئىزۇت ئەسكەرنى تاشقورغانغا ئەۋەتىپ شۇ جايدىكى پارتىزانلارغا ياردەم بېرىش، گومىنداڭنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى

قوشۇنلىرىنى ئىسكەنجىگە ئېلىش بەلگىلەندى».

مەزكۇر بۇيرۇققا ئاساسلانغاندا، ئۇچ ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى ۋە مىللىي ئارمىيە باش قوماندانلىق شتابى قوراللىق ئىنقىلابنى پۈتۈن شىنجاڭ مىقياسىدا قانات يايدۇرۇشنىڭ ئومۇمىي ئىستراتېگىيىلىك پىلانىنى تۈزۈپ چىققان. بىزنىڭ جەنۇبقا بېرىپ پارتىزانلىق ئۇرۇشنى ئېلىپ بېرىپ، گومىنداڭنىڭ ئەسكىرىي كۈچىنى ئىسكەنجىگە ئېلىشىمىز ئەنە شۇ پىلانىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى ئىدى.

1945 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى، مېنى ۋە مېنىڭ مۇئاۋىنىم يولداش سىدىق ھاجى[1] نى ئالغىلى ماشىنا كەلدى. ماشىنىنى ئىسكەندەر ئەپەندىم ئۆزى ھەيدەپتۇ. بىز باش قوماندانلىق شتابقا باردۇق. ئۇ ۋاقىتلاردا باش قوماندان شتاب غۇلجا نوۋىگورت 2 ـ كوچىدا ئىدى. مەجلىس زالىغا كىرسەك ئېلىخان تۆرە، مىللىي ئارمىيە باش قوماندانى گېنېرال مايور پالىنوف، گېنېرال ئىسھاقبېك ۋە باشقا كومىسسارلار، ئېلىخان تۆرىنىڭ مەسلىھەتچىسى سوۋېتلىك مۇھىسىن ئەپەندى بار ئىكەن. بىزنىڭ كىيىملىرىمىز ئاددىي ـ ساددا ئىدى. مېنىڭ كاپىتان، سىدىق ھاجىنىڭ پاروچىك ئۇنۋانى بار ئىدى. ھەربىيچە سالام بەردۇق. گېنېرال مايور پالىنوف ۋە گېنېرال ئىسھاقبېكلەر سالىمىمىزنى ئېلىك ئېلىپ بىز بىلەن كۆرۈشتى. رەھبەرلەردىن بىرى ئۇرنىدىن تۇرۇپ كۆرۈشۇپ، جاي كۆرسەتتى ۋە تۇرمۇش ئەھۋالىمىزنى سوردى، ئاندىن:

— سىلەر بىزنىڭ ھۆكۈمىتىمىزگە ۋە مىللىي ئارمىيىمىزگە قەدەم باسقانلىقىڭلار ئۈچۈن ئەسكەرلىرىمىز ۋە خەلقىمىز نامىدىن سىلەرگە چەكسىز رەھمەت ئېيتىمەن. سىلەر ئۇزۇن يىللىق ئىنقىلابىي پائالىيىتىڭلار بىلەن ئۆزلىرىنىڭ ۋەتەن ۋە خەلق ئالدىدىكى مەجبۇرىيىتىنى ئورۇنلىدىڭلار. سىلەرنىڭ بۇ ئىشىڭلار ئۈچۈن ھەممىمىز سىلەرگە ئىچىمىزدىن مىننەتدارلىق بىلدۈرىمىز. ئەمدى سىلەرگە يېڭى ۋەزىپە تاپشۇرىمىز. ئالدىدىكى قولۇمىزدىكى بارلىقىمىز شىمالىي تەرەپتىكى جەڭ، شخۇ، ئالتاي،

① سىدىق ھاجى — قىزىلسۇ ئوبلاستىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولغان.

چۆچەكلەرگە يولغا سالىمىز. ئۇلار باركۆلگىچە باردۇ. سىلەر بىلەن بىللە ئابدۇرەئۇپ مەخسۇم[2]، ئابدۇكېرىم ئابباسوف، قاسىمجان قەمبىرىلەر ھۆكۈمەت ۋەكىللىرى بولۇپ باردۇ. ئۇنىڭدىن باشقا سودا ۋەكىللىرىمۇ باردۇ. قالغان ھەربىي بۇيرۇقنى گېنېرال پالىنوفتىن ئاڭلايسىلەر، — دېدى.

— ئىلى رايونىدىكى ئاتلىق پىيادە 2 ـ، 4 ـ پولكلار، بەزى بىرىگادىلار، شەھەرنىڭ ساقچى ئەترەتلىرى جىڭ، شىخۇ، ئالتاي، تارباغاتايلارنى ئازاد قىلىشقا يۇرۇش قىلىدۇ، — دېدى پالىنوف، — سىلەرنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپەڭلار — جەنۇبىي شىنجاڭدا پارتىزانلىق ئۇرۇشى ئېلىپ بېرىپ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى 40 — 50 مىڭ كىشىلىك گومىنداڭ قوراللىق ئارمىيىسىنى ئىلى تەرەپلەرگە ھۇجۇم قىلىشتىن توسۇش، رازۋېدكا خىزمىتىنى ياخشى ئۆتەپ بىزنى خاتىرجەم قىلىش. ئەگەر دۇشمەن تەڭرىتاغلىرىدىن بىز تەرەپكە ھۇجۇم قىلسا ئىلىدا قوراللىق كۈچ قالمىغاچقا، قېيىن ئەھۋال يۈز بېرىدۇ. مۇشۇنداق مۇھىم ۋەزىپىنى مىللىي ئارمىيە باش قوماندانلىق شتابى سىلەرگە ئىشەنچ قىلىپ تاپشۇردى. سىلەرنىڭ بۇرۇنقى قوراللىڭلارنى ئالدىنقى فرونتقا ئەۋەتكەن. بۇ ئىشقا رەھبەرلەر قاتتىق خاپا بولدى. رەھبەرلەر، بۇلار گومىنداڭنىڭ ئىچىدىن ياخشى قوراللارنى ئەكېلىپ بىزگە يارەدەم بەرسە، قوراللىنى ئېلىۋالساڭلار خەقلەر نېمە دەيدۇ. ياخشى بولماپتۇ، بۇ قېتىم قوراللارنىڭ ياخشىسىنى بېرىڭلار، دەپ تاپشۇردى. ئىسكىلاتتىن يېڭى قوراللار بېرىلىدۇ. سىلەرنىڭ مىنىدىغان ئاتلىرىڭلارنى يايلاقتىن ئەكېلىدۇ، — ئۇ يەنە تەكىتلەپ، — ھەممىدىن مۇھىمى جەنۇبىي شىنجاڭدىكى گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ بىز تەرەپكە ئۆتۈشىنى قاتتىق توسۇش. بىز جەنۇبىي فرونتىنى ئاچىمىز. سىز جەنۇبىي يۆنىلىش پارتىزانلار ئەترىتىنىڭ

② ئابدۇرەئۇپ مەخسۇم — شۇ ۋاقىتتا ھۆكۈمەتنىڭ باش كاتىپى ئىدى. كېيىن ئۇ كىشى بىز بىلەن بىللە بارمىدى.

باشلىقى ۋە ھەربىي قوماندانى بولىسىز. پىكرىڭلار بارمۇ؟

— پىكرىم يوق، — دېدىم مەن، — باش شتابنىڭ بىزگە ئىشەنچ قىلىپ تاپشۇرغان بۇيرۇقىنى قەتئىي ھەم جان ـ دىل بىلەن ئورۇندايمىز.

جەنۇبقا يۈرۈش قىلىش قىسمىنىڭ تەشكىلىي قۇرۇلۇشى

«چوڭ ئىشلار خاتىرىسى»نىڭ 111 ـ بېتىدە مۇنداق دەپ يېزىلغان:

«شۇ كۈنى (1945 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى) ‹ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت› ھەيئىتى بىلەن مىللىي ئارمىيە باش قوماندانلىق شتابى گومىنداڭنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئەسكىرىي كۈچىنى ئىسكەنجىگە ئېلىپ، ئوتتۇرا سەپتىكى ئۇرۇشنىڭ ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلىشىغا ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، مۇنداق قارار چىقاردى: (1) سوپاخۇن سۆۋۈروف ئەترەت باشلىقى، ئابدۇكېرىم ئابباسوف سىياسىي كومىسسار، رازىيوف دامولا[1] دىنىي ئىشلار مەسئۇلى بولغان ئاتلىق پارتىزانلىق ئەترىتى قۇرۇلىدۇ، ئۇلار ئاقسۇغا بېرىپ، پارتىزانلار ئۇرۇشى ئېلىپ بارىدۇ. (2) سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ھەربىي ئىشلار خادىمى ئىسكەندەر (ئەسلىي ئىسمى ئۇيغان ئۇيغانوۋىچ ئۇيغانوف) بىلەن زاكىر تۆرە (ئەسلىي ئىسمى شوخپۇل) ئاتلىق پارتىزانلار ئەترىتىنىڭ ھەربىي ئىشلار مەسلىھەتچىسى بولىدۇ. (3) قۇربانجان ئاتلىق پارتىزانلار ئەترىتىنىڭ ئارقا سەپ تەمىناتىغا مەسئۇل بولىدۇ. (4) قاسىمجان قەمبىرى ھۆكۈمەت خىزمەت ئۆمىكىنى باشلاپ بىرگە بارىدۇ».

① رازىيوف دامولا — تەڭرىتاغدىن ئۆتكەندە ئاغرىپ قېلىپ قايتىپ كەتتى. تۇردى قارىي مۇئاۋىن دىنىي ئىشلار ۋەكىلى بولۇپ بىز بىلەن بىللە ماڭدى.

7 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى ئۈچ ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى ھۆكۈمەتنىڭ يۇقىرىدىكى قارارىنى ئېلان قىلىپ بىزگە كۆرسەتمە بەردى.

ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىدا يەنە:

ـــ ھەل قىلىدىغان ئىشلار بارمۇ؟ ـــ دەپ سورىدى.

مەن ئاددىيلا قىلىپ:

ـــ مۇزداۋاندىن ئاشىمىز، سوغۇقتا لازىم بولار، يەڭگىلىرەك چەكمەن چاپاندىن بېرىلسە، ـــ دېدىم.

ئېلىخان تۆرە دەرھال ھەل قىلىپ بېرىلىدىغانلىقىنى ئېيتتى.

چەكمەن چاپانىنىڭ رولى چوڭ. گەرچە ھازىر ياز بولسىمۇ قارلىق داۋانلاردىن ئاشىمىز. ئۇنىڭ ئۈستىگە، جەنۇبىي شىنجاڭ خەلقى چەكمەن چاپان كىيىشكە ئادەتلەنگەن. شۇڭا چەكمەن چاپان بىزنىڭ خەلق ئىچىگە سىڭىپ كىرىپ كېتىشىمىزگە ياخشى شارائىت يارىتىدۇ. قورال ئىسكىلاتىدىن ھەربىر جەڭچىگە بىر-دىن ئىشتىكلىك بەشئاتار مىلتىق؛ بىر بوي ئوق (75 تال)، ئىككى دانە قول بومبىسى، پۈتۈن قىسمىغا زاپاس 200 تال ئوق، مىنامیوت، توققۇز دانە دىكتار پىلىموت، ئۈچ دانە گرانا-تامیوت تارقىتىپ بەردى. بىز قوراللارنى ئىسكىلاتنىڭ مەسئۇلى غۇلجىلىق ساۋۇت دېگەن كىشىدىن تاپشۇرۇۋالدۇق. قورال-ياراغلار بىلەن قوراللىنىپ بولۇشىمىزغا، بېرىلىدىغان ئاتلارمۇ يايلاقتىن كەلدى.

جەنۇبقا سەپەر

«چوڭ ئىشلار خاتىرىسى»نىڭ 114 ـ بېتىدە مۇنداق دەپ يېزىلغان:

«7 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈندىن 23 ـ كۈنگىچە. 18 ـ كۈنى، سوپاخۇن سۇۋۇروف ئاتلىق پارتىزانلار ئەترىتىنى باشلاپ غۇلجىدىن چىقىپ 19 ـ كۈنى تېكەس ناھىيە بازىرىغا كىرىپ ئورۇنلاشتى. 23 ـ كۈنى تېكەس ناھىيە بازىرىدىن يولغا چىقىپ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئاقسۇغا يۇرۇش قىلىش سەپىرىگە ئاتلاندى».

بىز تېرە ئىسكىلاتى (مويكا)دىن يۆتكىلىپ غۇلجا شەھىرى سۇدەرۋازىسىدىكى مەكتەپكە ئورۇنلاشتۇق. ئوقۇغۇچىلار تەتىل قىلغاچقا، سىنىپلار ۋە مەكتەپ ھويلىسى بىكار ئىكەن. ئىككى كۈن ئاتلىق مەشىق قىلدۇق. ئەتىسى ئاتلىنىپ ماڭمىز دېگەن كۈنى كەچقۇرۇن ئەخمەت ئەپەندىم[1] بىز تۇرغان مەكتەپكە كەلدى. مەن بىلەن كۆرۈشۈپ، جەڭچىلەرنىڭ ئەھۋالى ۋە سەپەر تەييارلىقىمىزنى سورىدى. ئاندىن «جەڭچىلەر يىغىلسۇن» دەپ بۇيرۇق قىلدى. مەن پۈتۈن جەڭچى ـ كوماندىرلارنى قوراللىق جەڭگىۋار سەپكە تىزىپ قويۇپ دوكلات قىلدىم. ئەخمەت ئەپەندىم جەڭچىلەرنىڭ ئالدىغا كېلىپ «جەڭچىلەرگە سالام» دېدى، جەڭچى يولداشلارمۇ: «سالام» دەپ جاۋاب قايتۇردى، جەڭچى ـ كوماندىرلار بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى، سەپ ئالدىغا كېلىپ سۆز قىلىپ، ئالدى بىلەن ھەربىي بۇيرۇقنى ئىجرا قىلىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى تەكىتلىدى. بىزگە ئاقىيول ۋە سەپەرمىزنىڭ خەتەرسىز بولۇشىنى تىلىدى.

ـــ سىلەر، ـــ دېدى ئەخمەت ئەپەندىم سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ـــ مايتاغدىن گومىنداڭغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ ئۇرۇشۇپ غەلىبە بىلەن كەلگەن جەڭچىلەر، بۇ قېتىمقى سەپەرنىڭلاردا غەلىبە بىلەن قايتىشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمىز.

جەڭچىلىرىمىز «ھۇررا» ساداسىنى كۆككە ياڭراتتى. ئەترapقا يىغىلغان خەلقمۇ بىزگە قوشۇلۇپ چاۋاك چالدى.

ـــ قېنى، ـــ دېدى ئەخمەت ئەپەندىم، ـــ سوپاخۇن كوماندىرنىڭ سۆزىنى ئاڭلايلى.

① ئۇ ۋاقىتتا ئەخمەت ئەپەندىم ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت ھەربىي ئىشلار بۆلۈمىگە مەسئۇل ئىدى.

مەن ئەخمەت ئەپەندىمگە ھەربىيچە سالام بېرىپ:

— ھەربىي بۇيرۇق تاغدىن ئېگىز، دېڭىزدىن چوڭقۇر، بىز ھەربىي بۇيرۇقنى جەزمەن ۋە قەتئىي ئورۇندايمىز. شۇنىڭدەك ئەخمەت ئەپەندىمنىڭ بىزگە تاپشۇرغان جەڭگىۋار ۋەزىپىلىرىنى ئەمەلىي ھەرىكىتىمىز بىلەن ئورۇنداپ جاۋاب قايتۇرىمىز، — دېدىم.

ئەپەندىم مېنىڭ يېنىمغا كېلىپ، مېنىڭ قولۇمنى قىسىپ تۇرۇپ:

— سوپاخۇندەك ھەربىي ئىشقا پىشقان ۋە ھەربىي تەلىم - تەربىيە كۆرگەن كوماندىرلارغا موھتاجمىز. سوپاخۇن كوماندىر ھەربىي بۇيرۇقنى ئەلا بىلىپ ئۇنى تاغدىن ئېگىز دېڭىزدىنمۇ چوڭقۇر، دېدى. شۇنداق تونۇغاندىلا ئاندىن غەلىبە قىلىش ئىشەنچىسى بولىدۇ. ھەربىينىڭ جەڭگىۋارلىقىنى بىلگەن، ھەربىي ئىنتىزامنى چىڭ تۇتقان كوماندىر ئاخىر غەلىبىنى قولغا كەلتۈرەلەيدۇ. سوپاخۇن سىلەرنىڭ ھەربىي كوماندىرلىكلار، ۋەزىپە سوپاخۇنغا تاپشۇرۇلدى، — دەپ سۆزىنى تۈگەتتى. بىزنىڭ قوراللىق جەڭچىلىرىمىز ئۇزۇنغا سوزۇلغان «ھۇررا!» توۋلىدى ۋە چاۋاك چالدى.

ئەخمەت ئەپەندىم مېنىڭ قولۇمنى يەنە بىر قېتىم چىڭ قىستى ۋە باشقا كوماندىر، جەڭچىلىرىمىز بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. قايتىش ئالدىدا مەن ھەربىيچە «دىققەت!» دەپ كومانداپ بېرىپ، ھەربىيچە سالام بەردىم. بىز ئەخمەت ئەپەندىمگە مەكتەپ دەرۋازىسىدىن چىقىپ كەتكۈچە قاراپ تۇرۇشتۇق. ئەخمەت ئەپەندىم دەرۋازىدىن چىقىپ كېتىۋېتىپ، يەنە بىر قېتىم قول ئىشارىتى بىلەن بىزگە ھۆرمەت بىلدۈرگىنى، بىزگە ئاقيول ۋە غەلىبە تىلىگەنلىرى ھازىرمۇ ئېسىمدىن چىقمايدۇ.

1945 - يىلى 7 - ئاينىڭ 18 - كۈنى ئەتىگەن يولغا چىقىپ، ئىلى دەرياسىدىن كېمە بىلەن ئۆتۈپ، قوغۇنچى دېگەن

جايدا چۈشلۈك دەم ئالدۇق. كەچقۇرۇن خاك يېزىسىغا بېرىپ تەييارلىغان قونالغۇدا قوندۇق. بەلگىلەنگەن كىشىلىرىمىز بىز - دىن بۇرۇن بېرىپ قونالغۇ ۋە تاماقلارنى تەييارلىغانىكەن. ئاتلىرىمىزنى تاغ باغرى يايلىقىغا قويۇپ بەردۇق. تاماقلىنىپ تۇرۇشمىزغا ئەتراپتىكى دېھقانلار - چارۋىچىلار يىغىلىپ كېلىپ بىز بىلەن كۆرۈشتى. شۇ ئەسنادا ئىككى ھەربىي كىيىم كىيگەن جەڭچى پەيدا بولدى. ماڭا كېلىپ ھەربىيچە سالام بېرىپ ئۆزلىرىنىڭ ئارقىمىزدىن ياياق يېتىپ كەلگەنلىكى، بىزگە قوشۇلۇپ جەنۇبىي شىنجاڭغا باردىغانلىقىنى ئېيتتى. بۇ ئىككى ھەربىي يولداشنىڭ بىرى پىيادە 4 - پولك 1 - ئىسكادروندا مەن بىلەن بىللە تۇرغان ئېلاخۇن خۇدابەردى (ھازىر جېلىلىيۇزى ناھىيە[1] سى، دەم ئېلىشقا چىقتى)، يەنە بىرى جەڭچى ھېلىمئاخۇن (ھازىر شىخۇ ناھىيىسىدە)، بۇ ئىككى نەپەر جەڭچىمىزنىڭ شۇنداق يىراق يەردىن پىيادە مېڭىپ خەلقىمىزنىڭ ئازادلىق ئىشى ئۈچۈن ئۆز ھاياتىنى تەقدىم قىلىشقا كەلگەنلىكى ماڭا ئەمەس پۈتۈن قىسمىدىكى جەڭچى - كوماندىرلارغىمۇ چوڭقۇر تەسىر قىلدى. ھەتتا سىرتتىن كەلگەن خەلقمۇ بۇلارنىڭ غەيرەت - جاسارىتىگە ئاپىرىن ئېيتتى. بىزنىڭ ھەربىي تۈزۈمىمىزدە بىر قىسىمدىن يەنە بىر قىسىمغا كەلگەن ھەرقانداق ھەربىينى ئىختىيارىي قوبۇل قىلىشقا بولمايتتى. لېكىن، بۇ پەۋقۇلئاددە ئەھۋال ئىدى. بىز دەرھال تېگىشلىك قىسىمغا تەقسىم قىلىپ، زاپاس ئاتلىرىمىزنى بەردۇق. ئەتىسى 19 - چېسلا قىزىلكۆرە[2] گە قاراپ ماڭدۇق. قىزىلكۆرەدە خەلق توپ - توپ بولۇپ ئالدىمىزغا چىقىپ بىزنى قىزغىن قارشى ئالدى. 20 - چېسلا زاكىر تۆرە، ئابدۇكېرىم ئاباباسوف ۋە قاسىمجان قەمبىرى، دىنىي نازارەتتىن رازىيوف دامولا يېتىپ كەلدى. سودا ۋەكىللىرىمىزمۇ

① جېلىلىيۇزى ناھىيىسى — ھازىرقى غۇلجا ناھىيىسى.

② قىزىلكۆرە — ھازىرقى تېكەس ناھىيىسى.

كەلگەندى. كەچقۇرۇن ناھىيە ئاشخانىسىدا سۆھبەت ئۆتكۈزۈلدى. تەشرىتاغدىن ئۆتۈپ كەتكۈچە ناھىيە ئورۇنلاشتۇرۇشقا مەسئۇل بولىدىغان بولدى.

21 ـ چېسلا رەھبەرلەر ناھىيىگە بېرىپ، جەنۇبىي شىنجاڭغا يۈرۈش قىلىش ھەققىدە مۇزاكىرىلەشتۇق. يېغىندا قوماندانلىق باش شتابىنىڭ بۇيرۇقى تەكرار ئوقتۇرۇلدى. سىدىق ھاجى ئەتەرەتنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولۇپ بەلگىلەندى. پارتىزانلار ئەترەتىنىڭ شتاب باشلىقلىقىغا ھۈسەين غازىيوف (ھازىر فرونزىدا بار) بەلگىلەندى. موڭغۇلكۈرەدىن سولچى (قىرغىز) ۋە ئىمىگرانلار ترانسپورت ئەترىتىنىڭ باشلىقى قىلىپ تەينىلەندى. تەكەسكە بارغاندىن كېيىن شۇ ئەتراپتا پارتىزانلىق قىلغان تېزەك تۈرە 18 ئادەمنى بىلەن بىرگە كېلىپ قوشۇلدى. 22 ـ چېسلا جەنۇبىي شىنجاڭغا يۈرۈش قىلىنىدىغان ئەترەت مەيدانىدا سەپكە تىزىلىپ تۇردۇق. ئەترەتنىڭ باش تەرىپىدە ھۆكۈمەت ۋەكىللىرى ۋە باشقا ۋەكىللەر؛ ئەترەتنىڭ ئاياغ تەرىپىدە توغرا سەپ بولۇپ سودا، ترانسپورت ۋەكىللىرى؛ ئۇدۇلىمىزدا قىزىلكۈرە ناھىيە سىنىڭ ئىشچى ـ خىزمەتچىلىرى، خەلق تىزىلىپ تۇردى.

ھەربىي باشلىقلار، ناھىيىنىڭ مەسئۇللىرى ۋە يۇرت مۆتەۋەرلىرى بىللە كەلدى. مەن ھەربىي قائىدە بويىچە «دىققەت» دەپ كوماندا بېرىپ، باشلىقلارغا دوكلات قىلدىم. بۇ ۋاقىتتا پۈتۈن مەيدانىكىلەر جىمجىتلىققا چۆمدى. «دىققەت» دەپ كوماندا بېرىپ سالام بەردىم ۋە قوراللىق قوشۇننى ئاتلاندۇرۇپ، يولداش مۇتەللىپنىڭ باشلامچىلىقىدا «جەڭگە بارىمىز» دېگەن ناخشىنى ئېيتىپ، مەيداندىن چىقىپ كەتتۇق. ئارقىمىزدىن جەنۇبىي شىنجاڭغا بارىدىغانلارمۇ سەپ تۈزۈپ ماڭدى. بىزنىڭ قوشۇن مەھەللە ئىچىگە كىرگەندە بىزگە ئەگىشىپ ماڭغان خەلق بىلەن چوڭ بىر نامايىش قوشۇنىغا ئايلاندۇق.

1945 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى، بىز تېكەس دەريا-

سىدىن ئۆتىدىغان كېمىنىڭ قېشىغا بارساق رەھبەرلەر كېمە بويىدا بىزنى يەنە ساقلاپ تۇرۇپتۇ. تېكەس دەرياسىنىڭ سۈيى سوۋۇپ ئىتتىپاقىدىن چىقىپ موخۇرجىرغىلاڭنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ، قارابورا تاغلىرىدىن ھالقىپ، كۈنەس دەرياسىغا قوشۇلىدۇ. كۈنەس دەرياسى قاش دەرياسىغا قوشۇلۇپ ئىلى دەرياسىنى ھاسل قىلىپ چاپچال ۋە سۈيدۇڭ ـــ ئىككى ناھىيىدىن ئۆتۈپ، ئۇچ ھەسسە كۆپىيىپ، يەنە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئېقىپ كېتىدۇ. بىز دەريادىن سىم ئارغامچا ئارقىلىق كېمە بىلەن ئۆتۈپ جەنۇبقا ماڭدۇق. ئالدىمىزدا كۆك بايراق لەپىلدەپ تۇراتتى. سەپنىڭ ئالدىدا ھۆكۈمەت ۋەكىللىرى ماڭدى. ئاندىن قوراللىق قىسىم، ترانسپورت ئەترىتى ۋە سودا ۋەكىللىرى ماڭدى. سودىگەرلەرگە ھەسەن قارىي دېگەن كىشى باشلىق بولۇپ ماڭماقچى ئىدى. لېكىن، جەنۇبقا بارماي قېلىپ قالدى. قىزىلكۈرەدىن چىقىپ چوڭ قۇشتايغا بېرىپ قونۇپ مېڭىش تەرتىپىنى ئۆزگەرتتۇق. ھەرقانداق ئېھتىمالغا قارشى رازۋېدكىچىلار ئالدىدا، ھۆكۈمەت ۋەكىللىرى، سودىگەرلەر ئەترىتى ئارقىدا ماڭىدىغان قىلىپ رەتلىدۇق. ئۇ يەردىن چىقىپ كۆكتېرەك، چولاقتېرەك يايلاقلىرىغا بېرىپ قوندۇق. ئەتىسى سارتور دېگەن چوڭ يايلاققا باردۇق. بۇ يەردە قازاق چارۋىچىلار ئاپئاق كىگىز ئۆيلىرىنى تىكىپ يازلىق بەختلىك تۇرمۇشىنى ئۆتكۈزىدىكەن. ئاپئاق قالپاقنىڭ چۆرىسىگە قارا مەخمەلدىن پەۋاز تۇتقان، تۆپىسىگە ئۇنچە ـ مەرۋايىتلارنى ئۆتكۈزۈپ قىسقا، قىزىل يىپەكلىك تىزىق بېكىتكەن قازاق يىگىتلىرى چىرايلىق كىيىنىپ، بېشىغا ئوكە تاقىغان، گۈللۈك تەقىيە كىيگەن، مەيدىسىگە ئىككى قاتار چىرايلىق قىلىپ ئاپئاق ھەر خىل چوڭ ـ كىچىك تەڭگىلەرنى تاقىغان قازاق خوتۇن ـ قىزلىرى كۈمۈش ئېگەرلىك ئاتلارغا مىنىپ ئۇياقتىن ـ بۇياققا چېپىپ يۈرەتتى. ھەتتا يەتتە ـ سەككىز ياشلىق بالىلارمۇ تورپاقلارنى مىنۇۋلىپ بىزگە يىراق-

تىن «ئەسسالامۇئەلەيكۇم» دەپ ۋارقىراپ سالام بېرىپ تۇردى. ئالدىمىزغا كەلگەنلەر «بىزنىڭ ئۆيىمىزگە كېلىپ چۈشۈپ قوناق (مېھمان) بولۇڭلار» دەپ باشلايتتى. قازاق قېرىنداشلارنىڭ مېھماندوستلۇقى ۋە كەڭ قورساقلىقى، كەلگەن مېھمانىنى كەمـ بەغەل بولسىمۇ، بىرەر مالنى سويۇپ داستىخان سالماي قايتۇرـ مايدىغانلىقى بىزگە بەك تەسىر قىلدى. ئالتاي تەرەپتىكى قازاق يولداشلارغا نىسبەتەن تېكەس يايلىقىدىكى قازاق يولداشلارنىڭ تۇرمۇشلىرىنىڭ بايلىقىدىن ھەممىمىز ھەيران قالدۇق ھەم چوڭ پەرقنى كۆردۇق. چۈنكى ئالتايدىكى قازاق قېرىنداشلار ئۇزاق يىللار ئۇرۇش ئازابلىرىنى تارتقانلىقتىن ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىغانىدى. تېكەس يايلىقىدىكى قازاق قېرىنداشلارنىڭ ئۆيۈـ لىرىگە كىرسەك يەرگە سېلىنغان گېلەم، چىرايلىق شىرداق، كىگىزلەر ۋە چىرايلىق ئىشلەنگەن ساندۇق ۋە قاچا ـ قومۇچلار كۆزنى قاماشتۇرىدۇ. ئەتراپىمىزدا بىزنىڭ ئەترەتكە تەييارلانغان داش قازانلار ئېسىلىپ قوي گۆشى قازاندا پىشۇرۇلۇۋاتىدۇ. ئاـ يالار ساماۋارلاردا چايلارنى قايناتىپ داستىخان راسلاۋاتىدۇ. يايلاق بىز ۋە ئەل ـ جامائەت بىلەن بىر مەيدان قاياناق بايرام تۇسىگە كىردى. ھەممىسى ئاكا ـ ئۇكىدەك بىزنى سەممىي كۈـ تۈۋالدى، بىز بىلەن قىزغىن مۇڭداشتى.

يايلاقتىكى ئوت ـ چۆپلەرنى ئادەمنىڭ يەۋالغۇسى كېلىدۇ. يېشىل كىمخابقا ئوخشاش ئوتلاقلاردا ھەر خىل رەڭدە ئېچىلغان چىرايلىق گۈللەر، ھەيۋەتلىك ئېگىز تاشتىن شارقىراپ چۈـ شۈۋاتقان كۈمۈشتەك سۇلار، خۇددى ئەسكەرلەردەك قاتار ـ قاتار تىزىلىپ ئۆسكەن قارىغايلارنىڭ ئارىسىدا مۆكۈنۈپ ئۆسكەن ئارچىلار ئاجايىپ بىر گۈزەل مەنزىرىنى ھاسىل قىلغانىدى. ئۇلار كىشىگە ھۇزۇر بېغىشلايتتى. يايلاقتىكى قويلارمۇ بەس ـ بەس بىلەن مەرىشەتتى. سېمىز موزايلار بەسلەشكەندەك قۇيرۇـ قىنى دىڭگايتىپ قىيغىتىشاتتى. ئاتلارنىڭ قۇلۇن ـ تايلىرى

ئوينىاقلايتتى، دەل ـ دەرەخلەردىكى قۇشلار ھەر خىل ئاۋازدا چۇرۇلدەپ نەغمە ـ ناۋا قىلىشاتتى. بۇنىڭغا قوشۇلۇپ خۇشخۇي جەڭچىلىرىمىز بىر ـ بىرىگە جور بولۇپ ئىسكىرىپكا، داپ، راۋابلارنى چېلىشىپ تاغلارنى زىلزىلگە كەلتۈردى. بىز يەنە قوزغىلىپ مېڭىپ قارىغايتاشقا بېرىپ قوندۇق. تاغ چوققىلىرى قارىغايغا ئوخشاش يالغۇز ـ يالغۇز ئېگىز قەد كۆتۈرۈپ تۇرغاـ لىقتىن قارىغايتاش دەپ ئاتىلىدىكەن. بىز گۈزەل ھەيۋەتلىك تاغ ئىچىدىن ئۆتكەندە ئالدىمىزدىكى ئىشكىنى ئاچساق ئۆتۈپ بولغاندىن كېيىن يېپىلىپ قالغاندەك ھېس قىلمىمىز. ھەربىر تاغنىڭ ئۆزگىچە ئالاھىدىلىكى بولۇپ كۆزىمىز تويماي قاراپ كېتىۋاتىمىز.

مۇز داۋاس[1] داۋىنىغا بارغاندا يولدىن ئېزىپ قالغانلىقىمىز بىلىنىپ قالدى. بىزگە يول باشلىغان ئىككى قازاق يولداشنىڭ بىرى ئالۋان مەمەت، يەنە بىرى قادىر ئىدى. بۇلارنى يولىنى ئوبدان بىلىدۇ دەپ تېكەس يەرلىك ھۆكۈمەتتىن تونۇشتۇرغانىـ دى. ئەمەلىيەتتە ئۇنداق بولۇپ چىقمىدى. مەن ئۇلارنى چاقىرىپ سوراققا تارتىپ:

ـــ سىلەر بۇ يول بىلەن قاچان، قايسى ۋاقىتتا جەنۇبىي شىنجاڭغا ئۆتكەنسىلەر؟ ـــ دەپ سوردىم. بىرى:

ـــ مەن ئۈچ يىل بۇرۇن ئۆتكەن، ـــ دېدى. يەنە بىرى:

ـــ مەن بۇ يولدا يۈرۈپ باقمىغان، ـــ دەپ تىلىنى چاينىاپ تۇردى.

ـــ راستىنى ئېيتىش، بىز جەڭگىۋار ۋەزىپە بىلەن كېتىپ بارغان قوشۇن، بولمىسا مانا ھازىر ئېتىپ تاشلايمەن.

ـــ بىز بىلمەپتۇق، جەنۇبقا بارساق، ئۇرۇشتا ئانچە ـ مۇنچە پايدا تېگىپ قالارمىكىن دېگەنىدۇق. بىزنى كەچۈرۈڭلار، ـــ دەپ يەرگە قاراپ تۇردى ئۇلار.

① داۋاس ـــ موڭغۇلچە سۆز بولۇپ، «تاغنىڭ چوققىسى» دېگەن مەنىدە.

مەن ئۇلارنى شۇ يەردىلا قورال ئاستىغا ئېلىپ ھۆكۈمەت ۋەكىللىرى ئابدۇكېرىم ئاببباسوف، قاسىمجان قەمبىرى، قۇرباز-جان ئاكا ۋە ھەربىي مەسلىھەتچىلەر چۈشكەن ئورۇنغا ئېلىپ باردىم. ئۇلار قايتىدىن سوراق قىلىپ جىنايەتچىلەرنىڭ ئىقرارى بويىچە ئۈچ ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتىگە ماتېرىيال يېزىپ ئەۋەتتۇق. رازۋېدكىچى سۇلپى (قىرغىز، ھازىر مۇڭغۇلكۇرەدە بار)نىڭ باشچىلىقىدا ئىككى نەپەر قوراللىق ئەسكەر بۇ ئىككى-سىنى باغلاپ، مۇڭغۇلكۇرە ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە تاپشۇرۇپ بەردى. كېيىن ئۇقۇشمىزچە بىرىگە ئۆلۈم جازاسى، يەنە بىرى-گە قاماق جازاسى بېرىلىپتۇ. بىز يەنە ئەترەت ئىچىدىكى قازاق يولداشلارنىڭ يول بىلىدىغانلىرىنى تاللاپ، مۇزداۋاس داۋىنىدىن چوڭ قۇشتايغا قايتىپ كەلدۇق. ئۇ يەردە قونۇپ ئاقداۋانغا بار-ساق قار قېلىن ئىكەن. ئۇنىڭ ئۇستىگە، شۇبرغان ھەم تۇتەك بولۇپ كېتىپتۇ. ئالدىمىزدىكى ئاتنىڭ قۇيرۇقىغا ئېسىلىپ ماڭساقمۇ بىر مېتىر ئارىلىقتىكى كىشىنى كۆرگىلى بولمىدى. يازلىق كىيىم بىلەن بولغانلىقىمىز ئۈچۈن ئۇلاغ ترانسپورت كارۋانلىرىمىزدىكى بىر كىشى ئۆلدى. مىناموت ئوقى ئارتقان ئېتىمىز ھاڭغا چۈشۈپ كەتتى. بىزنىڭ «مايتاغچى» جەڭچىلە-رىمىزنىڭ ھەممىسى جەنۇبىي شىنجاڭلىق ھەم تاغدا يۇرۇش تەجرىبىلىرى ئاز بولغانلىقتىن بەزىلىرى قۇلاق - بۇرۇنلىرىنى ئۇششۇتۇۋالدى. بىزدە شۇنداق كېسەللەرگە ئىشلەتكۈدەك دورا نېمە قىلسۇن. تانىيە دېگەن سېستىرا قىز ھۆكۈمەت رەھبەرلە-رىمىزنىڭ يېنىدا قالغانىدى. ئىلاجسىز «زەھەرنى زەھەر ئالىدۇ، سوغۇقنى سوغۇق» دېگەن خەلق ماقالىغا ئاساسەن ئۇششۇگەن جايغا قار - مۇزلارنى تېڭىپ ئانچە - مۇنچە ئەسلىگە كەلتۈر-دۇق. بەزىلىرىنىڭ ئاقسۇ، باي تەرەپلەرگە ئۆتكەندىن كېيىن تېرىسى سويۇلۇپ ئۇششۇكى ساقايدى. بۇ تارتۇقلار دېڭىز يۈزە-دىن نەچچە مىڭ مېتىر ئېگىز تەڭرىتاغلىرىدىن ئۆتكەنىنىڭ

بەلگىسى ئىدى. بىز كۆكسۇ كۆۋرۈكىدىن ئۆتۈپ، 7 - ئاينىڭ 31 - كۈنى قاراداۋان تۈۋىگە بېرىپ قوندۇق. سەھەردە قاراداۋانغا ياماشتۇق. بۇ داۋاندا قارا تۇتەك يىل بويى كەتمەيدىكەن. شۇڭا قاراداۋان دەپ ئاتىلىدىكەن. تاغقا چىقىشقا ئاسان بولغان بىلەن چۈشۈش تەس ئىكەن. قارا تۇتەك بولغانلىقتىن ئالدىمىزدىكى ئادەمنى يىتتۈرۈپ قويساقلا، يولدىن ئېزىپ جاندىن ئايرىلىمىز. ئاتلارمۇ تۇزۇك ماڭالمىدى. ئالدىمىزدا ماڭغان رازۋېدكىچىلار داۋاننىڭ تۈۋىگە گۈلخان يېقىپ بەلگە بەردى. تاغ تۆپىسىدە تۇ-رۇپ ئوتقا قارىساق بىز ئاسماندا، يۇلتۇزلار يەرنىڭ قەھرىدە كۆرۈنگەندەك بىلىندى. سۇبھانىللانى يۇزمىڭ قېتىم ئوقۇپ، يې-رىم كۈندە داۋاننىڭ تۈۋىگە چۈشتۇق. قورساقنىڭ ئاچلىقى قورقۇنچ ئىچىدە ئۇنتۇلۇپ قالىدىكەن. بۇ بىر مۇشكۈل ئۆتكەل ئىدى. تارىختا ھېچبىر قوماندان دۇنياغا مەشھۇر ھەيۋەتلىك تەڭرىتاغلىرىدىن مۇشۇ يول بىلەن ئەسكەر باشلاپ شىمالدىن جەنۇبقا ياكى جەنۇبتىن شىمالغا ئۆتۈپ باققان ئەمەس.

1776 - يىلى ئاقسۇ قۇمباشتىكى جاھانگىرغوجىلار بىلەن ئۇرۇش قىلىش ئۈچۈن بىر مانجۇ قوماندان تەڭرىتاغلىرىدىن قوشۇن باشلاپ ئۆتۈشكە ئىشەنچ قىلالماي، ئىلىدىن ئۆز قوشۇ-نىنى باشلاپ كۇنەس ۋە يۇلتۇز ئارقىلىق قاراشەھەرگە ئۆتۈپ ئاقسۇ ئۇرۇشىغا بارغانىكەن. 1937 - يىلى ياز ئايلىرى شىن-جاڭغا يارەمگە كەلگەن سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى ما خۇسەن قوزغىلاڭچىلىرىنى باستۇرۇش ئۈچۈن مۇزداۋان بىلەن جەنۇبقا بارغان. بىز مۇزداۋان بىلەن ئۆتمىدۇق. چۈنكى مۇزداۋان ئۇس-تىدە ۋە قورغاندا گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ قوراللىق ئەسكىرى كۈچى بار ئىدى. تانكا، زەمبىرەك قاتارلىق ئېغىر قوراللاردىن سۆز ئېچىشنىڭ ھېچ ھاجىتى يوق. بىر - ئىككى مەرگەن مۇزداۋان چوققىلىرىدا تۇرۇۋالسا بىرنەچچە مىڭ ئەسكەرگە تاقا-بىل تۇرالايتتى. بىز ھەر خىل قىينىچىلىقلارغا دۇچ كەلسەكمۇ

هېچقانداق ئىككىلەنمەي ئاقيازداۋىنى، ئاقداۋان، قاراداۋانلار ئارقىلىق دۇشمەننىڭ ئارقا سېپىگە ئۆتۈشنى نىشانلاپ ماڭدۇق. كۇچمىزنىڭ ئاجىزلىقىغا قارىماي بىزدىن نەچچە ھەسسە جىق ھەم تولۇق قوراللانغان 40 ــ 50 مىڭ كىشىلىك گومىنداڭ ئەسكىرى بىلەن ئۇرۇش قىلىش ئۈچۈن كېتىۋاتىمىز. داۋانلار بىزنى توسۇپ قالالمىدى. قانچە قېيىن بولسا بىزنىڭ غەيرىتىمىز شۇنچە ئۇستۈن بولدى. بۇ نېمە ئۈچۈن؟ چۈنكى بىزدە ئالىي غايە، يېڭىلمەس ئىرادە بار ئىدى. ئۇ بولسىمۇ ئېزىلگەن ھەر مىللەت خەلقىنى زۇلۇم ئاسارىتىدىن قۇتۇلدۇرۇش.

تاڭ ئاتقاندا قارىساق، ھەممىزنىڭ ئۇستۈبۈشىنى ئايئاق قىرو باغلاپ، خۇددى تۈگمەنچىگە ئوخشاپ قاپتۇق. يولداشلار بىر ــ بىرىگە «سەن قانچىلىك ئۇن تارتتىڭ» دەپ چاقچاق قىلىشتى. شۇنداق قىلىپ قاراداۋان، ئاقداۋاندىن ئۆتۈپ، كۆل[1]دېگەن يەردە قوندۇق. ئۇ يەردىن ئۆتۈپ بوزكېرىگى داۋىنىدا قوندۇق.

جەنۇبىي شىنجاڭغا بارغاندىن كېيىنكى تۇنجى جەڭ

«... چوڭ ئىشلار خاتىرىسى»نىڭ 120 ــ بېتىدە مۇنداق دەپ يېزىلغان:

«8 ــ ئاينىڭ 2 ــ كۈنىدىن 3 ــ كۈنگىچە. سوپاخۇن سۇۋۇرووف ئەترەت باشلىقى، ئابدۇكېرىم ئابباسوف سىياسىي كومىسارى بولغان ئاتلىق پارتىزانلار ئەترىتى تېكەستىن جەنۇبقا يۇرۇش قىلىپ، ئۇزۇن مۇساپىنى بېسىپ، تەڭرىتاغنى كېسىپ ئۆتۈپ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى بىاي ناھىيىسىنىڭ قېيىر دېگەن جايلىرىنى بىريولىلا ئىشغال قىلدى.»

① تاغ ئۇستىدە سۇپىسۇزلۇق سۇلۇق كۆل بار ئىكەن.

بوزكېرىگى داۋىنى تەڭرىتاغلىرىنىڭ جەنۇبىي ئىشىكى بولۇپ، بىاي ناھىيىسىگە تەۋە تاغ ئېغىزى ئىدى. گومىنداڭ قوشۇنلىرىنىڭ ئىلگى تەرەپكە مۇداپىئە قىلغان ئالدىنقى قاراۋۇللىرى مۇشۇ جايغا جايلاشقانىدى. بۇ يەردە گومىنداڭ بىر يېرىم ئىسكادرون قوشۇننى ئۈچ ئېغىزغا بۆلۈپ ئورۇنلاشتۇرغانىكەن. بىز غەربىي ئېغىزدا، يەنى دەريانىڭ باش تەرىپىدە ئىدۇق. بۇ يەردە ئىككى سائەتتەك دەم ئالغاندىن كېيىن ھۆكۈمەت ۋەكىللىرى ۋە سوۋېتلىك مەسلىھەتچىلەر بىلەن بىرلىكتە بۇ ئېغىزدىن قانداق بۆسۈپ ئۆتۈش، قانداق ئىشلارنى ئالدىدا ئېلىپ بېرىش توغرۇلۇق مۇزاكىرە ئېلىپ باردۇق. پىلانغا ئاساسەن، 8 ــ ئاينىڭ 2 ــ كۈنى مەن ئالدى بىلەن سەھەردىن بۇرۇن دۇشمەن لىنىيىسىنى بۆسۈپ ئۆتۈشنى ئۇستۇمگە ئالدىم. قاش قارايغاندا ئەترەتنىڭ قوماندانلىق ئىشلىرىنى سىدىق ھاجى ۋە شتاب باشلىقى ھۇسېين غازىيوفلارغا تاپشۇرۇپ بېرىپ، ئۆمەرجاننىڭ ئەترىتىنى، ئۇنىڭغا قوشۇپ باشقا ئەترەتتىكى يولداشلاردىن ئادەم تاللىدىم. ئېغىر نەرسىلەرنى قالدۇردۇق. كونا جەڭچى مۇتەللىپ ئابدۇلنىڭ ئۆز ئودىلىنىيىسى ۋە ئەمەت ئۆمەر، تۇراق ئوسمان، ئوبۇلقاسىم، توختى قاتارلىق 15 نەپەر جەڭچى، دوختۇر تانىيە بىلەن بىرگە ماڭدۇق. ئۇ كۈنى بەختىمىزگە قارشى ھاۋا تۇتۇلۇپ چاقماق چېقىپ يامغۇر خۇددى چېلەكتە قۇيغاندەك ياغقىلى تۇردى. بۇ يامغۇر دۇشمەنگە تۇيۇقسىز زەربە بېرىشنىڭ ئوبدان شارائىتىنى تۇغدۇرۇپ بەرگەن بولسىمۇ، بىز كېچىپ ئۆتىدىغان سۇ ئۇلۇغ، ئۇنىڭ ئۇستىگە، يامغۇر قاتتىق يېغىپ جىرالاردىكى يامغۇر سۇيى سايدىكى سۇغا قوشۇلۇپ، تېخىمۇ كۆچىيىپ كەتتى. دەسلەپتە ئۆتكەن ئودىلىنىيە كوماندىرى مۇتەللىپنى ئېتى بىلەن ئېقىتىپ كېتىپ خېلى بىر يەرگە بارغاندا ئات بىلەن سۇزۇلۇپ چىقتى. سۇنىڭ ئۇلۇغلۇقىنى كۆزدە تۇتۇپ ئىككى ئاتلىق ئەسكەرنى جۇپلەپ يانداشتۇرۇپ ئۆتكۈز-

دۇق. لېكىن، سۇنىڭ بارغانسېرى كۆپىيىشى بىزنى بۇ ئۇسۇل-
دىن ۋاز كېچىشكە مەجبۇر قىلدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە، تاڭ ئې-
تىشقا ئاز قالغانىدى. جاھان يورۇپ، گومبىداڭ پوستلىرى كۆ-
رۈپ قالسا، نىشانغا يېقىنلاپ بېرىشمىز تەس بولاتتى.

ئەمدى كۆكەنساي دېگەن يولچىمىزنىڭ غانجۇغىسىدا سالما
ئارغامچا بار ئىكەن. ئۇنى ئېلىپ خۇددى گۆھەر تېپىۋالغاندەك
خۇش بولۇپ كەتتۇق. ئارغامچىنىڭ بىر ئۇچىنى ئالدىدا ئۆتكەز-
لەرگە تۇتقۇزۇپ، بىر ئۇچىنى بىز تۇتۇپ تۇردۇق. ئاجىزراق ۋە
سۇ ئۇزەلمەيدىغانلارغا ئارغامچىنى تۇتقۇزۇپ ئۆتكۈزدۇق. بۇ كې-
چىدىكى جاپالىق ئىشلار ھازىرمۇ ئېسىمدىن چىقمايدۇ. سە-
پەرداشلىرىمىز بېسىپ ئۆتكەن جاپالىق يوللارنى ئەسلەپ ئۆتە-
مىز، قاتتىق ئويغا چۆكۈپ كېتىمىز. ئاسمانغا تاقاشقان قارلىق
داۋان، مۇز چوققىلاردىن ساق - سالامەت ئۆتۈپ ھايات قالغانلە-
قىمىزنى ئويلىساق ئۆزىمىزنى بەختلىك ھېس قىلىمىز.

تاڭ سۈزۈلدى. بۇلۇتلار تارقىلىپ يامغۇرمۇ توختىدى. دۇش-
مەنلەر ئالدىمىزدىكى ئېگىز تاغ بېشىدا كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. ئې-
دىردىن ئۆتۈۋاتساق تاغ ئۇستىدىن بىر تاش يۇمىلاپ كېلىپ ئە-
مەت ئۆمەر دېگەن سەپدىشىمىزغا تېگىپ سول قوۋۇرغىسىدىن
ئىككىنى سۇندۇرۇۋەتتى. ئەمەت ئۆمەرنىڭ ئاغرىق ئازابىدىن
توۋلىغان ئاۋازى تاغ ئىچىنى بىر ئالدى. توختاشقا بولمايتتى.
تانىيە دېگەن دوختۇرىمىز بىلەن بىر يولداشنى، داۋالاپ ئارقە-
مىزدىن بېرىڭلار دەپ قالدۇرۇپ قويۇپ ماڭدۇق. 8 - ئاينىڭ 3 -
كۈنى مەن ئودىلىنىيە كومانىدىرى مۇتەللىپنى ئۆزىنىڭ جەڭچە-
لىرى بىلەن ئالدى تەرەپنى چارلاپ مېڭىشقا ئەۋەتتىم. ئۇلار
كېتىپ يېرىم سائەتتىن كېيىن بىز تۇرغان تاغنىڭ بېشىدا
بىر قوراللىق دۇشمەن ئەسكىرىنىڭ پوستىتا تۇرغانلىقىنى كۆر-
دۇق. ئۇلارنىڭ ھەربىكەت ئەھۋالىدىن قارىغاندا، بىزنىڭ ئالدە-
مىزدا كەتكەن رازۋېدكىچىلارنى ئۇلار كۆرمىگەندەك تۇرىدۇ. بىر

سائەتتىن كېيىن مۇتەللىپ ئالدىنقى سەپتىن ئات چاپتۇرۇپ
كېلىپ، دۇشمەننىڭ بىز ماڭىدىغان ئېغىزدىكى پوتىينى ئېلىپ
بولغانلىقىنى خەۋەر قىلدى. ئۇلار ئەمدىلا پوتەيگە كىرەي دەپ
تۇرۇشىغا پوتەيگە پوستقا چىقىدىغان ئىككى نەپەر قوراللىق
گومبىداڭ ئەسكىرى (بىرى خەنزۇ، يەنە بىرى ئۇيغۇر) كېلىپ-
تۇ. ئۇلار دۇشمەن ئەسكىرى كەلسە «تىرىك تۇتمىز» دەپ تۇ-
رۇشىغا «سىلەر كىم؟» دەپ سوراپتۇ. مۇتەللىپ: «بىز بايدىن
چىقتۇق» دېيىشىگىلا ئۇلار ئارقىغا يېنىپ، تاغنىڭ دوقمۇشىغا
بېرىپ بوپتۇ. مۇتەللىپ ئىشغال قىلغان پوتەي باي يولدىكى
پوتەي ئەمەس ئىكەن. بۇلارنىڭ دۇشمەنگە، بىز بايدىن چىقتۇق
دېيىشى، ئۇلارنىڭ قېچىشىغا سەۋەب بولۇپتۇ. بىز ئەھۋالنى
مۆلچەرلەپ مەن مۇتەللىپنىڭ باشلىشى بىلەن دۇشمەننىڭ تۇر-
غان ئېغىزىدىن يانداپ دۇشمەننىڭ ئارقىسىغا، يەنى قېيىر تە-
رەپكە ئۆتۈۋالدۇق. بىز بوزكېرىگى داۋىنىدىن يولغا چىقىشە-
مىزدا ئارقىمىزدىن يارەمگە كېلىدىغان بىر گۇرۇپپىنى ئۇيۇش-
تۇرغانىدۇق. بۇ گۇرۇپپىغا مايتاغدىكى 8 - لىيەننى قوزغاپ ئا-
چىقىشتىكى غوللۇق ئادەم، ئوچ ۋىلايەتكە بارغاندىن كېيىن با-
تۇرلۇق ئوردىنى بىلەن مۇكاپاتلانغان ھەم مىللىي ئارمىيە ئە-
چىدە ئىزۋوت، روتا كوماندىرى ۋەزىپىلىرى ئۆتىگەن ئابلەت
داۋۇت باشچىلىق قىلاتتى. ئۇ ئۆمەرجان، قۇربان «ئاشىق»،
سۇلتان مامۇت قاتارلىق كونا جەڭچىلەرنى باشلاپ، بىزدىن
ئىككى سائەت كېيىن يولغا چىقماقچىدى. بىراق سۇنىڭ كۆپلۇ-
كىدىن ئۆتەلمەي تاڭ سەھەردە مېڭىپتۇ. بىزنىڭ ئېدىرلارغا قو-
يۇپ قويغان بەلگىمىزنى بىلەلمەي دۇشمەننىڭ ئىككى نەپەر
چارلىغۇچىسىغا ئوچراپ قاپتۇ. ئابلەت داۋۇت چاققانلىق بىلەن
ئاپتوماتتىن ئوق ئوزۇپ بىر دۇشمەننى جايلاپتۇ. يەنە بىرى قې-
چىپ كېتىپتۇ. ئابلەت ئىككى ئات، بىر مىلتىقنى ئولجا ئې-
لىپ، بىز ماڭغان ساينى تېپىپ ئوچ سائەتتىن كېيىن يېتىپ

كەلدى. ئەترەتنىڭ قالغان قىسمى ۋە ھۆكۈمەت ۋەكىللىرى تۆت ـ بەش سائەتتىن كېيىن بىز تۇرغان يەرگە كەلدى. بىز دۇشمەنـ نىڭ ئويلىمىغان يېرىدىن چىقىپ قالغانلىقىمىز ئۈچۈن بۇلار نېمە قىلىشنى بىلمەي پوتەي، گازارما ۋە تاغ باغرىدا مۇداپىئەـ لەندى. دۇشمەن بىلەن بىزنىڭ ئارىلىقىمىز يىراق بولسىمۇ، ئۇرۇش باشلاندى. ئىككى تەرەپ قاتتىق ئېلىشتۇق. ئۇلار بىزنى كۆرەلمەيدۇ. بىز دۇشمەننى كۆرەلەيمىز. دۇشمەن بىلەن بىزنىڭ ئارىلىقىمىزدا تۆپتۇز ساي بولۇپ، دۇشمەن ئىلى تەرەپتە قالدى. بىز باي تەرەپكە ئۆتۈۋالدۇق. تۈزلەڭ سايدا بىرنەرسە كۆرۈندى. ئوق ئاتساق، جىم تۇرىدۇ. ئوقنى توختاتساق، مىدىرلاپ ماڭىدۇ. دۇربۇن بىلەن قارىساق ئادەم ئىكەنلىكى ئېنىق كۆرۈندى. ئارـ لىق يىراق بولغانلىقتىن مىلتىقنىڭ پرىتسىلىنى 500 مېترـ غا سۈرۈپ ئاتساممۇ تەگمىدى. ئادەتتە 500 مېتىر ئارىلىقتا كېلىۋاتقان ئاتلىق دۇشمەنلەرنى خېلى تەمتىرىتىپ قويياتتىم. بالىلار كېچىدە ئۇنى تۈتۈپ ھەيدەپ كەلدى. بۇ گومىنداڭ ئەسـ كىرى بولۇپ، ئىسمى يارمۇھەممەت (ھازىرمۇ قەشقەردە بار) ئىـ كەن، تەربىيە بېرىپ ئۆز سېپىمىزگە قوشۇۋالدۇق. 8 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى شۇ يەردە قونۇپ قالدۇق. ئۈچ ئېغىزدىكى دۇشمەنلەر شۇ كېچىسى بىر يەرگە توپلانماقچى بولغاندا تۈن بەك قاراڭغۇ بولغانلىقتىن بىر ـ بىرىنى دۇشمەن دەپ بىلىپ ئۆزئارا ئۇرۇـ شۇپ قالدى. بۇ ئۇرۇش تاڭ ئاتقۇچە داۋام قىلدى. بۇلار گوـ مىنداڭنىڭ كۈچادىكى 4 ـ پولكىنىڭ 2 ـ ئىسكادرونى ئىكەن. مەسئۇلى خۇڭ ياۋدۇڭ بولۇپ، بۇ ئىسكادروننى تەلەمەت تېغىـ نىڭ ئىلى تەرەپتىن كۈچاغا چۈشىدىغان قېيىر ئېغىزىدىكى ئىـ لى يولىنى توسۇش ئۈچۈن يۆتكەپ كەلگەنىكەن. ئەتىسى سەھەرـ دە ئاخشام گومىنداڭ قوشۇنى بىر ـ بىرى بىلەن ئۇرۇشقان يەرـ دە نېمە ۋەقە بولغانلىقىنى تەكشۈرۈپ كېلىشكە رازۋېدكىچىلارنى ئەۋەتتۇق. رازۋېدكىچىلارنىڭ گېپىگە قارىغاندا، بىرى دۆڭنىڭ

بېشىدا، يەنە بىرى پەستە ئېتىلغان ئوقلارنىڭ مىشەكلىرى قېـ لىپ قالغان بولۇپ، بىرنەچچە يەردە قانىنىڭ داغلىرى ۋە ئادەمـ نىڭ سۆرەلگەن ئىزلىرى بار ئىكەن. ئۇلار بىرنەچچە ئەسكەرنىڭ شەپكىسىنى ئەكەلدى. نۇرغۇن يەردە لاتا خەيلەر چۈشۈپ قاپتۇ. ئۈچ ئاتنىڭ ئۆلۈكى تۇرۇپتۇ. ئۇلار ئېگەر ـ توقۇملىرىنى ئەـ كەلدى. شۇ كۈنى بىز رازۋېدكىچىلارنىڭ مەلۇماتىنى ئالغاندىن كېيىن، قاچقان دۇشمەننى دەم ئالدۇرماي قوغلاپ ئالتۇنقۇش، بوزكېرىگى، قۇزغۇن ۋە مىسبۇلاققىچە باردۇق. دۇشمەن ئۇ يەرـ دىنمۇ چىقىپ كېتىپتۇ. مىسبۇلاقتا قوندۇق. بۇ يەردىكى خەلق يىغا ـ زار ئىچىدە بىزنى قىزغىنلىق بىلەن قارشى ئالدى ۋە ياخشى كۈتتى. چۈشتە، تەلەمەت داۋۇنى تەرەپتىن ئىككى نەپەر ئاتلىق كېلىۋاتىدۇ، دېگەن خەۋەر كەلدى. كېلىۋاتقانلارنىڭ يېـ قىن كېلىشىنى كۈتۈپ تۇرساق، بىزنىڭ بېشىمىزدىكى قال ـ پاقلارنى كۆرۈپ قېلىپ قاچتى. تېزەكتۆرە (قىرغىز) قوغلاپ كەتتى. نامازدىگەر ۋاقتى بىلەن ئىككىسىنى تىرىك تۇتۇپ كەلـ دى. بۇلارنىڭ بىرى پىربۈوتكا (ئىككى مىللەتتىن بولغان) ئىـ كەن. قاسىمجان قەمبىرى بىلەن ئابدۇكېرىم ئاببىاسوف خەنزۇـ چە: «باشلىقىڭ كىم؟» دەپ سورىسا، شېڭ دۇبەن دەپلا تۇردى. ئارىدا بىر دېھقان ئاتلىق يېتىپ كېلىپ پىربۈوتكىنىڭ ياقـ سىدىن ئالدى ۋە:

— مەن ئوتۇن ـ سامان ئېلىپ چارىغا بارغاندا مېنى ھەم باـ لىلىرىمنى ئۇرۇپ، موزىيىمنى ئېتىۋەتتىڭغۇ، — دەپ يىغلىغـ نىچە بىرنەچچە مۇشت قويدى. مەھەللىدىكى دېھقانلار:

— بۇلار قاراقچىلار، بۇ يەرگە كېلىپ سوت ـ قېتىقلىرىـ مىزنى ئىچىپ، نانلىرىمىزنى يەپ پۇل بەرمەيدۇ. بىرنەرسە دېـ سەك ئۇرىدۇ. ھەتتا ئۇلاغلىرىمىزنى مىلتىق بىلەن ئېتىپ ئەـ كېتىدۇ، — دەپ دەرد تۆكۈشكە باشلىدى. يىغلىغان خەلق توپى ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە ئۇلارنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋەتتى. بىز ئارىغا

كىرىپ تەڭ كېلەلمىدۇق.

قېيىر ئېغىزىدىكى بىرىنچى قېتىملىق ئۇرۇشتا گومىنداڭ قوشۇنىنى تۈيۈقسىز تارمار قىلىشىمىز، كۇچادىكى ئاتلىق 4 ـ پولك، ئاقسۇدىكى ئاتلىق 5 ـ پولكنىڭ ئەمەلدارلىرىنى ئالاقزادە قىلىۋەتتى. ئۇلار پۈتى كۆيگەن توخۇدەك بولۇپ قالدى. جەنۇبىي ۋە شىمالىي شىنجاڭ يوللىرىنىڭ ئۇزۇلۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ سارىاسىمە ئىچىدە قالدى.

باي ناھىيىسىنىڭ ئازاد قىلىنىشى ۋە بايدىكى ئەھۋاللار

«... چوڭ ئىشلار خاتىرىسى»نىڭ 125 ـ بېتىدە مۇنداق دەپ يېزىلغان:

«8 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى سوپاخۇن سۇۋۇرۇف، ئابدۇكېرىم ئابباسوفلار ئاتلىق پارتىزانلار ئەترىتىنى باشلاپ ئۈچ يولغا بۆلۈنۈپ باي ناھىيە بازىرىغا ھۇجۇم قىلدى. توّت سائەت كەسكىن جەڭ قىلىش ئارقىلىق، ناھىيە بازىرىنى ئالدى. باي ناھىيىلىك ئىنقىلابىي ھۆكۈمەتنى قۇرۇپ، ئوسمان سايىتنى ھاكىملىققا تەيىنلىدى».

مىسبۇلاقتىن ئەتىسى غولتېغى قاسساپتوقاي يېزىلىرى بەلەن بايغا قاراپ ماڭدۇق. كېچىدە بايغا بىر ـ ئىككى كىلومېتىر قالغاندا، قاسىم مەڭلىكوف ئىزۇۋوتى كۇچا يولىنى توسۇپ تۇرۇپ، سەھەردە بايغا ھۇجۇم قىلىپ كىرىش؛ ئابلەت داۋۇت ئىزۇۋوتى باينىڭ غەرب تەرىپىدىكى ياقا ئېرىقتا ماڭىدىغان يول بىلەن ھۇجۇم قىلىپ كىرىش؛ ئۆمەرجاننىڭ ئىزۇۋوتى ۋە مەن باينىڭ شىمالىي تەرىپىدىن بۆسۇپ ھۇجۇم قىلىش بەلگىلەندى.

1945 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى سەھەر سائەت ئالتە يېرىمدا بايدىكى گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ تاماق يېيىشىگە كا-

ناي چېلىندى. بۇ بىزنىڭ ھۇجۇم قىلىش پۈرسىتىمىز ئىدى. ئالدىن بەلگىلەنگەن بىر پاي ئوق ئېتىلىش بىلەن ئۈچ تەرەپتىن تەڭلا «ھۇررا» دەپ باي ئىچىگە ئات چاپتۇرۇپ باستۇرۇپ كىرىدۇق. گومىنداڭدىن باي ناھىيىسىنى تارتىۋالدۇق. باي ناھىيەسىدە ئىسكەنجىدە قالغان قورچاق ساقچى ئەمەلدارلىرى ۋە ئەسكەرلەر بولۇپ جەمئى 30دەك ئادەم بار ئىكەن.

غۇلجا ئۇرۇشى پارتلاپ چىققاندا، باي ناھىيىسىنى مۇداپىئە قىلىش ئۈچۈن گومىنداڭ بىر باتالىئون ئەسكىرىي كۈچىنى يۆتكەپ كېلىپ باي ناھىيىسىدىكى خەلقنىڭ يۇكىنى ئېغىرلاشتۇرۇۋېتىپتۇ. باي ناھىيىلىك گومىنداڭ قورچاق پىرقىسى گومىنداڭ ئەزالىرى ۋە خەلقنى يىغىپ ھەپتىدە بىر چوڭ يىغىن ئېچىپ، كوممۇنىستىك پارتىيە، سوۋېت ئىتتىپاقى ھەم ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قارشى تەشۋىقات ئېلىپ بارغان. قورچاق ساقچى ئورگانلىرى جاسۇسلارنى كۆپەيتىپ خەلقنىڭ ئۈستىدىن، خۇسۇسەن، زىيالىيلار ۋە مائارىپچىلار ئۈستىدىن نازارەتنى كۈچەيتىپ، دىكتاتۇرا يۈرگۈزگەن. مەسىلەن، 1945 ـ يىلى 3 ـ ئايلاردا مائارىپچىلاردىن ئابلا داۋۇت (تاشكەنتتە ئوقۇغان)، ئەمەت يۇسۇپ (ئۇرۇمچى دارىلمۇئەللىمىندە ئوقۇغان) ۋە ئوسمان قاسىملارنى ئاقسۇغا يۆتكەپ نەزەربەند قىلغان. كېيىن، ئۇلارنى ل. مۇتەللىپلەر بىلەن بىللە ئۆلتۈرۈۋەتكەن. مىللىي ئارمىيە ئۈچ ۋىلايەتتىكى گومىنداڭ ئارمىيىسىنى يوقاتقاندىن كېيىن، باي ناھىيىسىدىكى ھەر دەرىجىلىك گومىنداڭ ئەمەلدارلىرىنى ھىيىنى قاتتىق مۇداپىئە قىلىش باھانىسى بىلەن خەلق ئۈستىدىكى ئالۋان ـ ياساقنى كۆپەيتىپ، خەلقنىڭ مال ـ مۈلكىنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىپ توپلىغان دۇنيالىرىنى ئېلىپ چوڭ شەھەرلەرگە قاچماقچى بولغان. ۋىلايەتتىكىلەر بۇ پارىخور ئەمەلدارلارنى خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن 4 ـ ئايلاردا خىللانغان ئىككى ئىسكادرونىنى ئاقسۇدىن يۆتكەپ مۇزداۋان، تەلەمەت داۋا-

نى ئېغىزلىرىغا ئورۇنلاشتۇرغان. شۇنىڭ بىلەن باي ناھىيىسى-
نى مۇداپىئە قىلغۇچى گومىنداڭ ئەسكىرىي كۈچى بىر پولكا
يەتكەن. بۇ قوشۇننىڭ يېمەك ـ ئىچمەك، ئاتلىرىنىڭ يەيدىغان
بوغۇز، ئوت ـ چۆپ، سامانلىرى ھەم ياسىلىدىغان پوتەي، ئا-
كوپ، سېپىللارنىڭ ھەممىسى باي ناھىيىسىدىكى خەلقنىڭ
ئۈستىگە يۈكلەنگەن. بۇنىڭ بىلەن توختاپ قالماستىن، پىيادە
ئەسكەرلەرنى ئاتلىق قىلىش باھانىسى بىلەن خەلقتىن پۇل يىغ-
قان. يەرلىك ئەمەلدارلاردىن بوجاڭ، شياڭجاڭ، شاڭيولارمۇ
خەلقنى قاقتى ـ سوقتى قىلىشتىن قۇرۇق قالمىغان. باي ناھە-
يىسىدە گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىرىنىڭ خەلقتە سالغان زۇلۇم ـ
ئالۋانلىرىنىڭ تۈرلىرى كۆپ‌يىپ، ئوغرى، لۇكچەك، قە-
مارۋازلار ھەددىدىن ئاشقان. خەلقنىڭ مال ـ مۈلكى ۋە ھاياتى
خەتەرلىك ھالغا چۈشۈپ قالغان، خەلقنىڭ گومىنداڭ ھۆ-
كۈمرانلىرىغا قارشىلىقى ئېشىپ، پەيمانى توشۇپ تۇرغان شارا-
ئىتتا بىزنىڭ باستۇرۇپ كىرىشىمىز خەلقنى ئىنتايىن خۇشال
قىلدى. ئۇلار خۇشاللىق ياشلىرىنى تۆكۈپ بىزنى چوڭقۇر مۇ-
ھەببەت بىلەن قارشى ئالدى.

بىزنىڭ تەڭرىتاغلىرىدىن ئۆتۈپ تەلەمەت داۋىنىنىڭ قېيىر
ئېغىزىنى مۇداپىئە قىلىۋاتقان گومىنداڭ قوشۇنىنى تارمار
قىلغانلىقىمىز ھەققىدىكى خەۋەر باي ناھىيىسىگە يېتىپ كە-
لىشى بىلەن گومىنداڭ قوراللىق قىسمى ئاقسۇغا يۆتكىلىپ
كېتىپتۇ. مەمۇرىي ئەمەلدارلار ۋە ناھىيىلىك پىرقىنىڭ ئارخىپ
ئەمەلدارلىرى ئارخىپ ماتېرىياللارنى مەخپىي يەرگە كۆمۈپ
تاشلاپ، خەلقتىن بۇلىۋالغان مال ـ مۈلۈكلىرىنى ئاتلىرىغا ئار-
تىپ بىز بايغا كىرىشتىن بىر كۈن بۇرۇن قېچىپ كېتىپتۇ.
بىز بايغا كىرگەندىن كېيىن خەلق ئارقىمۇئارقا كېلىپ، دەرد
تۆكۈپ، شىكايەت قىلدى. يەرگە كۆمۈلگەن ئارخىپ ماتېرىيال-
لىرىنى باي ناھىيىلىك گومىنداڭ پىرقىسىدە ئىككى يىلدەك

ئىشلىگەن مۇسا رېھىم (ئۇچىتۇرپانلىق) يەرگە كۆمۈپ قويغان
يېرىدىن ئېلىپ بىزگە تاپشۇرۇپ بەردى. ئۆزىمۇ بىزگە قوشۇ-
لۇپ، شىنجاڭ ئازاد بولغۇچە مىللىي ئارمىيىدە ئوفىتسېر بولۇپ
ئىشلەپ كەلدى. مەزكۇر ماتېرىياللارنى ئابدۇكېرىم ئابباسوف
تاپشۇرۇۋېلىپ، ناھايىتى خۇرسەن بولدى. بىز باي ناھىيىسىنى
ئازاد قىلغانلىقىمىزنى ئالاقچى ئارقىلىق ھۆكۈمەت ۋەكىللە-
رىگە يەتكۈزگەندىن كېيىن ئابدۇكېرىم ئابباسوف، قاسىمجان
قەمبىرى ۋە باشقىلار يېتىپ كەلدى. بىز قاتار تىزىلىپ ناھە-
يىگە كىردۇق. خەلق ۋە زىيالىيلار يولىنىڭ ئىككى تەرىپىدە
قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ يىغا ـ زار ئىچىدە قارشى ئالدى. ھۆكۈ-
مەت ۋەكىللىرى باي ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىگە ئورۇنلاش-
تۇرۇلدى. شەھەر ئىچىدە 30دەك قوراللىق ئەسكەر قالغانكەن.
بىزنىڭ ئاۋازىمىزنى ئاڭلاش بىلەن تاماقلىرىنىمۇ يېمەي قېچىپ
ئاشلىق ئامبىرىغا يوشۇرۇنۇۋاپتۇ. مەزكۇر ئاشلىق ساقى باي
ناھىيىسىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان كىچىك قورغان بولۇپ،
چوڭ بولمىسىمۇ پوتەي، مىلتىق ئاتىدىغان تۇشۇكلىرى بار ئە-
كەن. بىز بىلەن سوقۇشقاندا ئاببباس قارىي دېگەن بىر كىشى يا-
رىلاندى. ئابدۇراخمان دېگەن يېڭى كەلگەن قازاق جەڭچىمىز ئوق
تېگىپ شېھىت بولدى. ئامبارغا گومىنداڭدىن ئەسىرگە چۈشكەن
يەكەنلىك ئۇيغۇر بالىنى كىرگۈزۈپ قورال تاپشۇرۇپ تەسلىم
بولۇشقا بۇيرۇدۇق. بۇ ئارقا سەپتىكى ئىزۇت بولۇپ، شېڭ
شىسەيدىن قالغان ئەسكەرلەر ئىكەن. ئۇچ نەپىرى خەنزۇ، قال-
غانلىرى خۇيزۇ، قازاق، ئۇيغۇر، موڭغۇل جەڭچىلەر ئىكەن. گو-
مىنداڭ ئەسكەرلىرى ئاخىر بېسىم ئارقىلىق قوراللىنى تاپشۇرۇپ
تەسلىم بولدى. ئۇلارنىڭ بىر قىسمىنى تەربىيە بېرىپ، ئۆز
قىسمىمىزغا قوشۇۋالدۇق. بىر قىسىم جىنايىتى ھەددىدىن
ئاشقان، جاھىللىق بىلەن قارشىلىق كۆرسەتكەنلىرىنى خەلق
ئالدىدا ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلدۇق. قۇربان بولغان جەڭچىمىز ئۇ-

چۈن چوڭ نەزىر ئۆتكۈزدۈق. خەلق ئۆزلۈكسىدىن قاتناشتى. قاچ-قان گومىنداڭ ئەمەلدارلىرى ئىچىدە ئەمەت ئاخۇنوف دېگەن بار ئىكەن. ئۇ باي ناھىيىلىك ھاكىم ئىدارىسىنىڭ تەرجىمانى ئىكەن. بۇرۇن قەشقەردىكى بىز تۇرغان 31 ـ تۈەننىڭ پىيادە 6 ـ يىڭىدا خىزمەت قىلغانىدى. ئۇنى قايتۇرۇپ كېلىپ سېپىمىزگە قوشۇۋالدۇق. بەزى گومىنداڭ ئەسكەرلىرى مىلتىق ۋە كىيىم ـ كېچەكلىرىنى تاشلاپ باي ئەتراپىدىكى توقايلىق ۋە قوناقلىقلارغا يوشۇرۇنۇۋالغانىكەن. دېھقانلار ئۇلارنى تۇتۇپ بىزگە تاپشۇرۇپ بەردى.

بايدىكى سوقۇشتا 50 تىن ئارتۇق ھەر تۈرلۈك مىلتىق، تاپانچا، پىلىموت، نۇرغۇن ئوق ـ دورا ھەم 20 تۈياق ھەربىي ئات غەنىيمەت ئالدۇق. گومىنداڭ ئاقسۇ، كۇچالاردىن بايغا ئەكەلگەن نۇرغۇن ئاشلىق قولغا چۈشتى. ئۇنىڭدىن باشقا جەنۇبتىن ئۇرۇمچىگە يۆتكەپ ماڭغان ھۆكۈمەت ھېسابىدىكى 800 تايدەك گەزمال، ئوزۇقلۇقلار غەنىيمەت ئېلىنىدى. يەرلىك مىلىچىلار شىركىتىنىڭ مالىلىرىمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. بىز بۇلارنى يېغىپ 1500 ئېشەك كارۋىنى بىلەن ئۈچ ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتىگە يەتكۈزۈپ بەردۇق. كېيىن ئۇلاردىن «كۆپ رەھمەت» دېگەن خەۋەر كەلدى. ئېشىپ قالغان ئاشلىقلار شەھەر خەلقىگە تەقسىم قىلىپ بېرىلدى. پۈتۈن خەلق بۇ ئىشتىن ئىنتايىن رازى بولدى. باينى ئازاد قىلىپ ماڭارىپچىلار، زىيالىيلار، يەرلىك كادىرلار ۋە دېھقانلاردىن 100گە يېقىن پىدائىي ئەسكەر قوبۇل قىلدۇق. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئەمەت غازى (كېيىن قەشقەر شۆبە ھەربىي رايونىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى بولدى)، ماموت نىياز (خوتەننىڭ مۇئاۋىن ۋالىيسى بولدى)، ھامۇت يولداشوف (كېيىن سودا نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى بولدى) قاتارلىقلار بار ئىدى. باشقىلار ھەر ساھەدە ھازىرغىچە يازغۇچى، شائىر، كادىر، ئىنژېنېر بولۇپ ئىشلەۋاتىدۇ. باينى ئىشغال قىلىپ بىر ھەپتىدىن كېيىن باينىڭ چوڭ مەيدانىدا غەلىبە تويى ئۆتكۈزۈلدى. ئارقىدىن چوڭ سايلام قىلىنىپ، ناھىيە ھاكىملىقىغا ئوسمان داموللام، مۇئاۋىن ھاكىملىقىغا ئىسمائىل قازى، يەنە بىر قىزغىز يولداش سايلاندى. نەمشېھەت (ئارمىيە داموللا) ھەربىي ئىشلار ھەيئىتى بولۇپ، مەدەنىيەت ـ ماڭارىپ ئىشلىرىغا مەسئۇل بولدى. ناھىيىلىك تىنچلىق ساقلاش ئىدارىسىگە ياسىنئاخۇن باشلىق بولدى. ئېلى ئېزىز (ھازىر ئاپتونوم رايونلۇق سەنئەت ئۆمىكىدە) باي ناھىيەلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باش كاتىپلىقىغا، ھەسەن تۇردى (ھازىر قەشقەر تۈرلۈك مالىلار شىركىتىنىڭ دىرېكتورى) مالىيە بۆلۈم باشلىقلىقىغا، كەنجى ئىبراھىم سايرام شۆبە ساقچىخانىنىڭ باشلىقلىقىغا، يۈسۈپ ئايۇپ باي ياقائېرىق شۆبە ساقچىخانىنىڭ باشلىقلىقىغا تەينىلەندى. باي ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىگە 30دەك قوراللىق ساقچى، شۆبە ئىدارىلەرنىڭ ھەربىرىگە ئوندىن قوراللىق ساقچى ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى ۋە ناھىيىنىڭ باشقا مەمۇرىي ئىدارىلىرىگە زىيالىيلاردىن باشلىق بەلگىلەپ چىقىلدى. بۇنىڭ بىلەن باي ناھىيىسى جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە تۇنجى ئازاد بولغان ۋە يېڭى ھۆكۈمەت قۇرۇلغان ناھىيە بولۇپ قالدى.

ھۆكۈمەت ۋەكىللىرىمىز يەرلىك ۋەتەنپەرۋەر زاتلار، ئاخۇن ـ ئۆلىمالار، سودا ۋەكىللىرىدىن بولۇپ بەش ـ ئالتىدەك كىشىنى ئىلغا بېرىپ كۆرۈپ كېلىشكە ئەۋەتتى. گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ بۇلاڭچىلىقى بىچارە خەلقىمىزنىڭ يۈرەكلىرىدە قاتتىق داغ قالدۇرغانىدى. پارتىزانلىرىمىز بارغانلا جايدا خەلقنىڭ بىر تال نەرسىسىگىمۇ چېقىلمىدى، ئارىيەتمۇ ئالمىدى. بۇ خەلققە بەك تەسىر قىلدى. شۇڭا ئۇلار: «ھەقىقىي بىزنىڭ بالىلىرىمىز ئىكەن، ھەقىقىي مىللىي ئارمىيە پارتىزانلىرى ئىكەن» دېيىشتى. بىز نەگىلا بارمايلى، خەلق بىزگە يارىدەم قىلىدى ۋە بىزنى قارشى ئالدى.

بىز بايدىن ئايرىلىپ ئاقسۇغا قاراپ يول ئالدۇق. يول ئۇس-

تىده دېھقانلار بىزنى ياخشى كۆتۈۋالدى. ئېسىل ئات ۋە بالىلىرىنى بىزگە سوۋغا ئورنىدا قوشۇپ قويىدى ھەم ئوت ـ سامان، يەم ـ خەشەكلەرنى بەردى. بىز ياقائېرىققا يېتىپ بارغاندا دۇشمەنلەر ئۇرۇمچىگە يۆتكەپ ماڭغان چەكمەن، سەرگەز ۋە ئاشلىقلارنى تاشلاپ قاچقانكەن. ئۇلارنىمۇ ئېشەك كارۋانلىرى بىلەن ئېلىغا يولغا سالدۇق. ئۇرۇمچىدىن جەنۇبىي شىنجاڭغا ئېلىپ ماڭغان بىر ماشىنا تاماكا ۋە بىر ماشىنا قەنتنى غەنىيمەت ئالدۇق. ياقائېرىقتا 8 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى بىر كۈن دەم ئالدۇق. بىزنىڭ غەلىبىمىزدىن ئۈركۈپ كەتكەن باي ناھىيىسىدىكى دۇشمەنلەر بىزنى «400دىن ئارتۇق ئوغرى ئېكەن» دەپ مۆلچەرلەپ، بايدىن قېچىپ كەتكەنكەن. باينىڭ قولدىن كېتىپ، جەنۇبىي ـ شىمالىي شىنجاڭ يولىنىڭ ئۇزۇلۈپ قېلىشى ئۇرۇمچىدىكى گومىنداڭ قوماندانىنى قاتتىق ئەنسىزچىلىككە سالغان. ئۇلار بىرمۇ دۇشمەننى شەھەرگە كىرگۈزمەسلىك ئۈچۈن ئاقسۇ ۋە كۇچاغا بۇيرۇق بەرگەن. لېكىن، ئاقسۇ ۋە كۇچا ئېكىكى شەھەردىكى ئاتلىق دۇشمەنلەر «بايغا چۈشكەن ئوغرىلار ئىرىسىنى قايسى تەرەپكە يۈرۈش قىلىدۇ» دەپ تۇرغاندا بىز ئاقسۇ تەرەپكە يۈرۈش قىلدۇق.

مۇزات داۋىنىدىكى مۇھىم قورغاننى ھۇجۇم بىلەن ئېلىش

«... چوڭ ئىشلار خاتىرىسى»نىڭ 128 ـ بېتىدە مۇنداق دەپ يېزىلغان:

«8 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنىدىن 19 ـ كۈنگىچە. باي ناھىيە بازىرىنى ئېگىلىگەن ئاتلىق پارتىزانلار ئەتىرىتى ئاقسۇ ۋە كۇچاغا ھۇجۇم قىلىشنى ۋاقتىنچە توختىتىپ، ئىلغا باردىغان مۇھىم ئۆتەڭ مۇزات داۋىنىغا (قورغانغا) ھۇجۇم قىلىشنى قارار قىلى.

دى. 15 ـ كۈنى ئاتلىق پارتىزانلار ئەتىرىتى بايدىن يولغا چىقىپ مۇزات داۋىنىغا ھۇجۇم قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنە بىر قىسىم قوراللىق كۈچكە يېتەكچىلىك قىلىپ باي ناھىيە بازىرىنى ساقلاش بۇيرۇق قىلدى. گومىنداڭنىڭ ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق قىسمىنىڭ مۇزات داۋىنىغا كېلىپ، بۇ يەرنى ساقلاۋاتقان قوشۇنغا ياردەم بېرىشىنى توسۇش ئۈچۈن، بىر قىسىم قوراللىق كۈچنى تۇزئاۋاتقا ئەۋەتتى. ئاتلىق پارتىزانلار ئەتىرىتى بىرنەچچە كۈن جەڭ قىلىپمۇ مۇزات داۋىنىنى ئىشغال قىلالمىدى. بۇ چاغدا، ئاتلىق پارتىزانلار ئەتىرىتى گومىنداڭنىڭ كۈچادىن چىققان ياردەمچى قوشۇنىنىڭ باي ناھىيە بازىرىنى ئېگىلىۋالغانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ، مۇزات داۋىنىنى ئىمكانقەدەر تېزلىكتە ئېلىپ، ئىلىنىڭ ياردىمىنى قولغا كەلتۈرۈشنى قارار قىلدى. 19 ـ كۈنى ئاتلىق پارتىزانلار ئەتىرىتى مۇزات داۋىنىنى ئېگىلەپ 100دىن ئارتۇق دۇشمەننى ئەسىرگە ئالدى، 170 تال مىلتىق، 18 دانە يېنىك ۋە ئېغىر تېپىكى پىلىموت، 5 كىچىك تېپىكى توپ، 210 ئات غەنىيمەت ئالدى. بۇنىڭ بىلەن ئىلىدىن ئاقسۇغىچە بولغان يول ئېچىلدى».

بىز بايدىن چىقىپ ياقائېرىققا يېتىپ بارغاندا، ئاقسۇغا ھازىرچە ھۇجۇم قىلماستىن، تاكتىكا ۋە ئىستراتېگىيە پىلانىمىزنى ئۆزگەرتىپ، ئالدى بىلەن مۇزات داۋىنىدىكى مۇھىم قورغانىنى ھۇجۇم قىلىپ ئېلىپ، ئىلىدىكى مىللىي ئارمىيە قوماندانلىق باش شتابى بىلەن بولغان ئالاقىنى ئورنىتىش كېرەك دەپ ئويلىدىم. چۈنكى ئارقىمىزدىكى كۈچادىن چىققان ئاتلىق پولك باينى قايتىدىن ئېگىلىۋالسا، ئىلى رايونى بىلەن بولغان ئالاقىمىز ئۇزۇلىدۇ. ئالدىمىزدا ئاقسۇدىن چىققان ئاتلىق پولك بار. ياقائېرىق تۇزلىڭ يەر بولغانلىقتىن، بىز ئوتتۇرىدا قېلىپ ھېچقانداق يەرگە مىدىرلىيالماي قالىمىز. بۇ چاغدا خەتەرلىك بولىدۇ. شۇڭا، ئۇرۇشنى قورغانغا قارىتىش ھەققىدە ھۆكۈمەت

ۋەكىللىرىگە مەسلىھەت بەردىم. بۇلار:

ــ قاياق بىلەن ماڭمىز؟ ــ دەپ سوئال قويدى. مەن:

ــ قىزىلبۇلاققا بارايلى. چۈنكى قىزىلبۇلاققا بارساق قورغانمۇ يېقىن، تاغ باغرى بولغاچقا ئۇرۇش قىلىشقىمۇ ئەپلىك، ــ دېدىم. ھەممىسى بۇ پىكىرگە قوشۇلۇپ ئاقسۇغا مېڭىش پىلاندىمىزنى ئۆزگەرتىپ، تاغ باغرى بىلەن مۇزداۋانغا قاراپ ماڭدۇق. بۇ پىلانىمىزنى پەقەت كومانداىرلارغىلا ئۇقتۇردۇق. باي ناھىيەسىنىڭ كىچىك يېزىسى قىزىلبۇلاققا بېرىپ قانداق قىلىش توغرۇلۇق يەنە يىغىن ئاچتۇق. يىغىنغا ھۆكۈمەت ۋەكىللىرىدىن ئابدۇكېرىم ئابباسوف، قاسىمجان قەمبىرى، قۇربانجان ئاكا ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن ئىسكەندەر ئەپەندىم ۋە زاكىر تۆرە قاتارلىقلار قاتناشتى. مۇزاكىرە جەريانىدا ئابدۇكېرىم ئابباسوف:

ــ بىز ئىلاج قىلالمىساق، ئۇچتۇرپانغا ئۆتۈپ كېتەيلى، ــ دېدى. مەن:

ــ ئۇچتۇرپانغا بارساق، گومىنداڭ قىسمى ئالدىمىزنى توسىدۇ. ئەگەر بىز ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىساق سوۋېت چېگرىسىدىن ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ. سوۋېت چېگرىسى بىزدەك نۇرغۇن قوراللىق كىشىنى قوبۇل قىلارمۇ؟ ــ دېدىم.

ھەممىمىز سوۋېتتىن كەلگەن مەسلىھەتچىلەرگە قاراپ تۇردۇق. ئۇلار كونكرېت پىكىر بەرمىدى. مەن مۇشۇ جىمجىتلىقنى بۇزۇپ، خەرىتىنى ئېلىپ دۇشمەنلەر ئورۇنلاشقان ۋە بىز تۇرغان جايلارنى، كۆچا، ئاقسۇلاردىن كېلىۋاتقان دۇشمەن يوللىرىنى خەرىتىدىن كۆرسەتتىم.

ــ قورغانىنى ئالدى بىلەن ئالمىساق بولمايدۇ، ــ دېدىم ئۇلارغا، ــ چۈنكى قورغانىنى ئېلىش بىزگە يېقىن ھەم مۇزات داۋىنى يولى ئېچىلسا، ئىلى تەرەپ بىلەن ئالاقە باغلاشقا بولىدۇ.

مەن پىكىرىمدە چىڭ تۇردۇم. چۈنكى ھەربىي قوماندانلىق مېنىڭ ئىختىيارلىقىمدىكى ئىش ھەم سوقۇشتا مېنىڭ مەسئۇ-

لىيىتىم ئېغىر ئىدى. سەل قاراشقا بولمايتتى. بۇلار خەرىتىنى كۆرۈپ مېنىڭ پىكرىمگە قوشۇلدى. مەجلىس تۈگىگەندىن كېيىن تەييارلىق قىلىشقا بۇيرۇق چۈشۈرۈلدى. لېكىن، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن چوڭ رەھبەرلەر «بىز ھەممىمىز قورشاۋدا قېلىپ، گومىنداڭنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالساق، سىرىمىز پاش بولۇپ قالىدۇ» دەپ ئەندىشە قىلدى. گومىنداڭ ھاكىمىيىتى تەرەپ سوۋېت ھۆكۈمىتى ئۈچ ۋىلايەت قوزغىلاڭچىلىرىغا ياردەم بېرىۋاتىدۇ دەپ قارايتتى ھەم تەشۋىق قىلاتتى. سوۋېت ھۆكۈمىتى ئەمەلىيەتتىمۇ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا ياردەم بېرىۋاتاتتى. سوۋېتلىكلەرنىڭ ئەندىشە قىلىشى دەل مۇشۇ يەردە ئىدى.

بىز قىزىلبۇلاقتا تاماق يەپ تۇرساق ئاقسۇ يولىدىكى بىزنىڭ قاراۋۇلدىن، ئىككى ئاتلىق كېلىۋاتىدۇ، دەپ خەۋەر كەلدى. دۇر-بۇن بىلەن قارىسام قوراللىق گومىنداڭ ئەسكەرلىرى ئىكەن. بىز تۆت ئاتلىق جەڭچىنى قوغلاپ تۇتۇشقا تەييارلاپ قويدۇق. مەن ئۇلارغا:

ــ ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە تىرىك تۇتۇڭلار، ــ دېدىم.

ئۇلار ئاڭغىچە يېقىنلاپ كەلدى. بىزنىڭ توپلىشىپ قاراپ تۇرغانلىقىمىزنى ھەم كىيىم ـ كېچەكلىرىمىزنى كۆرۈپلا ئارقىسىغا قاراپ قاچتى. بىزنىڭ تەييار تۇرغان تۆت ئاتلىق جەڭچىمىز 300 ـ 400 مېتىر يەرگە بارغۇچە قوغلاپ ئوغلاق تارتقاندەك ئاتتىن تارتىپ چۈشۈرۈۋالدى. بۇلارنىڭ ئىككىسى ئۈيغۇر جەڭچى ئىكەن. بىرىنىڭ ئىسمى قادىر (ھازىر خوتەنده)، يەنە بىرىنىڭ ئىسمى ئابدۇرېھىم ئىكەن. ئابدۇرېھىم ئاتۇشلۇق بولۇپ ئابدۇكېرىم ئابباسوفنىڭ ئۆز تۇغقىنى ئىكەن. ئۇنى ئابدۇكېرىم ئابباسوف ئۆزىنىڭ مۇھاپىزەتچىسى قىلىۋالدى. ھەر ئىككىسىنى سېپىمىزگە قوشۇۋالدۇق. بۇ ئىككىسى ئاقسۇ ئاتلىق 5 ـ پولكتا تۇرغان بولۇپ، ئىسكادرون كوماندىرى ۋاڭغا ئالاقە ئەكەلگەنىكەن. ئابدۇكېرىم ئابباسوف ئالاقىنى ئوقۇدى.

ئۇنىڭدا: «دۇشمەنلەر باينى ئالدى. ئاقسۇغا ياكى كۇچاغا ھۇجۇم قىلىش خەۋپى بار. ئۇلار ئالدى بىلەن سىلەرگە ھۇجۇم قىلىشى مۇمكىن. شۇڭا، سىلەرگە ھۇجۇم قىلىپ قالسا ئىستىھكامدا قاتتىق تۇرۇڭلار، سىلەرنىڭ قېشىڭلارغا خۇ تۇەنجاڭ رەھبەرلىكىدە ئىككى لىيەن يارەمگە بارىدۇ. ئوغرىلار سىلەرگە ھۇجۇم قىلسا ئارقىدىن يارەمگە بارغانلار بىلەن بىرلىشىپ ئىككى تەرەپتىن قىسىپ قىزىلبۇلاق، بوزدۇڭ ئەتراپلىرىدا يوقىتىمىز».

ئىسكەندەر ئەپەندىم، زاكىر تۆرە ئىككىسى مەجلىستە بەرگەن پىكرىمىنىڭ توغرا چىقىپ قالغانلىقى ئۈچۈن مېنى قۇچاقلاپ سۆيۈپ كەتتى.

ئالاقىنىڭ مەزمۇنىدىن قارىغاندا، كۇچادىن گومىنداڭنىڭ بىر پولك ئاتلىق قوشۇنى، ئالدىمىزدىن ئاقسۇ ئاتلىق 5 ـ پولكىنىڭ ئەسكەرلىرى كېلىۋاتقانلىقى ئېنىق. قورغان تېخى ئېلىنمىدى. گومىنداڭ قىسمى بىزنى ئىككى تەرەپتىن ئىسكەنجىگە ئېلىپ يوقىتىش خەۋپى بار. بىز دەرھال مۇزاكىرە قىلىپ پىلان تۈزدۇق. بىرىنچى پىلان بويىچە ئالدى بىلەن بار كۈچىمىز بىلەن مۇزداۋان قورغىنىنى ئېلىشقا ئاتلاندۇق. بىراق كېيىن دۇشمەن قورغاننى قاتتىق مۇداپىئە قىلغاچقا، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئوت ئېچىش نۇقتىلىرى بىر ـ بىرى بىلەن گىرەلىشىپ كەتكەنلىكتىن زادى ئىلگىرى باسالمىدۇق. شۇنداق بولسىمۇ پۈتۈن كۈچىمىز بىلەن ھۇجۇم قىلىپ دۇشمەنلەرنى قورغانىنىڭ ئالدىغا ياسالغان پوتەي ۋە ئاكوپلاردىن قورغان ئىچىگە كىرگۈزۈۋەتتۇق. لېكىن، قورغانغا يېقىن بارالمىدۇق. ئېتىشىپ تۇرۇپ ئاستا ـ ئاستا ئارقىمىزغا چېكىنىپ ئىككىنچى پىلان بويىچە ئاقسۇدىن كېلىۋاتقان گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنى توسۇپ يوقىتىش ئۈچۈن تۈزئاۋاتقا ماڭدۇق. نامازدىگەر ۋاقتى بىلەن تۈزئاۋاتقا يېتىپ بېرىپ ئاقسۇدىن كېلىدىغان دۇشمەننى يوقىتىش لىنىيىسىنى ئورۇنلاشتۇردۇق. يېرىم كېچىدە ئاقسۇدىن

ماشىنا بىلەن قوشۇن كەلدى. ئۇلار بىزنىڭ تۈزئاۋاتىنىڭ ئالدىدىن بېرىپ مۇداپىئەلىنىپ ياتقانلىقىمىزنى ئويلىمىغانىكەن. يېقىن كەلگەندە تازا ئەدىپىنى بەردۇق. تاڭغا يېقىن ئۇلۇكلىرىنى تاشلاپ قاچتى. بۇلار «قورغاننى ئېلىپ بولغان بولسا كېرەك» دەپ ئويلىغان بولۇشى مۇمكىن، تاشلاپ كەتكەن قوراللىرىنى ئېلىپ قورغانغا شۇ كۈنى قايتىپ كەلدۇق. قورغاندىكى دۇشمەن بىزنى يەنە ھۇجۇم قىلىدۇ دەپ مىدىرلىماپتۇ. ئەمەلىيەتتە بۇلارنىڭ پىلانلىرى تارمار بولۇپ، تاكتىكا جەھەتتىن بىز غەلىبە قىلدۇق. بۇ ئەھۋاللارنى كۆرگەن بىزنىڭ رەھبەرلىرى ئىز خۇسۇسەن سوۋېتلىك رەھبەرلەرنىڭ تۇرۇلگەن قاپاقلىرى ئېچىلىپ ماڭا قاراپ كۇلۇشۇپ، «باركاللا» ئېيتىشتى.

شۇ كۈنى تۈزئاۋاتتىن كېلىپ تېزەكتۆرەنى ئون نەپەر خىللانغان قوراللىق پارتىزان بىلەن قورغاننىڭ ئارقىسىدىن بوزدۇڭ[1] گە ئۆتىدىغان يولنى توسۇشقا ئەۋەتتىم. مەڭلىك قاسىمنى ئۆز ئىزۋوتى بىلەن قاراباغ[2] ئارقىلىق قورغاننىڭ كۈنچىقىش بىقىنىدىن ھۇجۇم قىلىشقا بۇيرۇدۇم. بىز تېز يۈرۈش قىلىش، تېز ئۇرۇش قىلىش تاكتىكىسىنى قوللانمىساق بولمايتتى. بىزئاز ئەسكىرىي كۈچ بىلەن ئۇدۇلدىن ھۇجۇم قىلىشقا ماڭدۇق. بىزنىڭ ئەسكەرلىرىمىز نەچچە كۈن توختىماي ئۇرۇش قىلىش، يول مېڭىش، ئۇيقۇسىزلىقتىن بەك بوشىشىپ كەتتى. شۇڭا، كېچىدە يولداشلارنى بىر بۇلۇڭغا يىغىپ ئابدۇكېرىم ئاباباسوف روھىي جەھەتتىن زور تەربىيە بەردى ھەم دىنىي ۋەكىللەر قۇرئاندىن بىرنەچچە ئايەتنىڭ تەپسىرىنى سۆزلىدى. ئەڭ ئاخىرىدا مەن ئەتىگەنده كۈچا ياكى ئاقسۇدىكى گومىنداڭ قوشۇنلىرى ھۇجۇمغا كېلىپ قالسا چېكىنىپ چىقىپ كېتەلمەيدىغانلىقىمىزنى، شۇڭا، بۈگۈن قورغانىنى چوقۇم ئېلىش

① بوزدۇڭ ـــ بۇ يېزىدا ئاساسەن قىرغىزلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان.

② قاراباغ ـــ بايغا قاراشلىق تاغدىكى يېزىنىڭ نامى.

شىمىز لازىملىقىنى ئېيتتىم. 8 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى كېچىدە بىر قىسىم جەڭچىنى ئۇدۇلدىن ھۇجۇمغا سېلىپ قويۇپ، قورغانىڭ سول تەرىپىدىكى تاغقا بىر ئودىلىنىيە ئادەم بىلەن يېتىپ ئالدىم. 19 ـ كۈنى تاڭ سۈزۈلۈشى بىلەن ھۇجۇمىنى باشلىدۇق. قورغان ئىچىدىكى گومىنداڭ ئەسكەرلىرى جىددىي ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. پەستىكى جەڭچىلىرىمىزمۇ قورغان سېپىلىغا شىددەت بىلەن ئوت ئاچتى. مەن تاغنىڭ تۆۋىسىدە تۇرۇپ، قورغان ئىچىدىكى ئۇچرىغانلا گومىنداڭ ئەسكىرىنى ئېتىپ تۇردۇم. مەن بىر مەرگەن بولغانلىقىم ئۈچۈن ئاتقان ئوقۇم زايە كەتمىدى. بىر جەڭچى مىنىڭ مىلتىقىمغا ئوق سېلىپ تۇردى. لېكىن، قورغان دەرۋازىسى ئۈستىدىكى ئېگىز پوتەيدىن دۈشمەن چاقلىق پىلىموتى بىلەن جىددىي ئېتىپ تۇرغاچقا، بىزنىڭ ئەسكەرلىرىمىز ھەرقانچە قىلىپمۇ ئىلگىرى باسالمىدى. ئەمما سېپىل ئىچىدىكى دۈشمەن قورغانىنىڭ ئارقىسىغا قېچىشقا باشلىدى. بىزنىڭ پەستىكى قىسمىمىز پىلىموت ئوقىنىڭ توسقۇنلۇقىدا ئۇلارنىڭ قېچىشۇاتقانلىقىنى كۆرەلمىدى. بىز «دۈشمەن قېچىۋاتىدۇ!» دەپ ۋاراقراپ پەستىكىلەرگە ئاڭلىتالمىدۇق. مەن دۈشمەن پوتىيىدىكى تۆشۈككە ئارقىمۇئارقا ئىككى پاي ئوق ئاتسام، پىلىموت تىمتاس توختىدى. ئەمدى ھۇجۇم قىلىشقا بولاتتى. ھۇجۇم قىلىشنى پەستىكى يولداشلارغا يەتكۈزۈش قېيىن بولۇپ تۇرغاندا رازىيوف دامولا پەسكە ئۆزى چۈشۈپ بۇ خەۋەرنى يەتكۈزدى. شۇنىڭ بىلەن يولداشلار «ھۇررا!» دەپ قورغان ئىچىگە كىرىپ، دۈشمەنلەرنى قورشىۋالدى. بىر جەڭچىمىز پىلموتچىنى تىرىك تۇتۇپ ھەيدەپ كەلدى. بۇ قورچاق گومىنداڭ ھەربىي مەكتىپىدە ئوقۇپ ئىزۇوت كوماندىرى بولغان تېكەسلىك قازاق سۇلتان بولۇپ، خەنزۇچە ئىسمى سۇ جاڭفا ئىكەن. مەن ئاتقان ئوق پىلموتنىڭ تۆمۈر قالقىنىنى تېشىپ ئۆتۈپ سۇلتاننىڭ چىشلىرىنى چېقىۋېتىپ-

تۇ. ئۇ سۆزىنى ئاران ئۇقتۇرۇپ:

ـــ مەن مۇسۇلمان، مېنى ئۆلتۈرمەسەڭلەر، ـــ دەپ يالۋۇرۇشقا باشلىدى.

قورغاندىن ئەسىرگە چۈشكەن مىللىي ئەسكەرلەر سۇلتاننىڭ ئۇستىدىن شىكايەت قىلىپ:

ـــ بىزگە قاتتىق زۇلۇم سالغان ھەم ئاخشام ئوق ئاتمايلى، تەسلىم بولايلى دېسەك، بىزنى ئۇرغان. بىزگە بەرسەڭلار ئۇنى بىز ئۆلتۈرسەك، ـــ دەپ تەلەپ قىلدى.

قورغاننى ئالغاندىن كېيىن قورال، ئوق، ئەسىرلەرنى يىغىدۇق. ئىككى سائەتتىن كېيىنلا كۇچادىكى ئاتلىق گومىنداڭ قوشۇنلىرى كېلىۋاتىدۇ دېگەن خەۋەر كەلدى. ئىككى سائەت كېچىككەن بولساق، ھالاك بولاركەنمىز. ئۇزاق ئۆتمەي كۇچادىن ما فامىلىلىك كوماندىر بىر پولك تولۇق قوراللانغان ئەسكەرلىرى بىلەن يېتىپ كەلدى. مەن 200 ئادەمنى خىللاپ، قالغانلارنى دەم ئېلىشقا بۇيرۇدۇم. ئەھۋال ئۆزگىرىپ قالغۇدەك بولسا، ئارقىمىزدىن بېرىشنى تاپىلاپ، كەلگەن دۈشمەنلەرنىڭ ئالدى، ئارقىدىن توسۇغىلى ماڭدىم. ھۆكۈمەت ۋەكىللىرىدىن ئابدۇكېرىم ئاببىاسوف، قاسىمجان قەمبىرى ۋە قۇربانجان ئاكىلار مېنىڭ بېرىشىمغا ئانچە قوشۇلمىدى. ئۇلار:

ـــ بەك چارچىدىڭىز، بىرئاز دەم ئېلىپ ئاندىن بارسىڭىز! ـــ دېدى. مەن:

ـــ باراي، كەلگەن دۈشمەن ئاز ئەمەس، بىر پولك تۇرسا، ئۆزۈم بېرىپ ئالدىنى توسۇغىنىم تۈزۈك. سىلەرنىڭ ماڭا كۆيۈنگىنىڭلارغا رەھمەت! ـــ دېدىم ـ دە، يۈرۈپ كەتتىم.

تېز يېتىپ بېرىپ، ئابرون ئالدۇق. مۇداپىئەدە تۇرغان ئۇرنىمىزنىڭ كەڭلىكى تۆت ـ بەش كىلومېتىر كېلەتتى. دۈشمەنلەر ئالدى بىلەن مىناميوت، گىراناتاميوت، پىلموتلاردىن شەدەت بىلەن ئوق ئېتىپ تېز كېلىۋاتاتتى. ئارىلىقىمىز يېقىنلا

قالدى. ئۇلار كۆچادىن كەلگەن 4 ـ پولك ۋە ئاقسۇدىكى 5 ـ پولك ئەسكەرلىرى ئىدى. ئۇلار شېك شىسەينىك زامانىدا سوۋېت گېنېرالىرىنىڭ تەربىيىسىنى كۆرگەن ھەم شىنجاڭدىكى سو-قۇشلارغا قاتنىشىپ، تەجرىبە ھاسىل قىلغان، قوراللىرى خىل ئەسكەرلەردىن ئىدى. ئۇرۇشتا ئاسانلىقچە يانماي سالجىدەك يې-پىشىپ تۇرۇشاتتى. بىز شۇ كۈنكى ئۇرۇشنىڭ جىددىيلىكىنى بايقاپ، ئۆز پارتىزانلىرىمىزدىن تەجرىبىلىك بىر ئودېلېنىيە جەڭچىنى تاللاپ، قىزىلبۇلاقنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىگە ئۆتۈپ، دۈشمەننىڭ بىقىنى تەرەپتىن ئوق ئېتىپ قايمۇقتۇرۇشقا ئەۋەتـ-تۇق. ئۇرۇش كېچىچە بولدى. ئارىلىقىمىز يېقىن بولسىمۇ، كېچە قاراڭغۇ بولغانلىقتىن بىر ـ بىرىمىزنى كۆرەلمىدۇق. دۈشمەنلەرنىڭ ئوقلىرى قەيەردىن چىقسا بىزمۇ شۇ يەرگە قارد-تىپ ئاتتۇق. كۈچادىن كەلگەن دۈشمەنلەر قىزىلبۇلاق ئەتراپـ-ىدىكى دېھقانلاردىن قورغانىنىڭ ئېلىنىپ بولغانلىقىنى ھەم ئاق-سۇدىن كەلگەنلەرنىڭ تۈزئاۋاتتا تارمار بولغانلىقىنى ئاڭلاپتۇ. ئۇلار قورغاندىكى سوقۇشتا روتا كوماندىرى لى شۇجۇن ئۆزىنى مۇزات دەرياسىغا تاشلاپ ئۆلگەنلىكىنى (دەريا سۇيى قورغانىنىڭ ئىچى بىلەن ئېقىپ ئۆتەتتى)، مۇزات دەرياسىغا ئۆزىنى تاشلاپ ئامان قالغانلاردىن ئۇقۇپتۇ. ئەھۋالىنىڭ ئۇلار ئۇچۇن پايدىسىز ئىكەنلىكىنى بىلىپ ئۆلۈش ـ تىرىلىشىگە قارىماي ئۇرۇش مەيدانىدىن تاڭ سەھەردىلا چېكىنىپ كەتتى. دېھقانلارنىڭ ئېيـ-تىشىغا قارىغاندا، ئۇلارنىڭمۇ بەش ـ ئالتە ئادەمى مۇزات دەريا-سىدىن ئۆتكۈچە ئېقىپ كېتىپتۇ. يوللاردا ئۇچرىغانلا كىشىلەر-نى بۇلاپ، قارشىلىق قىلغانلارنى ئېتىپ تاشلاپتۇ. تاڭ ئاتقاندا دۈشمەن بىزگە ھۇجۇم قىلغان جايلارنى تەكشۈرسەك، بىرقانچە ئات، يەتتە ـ سەككىز نەپەر ئەسكەرنىڭ ئۆلۈكى ياتىدۇ. قورال-لىرىنى ئەكېتىپتۇ. مەن مۇداپىئە قىلغان ئورۇندا سىدىق ھا-جىنىڭ رەھبەرلىكىدە ئاز بىر قىسىم پارتىزانلارنى قالدۇرۇپ،

قالغانلىرىنى ئېلىپ قورغانغا قايتىپ كەتتىم. ئابلەت داۋۇت تاپشۇرۇلغان قورغاننى ساقلاش ۋەزىپىسىنى ئادا قىلغانلىقى توغرۇلۇق دوكلات قىلدى. مەن پوستلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، مەن بىلەن بىللە قايتقان ۋە قورغان مۇداپىئەسىدە قالغان يولداشلار-نى دەم ئېلىشقا بۇيرۇدۇم. ھۆكۈمەت ۋەكىللىرىنى سوربسام، ئۇلار ئاخشام ئېتىلغان ئوقلاردىن خاتىرجەم بولالماي قورغاندىن مۇزداۋانغا بارىدىغان يول ئۇستىدىكى يېڭى مەھەللىگە كېتىپتۇ. مەن جەڭ ئەھۋالىنى دوكلات قىلغىلى يېڭى مەھەللىگە باردىم. ئۇلار ئەتىگەنلىك تاماق يەۋاتقانىكەن. ئۇلار مېنى سالامەت كۆرۈپ قۇچاقلاپ سۆيۈپ كەتتى. ئۇلار: «غەلىبىڭىزنى تەبرىكلەيمىز» دېيىشتى. ئابدۇكېرىم ئاببباسوف ۋە قاسىمجان قەمبىرى قاتارلىق يولداشلار ماڭا قاراپ:

ـــ نېمە بولدىڭىز؟ يارىلاندىڭىزمۇ؟ ـــ دەپ تەڭلا سوربدى.

مەن ئەينەككە قارىسام كۆزۈم ئىششىپ، قان ئۆيۈپ قالغاز-دەك قىزىرىپ كېتىپتۇ. نېمە بولغانلىقىمنى ئۆزۈممۇ بىلمەي-مەن. ئۇيقۇسىزلىق، مىلتىقنى كۆچەپ ئاتقانىنىڭ دەردى بولسا كېرەك. تاماق ئەكەلدى. يېمەي تۇرۇپ بارلىق ئەھۋاللارنى دوكلات قىلدىم. بۇلار ئىنتايىن خۇشال بولدى. مىللىي ئارمىيە باش قوماندانلىق شتابىنىڭ ۋەكىلى ئىسكەندەر ئەپەندىم:

ـــ سىزلەرنىڭ ئۇلار بىلەن كېچىچە جىددىي ئېتىشقان ئوق ئاۋازىڭىزلارنى ئاڭلاپ تۇردۇق. دۈشمەنلەرنىڭ ئاتقان زەمبىرەك ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇردى، ـــ دېدى.

ـــ ئۇلاردا زەمبىرەك يوق، پەقەت مىنامىيوتلا بار، ـــ دېدىم ئۇلارغا، ـــ ئۇنىڭدىن ئېتىلغان ئوقلار تاغ ئىچىدە زەمبىرەكتەك ئاڭلىنىدىكەن. ئۇلار شېك شىسەي زامانىدىكى ئەسكەرلەر بول-غاچقا، ئۇرۇشقا يامان (ئۇستا)، قوراللىرىمۇ خىل ئىكەن.

ئىسكەندەر ئەپەندىم ماڭا كۈلۈپ تۇرۇپ:

ـــ ما بۇفاڭ قوشۇنلىرى شىنجاڭغا چىقماقچى، شۇلارمىكىن

دەپ بەك ئەندىشىدە بولدۇق، ــ دېدى.

ــ نېمىدىن قورقىسىلەر، بىز دۇشمەن بىلەن بىرىنچى سەپتە ئۇرۇشۇۋاتىمىز. ئىككىنچى سەپتە مۇداپىئەدە تۇرغانلار بار. سىلەر ئۇچىنچى سەپتە. سىلەرگە دۇشمەننى ھېچ ۋاقىتتا يېقىن كەلتۈرمەيمىز. بىز قورقىدىغان ۋاقىت ئۆتۈپ كەتتى. قورغاننى ئېلىپ بولدۇق. ئىلى يولى ئېچىلدى. ئىلىدىن مىللىي ئارمىيە كېلىشكە يول ئېچىلدى ئەمەسمۇ، ــ دەپ چاقچاق قىلدىم.

مەن ئىسكەندەر ئەپەندىمدىن ما بۇفاڭ ئەسكەرلىرى چىقىدىكەن دېگەن سۆزنى ئاڭلاپ بەكمۇ ئەندىشىدە بولدۇم. چۈنكى 1931 ــ يىلى ما جۇڭيىڭ شىنجاڭغا قوشۇن باشلاپ چىقىپ شىنجاڭ خەلقىنى بۇلاپ ــ تالاپ، قىرىپ ــ چېپىپ، نۇرغۇن پاراكەندىچىلىك سالدى. بۇنى شىنجاڭ خەلقى ئۇنتۇپ قالغىنى يوق.

مەن دوكلاتىمدا ئۆتكەنكى جەڭلەرنى خۇلاسىلەپ بۇنداق دېدىم:

ــ بىز ئاز پارتىزانلىرىمىز بىلەن بىزدىن كۆپ دۇشمەن ئۇستىدىن غەلبە قىلدۇق. دۇشمەنگە ھۇجۇم قىلىشتا بىزنىڭ ئازلىقىمىزنى بىلدۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن تولىسى كېچە ۋە تاڭ سەھەردىن پايدىلاندۇق. بىزگە ئېغىر خەۋپ قايىقتىن كەلسە، شۇ ياقتا يۆتكەلدۇق. ئالدى بىلەن كېلىۋاتقان دۇشمەننى توسۇپ تارمار قىلدۇق. بىز بىر ــ بىرىگە تۇيغۇزمىدۇق. بىز ئۇرۇشتا ئۈچ نۇقتىغا قاتتىق دىققەت قىلدۇق: (1) دۇشمەننىڭ ئاز ــ كۆپلۈكى ۋە كۈچىنى بىلىش. (2) ئۆزىمىزنىڭ كۈچىمىزنى دۇشمەن كۈچى بىلەن سېلىشتۇرۇپ مۇداپىئە قىلىش ياكى ھۇجۇم قىلىشنى بەلگىلەش. (3) يەر شارائىتىنى ئوبدان ئىگىلەپ، يەر شارائىتى ۋە ۋاقىتتىن تولۇق پايدىلىنىش. كوماندىرلار ئۇرۇش مەيدانلىرىدا جەڭچىلەر بىلەن بىرگە بولۇش.

خۇلاسىمىزنى رەھبەرلەر ئاڭلاپ، ئاپىرىن دېيىشتى. مەن ھۆكۈمەت ۋە مىللىي ئارمىيە ۋەكىللىرىگە دوكلات قىلىپ بولغاندىن كېيىن قورغانغا قايتىپ كەلدىم. قورغاندىن غەنىيمەت

ئېلىنغان قوراللار ۋە ئاشلىق ھەم ئەسىرلەرنى بىر يەرگە يىغىپ تىزىمغا ئالدۇق. قورغاندىكىلەرنىڭ كۆپ قىسمى ئەسىر ئېلىندى. بۇلارنىڭ 91 نەپىرى مىللىي بولۇپ، ئۇلار ئىچىدە ئىككى نەپەر ئىزۇت كوماندىرى بار ئىكەن. بۇلارغا ئاز سانداكى خەنزۇ، موڭغۇل ئەسكەرلەرنى قوشساق ئومۇمىي سان 100دىن ئاشىتى. قورغاندىكى روتا كوماندىرى ۋاڭ XX 20دەك ئەسكەرنى باشلاپ پىيادە قورغاننىڭ ئارقا يولىدىن قېچىپ، ئاقبۇلاق① قا كېلىپ بەخت (قىرغىز)نىڭ ئۆيىگە چۈشۈپتۇ. بىزنىڭ پارتىزانلار قوغلاپ بېرىشتىن يېرىم سائەت ئىلگىرى كېچىدە بەخت ئات تېپىپ مىندۇرۇپ ئۆزىمۇ شۇلار بىلەن ئاقسۇغا كېتىپتۇ. قورغاندىن ئەسىرگە چۈشكەن ئىككى نەپەر ئىزۇت كوماندىرىنىڭ بىرىنىڭ ئىسمى ئوسمانجان (خەنزۇچە ئىسمى ۋۇجاڭگې) بولۇپ، ئۇ 3 ــ روتا 2 ــ ئىزۇتنىڭ كوماندىرى ئىكەن. يەنە بىرىنىڭ ئىسمى خوجەخمەت (تۇرپانلىق، خەنزۇچە ئىسمى ۋاڭ مىڭ) بولۇپ، ئۇ 1 ــ روتا 2 ــ ئىزۇتنىڭ كوماندىرى ئىكەن. ئابدۇكېرىم ئابباسوف ۋە دىنىي ۋەكىلىمىز رازىيوف دامولا قاتارلىق رەھبەرلەر ئەسىرگە چۈشكەن ئەسكەرلەرنى يىغىپ تەلىم ــ تەربىيە بەردى. ئابدۇكېرىم ئابباسوف ئۇلارنى بىز بىلەن بىللە خىزمەت قىلىشقا ئىلھاملاندۇرۇپ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ مەقسىتى ۋە ئۇنىڭ مەيدانغا كېلىشى، ئىنقىلابنىڭ دۇشمىنى، بىزنىڭ كىم بىلەن ئۇرۇشىدىغانلىقىمىز، نېمە ئۈچۈن ئۇرۇشىدىغانلىقىمىز ئۈستىدە توختالدى. گومىنداڭ ئۇلارنى ئاتا ــ ئانا، خوتۇن ــ بالىلىرىدىن ئايرىپ ئۇرۇش ئوتىغا تىقىدىغانلىقىنى چۈشەندۈردى ۋە:

ــ سىلەر سوپى لىيەنجاڭ دېگەننى ئاڭلىغانمۇ؟ ــ دەپ سورىدى. ئەسىرلەردىن بىرى:

ــ ئاڭلىغان، سوپى لىيەنجاڭ يۇزسىزلىك قىلىپ دۇشمەنگە

① ئاقبۇلاق ــ بوزدۆڭگە قاراشلىق كەنت.

تەسلىم بولدى، بىزگە خائىنلىق قىلدى، دەپ باشقىلار سۆزلەپ بەرگەن، ـــ دېدى.

ـــ ھەي! سىلەر ئاڭلىغان سوپى لىيەنجاڭ ئىككى روتا قوراللىق ئادەملىرىنى باشلاپ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىمىزغا قوشۇلدى. مانا بۈگۈن سىلەر بىلەن ئۇرۇشقانلار سوپى لىيەنجاڭ ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرى. سىلەر ياۋاشلىق بىلەن تەسلىم بولۇڭلار، سىلەرنىڭ ئىزۋوت كوماندىرىڭلار سۇلتان خائىنلىق قىلغانلىقى ئۈچۈن ئۆز جازاسىنى تارتتى. سىلەرمۇ بۈگۈندىن باشلاپ سوپا-خۇنىڭ جەڭچىلىرىدەك گومىنداڭغا قارشى تۇرۇشۇڭلار كېرەك.

ئەسىرلەر:

ـــ گومىنداڭغا قارشى تۇرىمىز، ـــ دەپ ۋارقىراشتى.

ئاخىردا ھۆكۈمەت ۋەكىلىدىن قاسىمجان قەمبىرى سۆزلەپ، ئىنقىلاب ئۈچۈن خىزمەت قىلغانلار تەقدىرلىنىدۇ، قارشىلىق قىلغانلار جازالىنىدۇ دەپ يانچۇقىدىن ئۈچ ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتىنىڭ ئازادلىق ئوردىنىنى چىقىرىپ ئەسىرلەرگە كۆرسەتتى. ئاندىن رازىيوف دامولا «قۇرئان» نەقىل كەلتۈرۈپ ئاخىردا ئەسىرلەرنى قەسەم قىلدۇرۇپ، ئۇلارغا قۇرئان تۇتقۇزدى. شۇنداق قىلىپ، ئۇلار مىللىي ئارمىيە سېپىگە قوبۇل قىلىندى (بۇ ئەسىرلەر شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا مەسئۇل خىزمەتلەرنى ئىشلەۋاتىدۇ، ھازىرمۇ بار). قورغاندىكى ئۇرۇشتا قولغا چۈشكەن غەنىيمەتلەر تۆۋەندىكىچە:

170 تال ھەر تۈرلۈك مىلتىق، ئېغىر، يېنىك تىپتىكى 18 دانە پىلىموت، 20 دانە تاپانچا، بەش دانە گىراناتامىيوت، بىرقانچە يەشىك ئوق (11 مىڭ تالدىن ئاشىدۇ)، 300 دانە قول بومبىسى، 100 دانە قىلىچ، 210 تۈياق ئات (ئېگەر ـ توقۇملار بىلەن)، ھەربىي ئەشيا، يېمەك ـ ئىچمەك ۋە ئات بوغۇزلىرى قاتارلىقلار.

تۈزئاۋات، قورغان ۋە كۆچالاردىن كەلگەن پولكلار بىلەن بولغان ئۇرۇشتا بىزدىن بىرمۇ ئادەم چىقىم بولمىدى، ئەمما ئەمەلىش يارىدار بولدى. ئۇنىڭ يۈزىگە پارتلىغان قول بومبىسىنىڭ پارچىسى تېگىپ كەتتى. بىز دۈشمەندىن غەنىيمەت ئالغان قورال ـ ياراغ، ئوق ـ دورا، ئاتلار بىلەن قوراللاندۇق. بۇ ۋاقىتدا ياقاۋبرىقتىن ئىبراھىم ھاجى دېگەن خەلقىمىزدىن زات 30 نەپەر ئاتلىق پىدائىيلارنى بىزگە ئەكېلىپ قوشۇپ قويدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئۆزىنىڭ ئوغلىمۇ بار ئىدى. بۇ يىگىت ئاقسۇ ئۇرۇشىدا پۈتىغا ئوق تېگىپ ئېغىر يارىدار بولغان. ھازىر ياقاۋبرىقتا ھايات بار. يەنە بىرى ئابباس قارىي. بۇ كىشى مىللىي ئارمىيىدە كادىر بولۇپ، ئازادلىقتىن كېيىن ئاقسۇ ئاۋات ناھىيىسىگە مۇئاۋىن شۇجى، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتىنىڭ باشلىقى بولۇپ ئىشلىدى.

شۇنداق قىلىپ، ئۇ ياقتىن، بۇ ياقتىن كەلگەن پىدائىيلار، ئەسىرگە چۈشكەن 91 نەپەر كوماندىر ـ جەڭچىلەر بىلەن بىر باتالىئونغا يېقىن قوراللىق كۈچكە ئىگە بولدۇق.

پارتىزانلار ئەترىتىنى تەرتىپكە سېلىش

«... چوڭ ئىشلار خاتىرىسى»نىڭ 130 ـ بېتىدە مۇنداق دەپ يېزىلغان:

«8 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈندىن 25 ـ كۈنگىچە. سوپاخۇن سۇۋاروف باشچىلىقىدىكى ئاتلىق پارتىزانلار ئەترىتى قورغاندا تەرتىپكە سېلىنىپ، ئۈچ ئاتلىق ئەسكەرلەر لىيەنى ۋە بىر پىلىموت لىيەنىنى باشقۇرىدىغان بولدى ھەمدە لىيەن، پەي، بەن باشلىقلىرىنى يېڭىۋاشتىن سەپلىدى».

بىز قورغاندا بىر ھەپتە دەم ئېلىپ، ئالدىمىزدىكى جەڭگە تەييارلىق قىلدۇق. ھۆكۈمەت ۋەكىللىرى جەنۇبىي شىنجاڭ جەڭھۋالىدىن ئۈچ ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتىگە دوكلات يازدى ھەم مەخسۇس ئالاقچى ئارقىلىق غۇلجىغا ماڭدۇردى. بىز پار-

تىزانلار ئەترىتىنى قايتىدىن تەشكىللەپ مۇنتىزىملاشتۇردۇق. ئۇچ ئىزۇتنى بىر ئىسكادرون قىلىپ تەشكىللىدۇق (بىز ئىز-ۇتتا 26 نەپەر جەڭچى بار، ئىزۇت كوماندىرى ۋە مۇئاۋىن ئىزۇت كوماندىرلىرى بۇ سانىنىڭ ئىچىدە). قورغاندا ئەسىرگە چۈشكەن ئوسمانجان، خوجەخمەتلەرنى يەنىلا ئىزۇت كوماندىر-لىرى قىلىپ، خىزمىتى ۋە ئونۇانلىرىنى ساقلاپ قالدۇق. بىز-نىڭ تەشكىلىي قۇرۇلۇشىمىز مۇنداق بولدى:

1 ـ ئىسكادرون كوماندىرى ئابلەت داۋۇت، مۇئاۋىن كوماند-ىرى ھاجى ئىسلام. 2 ـ ئىسكادرون كوماندىرى ئۆمەرجان، مۇئا-ۋىن كوماندىرى ئوسمان قارىي. 3 ـ ئىسكادرون كوماندىرى مەخسۇموف قاسىم، مۇئاۋىن كوماندىرى ئەمەتلەش.

پىلىموت ئىسكادرونىنىڭ كوماندىرى تۇراق ئىسمائىل، مۇ-ئاۋىن كوماندىرى سىلىم ئىسكەندەر.

رازۋېدكىچىلار ئىزۇتنىڭ كوماندىرى تېزەكتۆرە بولۇپ، 26 كىشىدىن تەركىب تاپتى.

ئالاقىچىلار ئىزۇتنىڭ كوماندىرى ئۆمەرجان سايىتوف[1]. بۇ ئىزۇتتا 25 نەپەر جەڭچى، كوماندىر بار.

مىنامىيوتچى ئىزۇت كوماندىرى خۇدابەردى ئىلاخۇنوف، مۇئاۋىن كوماندىر ئەمەت مەشۇق. بۇلار بىر مىنامىيوت (62 م م كالىبىرلىق)، بەش دانە گىرانا تامىيوت بىلەن قوراللاندۇرۇلدى. 30 نەپەر كوماندىر ـ جەڭچىدىن تەشكىل قىلىندى.

بۇنىڭدىن باشقا ئارقا سەپ تەمىنات ئىشلىرىغا ھوشۇر موللا[2] مەسئۇل بولدى. ھەربىر ئىزۇت، ئىسكادرونلارغا بىرىدىن مۇلا-زىمەتچى قويۇلدى.

قوماندانلىق شتابىدا ھەربىي ئىشلارغا يەنىلا مەن مەسئۇل

① ئۆمەرجان سايىتوف ـــ كېيىن تراكتور زاۋۇتىنىڭ ئىشچىسى بولدى.

② ھوشۇر موللا ـــ كېيىن غۇلجا شەھەرلىك ئاشلىق ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولغان.

بولدۇم. ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمەت ۋەكىللىرىدىن ئابدۇكېرىم ئاب-باسوف پۈتۈن ئەترەتنىڭ سىياسىي كومىسسارى ئىدى. مۇئاۋىن ئەترەت باشلىقى سىدىق ھاجى قوشۇمچە ھەربىي ئىنتىزامغا مەسئۇل بولدى.

شتاب باشلىقى ھۈسەين غازىيوف ئىدى. ئۇ ئۇرۇش پىلان-لىرىنى تۈزەتتى.

ئاقسۇ كونىشەھەرنى ئىشغال قىلىش

«... چوڭ ئىشلار خاتىرىسى»نىڭ 136 ـ بېتىدە مۇنداق دەپ يېزىلغان:

«9 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى. ئاتلىق پارتىزانلار ئەترىتى ئاقسۇ كونىشەھەر بازىرىنى ئىگىلىدى. ئاممىۋى يىغىن ئۆتكۈزۈپ، ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىلىك ئىنقىلابىي ھۆكۈمەت قۇرۇلغانلى-قىنى جاكارلىدى. شېرىپ قارىي ھاجى ھاكىملىققا تەيىنلەندى، شۇ جايدىكى خەلقنى پائال ھەرىكەتكە كېلىپ، گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاشقا چاقىردى. يىغىندىن كېيىن، ھەر مىللەت خەلقى بەس ـ بەستە ئۆزىنىڭ ئەسكەرلىككە تىزىمغا ئالدۇردى».

ھۆكۈمەت ۋەكىللىرى بىلەن پارتىزانلار ئەترىتىنىڭ ئەترەت باشلىقلىرى چوڭ يىغىن ئېچىپ، ئاقسۇغا يۈرۈش قىلىش قارا-رىغا كەلدۇق. 1945 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى ئاقسۇغا قاراپ يولغا چىقتۇق. قورغاننىڭ كۈنپېتىش تەرىپىگە بۇرۇلۇپ مېڭىپ، شۇ كۈنى تىكەنقورۇقتا[1]، 29 ـ كۈنى تۈزئاۋاتنىڭ قې-چى دېگەن يېرىدە قوندۇق. 30 ـ كۈنى تاڭ سەھەردە مېڭىپ كۈن قىزىغاندا جامغا باردۇق.

جامدىكى خەلق بىزنىڭ كېلىدىغانلىقىمىزنى ئاڭلاپ كېچىچە

① تىكەنقورۇق ـــ بوزدۆڭنىڭ بىر كەنتى.

يوللاردا كۈتۈپ تۇرغانكەن. بىزنىڭ بېرىشىمىزغا ئۇلار يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە تىزىلىپ يېغا ـ زار بىلەن بىزنى قارشى ئالدى ۋە بىز بىلەن كۆرۈشتى. بەزىلىرى جەڭچىلىرىمىزنىڭ پەشلەرىگە، ئاتلىرىغا ئېسىلىپ يۈز ـ كۆزلىرىگە سۈرتتى. تۇخۇم، قېتىق، قوغۇن ـ تاۋۇز، نان ـ توقاچ قاتارلىق ھەر خىل نەرسىلەر بىلەن بىزنى كۈتتى. خەلقنىڭ كۆڭلىنى يەردە قويماسلىق ئۈچۈن ئەكەلگەن نازۇ نېمەتلىرىگە ئېغىز تېگىپ، ئوبدان ئوزۇقلىنىپ، يولىمىزنى يەنە داۋاملاشتۇردۇق. جامدىن چىقىپ تازلەڭگىرىنى بېسىپ ئۆتۈپ، ئاقسۇ كونىشەھەرگە يېقىن يالغۇز قارىياغاچقا بارغاندا، يەنى ئاقسۇغا ئۈچ ـ تۆت كىلومېتىر قالغاندا ئالدىنقى سەپنى چارلاشقا رازۋېدكىچىلارنى ئەۋەتتۇق. قالغان قىسىملار تارقىلىپ سەپ تارتىپ سوقۇش بۇيرۇقىنى كۈتۈپ تۇردى. بىر سائەتتىن كېيىن، دۇشمەنلەر كونىشەھەر يارېشى (ھازىرقى ئايرودروم ئەتراپى)نى مۇداپىئە قىلىپ تۇرۇپتۇ، دېگەن خەۋەر كەلدى.

پىلان بويىچە كونىشەھەرنىڭ ئوستىدىكى يارېشىغا باردۇق. يارېشى ۋە ئايرودرومدىكى دۇشمەنلەر بىلەن بىر سائەتتەك قاتتىق ئېتىشتۇق. بۇ يەردىكى دۇشمەنلەر كونىشەھەرگە چېكىندى. 9 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ھەممىمىز ھەر تەرەپتىن «ھوررا !...» ساداسى بىلەن دۇشمەننى ئىز بېسىپ قوغلاپ، ئۈچ ـ تۆت سائەت ئىچىدە ئاقسۇ كونىشەھەرنى دۇشمەنلەردىن تارتىۋالدۇق. گومىنداڭنىڭ ئەسكەر ۋە قوراللىق ساقچىلىرى يېڭىشەھەرگە قاراپ قاچتى. بۇ ئۇرۇش مەيدانىدا خەلق ۋە ئەسكەرلەر بولۇپ ئۈچ ـ تۆت كىشى چىقىم بولدى. گومىنداڭ ئەسكەرلىرىدىن يەن فامىلىلىك مۇئاۋىن روتا كوماندىرى ھەم 20 دىن ئارتۇق كىشى ئۆلدى. بىز مەھەللە بازىرىغا كىرگۈچە ئۆلگەن ـ قاچقانلارنىڭ قورال ـ ياراغلىرىنى خەلق تارتىۋېلىپ، قوراللىنىپ بولۇپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر قىسىم پارتىزانلار ئىككى شەھەر ئارىلىقىدا

كى چوڭ يول بىلەن، يەنە بىر قىسىم پارتىزانلار دۆڭ ئۈستىدىكى يېڭىشەھەرگە كىرىدىغان ھازىرقى يولنىڭ يارېشى بىلەن دۇشمەننى قوغلاپ، يېڭىشەھەرگىچە باردۇق. دۇشمەنلەر سېپىل ئىچىگە كىرىۋالدى. تاڭ ئاتقۇچە ئېتىشتۇق. ئەگەر ئاقسۇ سېپىلى مۇستەھكەم، داڭقى بار سېپىل بولمىغان بولسا، دۇشمەنى قوغلىغان كۈنلا يېڭىشەھەرنى ئازاد قىلغان بولاتتۇق، سېپىل بىزگە چوڭ توسقۇن بولدى.

9 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى سەھەردە كونىشەھەرگە قايتىپ كېلىپ، كونىشەھەر ئەتراپى ۋە يارېشى قەبرىستانلىقىدا مۇداپىئە دە تۇردۇق. 9 ـ ئاينىڭ 3 ـ ، 4 ـ ، 5 ـ كۈنلىرى روزا ھېيت بولغاچقا، مۇسۇلمانلارنىڭ ھېيتىنى خاتىرجەم ئۆتكۈزۈۋېلىشى ئۈچۈن ۋاقىتنىچە ئۇرۇشنى توختاتتۇق. قالغان ئەترەتلەر قورالىغان نامىز ئوقۇدۇق. بۇ ئىشمىز خەلققە چوڭ تەسىر قىلدى. خەلق نامازدىن يېنىپ تارقاشماستىن نېمە خەۋەر بارکىن دەپ مەسچىت سەيناسىدا ھۆكۈمەت ۋەكىللىرىنىڭ سۆز قىلىشىنى كۈتۈشۈپ تۇردى. ۋەكىللىرىمىزدىن ئابدۇكېرىم ئابباسوف سۆز باشلىدى:

ـــ زالىم شېكى شىسەي ئۇزاق يىللار خەلقىمىز ئۈستىدىن يوشۇرۇن ۋە ئاشكارا فاشىستلىق ـ زوراۋانلىق ھەربىكەتلىرىنى يۈرگۈزدى. خەلقىمىز ئىچىدىكى ۋەتەنپەرۋەر زاتلار، ئۆلىمالار، زىيالىيلارنى يۇزلەپ ـ مىڭلاپ تۈرمىلەرگە تاشلىدى. ئۇلارنى ۋەھشىيلەرچە ئۆلتۈرۈپ قانلىق جىنايەتلەرنى سادىر قىلدى. گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچىلىرى كەلگەندىن كېيىنمۇ يۈكلەنگەن ئالۋان ـ ياساقلار قاتلاممۇقاتلام ئېغىرلاشتى. خەلقىمىز ئېغىر زۇلمەتتە قالدى، مال ـ مۇلكىدىن ھەتتا ئەزىز جانلىرىدىن ئايرىلدى.

سۆز بۇ يەرگە كەلگەندە خەلق ئۇن سېلىپ يىغلاشتى. بىزمۇ بىچارە خەلققە قاراپ يىغلاپ كەتتۇق.

ـــ مانا بۇگۈن، ـــ دېدى ئابدۇكېرىم ئابباسوف سۆزىنى

داۋاملاشتۇروپ، ــ هەممىز خۇشال ـ خۇرام ھېيت ئۆتكۈ ـ زۇۋاتىمىز. بۇگۈندىن باشلاپ ئاسىق[1] سىلەرنىڭ بولدى. قېـ رىنداشلار، ھېيتىڭلارغا مۇبارەك بولسۇن! ھېيتتىن كېيىن ئاقسۇ يېڭىشەھىرىمۇ سىلەرنىڭ بولىدۇ. ساڭدىكى ئاشلىقلارمۇ سىلەرنىڭ!

خەلق توپىنىڭ «ھۇررا !...» ساداسى ئۇزاققىچە داۋام قىلىپ، مەيداننى ياڭراتتى. ئۇنىڭدىن كېيىن قاسىمجان قەمبىرى، رازدـ يوف دامۇللىلارمۇ سۆز قىلدى.

يېڭىشەھەردىكى گومىنداڭچىلار روزا ھېيت كۈنلىرىدىن پايـ دىلىنىپ، كونىشەھەرگە ئوتۇن سېتىش باھانىسى بىلەن پۇقرا ـ چە كىينىگەن جاسۇسلارنى كىرگۈزدى. ئۇلار تۆتۇلۇپ بىر ـ ئىككىسىگە شۇ جايدىلا ئۆلۈم جازاسى بېرىلدى. بەزى جاسۇسلار پارتىزانلار ئەتىرىتىنىڭ جاسۇسلارغا ئۆلۈم جازاسى بەرگەنلىكىنى ئاڭلاپ قېچىپ كەتتى. بۇلارنى مۇنداق تېز تۇتۇشىمىزغا قور ـ غاندىن ئەسىرگە چۈشكەن يولداشلار كۆپ ياردەم قىلدى. چۈنكى ئۇلار ئۇزاق ۋاقىت بۇ قىسىمدا ئىشلىگەنلىكى ئۈچۈن جاسۇس بولۇپ كىرگەنلەرنى ئاسانلا تونۇپ قالدى. گومىنداڭنىڭ ئەرلەر ـ نى جاسۇسلۇققا كىرگۈزۈش ئۇسۇلى ئاقمىغاندىن كېيىن، ئا ـ يالالارنى ئىشپىيونلۇققا سالدى. بۇ ئايال ئىشپىيونلارنى بىر تە ـ رەپ قىلىش سەل قىيىن بولدى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇلارنى تۇ ـ تۇپ، ھاكىم ئىدارىسىگە تاپشۇردۇق. كونىشەھەرگە شېرىپ قا ـ رىي ھاجىم (ئاقسۇنىڭ ئاتاقلىق مۆتىۋىرى) ھاكىم بولۇپ سايلانغاندىن كېيىن ناھىيىنىڭ ھەرقايسى ئىدارىلىرىنىڭ باش ـ لىقلىرى سايلاپ چىقىلدى. 9 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى ھاكىم ئىدا ـ رىسىگە يىغىلىپ كونىشەھەرنىڭ ئەھۋالى، ھۆكۈمەت ساڭلىرد ـ دىكى ئاشلىق، ماتا ـ چەكمەن قاتارلىق نەرسىلەرنى ئىلىغا ماڭ ـ دۇرۇش توغرۇلۇق مۇزاكىرە قىلىۋاتاتتۇق، كوچىدا نۇرغۇن ئا ـ

① ئاسىق ــ ئاقسۇ كونىشەھەرنىڭ خەلق ئىچىدىكى ئاتىلىشى.

دەملەرنىڭ «گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنى يوقىتايلى! ئازادلىق ئۇ ـ چۈن كۈرەش قىلايلى!» دەپ توۋلىغان ئاۋازلىرى ئاڭلاندى. مەج ـ لىسنى توختىتىپ كوچىغا چىقساق 300 ــ 400دەك نامايىش ـ چىلارنىڭ ئارا، توقماق، تاياق، گۈرجەكلەرنى تۇتۇپ كېلىۋاتقاد ـ لىقىنى كۆردۇق. رازىيوف دامۇللا ئاتلىق ئالدىدا ئىكەن. ئۇنىڭ ـ غىچە نامايىشچىلار ھاكىم ئىدارىسىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختـ ـدى. رازىيوف دامۇللىنىڭ دېيىشچە، بۇ نامايىشچى خەلق ئابدۇ ـ كېرىم ئابباسوفنىڭ ھېيت نامىزىدىن پايدىلىنىپ قىلغان سۆ ـ زىدىن تەسىرلىنىپ، يېڭىشەھەرگە ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن ماڭ ـ غانىكەن. كونىشەھەرنى مۇداپىئە قىلىۋاتقان پارتىزانلار ئەترىتـ ـنىڭ پوستلىرى ئۈچراپ توسۇپ قويۇپتۇ. رازىيوف دامۇللا بې ـ رىپ تەشۋىق قىلىپ قايتۇرۇپ كېلىپتۇ. نامايىشچى خەلقنى شۇ بويىچە يېڭىشەھەرگە قويۇپ بەرسەك، گومىنداڭ ئەسكەرلىرى بىزدىن ئالالمىغان ئىنتىقامىنى قورالسىز نامايىشچى خەلقتىن ئالاتتى. شۇڭا ئۇلارنى قايتۇرۇپ ھاكىم ئىدارىسىنىڭ ئالدىغا يې ـ غىپ ئابدۇكېرىم ئابباسوف، قاسىمجان قەمبىرلەر سۆز قىلدى.

ــ بۇگۈنكى غەيرىتىڭلارنى تەبرىكلەيمىز ھەم قارشى ئالـ ـمىز، ــ دېدى ئۇلار، ــ ھەممىز سىلەردەك بىر يەڭدىن قول چىقىرىپ، بىر ياقىدىن باش چىقىرىپ، ئىتتىپاقلىشىپ كۈرەش قىلساق، چوقۇم گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىيالاي ـ مىز. بىرنەچچە كۈن سەۋر قىلىپ تۇرۇڭلار، بىزگە ئىلىدىن يار ـ دەمگە ئارمىيە كېلىدۇ. شۇ ۋاقىتتا بىرلىكتە ھۇجۇم قىلىمىز.

پۇتۇن نامايىشچى خەلق قوللىرىدىكى كالتەكلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ تۇرۇپ «ھۇررا !...» دەپ توۋلاپ كەتتى ۋە تارقاشقا باشلىدى.

قاسىمجان قەمبىرى تۇيۇقسىزلا «سوپاخۇنىڭ ئامانىتىنى بېرىمەن» دېدى. ھۆكۈمەتنىڭ باشقا ۋەكىللىرى ۋە مۇھاپىزەت ـ چىلەر مېنى بىرنەچچە قېتىم كۆتۈرۈپ ئاسمانغا ئاتتى. نېمە

بولغانلىقىنى بىلمەيمەن، ھودۇقۇپ كەتتىم. مېنى قاسىمجان قەمبىرى ئىشخانىسىغا باشلاپ كىرىپ «مۇزداۋان قورغانىنى ئىشغال قىلغان كاپىتان سوپاخۇنغا پودپولكوۋنىك ئۇنۋانى بېرىلسۇن!» دېگەن بۇيرۇقنى ئوقۇپ بەردى. قاسىمجان قەمبىرى ۋە ئابدۇكېرىم ئابباسوف مېنى يەنە قۇچاقلاپ تەبرىكلەشتى. بەرەر كوماندىرنىڭ خىزمىتى ياكى ئۇنۋانى ئۆستۇرۇلسە ئۇنى سەپداشلىرى «ھۇررا !...» دەپ ئېگىز كۆتۈرۈپ ئاسمانغا ئېتىپ تەبرىكلەيدىكەن. بۇرۇن بۇنداق ئىشلارنى ئارمىيە ئىچىدە كۆرمىگەچكە ھەيران قالدىم.

9 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى سەھەردە ئاقسۇ يېڭىشەھەردىكى ئاتلىق 5 ـ پولك ئۇچتۇرپاندىن يارەمگە كەلگەن 300دەك ئەسكەر بىلەن بىرلىشىپ بىزگە ھۇجۇم قىلدى. بىزنىڭ تۇرغان ئورنىمىز قۇلايلىق بولغاچقا، دۇشمەننىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇرۇپ، بىرىنچى سەپتىكىلىرىنىڭ ئەدىپىنى بەردۇق. ئىككىنچى سەپ كەلگەندە، «ئاتاماڭلار، قورال تاپشۇرىمىز» دەپ مىلتىقلىرىنى تەۋرەتۈپ بىزگە يېقىنلاپ كەلدى. بىز يەنە ئېتىشنى باشلىغانلىمىزدا ئابدۇكېرىم ئابباسوف ئۇرۇشتا تەجرىبىسىز بولغانلىقىتىن، دۇشمەنلەرنىڭ قورال تاپشۇرىمىز، دېگەن سۆزىگە ئىشىنىپ كېتىپ بىزنىڭ جەڭچىلىرىمىزگە «ئاتاماڭلار» دەپ ۋارقىرىدى. مەن «بۇ ئىشىڭىز بولمىدى، ھۇجۇم قىلىپ كېلىۋاتقان دۇشمەن ھېچقانداق ۋاقىتتا قورال تاپشۇرمايدۇ، بۇ ساختا سۆز، ئالداۋاتىدۇ» دېسەمموۇ ئۇ ئۇنىمىدى. بەزى قورالسىز يولداشلار دۇشمەننىڭ ئالدىغا «قورالنى بەر» دەپ يۈگۈرۈپ بېرىشتى. ئۇلار يېقىن كېلىۋېتىپ بىزنى بىراقلا ئوققا تۇتۇپ مۇداپىئە ئورنىمىزدىن قوزغىۋەتتى. بەزى يەردە قۇچاقلاشما جەڭ باشلاندى. پىدائىي جەڭچىمىز تۇنىياز دۇشمەن بىلەن نەيزىۋازلىق قىلىپ ئىككىسى بىر ـ بىرىگە نەيزە تىقىپ تەڭ ئۆلدى. بىز جىددىي پەيتتىنى قولدىن بېرىپ قويۇپ، ئىلاجسىز چېكىنىشكە

مەجبۇر بولدۇق.

بىز تازلەڭگەرگە بېرىپ پارتىزانلارنىڭ ئالدى ـ كەينىنى يېغىپ، ئاقسۇ كونىشەھەرگە قايتىپ كىرسەك گومىنداڭ ئەسكەرلىرى بىزگە ئاقسۇدىن پىدائىي بولۇپ قوشۇلغان بىگۇناھ خەلقتىن بولۇپ بەش ـ ئالتە كىشىنى ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ. ئۆمەرجان دېگەن جەڭچىمىز بىر دېھقانىنىڭ ئۆيىگە كىرىپ، پۇقراچە كىيىم كىيىۋېلىپ قۇتۇلۇپ قاپتۇ. قۇربان بولغان يولداشلىرىمىزنى خەلق بىللە دەپنە قىلدۇق. بۇ قېتىمقى چېكىنىشنىڭ جەڭچىلەر ۋە خەلق ئىچىدىكى تەسىرى ئىنتايىن ياماں بولدى.

ئاقسۇدا يەنە ئىككى كۈن تۇرۇپ ھۆكۈمەت ۋەكىللىرى بىلەن يىغىن ئاچتۇق. يىغىندا: «ئەمدى قانداق قىلىمىز؟ ئاقسۇ يېڭىشەھەر سىپىلى ھەم ئېگىز ھەم مۇستەھكەم بولغاچقا، ئۇنى ئېلىش خېلى تەسكە چۈشىدىغاندەك تۇرىدۇ. بىزنىڭ كۈچىمىز ئاز، يارەمىم تېخى يېتىپ كەلمىدى. يارەمگە كەلمەسلىكنىڭ سەۋەبى بەلكىم بىز ماڭغاندا، سىلەر جەنۇبىي شىنجاڭغا ئۆتۈپ، دۇشمەن قوشۇنلىرىنىڭ ئىلى تەرەپكە ئۆتۈشىنى قاتتىق توسۇيدىسىلەر، رازۋېدكا، پارتىزانلىق ئۇرۇشى قىلىپ، دۇشمەننى ساراسىمگە سېلىپ تۇرسىلەر، دېگەنىدى. بىرەر شەھەرنى ئالسىلەر دەپ تاپشۇرمىغان. شۇڭا، ئۇلار بىزنى پارتىزانلىق ئۇرۇشى قىلىۋاتىدۇ دەپ قاراپ، يارەمگە قىسىم ئەۋەتمەگەن بولۇشى مۇمكىن. بىز قورغاننى ئېلىپ ئىلى رايونىنىڭ يولىنى ئېچىپ قويۇپلا قورغانغا ئەسكەرمۇ قالدۇرماستىن تاشلاپ كەلدۇق. كۈچادىكى گومىنداڭ قوشۇنلىرى قايتا قورغاننى ئېلىپ بىزنىڭ ئارقا سەپ يولىمىزنى توسۇپ قويسا، جەنۇبىي شىنجاڭ بىلەن شىمالىي شىنجاڭ يولى ئېتىلىدۇ دېگەن گەپ. ئۇ چاغدا بىز قانداق ئەھۋالغا قالىمىز؟ قانداق قىلىش كېرەك؟» دېگەن پىكىرلەر چۈشتى. ئاخىر مەسلىھەتلىشىپ قورغانغا چېكىندۇق.

قورغاندا ئۆزىمىزنىڭ قورال، شەخسىي تازىلىقىمىزنى قىلدۇق. بەزى ئاغرىق ۋە يارىدار بولغان جەڭچىلىرىمىزنى ئىلىغا قايتۇردۇق.

ئىسكەندەر ئەپەندىم، زاكىر تۆرە ۋە قۇربانجان ئاكىلار بىلەن بىللە جەنۇبىي شىنجاڭغا كېلىپ قېيىر ئېغىزى، باي، ياقائېرىق، قورغان ئۇرۇشلىرىدا بىرگە بولغاچقا يول ۋە دۇشمەنلەر جايلاشقان رايونلارنى بىلەتتى. ئۇلار قورغان ئېلىنىپ ئىلىغا قايتقاندىن كېيىن مىللىي ئارمىيە مۇنىردىن خوجىنىڭ رەھبەرلىكىدىكى بىر ئىسكادرون قوراللىق ئەسكەرنى باي ناھىيىسىنىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى سايرام، قىزىل رايونلىرىغا يولغا سالغانىكەن. شۇڭا، بىز ئاقسۇنى مۇھاسىرىگە ئالغاندا كۇچادىكى دۇشمەن كۇچلىرى ئارقىمىزدىن قىستاپ كېلەلمەپتۇ. بىز قورغاندا تۇرۇۋاتقاندا، يەنى 8 ـ ئاينىڭ 28 ـ، 29 ـ كۈنلىرى ئىلى تەرەپتىن مۇزات يولى ئارقىلىق ئىككى ئىسكادرون يارەمگە كەلدى. 1 ـ ئىسكادرونىنىڭ كوماندىرى كارىلوف، ئىسكادرونىنىڭ مۇئاۋىن كوماندىرى كوشنوف (ئۆزبېك، سوۋېتتىن كەلگەن). ئىككىنچى كۈنى يەنە بىر ئىسكادرون كەلدى. بۇ ئىسكادرونىنىڭ كوماندىرى شادىيېۋ (ئۆزبېك، سوۋېتتىن كەلگەن)، مۇئاۋىن ئىسكادرون كوماندىرى دورجى (موڭغۇل، تېكەسلىك) ئىدى. بۇ يېڭى موڭغۇل جەڭچىلەر قورال ئىشلىتىشكە ۋە ئات مىنىشكە ئۇستا ھەم ئەپچىل بولسىمۇ، ئۇرۇش تاكتىكىلىرىغا تېخى پىشمىغانىدى. چۈنكى بىزنىڭ ئۇرۇشلىرىمىز پارتىزانلىق ئۇرۇشى ئىدى. بىر كۈندىن كېيىن پودپولكوۋنىك دىنىسكوۋ (سوۋېتتىن كەلگەن رۇس) دېگەن كىشىنىڭ رەھبەرلىكىدە ئون نەچچە كىشىلىك ئىككىنچى ئىسكادرون قۇرۇلدى. بۇ ئىسكادرونغا كوماندىر يارەمگە كەلدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە رۇس، ئۆزبېك، ئۇيغۇر ۋە قىرغىزلار بولۇپ، ئۇلار ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىنىڭ كىيىم فورمىلىرىنى كىيىپ، ھەربىي ئۇنۋانلىرىنى تاقىغانىدى. بۇلارنىڭ بەزىلىرىنى پارتىزانلار ئەترىتى شتابىغا، بەزىلىرىنى ئىسكادرون ۋە مۇئاۋىن ئىسكادرون كوماندىرى ياكى ئىسكاد-

رونلارغا مەسلىھەتچى قىلىپ بەلگىلىدۇق. بۇ يېڭى كەلگەن ئوفىتسېرلار ئىچىدە ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىغا قاتناشقان كوماندىرلارمۇ بار ئىكەن.

ئاقسۇغا ئىككىنچى قېتىم يۈرۈش قىلىش

«... چوڭ ئىشلار خاتىرىسى»نىڭ 152 ـ بېتىدە مۇنداق دەپ يېزىلغان:

9 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈندىن 23 ـ كۈنگىچە. قورغان ئەترىپىغا چېكىنگەن ئاتلىق پارتىزانلار ئەترىتى مۇزات داۋىنىدىن ئېشىپ يارەمگە كەلگەن قوشۇن بىلەن بىرلىشىپ، ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنى ئىككىنچى قېتىم ئىگىلىدى. 23 ـ كۈنى ئاقسۇ شەھىرىگە يەنە بىر قېتىم قورشاپ ھۇجۇم قىلدى.»

ئىلىدىن يارەمچى قوشۇن كەلگەندىن كېيىن بىز ئاقسۇغا ئىككىنچى قېتىم يۈرۈش قىلىش ئۈچۈن يېڭىدىن چىقتۇق. 9 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى جامغا كېلىپ ئىككى كۈن تۇرۇپ بۇرۇنقى ساۋاقلىرىمىزنى قايتىدىن خۇلاسىلىدۇق. 9 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى ئاقياز ۋە تەلەمەت داۋانلىرىدىن ئېشىپ باي ناھىيىسى ئارقىلىق كوماندىر مىرزا ناسىروف (ئۇيغۇر، سوۋېتتىن كەلگەن بولۇپ، قازاقستانىنىڭ چېلەك دېگەن يېرىدىن) رەھبەرلىكىدە ئاتلىق قىسمىنىڭ ئىككى ئىسكادرونى ئېلىخان تۆرىنىڭ ئىككىنچى ئوغلى ئاسلىخان بىلەن بىللە جامغا يېتىپ كەلدى. 9 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى يولغا چىقايلى دەپ تۇرساق، ئاقسۇدىن بىر نەچچە بەگ ۋە چوڭ ئاخۇنلار گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنىڭ ۋەكىلى بولۇپ سۆھبەتلەشكىلى يېتىپ كەلدى. ئابدۇكېرىم ئاباباسوف، قاسىمجان قەمبىرى ۋە رازىيوف دامولللا ھەم ئاقسۇ كونىشەھەرگە ھاكىم قىلىپ تەينىلەنگەن شېرىپ قارىي ھاجىملار بىر دېھقان قورۇسىدىلا سۆھبەتنى باشلىۋەتتى. مەن قاتناشمىدىم.

چۈنكى، گومىنداڭ بىزنى سۆھبەت بىلەن بىخۇدلاشتۇرۇپ قويۇپ، ئارقىدىن قوشۇن ئەۋەتىپ قالسا ئالدىراپ قالمىز دەپ ئالدىنقى سەپكە بېرىشقا ۋەكىللەردىن رۇخسەت ئالدىم. سۆھبەتكە قاتناشمىغىنىم بىلەن سىرتتىن تاكتىكا ئىشلىتىپ گومىنداڭ ۋەكىللىرىنى ساراسىمگە سالدىم. بىر دەم بىر ئەسكەر ۋەكىللەرنىڭ ئالدىغا كىرىپ پىلىموت باتالىئونى يېتىپ كەلدۇق، نەگە ئورۇنلىشىمىز دەپ يولىيورۇق سورىسا، بىردەمدىن كېيىن يەنە بىر جەڭچى كىرىپ ئاتلىق دىۋىزىيون يېتىپ كەلدۇق، قەيەرگە بارىمىز دەپ سورىدى. يەنە بىر ئالاقىچى كىرىپ 2 ـ ئاتلىق پولك كەلدى. ئاقسۇغا قايسى يول بىلەن ماڭمىز دەپ يولىيورۇق سوراپ كىرىپ تۇردى. قىسىملارنىڭ ئارقىسۇ ئارقا يېتىپ كەلگەنلىكى ھەققىدىكى دوكلاتنى ئاڭلاپ تۇرغان گومىنداڭ ۋەكىللىرىنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. ئاقسۇدىكى گومىنداڭ ۋەكىللىرىنىڭ كېلىشتىكى مەقسىتى ئېنىق ئىدى. (1) بىزنىڭ پارتىزان قىسىملىرىمىزنىڭ ئاز ـ كۆپلۈكى ۋە كۈچىنىڭ قانچىلىك ئىكەنلىكىنى بىلمەكچى. (2) قورال تاپشۇرۇپ تەسلىم بولۇشنى خالىمسا قايتىپ كېتىشكە ئۇندىمەكچى. ۋەكىللىرىمىز بۇلارنىڭ ئوتتۇرىغا قويغان يولسىز پىكىر، تەلەپلىرىنى قاتتىق رەت قىلدى، ئوچۇق ۋە كەسكىن ھالدا:

ـــ بىزنى قورال ـ ياراغ تاشلاپ تەسلىم بولىدۇ دەپ ئويلىشىڭلار سىلەرنىڭ خام خىيالىڭلار، سىلەر زاۋالغا يۈز تۇتۇڭلار، سىلەر ئەكسىچە تىنچلىق بىلەن تەسلىم بولساڭلار ھەممىمىز قارشى ئالمىز. ئىلى جەڭ ناھىيىسىدىكى گومىنداڭ قوشۇنلىرى تەسلىم بولدى، قارشى ئېلىندى. بۇ شىنجاڭ خەلقىنىڭ ئارزۇسى، ـــ دېدى ئابدۇكېرىم ئابباسوف، يەنە كەسكىن قىلىپ، ـــ ۋالىي جانابلىرى، بىز ئىككىمىز ياخشى تونۇشلاردىنغۇ؟ ئۆزىڭىز ئىلىدىن ئاقسۇغا يۆتكىلىپ كەتكەندە ئائىلە ـ بالىلىرىڭىز ئىلىدا قالغان، ئۇلار تىنچ ـ ئامان تۇرمۇش كەچۈ-

رۈۋاتىدۇ، خاتىرجەم بولۇڭ. سىز قارىمىقىڭىزدىكى ئەمەلدار، خىزمەتچىلەرگە تەشۋىق قىلىڭ، سىلەرنىڭ بىردىنبىر چىقىش يولۇڭلار تەسلىم بولۇش.

گومىنداڭ ۋەكىللىرى بىزنىڭ ھۆكۈمەت ۋەكىللىرىنىڭ قەتئىي مەيداننى بىلىپ ھەم پارتىزانلىرىمىزنىڭ يېڭىلمەس ئىرادە ـ كۈچىنى كۆرگەندىن كېيىن باش كۆتۈرەلمەي قايتىشقا مەجبۇر بولدى. گومىنداڭ ۋەكىللىرىنى بىزنىڭ ھەر خىل قوراللار بىلەن قوراللانغان پارتىزانلىرىمىز يالاپ كونىشەھەرنىڭ ياربېشىغچە ئاپىرىپ قويدى. ئابدۇكېرىم ئابباسوف، قاسىمجان قەمبىرى يولداشلار سۆھبەت ئەھۋالىنى سۆزلەۋېتىپ، ئالاقىچىلار كىرگۈزگەنلىكىنى ئېيتىپ كۈلۈپ كەتتى ۋە:

ـــ ياخشى قىلدىڭلار، ـــ دېدى.

ئۇلارغا مەن:

ـــ ئۇرۇشنىڭ بىرى جەڭ، توققۇزى رەڭ دېگەن گەپ بار، ـــ دەپ چاقچاق قىلدىم.

دۇشمەن ۋەكىللىرىنى قايتۇرۇپ، ئىز بېسىپلا ئاقسۇ كونىشەھەرگە ھۇجۇم قىلدۇق. ئاقسۇ كونىشەھەرگە ھۆكۈمەت ۋە-كىللىرى ئاز قىسىم ئەسكەرلەر بىلەن كىرىپ كەتتى. بىز بارلىق كۈچىمىز بىلەن يېڭىشەھەرنىڭ قەشقەرگە بارىدىغان دەرۋازا تەرىپىنى ئوچۇق قويۇپ سېپىلنىڭ ئۈچ تەرىپىنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ قاتتىق ئۇرۇش قىلدۇق. يېڭىشەھەر سېپىلىغا چىقىش ئۈچۈن 20 ـــ 30 دانە شوتا ياساتتۇق ھەم سېپىلنى پارتلىتىش ئۈچۈن تېگىنى كولاپ تۆشۈك تەشتۇق. لېكىن، ئىلىدىن پارتلىتىدىغان دورا يېتىپ كەلمىدى. سېپىلنىڭ ئەتراپى ئوچۇقچىلىق ھەم خەندەكلەرگە سۇ قۇيۇلغان، كېچىسى سېپىلغا مەشئەللەر يېقىلغان بولغاچقا، سېپىلنىڭ يېنىغا بېرىش خەتەرلىك ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ سېپىلدا كۆرۈنگەن دۇشمەننى ئېتىپ دومىلىتىپ تۇردۇق. ئۇلارنىڭ قورالىنى ئېلىشقىمۇ ئىمە-

كانىيەت بولمىدى. 20 نەچچە كۈن سېپىلنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ تۇرغان كۈنلەردە شوتا قويۇپ سېپىلغا چىقىدىغان، سېپىل دەرۋازىلىرىغا ئوت قويىدىغان ئادەملەرنى بەلگىلىدۈق. مەن تەرەپتىكى شوتا كۆتۈرگەنلەردىن تېزەكتۆرە، ئىمىن ئېلى، دىلكەش (قىرغىز) ۋە سۈەك (موڭغۇل)لار سېپىلنىڭ بىر بۇلۇڭىدىكى مەشئەل ئۆچۈپ قالغان جايىنى تاللاپ شوتىنى شۇ يەرگە قويىدى. سېپىلغا چىقىپلا ئارقىدىن چىققانلارنى كۆتمەي «ھۇررا...!» دەپ ۋارقىراپ ئۆزىنى ئاشكارىلاپ قويىدى. سېپىل ئۈستىدىكى دۈشمەن بارلىق كۈچى بىلەن سېپىلغا چىققان يولداشلارغا ھۇجۇم قىلغاندا، قۇچاقلاشما جەڭ بولۇپ بۇ تۆت جەڭچى سېپىل ئۈستىدە شەرەپ بىلەن قۇربان بولدى. دۈشمەن تۆت نەپەر قەھرىمانلىنىڭ بېشىنى كېسىپ سېپىلغا ئېسىپ قويىدى. بۇلارنىڭ ئارقىدىن شوتا بىلەن چىقىۋاتقان ئۈچ نەپەر جەڭچىمىز قۇربان بولدى، ئۈچ نەپەر جەڭچى مەن بىلەن بىرگە يارىلاندى. ئۇلار بىز تۇرغان شوتا تەرەپكە كۈچىنى كۆچەيتكەنلىكتىن، بۇ ئامال ئۇنۇم بەرمىدى. سېپىلنىڭ دورا بىلەن پارتلىتىش تۆشۈكلىرىمۇ سېپىلنىڭ تېگىگە ېپرىپ قالدى. لېكىن، ئىلدىن سېپىلنى پارتلىتىدىغان دورا كېچچە يېتىپ كەلمىدى.

شۇنداق قىلىپ، ئاقسۇنى بىر ئايغا يېقىن مۇھاسىرە قىلىپ ياتتۇق. ئۇرۇش جىددىيلىشىپ كەتتى. بۇ ۋاقىتلاردا سېپىل ئىچىدىن خەلقىەرۋەر زىيالىيلار قەشقەر دەرۋازىسى تەرەپتىن يوشۇرۇنچە چىقىپ بىزگە دۈشمەن ئەھۋالىدىن خەۋەر بېرىپ تۇردى. دۈشمەنلەر سېپىلنى پارتلىتىدىكەن دېگەن خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن بىر تەرەپتىن مۇداپىئەنى كۈچەيتسە، يەنە بىر تەرەپتىن ئەمەلدارلار خوتۇن ـ بالىلىرى ۋە مال ـ مۈلكىنى ھارۋا ۋە ماشىنىلىق قەشقەرگە يولغا سېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تاپتۇق. ئۇنىڭ ئۈستىگە، رازۋېدكىچىلار شەھەر ئەتراپىنى چارلاپ يۈرگەندە ئاقسۇ يېڭىشەھەر شەرق بازىرىدىن شەھەرلىك

ساقچى ئىدارىسىنىڭ مۇپەتتىشى ھېبزۇللانى ئىشپىيونلۇق قىلىۋاتقان يېرىدىن تۇتۇپ كەلدى. ئۇنى ئابدۇكېرىم ئابباسوف ئۆزى سوراق قىلدى. ئۇنىڭدىن ئاقسۇ يېڭىشەھەر سېپىلىدىكى دۈشمەنلەر قانداق قىلىشنى بىلەلمەي بېشى قېتىپ كېتىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىدۇق. بىز سېپىلنى قاتتىق مۇھاسىرىگە ئېلىپ، ئاقسۇ يېڭىشەھەردىن كونىشەھەرگە چىقىدىغان دەرۋازىغا ئوت قويدۇق. دۈشمەن دەرۋازىنى تېخىمۇ غالجىرلارچە مۇداپىئە قىلدى.

مۇھاسىرىگە ئېلىۋاتقان ۋاقىتلاردا يەنى 9 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرى گومىنداڭنىڭ ئۇرۇمچىدىن كەلگەن قوش قاناتلىق بىر ئايروپىلانى يېڭىشەھەر سېپىلى ئۈستىدە بىر ـ ئىككى ئايلىنىپ ئىككى دانە پاراشۇت تاشلىدى. ئايروپىلانغا بىرنىڭ پارتىزانلىرىمىز مىلتىق، پىلىموتتىن ئوت ئاچتى. ئايروپىلاندىكىلەر شەھەر سېپىلىدا دۈشمەن بار ئوخشايدۇ دەپ پەرەز قىلغان بولۇشى مۇمكىن، كونىشەھەر تەرەپكە قاراپ ئۈچۈپ ئىككى شەھەر ئوتتۇرىسىغا پاراشۇت بىلەن تۆت نەرسە تاشلاپ، ئۇرۇمچىگە كەتتى. پاراشۇتلارنىڭ ھەممىسى بىزنىڭ قولىمىزغا چۈشتى. ئىككى پاراشۇتنا ئىككى ساندۇق ئوق، قالغان پاراشۇتتا گومىنداڭنىڭ يېڭى بېسىلغان پۇلى، ئۇرۇمچى گومىنداڭ ئارمىيىسى قوماندانلىق شتابىدىن ئاقسۇ ئاتلىق 5 ـ پولك جاۋخىنىڭ يېزىلغان ئۇقتۇرۇش بار ئىكەن. ئابدۇكېرىم ئابباسوف ئۇقتۇرۇشقا بىرقۇر كۆز يۈگۈرتۈپ چىقىپ «خۇش خەۋەر» دەپ ۋارقىراپ تاشلىدى، ئاندىن خەتنى ئۇنلۇك ئوقۇدى. خەتتە مۇنداق دېيىلگەنىدى: «ھازىر ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى بىلەن ئۇرۇش توختىتىش كېلىشىمى ھاسىل قىلىنىۋاتىدۇ. پولكنىڭ كوماندىرلىرى، شىمالىي شىنجاڭ (شىخۇ، ئالتاي، چۆچەك) تەرەپلەردە ئۇرۇش توختىتىلدى، سىلەرگە پۇل ئەۋەتىتۇق. باشقا يارەم كۈتمەڭلار، ئۆزۈڭلار چارە قىلىپ، ئۆزۈڭلارنى ئۆزۈڭلار قوغداڭلار، ئاقسۇ ئەتراپىدىكى ئوغرىلار (بىزنى دېمەكچى)مۇ چېكى-

ىنىپ قېلىشى مۇمكىن. چۈنكى بىتىمدا شۇنداق ھەل قىلىنىدى».

پاراشۇت ئارقىلىق تاشلىغان پۇللار ئاز ئەمەس ئىدى. بۇ پۇللار بىز بىلەن بىللە بارغان ھۆكۈمەت ئىقتىساد باشقۇرۇش گۇرۇپپىسىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. ساندۇقلاردىكى ئوقلار ئەترەت-لەرگە تەقسىم قىلىپ بېرىلدى. بىز ئىقتىسادىي جەھەتتە قە-سىلىپ قالغانىدۇق. مەن كۈندىلىك تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرى ئۈچۈن قولغا چۈشكەن پۇلدىن بىزگە بىرئاز تەقسىم قىلىپ بې-رىلسە دەپ ھۆكۈمەت ۋەكىللىرى ئابدۇكېرىم ئاباباسوف ۋە قا-سىمجان قەمبىرى يولداشلارغا دوكلات قىلدىم. رەھبەرلەرمۇ دوكلاتىمنى مۇۋاپىق كۆرۈپ تەستىقلاپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن بىز ئىسكادرون كوماندىرلىرىغا 150 سومدىن، ئىزۇت كوماندىرلىرىغا 100 سومدىن، جەڭچىلەرگە 50 سومدىن تارقىتىپ بەردۇق.

قۇربان بېرىپ ئىجرا قىلغان بۇيرۇق

«... چوڭ ئىشلار خاتىرىسى»نىڭ 160 ـ بېتىدە مۇنداق دەپ خاتىرىلەنگەن:

«10 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنىدىن 11 ـ كۈنىگىچە. ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيە باش قوماندانلىق شتابى ئاقسۇغا قورشاپ ھۇ-جۇم قىلىۋاتقان ئاتلىق پارتىزانلار ئەترىتىگە ئىككى قېتىم تې-لىگراما ئەۋەتىپ مۇنداق بۇيرۇق بەردى: «ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت» گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى. ئاتلىق پارتىزانلار ئەترىتى دەرھال ئۇرۇشنى توختا-تىپ، 10 كىلومېتىر كەينىگە چېكىنىپ بۇيرۇق كۈتسۇن. سو-ۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ھەربىي خادىملىرى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقـ-نىڭ قورال ـ ياراغلىرى ئاۋۋال ئىلىغا چېكىندۈرۈلسۇن».

سېپىلىنى پارتلىتىش ئۈچۈن تەقەززالىق بىلەن دورا كۈ-تۈۋاتقان ۋاقتىمىزدا يەنى 1945 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈ-

نىدە ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيە باش قوماندانلىق شتابىدىن «جەنۇبىي فرونت پارتىزانلار ئەترەت باشلىقى پودپولكوۋنىك سو-پاخۇنغا» دېگەن تېلېگراما كەپتۇ. تېلېگراما ئۇرۇشنى توختـ-تىپ ئارقىغا 10 كىلومېتىر چېكىنىپ بۇيرۇق كۈتۈڭلار دېگەن مەزمۇندا ئىكەن. قاسىمجان قەمبىرى سوپاخۇن تېز كەلسۇن، دەپ ئالاقچى ئەۋەتىپتۇ. كەلسەم بۇلارنىڭ قاپاقلىرى تۇرۇلۇپ كېتىپتۇ. بۇيرۇقنى ئوقۇپ بولۇپ قەغەزنى ماڭا بەردى. مەن داڭ قېتىپ گەپ قىلالماي قالدىم. مېنىڭ ئەھۋالىمنى سەزگەن ئابدۇكېرىم ئاباباسوف بىلەن قاسىمجان قەمبىرى:

ـــ بۇ بۇيرۇق ئاقسۇدىكى گومىنداڭ قىسىملىرىغا كەلگەن بۇيرۇققا ئاساسەن ئوخشايدىكەن. بىزنىمۇ چېكىنسۇن دەپتۇ. قانداق چېكىنىش ھەققىدە مۇزاكىرە قىلايلى، ـــ دېدى.

ئەتىسى يەنە ئىككىنچى قېتىم تېلېگراما ئالدۇق. بۇ قې-تىمقى تېلېگراممىغا ھۆكۈمەت ۋەكىللىرى ئابدۇكېرىم ئاباباسوف، قاسىمجان قەمبىرى ۋە سوپاخۇنلارغا دەپ يېزىلىپتۇ. مەزمۇنى مۇنداق ئىدى:

«بىز گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن ئۇرۇشنى توختىتىش ھەق-قىدە بىتىم تۈزدۇق. چەت ئەلدىن كەلگەن ئادەم، قوراللارنى تەك-شۈرۈشكە كومىسسارلار باردۇ. قورغانغا چېكىنىپ، مۇداپىئەلىنىپ بۇيرۇق كۈتۈڭلار. بۇيرۇققا خىلاپلىق قىلىشقا ھەرگىز بولمايدۇ».

تېلېگراممىنى تاپشۇرۇۋېلىپ شۇ يەردە مۇزاكىرە قىلىپ، بىتىمگە ئەمەل قىلايلى ۋە ھۆرمەت قىلايلى. بۇنى ئەمەلدە كۆر-سىتەيلى دېگەن خۇلاسىگە كەلدۇق. ئالدى بىلەن جەڭچى ـ ئو-فىتسېرلارغا چېكىنىشنىڭ سەۋەبلىرىنى چۈشەندۈرۈش زۆرۈر ئىدى. يولداش ئابدۇكېرىم ئاباباسوف ئىسكادرون كوماندىرلىرى-نى يىغىپ، ئۇرۇمچى گومىنداڭ ھەربىي قوماندانلىق شتابىدىن كەلگەن خەت ۋە بىزنىڭ ئىلىدىكى ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيە باش قوماندانلىق شتابىدىن كەلگەن بۇيرۇق تېلېگراممىلارنى

ئوقۇپ ئۆتتى. «چېكىنىش» دېگەن گەپ يولداشلىرىمىزنىڭ ئەدىيىسىدىن ئۆتمىدى. كۆپچىلىك غۇلغۇلا قىلىپ شەھەرنىڭ ئېلىنىشىغا بىر كۈندەكلا ۋاقىت قالغاندا نېمىشقا چېكىنىمىز، دەپ سوئاللارنى ياغدۇرۇۋەتتى. ئابدۇكېرىم ئابباسوف غەربتە گېتلىر گېرمانىيىسى، شەرقتە ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ تەسلىم بولغانلىقى، بۇنىڭ بىلەن ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ ئاياغلاشقانلىقىنى، گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ كوممۇنىستىك پارتىيە ئالدىدا پۈت دەسسەپ تۇرالمايدىغان ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغانلىقىنى، شىنجاڭدىمۇ ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىگە تاقابىل تۇرالماي ئۇرۇش توختىتىش بىتىمىگە قول قويۇشقا مەجبۇر بولغانلىقىنى ئەتراپلىق چۈشەندۈردى. ئۇ جىڭ، شخۇ، ئالتاي، چۆچەكلەرنىڭ ئازاد بولغانلىق خەۋىرىنى يەتكۈزۈپ ئاخىردا ئۇ رۇمچى گومىنداڭ ھەربىي شتابىدىن كەلگەن ئالاقىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ:

— بىزمۇ جەنۇبىي شىنجاڭ بىلەن شىمالىي شىنجاڭ ھەم ئۇرۇمچىنىڭ ئالاقىسىنى ئۈزۈپ تاشلاپ بۇلارنى پەرىشان ھالغا چۈشۈرۈپ قويمىدۇقمۇ، — دەپ ئۆزىنىڭ خۇش ئاۋازلىقى بىلەن يولداشلارغا چاقچاق قىلىپ كۈلدۈرۈۋەتتى.

ئاندىن مەن يولداشلارغا:

— ئابدۇكېرىم ئابباسوف بىزگە دۇنيا ۋە مەملىكىتىمىزنىڭ ئىچكى ۋەزىيىتى توغرۇلۇق كەڭ چۈشەنچە بەردى. مىللىي ئارمىيە كۈنسايىن ئىلگىرىلەۋاتقانلىقىنى، گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنىڭ قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغانلىقىنى ئاڭلىدۇق. بۇنى بۇ يەردىمۇ كۆزىمىز بىلەن كۆرۈپ تۇرۇپتىمىز. بىز گەرچە پارتىزان بولساقمۇ بۈيرۇق بىلەن كەلدۇق. بىز يەنە بۈيرۇق بويىچە چېكىنىمىز. راستىنى ئېيتساق «چېكىنىش» دېگەن بۈيرۇق مېنىڭمۇ ئىدىيەمدىن ئۆتمەيدۇ. ئامال قانچە، ھەربىي بۈيرۇق دېگەن بۈيرۇق — دە، سەل قاراشقا بولمايدۇ. ئاقسۇدىكى گومىنداڭ قوشۇنلىرىنىڭ ئۆپكىسى تۇغۇپ كانىيى قالدى، ئالدى قېچىۋاتىدۇ. ئوت قويىدىغانلار دەرۋازىغا يېقىن بېرىۋالدى. شۇنداق بولسىمۇ بىز يۇقىرى قوماندانلىقنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ، كۆرسەتمىسى بويىچە ئىش قىلىشىمىز لازىم. بىتىمگە قەتئىي ئەمەل قىلىشىمىز ۋە ھۆرمەت قىلىشىمىز كېرەك. ھەرقانداق ئېھتىمالغا قارشى قەدەممۇقەدەم چېكىنىمىز. يۇقىرىنىڭ بۈيرۇق، يولىيورۇقلىرىنى، ئابباسوفنىڭ سۆزىنى كەڭ پارتىزانلارغا ئوبدان چۈشەندۈرۈڭلار، باشباشتاقلىق ۋە خىلاپلىق قىلىشقا زادى بولمايدۇ. قارشىلىق قىلغانلارغا قاتتىق ھەربىي جازا بېرىلىدۇ، — دېدىم.

كوماندىرلار نۇرغۇن چۈشەندۈرۈشلەر، قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇشلاردىن كېيىن ئىلاجسىزلىقتىن ئاران — ئاران ماقۇلغا كېلىشتى. كوماندىرلار قايتىش ئالدىدا بىز ئۇلارغا «تارقىتىپ بېرىلگەن 25 دانە ئاپتومات (سوۋېتتىن كەلگەن) ھەم بەزى تاڭكىئاتار قوراللارنى ئەتىدىن قالدۇرماي ئوقلىرى بىلەن شتاب باشلىقى غازىيوف ھۇسىينگە تاپشۇرىسىلەر» دەپ تاپىلىدۇق. تاڭغا يېقىن بۇ ۋەزىپە مىرزا ناسىروف دېگىنىدىن باشقىلاردا ئادا قىلىندى.

ھۆكۈمەت ۋەكىللىرىدىن قاسىمجان قەمبىرىنىڭ مەسلىھەتى ۋە يولىيورۇقى بويىچە دۇشمەنلەرنىڭ بىزنى بىتىمگە ئەمەل قىلىتۇ دېيىشى ئۈچۈن پارتىزان ئەترەتلىرىدىن يىغىلغان 150 دانە كاربىن مىلتىق، ئىككى دانە تانكىئاتار، 25 دانە ئاپتومات (ئوقلىرى بىلەن)نى ئۇستىنىمۇ ياپماي 10 — 15 ئېشەككە ئوتۇن ئارتقاندەك ئارتىپ شتابتىن ئىلىغا ماڭدۇردۇق. بۇ ناھايىتى خەتەرلىك ئىدى. ئەگەر دۇشمەن بۇرۇنراق بىلىپ قالسا، بىرنەچچە ئەسكىرى بىلەنلا تارتىۋېلىشى مۇمكىن ئىدى. دۇشمەن بۇ ئىشنى كېيىن بىلىپ، بىزنىڭ كۈچىمىزنىڭ ئاجىزلاشقانلىقىدىن پايدىلىنىپ نۇرغۇن ئاۋارىچىلىقلارنى پەيدا قىلدى. 10 — ئاينىڭ 12 — كۈنى سوۋېتتىن كەلگەن بىرنەچچە رۇس، ئۇزبېك، ئۇيغۇر

ۋە قىرغىز كوماندىرلىرىنى پودپولكوۋنىك دىنىسكوف رەھبەر-
لىكىدە ئىلىغا يولغا سالدۇق. كونىشەھەر دوختۇرخانىسىدىكى
ئېغىر – يېنىك يارىدارلار، كېسەلمەن خادىملار ۋە سېستىرالارنى
دوختۇر ھوشۇرئاخۇننىڭ رەھبەرلىكىدە ئۇزاتتۇق. بۇلار بىلەن
ئارقا سەپ تەمىنات باشقۇرۇش خادىملىرى، ھۆكۈمەت ۋەكىللە-
رى، كونىشەھەرنىڭ ھاكىمى شېرىپ قارىي ھاجى باشلىق مەۋرىي –
ساقچى خادىملار، بىز بىلەن كەلگەن سودىگەرلەرنى ئارقىمۇ ئار-
قا يولغا سالدۇق. بۇلار بىلەن نەمشېھىت ئارمىيە دامولا، ئەر-
شىدىن تاتلىق، ئەيسا يۈسۈپ قاتارلىق خەلقىەرۋەر زىيالىيلارمۇ
بىللە كەتتى. بۇلارنى يولغا سېلىپ بولغۇچە سېپىل ئەتراپىدە-
كى مۇھاسىرىمىزدىن بىر قەدەممۇ چېكىنمىدۇق. ئارقا سەپنى
ئاساسەن يۆتكەۋالغاندىن كېيىن ئەترەتنى پۈتۈن فرونت بويلاپ
سېپىلىنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ ياتقان مۇداپىئە ئورنىدىن چېكىن-
دۇرۇپ، يېڭىشەھەرنىڭ شىمالىدىكى ئىگەچى كەنتىگە، يەنى بىز
شتاب قىلغان يارنىڭ بويىغا يۆتكەپ كەلدۇق. بۇ ئەھۋالنى بىل-
گەن يېڭىشەھەر سېپىل ئىچىدىكى گومىنداڭ ھەربىي قوماندا-
لىق شتابى ۋە مەۋرىي ئەمەلدارلار بىتىمگە ئەمەل قىلىش بۇ
ياقتا تۇرسۇن، باشقىدىن باش كۆتۈرۈپ، قۇتراشقا باشلىدى.
ھەتتا گومىنداڭ ئەسكەرلىرى ۋە باشقىلار بىزنى تىللايدىغان ۋە
«زىۋازىلار (ئوغرى) تېزرەك كېتىشمەمسەن، كۇنۇڭلار ئاز قال-
دى» دەپ ھاقارەتلەيدىغان بولۇپ قالدى. بىزنىڭ پارتىزانلارنىڭ
«چېكىنىش بۇيرۇقى» ئىدىيىسىدىن ئۆتمىگەچكە، دۇشمەنلەر ئا-
ھانەت قىلسا، «ئەستاغپۇرۇللا» دەپ چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ،
غەزەپىنى ئىچىگە يۇتىدىغان بولۇپ قالدى.

بىزنىڭ چېكىنىدىغانلىقىمىزنى ئاڭلىغان ئاقسۇدىكى بىچارە
دېھقانلار ۋە خەلق جېنىنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ھەر تەرەپكە
قېچىشقا باشلىدى. بەزىلەر غۇلجىغا چىقىپ، تاكى 1949 – يىلى
شىنجاڭ ئازاد بولغانغا قەدەر ئىلىدا مۇساپىر بولۇپ تۇردى. كې-

يىن ئۇچ ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى ئۇلارنى چىرايلىق كە-
يىندۇرۇپ ھەم يول راسخوتى بېرىپ، خىزمەت كۆرسەتكەنلەرنى
ئوردېن، مېدال بىلەن مۇكاپاتلاپ، ئۆز يۇرتىغا يولغا سالدى.
بىز پارتىزانلىق ئۇرۇشى قىلمىز دەپ بېرىپ ئاقسۇ كونىشە-
ھەرنى ئازاد قىلىپ، دۇشمەنلەرنى خېلى تەمتىرىتىپ، شىمالىي –
جەنۇبىي شىنجاڭ يوللىرىنى ئۇزۇپ تاشلىغان، يېڭىشەھەرنىڭ
ئازاد قىلىنىشىغا بىرنەچچە كۈنلا قالغان، دۇشمەنلەر زاۋاللىققا
يۈز تۇتقان پەيتتە، بىزنى بۇيرۇق بويىچە ئاقسۇ رايونىدىن چې-
كىندۇرۇپ كېتىشتى. بۇ بىزگىلا ئەلەم قىلىپ قالماستىن،
ئاقسۇ خەلقىنى پاراكەندىچىلىككە، ۋەيرانچىلىققا سالدى.

1945 – يىل 10 – ئاينىڭ 14 – كۈنى قايتىشقا تەييارلىق
قىلىپ تۇرۇشمىزغا گومىنداڭ ئەسكەرلىرى سېپىل ئىچىدىن
چىقىپ ھۇجۇم قىلدى. بىزگە ئۇرۇش توختىتىش بۇيرۇقى بې-
رىلگەنلىكى ئۈچۈن بىز بىر تەرەپتىن ئۆزىمىزنى مۇداپىئە قە-
لىپ، يەنە بىر تەرەپتىن چېكىنىپ ماڭدۇق. دۇشمەنلەر بىزنىڭ
ئۇرۇشنى توختاتقان ئاجىزلىقىمىزدىن پايدىلىنىپ قاتتىق شىد-
دەتلىك ھۇجۇم قىلىۋاتقان چاغدا مەن ئېلى پەخرىدىن دېگەن
كوماندىرغا كۇچاغا ماڭىدىغان دەرۋازا تەرەپكە ئۆتۈپ دۇشمەننىڭ
بىقىنىدىن ھۇجۇم قىلىپ، قاتتىق ئوققا تۇتۇڭلار، دۇشمەنلە-
رنىڭ ھۇجۇمى بوشاشقاندا جامغا قايتىڭلار دەپ بۇيرۇق بەردىم.
بىرەر سائەتتىن كېيىن دۇشمەن تۇيۇقسىزلا ئورمان، مەھەللە،
قوناقلىق ئارىسىدىن پەيدا بولدى. بۇ ۋاقىتتا چېكىنىش قىيىن
ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، بىز تۇزلەڭگە چىقىپ قالدۇق. ئۇرۇش
باشلىنىپ كەتتى. ھەتتا قۇچاقلاشما جەڭ بولدى. قاتتىق جەڭدە
بىزنىڭ ئاتاقلىق كوماندىرلىرىمىزدىن ئابلەت داۋۇت ئېغىر يا-
رىدار بولدى. مۇئاۋىن ئەترەت باشلىقى ئوسمان قارىي ۋە كونا
جەڭچىلەردىن ئودىلىنىيە كوماندىرلىرى ئېلى غېنى، قۇربان
باشلىق 50 ــ 60 دەك كوماندىر – جەڭچىلىرىمىزدىن ئايرىل-

دۇق. بىر تەرەپتىن ئۇرۇشۇپ، يەنە بىر تەرەپتىن چېكىنىپ كونىشەھەر ياربېشىغا كەلدۇق. ئابلەت داۋۇتنىڭ قورسىقىغا ئوق تېگىپ ئۇچىيى چىقىپ قاپتۇ. تۇخان ۋە يولداشلار پوتىسى بىلەن قورسىقىنى تېڭىپ قويۇپتۇ. مۇئاۋىن ئىزۋوت كوماندىرى مۇتەللىپ بىلەن ئابلەتنىڭ مۇھاپىزەتچىسى ئابدۇكېرىم (ھازىر ئاتۇش پوچتىخانىسىدا بار)لەرگە جامىغا ئەكېتىشنى تاپىلاپ، مەن بىر ئىزۋوت ئادەم بىلەن ئارقىمىزنى ساقلىدىم. يولداشلارنى جامىغا بېرىشقا بۇيرۇق قىلدىم. بىر چاغدا سىدىق ھاجى، مىرزا ناسىروف بىلەن ئۇچرىشىپ قالدىم. سىدىق ھاجى مىرزا ناسىروفنىڭ ئەسكەرلىرىنى تاشلاپ كەلگەنلىكىگە خاپا بولۇپ تۇرغانىكەن. مىرزا ناسىروفنىڭ دۈشمىنىنى قايتۇرۇپ جامىغا يېتىپ بارىدۇق.

كەچ بولۇپ كەتتى. تېخى ئاتتىن چۈشمىگەنىدىم. ئابدۇكېرىم. ئابلەت سىزنى چاقىرىۋاتىدۇ دەپ كەلدى. شۇ ئانلا ئابلەتنىڭ قېشىغا باردىم. ئۇنىڭ يۈزىدە قان دىدارى كۆرۈنمەيدۇ، ساغرىپ كېتىپتۇ. مەن ئۆزۈمنى توختىتالماي يىغلاپ ئابلەتنىڭ ئۈستىگە ئاتتىم.

— ئابلەت، مەن كەلدىم، كۆزىڭىزنى ئېچىڭ، — دېدىم. ئۇ كۆزىنى زورغا ئېچىپ قولىنى ماڭا سۇندى. مەن ئىككى قولۇم بىلەن بوينىنى قۇچاقلاپ قولىنى تۇتسام قوللىرى مۇزلاپ كېتىپتۇ.

— مەن كەتتىم، — دېدى ئابلەت ئاران سۆزلەپ، — سىز ئىنتىقام ئېلىڭ، سىز... سىز... — ئۇ بىردىنلا بوشىشىپ كېتىپ يۈرەك سېلىشى توختىدى. شۇنداق قىلىپ ئابلەت داۋۇتتەك شىر يۈرەك قەھرىمانىمىز ۋە ئېغىر كۈنلەردە ماڭا ھەمدەم بولغان، جانجىگەر ھەمراھىمدىن ئايرىلىپ قالدىم. مەن مۇتەللىپكە جامائەتنى، ئاخۇنۇملارنى چاقىرىپ قەبرىستانلىققا دەپنە قىلىڭلار دەپ تاپشۇرۇپ قويۇپ، ئەسكەرلەر چۈشكەن سارايغا بارسام ئالاقچى چاقىرغىلى كەپتۇ. بارسام ئابدۇكېرىم ئابباسوف، قاسىمجان قەمبەرلار مېنى ساقلاپ تۇرغانىكەن. قاسىمجان

قەمبىرى كۆچا يولىدىكى قىزىلغا بىر كىشى ئەۋەتسەك، دېدى. مەن قوشۇلدۇم، كىمنى ئەۋەتىش توغرىسىدا سورىغاندا مەن: «تېكەستىن قوشۇۋالغان بىر ئوفىتسېر بار، خېلى ھوشيار، ئاق ـ قارىنى پەرق ئېتەلەيدۇ، ئىسمى ئۆمەرجان سايىتوف، بىزنىڭ ئالاقە ئىزۋوتىمىزنىڭ كوماندىرى، شۇنى ئەۋەتەيلى، دېدىم. ئۇنى چاقىرىپ كەلدىم. ئابدۇكېرىم ئابباسوف، قاسىمجان قەمبىرى قاتارلىق رەھبەرلەر كۆچا يولىنى توسۇپ ياتقان قىزىلدىكى ئەتىرەت باشلىقى مۇنىردىن خوجىغا قول ئاستىدىكى ئەسكەرلەرنىڭ بىرىنىمۇ قالدۇرماي تېزدىن سىلەر كەلگەن داۋانلاردىن قايتىڭلار، بىزمۇ ئاقسۇدىن بۇيرۇق بويىچە چېكىنىدۇق، دېگەن مەزمۇندا خەت يېزىپ بەردى. ئۆمەرجان ئالاقىنى ئېلىپ ئۆتۈكىنىڭ پاشنىسىغا مىخلىتىپ، كىچىك ئارقا يوللار بىلەن قىزىلغا قاراپ كەتتى. ئۇ يولدا دۈشمەنلەر، ھېيلىگەر ئىشپىيونلارغا ئۇچراپ خېلى ئاۋارە بولۇپتۇ. ئۆمەرجان ھوشيار بولغاچقا، بۇلارغا بوي بەرمەي ئىلگىرىلەپ، ئىككى سوتكىدىن ئارتۇق ۋاقىت ئىچىدە قىزىلغا يېتىپ بارسا، كۆچادىكى گومىنداڭنىڭ 4 ـ ئاتلىق پولكى قىزىلدىكى پارتىزانلار بىلەن ئۇرۇشۇۋاتقانىكەن. بۇ 4 ـ پولك ئاقسۇدىكى 5 ـ پولك بىلەن ماسلىشىپ ئاقسۇدىن چېكىنگەن پارتىزانلىرىمىزنى قورغاندا ئالدىنى توسۇپ يوقاتماقچى بولۇپ بايغا قاراپ ماڭغانىكەن. مۇنىردىن خوجا ئۆمەرجان سايىتوف ئېلىپ بارغان ئالاقىنى ئېلىش بىلەن كۈندۈزى دۈشمەنلەرنى قىزىلنىڭ مەھەللىسىگە كىرگۈزمەستىن قاتتىق قارشىلىق قىلىپ ئۇرۇشۇپ، كېچىسى چېكىنىپ تېكەسكە قايتىپتۇ. ئۆمەرجان ئالاقىنى مۇنىردىن خوجىغا تاپشۇرۇپ بەرگەنلىكى ھەققىدىكى ھۆججەتنى ئېلىپ قورغانغا سالامەت قايتىپ كەلدى.

ھۆكۈمەت ۋەكىللىرى ۋە ئېغىر ـ يېنىك يارىدارلار قورغانغا يېتىپ بارغۇچىلىك دۈشمەن يەنە ئارقىمىزدىن كېلىپ قالارمەن.

كىن دەپ ئىككى كۈن مۇداپىئەدە تۇردۇق. ئاقسۇ يېڭىشەھەردىكى گومىنداڭ قوشۇنلىرى كونىشەھەرگىچە كېلىپ قايتىپ كېتىپتۇ. چۈنكى بۇرۇن بىز بىرىنچى قېتىم ئاقسۇ ئۇرۇشىدىن چېكىنىپ جامغا كېلىپ، ئىككىنچى قېتىم ئاقسۇغا يەنە ھۇجۇم قىلغانىدۇق. شۇڭا، ئۇلار يەنە ھۇجۇم قىلىدۇ دېگەننى ئويلىغان بولۇشى كېرەك. سېپىلىنىڭ ئىچىگە كىرىپ مۇداپىئەنى كۈچەيتىپتۇ. جامدا بىر كېچە قونۇپ، تىكەنقورۇق، تۇزئاۋات، بوزدۆڭ ئەتراپلىرىدا رازۋېدكىچىلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ، قورغانغا قايتىتۇق. قورغاندا ئون كۈندەك دۈشمەنلەرنىڭ كېلىشىنى كۈتتۇق، دۈشمەن كەلمىدى. شتابتىنمۇ ھېچقانداق بۇيرۇق يوق. ھۆكۈمەت ۋەكىللىرىمۇ قانداق قىلىش توغرۇلۇق مەسلىھەت ۋە ياكى يوليورۇق بەرمىدى. قورغاندا بولسا بىزگە قاراشلىق راتسىيە پونكتىنىڭ باشلىقى كارىلوف زاكىر تۆرە بىلەن بىللە تۇراتتى. ئۇ كىشىلەر مىللىي ئارمىيە ۋەكىلى تۇرۇپ بىرنەرسە دېيەلمىدى. ھۆكۈمەت ۋەكىللىرىدىن ئابدۇكېرىم ئابباسوف ۋە قاسىمجان قەمبىرى، دىنىي رەھبەرلەردىن رازىيوف دامولا ۋە باشقىلار مۇزداۋان ئارقىلىق ئىلغا قايتىپ كەتتى. ئۆمەرجاننى قاسىمجان قەمبىرى ئۆزىگە مۇھاپىزەتچى قىلىپ بېكىتىپ بىلەلە ئېلىپ ماڭدى. مەن مىللىي ئارمىيە باش قوماندانلىق شتابىغا «بۇيرۇق بويىچە ئاقسۇ فرونتىدىن قورغانغا قايتىپ كەلدۇق. بۇيرۇق كۈتىمىز» دەپ تېلېگراممىا بەردىم. ئىككى كۈندىن كېيىن كارىلوف مېنى چاقىرتتى. بارسام، بىر تېلېگراممىنى (رۇسچە ئىكەن) ئوقۇپ بەردى. تېلېگراممىدا يەنىلا «ساقلاپ تۇرۇڭلار» دېگەن بىر ئېغىزلا گەپ بار ئىدى.

1945 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدىمۇ قورغاندا ئىدۇق. دەم ئېلىپ ئولتۇرسام، مەن ياتقان ئۆينىڭ ئىشكى بوش چېكىلدى. گۇمان بىلەن قولۇمغا يان قورالىمنى ئېلىپ ئىشكىنى ئاچسام پودپولكوۋنىك زاكىر تۆرە تۇرىدۇ.

ـــ كىرىشكە رۇخسەتمۇ؟ ـــ دېدى ئۇ.

مەن دەرھاللا:

ـــ كىرىڭ، ـــ دەپ ھەربىيچە سالام بېرىپ قارشى ئالدىم.

ياتاقتا ئۇ ياقتىن ـ بۇ ياقلاردىن، خۇسۇسەن، جەنۇبىي شىنجاڭ ئۇرۇش ئەھۋاللىرىدىن پاراڭ سېلىشىپ بىر سائەتتەك ئولتۇردۇق. مەن زاكىر تۆرىدىن:

ـــ نېمە ئۈچۈن ئاقسۇنى ئازاد قىلىش ئالدىدا چېكىنىپ چىقتۇق؟ ـــ دەپ سوئال سوردىم.

ـــ مەنمۇ بىلمەيمەن، ـــ دەپ ئۇ ئىككى مۇرىسىنى كۆتۈرۈپ قويۇپ، گەپنى باشقا ياققا بۇرۇۋەتتى.

بىز ئىلغا قايتىپ چىقىپ تېكەسكە ئورۇنلاشقاندىن كېيىن غۇلجىغا كىرىپ جەنۇبىي فرونت ئەھۋالىدىن دوكلات قىلغىلى كىرگىنىمىزدە، زاكىر تۆرە 1945 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى مېنى ئىزدەپ بىز چۈشكەن ھەربىي بازىغا بېرىپتۇ، قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈپ، مۇڭداشقاندىن كېيىن:

ـــ سىزنى ئەتە 31 ـ كۈنى يېڭى يىل بايرىمىنى بىرگە ئۆتكۈزەيلى دەپ تەكلىپ قىلىپ كەلدىم. يېقىن سەپداشلىرىڭىزنى بىللە ئېلىپ بېرىڭ، ـــ دەپ تەكلىپ قىلىپ قويۇپ كەتتى.

ئىلغا بارغىنىمىزدا ئاقسۇدىن چېكىنىپ چىقىشىمىزنىڭ سەۋەبىنى باش قوماندانلىق شتابىنمۇ سوردىم. بۇ ئىش مېنىڭ كاللامدىن زادىلا نېرى كەتمىدى. مەن بەزىدە خوجىنىياز ھاجىلارنىڭ ئۇرۇشلىرىنى ئويلاپ بۇ ئۇرۇشىمىز شۇنداق ئاخىرى چىقمايدىغان ئۇرۇش بولۇپ، خەلققە ئۇۋال بولامدۇ، نېمە؟ دەپ شۇك ئولتۇرۇپ قالاتتىم. ئاقسۇ ئۇرۇشىنى بۇيرۇق بويىچە تاشلاپ چېكىنىپ چىقىشىمىزنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشى ھەققىدە ئاڭلىغان جاۋابنى ئەسلىمەنىڭ مۇشۇ جايىغىلا قىستۇرۇپ كېتىشنى مۇۋاپىق كۆردۇم.

1945 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنى ئاخشىمى مەن، سەـ

مدىق ھاجى ۋە قاسىمجان قەمبىرى ئۇچىمىز كەچ سائەت توققۇزلاردا پودپولكوۋنىك زاكىر تۆرىنىڭ نوۋىگورتتىكى ئۆيىگە باردۇق. بۇ ئۆيگە كەلگەن مېھمانلارنىڭ خېلى كۆپ قىسمى سوۋېتلىك ئوفىتسېرلار ئىكەن. مىللىي ئارمىيە شتاب باشلىقى گېنېرال مايور ماژاروف باشلىق ئوندەك رەھبىرىي كادىر ئايالىلىرى بىلەن ئايرىم چوڭ ئۆيدە تانسا ئويناۋاتقانىكەن. بىز كىرىشىمىز بىلەن پودپولكوۋنىك زاكىر تۆرە بىزنى ئايرىم ئۆيگە باشلاپ كىرىپ ئاق خالاتلىق رۇس قىزىغا چاي قۇيۇپ تۇرۇشنى تاپشۇرۇپ قويۇپ، ئۆزى ئالدىراش چىقىپ كەتتى. سائەت ئونلاردا ئۆزى كىرىپ بىز ئۇچىمىزنى زىياپەت زالىغا باشلاپ كىردى. بىز تونۇيدىغان ئىسكەندەر ئەپەندىم بار ئىكەن.

ئۇ بىز بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. بىز قالغانلار بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ بەلگىلەنگەن ئورۇندا ئولتۇردۇق. پودپولكوۋنىك زاكىر ئەپەندىم شۇ كۈنى ساھىبخانا بولغانلىقتىن ئۇستەلنىڭ بىر بېشىدا بىزگە قاراپ ئولتۇردى. زىياپەت ئۈستىلىگە قويۇلغان ھەر تۈرلۈك يېمەكلىكلەر ۋە ھەر تۈرلۈك ئىچىملىك، ھاراقلارنىڭ كۆپلۈكىدىن چاي چىنىسىنى سىغدۇرغۇدەك ئورۇن يوق ئىدى. زاكىر تۆرە ئورنىدىن تۇرۇپ مېھمانلارنى يېڭى يىلنى تەبرىكلەپ قەدەھ كۆتۈرۈشكە تەكلىپ قىلدى. ئاق خالاتلىق رۇس قىزلىرى چاي، ھاراق قۇيۇش، تاماق توشۇش بىلەن ئالدىراش ئىدى. ئىككى ـ ئۈچ سائەتتىك داۋاملاشقان بۇ كاتتا زىياپەتتە ھەممىسى تەڭشەلدى بولغاي بىر ـ بىرى بىلەن ئۆزئارا پاراڭغا چۈشۈپ كەتتى. زاكىر تۆرە ماڭا ئىشارەت قىلىپ، ئايرىم ئۆيگە باشلاپ كىرىپ، ئىشىكنى ئىچىدىن تاقاپ قويدى ۋە مېنىڭ قېشىمدا ئولتۇرۇپ ئەھۋالىمنى ۋە سالامەتلىكىمنى سورىدى.

ـــ بىز ئاقسۇدىن چىكىنىپ چىقىپ قورغانغا كەلگەندە، ـــ دەپ سۆزىنى باشلىدى زاكىر تۆرە، ـــ بىز ئاقسۇدىن نېمىشقا

چېكىنىپ چىقتۇق؟ دەپ سوئال سورىدىڭىز. سىز ياخشى كۆرمەندىر ئىكەنسىز، مەن سىزگىلا ئېيتاي، باشقىلارغا ئېيتماڭ، ئاغزىڭىزدىن چىقىپ كېتىپ، ئاشكارىلىنىپ قالسا، ئىككىمىز نېمۇ كاللىسى كېتىدۇ. بىز ئاقسۇ رايونىدا گومىنداڭ بىلەن ئۇرۇشۇپ تۇرغاندا موسكۇا تەرەپ شىنجاڭدىكى ئۇرۇشنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، ئاقسۇدىكى ئۇرۇش چېكىنىدۇرۇلۇپ، شىخۇدىكى ئۇرۇش توختىتىلسۇن... دەپ بۇيرۇق قىلغانىكەن. ئۇلار غۇلجا شەھىرى ھەربىي شتابىغا كەچ سائەت ئوندا تېلېگراممىا بېرىپتۇ. غۇلجا شەھىرى ھەربىي شتابى بۇيرۇقنى ئېلىپ بىزنىڭ قورغانغا تېلېگراممىا بەردى. تېلېگراممىا ئاقسۇغا ئاتلىق يەتكۈزۈلدى. شۇنىڭ بىلەن بىز ئاقسۇدىن چېكىنىپ چىقتۇق. سىلەر خاتىرجەم ئىشلەۋېرىڭلار. بىز يىراقتا ئەمەس، گومىنداڭ ئەمدى سىلەر بىلەن ئۇرۇش قىلالمايدۇ. ستالىن جىياڭ جېيشى بىلەن سۆھبەتلەشتى. بۇنى ئۆزىڭىز بىلىڭىزلا بولدى، باشقىلارغا زادى ئېيتماڭ.

مەن ئاخىر چېكىنىپ چىققانلىقىمىزنىڭ سەۋەبىنى ئەمدى بىلدىم. مەن زاكىر تۆرىگە:

ـــ بىتىم روھى بويىچە ئىشلەيمىز، ـــ دېدىم.

سائەت بىرده سەپداشلىرىم بىلەن بىز چۈشكەن بازىغا قايتىپ كەلدىم. ئىسكەندەر ئەپەندىم، زاكىر تۆرىلەرنى ئىككىنچى قېتىم كۆرمىدىم.

ئەسلىمەمگە قايتىپ كېلەيلى، مەن قورغاندا ئىش بىلەن بولۇپ كېتىپ كەچلىك تاماقنى تېخى يېمىگەنىدىم. مۇھاپىزەتچىم پىشۇرۇلغان ئات گۆشىنى ئەكىردى. زاكىر تۆرىنىڭ ئالدىغا قويۇپ بىرلىكتە يەيلى، دەپ تەكلىپ قىلدىم. تاماق يەپ ئولتۇرغاندا زاكىر تۆرە:

ـــ يولداش پودپولكوۋنىك سوپاخۇن، سىزدىن بىر خەۋەرنى ئۇقماقچىمەن؟ ئۇقمىسىڭىز ئېنىقلاشقا ياردەم بەرسىڭىز، ـــ دەپ

سوراپ قالدى.

— قولۇمدىن كېلىدىغانلا بولسا ياردەم بېرەي، — دېدىم ئۇنىڭغا.

— ھازىر شىنجاڭغا ما بۇفاڭنىڭ قوشۇنلىرى كىردى، — دېدى زاكىر تۆرە سىرلىق قىلىپ، — بۇ تۈڭگان قوشۇنى كۆچاغا يېتىپ كەلدىمۇ، قانداق؟ شۇنى ئېنىقلاپ كۆرسەك. بۇ بىلىشكە ۋە ئېنىقلاشقا تېگىشلىك مۇھىم ئىش. چۈنكى تاشقورغان، قاغىلىق، يەكەن ئەتراپلىرىدىكى پارتىزانلارمۇ چېكىنىپتۇ. ئەگەر كەلگەن بولسا، قانچىلىك ئەسكىرىي كۈچى بار. رازۇېدكىچى ئەۋەتىپ ئېنىقلاپ كۆرسەك، — دېدى.

مەن قوشۇلدۇم. بىزنىڭ ئىبراھىم دېگەن كونا جەڭچىمىز بار ئىدى، ئۇ ناۋايىلىق قىلاتتى. ئۇنىڭ ئۈكىسى بىزدە ھەربىي سەپتە بولغانلىقتىن ئىبراھىم ناۋاي ھەربىي سەپتىن بوشاپ، بىز قەيەرگە بارساق، شۇ يەرگە بېرىپ، سودىگەرچىلىك قىلاتتى. ھازىر قاراباغدا ئىدى. بۇ ئادەم ئىشەنچلىك بولغاچقا، شۇنى ئەۋەتىش پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويدۇم. زاكىر تۆرە بەكمۇ خۇش بولۇپ، قانچە تېز بولسا، شۇنچە ياخشى دەپ چىقىپ كەتتى. ئەتىسى چاي ئىچىۋاتساق ئىبراھىم ناۋايمۇ يېتىپ كەلدى. ئۇ كېلىپلا كۆچادىن چىققان ئاتلىق پولكىنىڭ باي ناھىيىسىگە يېتىپ كەلگەنلىكىنى خەۋەر قىلدى. مەن ئىبراھىم ناۋايغا:

— سىزگە بىر مۇھىم خىزمەت بار، شۇنى بېجىرىپ كەلسىڭىز. بۇ يۇقىرىنىڭ تەلىپى ھەم مۇھىم خىزمەت. سىزگە ئىشەنچ قىلىپ ساقلاپ تۇرغانىدىم، — دېدىم.

ئىبراھىم ناۋاي دەرھاللا ئۆزىنىڭ تەييار ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى.

بۇ كىشى كېتىپ ئۇچىنچى كۈنى كەچقۇرۇن قىزىلبۇلاقتا تۇرغانلار بىر كىشىنى ئەكىردى. قارىسام ئىبراھىم ناۋاي، ئۇ بەزى ئىشلارنى ئېنىقلاپ، قايتىپ قىزىلبۇلاقتا كەلگەنده: مەن بايدىن كەلدىم. سوپى لىيەنجاڭ بىلەن كۆرۈشمەن، دېسە ئىشەنمەي، ئىبراھىم ناۋاينىڭ قولىنى باغلاپ، كۆزىنى تېڭىپ ئەكەپتۇ.

ئىبراھىم ناۋاي باي ناھىيىسىگە قاراپ مېڭىپ داۋانچى يېزىسى (بايغا 40 كىلومېتىر جاي)غا بارغاندا كۆچا ئاتلىق پولكىنىڭ چارلاش قىسمىغا ئۇچراپ قاپتۇ. ئۇنىڭ كوماندىرى ئابدۇراخمان ئىبراھىم ناۋاي بىلەن كونا تونۇش بولغانلىقتىن ئۇنىڭ بىلەن مۇڭدىشىپتۇ. مۇرتى كەلگەنده، ئىبراھىم ناۋاي «ما بۇفاڭ ئەسكەرلىرى كۆچاغا كەلدىمۇ؟» دەپ ئۇنىڭدىن پىچىرلاپ سوراپتۇ. ئابدۇراخمان: «ئالدىنقى كۈنى كۆچاغا بېرىپ مەجلىسكە قاتنىشىپ كەلدىم، مەجلىستە ما بۇفاڭ قوشۇنلىرى كۆچاغا كېلىدۇ دېگەن گەپ بولمىدى. ئاتلىق 5 ـ كورپۇس (جۇن) كېلىدۇ، دېگەن گەپ بولدى. بۇلار ئاتلىق ھەم قېچىرلىق ئىكەن، قانچە دۈزىيە ئىكەنلىكى ئېنىق ئەمەس. ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى ئۇرۇمچىگە كەلگەندىن كېيىن ئىلى تەرەپكە ئۆتۈپ ھۇجۇم قىلىدىكەن. ئاز قىسمى قومۇل، پىچان، تۇرپان، گۇچۇڭ شەھىرلىرىده بولىدىكەن» دەپتۇ.

بۇ ئاتلىق 5 ـ كورپۇس، ما بۇفاڭ سالا، خۇيزۇلاردىن قۇراشتۇرغان قوشۇن ئىدى. ئۇلار كەلگەندىن كېيىن شىنجاڭدا ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسى بىلەن كۆپ ئۇرۇش قىلمىدى. لېكىن، ئازادلىق ھارپىسىدا سانجى، قۇتۇبى ئەتراپىدا خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىگە قارشىلىق كۆرسىتىپ باقتى. ئىش ئەپلەشمىگەنلىكتىن ھەقىقەتكە قايتتى. ئەتىسى پودپولكوۋنىك زاكىر تۆرىنى مەن بار يەرگە باشلاپ كېلىپ ئىبراھىم ناۋاي بىلەن ئۇچراشتۇردۇم. زاكىر تۆرە غۇلجىغا ھۇجۇم قىلىدۇ، دېگەن سۆزنى قايتا ـ قايتا سوراپ ئېنىقلىدى ۋە ئابدۇراخمان كۆچادا ئېچىلغان يىغىنغا قاتناشقان، يىغىندىكى سۆز توغرا بولۇشى مۇمكىن دەپ قارىدى. ئۇ ئىنتايىن خۇشال بولۇپ خەۋەر ئەكەلگۈچى ئىبراھىم ناۋاينى قۇچاقلاپ تۇرۇپ قايتا ـ قايتا رەھمەت ئېيتتى. ماڭا، ئىبراھىم ناۋاي ئىلىغا چىقىپ قالسا

ئۇنىڭ قېشىغا باشلاپ بېرىشىمنى تاپىلىدى.

مۇزداۋاندىن ئېشىپ ئىلىغا قايتىشىمىز

«... چوڭ ئىشلار خاتىرىسى»نىڭ 171 ـ بېتىدە مۇنداق دەپ خاتىرىلەنگەن:

«11 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى. سوپاخۇن سۇۋۇروف ئاتلىق پارتىزانلار ئەترىتىنى باشلاپ، قورغان ئارقىلىق مۇزات داۋىنىدىن ئۆتۈپ موڭغۇلكۇرەگە قايتىپ كەلدى. ئاتلىق پارتىزانلار ئەترىتى بۇيرۇقتا بىنائەن تېكەس 12 ـ ئاتلىق ئەسكەرلەر پولكىغا ئۆزگەرتىلدى (كېيىن تېكەس 1 ـ ئاتلىق ئەسكەرلەر پولكىغا ئۆزگەرتىلدى). شۇنىڭ بىلەن جەنۇبىي يۆنىلىشتىكى ئۇرۇش ئاخىرلاشتى».

مەن ئەترەتتىكى بارلىق كوماندىرلارنى يىغىپ مەجلىس ئاچتىم. ئون كۈندىن بۇيان يۇقىرىدىن ھېچقانداق خەۋەرنىڭ يوقلۇقىنى، كۆچادىن 4 ـ ئاتلىق پولكىنىڭ ئوغرىلارنى قورغاندا يوقىتىمىز دەپ تەييارلىق قىلىۋاتقانلىقىنى، گەرچە ئۇلار تېخى بايىغا يېتىپ كەلمىگەن بولسىمۇ، بىزنىڭ قاتتىق تەييارلىق قىلىشىمىز كېرەكلىكىنى ئېيتتىم.

ــ بىز بىتىمگە ئەمەل قىلمىساق دەپ نۇرغۇن زىيان تارتتۇق، ــ دېدىم ئۇلارغا، سۆزۈمنى داۋاملاشتۇرۇپ، ــ دۇشمەنلەر ئەمدى بىزنىڭ ئاجىز نۇقتىلىرىمىزنى كۆرۈپ غالجىرلاشتى. بۇرۇن ئۇۋۇسىغا كىرىۋېلىپ، دېمى قىسىلىپ قالغان دۇشمەن ئەمدى ئۇۋۇسىدىن چىقىپ بىزگە خىرىس قىلىۋاتىدۇ. بىزنىڭ ئۇرۇشماستىن قەدەمىمۇقەدەم چېكىنىدىغانلىقىمىزنى بارلىق جەڭچىلەر بىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن كېسىلمەن، ئېتى ئاجىز جەڭچىلەرنى تېزدىن شتابقا قايتۇرۇڭلار. سۇلپى بۇ ئىشقا مەسئۇل بولىدۇ. بىز قەدەمىمۇ قەدەم چېكىنىمىز.

شۇ ئارىدا قورغان سوقۇشىدا ئەسىرگە چۈشكەن ئابدۇكېرىم[1] (خەنزۇچە ئىسمى كا چىڭگۇك) بىزنىڭ چېكىنىشىمىزنى بىلىپ مىلتىق، ئات بىلەن قېچىپ كەتتى. ئۇنىڭ دۇشمەنگە ئاخبارات يەتكۈزۈشى ئېنىق ئىدى. تېزدىن تۇتۇش قىلمىساق بولمايتتى. شۇڭا، مەن قايتىشقا تەييارلىق قىلىش ئۈچۈن بۇيرۇق بەردىم. ئاڭغىچە قىزىلبۇلاقتىن «كۈچادىكى دۇشمەن كېلىۋاتىدۇ، ھازىر قارىباغ دەرياسىدىن ئۆتۈۋاتىدۇ» دېگەن خەۋەر كەلدى. قىزىل-بۇلاق، بوزدۆڭ ۋە باشقا يەرلەردىكى پوستلارنىڭ ھەممىسىنى قايتۇرۇپ كەلدۇق. ئارقا تەرەپنى مۇداپىئە قىلىش ئۈچۈن قوغاندا بىر قىسىم كۈچنى قالدۇردۇق. باشقا ئەترەتلەرنىڭ ھەممىسىنى چېكىندۇرۇپ قېيىنلىققا يېتىپ كەلسەك، دۇشمەن پىلىموتىنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. قېيىنلىقتا بىر ئىزۇتتەك ئادەمنى قالدۇرۇپ، بىز تۇغبەلچىگە چېكىندۇق. قېيىنلىق ئۇرۇشىدا ئەسىرىدىن (مايتاغدىن بىز بىلەن بىللە چىققان غۇلجىلىق ئىشچى) قۇربان بولۇپتۇ. مىلتىق ۋە ئېتىنى جەڭچىلەر ئەكەلدى. بىز تۇغبەلچىدە مۇداپىئەلەندۇق. كەلگەن دۇشمەنلەر بىلەن كەسكىن ئېتىشقاندىن كېيىن دۇشمەنلەر چىقىم تارتىپ توختاپ قالدى. بىز تۇغبەلچىدە ئاقسۇ يولىنى مۇداپىئە قىلدۇق. بۇ جاي ئىستراتېگىيە جەھەتتىن ناھايىتى قۇلايسىز ئىدى. شۇڭا، يولداشلارنى تۇغبەلچىدە قاتتىق مۇداپىئەدە قالدۇرۇپ، مەن بىر ئودىلىنىيە جەڭچىنى ئېلىپ تۇغبەلچىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى ئېگىز تاغ باغرىغا ئۆتۈپ، تاشلارنىڭ ئارىسىغا يوشۇرۇندۇم. دۇشمەنلەرمۇ ئاتتىن چۈشۈپ بىز تۇرغان تاغنى ئىگىلەشكە تۇتۇندى. ئەگەر دۇشمەنلەر بىز تۇرغان يەرنى ئىگىلىۋالسا، ئۇلار بىزنىڭ ئارقا تەرەپتىكى ئاساسلىق يولىمىزنى توسۇۋالغان بولىدۇ. شۇڭا، مەن قايتىشقا تەييارلىق قىلىش ئۈچۈن بۇيرۇق بەردىم. ئاڭغىچە قىزىلبۇلاقتىن «كۈچادىكى دۇشمەن كېلىۋاتىدۇ، ھازىر قارىباغ دەرياسىدىن ئۆتۈۋاتىدۇ» دېگەن خەۋەر كەلدى. قىزىلبۇلاق، بوزدۆڭ ۋە باشقا يەرلەردىكى پوستلارنىڭ ھەممىسىنى قايتۇرۇپ كەلدۇق. ئارقا تەرەپنى مۇداپىئە قىلىش ئۈچۈن قوغاندا بىر قىسىم كۈچنى قالدۇردۇق. باشقا ئەترەتلەرنىڭ ھەممىسىنى چېكىندۇرۇپ قېيىنلىققا يېتىپ كەلسەك، دۇشمەن پىلىموتىنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. قېيىنلىقتا بىر ئىزۇتتەك ئادەمنى قالدۇرۇپ، بىز تۇغبەلچىگە چېكىندۇق. قېيىنلىق ئۇرۇشىدا ئەسىرىدىن (مايتاغدىن بىز بىلەن بىللە چىققان غۇلجىلىق ئىشچى) قۇربان بولۇپتۇ. مىلتىق ۋە ئېتىنى جەڭچىلەر ئەكەلدى. بىز تۇغبەلچىدە مۇداپىئەلەندۇق. كەلگەن دۇشمەنلەر بىلەن كەسكىن ئېتىشقاندىن كېيىن دۇشمەنلەر چىقىم تارتىپ توختاپ قالدى. بىز تۇغبەلچىدە ئاقسۇ يولىنى مۇداپىئە قىلدۇق. بۇ جاي ئىستراتېگىيە جەھەتتىن ناھايىتى قۇلايسىز ئىدى. شۇڭا، يولداشلارنى تۇغبەلچىدە قاتتىق مۇداپىئەدە قالدۇرۇپ، مەن بىر ئودىلىنىيە جەڭچىنى ئېلىپ تۇغبەلچىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى ئېگىز تاغ باغرىغا ئۆتۈپ، تاشلارنىڭ ئارىسىغا يوشۇرۇندۇم. دۇشمەنلەرمۇ ئاتتىن چۈشۈپ بىز تۇرغان تاغنى ئىگىلەشكە تۇتۇندى. ئەگەر دۇشمەنلەر بىز تۇرغان يەرنى ئىگىلىۋالسا، ئۇلار بىزنىڭ ئارقا تەرەپتىكى ئاساسلىق يولىمىزنى توسۇۋالغان بولىدۇ. شۇڭا، مەن قايتىشقا تەييارلىق قىلىش ئۈچۈن بۇيرۇق بەردىم. ئاڭغىچە قىزىلبۇلاقتىن «كۈچادىكى دۇشمەن كېلىۋاتىدۇ، ھازىر قارىباغ دەرياسىدىن ئۆتۈۋاتىدۇ» دېگەن خەۋەر كەلدى. قىزىلبۇلاق، بوزدۆڭ ۋە باشقا يەرلەردىكى پوستلارنىڭ ھەممىسىنى قايتۇرۇپ كەلدۇق. ئارقا تەرەپنى مۇداپىئە قىلىش ئۈچۈن قوغاندا بىر قىسىم كۈچنى قالدۇردۇق. باشقا ئەترەتلەرنىڭ ھەممىسىنى چېكىندۇرۇپ قېيىنلىققا يېتىپ كەلسەك، دۇشمەن پىلىموتىنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. قېيىنلىقتا بىر ئىزۇتتەك ئادەمنى قالدۇرۇپ، بىز تۇغبەلچىگە چېكىندۇق. قېيىنلىق ئۇرۇشىدا ئەسىرىدىن (مايتاغدىن بىز بىلەن بىللە چىققان غۇلجىلىق ئىشچى) قۇربان بولۇپتۇ. مىلتىق ۋە ئېتىنى جەڭچىلەر ئەكەلدى. بىز تۇغبەلچىدە مۇداپىئەلەندۇق. كەلگەن دۇشمەنلەر بىلەن كەسكىن ئېتىشقاندىن كېيىن دۇشمەنلەر چىقىم تارتىپ توختاپ قالدى. بىز تۇغبەلچىدە ئاقسۇ يولىنى مۇداپىئە قىلدۇق. بۇ جاي ئىستراتېگىيە جەھەتتىن ناھايىتى قۇلايسىز ئىدى. شۇڭا، يولداشلارنى تۇغبەلچىدە قاتتىق مۇداپىئەدە قالدۇرۇپ، مەن بىر ئودىلىنىيە جەڭچىنى ئېلىپ تۇغبەلچىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى ئېگىز تاغ باغرىغا ئۆتۈپ، تاشلارنىڭ ئارىسىغا يوشۇرۇندۇم. دۇشمەنلەرمۇ ئاتتىن چۈشۈپ بىز تۇرغان تاغنى ئىگىلەشكە تۇتۇندى. ئەگەر دۇشمەنلەر بىز تۇرغان يەرنى ئىگىلىۋالسا،

① ئابدۇكېرىم ــ ئاقسۇ قوماندانلىق شتابىغا بېرىپ، قېچىپ كەلگەنلىكىنى ئېيتقاندا، ئۇلار قىزغىن قارشى ئېلىپتۇ. بىر ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن پۈتۈن ئەسكەرلەرنى يىغىپ نەق مەيداندا قىلىچ بىلەن چاناپتۇ.

لىۋالسا، پۈتۈنلەي توڭەشكىنىمىز شۇ ئىدى. شۇڭا دۇشمەن بۇ يەرگە يېقىنلىشىپ كەلگەن ۋاقىتتا بىز بىر ئودىلىنىيە ئادەم بىراقلا ئوت ئاچتۇق. دۇشمەننىڭ توپ ـ بەش ئادەمى بىراقلا دومىلىدى. ئۇلار بىلەن بىزنىڭ ئارىلىقىمىز 250 مېتىردەك كېلەتتى. بىز ئېگىز تاغقا چىقىۋالغاچقا، دۇشمەنلەر ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. دەم ئالدۇرماي ئېتىپ 20دەك ئادەمنى دومىلاتقاندىن كېيىن ئۇلار ئارقىغا ياندى. تۇغبەلچىدىكى يولداشلارمۇ بوش كەلمىدى. بۇ يەردە قانچىلىك ئادەم ئۆلگەنلىكىنى بىلمەيمەن. شۇ ۋاقىتتا دۇشمەننىڭ بىر قاسقان شەپكىلىك كوماندىرى ناگاننى كۆتۈرۈپ يەنە ھۇجۇم قىلىشقا بۇيرۇق بەردى. يولداشلار بىرلىكتە كوماندىرغا ئوق ئۇزگەنىدى، ئۇ بىر مېتىر ئېگىز لىككە كۆتۈرۈلۈپ يىقىلىپ چۈشتى. بۇنى كۆرۈپ دۇشمەنلەر ئۆلەر ـ تىرىلىشىگە قارىماي ئارقىسىغا قاچتى. تۇغبەلچى دېگەن جاي ئىككى تەرەپتىن كەلگەن سۇ بەلدىن قىسىلىپ ئۆتىدىغان جاي ئىدى. تەڭرىتاغنىڭ مۇزداۋاندىن چۈشكەن ئېقىنى بىلەن تەڭرىتاغنىڭ غەربىي شىمالىدىن چۈشكەن بىر ئېقىن قوشۇلۇپ مۇزات دەرياسىنى ھاسىل قىلاتتى. مۇزات دەرياسى قورغاننىڭ ئىچىدىن ئۆتۈپ قارىباغنىڭ جەنۇبىنى بويلاپ باينىڭ يېڭىئېرىق، داۋانچى، ئونباش، قوشتام، سۇچىخ يېزىلىرىنى، باي ناھىيىسىنى بويلاپ توقسۇ، كۇچا، شايار ناھىيىلىرىنى سۇ بىلەن تەمىنلەيتتى. بىز دۇشمەننى چېكىنىدۇرگەندىن كېيىن، تۇغبەلچىدە ئاز قىسىم ئەسكەر قالدۇرۇپ قالغانلىرىمىز يولغا چىقتۇق. بىزنىڭ مۇزداۋانغا قاراپ يولغا چىققان ۋاقتىمىز 10 ـ ئاينىڭ ئاخىرى ئىدى. مۇزداۋان دېگىز يۈزىدىن 4000 ـــ 5000 مېتىر ئېگىز بولۇپ، تېمپېراتۇرا نۆلدىن تۆۋەن 30℃ ـــ 20℃ گرادۇسقا چۈشۈپ قالغانلىقتىن بەك سوغۇق ئىدى. قار ئارىلاش شىۋىرغاندا كۆزنى ئاچقىلى بولمايتتى. مۇزداۋان يولدا ئاتلىق مېڭىش مۇمكىن ئەمەس. ھاۋا شارائىتى كىسلوروت يېتىش-

مەيدۇ. ئادەمنىڭ دېمى سىقىلىپ، بېشى قېيىپ يىقىلىپ چۈشىدۇ. ھەربىي قوشۇن ئالدىدا، بۇرۇن ئاتا ـ ئانىلىرى بىلەن مۇزداۋاندىن ئاشقان يولداشلار يول باشلاپ ماڭدى. ئۇلار: «دىققەت قىلىڭلار، يېقىن يېتىشىپ مېڭىڭلار، ئاتنىڭ قۇيرۇقىنى تۇتۇپ مېڭىڭلار» دەپ ۋارقىراپ تۇرىدۇ. ئالدىنقى ئاتنىڭ قۇيرۇقىنى كېيىنكى ئادەم تۇتۇپ ماڭىدۇ. ئۇنداق بولمىغاندا تۇمانىدا ئالدىمىزدا بىر مېتىر نېرىدا كېتىۋاتقان كىشىنى كۆرگىلى ۋە تونۇغىلى بولمايدۇ. بۇ ئۇلۇغ مۇزات يولى قەدىمكى زامانلاردا شىمال بىلەن جەنۇبنى بىر ـ بىرىگە تۇتاشتۇرىدىغان ئەڭ يېقىن سودا يوللىرىنىڭ بىرى ئىكەن. لېكىن، بۇ يولدا قاتناش ئەڭ قىيىن، يالغۇز مېڭىش مۇمكىن ئەمەس. خەلق ئىچىدە، بۇ يولدا جېنىدىن تويغانلار ماڭىدۇ، دېگەن گەپ بار، ھەقىقەتەنمۇ مۇشۇ تارىخنىڭ گۇۋاھچىسى بولۇپ ئېشەك، ئات، ھايۋانلارنىڭ ئۆلۈكلىرى ماڭدامدا بىر ئۇچرايدۇ، ئادەملەرنىڭ قاغجىراپ كەتكەن سۆڭەكلىرى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. بۇلارغا قاراپ ئادەمنىڭ تېنى جۇغۇلدايدۇ. مەن تەڭرىتاغلىرىنىڭ جەنۇبىغا ئىككى قېتىم ئۆتكەنىدىم. بىرىنچى قېتىم 1937 ـ يىلى ما خۇسەن ئۇرۇشىنى باستۇرۇش ئۈچۈن ئۇرۇمچى نەنسەن ئارقىلىق خوتۇنسۇمۇل (خېجىڭ) ناھىيىسىگە ئۆتتۇم. ئىككىنچى قېتىم 1945 ـ يىلى تېكەستىن باي ناھىيىسىگە ئۆتتۇم. مانا ئەمدى ئۇچىنچى قېتىم ئۆتۈۋاتىمەن.

مۇزداۋان ئارقىلىق موڭغۇلكۇرە ناھىيىسىگە قاراشلىق شاتى رايونىغا بارغىلى بولىدۇ. قىزىلبۇلاقتىن شاتىنىڭ ئارىلىقى 150 كىلومېتىرچە كېلىدۇ. قىزىلبۇلاقتىن مۇزداۋان ئارىلىقى 70 كىلومېتىردەك كېلىدۇ.

مۇزداۋاننىڭ ھەر تۈرلۈك ئىسىملىرى بار. قەدىمدىن تارتىپ مۇزداۋان، مۇزتاغ، مۇزچوققا، مۇزاتغوجام، مۇسارتېغى، موسۇرچوققىسى دەپ ئاتىلىدىكەن. بىزنىڭ ئىچىمىزدە ھاۋاخان، پاتەمخان دېگەن ئىككى ئايال بار ئىدى. پاتەمخاننىڭ يولدىشى مۇ-

ھەممەتكە ئاقسۇ ئۇرۇشىدا ئوق تېگمەي بىر پۇتى كېسىۋېتىلگەچكە قولتۇق تاياق بىلەن ماڭاتتى. لېكىن، بۇ يولدا ھاسا بىلەن مېڭىش قىيىن ئىدى. بولمىغاندا ئايالى پاتەمخان ۋە جەڭچىلەر يۈدۈپ ئېلىپ ماڭدى. دۇنياغا داڭقى كەتكەن مۇزات داۋۇننىڭ شىمال تەرەپتىكى سۇيى توغرىسۇدىن باشلىنىپ خايىلاق بىلەن شاتى رايونىغا بېرىپ تېكەس دەريياسىغا قوشۇلىدۇ. جەنۇب تەرەپتىكى سۇ تامغاتاشتىن ئېقىپ تۇغبەلچىگە بارغۇچىلىك ھەربىر سايدىن قوشۇلۇپ كۆپىيىپ باي ناھىيىسىگە بارىدۇ. بىزنىڭ ئاتلىق قوشۇن ئۇزۇن سوزۇلۇپ كېلىۋاتقانلىقى ئۇچۇن ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ، ئاتلارنىڭ ئاياغ ئاۋازلىرى تاغقا تەسىر قىلسا كېرەك، تۇيۇقسىز تاغلاردىن گۇلدۇرلىگەن ئاۋازلار چىقىپ تاش، مۇز دومىلاپ چۇشىدۇ. بەزى جەڭچىلىرىمىز مۇز، تاش پارچىلىرى تېگىپ يارىلاندى. تۇتەكنىڭ تەسىرىدىن ئۇلارنىڭ يۇزلىرى قارىداپ كەتتى. ئەڭ دەھشەتلىكى قار كۆچكۇنى ئىكەن. كۆچكۇن بولغاندا ھاۋادا كۇچلۇك دولقۇن پەيدا بولۇپ قاتتىق بوران چىقىدىكەن. ئاۋازى تاغنى زىلزىلىگە كەلتۇرىدىكەن. كۆچكۇندىن قېچىپ ئۇلگۇرگىلى بولمايدىكەن. قورغاندا ئەسىرگە چۇشكەن ئەمەت ئىسسىلىك جەڭچىمۇ كۆچكۇنگە ئۇچراپ، ئات، قورالى بىلەن قارنىڭ ئاستىغا كۆمۈلۇپ قالدى. بەزى جەڭچىلىرىمىز چۇلۇۋرنى بېلىگە ئورۇۋالغانلىقى ئۇچۇن ئات تېپىلىپ ئات بىلەن بىللە چۇشۇپ كەتتى. يول باشلىغۇچىلار يامان يەرلەرنى ياساپ ماڭدى. ئۇنداق بولمىغاندا نۇرغۇن يولداشلاردىن ئايرىلىپ قالاتتۇق. قەدىمكىلەر ماڭغىلى بولمايدىغان جايلارنى پەلەمپەي قىلىپ ياساپ قويۇپتۇ. داۋان ئۇستىگە چىقىپ بولغاندىن كېيىن ئايغىرئالدى دېگەن مۇزلۇقتىن، ئەپارلىق دېگەن قېلىن قارلىقتىن ئۆتىدىكەنمىز، ئاندىن خادامۇزنى بېسىپ ئۆتۇپ پەسكە قاراپ مېڭىپ توغرىسىغا چۇشىدىكەدىمىز. شۇنداق قىلىپ ئىككى كۇندىن كېيىن خانيايلاقتا ئاران

يېتىپ كەلدۇق. يوقلىما قىلغاندا ئون نەچچە ئات، تۆت نەپەر جەڭچىمىزدىن ئايرىلىپ قالغانلىقىمىز مەلۇم بولدى. بارسا كەلمەسكە كىرىپ، ئېزىپ قالغان جەڭچىلىرىمىزنى تۆت كۇندىن كېيىن ئىزدەپ قايتۇرۇپ كەلدۇق. مۇزداۋاندىن ئۆتۇش ئاسانغا چۇشمىدى. بىرقانچە يولداشلىرىمىزنىڭ جەسەتلىرى قار تېگىدە، چوڭقۇر جىلغىلاردا قالدى. بۇ يولداشلىرىمىزنىڭ قانداق ئارزۇ ـ ئارمانلىرى، قانچىلىك شېرىن خىياللىرى بولغىيدى! بىز ھايات قالغانلار ئۇ مەرھۇملارنى ئەسلىمەي تۇرالمايمىز!

خانيايلاققا كېلىپ ئۇچ كۇندىن كېيىن قۇربانجان ئاكا، ئىبراھىموف دېگەن ھەربىي باشلىقلار كەلدى. پارتىزانلار ئەترىتىدىكىلەرنى سەپكە تىزىپ بىرقۇر تەكشۇرۇپ چىقتى. ئۇلار يازلىق كىيىم بىلەن قېلىن قارنى دەسسەپ تۇراتتى. بەزىلىرىنىڭ بېشىدا شاپاق دوپپا، تۇماق بار ئىدى، بەزىلىرى باشلىرىغا لۆڭگە تېڭىۋالغان، بەزىلىرىدە گومىنداڭ كىيىملىرى بار ئىدى، ئىلىدىن ئاقسۇغا چۇشكەن پارتىزانلاردا مىللىي ئارمىيە كىيىملىرى بولسىمۇ، يىرتىلىپ كەتكەنىدى. رەھبەرلەر پارتىزانلارنىڭ كىيىملىرىنى كۆرۇپ «كىيىملىرى ناچار بولسىمۇ روھىي ھالىتى ياخشى ئىكەن، جەڭگىۋارلىقى ئۇستۇن ئىكەن» دېدى ـ دە، سۆزنى ئاز قىلىپلا، بۇلارغا ھازىرلا كىيىم تارقىتىلىپ بېرىلىسۇن، دەپ ئۇقتۇرۇش قىلدى. يېڭى كىيىملەرنى كىيىپ، يېڭى قىياپەتكە كىرگەن جەڭچىلەرنىڭ خۇشاللىقى ئىچىگە پاتماي كەتتى. بۇلارغا كىيىم تارقىتىلغاندىن كېيىن مۇنتىزىملاشقان رەسمىي ھەربىي تۇسكە كىردى. قۇربانجان ئاكا ماڭا پودپولكوۋنىك پاگونى بىلەن مىللىي ئارمىيە باش قوماندانلىق شتابىنىڭ ماڭا ئۇنۇقان بېرىلگەن بۇيرۇقنى ئەكېلىپتۇ. مەن ھەربىيچە سالام بېرىپ تاپشۇرۇۋالدىم.

1945 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۇنى گېنېرال ئىسھاقبېكنىڭ بۇاستە قوماندانلىقىدىكى 1 ـ ئاتلىق پولكنىڭ مەۋلانوف

رەھبەرلىكىدىكى 1 ـ ئىسكادرونى خانىيالاققا كېلىپ مۇزداۋاز-
دىكى بىزنىڭ قاراۋۇلنى تاپشۇرۇۋالدى. بىزنى ئاقسۇ بوي يېزد-
سىغا ئورۇنلاشتۇردى.

پارتىزانلارنىڭ مۇنتىزىملىشىشى ۋە قىسىملارغا ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى

ئاقسۇبوي يېزىسىدىن چىققان پارتىزانلارغا كارىلوف رەھبەر-
لىك قىلغان ئىككى ئىسكادرونىنى قوشۇپ تېكەس 12 ـ ئاتلىق
پولكى قىلىپ تەشكىللەپ پودپولكوۋنىك بايچۇرىننى پولك كو-
ماندىرى، مېنى مۇئاۋىن پولك كوماندىرى قىلىپ بەلگىلىدى.
مەزكۇر قىسىمدىن قاسىم مەخسۇمكوف ، ئۆمەرجان رەھبەرلىكە-
دىكى ئىسكادرونلار 1945 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى ئاق-
سۇبوي يېزىسىغا، پولك شتابى قازاق مەكتەپ ۋە كۇلۇبقا ئو-
رۇنلاشتى. پولك شتابى ئەتراپىغا هوشۇرئاخۇن باشچىلىقىدىكى
دوختۇرخانا، ئالاقچى ئىزۋوت، مىنامىيوت ئىسكادرونى، پىلىموت
ئىسكادرونى، ئارقا سەپ بۆلۈملىرى ئورۇنلاشتۇرۇلدى. كوماندىر
ئالىكسېي ماتۇپي، كوماندىر دورجى باشچىلىقىدىكى موڭغۇل
ئىسكادرونى تەڭرىتېغىنىڭ بايانگۇ دېگەن ئاغزىغا، كوماندىر
قىدىرجان، مۇئاۋىن كوماندىرى ئاپباسوف (يەرلىك رۇس، تې-
كەسلىك) رەھبەرلىكىدىكى يەنە بىر موڭغۇل ئىسكادرونى ئاغياز
داۋىنىنىڭ ئاغزىغا ئ-ورۇنلاشتۇرۇلدى. ئاتلىق 12 ـ پولك تەش-
كىل قىلىنىپ ئۇزاق ئۆتمەي، مىللىي ئارمىيە باش قوماندانلىق
شتابىدىن 12 ـ ئاتلىق پولكنىڭ 5 ـ ئاتلىق پولكقا ئۆزگەرتىل-
گەنلىكى، مېنى 5 ـ ئاتلىق پولكنىڭ كوماندىرى، سىدىق هاجە-
نى مۇئاۋىن كوماندىر، ئابدۇرېشىت قارىي[1] نى سىياسىي كو-

① ئابدۇرېشىت قارىي ئاتۇشلۇق ئادەم بولۇپ، شۇ ۋاقىتتىدا موڭغۇلكۇرە ناھىيە-
سىنىڭ ئاخۇنى ئىدى.

مىسسار قىلىپ بەلگىلىگەنلىكى ھەققىدە بۇيرۇق كەلدى.

1945 ـ يىلى 12 ـ ئايلاردا، مەن مىللىي ئارمىيە باش قو-
ماندانلىق شتابىغا تېلېگراممىا بېرىپ، جەنۇبىي فرونتتىكى ئۇ-
رۇش ئەھۋالىدىن مىللىي ئارمىيە قوماندانلىقىغا ۋە خەلق ھۆ-
كۈمىتىگە دوكلات قىلىشنى سورىدىم. ئون كۈندىن كېيىن بايە-
چۇرىن بىرنەچچە ئوفىتسېر بىلەن ئاتلىق 5 ـ پولكقا يېتىپ
كەلدى. ئۇ ماڭا غۇلجىغا كىرىپ دوكلات قىلىش ۋە دەم ئېلىش
ھەققىدىكى بۇيرۇقنى ئاچىقىپتۇ. سىدىق هاجى غۇلجا شەھىرد-
دىكى دوختۇرخانىغا كىرىپ كەتكەنىدى. مەن غۇلجىغا كىرىپ
12 ـ ئاينىڭ ئاخىرىغچە سىدىق هاجى بىلەن دوكلات تەييارلە-
دىم. دوكلاتتا گومىنداڭ قوشۇنلىرىدىن ئولجا ئالغان قورال ـ
ياراغلار؛ ئەسىر ئېلىنغان جەڭچى ـ كوماندىرلار؛ يوقالغان دۇش-
مەن سانى، 2000دەك ئۇلاغ ترانسپورتى بىلەن ئىلىغا ماڭدۇ-
رۇلغان ئاشلىق، رەختلەر ھەتتا دۇشمەن ئايروپىلانلىرىدىن شار
ئارقىلىق ئېلىنغان نەچچە مىليون خەلق پۇلى قاتارلىقلار سان ـ
سىپىرلىرى بىلەن كىرگۈزۈلگەنىدى. ئابدۇكېرىم ئابباسوف ئۇ-
رۇمچىگە كەتكەچكە، بىز بىلەن بىللە بارغان ھۆكۈمەت ۋەكىل-
لىرىدىن قاسىمجان قەمبىرىلا دوكلات قىلىشتا بىللە بولدى.
دوكلات يىغىنىغا گېنېرال مايور ماژاروف ۋە شتابنىڭ تېگىش-
لىك مەسئۇللىرى قاتناشتى. خەلق ھۆكۈمىتىدىن ئېلىخان تۆ-
رە، ھۆكۈمەت مەسلىھەتچىسى مۇھسىن ئەپەندىم، هاكىمبەك
خوجا (ئىلى ۋالىيسى)، ئەخمەت ئەپەندىم، ھۆكۈمەت ئىشلىرى
مەسئۇلى ئوبۇلخەيرى تۆرە (قازاق)، مۇھەممەتجان مەخسۇم، سا-
لىجان باي ۋە باشقىلار بار ئىدى. مېنىڭ دوكلاتىم تۈگىگەندىن
كېيىن قاسىمجان قەمبىرى قوشۇمچە قىلىپ، بىزنىڭ يولسىز
تاغلاردىن ئېشىپ جەنۇبىي شىنجاڭغا ئۆتكەنلىكىمىز، تۇرمۇش-
تىكى جاپا ـ مۇشەققەتكە چىداپ ئاز قىسىم بىلەن كۆپ دۇشمەن
قوشۇنلىرىغا قەھرىمانلىق بىلەن زەربە بەرگەنلىكىمىز ھەققىدە

سۆزلىدى. ھۆكۈمىتىمىزنىڭ ۋاقتى ـ قارارىدا يارىدەم بېرەلمىگەنلىكى، خۇسۇسەن يېڭىشەھەر سېپىلىنى پارتلىتىشقا پارتلىتىش دورىسى يەتكۈزۈپ بەرمىگەنلىكى، ھەتتا قىشلىق كىيىملەرمۇ ۋاقتىدا يېتىپ بارالمىغانلىقى ھەققىدە توختالدى. رەھبەرلەر بىزنىڭ دوكلاتىمىزنى ئاڭلاپ خىزمىتىمىزگە يۈقىرى باھا بېرىپ رەھمەت ئېيتتى ۋە:

— سىلەر قورال ـ يارىغلاردىن زىيان تارتتىڭلارمۇ؟ — دەپ سورىدى. مەن جاۋاب بەرگۈچىلىك قاسىمجان قەمبىرى خاتىرە دەپتىرىنى ئېچىپ:

— پارتىزان قىسىملىرىمىز گەرچە ئاز بولسىمۇ، قايتىشىمىزدا 300دىن ئارتۇق يېڭى پارتىزان پىدائىيلار قوشۇلدى. خۇسۇسەن قورغاندا 91 نەپەر جەڭچى ـ كوماندىر ئەسىر ئېلىندى. ئۇلارغا تەربىيە بېرىپ سېپىمىزگە قوشۇۋالدۇق، — دېدى.

— 300دىن ئارتۇق ھەر تۈرلۈك قورالنى غەنىيمەت ئالدۇق، — دېدىم مەن قوشۇمچە قىلىپ، — بۇ قوراللار بىلەن پىدائىيلارنى قوراللاندۇردۇق. پەقەت زىيان تارتمىدۇق.

— سىلەرنىڭ جەنۇبىي فرونتتىكى خىزمىتىڭلاردىن ھۆكۈمەت رازى بولدى، — دېدى مۇھسىن ئەپەندىم، — سىلەر دۇشمەنلەرگە ئىلى رايونىغا قاراشقىمۇ ئىمكانىيەت بەرمىدىڭلار. بىزنى جەنۇبىي فرونتتىن خاتىرجەم قىلدىڭلار. ئۇنىڭ ئۈستىگە، دوكلاتقا قارىغاندا قورال ۋە ئادەم كۈچى جەھەتتە كۈچەيگەنىڭ سىرتىدا، جاپالىق بولسىمۇ ئىلىغا يەتكۈزگەن باشقا ماددىي نەرسىلەرنىڭ مىقدارى ناھايىتى كۆپ. شۇڭا، ھۆكۈمەت سىزنى ۋە سەپداشلىرىڭىزنى ئالىي خىزمەت كۆرسەتتى، دەپ باھالىدى. سىزنى بىرىنچى دەرىجىلىك ئىستىقلالىيەت ئوردېنى بىلەن تەقدىرلەشنى قارار قىلدى.

ئەخمەت ئەپەندىم شۇ يەردىلا ئوردېننى ئېلىپ مەيدەمگە تاقاپ قويدى. ئولتۇرغانلار چاۋاك چېلىپ مۇبارەكلەشتى. ئېلىخان تۆرە قاسىمجان قەمبىرى، ئابدۇكېرىم ئابباسوفنىڭ مېدالىلىرىنى مۇ بەردى. ئابدۇكېرىم ئابباسوف ئۆزى بولمىغاچقا باشقىلار ۋاكالىتەن تاپشۇرۇۋالدى. مۇھسىن ئەپەندىم سۆزىنىڭ ئاخىرىدا:

— سىلەرنىڭ پارتىزانلار مۇنتىزىملاشقان قوشۇن قىلىپ تەشكىللەندى. سىز جەنۇبىي ئاتلىق 1 ـ بىرىگادىنىڭ مۇئاۋىن كوماندىرلىقىغا تەينىلەندىڭىز، موڭغۇلكۈرەگە قايتىسىڭىز بولىدۇ، — دېدى.

مەجلىستىن كېيىن ئەخمەت ئەپەندىم ئىشخانىسىغا مېنى باشلاپ كىردى. بۇ رەھبەرگە ھەربىي كىيىم شۇنداق چىرايلىق ياراشقانىدىكى، پولكوۋنىك ئۇنۋانى، مەيدىسىگە تاقىغان ئازادلىق ئوردېنى ئۆزىگە يارىشىملىق سۈر پەيدا قىلغانىدى. قويغان قارا بۇرۇتى شۇنداق چىرايلىق، خۇش پېچىملىق كۆرۈنۈشنى ھاسىل قىلغانىدى. ئەپەندىم خۇددى ئاتا ـ ئانامدەك مېنىڭ ئەھۋالىمنى ۋە كوماندىر ـ جەڭچىلەرنىڭ ئەھۋالىنى سورىدى. ئۇنىڭ سۆزى شۇنداق يېقىملىق ۋە تەسىرلىك ئىدىكى، ھەربىي بولمىغان بولسام يېشىمنى تۇتالمىغان بولاتتىم. ئەخمەت ئەپەندىم سۆزلەپ كېلىپ:

— سىلەر ئاز قوشۇن بىلەن گومىنداڭنىڭ كۆپ قوشۇنىغا زەربە بېرىپ، بىزنى جەنۇبىي فرونتتىن خاتىرجەم قىلدىڭلار، سىلەر كۆپ جاپا تارتتىڭلار، سىلەرگە رەھمەت. سىزگە يېڭى كىيىم تىكتۇرۇپ قويغانىدۇق. ۋاقتىدا ئەۋەتىپ بېرەلمىدۇق، — دېدى.

ئۇ ئىشخانىسىدىكى ياغاچ ساندۇقتىن ماش رەڭ سارجىدىن يېڭى تىكىلگەن بىر پار گىتىلنى ئېلىپ بەردى ۋە ئىشخانىسىدا كىيىپ بېقىشىمنى بۇيرۇدى. مەن چاپىنىمنى سېلىپلا گىتىلنى كىيىپ باقتىم، شىمنى ئۆلچەپ كۆرسەم توغرا كەلدى. مەن ھەربىيچە سالام بېرىپ رەھمەت ئېيتتىم. يېڭى كىيىملەرنى قولتۇقلاپ مېڭىشىمغا، ئايالىمغا بىر پەلتونى ھۆكۈمەت ماگىزىنىدىن ئېلىشىمغا خەت قىلىپ بەردى ۋە:

— ئەتە كۆلۈبتا چوڭ يىغىن بولىدۇ، شۇ يىغىنغا قاتنىشىپ ئاندىن قايتىسىڭىز بولىدۇ، — دەپ تەكلىپ قەغىزىنى بېرىپ تالاغىچە ئۇزىتىپ چىقتى.

بىز چۈشكەن ھەربىي بازىغا بارساق، پودپولكوۋنىك زاكىر تۆرە بىزنى كەلدى دەپ ئاڭلاپ بازىغا كېلىپ ساقلاپ تۇرغانىكەن. ئۇ كىشىنىڭ تەكلىپى بويىچە يۇقىرىدا بايان قىلغانىدەك يېڭى يىلنى بىللە ئۆتكۈزدۇق. ئەتىسى مەن يىغىنغا قاتناشتىم. مەجلىستە ئالدى بىلەن ھۆكۈمەت خىزمىتى ۋە ئۇرۇش ئەھۋالىلىرىدىن دوكلات بېرىلدى. دوكلاتتا دېھقانچىلىق — چارۋىچىلىق، سودا — سانائەت، قول ھۈنەرۋەنچىلىك ۋە كارخانىلارنى تەرەققىي قىلدۇرۇش، دېھقان ۋە چارۋىچىلارنىڭ بېجىنى كەچۈرۈم قىلىش، مالىيە ئىشلىرىنى تەرتىپكە سېلىش، دېھقانلارنىڭ ئېتىز — ئېرىق ئىشلىرىنى توغرا باشقۇرۇش، مائارىپ، سەھىيە ئىشلىرى، خەلق تۈرمۈشىنى بىر بالداق يۇقىرى كۆتۈرۈش توغرىسىدا توختالدى. ئەخمەت ئەپەندىم گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈۋاتقان ئۇچ ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت ۋەكىلى سۈپىتى بىلەن يىغىنغا خىزمەتتىدىن دوكلات بەردى. ئەخمەت ئەپەندىم:

— گومىنداڭ ھۆكۈمەت ۋەكىلى جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى بىز بىلەن دەسلەپتە كۆرۈشكەندە بىزگە «ئىتتىپاقلىق» دېدى، بىز «باراۋەرلىك» دېدۇق. ئۇ «بىرلىك» دېدى، بىز «خەلقچىللىق» دېدۇق. جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى مەغرۇر ھالدا مەركىزىي ھۆكۈمەت نامىدا ئىلى قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ ۋەكىللىرىنى قوبۇل قىلغانلىقىم ئۈچۈن ئۆزۈمنى بەختلىك ۋە خۇشال ھېس قىلماقتىمەن، دېدى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئىلى ئىنقىلابچىلىرىنى «ئوغرىلار» دەپ ئاتاشقانىدى. ھازىر ئۇرۇش توختىتىلىپ سۆھبەت ئارقىلىق تىنچلىق كېلىشىمىنى تۈزۈشنى جاكارلىدى، ھازىر بولسا «ئوغرىلار» بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈۋاتىدۇ. گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ

سۆھبەت ئۆتكۈزۈشكە چاقىرىشى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ يەنە بىر غەلىبىسى، — دېدى. مەجلىس زالىدا ئۇزۇندىن — ئۇزۇنغىچە سوزۇلغان گۈلدۈراس ئالقىشلار ياڭرىدى. ئەخمەت ئەپەندىمنىڭ نۇتقىنى يىغىن ۋەكىللىرى قىزغىن چاۋاك بىلەن ئۈزۈپ تۇردى. مۇشۇ شارائىتتا ئىككى تەرەپنىڭ تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزگەنلىكىگە خۇرسەنلىك ھېس قىلماقتا ئىدى. ئەخمەت ئەپەندىم دوكلاتىنى داۋاملاشتۇرۇپ مۇنداق دېدى، — جاڭ جىجۇڭ ئەپەندىنىڭ خالايدىغىنى تىنچلىق، بىزنىڭ خالايدىغىنىمىزمۇ تىنچلىق، ئەمما تىنچلىقنىڭ شەرتى خەلقچىللىق. خەلقچىللىقنىڭ ئىزدەيدىغىنى تىنچلىق، بىرلىك، تىنچلىقنىڭ ئاساسى خەلقچىللىق. سۆھبەتتە، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىزنى 60 سائەت بومباردىمان قىلدى، بىزمۇ 60 سائەت بومباردىمان قىلدۇق، ... بىزنىڭ ئىشلىرىمىز ھەقانىي بولغانلىقى ئۈچۈن گومىنداڭ ھۆكۈمىتى باش كۆتۈرەلمەي قالدى.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان يىغىن ئەھلى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، ئۇزاققىچە چاۋاك چالدى ۋە ئاپىرىن ئوقۇدى. مەرھۇم ئەخمەت ئەپەندىمنىڭ يىغىندا قىلغان سۆزلىرى ۋە ھەربىكەتلىرىگە گەرچە 40 — 50 يىل بولغان بولسىمۇ، ئۇلار ھازىرغا قەدەر كۆز ئالدىمىزدىن كەتمەيدۇ.

يىغىندىن باش قوماندانلىق شتابىنىڭ بۇيرۇقىنى ئېلىپ، قايتىش ئالدىدا جەنۇبىي فرونتتا يارىلىنىپ، غۇلجا ھەربىي دوختۇرخانىسىدا داۋالىنىپ ساقايغانلارنى ھارۋىدا تېكەسكە يولغا سالدۇق. مەن سىدىق ھاجى ۋە مۇھاپىزەتچىلىرىم بىلەن تېكەسكە ئاتلىق قايتىپ كەلسەك، موڭغۇلكۇرە، تېكەس ناھىيىلىرىدىكى چارۋىچى — دېھقانلار ئىچىدە ۋابا كېسىلى قىلىپ كېتىپتۇ. پولك تۇرغان رايون تەۋەسىدىكى چېگرىتى، ئاقسۇبوي، قاراسۇ يېزىلىرىدىكى خەلق ئارىسىدىمۇ كېسەل تارقىلىپ ئۆي — ئۆيلەردە ئادەملەر يېتىپ كېتىپتۇ، ھەتتا بەزى ئۆيلەردە بىر —

بىرىگە قارىغۇدەك ئادەم قالماپتۇ. بىزنىڭ قىسمىمۇ بۇ كېسەل-
دىن قۇتۇلالماپتۇ. كېسەل ئەھۋالىنى تېزدىن خەلق ھۆكۈمىتە-
گە، مىللىي ئارمىيە باش قوماندانلىق شتابىغا خەۋەر قىلدۇق.
ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت بىلەن باش قوماندانلىق شتاب ئادەم تەش-
كىللەپ، نېغمەت ئىلھامجانوف باشچىلىقىدا ئىككى ماشىنىدا
ھەربىي دوختۇر، سېستىرالارنى ئەۋەتتى. يەرلىك ھۆكۈمەت، بىز-
نىڭ ھەربىي قىسمىمۇ بۇ خىزمەتكە جىددىي ئاتلاندى. بىزنىڭ
قىسىم دوختۇرخانىسىدىكى ھوشۇرئاخۇن باشلىق سەپداشلار
قۇتقۇزۇش خىزمىتىگە جىددىي كىرىشىپ كەتتى. بۇنىڭدىن
باشقا بىز يەنە ياتاق، تەمىنات، ئاشخانىلارنى ئورۇنلاشتۇردۇق.
جىددىي قۇتقۇزۇش ئېلىپ بېرىلغان بولسىمۇ مەزكۇر ئىككى
ناھىيىدە 4000 دەك خەلق ۋە ئەسكەر چىقىم بولدى. 1945 ـ
يىلىنىڭ ئاخىرى ۋە 1946 ـ يىلىنىڭ بېشىدا ۋابا كېسىلىدە
ئۆلگەنلەر ئىچىدە موڭغۇل قېرىنداشلار كۆپرەكنى تەشكىل
قىلىدۇ. مېنىڭ 1 ـ بىرىگادىغا بېرىشىمغا 1945 ـ يىلى 12 ـ
ئاي ئىچىدە بۇيرۇق چۈشكەن بولسىمۇ يۇقىرىقى سەۋەب بىلەن
ۋاقىتدا بارالماي، كېسەللىكنىڭ ئالدى ئېلىنغاندىن كېيىن 1 ـ
ئاتلىق بىرىگادىغا باردىم. بىرىگادا شتابى موڭغۇلكۇرەدە ئىدى. بۇ
بىرىگادا بۇرۇن مىللىي ئارمىيە قوماندانى گېنېرال لېيتېنانت
ئىسھاقبېك رەھبەرلىك قىلغان دۈزىيىنىڭ بىر تەركىبىي
قىسمى ئىدى. گومىندانىڭ بىلەن ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرىنىڭ بە-
تىم سۆھبىتى مۇناسىۋىتى بىلەن گېنېرال ئۇرۇمچىگە يۆتكە-
لىش ئالدىدا تۇرغاچقا، مەزكۇر دۈزىيىنى ئىككى ئاتلىق بىر-
گادا قىلىپ تەشكىللىدى. 1 ـ بىرىگادا باشلىقى ئىبراھىموف (تا-
تار، سوۋېتتىن كەلگەن)، مۇئاۋىنى مەن، سىياسىي كومىسسارى
ھاجىئاخۇنوف (ئۇيغۇر، سوۋېتتىن كەلگەن)، شتاب باشلىقى يۇ-
نۇس خوجايوف (ئۆزبېك، سوۋېتتىن كەلگەن) ئىدى. دوختۇرخا-
نا، مال دوختۇرخانا، كومېندانت، گارنىزون، ئالاقىچى بۆلۈملەر

شتاب ئەتراپلىرىغا جايلاشقان بولۇپ، باش قوماندانلىق شتابىغا
ئىككى ئاتلىق پولك قارايتتى. تېكەس ئاتلىق 1 ـ پولك كومان-
دىرى مەۋلانوف (قىرغىز، سوۋېتتىن كەلگەن، شېك شىسەي
ۋاقىتدا قەشقەردە ساقچى ئىدارىسى باشلىقى بولۇپ تۇرغان)،
مۇداپىئە رايونى موڭغۇلكۇرەنىڭ شاتىدىن مۇزداۋان ئارقىلىق
جەنۇبىي شىنجاڭغا باربىدىغان يول ئىدى. ئاتلىق 5 ـ پولك، كو-
ماندىرى بايچۇرىن بولۇپ، ئاغىيازداۋان ۋە تاغ ئېغىزلىرىدا
تۇراتتى. يەنە بىر ئاتلىق مۇستەقىل دۈزىئون بار ئىدى. ئۇ-
نىڭ كوماندىرى مىرزا ناسىروف تېكەس ناھىيىسىنىڭ چوڭ
قۇشتاي، كىچىك قۇشتاي يايلاقلىرى، كۆچاغا باربىدىغان تاغ ئې-
غىزلىرىنى قوغدايتتى. 1 ـ بىرىگادا چوڭراق، ئادەم، ماددىي كۆچى
كۆچلۈك، جەڭگىۋارلىقى ئۇستۇن قوشۇن ئىدى. مەن 1 ـ بىرىگا-
دىدا ھەربىي تەلىم ـ تەربىيە ئىشلىرىغا مەسئۇل ئىدىم ھەم
تەكشۈرۈپ تۇراتتىم. 2 ـ بىرىگادا كۈنەس، يۇلتۇز ناھىيە[1]لىرىدا
تۇراتتى. بىرىگادا كوماندىرى نوغايبايوف (قىرغىز، سوۋېتتىن
كەلگەن)، سىياسىي كومىسسارى ئابدۇرېھىمجان ھەسەنۇف
(ئازادلىقتىن كېيىنمۇ 5 ـ كورپۇس كومىسسارى بولغانىدى)،
مۇئاۋىن كوماندىر، شتاب باشلىقلىرى سوۋېتتىن كەلگەن
رۇسلار ئىدى. 1946 ـ يىلى 11 ـ ئايلاردا 11 بىتىم مۇناسىۋىتى
بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن كوماندىر ۋە مەمۇرىي
مەسلىھەتچىلەر بىر كېچىدىلا مەملىكىتىگە قايتتى. ھەممە
خىزمەت يەرلىك ھەربىي ۋە مەمۇرىي ئىدارىلەرنىڭ باشقۇرۇشىغا
قالدى. شۇنىڭ بىلەن بىرىگادا كوماندىرلىرى، قوماندانلىق شتاب
قىسقارتىلىپ 1 ـ بىرىگادا قوماندانلىق شتابىدا بىرلا كىشى ـــ
مەۋلانوف قالدى. شۇ سەۋەب بىلەن مەن يەنە ئاتلىق 5 ـ پولكقا
مەسئۇل بولۇپ ۋەزىپەمنى ئۆتەپ تۇردۇم. بايچۇرىن غۇلجىغا
قايتىپ كەتتى. مەن قىسمىدىكى ۋاقىتدا 5 ـ ئايلاردا دېھقان ـ

① يۇلتۇز ناھىيىسى ـــ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ۋاقىتدا ناھىيە بولغان.

چارۇنچىلارنىڭ دەريادىن ئۆتۈش قىينىچىلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئاقسۇ بويىدىكى دەريانى ئىككى كۆۋرۈك سالدۇق. خەلق ياغاچ ـ تاش ۋە ماددىي ياردەم بەردى. ياغاچچى، تۆمۈرچى ئۇستاملار بىز ـ دە بار ئىدى. بۇ ئىشتىن خەلق كۆپ مىننەتدار بولدى. بۇنىڭدىن باشقا دېھقانلارنىڭ ئېرىق ـ ئۆستەڭلىرىنى كېڭەيتىپ چېپىپ بەردۇق. موڭغۇلكۇرە ناھىيىلىك ھۆكۈمىتىنىڭ ئالاھىدە رەھمەت خېتى، مىللىي ئارمىيە باش قوماندانلىق شتابىنىڭ تەقدىرنامە ـ سىنى تاپشۇرۇۋالدۇق. ئاندىن تېكەس 5 ـ ئاتلىق پولكىدىكى قۇربانجان ئاكا بىلەن پولكنى ئىلى دەرياسىغا سېلىنغان كۆۋ ـ رۈكنى رېمونت قىلىشقا يۆتكەپ كەلدۇق. بىز كەلگۈچە خەلق چېدىرلارنى تىكىپ تەييارلىق كۆرۈپ قويۇپتۇ. كۆۋرۈك ئەتراپى زەي بولغاچقا ئىككى مېتىر چوڭقۇرلۇقتا زەيلىك ئويدۇق. كۆۋ ـ رۈكنىڭ ئىككى بېشىنى بىر كىلومېتىردەك يەرگىچە بىردىن ئۈچ مېتىرغىچە كۆتۈردۇق. كۆۋرۈك 25 كۈندە پۈتتى. كۆۋرۈك ياساۋاتقان ۋاقىتتا ناھىيە ئىچىدىكى خەلق ئات، كالا، قوي، قە ـ مىز، قېتىق، نان، بوغۇرساق، سامسا، چاي، سېرىقماي قاتارلىق نەرسىلەرنى ئەكېلىپ ھال سوراپ تۇردى. بۇ ئىشتا مايتاغدىن ئۆتكەن يولداشلار ئالاھىدە كۈچ چىقاردى. چۈنكى ئۇلار 1942 ـــ 1943 ـ يىللىرى كورلا ـ چاقلىق تاشيولىنى ياساپ خېلى تەجرىبىلىك بولۇپ قالغانىدى.

ئاشۇ كۈنلەردە بىتىمىنىڭ روھى بويىچە مىللىي ئارمىيىدىكى 30 مىڭدىن ئارتۇق قوراللىق قوشۇننى قىسقارتىپ تەشكىللەش باشلاندى. بۇ ئىشقا پولكوۋنىك مەمتىمىن ئىمىنوف مەسئۇل بولۇپ، بىر قىسىم كادىرلارنى باشلاپ موڭغۇلكۇرەگە يېتىپ كەلدى. قىسقارتىشتا يالغۇز ئوغۇل، ئاتا ـ ئانىسى قېرى ياكى كېسەل، ئائىلىسىدە ئەمگەك كۈچى يوق ياكى ئۆزىنىڭ تېنى ئاجىزلار ئاساس قىلىندى. ھەربىي سەپتىن قىسقارتىلغانلارنىڭ ئۈچ ئايلىق مائاشى بېرىلگەندىن باشقا، ئۇلارنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ

كىيىم ـ كېچەك، ئېگەر ـ توقۇم، ئات تارقىتىپ بېرىلدى. قو ـ لىغا ھەربىي سەپتە ئىشلىگەنلىك گۇۋاھنامىسى بېرىلدى. بۇ گۇۋاھنامە ئازادلىقتىن كېيىن ئېتىراپ قىلىنىپ، يېڭى كە ـ نىشكىگە ئالماشتۇرۇپ بېرىلدى. مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن مۇڭ ـ غۇلكۇرەدىكى ئىككى بىرىگادا ئىخچاملىنىپ، تېكەس ئاتلىق پولك تەشكىل قىلىندى. پولك كوماندىرى مەن (سوپاخۇن)، سىياسىي كومىسسار ھەمدۇللا قۇربانوف[1]، مۇئاۋىن پولك كوماندىرى ما ـ لىك (تېكەسلىك، قازاق)، شتاب باشلىقى ئامانتۇر بايزاكوف[2]، مۇئاۋىن شتاب باشلىقى ۋاھاپ بۆكەن (قازاق)، پولك سىياسىي بۆلۈم باشلىقى روزى قۇربانوف، كېيىن ئۇنىڭ ئورنىغا قۇر ـ بان مامۇتوف[3] بولدى. تېكەس ئاتلىق پولكتىن ئاشقانلاردىن پە ـ يادە پولك تەشكىللەپ ۋاقىتلىق پولك كوماندىرى سىدىق ھاجى رەھبەرلىكىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. بۇ پولك غۇلجا شەھىرى ھە ـ رەمباغقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. كېيىن پولكقا چۆچەك قىسمىدىن يۆتكىلىپ كەلگەن ئابلاخان پولكوۋنىك رەھبەرلىك قىلدى.

بىز تېكەس ئاتلىق پولكىنى رەتلەشتە، 1 ـ، 2 ـ، 3 ـ، 4 ـ ئىسكادرونلاردىن باشقا پىلىموت ۋە ترانسپورت ئىسكادرونلىرى ـ نى قۇردۇق. مىنىدىغان ئاتلارنىمۇ قايتىدىن رەڭ بويىچە تۇر ـ لەرگە ئايرىپ چىقتۇق. بۆلۈم ۋە قوراللارنى تەكشۈرۈپ رەتلە ـ دۇق. بىر ھەپتىدىن كېيىن پولك بويىچە مانېۋىر ئۆتكۈزدۇق.

① ھەمدۇللا قۇربان ـــ 1937 ـ يىللىرى سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇغان، كەسىپ ئالماشتۇرغاندىن كېيىن ئاقسۇ ۋىلايىتىگە مۇئاۋىن ۋالىي، ئاپتونوم رايونلۇق مائارىپ نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى بولغان.

② ئامانتۇربايزاكوف ـــ قىرغىز، 1949 ـ يىلى خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 5 ـ كورپۇس 13 ـ دىۋىزىيىسى 37 ـ پولكىنىڭ كوماندىرى، ئاپتونوم رايونلۇق مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى، سابىق شىنجاڭ تېببىي ئىنستىتۇتىنىڭ مۇدىرى بولغان.

③ قۇربان مامۇتوف ـــ 5 ـ كورپۇس سىياسىي باشقارمىسىنىڭ باشلىقى، ئاپتو ـ نوم رايونلۇق پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، قەشقەرنىڭ ۋالىيسى، مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى بولغان.

2 ـ ئىسكادرون كومانداىرى تۇرسۇن (قازاق)نى مۇڭغۇلكۇرە نا-
ھىيىسسىنىڭ شاتى رايونىدىكى مۇزداۋان يولىنى مۇداپىئە قە-
لىشقا، 3 ـ ئىسكادرون كومانداىرى ئەختەموفنى كۇنەس، يۇلتۇز
ناھىيىسسىنىڭ نارات، بايىنبۇلاق قاتارلىق جايلىرىنى مۇداپىئە
قىلىشقا ئورۇنلاشتۇردۇق. بۇنىڭدىكى مەقسەت قاراشەھەر، كۇچا
قاتارلىق جايلاردىكى گومىنداڭ قىسمىلىرىنىڭ ھۇجۇمىدىن
ساقلىنىش ئىدى. قالغان قىسمنى قوماندانلىق شتاب، ئارقا
سەپ تەمىنات، دوختۇرخانا، مال دوختۇرخانىلار بىلەن بىللە ئو-
رۇنلاشتۇردۇق.

ھەربىي سەپتىن بوشانغانلارنىڭ قوراللىرىنى ساقلاش ئىس-
كىلاتى قورغاس ناھىيىسسىنىڭ بۇرۇنقى جياڭجۇن ئولتۇرغان
بۇتخانىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغانىدى. بۇ يەر كۇرە يامۇلى دەپ ئا-
تىلاتتى. ئىسكىلات، كەڭسايى تەلكى داۋىنى، چۆچەك، ئالتاي،
شىخۇ يوللىرىنىڭ بىخەتەرلىكىنى قوغداش ۋە گومىنداڭ ئىش-
پىيونلىرىنىڭ ئىلى رايونىغا كىرىۋېلىشىنى توسۇش 3 ـ ئىس-
كادرون كومانداىرى قاسىم مەڭلىكوف، مۇئاۋىن كومانداىرى تاش-
مەھەممەت (غۇلجىلىق)لەرگە تاپشۇرۇلدى.ئۇزاق ئۆتمەيلا شىخۇ-
دىن قايتۇرۇپ كېلىنگەن زەمبىرەكچىلەر دىۋىزىيونى، تانكا،
بىرونېۋېك قىسىملىرىنى بىزگە قوشۇۋەتتى. بۇنىڭ بىلەن بىز
چوڭ ھەم كۇچلۇك قوشۇن بولۇپ قالدۇق. كېڭەيگەندىن كېيىن
قوشۇنمىزنى قايتا تەشكىللەشكە توغرا كەلدى. زۆرۇرىيەتكە
قاراپ بىرقانچە ئىسكادرونلارنى قۇردۇق. ئوقۇتۇش ئىسكادرونـ-
نىڭ كومانداىرى تۇراق ئىسمائىل، مۇئاۋىن كومانداىرى ئالىمبېك
(قازاق)، سىياسىي كومىسسارى سېلىم ئىسكەندەر بولدى. ئوقۇ-
تۇش ئىسكادرونىنىڭ ۋەزىپىسى كەنجى كوماندىرلار ۋە ئوتتۇرا
دەرىجىلىك كوماندىرلارنى يېتىشتۇرۇشتىن ئىبارەت ئىدى.

پىلىموت ئىسكادروندا ئېغىر ـ يېنىك پىلىموتلار بولۇپ،
كومانداىرى ئابدۇللا، مۇئاۋىنى ئابدۇل ياقۇپ (كېيىن ئاقسۇ ئاۋات

ناھىيىسسىنىڭ ساقچى ئىدارىسى باشلىقى بولغان) ئىدى. مەزكۇر
ئىسكادرونلار بىۋاستە پولك شتابىغا قارايتتى.

ئالاقچى ئىزۋوتنىڭ كومانداىرى ئابدۇرېھىم بولۇپ، 32 نە-
پەر جەڭچى، كومپىداتۇرا ئىزۋوتنىڭ كومانداىرى تېلەۋقان
(قازاق) بولۇپ 33 جەڭچى، دوختۇرخانا باشلىقى ھوشۇرئاخۇن
بولۇپ، جەڭچى ۋە سېستىرالارنى قوشقاندا 40 نەپەر ئادەم بار
ئىدى. مال دوختۇرخانا باشلىقى ئوسمان ئەپەندى، مۇئاۋىنى با-
ست (كېيىن فۇكاڭ ناھىيىلىك دوختۇرخانىدا ئىشلىگەن) ئى-
دى. ھەربىر ئىسكادروندا بىردىن مال دوختۇرى، ئات تاقىلايدى-
غان تاقىچى بار ئىدى. تېكەس ئاتلىق 1 ـ پولك تەمىنات بۆلۈ-
مىنىڭ باشلىقى ماخمۇتجان سايىتوف[1] بولۇپ، بۇنىڭ قارىمى-
قىدا 15تەك خىزمەتچى بولۇپ، بوغالتىرى ئەخمەتجان (ئازادلىق-
تىن كېيىن سودا نازارىتىگە كەسىپ ئالمىشىپ چىققان) ئىدى.
مەزكۇر تېكەس 1 ـ ئاتلىق پولكىدا 3800 نەپەر ئادەم، 4200
تۇياق ئات بولۇپ، تەمىنات بۆلۈمى بۇلارنىڭ بارلىق تەمىنات
ئىشلىرىغا مەسئۇل ئىدى. ئۇلاغ تىرانسپورت كومانداىرى چەكەز-
باي (قىرغىز)، مۇئاۋىنى ئاۋۇت تاقىچى (ئازادلىقتىن كېيىن
ئاقسۇ قاتناش ساھەسىدە ئىشلىدى)، بۇنىڭ تەركىبىدە 100 نە-
پەر جەڭچى، 250 تۇياق ئۇلاغ بار ئىدى. قورال بۆلۈمىنىڭ باش-
لىقى ئەخمەت بوتايوف (ئازادلىقتىن كېيىن توققۇزتارا ناھىيە-
لىك قوراللىق بۆلۈمىنىڭ باشلىقى بولغان)، مۇئاۋىن بۆلۈم
باشلىقى يۈسۈپ ئايۇپ (كېيىن قۇرۇلۇش ئىدارىسىدە ئىشلە-
گەن). بولۇپ، ئۇلارنىڭ قول ئاستىدا 22 نەپەر جەڭچى بار ئىدى.

بىزگە قوشۇلغان زەمبىرەكچىلەر دىۋىزىيونىنى قايتىدىن
تەشكىللەپ چىقتۇق. دىۋىزىيون كومانداىرى ئەسئەت تېيىپوف
(ھازىر ئالمۇتادا)، مۇئاۋىن دىۋىزىيون كومانداىرى رەئۇپ سەيپە-

① ماخمۇتجان سايىتوف ـــ ئازادلىقتىن كېيىن يەكەنگە ۋالىي، ئاپتونوم رايونـ-
لۇق مالىيە نازارىتىگە نازىر بولغان.

دىنوف (تاتار) بولدى. بۇلارنىڭ قارىمىقىدا ئۈچ ئوتتۇرا ئەترەت بار بولۇپ، 1 ـ ئەترەت تانكا، برونىۋىك ئەترىتى، قالغان ئىككى ئەترەت زەمبىرەكچىلەر ئەترىتى ئىدى.

ئىككى ئاتلىق دىۋىزىئون (ئاتلىق چوڭ ئەترەت) قۇرۇلۇپ، 1 ـ ئاتلىق دىۋىزىئون كوماندىرى ھاشىمجان (قازاق)، 2 ـ دىۋىزىئون كوماندىرى شارشىبېك[1] ئىدى. بۇ دىۋىزىئونلارنىڭ ھەربىرىدە ئۈچتىن ئىسكادرون بار بولۇپ، قوراللىرى خىل ئىدى.

1947 ـ يىلى 7 ـ ئايلاردا بىز مىللىي ئارمىيە باش قوماندانلىق شتابىنىڭ بۇيرۇقىغا ئاساسەن، تېكەس ئاتلىق پولكىدىن بىر قوماندانلىق ئىسكادرون (100 نەپەر) خىللانغان قوشۇن چىقىرىپ، ئۆمەرجان كېرىموف رەھبەرلىكىدە ئالتاي فرونتىغا يارىدەمگە ئەۋەتتۇق. چۈنكى ئىلى رايونىدا تېكەس ئاتلىق 1 ـ پولكىدىن باشقا ئاتلىق قىسىم يوق ئىدى. ئاتلىق قىسىملارنىڭ كۆپرەكى شىمالىي ۋە ئوتتۇرا، جەنۇبىي فرونتتا پىيادە قىسىملار بىلەن بىرگە تۇراتتى. غۇلجا شەھىرىدە ئاتلىق قىسىملار بولسىمۇ، بۇلارنىڭ ئۆز ئالدىغا ۋەزىپىسى بار ئىدى.

1 ـ تېكەس ئاتلىق قىسىم دائىم جەڭگىۋار ھالەتتە تۇراتتى. قىسمىنىڭ 30 ـــ 40 پىرسەنتىنى قازاق ياشلىرى تەشكىل قىلاتتى. ئۈچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى ۋەكىللىرى ۋە باشقا مېھمانلار كەلسە، 1 ـ ئاتلىق پولكىنىڭ جەڭگىۋارلىقىنى ۋە ھەربىي، تەلىم ـ تەربىيە پائالىيەتلىرىنى كۆرەتتى. بەزى ۋاقىتلاردا ئەخمەت ئەپەندىم تۇيۇقسىز مېھمانلارنى باشلاپ چىقىپ ئۇلارغا بىزنىڭ ئاتلىق مەشىق، پىيادە پائالىيەتلىرىمىزنى كۆرسىتەتتى. ھەپتىدە ياكى ئىككى ھەپتىدە مىللىي ئارمىيە باش قوماندانلىق شتابىدىن گېنېرال لېيتېنانت ئىسھاقبېك ياكى شتاب باشلىقى، گېنېرال مايور ماژاروف بىر قىسىم كومىسسارلار بىلەن كېلىپ

① شارشىبېك ـــ قىرغىز، ئازادلىقتىن كېيىن ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى بولغان.

ھەربىي تەلىم ـ تەربىيە ھەتتا جەڭچىلەرنىڭ تازىلىقلىرىغىچە تەكشۈرۈپ تۇراتتى. پىيادە قىسىملارنىمۇ شۇنداق قىلاتتى. باھالاش نەتىجىسىنى بۇيرۇق ئارقىلىق باش قوماندانلىق شتاب مىللىي ئارمىيە بويىچە ئېلان قىلاتتى. بىز بىرىنچىلىكنى ياكى ئىككىنچىلىكنى قولدىن بەرمەيتتۇق.

تېكەس 1 ـ ئاتلىق پولكىنىڭ ئالدىنقى قاراۋۇل مۇداپىئەسىدە تۇرغان جەڭچى ـ كوماندىرلارنىڭ جەڭگىۋارلىقى ۋە سىياسىي ھوشيارلىقى ئۈستۈن ئىدى. ئۇلار ھەربىي ۋەزىپىنى ئۆتىگەندىن باشقا بىز تەرەپكە ئۆتكەن جاسۇسلارنىمۇ تۇتاتتى. بۇنداق جاسۇسلار 1946 ـــ 1947 ـ يىللىرى 11 بىتىم مۇناسىۋەتتى بىلەن كۆپرەك كەلدى. تۇتۇلغان بەزى جاسۇسلار يەرلىك ساقچى ئورۇنلارغا تاپشۇرۇپ بېرىلەتتى. بەزى مۇھىم جاسۇسلار مىللىي ئارمىيە باش قوماندانلىق شتابىنىڭ رازۋېدكا بۆلۈمىگە تاپشۇرۇلاتتى. بەزىدە بىزگە چېتىشلىق بەزى ئوغرىلىق، قاتىللىق دېلولىرىنىمۇ ئىشلەيتتۇق. 1947 ـ يىلى 10 ـ ئايلاردا 1 ـ ئاتلىق پولك كوماندىرلىرىغا ھەربىي دەرس ئۆتۈۋاتاتتىم، سۈيدۈڭكۆرە يەرلىك شۆبە ساقچى ئىدارىسى باشلىقى مۇھەممەت نەزەر كېلىپ، بۇگۈن كېچە ئوغرىلار بىر خەنزۇنىڭ ئۆيىگە كىرىپ ئۇچ كىشىنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ ئۆيىنى بۇلاپ كېتىپتۇ، دېلو سادىر بولغان جايدا پىيادە قىسمىنىڭ پاگونى تۇرىدۇ، دەپ دوكلات قىلدى. سۈيدۈڭكۆرەدە خەنزۇلار ئولتۇراقلاشقانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە تارىختىمۇ جىياڭجۇنلەر تۇرغان جاي بولغاچقا، چوڭراق رايون ئىدى. ئۇچ ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى سۈيدۈڭكۆرەدىكى خەنزۇلارغا ئاھالىلەر كومىتېتى قۇرۇپ بېرىپ، بۇلارنىڭ مائارىپ ئىشلىرىغا بىۋاستە رەھبەرلىك قىلاتتى. بىز بۇ دېلو مۇناسىۋىتى بىلەن سۈيدۈڭكۆرە رايونىنىڭ باشلىقى يۈسۈپجان ئەپەندى، ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى مۇھەممەت نەزەر، خەنزۇلار ئۈيۇشمىسى باشلىقى ۋاڭ خۇيجاڭ ۋە قەستكە ئۇچراپ

ئۆلگۈچىلەرنىڭ تۇغقىنى چىڭ شەنبىڭ بىلەن بىرلىكتە تەكشۈرۈش ئېلىپ بارىدۇق. ئوغرىلار چىڭ فامىلىلىك خەنزۇنىڭ ئۆيىگە كىرىپ بوۋاي، موماي ۋە قىزىنى قوشۇپ ئۆلتۈرۈپ، ياش كېلىنىنى چالا ئۆلۈك قىلىپ قويۇپ، ئۆيدىكى مۇلۈكلەرنى بۇلاپ كېتىپتۇ. بىز ياش چوكاننى دەرھاللا بىزنىڭ قىسمىنىڭ دوختۇرخانىسىغا ئېلىپ بېرىپ جەددىي قۇتقۇزدۇق. ئۇچ كۈن تەكشۈرۈش ئارقىلىق بىر ئايالنىڭ كېچىسى تالاغا تەرەتكە چىقىقاندا ئۆستەڭنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىرنىڭ باش ـ كۆزىنى يۇيۇۋاتقانلىقىنى كۆرگەنلىكىدەك يىپ ئۇچىغا ئىگە بولدۇق. بىزنىڭ دىققىتىمىز شۇ يىپ ئۇچىغا مەركەزلەشتى. ئۆلگۈچىلەرنىڭ هويلىسىنىڭ بۇلۇڭىدا ئېلېكتر سىمى تارتىلغان تۇۋرۇك بولۇپ ئوغرىلار شۇ تۇۋرۇك بىلەن هويلىغا چۈشۈپ قاتىللىق قىلىپ، يەنە شۇ تۇۋرۇك بىلەن چىقىپ كەتكەن. ئوغرىلار ئىزىنى يوقىتىپ، جىنايەتنى هەربىيلەرگە ئارتىش ئۈچۈن مىللىي ئارمىيە پىيادىلەر قىسمىنىڭ قىزىل پاگونىنى تۇۋرۇك يېنىغا تاشلاپ قويغان، ئاتلىقلارنىڭ پاگونى يېشىل ئىدى. جەددىي تەكشۈرۈشتىن كېيىن جىنايەت گۇمانداری دەپ هېسابلانغانلاردىن ئۈچ كىشىنى قولغا ئېلىپ تۇتۇپ تۇردۇق. زەخمىلەنگەن ئايال خېلى ياخشى بولۇپ قالغاندىن كېيىن، ساقچى ئىدارىسىگە ئەكىرىپ ئىشخانا دېرىزىسى ئالدىغا ئولتۇرغۇزۇپ، هويلىدا نەزەربەندتە ئىشلەۋاتقانلاردىن قايسىسى قاتىل ئىكەنلىكىنى تونۇپ بېرىشكە سالدۇق. بۇ ئايال بىرىنى ئەمەس دېدى، قالغان ئىككى كىشىنىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرى، بوي ـ تۇرقى، رەڭگىرويىغا قاراپ، مۇشۇلار دەپ جەزملەشتۇردى. قاتىللار سوراق قىلىنىپ، سۆيدۈڭكۆرەدە ئولتۇرۇشلۇق ئېلى «كېپىنەك»، ئەيسا «كېپىنەك» دەپ ئاتالغان ئاكا ـ ئۆكىلار ئىكەنلىكى ئېنىقلاندى. سوتنىڭ هۆكۈمى بويىچە ئۆلۈم جازاسى بېرىلىپ شۇ ئانلا ئىجرا قىلىندى. دېلو يۈز بەرگەندە ئەخمەت ئەپەندىمگە تېلېفون ئارقىلىق دوكلات

قىلىنغاندى. ئەخمەت ئەپەندىم دەرھال تەكشۈرۈپ نەتىجىسىنى يوللاڭلار دەپ تاپشۇرۇق بەرگەچكە، دېلو هەققىدىكى دوكلاتنى ئەخمەت ئەپەندىمگە بىۋاستە تاپشۇردۇم. ئىشخانىدا هاكىمبەگ خوجا، ئابدۇكېرىم ئابباسوف، مىللىي ئارمىيە شتاب باشلىقى ماژاروف هەم غېنى باتۇرلار بار ئىكەن. ئەخمەت ئەپەندىم دوكلاتىمنى ئاڭلاپ كۈلۈپ كېتىپ «دېلونى تېزدىن بىر تەرەپ قىلغانلىقىڭلاردىن رازى بولدۇم» دېدى ۋە بىزنىڭ ئاتلىق پولك توغرۇلۇق گومىنداڭ قوشۇنلىرىنىڭ ئىگىلىگەن ئەهۋالىنى سۆزلەپ بەردى.

ـــ پولكوۋنىك سوپاخۇن، ـــ دېدى ئەخمەت ئەپەندىم، ـــ سەلەر شىخۇ، مايتاغدىن قورالىق ئەسيان كۆتۈرۈپ گومىنداڭ هاكىمىيىتىگە قارشى چىققىنىڭلاردا، گومىنداڭچىلار سىلەرنى ئالدىڭلاردىن توسۇپ هەم ئارقاڭلاردىن قوغلاپ يوقىتالماي، گومىنداڭچىلار، بۇلار بىزنىڭ يۇزىمىزنى تۆكتى، قورالىق كۈچىمىزنى ئاجىزلاشتۇردى، ئوغرىلارنىڭ كۈچىنى كۈچەيتىپ، خەلقنىڭ ئۆستۈرۈۋەتتى دەپ قاۋشىغاندى. سىلەر مىللىي ئارمىيىنىڭ تېكەس 1 ـ ئاتلىق پولكى بولۇپ تەشكىل قىلىنىپ، ئالدىنقى قاراۋۇلدا مۇداپىئەدە تۇرغاندىن كېيىن سىلەرنىڭ ئەسكىرىي كۈچۈڭلار، قورالىنىش ئەهۋالىڭلار ۋە جەڭگىۋارلىق دەرىجەڭلەرنى هەم كىمنىڭ رەهبەرلىكىدىكى قىسىم ئىكەنلىكىنى خېلى ئۇزاققىچە بىلەلمەپتۇ. كېيىن جاسۇسلار ئارقىلىق سىزنىڭ رەهبەرلىكىڭىزدىكى ئاتلىق قىسىم ئىكەنلىكىنى بىلىپ، بۇ سوپىنىڭ شۇنچىلىك ئەسكىرىي كۈچى بارمۇ، دەپ چۆچۈپ كېتىپتۇ. 1 ـ ئاتلىق پولكنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭغا بارىدىغان هەممە تاغ ئېغىزلىرىدا هەم ئىلى رايونىنىڭ شىمالىي تاغلىرىدا شۇنداق چوڭ فرونتنى بويلاپ مۇداپىئەدە تۇرغۇدەك كۈچى بولسا، باشقا قىسىملار بۇنىڭدىنمۇ كۆپ بولۇشى مۇمكىن دەپ ۋاتىلداپتۇ. بىز مىللىي ئارمىيىنى 11 بىتىمنىڭ ماددىلىرى

بويىچە قىسقارتىپ تەشكىللىگەنىدۇق، بۇ ھەممىگە ئايان. گو-
مىنداڭ ھۆكۈمىتى ئىشەنمەي، ئارقىمۇئارقىدىن ئىشپىيونلىرى-
نى ئىشقا سالدى. مەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتىگە، سىلەر جا-
سۇسلارنى سېلىپ ئاۋارە بولغۇچە مەندىن سورىساڭلار، ئېيتىپ
بەرمەسمىدىم، دېدىم، بىز بىتىم بويىچە مىللىي ئارمىيە قە-
سىملىرىنى فرونتتىن ئارقىغا چېكىندۈرۈپ، ئەسكەرلەرنى
قىسقارتتۇق، بىزدە ھازىر ئۇچ ئاتلىق پولك، ئۈچ پىيادە پولكلا
بار، دېدىم ۋە بۇ قىسىملاردىكى كوماندىرلارنىڭ ئىسىملىكى،
قىسىملارنىڭ تۇرغان ئورۇنلىرىنى ئېيتىپ ببرىپ گومىنداڭ
ھۆكۈمىتىگە رەددىيە بەردىم، ــ دېدى. بىز ئەخمەت ئەپەندىمنىڭ
سۆزىنى ئاڭلاپ كۈلۈشۈپ كەتتۇق.

1947 ــ يىلى 10 ــ ئايلاردا تېكەس ئاتلىق 1 ــ پولك قارا-
مىقىدىكى زەمبىرەكچىلەر دۇنزىئونىنى ئوتتۇرا يۇنلىش
فرونتىغا يەنە ماڭدۇردۇق.1947 ــ يىلى 11 ــ ئاينىڭ 20 ــ كۈ-
نى بۈيرۇق بويىچە تېكەس ئاتلىق 1 ــ پولك كۈنەس ناھىيىسى-
نىڭ ئارالتۆپە، نارات، يۈلتۇز رايونىغا كۆچتى. كۆچۈش ئەھۋا-
لىنى رەھبىرىمىز ئەخمەت ئەپەندىمگە دوكلات قىلىش ھەم يول-
يورۇق سوراش ئۈچۈن غۇلجىغا باردىم. ئۇ ۋاقىتتا، قوماندان
ئىسھاقبېك ئوتتۇرا يۇنلىش رايونى بولغان شىخۇدا ئىدى. مەن
ئىشخانىغا كىرگەندە مىللىي ئارمىيە شتاب باشلىقى ماۋاروف،
ئىلى ۋالىيسى ھاكىمبەگ خوجا، بانكا، باجخانا باشلىقلىرى
مەجلىس ئېچىۋاتقانىكەن. رۇخسەت قىلىنغاندىن كېيىن ئىشخا-
نىغا كىرىپ ئەپەندىمگە ھەربىيچە سالام بەردىم ۋە:

ــ تېكەس 1 ــ ئاتلىق پولك بۈيرۇق بويىچە كۈنەسكە قاراپ
يولغا چىقتى، ــ دەپ دوكلات قىلدىم.

ــ قىسمىنىڭ ھەممىسى مېڭىپ بولدىمۇ؟ ــ دەپ سورىدى
ئەخمەت ئەپەندىم.

ــ قونالغۇ، يېمەك ــ ئىچمەك، قاتارلىقلارنى كۆزدە تۇتۇپ

بىر كۈن ئارىلىق تاشلاپ بىر ئىسكادرونىدىن يولغا سالدۇق.

ئەخمەت ئەپەندىم ھەربىي ئەھۋاللار توغرۇلۇق بىرقانچە سو-
ئاللارنى مەندىن سوراپ جاۋاب ئالغاندىن كېيىن، بىزنىڭ تېكەس
1 ــ ئاتلىق پولكنى يۇقىرىدىكى ئۈسۈللار بىلەن يولغا سالغانلىقى-
مىزدىن ناھايىتى مەمنۇن بولدى ۋە بىزگە رەھمەت ئېيتتى. ئان-
دىن شتاب باشلىقى ماۋاروف بىلەن رۇسچە سۆزلىشىپ ماڭا
قاراپ:

ــ كۈنەسكە ئورۇنلىشىپ بولغاندىن كېيىن تېلېگراممىا بې-
رىڭلار، جەڭگىۋار بۈيرۇق كۈتۈڭلار، ــ دېدى.

ــ باشقا يوليورۇق بولمىسا قايتسام بولامدۇ؟

ــ تۇرۇپ تۇرۇڭ، ــ دېدى ئەخمەت ئەپەندىم ۋە ئىچكىرىكى
ئۆيدىن ئۆزىنىڭ 12 سۆڭلۈق سۈرىتىنى ئاچىقىپ ئۆز قەلىمى
بىلەن «پولكوۋنىك سوپاخۇنغا يادىكار بولسۇن، ئەخمەتجان قا-
سىمى» دەپ يېزىپ ماڭا تەقدىم قىلدى. مېنى ھەربىي فورمام
بىلەن سۈرەتكە تارتتى. ئۇنىڭدىن باشقا ماڭا بىر دانە قول سا-
ئەت، بىر دانە پاركىر قەلەم تەقدىم قىلدى. مەن بۇ تەۋەررۈك
يادىكارلىقلارنى قولۇمغا ئالغاندا رەھمەت ئېيتىشتىن باشقا سۆز
تاپالمىدىم. مەن ئىشكىتىن چىققاندا ئەخمەت ئەپەندىم شتاب
باشلىقى ماۋاروف بىلەن ھويلىغىچە ئۇزىتىپ قويدى. بۇ
ئىشلارغا 50 يىلچە بولۇپ قالغان بولسىمۇ ھازىرقىدەك ئېسىم-
دە ساقلانماقتا.

مېنىڭ مىللىي ئارمىيە باش قوماندانلىق شتابى ھەربىي تەييارلىق بۆلۈمىگە يۆتكىلىشىم ۋە كېيىنكى ئەھۋاللىرىم

1948 ــ يىلى 3 ــ ئايدا، مېنىڭ مىللىي ئارمىيە باش قو-
ماندانلىق شتاب ھەربىي تەييارلىق بۆلۈمىگە يۆتكەلگەنلىكىم

ھەققىدە بۇيرۇق كەلدى. چاقىرىق بويىچە كۈنەستىن غۇلجا شەھىرىگە قايتىپ كېلىپ ئەخمەت ئەپەندىمنىڭ ئىشخانىسىغا كىرسەم، ئەخمەت ئەپەندىم شىخۇ ئوتتۇرا يۆنىلىشتىن قايتىپ كەلگەن قوماندان، گېنېرال ئىسھاقبېك ۋە بىرقانچە رەھبەرلەر بىلەن سۆزلىشىپ ئولتۇرغانىكەن. مەن كىرىپلا:

— چاقىرىقىڭىز بويىچە قايتىپ كەلدىم، — دەپ دوكلات قىلدىم.

— سىز قاچان كەلدىڭىز؟ — دەپ سوردى گېنېرال ئىسھاقبېك.

— مەن ئاخشام كەلدىم.

ئەخمەت ئەپەندىم ئولتۇرغانلار بىلەن سۆزلىشىپ بولغاندىن كېيىن ماڭا قاراپ:

— سىزنى چاقىرتىشتىكى سەۋەب، سىز بۇرۇن ھەربىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەنىكەنسىز ھەم سوۋېت ھەربىي كوماندىرلىرىنىڭ تەلىم — تەربىيىسىنى بېۋاستە ئالغانىكەنسىز. پولكوۋنىك ئابلاخان، پودپولكوۋنىك ئابدۇرېشىت تۇردىيوفلار سىزنىڭ ساۋاقدىشىڭىز ئىكەن، سىز ئوقۇغاچقا تېكەس 1 — ئاتلىق پولكىنى ھەربىي تەلىم — تەربىيىدە ئۇستۇن، جەڭگىۋارلىقى يۇقىرى، ئىنتىزامچانلىقى كۈچلۈك قىلىپ تەربىيىلەشتە ھەسسىگىز چوڭ بولدى. ھازىر ئۇرۇش توختىدى. ئەمدى بارلىق ھەربىي قىسمىنى قاتتىق تەربىيىلەشتە سىزگە ئوخشاش كوماندىرلارغا موھتاج بولۇۋاتىمىز. شۇڭا سىزنى مىللىي ئارمىيە باش قوماندانلىق شتابى ھەربىي تەييارلىق بۆلۈمىگە يۆتكىدۇق، — دېدى.

— مەن بۇيرۇقىنى جان — دىلىم بىلەن ئورۇندايمەن، يولداشلارنىڭ ياردىمىدە كۈچۈمنىڭ يېتىشىچە ئىشلەپ كۆرەي، — دېدىم.

بۇيرۇق بويىچە ھەربىي تەييارلىق بۆلۈمىگە بارسام، پودپولكوۋنىك ئاناننىن (رۇس) دېگەن كىشى بار ئىكەن، ئۇنىڭ بىلەن

بىللە ئىشلىدۇق.

ھەربىي تەييارلىق بۆلۈمى پۈتۈن مىللىي ئارمىيىدىكى ئاتلىق ۋە پىيادە قىسىملارغا ھەربىي تەلىم — تەربىيە بېرىشكە مەسئۇل ئىدى. دەرسلىكلەرنى، پەسىللىك، ئايلىق، ھەپتىلىك، سائەتلىك پروگراممىلارنى تۈزۈپ بارلىق قىسىملارنىڭ شتابلىرىغا يەتكۈزۈپ بېرەتتى. قىسىملار ئۆزلىرىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ئاساسەن ئىجرا قىلاتتى. قىسىملارنىڭ تەلىم — تەربىيە پروگراممىلىرىنى ئىجرا قىلىش، ئۆزلەشتۈرۈش ئەھۋالى ھەر ئايدا بىر قېتىم تەكشۈرۈلەتتى. 6 — ئايدا بولسا چوڭ تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلاتتى.

1949 — يىلى 12 — ئاينىڭ 20 — كۈنى، ئوچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 5 — كورپۇسى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. كورپۇس قارىمىقىدا ئىككى دىۋىزىيە قۇرۇلدى. 13 — دىۋىزىيە قەشقەردە تۇردى، كوماندىرى مەمتىمىن ئىمىنوف؛ 14 — دىۋىزىيە شىخۇدا تۇردى، كوماندىرى ئىبراھىموف (قازاق) ئىدى.

بۇرۇن مەن تۇرغان تېكەس ئاتلىق پولكى كۈنەستىن 1949 — يىلى 11 — ئايدا ئاقسۇ ۋىلايىتىگە يۆتكەلدى. كېيىن 13 — دىۋىزىيە 37 — پولكى بولۇپ قۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن تېكەس ئاتلىق پولكى دېگەن نام ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 37 — پولكقا سابىق تېكەس 1 — ئاتلىق پولكىنىڭ شتاب باشلىقى ئامانتۇر بايزاكوف كوماندىر بولدى. 1950 — يىلى 1 — ئايدا شىخەنزىدە مۇداپىئەدە تۇرغان كەڭسايى ئاتلىق پولكى قايتىدىن مۇستەقىل كەڭسايى 2 — ئاتلىق پولكى قىلىپ قۇرۇلدى. مەن مۇشۇ پولكقا يۆتكىلىپ باردىم. بىز يەنسىخەينىڭ بۇرۇنقى پىيادىلەر پولكى تۇرغان ئورۇنغا ئورۇنلاشتۇق. بۇ يەردە ھەربىي مەشقتىن باشقا قوشۇمچە دېھقانچىلىق قىلدۇق. 1951 — يىلى 12 — ئايدا مەزكۇر پولك كۈنەس ناھىيىسىنىڭ ئاتلىق 1 — پولكى تۇرغان ئورۇنغا يۆتكەلدى. كېيىن 13 — دىۋىزىيە قارىمىقىغا ئۆتۈپ كەتتى.

تى. مەن كومانداىرلىقنى يۇنۇس قادىروفقا ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، 5 ـ كورپۇس ھەربىي تەييارلىق بۆلۈمىگە كېلىپ بۆلۈم باشلىقى بو ـ لۇپ ئىشلىدىم. 1951 ـ يىلى 6 ـ ئايدا شىنجاڭ ھەربىي رايونى سىياسىي باشقارمىسى ئاچقان سىياسىي كۇرسقا كېلىپ تەربە ـ يىلەندىم.

ئەينى يىللاردا ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىدە ھەربىي كۆزقاراش كۆچلۈك بولۇپ، ھەممە ئىش، ھەرقانداق ھەرىكەت ھەربىي بۇيرۇق بىلەن ئىجرا قىلىناتتى، سىياسىي خىزمەتلەرمۇ چاڭ تۇتۇلاتتى. شۇڭا مىللىي ئارمىيىنىڭ ھەرقانداق كوماندىر ـ جەڭچىسى قايسى مىللەتتىن بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بىر دە ـ رىجە يۇقىرىنىڭ ياكى ئۆز كوماندىرىنىڭ بۇيرۇقىنى سۆزسىز، جان ـ دىلى بىلەن ئىجرا قىلاتتى. قىسىملاردىكى بارلىق جەڭچى ـ كوماندىرلار بىر ئائىلە كىشىلىرىدەك ئىتتىپاق، ئىناق ياشايە ـ تى، بىر ـ بىرىگە كۆيۈنەتتى، بىر ـ بىرىگە غەمخورلۇق قىلا ـ تى. قىسىم ئۆزى تۇرغان جايلاردىكى ھەر مىللەت خەلقى بىلەن ناھايىتى ياخشى ئۆتەتتى، شۇڭا خەلق جەڭچىلەرنى ئۆز پەرزەنت ـ لىرى دەپ قارايتتى.

تېكەس ئاتلىق 1 ـ پولكىنىڭ ئوفىتسېر ـ جەڭچىلىرىنىڭ ھەربىي ماھارىتى يۇقىرى، ئىنتىزامچانلىقى كۆچلۈك، ئۇلار خىزمەتتە ئاكتىپ، تىرىشچان ھەم نۇرغۇن ئۇرۇشلارغا قاتنا ـ شىپ، ھەربىي تاكتىكىدا خېلى يۇقىرى ماھارەتكە ئىگە بولغا ـ لىقى ئۈچۈن، ئۇرۇش دەۋرىدە ئۆزىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى كۆرسە ـ تىپلا قالماستىن، ئازادلىقتىن كېيىنمۇ بۇ كادىرلار ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھەرقايسى سەپلىرىدە مۇھىم ۋەزىپىلەرنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىپ، ئۆز كۆچىنى خەلققە تەقدىم قىلدى. ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇ ـ دىرى شارشىبېك، مائارىپ نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى ھەم ـ دۇللا قۇربانوف، مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى مەخمۇتجان سايە ـ

توف، مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى، تېببىي ئىنستىتۇتنىڭ مۇ ـ دىرى ئامانتۇر بايزاكوف، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى قۇربان مامۇتوف، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى تۇراق ئىسمائىللار ئەنە شۇ تېكەس 1 ـ ئاتلىق پولكىدىن چىققان كوماندىرلار ئىدى. بۆلاردىن باشقا نۇرغۇن كادىرلار ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھەرقاي ـ سى جايلىرىدا ھاكىم، بۆلۈم باشلىقى، رايون باشلىقى قاتارلىق خىزمەتلەرنى ئىشلەپ دەم ئېلىشقا چىقتى.

خاتىمە

ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا 50 يىلدىن ئاشتى. بۇ ھەرىكەتكە قاتناشقانلىرىمىز قېرىپ قالدۇق، چاچ ـ ساقاللىرىمىزغا ئاق كىردى، قەددىمىز ئېگىلدى. لېكىن، بۇ كۆرەشچان يىللاردا بې ـ شىمىزدىن ئۆتكەن ئىشلارنى ھەرگىزمۇ ئۇنتۇپ قالغىنىمىز يوق.

ئازادلىقتىن كېيىن ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ھەققىدە نۇرغۇن ماقالىلەر يېزىلدى. كۆزقاراشلاردا ئاساسەن بىرلىك بولسىمۇ، بەزى نۇقتىلاردا قىسمەن ئوخشىماسلىقلار يوقمۇ ئەمەس. مەن ۋە مېنىڭ سەپداشلىرىم شۇ تارىخنىڭ گۇۋاھچىلىرى بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدىگەن ئاساستا ئاشۇ تارىخىي يىللار ھەققىدە بىرەر نەرسە دېيىشكە تامامەن ھەقلىقمىز دەپ ئويلىدىم. مەن قەلەمنى قولۇمغا ئالغىنىمدا ئۆز بېشىمدىن ئۆتكەن تارىخىي ۋەقەلەرنى ئەينەن بايان قىلىشنى ئاساس قىلدىم. بۇنىڭ ئەنە شۇ يىللارنى يورۇتۇپ بېرىشكە مە ـ لۇم ياردىمى بولار.

1949 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى جۇڭگو خەلق ئىن ـ قىلابىي ھەربىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن ھەقـ ـ قەتكە قايتقان قىسىملار جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ

22 ـ بىڭتۇەنى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. تاۋ سىيۇ قوماندان، ژاڭ جېن سىياسىي كومىسسار، جاۋ شىگۇاڭ مۇئاۋىن قوماندان، راۋ جىڭشى مۇئاۋىن كومىسسار بولدى. 1949 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى ھەربىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ رەئىسى ماۋ زېدۇڭنىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسى رەسمىي جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 5 ـ جۇنى (كورپۇسى) قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. لېسكىن (رۇس) كورپۇس كوماندىرى (جۇنجاڭ)، مەرغۇپ (تاتار) مۇئاۋىن كورپۇس كوماندىرى (مۇئاۋىن جۇنجاڭ) بولدى، زاھىر ساۋدانوف مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسار بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسى شەرەپ بىلەن جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ جەڭچى ـ كوماندىرلىرى بولۇپ قالدۇق.

مەن 1955 ـ يىلى ھەربىي سەپتىن كەسىپ ئالماشتۇرۇپ ئاپتونوم رايونلۇق تاشيول ئىدارىسىگە خىزمەتكە ئورۇنلاشتىم.

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇلئەزىز ئىسمائىل قومۇلى
مەسئۇل مۇھەررىر: ئابلىز ئورخۇن
تەكلىپلىك تەھرىر: ئابلىز ياقۇپ
مەسئۇل كوررېكتور: ئابلىز ئابباس، ئابدۇۋۇھىلى ئابدۇللا

مەن كەچكەن كېچىكلەر

سوپاخۇن سۈۋۈروف

نەشر قىلغۇچى : مىللەتلەر نەشرىياتى
ئادرېسى : بېيجىڭ شەھىرى خېپىڭلى شىمالىي كوچا 14 ـ قورۇ
پوچتا نومۇرى : 100013
تېلېفون نومۇرى : 010ـ64290862
ساتقۇچى : جايلاردىكى شىنخۇا كىتابخانىلىرى
باسقۇچى : بېيجىڭ يېخۇي باسما چەكلىك شىركىتى
نەشرى : 2010ـيىل 8ـئايدا 1ـقېتىم نەشر قىلىندى
بېسىلىشى : 2011ـيىل 8ـئايدا بېيجىڭدا 3ـقېتىم بېسىلدى
ئۆلچىمى : 850×1168 م م. 32 كەسلەم
باسما تاۋىقى : 16.125
باھاسى : 38.00 يۈەن
ISBN 978-7-105-11021-6/K.1928 (维365)

图书在版编目(CIP)数据

想当年：维吾尔文/苏帕洪著.—北京：民族出版社，2010.7（2011.8重印）
ISBN 978-7-105-11021-6

Ⅰ.①想… Ⅱ.①苏… Ⅲ.①苏帕洪—回忆录—维吾尔语（中国少数民族语言）Ⅳ.①K828.7

中国版本图书馆CIP数据核字(2010)第132988号

整　　理：阿布力孜·司马义·库木力
责任编辑：阿不力孜·鄂尔浑
特约编辑：阿布力孜·亚库甫
责任校对：阿布力孜·阿巴斯
　　阿不都外力·阿不都拉
出版发行：民族出版社　http://www.mzcbs.com.
社　　址：北京市和平里北街14号　邮编：100013
电　　话：010-64290862（维文室）
印　　刷：北京市艺辉印刷有限公司
版　　次：2010年8月第1版　2011年8月北京第3次印刷
开　　本：850×1168毫米 1/32
印　　张：16.125
定　　价：38.00元

ISBN 978-7-105-11021-6/K.1928（维365）